

Kulttuurien tutkimuksen menetelmät

Toimittaneet Outi Fingerroos,
Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi

TIETOLIPAS 274

Kulttuurien tutkimuksen menetelmät

Toimittaneet Outi Fingerroos,
Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi

TIETOLIPAS 274

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

© 2022 Outi Fingerroos, Konsta Kajander, Tiina-Riitta Lappi ja SKS

Lisenssi CC BY-NC-ND 4.0 International, ellei toisin mainita.

Kannen kuva: Jelena Salmi

Kannen suunnittelu: Eija Hukka

Taitto: Maija Räisänen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-571-1 (nid.)

ISBN 978-951-858-572-8 (EPUB)

ISBN 978-951-858-573-5 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkójulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.274>

Teos on lisensoitu Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä. Tutustu lisenssiin osoitteessa <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>.

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa <https://doi.org/10.21435/tl.274> tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2022

Sisällysluettelo

Johdanto: Menetelmäkirjan *logos* 8

Outi Fingerroos, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi

Osa 1 Traditiot, epistemologiat ja eettiset pohdinnat

Etnografia, paradigmat ja agendahyppyt 25

Outi Fingerroos ja Konsta Kajander

Etnologian ja antropologian tietoteoreettiset erityispiirteet 45

Riitta Hänninen, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi

Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö 64

Outi Fingerroos ja Marja Kokko

Sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu 90

Pilvi Hämeenaho ja Nina Väkeväinen

Osa 2 *Anthropos*, ethnos ja kenttä

Etnografia antropologiassa 119

Jukka Jouhki, Sirpa Tenhunen ja Jelena Salmi

Materiaalisuus etnologiassa 139

Anna Kajander

Katsaus: Museot 155

Minna Mäkinen

Digitaalinen etnografia kulttuurien tutkimuksessa 159

Riitta Hänninen ja Riikka Turtiainen

Osa 3 Tutkija ja *ethnografia*

Havainnointi ja haastattelu 179

*Pilvi Hämeenaho, Eerika Koskinen-Koivisto, Minna Mäkinen ja
Nina Väkeväinen*

Audiovisuaaliset kenttätutkimusmenetelmät 206

Jari Kupiainen

Katsaus: Valokuvaelisisitaatio teemahaastattelussa 232

Riitta Hänninen

Aistietnografia 236

Eerika Koskinen-Koivisto ja Tytti Lehtovaara

Autoetnografia 259

Hannu Sirkkilä

Osa 4 Tekstit ja *analysis*

Narratiivinen analyysi 287

Jyrki Pöysä

Katsaus: Perinnearkistot 321

Jyrki Pöysä

Diskurssintutkimus 329

Nika Potinkara, Liia-Maria Raippalinna ja Arja Turunen

Katsaus: Valmiit aineistot. Esimerkkinä naistenlehdet 351
Arja Turunen

Kategoria-analyysi kulttuurien tutkimuksessa 355
Konsta Kajander ja Meri Tuovinen

Osa 5 *Grafia* taitona

Etnografinen kirjoittaminen 379
Jaana Kouri ja Tiina Mahlamäki

Tutkimussuunnitelma 404
Outi Fingerroos ja Laura Stark

Kirjoittajat 419

Abstract 424

Asiasanahakemisto 425

Henkilöhakemisto 428

Johdanto: Menetelmäkirjan *logos*

Outi Fingerroos

 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Konsta Kajander

 <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

Tiina-Riitta Lappi

 <https://orcid.org/0000-0002-6459-7024>

Tämä teos on kokoelma humanistisesta kulttuurien tutkimuksesta ja sen menetelmistä. Teos on tarkoitettu niin opinnäytettä suunnitteleville kulttuurien tutkimuksen opiskelijoille kuin pidemmälle ehtineille tutkijoille. Sen kirjoittajat ovat etnologeja, antropologeja ja laajemmin kulttuurien tutkijoita. Teos käsittelee kulttuurien tutkimusta *ethnosten* ('kansa', 'heimo') ja *grafoiden* ('kirjoittaminen', 'kirjoitus') äärellä tässä hetkessä. Tarkasteltavana ovat traditiot, tieto, epistemologia, menetelmät, tutkijan käytänteet ja kirjoittaminen luovana toimintana. Teoksen keskeisenä ajatuksena on, että humanistisella kulttuurien tutkijalla on tiedon tuottamisessa ensisijainen asema ja että etnografia on enemmän kuin menetelmä: se on asenne, traditio ja tutkimuksen tekemisen konteksti. Näistä aineksista syntyy kulttuurien tutkimuksen *logos*, jolla tarkoitamme tässä teoksessa oppeja, periaatteita ja ajattelun välineitä, joilla tutkijat tuottavat tietoa ihmisistä.

Tämän teoksen juuret juontavat vuoteen 2015, jolloin Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen vuotuinen Talviseminaari järjestettiin Mikkelissä teemalla "Aineistot". Yksi esitelmöijistä oli tuore etnologian ja antropologian professori Outi Fingerroos, joka lähestyi teemaa etnografian näkökulmasta. Fingerroos totesi esityksessään, että kaikki etnologit ja antropologit ovat käytännössä etnografeja, ainakin jossakin elämänsä vaiheessa. Fingerroosin väite sai väitöskirjatutkimustaan juuri aloittamassa olleen Konsta Kajanderin mieteliääksi: "Jos etnologia ja antropologia pohjaavat noin vahvasti etnografiaan, mistä tulee näiden tieteenalojen logos?" Kajander ja Tiina-Riitta Lappi keskustelivat seminaarin jälkeen etnologisen ja etnografisen tiedon prosesseista, ja kehittivät ideaa eteenpäin Turun

Kansatieteen päivien 2016 sessiossa ”Tiedettä arjesta – Mitä on etnologinen tieto?” Samassa seminaarissa julkaistiin myös antropologi Jukka Jouhkin ja kansatieteilijä Tytti Steelin toimittama *Etnologinen tulkinta ja analyysi* (2016). Edellisestä etnologian tutkimuskenttää laajemmin kartoittavasta menetelmäkirjasta, Pirjo Korkiakankaan, Pia Olssonin ja Helena Ruotsalan toimittamasta artikkelikokoelmasta *Polkuja etnologian menetelmiin* (2005), oli kulunut tuossa vaiheessa 10 vuotta, ensimmäisenä Ethnos-toimitteena julkaistusta *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa* (Pennanen, Sammallahti & Haapalainen-Tiainen 1985) sitäkin kauemmin. Jouhkin ja Steelin toimittama kirja ei ollut niinkään kokoelma tieteenalan menetelmistä vaan kuvaus etnologisesta tutkimus- ja tulkintaprosesseista (ks. Kajander 2016). Tilaus päivitetylle suomenkieliselle oppikirjalle, joka palvelisi yhtäältä etnologeja ja toisaalta laajemminkin humanistisia kulttuurien tutkijoita oman logoksensa etsinnässä, oli siis selkeä.

Teoksen varsinaiset syntysanat lausuttiin KUMU:n eli Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -tutkinto-ohjelman ensimmäisillä tutkimuspäivillä helmikuussa 2018. Päivän aikana kuultiin kaikkiaan 16 esitelmää urapolkujen eri vaiheissa olevilta etnologeilta, antropologeilta, folkloristeilta ja kulttuuripolitiikan tutkijoilta. Esitysten aiheet kattoivat laajan kirjon kulttuurien eri osa-alueita Lapin kulttuuriperinnöstä Tansanian lapsiavioliittoihin, 1800-luvun sanomalehtien maaseutukirjeistä 1960-luvun elokuvadiplomatiaan sekä toisen aallon feministien elämäkerrallisista haastatteluista nykyarjen ruokahävikkikeskusteluihin. Tutkimusaineistot, teoriat ja menetelmät poikkesivat huomattavasti toisistaan, samoin tutkijoiden määritelmät kulttuurin käsitteestä. Tilaisuuden lopuksi Fingerroos nosti esiin tarpeen uudelle, päivitetylle menetelmäkirjalle, jota voisivat hyödyntää niin tutkijat kuin opettajat. Mikkelin Talviseminaarissa alkanut ympyrä siis sulkeutui kolme vuotta myöhemmin, kun Fingerroos, Kajander ja Lappi alkoivat toimittaa kirjaa kulttuurien tutkimuksen menetelmistä.

Teoksen sisältö kehittyi aluksi pitkälti jyvaskyläläisen etnologian ja antropologian lähtökohdista, mutta laajeni lopulta myös muille humanististen kulttuurien tutkimuksen aloille. Mukaan kutsuttiin asiantuntijoita Porista, Turusta ja Joensuusta. Teosta työstettiin yhteisissä tapaamisissa ja jaetuissa tekstitiedostoissa. Uusia kirjoittajia pyydet-

tiin mukaan myös työprosessin kuluessa, kun todettiin joitain aiheen kannalta keskeisiä näkökulmia vielä puuttuvan.

Välineitä kulttuuristen ilmiöiden ja arjen tarkasteluun

Tämä teos on kaleidoskooppinen näyte humanistisen kulttuurien tutkimuksen menetelmistä, tutkijuudesta ja tiedon tuottamisesta 2020-luvun alussa. Teoksen avulla voi tutustua sellaisiin yleisesti käytössä oleviin menetelmiin, joiden avulla tutkijat tuottavat tietoa erilaisista kulttuurisista ilmiöistä ihmisten arjessa. Kirjoittajat antavat lukujensa lopuksi lukuvinkkinä viisi teosta, joista kulttuurien tutkimuksen alojen opiskelija tai pidemmälle ehtinyt tutkija voi aloittaa perehtymisen luvussa käsiteltävään aiheeseen. Tämä kirja ei kuitenkaan pyri toimimaan kaiken kattavana johdatuksena jokaiseen kulttuurien tutkimuksessa käytettävään menetelmään tai teoreettiseen viitekehykseen. Kaleidoskooppin keskeinen ominaisuus on heijastuma, joka toistuu symmetrisenä mutta avautuu joka kurkistuksella eri tavalla. Kaleidoskooppimainen teos ei siis heijasta samoja asioita kuin 1990–2000-lukujen alun oppaat (ks. esim. Leimu & Korhonen 1997; Lönnqvist, Uusitalo & Kiuru 1999; Marander-Eklund, Illman & Henriksson 2004; Pöysä, Järviluoma & Vakimo 2010; Kouri 2015) tai viidentoista vuoden päästä kirjoitettavat uudet teokset. Teoksen näkökulma on selkeän humanistinen, ja sen fokus on kulttuurien tutkimuksen nykyydessä.

Keskustelu etnografiasta on jatkunut vilkkaana toimitusprosessin aikana. Teoksen luvuissa esitelläänkin monipuolisesti etnografisten menetelmien soveltamista tutkimuksellisesti ja toiminnallisesti erilaisissa konteksteissa. Teos ei käsittele yksinomaan etnografista tutkimusta (esim. Brewer 2000; Davies 2008; Fetterman 2010), vaan esittelee monipuolisesti etnologiatieteissä ja kulttuurien tutkimuksessa sovellettavia menetelmiä. Kuitenkin juuri etnografia tai yleisemmin etnografinen tapa tarkastella maailmaa, kulttuurisia ilmiöitä ja ihmisen niihin liittämiä merkityksiä on se yhteinen tekijä, joka on hyvin tunnistettavissa kaikissa teoksen luvuissa. Tätä voisi kutsua etnografiseksi asenteeksi, ajattelutavaksi, joka läpäisee tutkijan arjessa kaikki tutkimusprosessin vaiheet. Etnografinen asenne on kulttuuris-

ta uteliaisuutta, viehtymystä vieraaseen ja tuntemattomaan, kiinnostusta tuttuun ja arkiseen. Se on itsestäänselvyyksien kyseenalaistamista ja ympäröivän todellisuuden toisinkatsomista.

Etnografian vahvasta roolista huolimatta antropologia ja etnologia tieteenaloina eivät palaudu etnografian metodologiseen perustaan. Tim Ingoldin (2008) ajattelua mukailleen etnografian tavoitteena on tarkasti ja sensitiivisesti kuvata ja selittää ihmisten elämiä, kun taas etnologian ja antropologian ydin on siinä, että etnografisen tarkastelun pohjalta on mahdollista kuvitella myös muita todellisuuksia ja lähestyä luovasti jatkuvasti muotoutuvia inhimillisen elämän tilanteita ja olosuhteita. Ingoldin mukaan (2008, 82) antropologian erityisyys on siinä, että se ei tutki ihmisiä vaan tutkii ihmisten kanssa. Määritelmä vastaa hyvin myös muiden kulttuurien tutkimuksen alojen tapaa tehdä tutkimusta. Kulttuurien tutkijoina havainnoimme ympäröivää maailmaa, avaamme silmämme ja mielemme toisenlaisille olemisen tavoille ja mahdollisuuksille. Tuotamme tietoa vuorovaikutuksessa maailman, ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden kanssa, ajattelemme ja opimme yhdessä. Tämä tutkimuksellinen ote on vahvasti läsnä myös tämän teoksen teksteissä.

Kaikkia tämän teoksen kirjoittajia kiinnostaa ennen kaikkea se, minkälaisilla välineillä kulttuurisia ilmiöitä juuri nyt työstetään. Teoksesta siis puuttuu joukko näkökulmia, joita löytyy esimerkiksi Tietoarkiston tutkimusmenetelmien opiskelun ja opetukseen tarkoitettusta yleisestä Menetelmäopetuksen tietovarannosta (julkaistu 2021). Eri luvuissa keskitytään tutkijan arkeen tässä ajassa: kirjoittajia innostaa ajatus tieteen agendoista ennen ja nyt. Humanistisen kulttuurien tutkimuksen logoksen näkökulmasta agendahyppely on jatkuvaa tieteen uudistumista.

Teksteissä käytetään rinnakkain ja lomittain ilmaisuja *kulttuurien tutkimus*, *etnologia* ja *antropologia*. Termin valinta riippuu käsiteltävästä aihepiiristä tai luvun kirjoittajien omista positioista. *Etnologiaa* ja *antropologiaa* käytetään sanaparina silloin, kun kirjoittajalla on selkeästi tausta tai affiliaatio Jyväskylän yliopistossa. Tarpeen vaatiessa jyväskyläläisetkin kirjoittajat voivat identifioida itsensä antropologeiksi, etnologeiksi tai folkloristeiksi, mille löytyy selitys koulutusohjelman 1960- ja 1970-luvuille ulottuvista juurista ja myöhemmistä nimityksistä (ks. Fingerroos 2014; 2018). *Kulttuurien tutkimus*

taas on luonteva ilmaisu esimerkiksi silloin, kun käsiteltävänä on jokin kulttuurinen teoria tai menetelmä tai jos kirjoittajat eivät löydä paikkaansa etnologian tai antropologian jyvässkyläläisestä traditiosta.

Kulttuurien tutkimuksella teoksessa tarkoitetaan väljästi humanistisia kulttuuria tutkivia aloja, kuten antropologiaa, folkloristiikkaa ja perinteentutkimusta, (jyvässkyläläistä) etnologiaa, kansatiedettä (nykyisin myös eurooppalainen etnologia) ja uskontotiedettä. Käsitteen kulttuurien tutkimus piiriin eivät tässä kirjassa kuitenkaan kuulu arkeologia ja (nyky)kulttuurintutkimus, jonka painoaloina etenkin Suomessa ovat sosiologinen kulttuurintutkimus sekä taideaineet (ks. Iltanen 2010). Tästä juontuu myös ilmaisujen *kulttuurien tutkimus* ja *kulttuurintutkimus* välinen ero. Kulttuurintutkimuksella (engl. *cultural studies*) viitataan Birminghamista lähtöisin olevaan tutkimustraditioon, joka tarkastelee kulttuuria erityisesti yhteiskunnallisten ja valtakysymysten näkökulmasta (ks. Lehtonen 2021). Kulttuurien tutkimuksella puolestaan tarkoitetaan humanistisia kulttuureita tutkivia aloja, kuten antropologiaa, folkloristiikkaa (Joensuussa perinteentutkimus), etnologiaa (aiemmin kansatiede) ja uskontotiedettä. Näillä aloilla kulttuuria lähestytään tyypillisesti mikrotasolta, ihmisten omista arkikokemuksista käsin, joita tutkimalla kulttuurien tutkijat pyrkivät tavoittamaan niin aineellisen kuin aineettoman kulttuurin ilmenemismuotoja ja niiden merkityksiä yksilöiden identiteettien rakentajina.

Traditiot, epistemologiat ja eettiset pohdinnat

Menetelmäkirja on jaettu viiteen osaan, joista jokaisessa keskusteluun menetelmistä avataan toisistaan poikkeavia näkökulmia. Kirja esittelee näytteitä tutkimusprosessin eri vaiheista sisältäen traditiot, epistemologian ja tutkimusetiikan (luvut 1–4), etnologisen ja antropologisen kenttätönn ulottuvuudet (luvut 5–7), etnografiset käytännöt (luvut 8–11), tekstien analyysin (luvut 12–14) sekä luovan kirjoitustyön ja tutkimusprosessin kuvauksen (luvut 15–16).

Teoksen ensimmäinen osa muodostaa kulttuurien tutkimuksen traditioita, epistemologioita ja eettisiä lähtökohtia kartoittavan kokonaisuuden. Osan neljässä luvussa menetelmille rakennetaan kivijalka,

jonka aineksina ovat tiedonmuodostuksen ja tieteellisen ajattelun lähtökohdat sekä hyvä ja eettinen ihmistieteellinen toimijuus.

Luvussa ”Etnografia, paradigmat ja agendahyppy” etnologit Outi Fingerroos ja Konsta Kajander kirjoittavat humanistisen kulttuurien tutkimuksen traditiosta paradigmojen ja agendojen näkökulmasta. Luku kiinnittyy vahvasti oppihistoriaan ja suomalaiseen traditioon. Luvussa pohditaan, millaisissa konteksteissa humanistisen kulttuurien tutkimuksen logos on eri aikoina muotoutunut. Samalla lukijalle selvennetään, mitä käsitteet etnografia ja menetelmä tarkoittavat. Käsitteitä ohjaa tieteentekoa uudistavien muutosten eli agendahyppyjen ajatus. Kirjoittajat poimivat kulttuurien tutkimuksen oppihistoriasta näytteitä keskeisistä paradigmaattisista vaiheista, käännteistä ja agendoista. Ensimmäinen luku lähtee liikkeellä siitä, että suutarin lapsella on oltava kengät kuljettaessa kulttuurisen tiedon tiellä.

Luvussa ”Etnologian ja antropologian tietoteoreettiset erityispiirteet” kirjoittajat antropologi Riitta Hänninen ja etnologit Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi paneutuvat kulttuurien tutkimuksen tietoteoreettisiin erityispiirteisiin. Luvun alussa tutkijan katse kohdistetaan alan perustavimpaan käsitteeseen eli kulttuuriin, joka tässä teoksessa on sekä tutkimuksen kohde että hermeneuttisen, usein kehämäiseksi kuvatun tulkintaprosessin aihio. Hermeneuttisesta orientaatiosta kulttuuriin seuraa väistämättä joukko tiedon tuottamiseen liittyviä pohdintoja, joihin lukeutuvat tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutukseen liittyvät suhteet sekä ymmärrys refleksiivisyyden, relativismin sekä *emic*- ja *etic*-näkökulmien merkityksestä. Luku kokoaa yhteen kaikkein perustavimmat tietoteoreettiset työkalut humanistista kulttuurien tutkijaa varten.

Tutkimuksen laadun taie on eettinen taituruus ja hyvien tieteellisten käytäntöjen noudattaminen. Teoksen kolmannen ja neljännen luvun yhteisenä teemana on hyvä tieteellinen käytäntö, tutkimusetiikka ja aineistonhallinta tutkimuksen käytännöissä. Ennakoiva etiikka on tutkimukselle välttämätön työkalu, jonka avulla monimutkaisia eettisiä kysymyksiä voi tunnistaa, työstää ja ratkaista systemaattisesti sekä hyvissä ajoissa – eli ennen kuin niistä muodostuu eettisiä ongelmia (Mustajoki 2018). Kolmannen ja neljännen luvun sisällöt hallitsevalla kulttuurien tutkijalla on periaatteessa mahdollisuus vaativampaankin työnäytteeseen.

Luvussa ”Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö” Outi Fingerroos ja historiataustainen tietoasiantuntija Marja Kokko kirjoittavat tutkimusetiikasta ihmistieteisiin liittyvänä arvona, tutkimusta ohjaavana käytäntönä sekä legaalisen säätelyn ja valvonnan kohteena. Teksti on perusteellinen kattaus EU:n ja suomalaisen lainsäädännön sisällöistä sekä niiden pohjalta laadituista ohjeista ja suosituksista. Luvussa käsiteltävien asioiden hallinta on eettisen tutkimustoiminnan ja hyvän tieteellisen käytännön perusta.

Luku ”Sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu” täydentää ja syventää kolmatta lukua. Etnologit Pilvi Hämeenaho ja Nina Väkeväinen vievät eettisen toimijuuden tutkimuksen käytäntöön. Tarkastelussa on tutkimusasetelma, jossa tehdään etnografista tutkimusta vammaisten ja vajaakykyisten parissa. Tutkimusasetelma on vaativa, sillä tutkittavana ovat Suomen lainsäädännön mukaisiin tutkimuksellisiin erityisryhmiin kuuluvat ihmiset (Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta 1999/488). Luvussa annetaan työvälineitä arkaluonteisen ja erityisiin henkilötietoryhmiin liittyvään tiedon hankintaa, prosessointia ja tallennusta varten. Teksti auttaa ymmärtämään, millaisella ennakkosuunnittelulla ja työllä sensitiivisiä aiheita ylipäättään on mahdollista tutkia.

Anthropos, ethnos ja kenttä

Humanististen alojen kulttuurien tutkijan tekemä kenttätyö on pitkäjänteistä, monipuolista ja analyttistä. Hänen on kyettävä tulkitsemaan kulttuurisia ilmiöitä niin haastattelemalla, havainnoimalla ja dokumentoimalla ihmisiä kuin analysoimalla arkistolähteitä, esineitä, mediaa, verkkoa, puhetta ja tekstejä. Teoksen toinen osa pohjustaa myöhempiä lukuja esittelemällä kulttuurien tutkimuksen kannalta merkittäviä kenttiä: klassista etnografista kenttätyötä, materiaalisen kulttuurin ja esineiden tutkimusta sekä digitaalista etnografiaa. Teoksen seuraavat osat syventävät ja laajentavat kahden ensimmäisen osan teemoja esittelemällä tarkemmin erilaisia kulttuurien tutkimuksessa käytettävien aineistojen keruu- ja havainnointitekniikoita ja analyysimenetelmiä.

Luku ”Etnografia antropologiassa” käsittelee antropologisen kenttätöiden tutkimushistoriaa. Antropologit Jukka Jouhki, Sirpa Tenhunen ja Jelena Salmi esittelevät antropologisen etnografian keskeiset muutokset sekä nykyanthropologian käsityksen etnografisen metodin sovellusmahdollisuuksista. Klassisen antropologian holistisuus ja kuvauksen nykypreesens on vaihtunut antropologisessa tutkimuksessa kulttuurin prosessuaalisuutta korostavaan näkökulmaan, jossa otetaan huomioon kulttuurin muutokset, ylijärjestyminen ja toimijat. Myös itsereflektion sekä kenttätöiden aikana tapahtuvan tutkijan ja tutkittavien välisen vuorovaikutuksen analysointi on noussut näkyväksi osaksi nykyaikaista etnografiaa. Samalla luku painottaa teoreettisen näkökulman tärkeyttä. Valitun näkökulman, teorian ja käsitteiden avulla tutkijat osallistuvat laajempaan tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Luku ”Materiaalisuus etnologiassa” on omistettu yhdelle kenttätöiden klassiselle ulottuvuudelle eli esineille. Etnologi Anna Kajander esittelee luvussa oman tieteenalansa esinetutkimuksen historiaa, keskeisimpiä tutkimuksia sekä tutkimuskentän uusia tarkastelukulmia ja menetelmiä. Luku lähtee liikkeelle siitä, että materiaalisuus on läsnä kaikissa kulttuurisissa toiminnoissamme, myös digitaalisissa ja ekologisissa ympäristöissä. Materiaalisen kulttuurin tuotteista voi lukea maku- ja kulutusikäilyksiä, tunnekokemuksia, muistoja, käsityksiä oikeasta ja väärästä sekä muita yksityiskohtia ihmisten identiteeteistä. Siten materiaalisuus, esineet ja pukeutuminen ovat edelleenkin relevantteja tutkimuskohteita, jotka paljastavat mitä moninaisimpia asioita kulttuurisista toiminnoista, ajattelusta ja tunteistamme. Lukua täydentää kansatieteilijä Minna Mäkisen katsaus museoista ja museokokoelmien mahdollisuuksista kulttuurien tutkijoiden tutkimusmateriaaleina.

Luvussa ”Digitaalinen etnografia kulttuurien tutkimuksessa” antropologi Riitta Hänninen ja digitaalisen kulttuurin tutkija Riikka Turtiainen tekevät digiloikan fyysiseltä ja materiaaliselta kentältä virtuaaliseen. Tietokoneet, internet ja mobiililaitteet ovat uudenlaisen kulttuurisen kommunikaation mahdollistajia, mutta luvussa muistutetaan, että digitalisaatio ei ole muuttanut maailmaa tasapuoliseksi. Esimerkiksi osa sairaista, köyhistä, työttömistä, ikäihmisistä, vam-

maisista ja maahanmuuttajista ovat digitaalisen kehityksen katveessa. Digitaalinen etnografia on johdattanut tutkijat myös uudenlaisten tutkimuseettisten haasteiden ääreen. Luku tarjoaa ohjeita digitaalisten ympäristöjen ja verkkosisältöjen tutkimiseen sekä tutkimuseettisesti kestävän tutkimuksen suunnitteluun ja toteutukseen.

Tutkija ja etnografia

Teoksen kolmannessa osassa esitellään etnografisen menetelmän variaatioita. Kaikissa neljässä luvussa tutkija itse on keskeinen kenttätöön väline. Luku ”Havainnointi ja haastattelu” on etnologien Pilvi Hämeenahon, Eerika Koskinen-Koiviston, Minna Mäkisen ja Nina Väkeväisen kokoama esitys kulttuurien tutkimuksen keskeisimmistä työvälineistä. Luvussa lähdetään liikkeelle siitä, että havainnointi ja haastattelut muodostavat valtatie etnografian tavoittelemaan kokonaisvaltaiseen ymmärrykseen. Humanistisen kulttuurien tutkijan on oikeastaan hyvin vaikea edes kuvitella sellaista tilannetta, jossa hän välttyisi ympäröivän todellisuuden havainnoinnilta alalla vakiintuneita työvälineitä käyttäen.

”Audiovisuaaliset kenttätutkimusmenetelmät” -luvun kirjoittaja Jari Kupiainen on visuaalisen kulttuurien tutkimuksen menetelmiä kehittänyt antropologi. Luku paneutuu audiovisuaalisen dokumentoinnin mahdollisuuksiin tilanteissa, kun kentällä tehdään havaintoja ja tallennetaan yhtä aikaa sekä ääntä että kuvaa. Luvussa edetään yleisestä historiasta audiovisuaalisten menetelmien eli erilaisten kuvaamisen tekniikoiden systemaattiseen hyödyntämiseen kenttätöolosuhteissa. Kahdeksatta ja yhdeksättä lukua täydentää Riitta Hännisen kirjoittama katsaus valokuvaelisitaatiosta.

Luvussa ”Aistietnografia” etnologit Eerika Koskinen-Koivisto ja Tytti Lehtovaara kirjoittavat menetelmästä, jonka ytimessä on moniaistisuuden eli näön, kuulon, hajun, maun ja tunnon hyödyntäminen tutkimustoiminnassa ja sosiaalisten suhteiden havainnoinnissa. Aisti-etnografia on lähtökohtaisesti refleksiivinen ja kokemuksellinen tutkimusprosessi, jossa tutkija ja tutkittavat työستävät aistitiedosta kulttuurista tietoa. Menetelmä itsessään on kulttuurien tutkimuksen alalla suhteellisen uusi, kokonaisvaltainen, kokeileva ja vielä muotoaan

hakeva. Etenkin *graphian* eli kirjoittamisen tasolla ja aineiston analyysissä tutkijalla on mahdollisuus valita monia tutkimattomia teitä kuljettavaksi. Luvun lopussa kirjoittajat luovat raamin sille, minkälaisiin tutkimusasetelmiin aistietnografia soveltuu.

Luku ”Autoetnografia” on etnologi ja antropologi Hannu Sirkkilän kirjoitus siitä, miten etnografia on joskus enemmän kuin menetelmä – kokonaisvaltainen maailmassa olemisen tapa. Luvussa esiteltävän autoetnografian kontekstina on 320 kilometrin pyhiinvaellusmatka, jonka Sirkkilä taivalsi Leonista Santiago de Compostelaan Camino de Santiagon reitillä Pohjois-Espanjassa. Vaellus oli metaforisesti matka sekä hengellisyyteen että autoetnografian mahdollisuuksiin. Luvun tekee mielenkiintoiseksi se, että Sirkkilä toimii samalla tutkimuksellisella kentällä kuin Kreikan Áthos-vuorelle suuntautuneista kokemuksista kirjoittanut uskontotieteilijä René Gothóni. Gothóni uskoi tutkijan äärimmäiseen muuntautumiskykyyn eli taitoon nähdä kenttä yhtäältä pyhiinvaeltajana ja toisaalta etäältä tutkijana. (Gothóni 1997.) Sirkkilän kirjoittamassa luvussa autoetnografialla on paljon selkeämpi tieteellinen *logos*. Kysymys ei ole joko–tai-asenteesta vaan tutkijan elämästä, tietoisuudesta sekä omien ja kansakulkijoiden kokemusten tutkimisesta.

Teksti ja *análysis*

Kirjan neljäs osa keskittyy tekstien kerronnallisuuden sekä puhe- ja luokittelutapojen analyysimenetelmiin. Termi ’analyysi’ (kreik. *ανάλυσις*, *análysis*) merkitsee osiin purkamista tai hajottamista (Tieteen termipankki 8.2.2021. Filosofia: analyysi). Kulttuurien tutkimuksessa analyysi on läsnä jokaisessa tutkimusprosessin vaiheessa: tutkija purkaa kulttuurin osiin muotoilemalla kysymyksen, tutkittavan kulttuurin osa-alueen ja sitä koskevat teoreettiset käsitteet sekä valitsee aineistonkeruuseen ja tulkintaan tarvittavat menetelmät. Analyysitekniikat korostuvat erityisesti siinä vaiheessa, kun kulttuurien tutkijat työstävät materiaaleistaan tutkimustuloksia.

Tekstit, olivat ne sitten kenttätöiden muistiinpanoja, haastatteluita, litteroituja kahvipöytäkeskusteluja, keruukyselyn vastauksia, sanomalehtiartikkeleita tai sosiaalisen median viestiketjuja, eivät vielä sellai-

senaan vastaa tutkimuskysymyksiin, vaan niitä on luettava läheltä ja kaukaa. Tutkijoiden tulee kiinnittää huomiota teksteissä esitettyihin yksityiskohtiin ja sisäisiin konteksteihin, kuten sanavalintoihin, argumentointiin ja teemoihin, mutta myös ulkoisiin konteksteihin, kuten kirjoittajasta, haastateltavasta tai aineiston muodostuksesta saataviin taustatietoihin sekä tekstin syntyhetken historiallisiin, kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Siten tekstien kulttuurinen luenta ja tulkinta edellyttävät monipuolista menetelmällistä osaamista.

Luvussa ”Narratiivinen analyysi” folkloristi Jyrki Pöysä osoittaa narratiivien keskeisen merkityksen ihmisten kommunikaatiossa. Ihmiset vahvistavat yhteisöllisyyttä jaettujen kertomusten avulla. Kertomusten tutkimuksella on pitkä, aina Aristoteleen *Runousoppiin* ulottuva perinne. Luvussa esitellään tutkimusalan historiaa ja keskeiset käsitteet. Se sisältää esimerkin arkisesta kahvipöytäkeskustelusta, jota tulkitaan narratiivisen analyysin viitekehityksessä. Lisäksi esille nousee kiinnostava tutkimuskentän laajennuksen mahdollisuus: Post-humanistisesta näkökulmasta myös eläimet kommunikoivat ”kertomalla” asioista toisilleen ja muille lajeille. Narratiiveista kiinnostuneet tutkijat voivat löytää tulevia tutkimusaiheitaan myös ei-inhimillisten toimijoiden parista.

Luku ”Diskurssintutkimus” paneutuu niin ikään kielen maailmaan. Etnologit Nika Potinkara, Liia-Maria Raippalinn ja Arja Turunen esittelevät diskurssintutkimuksen keskeisimmät suuntaukset, käsitteet ja suomalaiset tutkimukset. He antavat soveltamisesimerkin diskurssintutkimuksesta analysoimalla ruokahävikin mediadiskurssia. Luku selvittää kielenkäytön ulottuvuuksia sosiaalista todellisuutta luovana toimintana. Diskurssintutkimus kytkettykin oleellisesti sosiaalisen konstruktionismin teoreettiseen viitekehitykseen. Kielenkäyttöä analysoimalla kulttuurien tutkijat voivat päästä käsiksi tapoihin, joilla ihmiset rakentavat omaa identiteettiään ja roolejaan sekä oikeuttavat tai kyseenalaistavat käsityksiä kulttuurista. Siten lähestymistapa antaa hedelmällisiä mahdollisuuksia tutkia kulttuuria aktiivisena prosessina, joka rakentuu ihmisten puheissa ja toiminnassa.

Luku ”Kategoria-analyysi” jatkaa kahden edellisen luvun tavoin kielenkäytön tutkimuksen parissa, mutta laajentaa sitä kognitiivisen kulttuurintutkimuksen keskusteluihin. Etnologit Konsta Kajander ja Meri Tuovinen luovat artikkelissaan siltaa etnometodologisen ja

kognitiivisen kategoria-analyysin välille. Kirjoittajat esittelevät aluksi näiden tutkimusperinteiden keskeisimpiä teorioita, käsitteitä ja tutkimuksia. Tämän jälkeen he antavat analyysiesimerkin Tuovisen väitöskirja-aineistosta, jossa haastateltava kertoo muslimi-kategoriasta ja sitä koskevista kulttuurisista käsityksistä arkisissa kohtaamistilanteissa. Luku korostaa luokittelujen keskeistä roolia ihmisten ajattelussa ja kielenkäytössä. Kategoria-analyysin avulla tutkijat voivat tuoda näkyviksi arkielämän kulttuurisia normeja käytäntöjä ja rakenteita, joita ihmiset mallintavat kielen, ajattelun, yhteisöjen ja ympäristön vuorovaikutuksessa.

Grafia taitona

Kaikki kirjoittaminen on luovaa työtä, kuten kulttuurien tutkijat Emilia Karjula ja Tiina Mahlamäki kirjoittavat teoksensa *Kurinalaisuutta ja kuvittelua. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen* (2017) alussa:

Luovuus merkitsee myös tietokirjoittajan ja tutkijan ammattitaitoa siirtyä lajityypistä toiseen, välineestä toiseen ja taitoa löytää itselle sopivimmat tavat toimia ja kirjoittaa, hyödyntää lajityyppien ja välineiden ominaispiirteitä, mutta myös rikkoa perinteisiä tapoja ajatella, lukea, tehdä ja kirjoittaa.

Kirjoittamisen ja kirjoittajan luovuus ovat siis taitoja, joita voi hyödyntää yhtä hyvin tieteellisissä teksteissä kuin tietokirjoittamisessa. Lisäksi kielen luova käyttö sisältää niin pyrkimyksen kirkkaaseen ja täsmälliseen ilmaisuun kuin irtiotot akateemisen kirjoittamisen konventioista. (Karjula & Mahlamäki 2017.)

Kirjan viides osa on omistettu tällaiselle kirjoittamisen tavalle. Sen kahdessa luvussa grafiata tehdään tutkijan työpöydän äärellä taiten ja omaa ilmaisua kehittäen. Lukijan tehtävänä onkin puntaroida oman tieteellisen kirjoittamisensa konventioita. Luvussa ”Etnografinen kirjoittaminen” uskontotieteilijät Jaana Kouri ja Tiina Mahlamäki paneutuvat kirjoittamiseen taitona. Etnografinen kirjoittaminen on luovaa työtä, jossa tutkija jäsentää, prosessoi ja tekee näkyväksi tutkimuksensa moninaisuutta. Akateemisen kirjoittamisen kolme vaihetta

ovat tiedon tuottaminen ja itselle kirjoittaminen, tiedon systemaattinen jäsentäminen sekä tiedon kommunikointi lukijalle.

Tutkimussuunnitelma on kulttuurien tutkijan Magna Carta, jonka tekemiseltä yksikään akateeminen toimija ei vältty. Sen kirjoittamisessa korostuvat tutkimuksen idean kristallisointi ja täsmälliset ilmaisut, joiden tulee olla myös oman tieteenalan tai akateemisen maailman ulkopuolisten lukijoiden ymmärrettävissä. Menetelmäkirjan päättävässä luvussa ”Tutkimussuunnitelma” professorit Outi Fingerroos ja Laura Stark hahmottavat, miten kulttuurien tutkijan tiellä kulkemista selkeyttävä kartta tulisi laatia, jotta argumentointi olisi selkeää. Luvussa on erilliset osiot maisterintutkielmien ja rahoitushakemusten tekijöille. Selkeä tutkimussuunnitelma antaa tekijälle avaimet siihen, mitä kandidaatintutkielmassa, pro gradussa tai väitöskirjassa tutkitaan, miten tähän tavoitteeseen päästään sekä miksi aiheen tutkiminen on ylipäätään tieteellisesti mielekästä ja yhteiskunnallisesti tärkeää. Yliopistomaailmassa tutkimussuunnitelman merkitys on suuri, sillä sen tekoon palataan kaikissa opintojen vaiheissa ja se sisältyy usein myös akateemisten työtehtävien hakemusasiakirjoihin. Akateeminen kilpailu on kovaa. Hankkeen rahoituksen saamiseksi ei riitä pelkkä hyvä hakemus: sen on oltava huippu. Fingerroos ja Stark antavat vinkkejä siihen, miten tutkimussuunnitelma voidaan laatia selkeästi ja uskottavasti niin, että opinnäytteellä tai hankkeella olisi paremmat mahdollisuudet päästä maaliin asti.

Lopuksi

Tämän menetelmäkirjan tehtävänä on kannustaa opiskelijoita ja tutkijoita rohkeuteen: testaamaan, soveltamaan ja keksimään uusia sovellutuksia. Menetelmä ei ole automaattinen tie totuuteen vaan tienviitta ja apuväline. Menetelmien kehittäminen ja testaaminen saa olla myös hauskaa! Parhaimmillaan menetelmiin liittyy samaa keksimisen ja oivaltamisen riemua kuin mihin tahansa luovaan työhön. Toivomme, että teos kannustaa lukijaa ennakkoluulottomuuteen ja omien menetelmien keksimiseen. Teoksen luvut ovat työkalupakkeja, joista voi poimia juuri ne työvälineet, jotka auttavat omaa ajattelua parhaiten.

Lähteet

- Brewer, John D. 2000. *Ethnography*. Maidenhead: Open University Press.
- Davies, Charlotte Aull. 2008. *Reflexive ethnography. A guide to researching selves and others*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Fetterman, David M. 2011. *Ethnography. Step-by-step*. 3. p. Los Angeles ja Lontoo: Sage.
- Fingerroos, Outi. 2014. Etnologinen katse. Virkaanastujaisluento 3.12.2014. *Elore* 22:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79188>.
- Fingerroos, Outi. 2018. *Etnologia, antropologia ja kulttuuripolitiikka. HELA. Laitoksen historia*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/meidan-laitoksemme/laitoksen-historia>.
- Gothóni, René. 1997. Eläytyminen ja etääntyminen kenttätutkimuksessa. Julkaisussa: Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haetua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 136–148.
- Iltaanen, Maija. 2010. *Yksiköistä yhteisöksi: katsaus Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksen oppiaineiden historiaan sekä yhteislaitoksen vaiheisiin*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/37804>.
- Ingold, Tim. 2008. Anthropology is not ethnography. *Proceedings of the British Academy* 154, 69–92.
- Kajander, Konsta. 2016. Terävyyttä etnologiseen tutkimusprosessiin. Arvio teoksesta Jouhki, Jukka & Steel, Tytti (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi: kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. *Elore* 23:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79268>.
- Karjula, Emilia & Mahlamäki, Tiina. 2017. *Kurinalaisuutta ja kuvittelua. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen*. Turku: Kustantamo Tarke.
- Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.). 2005. *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry.
- Kouri, Jaana (toim.). 2015. *Askel kulttuurin tutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.
- Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (1999/488). [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990488>.
- Lehtonen, Mikko (toim.). 2021. *Kulttuuri & yhteiskunta. Kulttuurintutkimuksen klassikkotekstejä*. Tampere: Vastapaino.
- Leimu, Pekka & Korhonen, Teppo (toim.). 1997. *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.
- Lönnqvist, Bo, Uusitalo, Eeva & Kiuru, Elina (toim.). 1999. *Kulttuurin muuttuvat kasvat: johdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marander-Eklund, Lena, Illman, Ruth & Henriksson, Blanka (toim.). 2004. *Metodkompassen: kulturvetarens metodbok*. Åbo: Åbo Akademi.

- Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietovarasto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/>.
- Mustajoki, Henriikka. 2018. Ennakoiva etiikka tutkimustyössä. Vastuullinen tiede, 15.03.2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyo/ennakoiva-etiikka-tutkimustyossa>.
- Pennanen, Jukka, Samallahti, Leena & Haapalainen-Tiainen, Helena (toim.) 1985. *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Ethnos-toimite 1. Helsinki: Ethnos, 19–22.
- Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.). 2010. *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Tieteen termipankki: Filosofia: Analyysi. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:analyysi>.

Osa 1
Traditiot, epistemologiat
ja eettiset pohdinnat

Etnografia, paradigmat ja agendahypyt

Outi Fingerroos

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Konsta Kajander

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

Suomen kielen sana *tiede* liittyy sanoihin *tieto*, *tietää* ja *tie*. Tieteen tekeminen on systemaattista tiedon luomista, rakentamista ja organisoimista, mihin sisältyy aina myös selitysten laatimista. (Tieteen termipankki 19.1.2021: Filosofia: *tiede*.) Tieto siis on sitä, että *tietää tien*. Tämä teos paneutuu kulttuurien tutkimuksessa sovellettaviin tiedon tuottamisen vaiheisiin aina kentälle menon suunnittelusta siihen, kun kentältä palataan reppu täynnä järjestämätöntä aineistoa. Toisin sanoen teos kattaa ne tutkimuksen tekemisen vaiheet, kun tutkija valitsee itselleen tutkittavan aiheen, luo, rakentaa ja organisoii tietoa ja lopulta selittää muille, miten löysi tutkimuksessaan oman tiensä tietoon. Tässä luvussa otetaan ensimmäinen askel näihin tiedon tuottamisen prosesseihin. Näkökulma on siksi vahvasti oppihistoriallinen ja paradigmaattinen. Seuraavassa luvussa (Hänninen, Kajander & Lappi tässä teoksessa) paneudutaan etnologiseen ja antropologiseen tiedonmuodostukseen syvällisemmin, minkä jälkeen siirtymä tutkimuksen tekemisen menetelmiin on helpompaa.

Systemaattinen teiden etsijä tarvitsee avukseen menetelmiä eli metodeja. Kreikan kielen sana *méthodos* tarkoittaa kirjaimellisesti 'kuljettavaa tietä'. Menetelmä on siis väline, jonka avulla tiellä kuljetaan. Se voi olla esimerkiksi haastattelu, havainnointi tai tekstin lukutapa, jonka avulla eri tavoin havaittu todellisuus otetaan haltuun askel askelelta ja järjestetään tutkimusraportissa tutkittavan ilmiön kuvaukseksi. Tämän teoksen kontekstissa metodi on väline, jota tarvitaan tutkimusprosessin jokaisessa vaiheessa.

Päämäärään pääseminen edellyttää myös aiempien tutkimustraditioiden hallintaa. Tässä luvussa hahmotamme esimerkkien avulla, minkälaista tietoa suomalaisessa kulttuurien tutkimuksessa ja varsin-

kin etnologiassa ja folkloristiikassa on tuotettu tieteenalan historian eri vaiheissa. Tavoitteenamme on luoda perusta käsityksille erilaisin menetelmin tuotetusta tiedosta, kentästä, tutkijasubjektin merkityksestä tutkimusprosessin eri vaiheissa ja etnografian kirjoittamisesta. Tarkastelumme pohjaa suomalaiseseen tutkimustraditioon. Nostamme oppihistoriasta esille näytteitä erilaisista paradigmaattisista vaiheista, käänteistä ja tutkimustehtävistä. Seuraava luku paneutuu kulttuurien tutkimukselle ominaisiin tietoteoreettisiin pohdintoihin ja on looginen jatkumo tässä luvussa käydyille keskusteluille.

Paradigman muutoksista agendahyppyihin

Tieteenhistorian muutoksia on selitetty usein tieteenfilosofi Thomas Kuhnin *paradigman* käsitteen avulla. Kuhn määritteli paradigman normaalitieteeksi eli tiettyinä aikakautena vallitsevaksi tieteellisen tutkimuksen oppirakennelmaksi. Paradigman aikana tieteenharjoittajien keskuudessa vallitsee laajasti jaettu yhteisymmärrys oman tieteenalan toimintatavoista ja tutkimuskohteista sekä havaintoja jäsentävistä teorioista, käsitteistä ja menetelmistä. Mikäli uudet havainnot eivät sovi yhteen tieteellisten taustaoletusten kanssa, vanha paradigma kriisiytyy, kumoutuu ja korvautuu uudella paradigmalla. (Kuhn 1994, 23–24, 64, 76–77.)

Kuhn kuvasi käsitteellään ensisijaisesti luonnontieteiden kehitystä, eikä hän tunnistanut ihmistieteissä yhtenäistä paradigmaa (Kuhn 1994, 28). Ihmistieteille tällaista katsantoa voi kuitenkin pitää luonteenomaisena. Ihmistieteissä on esiintynyt useita murroskohtia, kuten kielellinen, kognitiivinen ja affektiivinen käänne, mutta ne eivät ole mullistaneet tieteenaloja samalla tavalla kuin esimerkiksi kopernikaaninen kumous fysiikassa tai Darwinin evoluutioteoria biologiassa. Ihmistieteissä ei ole vastaavaa yhtenäisteoriaa, joka määritteli kulttuurisen todellisuuden ominaisuudet ja tiedon päämäärän. Esimerkiksi konstruktivismi on kulttuurien tutkimuksessa tällä hetkellä yleinen paradigma, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki tieteenalan tutkimukset kuuluisivat tämän paradigman alle (ks. Kajander & Tuovinen tässä teoksessa). Pikemminkin eri aloilla vallitsee tyypillisesti useita samanaikaisia tutkimussuuntauksia ja paradig-

moja, joiden teoreettiset taustaoletukset, menetelmät ja määritelmät kulttuurin käsitteestä vaihtelevat.

Antropologi Roy D'Andraden mukaan uudet havainnot eivät välttämättä ole osoittaneet vanhoja kulttuuriteorioita sinänsä virheelliseksi, vaan niiden väistyminen on johtunut siitä, etteivät teorian alla tehdyt tutkimukset ole enää tuottaneet uutta tietoa suhteessa aiempiin löydöksiin. Teoreettisten koulukuntien vetovoima vaihtelee ajan saatossa, ja tieteen perusolettamiin kuuluu muutos ja jatkuva itsensä korjaavuus. Yhteiskunnalliset muutokset synnyttävät uusia tutkimusaiheita ja ongelmanasetteluita, joita varten tutkijat pyrkivät keksimään entistä toimivampia teorioita, käsitteitä ja menetelmiä. D'Andrade kutsuu näitä tieteentekoa uudistavia muutoksia agendahypyiksi (engl. *agenda hopping*). (D'Andrade 1995, 4–8.)

Nimitys *agendahyppy* kuvaa hyvin myös suomalaisen kulttuurien tutkimuksen alan muutosta, jota kuvaamme tässä muutamien kansatieteen (myöhemmin etnologia), folkloristiikan ja antropologian oppihistoriallisten esimerkkien kautta. Ne ovat samalla näytteitä kulttuurien tutkimuksen agendan muutoksista eri aikoina. Kulttuurien tutkimuksen eri aloilla tehtävään tutkimukseen vaikuttivat sen alkuvaiheessa esimerkiksi evolutionistinen paradigma, romantiikka ja realismi. Näiden tekijöiden seurauksena tieteen agenda, jota nimitämme tässä tekstissä tehtäväksi, oli kytköksissä kansallisuusaatteeseen. Kiinnostuksen kohteena olivat muun muassa suomalaisten alkukoti, kansanperinne, suomen kielen kehitys ja kulttuuriyhteydet suomenkuisiin kansoihin. (Haavio-Mannila 1992, 28–32.)

Tieteen kansallinen tehtävä heijastui suomalaisen kansatieteen uranuurtajan, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen ensimmäisen professorin U. T. Sireliuksen tuotannossa. Hänen tieteellisen työnsä perustan muodostivat kansanpuvuista, ryijyistä ja patokalastuksesta tehdyt tutkimukset Suomen sukukansojen parissa. Sirelius perusti Kansallismuseon kansatieteen osaston ja laati tieteenalan perusteoksen, kaksiosaisen *Suomen kansanomaista kulttuuria I–II* (1919, 1921). Alan ensimmäisen professorin agendana oli selkeästi edustamansa tieteenalan tehtävän määrittely:

Suomalais-ugrilaiselle kansatieteelliselle tutkimukselle tarjoaa suuria mahdollisuuksia se, että sen esineenä olevat kansat edustavat erilaisia

kulttuuriasteita, koska nimittäin alemmilla tasoilla olevien kansain olot ovat omiaan valaisemaan pitemmälle ehtineiden aikaisempaa elämää. (Sirelius 1989, 16).

Sireliuksen määrittelyssä heijastuvat samaan aikaan evolutionistinen paradigma ja kansallinen tehtävä. Paradigmaan sisältyi ajatus kulttuureiden aidoista alkukodeista, joista kehityksen nähtiin levinneen sekä maantieteellisesti että ajallisesti kohti ylevämpiä muotoja. Suomalainen kansatiede jäljitti kansojen alkukehtoja museokokoelmiin tallennettujen esineiden avulla. Kansanrunoudentutkimuksen kohteena ollut perinne puolestaan määriteltiin aidoksi sen perusteella, oliko se vallitsevan paradigman näkökulmasta sopivaa. Tutkimusnäkökulma oli vertaileva mutta samalla kansallista agendaa palveleva. Sirelius esimerkiksi kuvaa suomalais-ugrilaisia kansoja pidemmälle ehtineinä suomalaisina, virolaisina ja unkarilaisina sekä alemmilla tasoilla olevina mordvalaisina, ostjakkeina ja voguleina. Kansat olivat kuin esineitä: kohteita, joita kuvattiin ja arvioitiin keskuksen eli vasta itsenäistyneen suomalaisen kansakunnan omista lähtökohdista ja pyrkimyksistä käsin. (Sirelius 1989, passim.)

1900-luvun alkuvuosikymmeninä menetelmillä haluttiin ratkaista ennen kaikkea kulttuuri-ilmiöiden ikää, kronologiaa ja alueellista levinneisyyttä koskevia kysymyksiä. Tämä käy hyvin ilmi esimerkiksi Toivo Vuorelan toimittamista menetelmäkirjoista *Kansatieteen ongelmia* (1958) ja *Kansatieteen periaateoppia* (1969), joissa käsiteltiin kansatieteen tehtävien lisäksi muun muassa tapojen historiaa, kansatieteellisten alueiden muodostumista ja lohenkalastusta. Tuona aikana kansatiede profiloitui erityisesti kulttuurihistorialliseksi tieteenalaksi. Tätä tutkimusnäkökulmaa korosti myös Kustaa Vilkuna virkaanastujaisesitelmässään. Kansatieteen tuli kuvata sitä osaa ”Suomen kansan kulttuurihistoriasta, mihin tavalliset historialliset ja kirjalliset lähteet eivät ulotu.” (Vilkuna 1958, 26.)

Suomalais-ugrilainen painotus muuttui Neuvostoliiton syntymisen jälkeen, jolloin kansatieteilijöiden tutkimusmatkat itärajan taakse vaikeutuivat. Kansatieteelliset tutkimuskohteet löytyivät nyt ensisijaisesti oman maan rajojen sisältä, aineellisen kulttuurin osa-alueelta ja suomalaisen talonpoikaiskulttuurin piiristä. Tutkimusaineisto koostui tyypillisesti keruumatkoilta museoihin tallennetuista esineistä,

joiden tulkintaa tuettiin sanastotutkimuksella ja havainnollistettiin kartoilla. Kansanperinnettä koskevaa aineistoa hankittiin myös keuruukyselyillä, joiden toteutusta inspiroi kansallisen tehtävä: katoavaa talonpoikaista kulttuuria pyrittiin pelastamaan jälkipolville. (Lönnqvist 2016, 42–49.)

1960-luvulla suomalaisen yhteiskunnan murrokset loivat painetta laajemmalle kulttuurien tutkimuksen tehtävien uudelleenarvioinnille. Suomi muuttui maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teolliseksi, kansa(laise)t – kuten työläiset ja siirtolaiset – hakeutuivat työn perässä maaseudulta kaupunkeihin, opiskelijat löysivät vasemmistoradikalismista ja nuoriso rock 'n' rollin. Alakulttuurit ja vähemmistöt saivat odottaa vielä jonkin aikaa tutkijoitaan, mutta yhteiskunnallisten muutosten myötä tieteen tekemisen taustalla vaikuttanut kansallinen agenda sai rinnalleen vaihtoehtoja. (Anttila 1982, 9–10; 1985, 19; vrt. Lehtonen 2005, 13.) Uusiksi tutkimuskohteiksi tulivat esimerkiksi kaupungit, pienyhteisöt ja työväki (esim. Lehtonen & Räsänen 1973; Anttila & Räsänen 1977; Petrisalo 1977; Leimu 1983).

Tämä agendan muutos koski yhtälailla kansatiedettä kun muitakin kulttuurien tutkimuksen aloja. Folkloristit arvostelivat tutkimuksen kansallista agendaa siitä, että se kiinnittyi perinteen yhteisöllisyyteen ja romanttiseen nationalistiseen katsantoon (ks. tarkemmin Abrahams 1993; Anttonen 2006; Bendix 1997; Wilson 1985). Tutkimusten uusiksi kohteiksi nousivatkin muun muassa kertovat ja muistelevat yksilöt sekä unohdetut perinteet ja niiden taitajat (esim. Pentikäinen 1971; Laaksonen 1980). Esimerkki taitavasta agendahyppelijästä on folkloristi Leea Virtanen. Hän nimitti lapsia viimeiseksi villiheimoksi kirjoittaessaan, miten ”pihoilla, silmiemme alla, mutta silti salassa, elää lasten keskeinen perinne. Lasten maailmanlaajuista veljeskuntaa on verrattu suureen villiheimoon, ainoaan, joka ei näytä olemassa kuolemassa sukupuuttoon.” (Virtanen 1972, 7; Makkonen 2005.) Virtanen myös kirjoittaa teoksessaan *Suomalainen kansanperinne* (1999) seuraavasti:

Romanttinen tausta voi taas omalla tavallaan rajata folkloren alueen idealisoiduksi, harmittomaksi ja kauniiksi elämän kentäksi. ”Kansallinen kulttuuriperinne” käsitetään samoin usein positiiviseksi ja rakentavaksi yhteisölliseksi elementiksi. Kuitenkin folkloressa saavat ilmauksensa myös ihmisen aggressiiviset tunteet ja käyttäytyminen, jonka tarkoituksena

on aiheuttaa toiselle tuskaa tai vahinkoa. Sen piiriin kuuluvat kiroukset, loukkaukset ja pilkkanimet, juoruilu, karkea pilailu, seksuaaliset töykeydet – ja ennen muuta yhteisölliset asenteet, tabut ja häpeän tunteet, joista törkeyden vaikutelma kulloinkin syntyy. (Virtanen 1999,11.)

Agendan uudistuminen näkyi siis selvästi folkloristiikan aihevalinnoissa ja käsittelytavoissa (Salmi-Niklander 2004, 36). Ylipäätään siirtymä kansallisesta tehtävästä kohti monia kansoja ja tutkimuskökökulumia vaikutti kulttuurien tutkimukseen laajalla rintamalla ohi kansallisen agendan. Esimerkiksi antropologi Marja-Liisa Swantz teki 1960–1980-luvuilla pitkäkestoista kenttätöytä tansanialaisten naisten parissa. Swantz ei ollut kansallisten tieteiden edustaja, vaan hänen työnsä liittyi osaksi kansainvälisiä virtauksia ja tieteen uusia näkökulmia. Hänen agendanaan oli antropologinen kenttätöy naisena, naisnäkökulmasta ja yhteistyössä tansanialaisten naisten kanssa:

Kun etsitään ratkaisuja naisten ongelmiin ja selvitetään sitä erityistä tilaa, joka naisten täytyy löytää itselleen, ei vastausta saada vain ratkaisemalla koko yhteiskuntaan liittyviä teoreettisia ongelmia. On tärkeä huomata mikrokosminen kokemuspiiri, joka tekee tilaa kulttuurin ja talouden kehitykselle. (Swantz 1983, 14; englanniksi Swantz 1970.)

Uusien kansainvälisten vaikutteiden myötä kulttuurien tutkimuksessa alettiin yleisesti puhua kansallisen kulttuurin keruutyön sijasta kenttätöystä menetelmänä (ks. Laaksonen, Knuuttila & Piela 2003). Aihetta käsittelevissä menetelmäkirjoissa esiteltiin osallistuvan havainnoinnin ja haastattelutekniikoiden lisäksi tutkimuseettisiä, tieteenfilosofisia ja teoreettisia kysymyksiä (esim. Grönfors 1982; Suojanen & Saressalo 1982; Pennanen, Sammallahti & Haapalainen-Tiainen 1985). 1980-luvun Suomessa etnologista, folkloristista tutkimusta suuntasi vahvasti Ruotsista tullut kulttuurianalyysi (Ehn & Löfgren 1982). Clifford Geertzin tulkitsevasta antropologiasta vaikutteita saanut suuntaus korosti subjektiivisuutta, eläytyvää ymmärtämistä, tutkijoiden osallistumista tutkittavien arkielämän toimiin ja kulttuuria koskevien merkitysrakenteiden tavoittamista.

Uudet vaikutteet herättivät epäilyksiä kansallisten tieteiden identiteetin säilymisestä (esim. Lehtonen 1985, 25; Lehtonen 1994, 5–6). Kansatieteilijä Ilmar Talve kritisoi kehitystä, jossa laajoihin synteeseihin perustuva kansankulttuuri tutkimus uhkasi korvautua tulkinnal-

lisella ”kulttuurisosiologisella mannavellillä”, joka ei pyri objektiivisuuteen (Kirveennummi 1997, 43; Ruotsala 2021). Talven kollega Veikko Anttila ei pitänyt uusia vaikutteita huonona asiana, vaan hän sovelsi antropologisia ja yhteiskuntatieteellisiä käsitteitä ja teoreettisia lähestymistapoja tutkiessaan Tourulan muutosta maalaisyhteisöstä kaupunginosaksi. (Anttila 1982, 9–10.)

Uudella vuosituhannella ajatus yhtenäisestä, kansanomaisesta kulttuurista on väistynyt taka-alalle (Snellman 2009, 28). Paradigmaattisella tasolla pitkään hallinnut positivistinen tiedonintressi vaihtui hermeneuttiseen lähestymistapaan, jonka myötä tutkimuksen keskiöön ovat tulleet arjen merkitykset, kulttuuriset ilmaisut, kuten diskurssit ja representaatiot, sekä ihmisten tavat kokea ja merkityksellistää omaa kulttuuriaan (Lönnqvist 1999, 32; Jouhki & Steel 2016, 33). Paradigma- ja agendamuutosten myötä kulttuurien tutkijat ovat suunnanneet katseensa ihmisten itseymmärrystä rakentaviin tekijöihin, kuten identiteetteihin, muistiin ja kerrontaan, etnisyyteen, ikään, sukupuoleen ja kulttuuriseen osallistavuuteen (esim. Fingerroos ja muut 2006; Olsson & Willman 2007; Hirvi & Snellman 2013; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014; Hieta ja muut 2019). Niistä on tullut sekä tutkimuksen kohteita että reflektoitavia tutkijan paikkoja, joita lähestytään erilaisin menetelmin. Tutkimus ei silti ole hylännyt historiallista orientaatiota ja materiaalisuutta, vaan tutkimusaiheita löytyy edelleen niin kulttuuriperinnöstä, museoista, esineistä kuin pukeutumisestakin (Steel ja muut 2014; Roivainen 2016; Kajander 2020; Mäki 2020).

2020-luvulla ylirajaisuus, mediat ja digitalisaatio sekä ympäristökysymykset tulevat todennäköisesti näkymään yhä vahvemmin tutkimuksissa. Varsinkin yhteiskuntaetnologian (Fingerroos ja muut 2017), soveltavan kulttuurintutkimuksen (Hämeenaho, Suopajarvi & Ylipulli 2018) ja kulttuuripolitiikan näkökulmat (Alasuutari & Kangas 2020; Kumpulainen ja muut 2020) tulevat suuntaamaan tutkijoiden huomion yhteiskunnallisiin kysymyksiin, arjen hyvinvointiin, poliittiseen päätöksentekoon ja yhteiskunnan ongelmakohtiin. Lisäksi etnologiassa, folkloristiikassa ja antropologiassa on pohdittu viime aikoina luonnon ja eläinten toimijuutta sekä kulttuuria ja luontoa koskevien käsitteellisten raja-aitojen poistamista. Parhailtaan tieteenaloilla keskustellaan esimerkiksi posthumanistisen käänteen

mahdollisuuksista. (Kaarlenkaski & Steel 2020; Thompson 2019.) Uudet ongelmanasettelut edellyttävät myös uusia lähestymistapoja. Metodit, teorit ja käsitteet elävät kulttuurin ja yhteiskunnan muutoksissa.

Ethnos, grafia ja tutkija

Jokainen kulttuurien tutkija on käytännössä myös etnografi – ainakin jossain elämänsä vaiheessa. Etnologi Bo Lönnqvistin sanoin:

Kun etnografian kenttä nähdään eräänlaisena ”villiyden maisemana”, kulttuuria voidaan kuvata ja tulkita laajasti. Voidaan nähdä aikaisemmin ei-huomattuja, ei-hyväksytyjä, ei-kiinnostavia ja tiedettä ei-imartelevia fragmentteja. Voidaan asettaa analyysi ja tulkinta (ehkä) riittämättömien teoreettisten (historiallisten) viitekehysten sisään. Täten tavoitellaan kriittistä positiota tiedealaan ja kulttuuriin nähden. (Lönnqvist 2006, 15.)

Etnografiaan käsitteenä liitetään hyvin erilaisia määritelmiä. Yhdelle etnografian tekeminen saattaa merkitä paikkaan sidottua kenttätöitä klassisen antropologian tapaan. Tällöin tutkija, opiskelija tai opettaja ajattelee, että haastattelu, havainnointi, päiväkirjan kirjoittaminen ja valokuvaaminen ovat strategioita ja menetelmiä, joiden avulla tutkitavalta kentältä (engl. *field*) hankitaan kenttätöyömenetelmin (engl. *fieldwork*) aineistoa ja kirjoitetaan intensiiviseen kentällä olemiseen pohjaava aineistopohjainen tutkimus. Toinen mieltää etnografian tekemisen tutkimukselliseksi orientaatioksi, johon kytkeytyvät tutkijan läsnäolo ja kokemukset kentällä olost, vuorovaikutus tutkittavien kanssa ja pyrkimys mahdollisimman holistiseen eli kokonaisvaltaiseen ja tiheään kulttuurin kuvaukseen (engl. *thick description*). Kolmannelle käsitys etnografiasta on kytköksissä koko tutkimuksen tekemisen prosessiin.

Sana etnografia juontuu kreikan kielen sanoista *ethnos* (’kansat, heimo’) ja *graphia* (’kirjoittaminen’, ’kirjoitus’), jotka toimivat lähtökohtana kulttuurien tutkimuksen käytäntöjen hahmottamiseen (ks. esim. Siikala 1997; Fingerroos 2003). Kulttuurien tutkimuksessa ollaan aina tekemisissä inhimillisen toimijuuden kanssa – olkoon tutkittava *ethnos* sitten joukko yksilöitä, kansakunta, arkiston teksti,

novelli, jääkiekko-ottelu, sosiaalisen median keskustelualusta, kulutustottumus tai uskonto. Etnografia on toisin sanoen joukko kulttuurien tutkimuksen inhimillisiä käytäntöjä ja koko laadullista tutkimusprosessia ohjaava orientaatio, johon sisältyy inhimillisten tutkimuskohteiden eli *ethnosten* tutkiminen erilaisia laadullisia tutkimusmenetelmiä hyödyntäen. Valmis tutkimus on suomen kielen terminmäärityksen mukainen 'kirjoitus' eli tiheä kuvaus tästä *ethnokses-ta*. Termin toinen puoli eli *grafia* viittaa kirjoittamiseen, mihin lähtökohtaisesti sisältyy inhimillinen toimijuus eli tutkijan olemassaolo kokevana, tutkivana ja tieteelliseen ymmärrykseen pyrkivänä subjektina. (Aiheesta esim. Fingerroos & Jouhki 2014; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014.)

Folkloristi ja uskontotieteilijä Lauri Honko kirjoitti vuonna 1997, että kulttuurien tutkimukselle olisi eduksi, jos kenttätöiden toteutuksesta tiedettäisiin enemmän. Honko oli toisin sanoen sitä mieltä, että tutkijat raportoivat harvoin tai liian vähän keruutilanteiden yksityiskohdista ja taustoista tutkimuksissaan. (Honko 1997, 249–250; ks. myös Siikala 1997, 20.) Kulttuurien tutkijat ovat kuitenkin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana uudistaneet tieteenalaa monin tavoin. Tutkijasta on tullut tekstissä läpinäkyvämpi, tiedonmuodostukseen keskeisesti vaikuttava subjekti (Fingerroos 2003). Dialogisten ja refleksiivisten tutkimusotteiden myötä tutkimusteksteissä on avattu tarkemmin tutkimusprosessia, kenttätöiden aikaisia kokemuksia sekä vuorovaikutusta tutkittavien kanssa. (Vasenkari 1996; Vasenkari & Pekkala 2000; Snellman 2003, 56–57; ks. myös Fingerroos 2004; Sykäri 2013; Koskinen-Koivisto 2014.)

2000-luvulla tutkijat eivät kirjoita pelkästään siitä, miten aineisto on koottu kentältä, vaan pohtivat avoimesti myös sitä, miten tutkijan oma elämänhistoria, asema ja osallisuus vaikuttavat paitsi aineistonmuodostukseen myös valmiiseen tieteelliseen tekstiin. (Fingerroos & Jouhki 2014, 85–86.) On huomattava, että tutkijalla on aina myös oikeus omaan yksityisyyteensä ja elämänhistoriaansa siitäkin huolimatta, että tutkimukselta edellytetään läpinäkyvyyttä ja toistettavuutta. Tutkijan tunteet, kenttätöissä kohdatut konfliktit, ristiriidat arkiminän ja tutkijan roolin välillä sekä kokemusten välittäminen lukijalle ovat nousseet yhä näkyvämpään rooliin osana etnografisen tutkimuksen refleksiivistä pohdintaa (ks. Suopajarvi ja muut 2019).

Kenttätyötä pidetään yhtenä keskeisimmistä kulttuurien tutkimuksen työmenetelmistä. Klassisessa, 1900-luvun alkupuolen antropologiassa kenttä oli fyysinen paikka, joka sijaitsi jossain kaukana, oman kulttuuripiirin ulkopuolisella alueella. Kentälle matkustettiin vaivalloisesti ja kenttätöissä oltiin parhaimmillaan vuosikausia. Kentällä eläminen oli joillekin rankkaa kilvoittelua itsensä kanssa, ja kenttätyö miellettiin initiaatoriitiksi todelliseen tutkijuuteen. Matthias Alexander Castrén, Helsingin yliopiston ensimmäinen suomen kielen professori ja uralilaisten kielten tutkimuksen ja etnografian uranuurtaja, taivalsi vuosien 1839–1849 aikana yhteensä noin 40 000 kilometriä Lapissa ja Siperiassa kerätäkseen kielitieteellistä aineistoa, mukaan luettuna kansanrunoutta ja mytologiaa. Häntä on kutsuttu maailman ensimmäiseksi ammattiantropologiksi (Pennanen 1992, 196).

Samoihin aikoihin – vuosina 1828–1845 – suomalaisen kansanrunouden tutkimuksen ja folkloristisen kenttätyön pioneeri Elias Lönnrot toteutti yksitoista perinteenkeruumatkaa Kainuuseen, Vianaan, Petsamoon, Arkangeliin, Viro ja Inkeriin. Viidentoista vuoden taival vastasi matkaa Helsingistä etelänavalle, ja matka taittui hitaasti kävellen, soutaen ja hiihtäen. Tietömillä taipaleilla matkantekijää vaivasivat nälkä, syöpäläiset, unettomat yöt, yksinäisyys, synkät ajatukset, pelko ja väkivallan uhka. Lönnrot koki tiellä ollessaan hengellisen murroksen, jonka seurauksena piirilääkärille ominainen luonnontieteellinen suhtautumistapa muuntui uskonnolliseksi kokemukseksi. (Majamaa online.)

Tutkija voi löytää tutkittavan nykyään myös huomattavasti lähempää, esimerkiksi omasta perhepiiristään, harrastusten maailmoista tai virtuaalisesta todellisuudesta (Haverinen 2013; Koskinen-Koivisto 2013). Kenttä voi olla aineisto Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa tai jonkun kuuluisan kirjailijan romaanien muodostama kokonaisuus (Mahlamäki 2005). Toisinaan tutkija on itsekin osa kenttäänsä (Ojanen 2011; Ruotsala 2002). Kenttä on se alue, jolla etnografit työskentelevät, muodostavat tutkimuksensa aineiston ja lopulta analyysin ja kirjoitusprosessin myötä tietoa (ks. Kouri & Mahlamäki tässä teoksessa). Se on siis ennemminkin suhde ja prosessi kuin selkeä fyysinen paikka maailmassa. (Ks. Siikala 1997.)

Päivikki Suojanen kirjoittaa artikkelissaan ”Työkaluna tutkijan persoona”, että tutkijan persoona on eläytyvässä tutkimuksessa tär-

kein ”työkalupakki”. Se ei kuitenkaan tarkoita, että tutkija päätyy työpöytänsä ääressä refleksiiviseen itseruoskintaan, itseironiaan tai vikojen kaiveluun. Ennen kaikkea Suojanen kannustaa tutkijoita itse-tutkiskeluun ja omien, tutkimuksellisten rajojensa etsintään. (Suojanen 1997, 149–157; ks. myös Tiili 2011.) Paradigman ja agendan muutokset ovat jo selkeästi nähtävissä nykypäivän kulttuurien tutkimuksessa. Etnografin tärkein tutkimusväline on tutkijan oma persoona, ja etnografinen aineisto luodaan vuorovaikutuksessa tutkittavaan kenttään (Fingerroos & Jouhki 2014, 84). Niin tutkittavien kuin tutkijoidenkin tunteista, affekteista ja ruumiillisuudesta on tullut relevantteja kulttuurisia tutkimuskohteita (ks. Rinne, Kajander & Haanpää 2020; Koskinen-Koivisto & Lehtovaara; Sirkkilä tässä teoksessa).

Miksi menetelmiä tarvitaan?

What we know about human condition is fundamentally dependent, in the fullest sense, upon *how* we know what we know. (Lett 1987, 4.)

Kulttuurien tutkimukselle ominaista on aina ollut se, että menetelmiin suhtaudutaan käytännönläheisesti. Tällä asenteella on pitkälle historiaan vievät juuret. Akateemikko Kustaa Vilkuna esimerkiksi kertoi saaneensa opettajaltaan U. T. Sireliukselta vain yhden metodisen neuvon: ”Työ tekijäänsä neuvoo!” (Vilkuna 1958, 13; vrt. Honko 1997, 248.) Kansallisten tieteiden kulta-aikana ajatus tutkimuksen yhteiskunnallisesta tehtävästä oli toisenlainen kuin nykyään: tieteet, kuten historian- ja kielentutkimus sekä kansanrunouden ja -perinteen tutkimus, rakensivat isänmaata ja yhteiskuntaa.

Loppujen lopuksi menetelmät olivat tutkimusteksteissä 1990-luvulle asti suoranainen *tabula rasa* eli tyhjä taulu. Lauri Hongon mielestä tämä oli huolestuttavaa, sillä tutkimuksen ”replikoitavuus tarkoittaa kulttuuritutkimuksessa tutkimusprosessin toistuvuutta tavalla, jossa toinen tutkija voi tutustua käytettyyn aineistoon ja kriittisesti kerrata päättelyketjun”. (Honko 1997, 249–250; ks. myös Kamppinen 2000, 120.)

Yhtä lailla pro gradujen ja kandidaatintutkielmien tekijät kuin tohtoriopiskelijat ovat usein olleet epä tietoisia tai huolissaan siitä, miten

tutkimuksesta tulee tieteellinen ja millä tavoin oma aineisto järjestyy loogiseksi ja perustelluksi kokonaisuudeksi tutkimusraportissa. Toisinaan opinnäytteissä selitetään vain aineiston muodostamisen alkuvaiheet, mutta ei niitä perusteita, joilla opinnäytteen tekijä on tullut kinnut keräämänsä aineiston tutkimustiedoksi. Jopa väitöskirjojen dispositiosta, saati valmiista tutkimuksesta, saattaa puuttua selkeästi eksplikoitu metodi tai se hukkuu rivien väliin. Teorioita ja käsitteitä toki käytetään, mutta aina ei ole selvää, miten ja millä menetelmällä tutkimusaineisto on analysoitu tutkimustuloksiksi. Alalla vallitseva analyysiaukko on jo pantu merkille: on puhuttu ”metodologisesta magiasta” (Jouhki & Steel 2016).

Tietolaatikko: Mikä on metodologia?

Metodologia on järjestelmä ja viitekehys, jonka puitteissa tietyin menetelmin (metodein) hankitusta tiedosta (data ja metadata) ja teoreettisesta viitekehuksesta muodostuu tutkimus. Metodologia tarkoittaa sääntöjä ja käsityksiä, joilla perusteellaan ja arvioidaan tutkimuksessa käytettyjä teorioita, käsitteitä ja tutkimusmenetelmiä eli metodeja. Tutkimuksen metodologiset valinnat liittyvät muun muassa seuraaviin, tutkimuskohtaisiin ratkaisuihin:

- Tutkimuskohde
- Kysymyksenasettelu
- Kenttätyömenetodit ja kenttä
- Aineiston tuottamisen ja aineistoksi määrittelyn/rajaamisen tavat
- Aineiston analyysi- ja tulkintatavat
- Tutkimuseettiset painotukset
- Käsitteet
- Teoreettiset lähestymistavat
- Käsitteet tiedon rakentumisesta (teoria/käsitys tiedosta)
- Tutkimuksen kirjoitustapa

Suomessa on tehty aiemminkin menetelmäkirjoja kulttuurien tutkimuksen alalla, mutta ne ovat tyypillisesti olleet selkeämmin tutkimus- ja kenttävetoisia. Kulttuurien tutkijoita on esimerkiksi opastettu oppihistoriasta, aihepiireistä, aineistoista ja aineistonkeruun menetelmistä (esim. Pennanen ja muut 1985; Lönnqvist ja muut 1999; Kor-

kiakangas ja muut 2005; Pöysä ja muut 2010; Kouri 2015). Omia artikkelikokoelmia on ilmestynyt muun muassa arkistoihin tallennetusta perinteestä (esim. Kurki 2004; Fingerroos & Kurki 2006), etnografisesta tutkimuksesta (esim. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014), tutkimusprosessista (Jouhki & Steel 2016) sekä kirjoitetuista aineistosta ja kyselyistä (esim. Lakomäki ja muut 2011; Korkiakangas ja muut 2016). Näissä painotus on ollut tutkimuksissa tehtyjen ratkaisujen esittelyssä, ei niinkään valittujen menetelmien yksityiskohtaisessa tai teoreettisessa avaamisessa. Metodien määritelmästä ei allalla vallitse yksimielisyyttä. Esimerkiksi Helena Ruotsala määrittelee menetelmän *Polkuja etnologian menetelmiin* -teoksessa (2005) seuraavasti:

Kulttuurien tutkimuksen kenttätutkimus sisältää kolme tasoa, epistemologisen, metodologisen ja metodisen. Epistemologiset kysymykset liittyvät tietoa koskevaan teoriaan, metodologiset puolestaan tutkimuksen tekemisen periaatteisiin sekä teorian ja käytännön väliin kysymyksiin. Metodilla tarkoitetaan aineiston hankintamenetelmiä. Kansatieteen käyttämä tutkimusaineisto saadaan kentältä ja tätä tutkimusmenetelmää kutsutaan kenttätöksi. (Ruotsala 2005, 46.)

Etnografisessa tutkimuksessa menetelmä tosiasiallisesti läpäisee koko tutkimusprosessin. Kenttätö ei ala siitä, kun tutkija pääsee ensimmäistä kertaa hankkimaan aineistoa, eikä se pääty siihen, kun hän palaa kentältä kirjoittamaan aineistosta tutkimustekstiä. Menetelmällinen työ alkaa jo tutkimusaiheen ja (alustavan) tutkimusongelman valitsemisesta. Sen jälkeen on päätettävä, minkälaisella aineistolla tutkimuskohteesta on saatavissa tietoa, miten tuo aineisto hankitaan ja minne se päätyy tutkimuksen päätyttyä. Kansainvälinen ja kansallinen lainsäädäntö edellyttävät, että nämä vaiheet kirjataan auki aineistohallintasuunnitelmaan ja erillisiin informointilomakkeisiin (Fingerroos & Kokko tässä teoksessa). Kannattaa myös huomata, etteivät esimerkiksi arkisto-, media-, teksti- tai kuvamateriaalit ole vielä sellaisenaan ”valmiita aineistoja” (Turunen tässä teoksessa). Pikeminkin ne ovat lähteitä, jotka muuttuvat tutkimusaineistoksi vasta tutkijan valintojen ja rajausten seurauksena. (Lakomäki, Latvala & Laurén 2011, 9–10.)

Vaikka etnografisen tutkimuksen tulosten syntymisessä korostetaan usein tutkittava- ja aineistolähtöisyyttä, tämä ei riitä takamaan sitä, että aineistosta nousisi tutkimustuloksia. Esimerkiksi se, mitä haastateltava sanoo tai mitä tekstissä lukee, ei ole vielä sellaisenaan vastaus tutkimusongelmaan, vaan kulttuuristen toimintojen ja prosessien jäljittäminen edellyttää menemistä havaintojen taakse teoreettisten työkalujen avulla. (Åström 2005, 40–41; Alasuutari 2011, 78.) Tutkimus muuttuu tieteelliseksi analyysiksi siinä vaiheessa, kun aineisto pilkotaan osiin, yksittäiset tiedonannot suhteutetaan muuhun aineistoon ja saadut tulokset kootaan tutkimustekstissä ehjäksi kokonaisuudeksi vuoropuhelussa teoreettisen viitekehysten, käsitteiden ja aiemman tutkimuksen kanssa. Samalla analyysi merkitsee aineiston kääntämistä oman tieteenalan kielelle. Lukijalle on määrittelemällä tehtävä selväksi, mikä kenttäpäiväkirjan havainnoissa, haastateltavan puheissa, teksteissä, kuvissa tai muussa aineistossa on esimerkiksi uskontoa, etnisyyttä tai perinnettä ja mitä tehdyt havainnot todistavat vaikkapa diskursseista, kulttuurisista malleista tai aisteista. Metodi on ymmärrettävä etnologiassa ja kulttuurien tutkimuksessa tavoiksi hankkia ja analysoida aineistoa, jotta voidaan tuottaa tietoa.

On hyvä muistaa, että tiede ei ole suinkaan ainoa tapa tietää. Kodin arkiaskareet tai harrastukset, kuten perunoiden keittäminen, pyykkien viikkaaminen, polkupyörällä ajaminen ja kalastaminen, eivät vaadi tieteellistä osaamista, vaan ne edustavat käytännön kautta kokeilemalla opittavaa arkista tietotaitoa (engl. *know-how*). Sen sijaan silloin, kun halutaan tuottaa tieteellisesti tutkittua, pätevää ja luotettavaa tietoa, tapa, jolla tietoon on päästy, on avainasemassa. Kuten antropologi James Lett on osuvasti tämän sanoittanut, tuottamamme tieto ihmisistä on perustavanlaatuisesti riippuvaista siitä, *mistä* tiedämme sen, mitä tiedämme (Lett 1987, 4; ks. myös Anttila 1985, 19). Väitteiden tueksi on paitsi esitettävä todistusaineistoa (empiriää, dataa) myös perustelut siitä, miten todistusaineistoon päädytty (metodologia) ja mitä sen perusteella voidaan väittää tutkittavasta todellisuudesta (epistemologia). Itse metodeissa ei ole mitään mystistä: ne ovat välineitä, joiden avulla hankitaan tietoa.

Lähteet

- Abrahams, Roger. 1993. Phantoms of romantic nationalism in folkloristics. *Journal of American Folklore* 106:419, 3–37
- Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. 4. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- Alasuutari, Pertti & Kangas, Anita. 2020. The global spread of the concept of cultural policy. *Poetics* 82, 101445. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101445>.
- Anttila, Veikko. 1982. *Jyväskylän Tourula. Pienyhteisötutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Veikko. 1985. Teoreettisia näkökulmia kansatieteeseen. Julkaisussa: Pennanen, Jukka, Sammallahti, Leena & Haapalainen-Tiainen, Helena (toim.) *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos ry, 19–23.
- Anttila, Veikko & Räsänen, Riitta. 1977. *Esitutkimusraportti paikallisten pienyhteisöjen tutkimisesta*. Jyväskylä.
- Anttonen, Pertti. 2005. *Tradition through modernity: postmodernism and the nation-state in folklore scholarship*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Bendix, Regina. 1997. *In search of authenticity: the formation of folklore studies*. Madison: University of Wisconsin Press.
- D’Andrade, Roy. 1995. *The development of cognitive anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehn, Billy. 1982. *Kulturanalys: ett etnologiskt perspektiv*. Lund: Liber.
- Fingerroos, Outi. 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78407>.
- Fingerroos, Outi. 2004. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi. 2015. Etnologinen katse. Virkaanastujaisluento 3.12.2014. *Elore* 25:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79188>.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) 2006. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka. 2014. Etnologinen kenttätyö ja tutkimus: metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos, 79–108.
- Fingerroos, Outi, Koskihaara, Niina, Lillbröanda-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.). 2017. *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki: Suomalaisuuden Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Kurki, Tuulikki (toim.) 2008. *Ääniä arkistosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Grönfors, Martti. 1982. *Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät*. Porvoo: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina. 1992. *Etnologia ja sosiaaliantropologia*. Julkaisussa: Alapuro, Risto, Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 27–75.
- Haverinen, Anna. 2014. *Memoria Virtualis – death and mourning rituals in online environments*. Turku: University of Turku. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.utupub.fi/handle/10024/98454>.
- Hieta, Hanneleena, Kiiskinen, Karri, Mäki, Maija, Roivainen, Päivi & Sund, Ann-Helen (toim.) 2019. *Liikettä rajapinnoilla: keskusteluja etnologian osallistavuudesta*. Helsinki: Ethnos.
- Hirvi, Laura & Snellman, Hanna (toim.). 2012. *Where is the field? The experience of migration viewed through the prism of ethnographic fieldwork*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Honko, Lauri. 1997. Pakenevan tekstin metsästys. Julkaisussa: Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*. Helsinki: Suomen antropologinen seura, 248–267.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos, 7–31.
- Jouhki, Jukka & Steel, Tytti (toim.). 2016. *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Helsinki: Ethnos ry.
- Kaarlenskaski, Tuija & Steel, Tytti. 2020. Posthumanism and multispecies ethnology. *Ethnologia Fennica* 47:2, 1–4. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.23991/ef.v47i2.100197>.
- Kajander, Anna. 2020. *Kirja ja lukija digitoituvassa arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5839-0>.
- Kamppinen, Matti. 2000. *Ajat muuttuvat. Esseitä ajasta, riskeistä ja tieteellisestä maailmankuvasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirveennummi, Anna. 1997. Kulttuuri, kansatiede ja kritiikki. Murtumia 1900-luvun lopun tiedonintresseissä ja kulttuurikäsitteissä. Julkaisussa: Korhonen, Teppo & Leimu, Pekka (toim.) *Näkökulmia kulttuurintutkimukseen*. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutus, 33–53.
- Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) 2016. *Kirjoittamalla kerrotut*. Helsinki: Ethnos ry.
- Koskinen-Koivisto, Eerika. 2013. *Greasy-skinned worker. Gender, class and work in the 20th-century life of the female labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5517-5>.
- Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014. Tutkimuskohteena läheinen ihminen. Refleksiivisen ja dialogisen tutkimusotteen mahdollisuudet ja rajoitteet etnografisessa tutkimuksessa. *Elore* 21:2, 1–26. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79152>.
- Kouri, Jaana (toim.). 2015. *Askel kulttuurien tutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.

- Kuhn, Thomas. 1994/1962. *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Helsinki: Art House.
- Kumpulainen, Kaisu, Fingerroos, Outi, Pyykkönen, Miikka & Vierimaa, Sanna. 2020. Miten työelämäläheisyys saadaan opetussuunnitelmatasolta osaksi käytännön opetusta? Esimerkkinä kulttuurialan koulutus. Julkaisussa: Virtanen, Anne, Helin, Jouni & Tynjälä, Päivi (toim.) *Työelämäpedagogiikka korkeakoulutuksessa*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 132–136. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:IS-BN:978-951-39-8414-4>.
- Kurki, Tuulikki (toim.). 2004. *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laaksonen, Pekka (toim.). 1980. *Kertojat ja kuulijat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lakomäki, Sami, Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi. 2011. Menetelmän jäljillä. Julkaisussa: Lakomäki, Sami, Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–27.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1985. Perinnäisiä tiedeteoreettisia lähtökohtia kansatieteessä. Julkaisussa: Pennanen, Jukka, Sammallahti, Leena & Haapalainen-Tiainen, Helena (toim.) *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos ry, 24–27.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1994. *Ovelat izmalaiset: Die schlaenen Ižmaer*. 2. p. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lehtonen, Juhani U. E. 2005. Kansatieteen tutkimushistoria. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 11–24.
- Lehtonen, Juhani U. E. & Räsänen, Matti. 1973. *Kuopion Haapaniemi: kansatieteellinen tutkimus*. Kuopio: Kuopion isänmaallinen seura.
- Leimu, Pekka. 1983. *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan: tutkimus Forssan puuvillatehtaan työntekijöistä 1840-luvulta 1980-luvulle*. Helsinki: Museovirasto.
- Lett, James. 1987. *The human enterprise. A critical introduction to anthropological theory*. Boulder: Westview Press.
- Lönnqvist, Bo. 1999. Mitä etnologia on? Julkaisussa: Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 13–33.
- Lönnqvist, Bo. 2006. Villiyyden maisema – etnologian ydin. Julkaisussa: Lönnqvist, Bo & Aro, Laura (toim.) *Autenttinen ihminen. Tulkintoja irtautumisen etnografiasta*. Jyväskylä: Atena, 7–17.
- Lönnqvist, Bo. 2016. Kansallismuseon ja Seurasarisäätiön varhainen perinnekyselytoiminta. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Åström, Anna-Maria (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Helsinki: Ethnos, 40–55.
- Mahlamäki, Tiina. 2005. *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohja-sarjan tulkinta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Majamaa, Raija. Elias Lönnrot 1802–1884. *SKS Tietopaketti*. [viitattu 10.5.2022]

- Saatavissa: <https://www.finlit.fi/fi/tietopaketti/elias-lonnrot-0#.W5tNPO-QUmUk>.
- Makkonen, Elina. 2005. Leea Virtasen lastenperinne-tutkimukset ja uusi lapsuustutkimus. Julkaisussa: Saarikoski, Helena (toim.) *Leikkikentillä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 23–31.
- Mäki, Maija. 2020. *Polkuja esihistoriasta tulevaisuuksiin: matkailun tulevaisuuksia ja toimijoita arkeologisilla tutkimuskohteilla*. Helsinki: Muinaismuistoyhdistys. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-6655-21-5>.
- Ojanen, Karoliina. 2011. *Tyttöjen toinen koti. Etnografinen tutkimus tyttö-kulttuurista ratsastustalleilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia & Willman, Terhi (toim.). 2007. *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Helsinki: Ethnos ry.
- Pennanen, Jukka. 1992. The relationship between ethnology and cultural anthropology in Finland. Julkaisussa: Räsänen, Matti (toim.) *Pioneers. The history of Finnish ethnology*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 196–202.
- Pentikäinen, Juha. 1971. *Marina Takalon uskonto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Petrisalo, Katriina. 1977. *Ihminen ja pienyhteisö kulttuurin muutoksessa: metodiraportti*. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.
- Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.). 2010. *Vaeltavat menetelmät*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rinne, Jenni, Kajander, Anna & Haanpää, Riina (toim.). 2020. *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos.
- Roivainen, Päivi. 2016. *Puettu lapsuus: löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Helsinki: Muinaismuistoyhdistys. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6658-5>.
- Ruotsala, Helena. 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Helsinki: Muinaismuistoyhdistys.
- Ruotsala, Helena. 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 45–76.
- Ruotsala, Helena. 2021. Ilmar Talve ja moderni kansatiede. Julkaisussa: Härmäläinen, Niina & Kauppi, Petja (toim.) *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 275–297.
- Salmi-Niklander, Kirsti. 2004. *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarmela, Matti. 1994. *Suomen perinneatlas*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Jukka. 1997. Kulttuurin käsite ja etnografian ongelma. Julkaisussa:

- Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätuttyöstä*. Helsinki: Suomen antropologinen seura, 20–34.
- Sirelius, U. T. 1989/1919. *Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia I*. Helsinki: Kansallistuote Oy.
- Snellman, Hanna. 2003. Kansa tietää! Julkaisussa: Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 44–61.
- Snellman, Hanna. 2009. Uudet etnologiat. Virkaanastujaisesityelmä 29.4.2009. *J@rgonia* 7:16, 25–29. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-200912214570>.
- Steel, Tytti, Turunen, Arja, Lillbroända-Annala, Sanna & Santikko, Maija (toim.). 2014. *Muuttuva kulttuuriperintö*. Helsinki: Ethnos.
- Suojanen, Päivikki. 1997. Työkaluna tutkijan persoona. Julkaisussa: Viljanen, Anna Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätuttyöstä*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 149–157.
- Suojanen, Päivikki & Saessalo, Lassi (toim.). 1982. *Kulttuurin kenttätutkimus*. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinnelaitos.
- Suopajärvi, Tiina, Koskinen-Koivisto, Eerika, Korjonen-Kuusipuro, Kristiina, Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi. 2019. Tunteilla on väliä: tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.77809>.
- Swantz, Marja-Liisa. 1970. *Ritual and symbol in transitional Zaramo society with special reference to women*. Uppsala: University of Uppsala.
- Swantz, Marja-Liisa. 1983. *Tansanian nainen*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Sykäri, Venla. 2013. Dialogical methodology and the dialogic space created after interview. Julkaisussa: Frog & Latvala, Pauliina (toim.) *Approaching methodology*. 2 p. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters, 171–183.
- Thompson, Tok. 2019. *Posthuman folklore*. Jackson: University of Mississippi. *Tieteen termipankki* 19.1.2021: *Filosofia:tiede*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:tiede>.
- Tiili, Miia-Leena. 2011. Läsnaöloa ja refleksiivisyyttä. Ammattikulttuurin tutkimus Merleau-Pontyn fenomenologian valossa. *Elore* 18:1, 85–100. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78958>.
- Vasenkari, Maria. 1996. Mitä se sanoo? Mistä se kertoo? Dialoginen näkökulma kenttätuttyöaineiston tuottamiseen. Julkaisussa: Hovi, Tuija & Tarkka, Lotte (toim.) *Uskontotiede – folkloristiikka: kirjoituksia opinnäytteistä*. Turku: Turun yliopisto, 84–109.
- Vasenkari, Maria & Pekkala, Armi. 2000. Dialogical methodology. Julkaisussa: Honko, Lauri (toim.) *Thick corpus, organic variation and textuality in oral tradition*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 243–254.
- Viljanen-Sairanen, Anna Maria. 1979. *Mustalaiskulttuuri ja kulttuurin muutos*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kansatieteen laitos, Yleinen etnologia.

- Vilkuna, Kustaa. 1958. Suomalais-ugrilaisesta kansatieteestä. Julkaisussa: Vuorela, Toivo (toim.) *Kansatieteen ongelmia. Tutkielmia kansatieteen alalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–26.
- Wilson, William A. 1985. *Kalevala ja kansallisuusaate*. Helsinki: Työväen sivistysliitto.
- Virtanen, Leea. 1972/1970. *Antti pantti pakana: kouluikäisten nykyperinne*. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea. 1999/1988. *Suomalainen kansanperinne*. 3 p. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorela, Toivo (toim.). 1958. *Kansatieteen ongelmia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorela, Toivo (toim.). 1969. *Kansatieteen periaateoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Åström, Anna-Maria. 2005. Den etnologiska forskningsprocessen – en djupdykning i mentala och materiella sfärer. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 25–42.

Etnologian ja antropologian tietoteoreettiset erityispiirteet

Riitta Hänninen

📧 <https://orcid.org/0000-0001-5455-2802>

Konsta Kajander

📧 <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

Tiina-Riitta Lappi

📧 <https://orcid.org/0000-0002-6459-7024>

Epistemologia eli tietoteoria on välttämätön osa jokaista tieteellistä tutkimusta. Sen avulla tutkija tekee näkyväksi, minkälaiseen tietoon tutkimuksessa pyritään, miten eri tiedon lajit, esimerkiksi arkitieto ja tieteellinen tieto, suhteutuvat toisiinsa sekä miten ja minkälaisin rajoituksin tutkimuskohteesta voi saada tietoa (Schnegg 2015, 25; Lett 1987, 2, 63). Lisäksi tietoteoriaan sisältyy ontologisia ennakkoehtoja, kuten millainen on tutkittavan ilmiön luonne, millaisia ominaisuuksia tutkimuskohteella on ja mitä tutkitusta todellisuudesta voidaan etnologiasa ja antropologiasa ylipäätään tietää. Hyvä tutkimus edellyttää tieteenteoreettisten lähtökohtien tiedostamista ja auki kirjoittamista. Kokonaisuutena tietoteoria läpäisee koko tutkimusprosessin tutkimusongelman muotoilusta aineistonkeruuseen ja johdopäätöksiin.

Tässä luvussa esitellään kulttuurien tutkimuksen tietoteoreettisia kysymyksiä. Aluksi tarkastellaan kulttuuria teoreettisena käsitteenä ja tutkimuskohteena, ja hahmotetaan etnologista ja antropologista tulkintaprosessia hermeneuttisen tieteenfilosofian näkökulmasta. Tutkimuskohteen ymmärtämistä kuvataan hermeneuttisena kehänä, jossa tulkinta rakentuu tutkijan ja tutkittavien sekä emic- ja etic-näkökulmien vuoropuhelussa. Sen jälkeen pohditaan tiedon sosiaalista ja kulttuurista rakentumista etnologian ja antropologian tietoteoreettisena perustana. Lopuksi tarkastellaan refleksiivisyyttä ja relativismia kulttuuristen todellisuuksien tulkinnallisena viitekehyksenä.

Etnologia ja antropologia kulttuuritieteinä

Etnologia ja antropologia ovat empiirisiä eli kokemusperäisiä tieteenalajoja, jotka tutkivat muiden ihmistieteiden tavoin ihmisen ajatuksia, kokemuksia ja käyttäytymistä sekä inhimillisen toiminnan tuotteita, kuten puhetta, tekstejä ja esineitä. Tässä suhteessa ne lähenevät esimerkiksi sosiologiaa, historiaa, psykologiaa ja kielitiedettä. Etnologian ja antropologian erityisenä tutkimuskohteena on kulttuuri, joka viittaa ihmisten arkiseen elämismaailmaan erotuksena taiteista ja niin kutsutusta korkeakulttuurista. Etnologiassa ja antropologiassa tutkitaan kulttuurin vaikutusta ihmisten elämään, arvioidaan ihmisten toimintaa kulttuurin muutoksessa ja tarkastellaan kulttuurin viitekehyyksessä ihmisten tulkintoja itsestään ja toisista. Teoreettisena käsitteenä kulttuuri viittaa ihmiselämän opittuihin ja jaettuihin tietoihin, toimintoihin ja symboleihin (Ehn, Löfgren & Wilk 2016, 23; Eriksen 2004, 17). Näin määriteltynä kulttuuri voidaan hahmottaa ihmisten välisenä kommunikaationa, joka omaksutaan sosiaalisuudessa tietyn yhteisön jäsenenä ja joka mahdollistaa viestinnän ja käyttäytymisen erilaisissa toimintaympäristöissä. Kun tutkijat jäljittävät kulttuurista tietoa, on kyse merkityksistä, käsityksistä, normeista, arvoista ja toimintamalleista, jotka jäsentävät ihmisten arkielämää (Arvidsson 2001, 15; ks. Tiili 2016, 26).

Kulttuuri-käsitteen laaja-alaisuuden vuoksi on tehtävä ero kulttuurin universaalien ja erityisten piirteiden välillä (Eriksen 2004, 17). Universaalina eli yleismaailmallisena kategoriana kulttuurilla tarkoitetaan esimerkiksi kielellisyyttä, yhteisöllisyyttä, kykyä valmistaa ja käyttää työkaluja sekä rituaalista käyttäytymistä ja symboleja (ks. Brown 1991). Partikulaarina eli erityisenä käsitteenä kulttuuri viittaa piirteisiin ja ominaisuuksiin, joiden perusteella yhteisöt eroavat toisistaan tai jotka ovat tyypillisiä tietylle alueelle tai ryhmälle. Tällöin puhutaan monikossa kulttuureista ja niiden osa-alueista, esimerkiksi saamelaisesta kulttuurista, nuorisokulttuurista, digitaalisesta kulttuurista tai yrityskulttuurista. Etnologia ja antropologia tutkivat tyypillisesti ajan, tilan ja paikan mukaan rajattuja partikulaareja kulttuuri-ilmiöitä.

Kulttuuri ei ole sama asia kuin tietty ihmisryhmä. Muuttoliikkeet, globalisaatio ja monikulttuurisuus haastavat käsityksen yhtenäiskult-

tuureista, ja ihmisillä on mahdollisuus toimia vallitsevista käytännöistä poikkeavalla tavalla. Yksilöt eivät myöskään samaistu kulttuurisesti rakentuviin stereotyyppioihin samalla tavalla. Esimerkiksi suomalaisten kuvaaminen ”rallikansana” ei edusta kaikkien suomalaisten näkemystä itsestään, vaikka he tunnustaisivatkin tämän määrittelyn osana suomalaisuuteen liitettyjä stereotyyppioita. Lisäksi tutkijan on huomioitava kulttuuri-käsitteen politisoituneet arvolataukset ja käyttötarkoitukset. Erilaiset toimijat voivat vedota kulttuurisiin luokituksiin, esimerkiksi kansallisuuteen, uskontoon tai etnisyyteen, perustellessaan eroja ”meidän” ja ”muiden” välillä. Kulttuuria käytetään identiteettipolitiikan välineenä myös silloin, kun vaaditaan oikeuksia omalle viiteryhmälle (ks. Hannerz 2003). Kulttuurien tutkimus voi ottaa tällaisiin kysymyksiin kriittisen kannan kyseenalaistamalla kulttuuristamista eli konfliktien selittämistä kulttuurilla tai osoittamalla kulttuuristen rakenteiden ja käytänteiden ongelmakohtia ja vaikutuksia ihmisten arkielämään.

Kulttuuri-käsitteen määrittely ja tutkimuskohteen rajaaminen ovat keskeinen osa jokaista tutkimusta. Kysymys on teorian ja empirian vuoropuhelusta, jossa voidaan erottaa kaksi tasoa: kulttuuri käsitteenä ja ilmiönä. (Hänninen 2003; Kajander 2020, 226.) Käsitteiden ja niihin liittyvien kokemuksellisten tulkintojen analyttiseen tarkasteluun tarvitaan teoreettinen näkökulma tai tulkintakehyks, jonka kautta tarkastellaan empiiristä aineistoa (Kamppinen 2004, 112–113). Kulttuuria koskevat teoriat esittävät väittämiä tutkimuksen kohteena olevasta kulttuurisesta ilmiöstä, käsitteet puolestaan luovat vastaavuuden kulttuuria koskevien teorioiden ja aineistosta tehtyjen havaintojen välille. Ilmiönä kulttuuri ei kuitenkaan rajoitu yksittäisen tutkimuksen aineistoon, vaan sitä voidaan tutkia mahdollisesti myös toisenlaisella tutkimusotteella ja aineistolla. Tästä syystä teoreettisen näkökulman valinta ja käsitteiden määrittely ovat tärkeitä jokaisessa tutkimuksessa.

Kulttuurin laaja-alaisuuden vuoksi yhdessä tutkimuksessa on mahdotonta käsitellä tutkittavan ilmiön kaikkia osa-alueita. Siten tutkimuskohde on käsitteellisesti rajattava esimerkiksi etnisyyteen, sukupuoleen tai uskontoon. Käsitteellistämällä on toinenkin tärkeä tehtävä. Se mahdollistaa tutkimuskohteen vertailun muihin aihepiiriin tutkimuksiin. Jos tutkimuskohteena on vaikkapa etninen iden-

titeetti, tutkimuksessa ei kuvata etnisyyttä ainoastaan paikallisessa kontekstissa vaan osallistutaan laajempaan tieteelliseen keskusteluun etnisyydestä yhtenä kulttuuria määrittävistä osa-alueista eli kulttuurin universaaleista piirteistä.

Tutkimuskohteen rajaukseen kuuluu myös kontekstualisointi eli tutkittavan asian tai ilmiön sijoittaminen laajempaan asiayhteyteen, joka on keskeinen mutta usein julkilausumaton osa tutkimuksen metodologiaa. Kontekstualisoinnin yhteydessä tutkija rajaa tutkimusaineistonsa ja arvioi omaa rooliaan suhteessa tutkimuskohteeseen. Varsinaisella tutkimuskohteella ei ole valmiita tulkintakonteksteja, vaan ne syntyvät osana analyysia. Tutkittavan ilmiön taustoittaminen, teoreettinen viitekehys, aikaisempi tutkimus ja historiallinen tausta ovat kaikki osa tutkimuksen kontekstia. Esimerkiksi muistitietotutkimuksessa tutkimuskohteen tulkinnan kannalta tärkeitä historiallisia, kulttuurisia ja sosiaalisia konteksteja ei välttämättä tiedetä ennen tutkimusta, vaan ne nousevat esiin vasta kertojien muistelujen tuottamina (Korkiakangas 2006, 122). Siten ilmiön tulkitsemiseksi tarvittavat kontekstit kehittyvät tutkimusprosessin aikana ja ne ovat samalla tutkimuksen tuloksia (Saarelainen 2012, 245).

Kulttuureihin kohdistuvaa tutkimusta määrittää tyypillisesti etnografinen eli yhteisöjen ja kulttuurien tuottamaa tietoa ja tulkintoja painottava deskriptiivinen eli kuvaileva tutkimusote, joka pyrkii kulttuuristen merkitysten syvempään ymmärtämiseen. Kun aikaisemmassa keruuideologiassa kulttuurin katsottiin ikään kuin odottavan valmiina kerääjäänsä, nykyinen etnografia korostaa kontekstualisointia, vuorovaikutusta ja tutkimustulosten syntyä dialogisessa suhteessa tutkijan ja tutkittavien kesken (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 10).

Siirtymä positivistisesta tietokäsityksestä tulkinnalliseen tutkimusotteeseen on samalla merkinnyt sitä, että esineiden ja materiaalsen kulttuurin tutkimusta painottanut kulttuurihistoriallinen suuntaus on korvautunut kulttuurianalyttisellä, merkitysten tulkintaa painottavalla tutkimusotteella (Sääskilahti 1999, 152; ks. Ehn, Löfgren & Wilk 2016). Tulkinnallisen käänteen myötä etnologian ja antropologian tutkimuskohde ei ole enää kulttuuri ”itsessään”, vaan ihmisten käsitykset kulttuuristaan (Jouhki & Steel 2016, 33). Tutkimuksessa painotetaan kulttuurin konstruktiivista luonnetta, joka pohjautuu käsitykseen tiedon rakentumisesta ihmisten välisessä vuorovaikutuk-

nessa. Kulttuuri ymmärretään inhimillisen toiminnan tulkintakehyksenä, jonka avulla ihmiset jäsentävät maailman merkitykselliseksi ja mielekkääksi kokonaisuudeksi. (Hämeenaho, Ylipulli & Suopajärvi 2018, 7–8; Frykman & Gilde 2003, 48.)

Hermeneuttinen kehä ymmärtämisen ja tulkinnan lähtökohtana

Etnologia ja antropologia ovat empiirisiä ja tietoteoreettisessa mielessä induktiivisia tieteenaloja. Empiirinen tarkoittaa etnologian, antropologian ja etnografian puitteissa havaintoihin perustuvaa aineistolähtöistä tutkimusta ja aineistonkeruuta. Induktio puolestaan viittaa siihen, että tiedon muodostamiseen liittyvien päättelyketjujen logiikka lähtee yksityisestä ja siirtyy kohti yleistä. Johtopäätökset ja uudet käsitteet ovat toisin sanoen havaintolähtöisiä, ja ne perustuvat empiiriseen tutkimusaineistoon (ks. Grönfors 2011, 15–17). Etnologian ja antropologian lähtökohtana on pyrkimys ymmärtää inhimillisiä merkityksiä niiden kulttuurisissa ja sosiaalisissa konteksteissa eli siinä todellisuudessa, jossa tutkittavat elävät ja merkityksellistävät ympäristöään. Keskeistä etnologialle ja antropologialle onkin tutkimuskohteen sallimissa puitteissa osallistua ja eläytyä tutkittavien arkipäivään (Silverman 2006, 68).

Objektivismi, jota kulttuuriantropologi Clifford Geertz (1973, 55) luonnehtii kriittisesti ”sankarilliseksi ideaaliksi”, viittaa etnologiassa ja antropologiassa inhimillisestä ajattelusta riippumatta olemassa olevaan todellisuuteen tulkintojen ja merkitysten takana. Subjektivismi puolestaan keskittyy siihen, millä tavoin ihminen tulkitsee kyseistä todellisuutta (O’Reilly 2012; Denzin 1997). Ihminen on subjektivistisessä tietokäsityksessään filosofi Protagoraan teesiä lainaten ”kaiken mitta”, ja tieto vastaavasti konstruktivistisesti eli ihmisen ajattelun kautta rakentuva (engl. *man made*) kokonaisuus (Bernard 2006). Äärimmilleen vietyä subjektivistinen lähestymistapa hylkää objektiivisen todellisuuden kokonaan. Maltillisemmat tulkinnat eivät kiellä objektiivisen todellisuuden olemassaoloa sinänsä, mutta ne korostavat, ettei siitä ole mahdollista saada luotettavaa, ihmisestä riippumatonta tietoa. Laadullisessa tutkimuksessa tieteellisen tiedon lähtökohtana

on tyypillisesti konstruktivistinen tietokäsitys, jonka keskiössä on tutkija itse tutkimusta toteuttavana ”tutkimusvälineenä”. (Grönfors 2011, 5, 105.)

Ymmärtäminen perustuu etnologiassa ja antropologiassa hermeneuttiseen tulkintateoriaan, joka viittaa inhimillisten merkitysten tulkitsemiseen ja kääntämiseen esimerkiksi eri kulttuurien välillä (Gadamer 2004; ks. Hänninen 2003, 23–26). Hermeneutiikalla tarkoitetaan tässä yhteydessä teoriaa ymmärtämisen ja tulkinnan mahdollisista säännöistä ja lainalaisuuksista (Laine 2010, 29). Kuten filosofi Hans-Georg Gadamer (1999) toteaa, hermeneutiikka on tapa tarkastella tai ymmärtää erilaisia, jopa keskenään ristiriitaisia tapoja merkityksellistä ympäröivää todellisuutta. Koska ihmisen yhteiskunnallinen ja kulttuurinen olemassaolo on lähtökohtaisesti kielellistä, hermeneuttinen ulottuvuus vaikuttaa kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä yhtäaikaaisesti sekä teorian muodostukseen että tutkimuskohteseen (Gadamer 2004).

Tieteenfilosofiassa hermeneutiikka viittaa erilaisiin tulkintateoreettisiin näkemyksiin ihmisen ja todellisuuden välisestä suhteesta. Esimerkiksi Gadamerin (1999) filosofinen hermeneutiikka tutkii ensisijaisesti tulkitsemisen ja ymmärtämisen epistemologisia eli tietoteoreettisia mahdollisuuksia ja rajoituksia. Geertz (1983) kuvaa hermeneutiikkaa ymmärtämisen ymmärtämiseksi ja tekee näin selkeän eron hermeneutiikan ja laadullisten tutkimusmenetelmien välillä. Hermeneutiikka ei ole empiirisesti sovellettava tutkimusmenetelmä samalla tavalla kuin haastattelu, havainnointi tai esimerkiksi teemanalyysi. Hermeneuttisen lähestymistavan tarkoitus on auttaa tutkijaa hahmottamaan ymmärtämisen prosessia kokonaisuutena, ei niinkään suoraan kerätä aineistoa, analysoida tai edes teoretisoida sitä.

Etnologian ja antropologian hermeneuttinen traditio pyrkii ensisijaisesti ymmärtämään ja tulkitsemaan ihmisten arkielämää, uskomuksia ja tapoja. Positivistinen traditio sen sijaan olettaa objektivistiseen tietokäsitykseen perustuen, että uskomukset ja tavat ovat inhimillisestä ajattelusta riippumattomia ilmiöitä, ja keskittyy selvittämään, mistä uskomukset tulevat ja millaisia seurauksia niillä on (Bernard 2006; ks. Clifford 1986). Konstruktivistisessä tietokäsityksessä ihminen nähdään hänen luomiensa merkitysten kautta ympäröivää todellisuutta jäsentävänä aktiivisena toimijana, kun taas objek-

tivismissä todellisuus on karkeasti määriteltynä ihmisestä ja tämän luomista merkityksistä riippumaton kokonaisuus. Erottelu on tässä kohtaa kuitenkin enemmän analyttinen kuin reaalinen, ja käytännössä ymmärtämistä ja selittämistä käytetään etnologiassa tutkimuskysymyksestä riippuen enemmän tai vähemmän rinnakkain.

Gadamerin pääteos *Warheit und Methode* (1999) paljastaa tiedon tulkinnallisen perusluonteen jo kirjan kannessa: ymmärtäminen, selittäminen ja ylipäätään tietäminen ovat aina välttämättä riippuvaisia siitä, millaisia ennako-olettamuksia tutkimuksessa sovelletaan. Jokainen teoria, käsite ja otsikossa mainittu menetelmä (saks. *Methode*), joka Gadamerin ilmaisussa viittaa juuri teorioihin, käsitteisiin ja metodologiaan, kertovat oman totuutensa (saks. *Warheit*) tutkittavasta ilmiöstä (Hänninen 2003, 26; ks. McGee & Warms 1996). Kokonaisuuteen kuuluu lisäksi tutkimusprosessin eri vaiheita ohjaava tutkijapositio, jolla tarkoitetaan yleisesti tutkimusasetelmaan sekä toisaalta tutkijan ikään, sukupuoleen, etniseen ja sosiaaliseen taustaan sekä kulttuuriin liittyviä kysymyksiä (ks. Olive 2014).

Hermeneuttinen kehä on inhimillistä ymmärtämisen prosessia teoreettisella tasolla kuvaava metafora. Etnologiassa ja antropologias-
sa sillä viitataan usein dialogiin eli gadamerilaisittain tutkijan ja tutkimukseen osallistuvan henkilön, esimerkiksi haastateltavan, tulkintahorisonttien yhdistymiseen. Dialogilla voidaan tarkoittaa myös kehämäistä liikettä aineiston ja tulkinnan välillä. Molemmissa tapauksissa tavoitteena on, että dialogi korjaa ja syventää tutkijan käsitystä tutkimuksen kohteesta ja sitä edustavasta aineistosta tutkimusprosessin aikana (Laine 2010, 34–35, 38). Hermeneuttisen kehän tavoitteena ei ole tuottaa puhtaita tulkintoja tai objektiivisia totuuksia tutkimuskohteesta vaan paremminkin löytää yhteisymmärrys tutkittavien kanssa. (Hammersley & Atkinson 2007; Crapanzano 1992; Geertz 1983; von Wright 1971.)

Tulkinnan ja ymmärtämisen kehämäinen prosessi ei tapahdu tyhjiössä, vaan sillä on aina tietty historiallinen konteksti. Kun hermeneuttiseen kehään lisätään ajallinen ulottuvuus, kehä muuttuu dynaamiseksi hermeneuttiseksi spiraaliksi (Fornäs 2012). Tutkimusprosessin näkökulmasta tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että käsitys tutkittavasta ilmiöstä voi muuttua ja että tutkimusprosessin edetessä sen pitääkin muuttua. Tutkijan näkemys tutkittavasta ilmiöstä laaje-

nee ja syvenee kenttätyön tai aineistonkeruun aikana, ja samanaikaisesti kehittyä myös tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä avaava teoreettinen viitekehys.

Objektivistisen tietokäsityksen puitteissa ajatellaan usein, että aineisto kerätään, mutta konstruktivistisissa ja tulkinalliseen tietoteoriaan perustuvissa tutkimusasetelmissä se kirjaimellisesti luodaan osana hermeneuttista kehää ja pyrkimystä ymmärtää tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä ja ihmisiä (Hänninen 2003, 18, 98; ks. Honko 1992). Toisin sanoen tutkimusaineisto rakennetaan dialogissa tutkijan ja tutkimuskohteen välillä. Lisäksi on tärkeä huomata, että hermeneuttinen kehä ei ole varsinaisesti yksittäisen ihmisen valinta, jonka yhteydessä olisi mahdollista päättää, soveltaako yksittäinen ihminen sitä ajattelussaan vai ei (Gadamer 1999). Sen sijaan hermeneuttinen kehä kuvaa ja sen kautta on mahdollista pyrkiä ymmärtämään sitä perustilaa, jossa ihminen elää tulkitsevana olentona (Hänninen 2003, 120–121).

Tulkinta perustuu ennako-olettamukselle, jonka mukaan ihmisen toiminta on pääosin intentionaalista eli tarkoituksellista ja että ihmisen suhde todellisuuteen on ladattu erilaisilla merkityksillä. Viime kädessä juuri tulkitsijan (tutkija) ja tulkittavan (tutkimukseen osallistuva henkilö) jakamat yhteiset merkitykset luovat perustan mahdollisuudelle ymmärtää inhimillistä kokemusta ja siihen liitettyjä merkityksiä (Laine 2010, 29–31). Vaikka yhteisten merkitysten jakaminen on tulkinnan tavoite, se ei välttämättä tarkoita sitä, että tutkijan on oltava samaa mieltä tulkittavan kanssa.

Esimerkiksi Internetin suositulla keskustelupalstalla useaan kertaan toistettu ajatus tietyn laihdutusmenetelmän tehokkuudesta voi olla tieteellisen ajattelun näkökulmasta harhaanjohtava (ks. Turtiainen 2017), mutta samalla kulttuurisesti monin tavoin mielenkiintoinen tutkimuskohde. ”Väärä tieto” voi johtua siitä, että kirjoittaja ei tunne ihmisen fysiologiaa ja psykologiaa siinä määrin kuin hänen kommenttinsa antaa lääke- tai ravitsemustieteelliseksi totuudeksi puettuna ymmärtää, tai siitä, että kirjoittaja ei hahmota oman tietämisensä rajoja eli sitä, mitä hän tietää tai ei tiedä. On myös mahdollista, että kirjoittaja on eri mieltä tieteellisesti tuotetun tiedon kanssa, vaikka tieteellinen tieto ei olekaan mielipidekysymys, tai että hän ei halua syystä tai toisesta puhua totta. Tämä on validiteettiin ja relia-

biliteettiin perustuva luonnontieteellinen tapa lähestyä totuutta, joka on klassisen, alun perin filosofi Platonilta peräisin olevan määritelmän mukaan ”hyvin perusteltu tosi uskomus”.

Tulkinnallinen tutkimusote ei suoranaisesti poikkea Platonin perusajatuksesta, mutta korostaa, että ihmistieteissä, kuten etnologiassa ja antropologiassa, tutkimuksen kohde ei rajoitu tieteellisiin totuuksiin, vaan tutkimuskenttä käsittää inhimillisen todellisuuden kokonaisuutena. Käytännössä etnologiseen ja antropologiseen tietoon sisältyy aina välttämättä myös käsityksiä ja merkityksiä, jotka eivät ole luonnontieteellisiä eivätkä edes ihmistieteellisiä totuuksia. Laihdutusmenetelmiä käsittelevän esimerkin valossa on tärkeä huomata, että tulkinnallinen tai subjektiivisuutta korostava tietokäsitys ei tarkoita sitä, että kaikki mielipiteet olisivat tieteellisesti tarkasteltuna samanarvoisia tai että jokainen tutkittava ilmiö olisi moraalisisessa mielessä hyväksyttävä. Tieteellinen tieto on puhtaasti tiedollisin perustein arvioituna lähtökohtaisesti luotettavampi lähde kuin mielipide ja vastaavasti ymmärtäminen (deskriptio) ja hyväksyminen (preskriptio) ovat kaksi eri asiaa.

Tulkinnan emic- ja etic-tasot

Emic-näkökulmalla tarkoitetaan etnologiassa ja antropologiassa yleisesti tapaa, jolla tutkimukseen osallistuva henkilö näkee tai kokee jonkin ilmiön tai tapahtuman. Kulttuurisen tiedon kannalta ei ole kuitenkaan olennaista, onko esimerkiksi haastattelussa tai Internetin keskustelupalstalla mainittu mielipide faktuaalisesti eli tosiasiallisesti totta. Emic-tasolla validiteetti ja oikeellisuus ovat sidoksissa tutkijan soveltamien käsitteiden kestävyyyteen eli siihen, että ne sopivat tietyn ilmiön tutkimukseen. Teoriaan perustuvalla etic-tasolla käsitteiden on oltava myös riittävän yleisiä, jotta ne olisivat käyttökelpoisia kulttuurien välisessä tulkinnassa. (Hänninen 2003, 75; Lett 1987, 63–66.) Tutkijasta ja tutkittavasta ilmiöstä riippuen tutkimus voi painottua joko aineistoon (emic) tai teoriaan (etic), mutta molempia elementtejä tarvitaan.

Tutkimuskirjallisuudessa emic- ja etic-tasojen (Pike 1967) välistä suhdetta on kuvattu esimerkiksi sellaisilla käsittepareilla kuin verbaa-

linen ja nonverbaalinen, subjektiivinen ja tieteellinen, deskriptiivinen ja teoreettinen, yksityinen ja julkinen sekä etnografinen ja etnologinen (Headland 1990; ks. Olive 2014). Emic- ja etic-tasojen välinen suhde perustuu ajatukselle, jonka mukaan molemmat näkökulmat kuvaavat saman tulkintaprosessin eri puolia (Agar 2011) ja selittävät samalla sitä, miten on mahdollista, että tietty kulttuuri-ilmio voi näyttää ulkoa käsin tarkasteltuna täysin erilaiselta kulttuurin keskelä elävien ihmisten tulkintoihin verrattuna (Yin 2010). Etic-taso ilmoittaa aina tutkimusasetelman teoreettisen näkökulman, eräänlaisen tulkinnallisen sijamuodon, tai tarkemmin *hermeneuttisen essiivin*, joka kertoo sijamuodon puitteissa minä tai millaisena tutkittavaa ilmiötä lähestytään käsitteellisessä mielessä. Hermeneuttisessa essivissä mikään tutkimuskohde ei ole vain asia tai ilmiö, vaan sitä tarkastellaan sijamuodon mukaisesti aina jonakin eli jostain tietystä näkökulmasta.

Ilman käsitteitä ja teoriaa tutkimusaineistolla ei kirjaimellisesti ole merkitystä (Alvesson & Sköldbberg 2000). Viime kädessä yksittäisen aineiston erityispiirteet määräävät, millaiset käsitteet sopivat parhaiten sen tulkintaan (Uhan, Malnar & Slavko 2013; Hänninen 2012, 33). Emic ja etic eivät ole myöskään toistensa vastakohtia vaan osa hermeneuttista kehää, jossa tulkinta siirtyy aineistoa ja tutkittavien näkökulmaa korostavasta emic-näkökulmasta teoreettiseen etic-näkökulmaan ja takaisin lukemattomia kertoja tutkimusprosessin aikana. Emic- ja etic-näkökulmat tarvitsevat toisiaan, ja vaikka yksittäinen tutkimus voi perustua joko emic- tai etic -näkökulmaan, kumpikaan näkökulma ei voi toimia tulkinnallisesti yksin. (Kajander 2013, 70–71; Olive 2014; Wilson & Chaddha 2010).

Tämä johtuu siitä, että hermeneuttiselta kehältä ei ole pääsyä etic-näkökulmasta vapaaseen, ”puhtaaseen” tai objektivistiseen havaintoon eikä tutkittavien edustamasta emic-näkökulmasta olisi mahdollista puhua järjestelmällisesti ilman käsitteiden ja teorioiden tuomaa järjestystä ja julkilausuttua tutkimusasetelmaa. Laadullisen tutkimuksen haasteena onkin aina välttämättä tasapainoilla emic- ja etic-tasojen välillä ja kertoa avoimesti, millaisten metodologisten ratkaisujen varaan oma tutkimus perustuu (Patton 2010). Myös aineiston ja teorian välinen suhde on vastavuoroinen prosessi. Tutkimusaineisto tarvitsee teoriaa ja käsitteitä, jotta se voisi tulla ensin rajatuksi ja lopulta

ymmärretyksi. Vastaavasti teoria tarvitsee empiriaa, koska ilman empirian todistusvoimaa ei olisi uskottavaa teoriaakaan (ks. Wilson & Chaddha 2010).

Tutkimuksen rakentuminen ja tutkijan rooli

Konstruktivismi tarkoittaa etnologian ja antropologian puitteissa sitä, että käsityksemme inhimillisestä elämästä on ihmisen ajattelun tuotetta sen sijaan, että tieto olisi olemassa ajattelustamme riippumatta (ks. Burr 2015, 222). Konstruktivistinen tietokäsitys ei suoraan oleta, ettei inhimillisten merkitysten ”tuolla puolen” olisi mitään. Sen sijaan suuntaus korostaa, että on mahdollista tutkia vain sellaisia asioita, jotka kuuluvat merkitysten maailmaan ja joista voidaan siten todeta jotakin mielekästä, eli niistä on mahdollista tiedollisessa mielessä ylipäätään puhua. Sosiaalinen konstruktionismi viittaa tiedon ja käsitteiden sosiaaliseen rakentumiseen, jolloin kulttuuria ja sen piirissä vallitsevia tietokäsityksiä tarkastellaan suhteessa kyseisessä kulttuurissa vallitseviin merkitysjärjestelmiin ja arkitietoon (Berger & Luckmann 2000, 99–103).

Metodologinen konstruktivismi tutkii tiedon rakentumista vaihtelevissa yhteiskunnallisissa, kulttuurisissa ja historiallisissa olosuhteissa (ks. Atkinson 2017, 20–21). Kulttuuriset todellisuudet rakentuvat monimutkaisista merkitysjärjestelmistä, joita voi olla vaikea suoraan havainnoida niiden laajuuden vuoksi. Tästä johtuen tutkija arvioi ja rajaa keräämäänsä tutkimusaineistoa tutkimuskysymysten ja teoreettisen viitekehyksen avulla eli tarkastelee kulttuurista todellisuutta aina tietystä näkökulmasta käsin. Esimerkiksi ”sukulaisuus”, ”uskonto” tai ”vaihantajärjestelmät” ovat ensisijaisesti kategorioita, joita tutkija käyttää tutkimusaineiston organisoimiseen. Ne eivät siis välttämättä ole tutkittavien itsensä nimeämiä tapoja merkityksellistä elämäänsä. Kategoriat ovat kuitenkin tärkeitä, sillä ne auttavat tutkijoita jäsentämään ja suhteuttamaan käsitteellisesti kulttuuria koossapitäviä tekijöitä havainnoinnin kohteena olevaa tutkittavaa yhteisöä laajempaan joukkoon. (Moore & Sanders 2014, 15.)

Tutkimuksessa sovellettavien käsitteiden sisältö vaihtelee kulttuurisesti ja historiallisesti. Näin tutkijan on harkittava tapauskohtaisesti,

onko yksittäinen käsite vertailukelpoinen suhteessa muihin aihepiiriä tarkasteleviin tutkimuksiin ja mikä on sen relevanssi suhteessa tutkimusongelmaan. Esimerkiksi käsitys perheestä on muovautunut yhteiskunnallisten muutosten myötä, ja se myös vaihtelee kulttuurista toiseen. Jos esimerkiksi suomalaisen lainsäädännön puitteissa määriteltyä perhettä ja sen sisältämiä käsityksiä sukulaisuussuhteista sovelletaan suoraan maahanmuuttajaperheisiin, tulkinta voi johtaa perheen konkreettiseen hajoamiseen tai muihin inhimillisesti vaikeisiin tilanteisiin (Tiilikainen, Ismail & Al-Sharmani 2016, 47). Käsitteiden tai kategorioiden sisältö vaihtelee myös yksilökohtaisesti, ja siksi tutkijan on varottava tekemästä sellaisia käsitteellisiä tai merkityksiin liittyviä yleistyksiä, joille ei löydy perustetta tai vastaavuutta ihmisten arkielämästä.

Refleksiivisyydellä tarkoitetaan prosessia, jossa tutkija tarkastelee omaa rooliaan tutkimuksessa moniulotteisena metodologisena ja tietoteoreettisena kysymyksenä. Etnologiassa ja antropologiassa refleksiivisyys käsittelee sitä, miten sekä tutkijan persoona että tutkimuksen tekemisen tavat eli metodologia vaikuttaa siihen, millaista aineistoa ja tietoa tutkimus tuottaa. Tutkija-minän keskeinen rooli tiedon tuottamisessa kytkeytyy vahvasti kysymykseen siitä, miten erilaisista kulttuurisista todellisuuksista tuotettu tieto rakentuu tutkimusprosessissa. Refleksiivisyys toteutuu tutkijan ajattelussa ja sisäisessä dialogissa, jolloin jokaisen tutkimusta tekevän on pohdittava, kuka tai mikä on tietoa tuottava tutkijaminä (Gould 2016, 11).

Itselfreflektio tarkoittaa tutkijan henkilökohtaisten sitoumusten tiedostamista sekä niiden avaamista ja vaikutusten arviointia suhteessa tutkittavaan yhteisöön ja ihmisiin. Yksinkertaisesti jo se, että tutkija yleensä edustaa yhteiskunnallisessa hierarkiassa tietyssä asemassa olevaa organisaatiota, joka saattaa olla hyvin etäinen ja vieras tutkittavan yhteisön jäsenille, voi heijastua tutkimukseen monin tavoin. Tutkijan on arvioitava, mikä vaikutus tutkimusprosessiin on esimerkiksi iällä, sukupuolella, etnisellä ja kulttuurisella taustalla tai sosiaalisella ja taloudellisella asemalla suhteessa tutkittavaan yhteisöön. Jokaisella tutkijalla on tutkimusta aloittaessaan myös tutkimuskohdetta koskevia ennakkokäsityksiä, jotka voivat vaikuttaa tutkimusprosessiin sen eri vaiheissa, ja siksi tutkijan on oltava oman toimijuutensa suhteen avoin ja analyyttinen.

Metodologinen refleksiivisyys liittyy etnologiassa ja antropologias-
sa menetelmien, teorioiden ja käsitteiden määrittelyyn (Fingerroos
2003), joiden sopivuutta arvioidaan tutkimusongelman ja tutkitta-
van ilmiön näkökulmasta. Refleksiivisyyteen sisältyy myös tutkimus-
kohteena olevan ilmiön olemassaoloa koskevien ennakkoehtojen
näkyväksi tekeminen. Esimerkiksi slummissa asuvien naisten toi-
meentulomahdollisuuksiin (Lappi 2017) vaikuttavat vahvasti sukulai-
suusverkostot, jotka tarjoavat heille sosiaalista ja taloudellista tukea,
mutta vastavuoroisesti edellyttävät naisten osallistuvan verkoston jä-
senten auttamiseen. Naiset toimivat tämän vahvan kulttuurisen nor-
min mukaisesti, mikä usein tarkoittaa heidän oman toimeentulonsa
tai hyvinvointinsa heikkenemistä. Naisten toimeentuloa tutkittaessa
onkin huomioitava, millaisia ehtoja yhteisön kulttuuriset ja sosiaali-
set normit asettavat naisten taloudelliselle toiminnalle. Tutkijan on
arvioitava myös ulkoisten tekijöiden, esimerkiksi taloudellisten ja yh-
teiskunnallisten olosuhteiden sekä poliittisen vallan ja vallankäytön,
vaikutuksia tutkittavaan ilmiöön (Fingerroos 2003). Kulttuureihin
sisältyvät sosiaaliset järjestelmät ja instituutiot kuuluvat ihmisten
luomaan kulttuuriseen todellisuuteen. Ne vaikuttavat monin tavoin
yksilöiden ja yhteisöjen arkielämän rakentumiseen, mikä tulisi huo-
mioida tutkimuksessa.

Refleksiivisyyden toteutuminen tutkimuksen kaikissa vaiheissa
edellyttää tutkimusprosessin ja sen osien välisten suhteiden jatkuvaa
arviointia. Näin varmistetaan, että tutkimus tuottaa sellaista teoreet-
tisesti perusteltua ja yleistettävissä olevaa tietoa, joka ei ole saavutet-
tavissa suoraan ihmisten kokemusten kautta. Tutkimus ei myöskään
ole pelkästään tutkijan oman ajattelun tuottama kuvaus tutkimus-
kohteestaan (Davies 2008, 237). Refleksiivisyys auttaa tutkijaa arvioi-
maan, miten hän on osa tutkimuskohdettaan ja mikä vaikutus tutki-
jalla on tutkimuskohteen ja tutkimuskontekstin määrittelyyn. Tutkit-
tavan kulttuurin tai ilmiön asettaminen tutkimuksen kohteeksi ja sen
tulkinnallisen kontekstin rajaaminen edellyttävät monimuotoista ref-
leksiivisyyttä, jotta tuotetun tiedon rakentumisen prosessia voidaan
arvioida tieteellisin kriteerein.

Epistemologinen refleksiivisyys viittaa tietoteorioiden ja tiedon-
intressin määrittelyyn, mutta lisäksi sen voi ajatella tarkoittavan
kulttuuri-käsitteen arviointia erityisesti suhteessa kulttuurirelativis-

miin. Relativismi korostaa kokemuksellisuuden ja kontekstuaalisuuden keskeistä merkitystä kulttuuristen todellisuuksien tulkinnessa. Jyrkimmillään se suhtautuu kriittisesti mahdollisuuteen tavoittaa yleisinhimillisiä filosofisia ja tieteellisiä totuuksia, jotka koskisivat kaikkia ihmisyyhteisöjä. Kulttuurirelativistinen ajattelu perustuu etnografisen kenttätöön myötä syntyneeseen ymmärrykseen erilaisten elämäntapojen ja kulttuuristen toimintamallien moninaisuudesta. (Fernandez 2015, 484.) Tutkittavilla yhteisöillä on omat kulttuurisesti jäsenytyvät merkitysjärjestelmänsä, ja tutkijan tehtävä on pyrkiä tavoittamaan ja ymmärtämään näitä erilaisia kulttuurisia todellisuuksia. (Madden 2010, 27.)

Relativismia kritisoidaan siitä, että sen katsotaan johtavan kaiken hyväksymiseen ikään kuin kaikki näkökulmat olisivat yhtä hyviä. Tällöin puhutaan eettisestä relativismista. Se poikkeaa kontekstuaalisesta relativismista siinä, että kulttuurisia eroja ei tarkastella moraalisen oikeudenmukaisuuden, vaan kulttuurin sisäisten lainalaisuuksien näkökulmasta ilman arvottavia tulkintoja (Feinberg 2007, 779). Lisäksi voidaan puhua näkökulmarelativismista (Hautamäki 2018, 9), jossa toisistaan poikkeavia näkökulmia on mahdollista vertailla ja punnita erilaisten kriteerien kannalta. Kulttuurien tutkimuksen yhteydessä on tärkeää huomioida myös epistemologinen relativismi. Se perustuu ajatukseen, että vieraan kulttuurin täydellinen ymmärtäminen on aina jossain määrin mahdotonta siksi, että erilaisista kulttuuritaustoista tulevat ihmiset puhuvat eri kieltä ja myös hahmottavat maailman toisistaan poikkeavilla tavoilla (Feinberg 2007, 781).

Lopuksi

Etnologia ja antropologia ovat empiirisiä ihmistieteitä, joiden tutkimuskohteena on arkielämä ja kulttuuri sekä näitä molempia jäsen-tävät merkitykset, käsitykset, normit ja arvot. Teoriat ja käsitteet antavat tutkimuskohteena olevalle kulttuuri-ilmioille tulkintakehyksen, jonka avulla tutkija tekee näkyväksi, miten ja missä muodossa kulttuuri ilmenee sosiaalisesta todellisuudesta tehtävissä havainnoissa. Hermeneuttisesti suuntautuneina tieteenaloina etnologia ja antropologia huomioivat tulkinnoissaan tutkittavien omat käsitykset, käyt-

täytymisen ja arvot ja korostavat, että tutkimustulokset syntyvät aina vuorovaikutuksessa tutkimukseen osallistuvien ihmisten kanssa. Tietoteoria on läsnä tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa kysymyksenasettelusta aineistonkeruuseen, analyysiin ja johtopäätöksiin asti. Tutkijan on kuvattava ja perusteltava tutkimuksessa tekemänsä valinnat ja rajaukset, jotta tutkimus on tieteellisesti pätevää. Näiden ratkaisujen tekeminen edellyttää ymmärrystä tietoteoreettisen perustan luonteesta sekä sen vaikutuksesta tutkimusprosessiin ja tiedon muodostumiseen.

Hermeneutiikka käsittelee etnologiassa ja antropologiassa tulkinnan tietoteoreettisia erityispiirteitä, ja hermeneuttinen kehä puolestaan kuvaa tutkimuskohteen ymmärtämistä tavoittelevaa tulkintaprosessia. Tutkimuksen emic-tasolla tarkoitetaan etnologiassa ja antropologiassa tutkimukseen osallistuvien ihmisten näkökulmaa, ja etic-taso puolestaan viittaa aineiston analysoimisessa sovellettuihin teorioihin ja käsitteisiin. Molempia näkökulmia tarvitaan tieteellisesti pätevien tulkintojen rakentamiseksi.

Kulttuurien tutkimus painottaa tietoteoreettista konstruktivismia, joka korostaa inhimillisen ajattelun ja merkityksellistämisen roolia tulkinnan ja ymmärtämisen lähtökohtana. Tutkimuksen kohde ja siihen liittyvä tieto eivät ole olemassa empiirisestä todellisuudesta riippumatta, vaan tieto rakentuu aina sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysjärjestelmien viitekehyksessä. Kulttuurien tutkimuksessa tutkijan vahva läsnäolo tutkimuksen eri vaiheissa on myös monin tavoin tietoteoreettinen kysymys. Siksi kulttuuristen todellisuuksien tulkinnat edellyttävät tutkijalta jatkuvaa refleksiivisyyttä tutkimusprosessin aikana.

Relativismi viittaa etnologian ja antropologian yhteydessä inhimillisen kokemuksen ja tulkintamallien moninaisuuteen erilaisissa kulttuurisissa konteksteissa. Relativismi ei tarkoita sitä, että tutkijan pitäisi olla tutkimukseen osallistuvien henkilöiden kanssa samaa mieltä esimerkiksi moraalisesti tai yhteiskunnallisesti moniselitteisten aiheiden äärellä tai hyväksyä lainvastaisia tai epäinhimillisiä kulttuurisia käytänteitä. Yhteiskunnallisia ongelmakohtia, valtarakenteita ja epä-tasa-arvoa saa ja pitääkin käsitellä kriittisesti ja perustellen. Sen sijaan ymmärtäminen ja tulkinta edellyttävät, että tutkija ei kiirehdi muodostamansa käsityksen kanssa, vaan että hän tarkastelee tutki-

muskohdettaan aluksi ilman moraalisia arvostelmia. Samalla tutkija antaa itselleen aikaa tutustua tutkimaansa ilmiöön.

Lisälukemista

- Crapanzano, Vincent. 1992. *Hermes' dilemma & Hamlet's desire. On the epistemology of interpretation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar. 1996. *Vardaglivets etnologi: reflektioner kring en kulturvetenskap*. Tukholma: Natur och kultur.
- Frykman, Jonas & Gilde, Nils. 2003. *Being there. New perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Geertz, Clifford. 1973. *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books.
- Lett, James. 1987. *The human enterprise. A critical introduction to anthropological theory*. Lontoo: Westview Press.

Lähteet

- Agar, Michael. 2011. Making sense of one other for another: ethnography as translation. *Language & Communication* 31:1, 38–47.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj. 2000. *Reflexive methodology. New vistas for qualitative research*. Lontoo: Sage.
- Arvidsson, Alf. 2001. *Etnologi: perspektiv och forskningsfält*. Lund: Studentlitteratur.
- Atkinson, Paul. 2017. *Thinking ethnographically*. Lontoo: Sage.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas. 2000/1966. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. 3. p. Helsinki: Gaudeamus.
- Bernard, H. Russell. 2006. *Research methods in anthropology. Qualitative and quantitative approaches*. 4. p. New York: Altamira Press.
- Brown, Donald. 1991. *Human universals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Burr, Viv. 2015. Social constructionism. Julkaisussa: Wright, James D. (toim.) *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* 22. 2. p. New York: Elsevier, 222–227.
- Clifford, James. 1986. Introduction: Partial Truths. Julkaisussa: Clifford, James & Marcus, George E. (toim.) *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1–26.
- Crapanzano, Vincent. 1992. *Hermes' dilemma & Hamlet's desire. On the epistemology of interpretation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Davies, Charlotte Aull. 2008. *Reflexive ethnography. A guide to researching selves and others*. 2. p. Lontoo & New York: Routledge.

- Denzin, Norman. 1997. *Interpretive ethnography. Ethnographic practices for the 21st century*. Thousand Oaks: Sage.
- Ehn, Billy, Löfgren, Orvar & Wilk, Richard. 2016. *Exploring everyday life. Strategies for ethnography and cultural analysis*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2004/2001. *Toista maata. Johdatus antropologiaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Feinberg, Richard. 2007. Dialectics of culture: relativism in popular and anthropological discourse. *Anthropological Quarterly* 80:3, 777–790.
- Fernandez, James W. 2015. Cultural relativism, anthropology of. Julkaisussa: Wright, James D. (toim.) *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* 22. 2. p. New York: Elsevier, 484–487.
- Fingerroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10:2. [Viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78407>.
- Fornäs, Johan. 2012. Post-anti-hermeneutics. Julkaisussa: Hovden, Jan Fredrik & Knapskog, Karl (toim.) *Hunting high and low: skriftfest til Jostein Gripsrud på 60-årsdagen*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 490–518.
- Gadamer, Hans-Georg. 1999/1966. *Truth and method*. Second revised edition. Lontoo: Sheed & Ward.
- Gadamer, Hans-Georg. 2004. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofianssa*. Tampere: Vastapaino.
- Geertz, Clifford. 1983. *Local knowledge. Further essays in interpretative anthropology*. New York: Basic Books.
- Gould, Jeremy. 2016. Refleksiivisyyden poluilla: epistemologisesti radikaalin yhteiskuntatieteen puolustus. Julkaisussa: Gould, Jeremy & Uusihakala, Katja (toim.) *Tutkija peilin edessä. Refleksiivisyys ja etnografinen tieto*. Helsinki: Gaudeamus, 9–37.
- Grönfors, Martti. 2011. *Laadullisen tutkimuksen kenttätömenetelmät*. Toimittanut Hanna Vilkkä. Hämeenlinna: Sofia-Sosiologi-Filosofiapu Vilkkä.
- Hammersley, Paul & Atkinson, Martyn. 2007. *Ethnography. Principles in practice*. Lontoo: Routledge.
- Hannerz, Ulf. 2003. Kulttuurin määritelmien yhteentörmäys. Julkaisussa: Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 213–232.
- Hautamäki, Antti. 2018. *Näkökulmarelativismi. Tiedon suhteellisuuden ongelma*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Headland, Thomas. 1990. Introduction: A dialogue between Kenneth Pike and Marvin Harris on emics and etics. Julkaisussa: Headland, Thomas, Pike, Kenneth & Harris, Marvin (toim.) *Emics and etics: the insider/outside debate*. Newbury Park: Sage, 13–27.
- Honko, Lauri. 1992. Dialogisesta kenttämestodista. *Sananjalka* 34, 123–137.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 7–31.

- Hämeenaho, Pilvi, Ylipulli, Johanna & Suopajarvi, Tiina. 2018. Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi, Ylipulli, Johanna & Suopajarvi, Tiina (toim.) *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–27.
- Hänninen, Riitta. 2003. *Leikki – ilmiö ja käsite*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hänninen, Riitta. 2012. *Puuterilumen lumo – tutkimus lumilautailukulttuurista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jouhki, Jukka & Steel, Tytti. 2016. Analyysin ja tulkinnan ulottuvuuksia etnologiasa. Julkaisussa: Jouhki, Jukka & Steel, Tytti (toim.) *Etnologinen tulkinta ja analyysi*. Helsinki: Ethnos ry, 13–42.
- Kajander, Konsta. 2013. Mitä annettavaa filosofisella hermeneutiikalla on etnologialle? *Elore* 20:2, 66–76. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79088>.
- Kajander, Konsta. 2020. Katso puoliheraa, katso ihmistä. *Lectio praecursoria* 11.12.2020. *J@rgonia* 18:36, 226–233. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-202104272496>.
- Kamppinen, Matti. 2004. Tulkinta uskontoetnografiassa. Julkaisussa: Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Kenttäkysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 111–119.
- Korkiakangas, Pirjo. 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–144.
- Laine, Timo. 2010. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Julkaisussa: Aaltola, Juhani & Vall, Raine (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 28–45.
- Lappi, Tiina-Riitta. 2017. Naisten toimeentulo tansanialaisessa slummissa. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Koskihaara, Niina & Lillbroända-Annala, Sanna (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 123–146.
- Lett, James. 1987. *The human enterprise. A critical introduction to anthropological theory*. Lontoo: Westview Press.
- Madden, Raymond. 2010. *Being ethnographic. A guide to the theory and practice of ethnography*. Lontoo: Sage.
- McGee, Jon & Warms, Richard. 1996. *Anthropological theory. An introductory history*. Toronto: Mayfield Publishing Company.
- Moore, Henrietta L. & Sanders, Todd. 2014. Anthropology and epistemology. Julkaisussa: Moore, Henrietta L. & Sanders, Todd (toim.) *Anthropology in theory. Issues in epistemology*. 2. p. Malden: Oxford: Wiley Blackwell, 1–18.
- Olive, James. 2014. Reflecting on the tensions between emic and etic perspectives in life history research: lessons learned. *Forum: Qualitative Social Research* 15:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2072/3656>.

- O'Reilly, Karen. 2012. *Ethnographic methods*. 2. p. Abingdon: Routledge.
- Patton, Michael. 2010. *Qualitative research & evaluation methods*. 3. p. Thousand Oaks: Sage.
- Pike, Kenneth. 1967. *Language in relation to a unified theory of the structures of human behavior*. 2. p. Haag: Mouton.
- Saarelainen, Juhana. 2012. Konteksti ja kontekstualisoiminen. Julkaisussa: Nivala, Asko & Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: Turun yliopisto, 244–268.
- Schnegg, Michael. 2015. The nature and validation of knowledge. Julkaisussa: Russell, Bernard H. & Gravlee, Clarence C. (toim.) *Handbook of methods in cultural anthropology*. 2. p. Lanham: Rowman & Littlefield, 21–53.
- Silverman, David. 2006. *Interpreting qualitative data. Methods for analysing talk, text and Interaction*. 3. p. Lontoo: Sage.
- Sääskilähti, Nina. 1999. Kansan kulttuurista arkipäivän merkityksiin. Julkaisussa: Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 145–154.
- Tiili, Miia-Leena. 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat. Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tiilikainen, Marja, Ismail, Abdirashid & Al-Sharmani, Mulki. 2016. Somalialaiset perheet perinteiden, siirtolaisuuden ja sisällissodan välissä. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Tapaninen, Anna-Maria & Tiilikainen, Marja (toim.) *Perheenyhdistäminen. Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* Tampere: Vastapaino, 43–63.
- Turtiainen, Riikka. 2017. "Mentorina terveelliselle elämäntyyliille" – Asian-tuntijuuden rakentuminen suomalaisten naisten fitnessblogeissa. *Lii-kunta ja tiede* 54:1, 58–67.
- Uhan, Samo, Malnar, Brina & Kurdija, Slavko. 2013. Grounded theory and inductive ethnography: a sensible merging or a failed encounter? *Teori- ja in Praksa* 50:3/4, 642–657.
- Wilson, William & Chaddha, Anmol. 2010. The role of theory in ethnographic research. *Ethnography* 10:4, 549–564.
- Von Wright, Georg Henrik. 1971. *Explanation and understanding*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- Yin, Robert. 2010. *Qualitative research from start to finish*. New York: The Guilford Press.

Tutkimusetiikka ja hyvä tieteellinen käytäntö

Outi Fingerroos

 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Marja Kokko

 <https://orcid.org/0000-0003-2933-2802>

Tässä luvussa selvitetään, mitä tutkimusetiikka laajasti ymmärrettynä tarkoittaa, millaisia arvoihin palautuvia ulottuvuuksia sillä on ja miten eettistä toimijuutta ihmistieteissä käytännössä harjoitetaan ja valvotaan. Teksti sisältää myös katsauksen EU:n ja suomalaisen lainsäädännön asettamiin reunaehtoihin, joiden hallinta perustasolla on tutkijalle hyvän eettisen toimijuuden kivijalka. Opinnäytetöissä, joissa eettistä toimijuutta vasta harjoitellaan, tutkimusetiikkaan kytkeytyvät käytänteet ja lainsäädäntö käydään läpi osana opetusta ja ohjausta. Seuraavassa luvussa Pilvi Hämeenaho ja Nina Väkeväinen vievät eettisen toimijuuden käytännön tasolle kirjoittaessaan, miten moninaisia kysymyksiä sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu edellyttää, kun tutkimuskohteena ovat vammaiset ja vaakaakyiset.

Eettinen toimijuus ja hyvä tieteellinen käytäntö

Tutkimusetiikka liittyy tiedettä tekevien tutkijoiden ammattitaitoon ja ammattietiikkaan. Se on nykyaikana yksi keskeisimmistä välineistä kulttuurien tutkijan työkalupakissa. Tutkimusetiikka on tieteellisen osaamisen alue, johon liittyy eettisiä periaatteita, sääntöjä, normeja, arvoja ja hyveitä, joita tutkijan tulee noudattaa omassa ammatinharjoittamisessaan. Filosofi Juhani Pietarinen huomauttaa, että tutkijoiden tulee olla työssään moraalisia toimijoita:

Tutkijan toiminta muodostuu tehtävistä, jotka tekevät siitä erityisen, muista ammateista erottuvan ammatin, ja tutkijan ammattietiikka kos-

kee noita erityisiä tehtäviä. Kysymys on siitä, millaisia eettisiä vaatimuksia tutkijalle tulee asettaa, kun hän suorittaa ammattinsa edellyttämiä erityis-tehtäviä. (Pietarinen 1999, 6.)

Näin ollen tutkimusetiikka sisältää sekä käytännöllisen, tutkimuksen tekemiseen liittyvän ulottuvuuden, että vastuulliseen tieteelliseen toimijuuteen liittyvän aspektin. Pietarinen (mt.) viittaa tässä yhteydessä Aristoteleeseen, joka kehotti yksilöitä kysymään itseltään, mikä oman toiminnan todellinen tarkoitus on, mitä siitä seuraa ja miten asetettu päämäärä on mahdollista saavuttaa hyvin. Näitä ominaisuuksia Aristoteles kutsui hyveiksi, ja asetti älylliset, järjen käyttöön liittyvät hyveet, erilleen yksilöiden luonteen hyveistä. Hän myös korosti, että yhdessä tilanteessa valittu toimintatapa voi jossain toisessa asiayhteydessä olla väärä valinta.

Akateeminen tutkijuus nojaa pohjimmiltaan antiikin hyve-etiikkaan. Kysymys on sekä hyveellisestä toimijuudesta että jatkuvasta ammattitaidon kehittämisestä. Eettisesti toteutettu tutkimus on laadukasta, luotettavaa, avointa ja rehellistä. Eettiset toimintamallit eivät kuitenkaan toistu identtisesti tutkimusasetelmasta toiseen, vaan ne on harkittava aina tapauskohtaisesti.

Tietolaatikko: Hyvä tieteellinen käytäntö eli HTK

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) linjaa, että Suomessa kaikilla tieteenaloilla tutkijaa ja tutkimusta ohjaavat seuraavat eettiset periaatteet:

Tutkija kunnioittaa tutkittavien henkilöiden ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta.

Perustuslain (1999/731, 6–23 §) mukaiset oikeudet kuuluvat kaikille. Niitä ovat esimerkiksi oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapautteen ja koskemattomuuteen, liikkumisvapaus, uskonnonvapaus, sananvapaus, omaisuuden suoja ja oikeus yksityisyyteen.

Tutkija kunnioittaa aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä sekä luonnon monimuotoisuutta.

Perustuslain 17 § mukaisesti saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. (Ks. The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition. ALLEA – All European Academies 2017).

Tutkija toteuttaa tutkimuksensa siten, että tutkimuksesta ei aiheudu tutkittavina oleville ihmisille, yhteisöille tai muille tutkimuskohteille merkittäviä riskejä, vahinkoja tai haittoja.

Lisäksi jokaisen ihmistieteellistä tutkimusta tekevän henkilön tulee tuntea HTK-periaatteet sekä ymmärtää, että HTK-periaatteista poikkeaminen saattaa johtaa loukkaus- tai vilppiepäilyihin, joiden selvittämiseen akateemisella yhteisöllä on yhteisesti sovitut toimintaperiaatteet. (TENK 2019.)

”Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa” eli HTK-ohjeen soveltaminen konkreettisiin tutkimustilanteisiin on asia, johon akateemisessa koulutuksessa paneudutaan alusta alkaen. Kysymys on ammattitaidon osa-alueesta, johon liittyy paljon tapauskohtaisia erityiskysymyksiä. Siksi kaiken kattavaa ohjeistusta kulttuurien tutkimuksen hyvästä eettisestä käytännöstä ja käytännön sovelluksista ei voi antaa. Yleisiä periaatteita aineistonhallinnalle sen sijaan on mahdollista hahmottaa. Tietoarkisto määrittää aineistonhallinnan näin:

Aineistonhallinnalla tarkoitetaan sitä, että tutkimusaineistot (data) ja niihin liittyvä kuvaileva tieto (metatieto, metadata) on luotu, tallennettu ja järjestetty siten, että aineisto säilyy käyttökuntoisena ja luotettavana ja että tietosuojat ja tietoturva on varmistettu aineiston koko elinkaaren ajan.

Jatkokäytöllä tarkoitetaan toisten kokoaman, johonkin muuhun tarkoitukseen kerätyn aineiston hyödyntämistä. Jatkokäytössä käytetään usein myös erilaisia menetelmiä kuin mitä alkuperäiset tutkijat ovat käyttäneet. Jatkokäyttöön viitataan usein termillä sekundaarianalyysi. (Tietoarkisto. Miksi aineistonhallintaa ja jatkokäyttöä?)

Kansainvälinen (EU) ja kansallinen lainsäädäntö asettavat eettiselle toimijuudelle merkittäviä reunaehtoja. Arja Kuula-Luumin mukaan tutkimukselta edellytetään, että sen tekeminen ei loukkaa tutkittavien ihmisten yksityisyyden suojaa tai rajoita ihmisten oikeuksia olla ja toimia tasavertaisina yhteiskunnan jäseninä. Nämä periaatteet on kirjattu Suomessa myös perustuslakiin:

Aineiston hankinnan tutkimusetiikkaan liittyy olennaisesti sekä perustuslain 16.3 §:ssä turvattu tieteen vapaus että saman perustuslain 10 §, jonka mukaan ”jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu”.

Yhtäältä siis voidaan edellyttää, että tieteellinen tutkimus tuottaa korkealaatuista ja täsmällistä tutkimustietoa olennaisista kysymyksistä, mutta samalla edellytetään, että sen tekeminen ei loukkaa tutkittavien ihmisten yksityisyyden suojaa. (Kuula 2006, 15.)

Tieteellisen tutkimuksen vapaus kuuluu yhdessä sananvapauden ja aivoimuuden kanssa länsimaisten yhteiskuntien vankkoihin perusrvoihin ja -oikeuksiin. Tieteen vapaus, joka turvataan perustuslaissa, antaa suomalaisille tutkijoille, opiskelijoille ja opettajille sen mahdollisuuden, että tutkimusaineistoa tai dataa voidaan kerätä tutkittavilta ihmisiltä esimerkiksi lomakekyselyillä, haastattelemalla, kirjoituspyyntöinä tai vaikka videoiden. Tutkijoita, opiskelijoita ja opettajia sitoo eettinen ja lainsäädännöllinen vastuu toimistaan.

Hyvä eettinen käytäntö lähtee nykyään aina siitä, että tutkittaville tulee tutkimusasetelmissa antaa tietoa tutkimusaineiston käytöstä sekä ennalta että aineiston koko elinkaaren ajalta. Erityistä ammattiosaamista tarvitaan silloin, kun tutkimuksessa käytettävä aineisto sisältää henkilö- ja tunnistetietoja tai arkaluonteiseksi (erityiset henkilötietoryhmät) määriteltävää tietoa. (Tietoarkisto / Aineistonhallinnan käsikirja, luku Tunnisteellisuus ja anonymisointi.) Kulttuurireita ja yhteisöjä tutkittaessa kohteena ovat lähes aina luonnollisiin henkilöihin tai ihmisryhmiin liittyvät ilmiöt, joten tutkimuseettinen ammattitaito on alalla erityisen tärkeää.

Tietolaatikko: Mikä on henkilötieto?

Tietosuojavaltuutetun toimiston kotisivuilta ja Tietoarkiston Aineistonhallinnan käsikirjasta löytyy ajankohtaista tietoa ja tarvittavat välineet tietosuojaan ja henkilötietojen käsittelyyn.

Henkilötietojen määrittäminen palautuu EU:n tietosuojasetukseen (Artikla 4, kohta 1), jonka mukaan henkilötietoja ovat kaikki tiedot, jotka liittyvät tunnistettuun tai tunnistettavissa olevaan luonnolliseen henkilöön liittyviä tunnistetietoja (esimerkiksi henkilön nimi, kotiosoite, sähköpostiosoite, puhelinnumero, henkilökortin numero) tai epäsuoria

tunnistetietoja, joita yhdistelemällä etenkin verkkoympäristössä on helppo löytää ja tunnistaa henkilö.

Henkilötietoja käsiteltäessä tulee huomioida, että tunnistetiedot eivät rajaudu vain tutkittavia henkilöitä koskeviin tietoihin. Etenkin etnografiin tutkimusaineistoihin sisältyy usein tietoja tutkittavien lähipiiristä tai muista (nk. kolmansista) henkilöistä. Myös heitä tunnistettavasti käsittelevät tiedot ovat aina henkilötietoja.

Tutkimuksen eettiset periaatteet, arvot ja lainsäädäntö

Tutkimuseettinen neuvottelukunta eli TENK on Suomessa se virallinen elin, joka käsittelee tieteelliseen tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä ja edistää tutkimusetiikkaa. TENK edellyttää, että opiskelijat, tutkijat ja opettajat tuntevat ja noudattavat kaikessa tutkimuksessa tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatimaa ohjetta *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa* (jatkossa TENK 2019). Ohje on laadittu niin, että se tukee vuonna 2018 voimaan astuneen *Euroopan Unionin (EU) yleisen tietosuoja-asetuksen* (jatkossa GDPR) soveltamista. (TENK 2019, 4.) TENKin ohje myös korostaa, että tutkimusetiikka on velvoite, joka koskee kaikkea tutkimusta, jossa on mukana ihmisiä. Henkilötietojen käsittely on toisin sanoen prosessi, joka liittyy koko tutkimuksen elinkaareen suunnittelusta tutkimusaineiston jatkokäyttöön asti. (TENK 2019, 11–13.)

Tietolaatikko: GDPR ja kansallinen tietosuojalaki pähkinänkuoressa

GDPR:n ja sitä tarkentavan kansallisen tietosuojalain (TSL 2019) tunteminen ovat tutkijalle keskeistä ammatillista osaamista, kun hän ennakoii henkilötietojen käsittelyyn liittyviä kysymyksiä osana tutkimuksen aineistohallinnan suunnitelmaansa. 25.5.2018 sovellettavaksi tullut GDPR:n (suomeksi Tietosuoja-asetus eli TsA) tausta on vuoden 2012 Euroopan Unionin perusoikeusasiakirjassa (artikla 8; henkilötietojen suoja), jossa on määritelty perusvaatimukset yksilöiden suojaamiseksi

henkilötietojen käsittelyssä. Huomion arvoista on se, että laki koskee EU:n alueella olevaa yksilöä; hänen ei tarvitse olla EU:n kansalainen. Henkilötietojen käsittelyn säätely on osa EU-alueen perustavoitetta edistää tietojen, ihmisten ja palveluiden vapaata liikkuvuutta unionin alueella. Henkilötietojen suojan peruselementit ovat asianmukaisuusvaatimus, käyttötarkoitussidonnaisuus sekä käsittelyn perusteen määrittäminen ja tietojen tarkistusoikeus. Henkilötietojen käsittelyn lisäksi on hyvä muistaa, että EU-alueen keskeisiä perusoikeuksia on määritelty myös EU:n perusoikeuskirjan artiklassa 7, jonka mukaan jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämänsä, kotinsa sekä viestintäsalaisuutensa kunnioittamisesta (Voutilainen 2019, 65–66).

Henkilötietojen suojalla, joka määritellään GDPR:ssä ja kansallisella tietosuojalalla, tarkoitetaan henkilötietojen käsittelyn laillisia edellytyksiä ja toimintaa. Tämä prosessi perustuu yksilön perusoikeuksien ja yksityisyyden kunnioittamiseen (Voutilainen 2019, 68). Tietosuoja on käsitteellisesti kattavampi kuin yksityisyydensuoja, huolimatta siitä, että ne saatetaan rinnastaa toisiinsa. GDPR:n johdanto-osan 4. kohdassa määritellään hyvin laeasti kaikki perusoikeusasiakirjassa tunnustetut vapaudet ja periaatteet. Tietosuojalla turvataan myös oikeus kulttuuriin, uskonnolliseen ja kielelliseen monimuotoisuuteen (ks. tarkemmin Voutilainen 2019, 68).

Henkilötietojen suoja ei tarkoita samaa kuin tietojen salassapito tai että tiedot olisivat julkisuusperiaatteen kannalta kokonaan rajattuja tieteellisen tutkimuksen ulkopuolelle. Tietosuojalla tarkoitetaan sekä julkisten että salassa pidettävien henkilötietojen käsittelyn laissa säädettyjä toiminnallisia edellytyksiä ja mahdollisuuksia sekä yksilöä suojaavien perusoikeuksien turvaamista aineistohallinnan koko elinkaaren ajan (Voutilainen 2019, 68; FSD, Aineistohallinnan käsikirja; Aineistohallinnan suunnittelu; TENK 2019, Henkilötietojen käsittely tutkimuksessa, 11–13).

Kansallinen tietosuojalaki (TsL) tuli voimaan vuoden 2019 alusta ja kumosi vuoden 1999 henkilötietolain (523/1999). Tietosuojalalla täsmennetään tietosuoja-asetusta ja säädetään joiltain osin poikkeuksia siihen. Tietosuojalain voimaantulo ei merkinnyt täydellistä muutosta, sillä osa lain säännöksistä vastaa kumotun henkilötietolain säännöksiä. Vuoden 2020 alussa tuli voimaan tiedonhallintalaki (TihL 906/2019), joka koskee julkisen hallinnon tiedonhallintaa. Lain säännöksiä tarkennetaan asetuksilla. Laki koskee pääosiltaan myös yliopistoja ja ammattikorkeakouluja, koska nämä hoitavat viranomaistehtäviä (ks. 906/2019 3§, lain soveltamissalat ja rajoitukset).

Henkilötietojen käsittelyn näkökulmasta on tärkeä huomata, että lailla on vaikutusta tutkimuksen aineistohallintaan. Lain tarkoituksena on edistää tietosuoja, tietoturvaluutta, tutkimusaineistojen vastuullista

hyödyntämistä ja julkisuusperiaatteen toteutumista. Vuoden 2020 alkuun mennessä EU:n yleistä tietosuojasetusta on tarkennettu ja sitä on täydennetty toukokuun alussa 2019 voimaan astuneella toisiolailla (552/2019; laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä). Toisilain tavoitteena on mahdollistaa sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnassa sekä sosiaali- ja terveysalan ohjaus-, valvonta-, tutkimus- ja tilastotarkoituksessa tallennettujen henkilötietojen tehokas ja tietoturallinen käsittely. Lisäksi tavoitteena on turvata yksilön luottamuksensuoja ja oikeudet ja vapaudet henkilötietoja käsiteltäessä.¹

Suomessa tutkimuksen eettisiä periaatteita ja ennakoarvioinnin järjestämistä yhdistävät jokaiselle kuuluvat perusoikeudet, joista säädetään vuoden 1999 perustuslaissa (1999/731, luku 2 pykälät § 6–23). Perustuslakiin kirjoitetut jokaiselle kuuluvat perusoikeudet sidotaan kaikkia tieteenaloja velvoittaviin ihmisarvojen kunnioittamiseen ja jokaisen itsemääräämisoikeuteen. Perusoikeudet säätelevät ja käytännössä supistavat muun muassa sananvapautta, ja näitä rajoituksia on noudatettava tieteellisessä tutkimuksessa huolimatta siitä, että perustuslaki suojaa myös tieteellisen tutkimuksen autonomiaa ja vapautta (1999/731 luku 2 § 16; Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu). Perusoikeudet heijastavat oikeuskäytäntöjen oikeusperiaatteita eli arvoja ja tavoitteita. Nämä samat arvot ja tavoitteet sisältyvät sekä yleisiin tutkimuseettisiin periaatteisiin että erityisesti ihmistieteitä koskeviin ja yhteisesti hyväksytyihin tutkimuseettisiin periaatteisiin.

Tutkimusetiikan, ihmisarvon ja perustuslain mukaisten ihmis- oikeuksien – joita perustuslaki yhdessä yliopistolain (558/2009 § 3) kanssa suojaavat mahdollistaen tieteellisen tutkimuksen autonomian – toteuttaminen tieteellisessä tutkimuksessa saattavat vaikuttaa ristiriitaisilta tavoitteilta. Tiedon ja informaation merkitys on viimeisten vuosikymmenien aikana kasvanut informaatio- ja viestintäteknolo-

1 Toisiolaki mahdollistaa sosiaali- ja terveystietojen tietoturallisen käytön. Ks. <https://stm.fi/sote-tiedon-hyodyntaminen>. Ks. myös Findata, joka on sosiaali- ja terveysalan tietolupaviranomainen, jonka toiminta perustuu toisiolakiin eli lakiin sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä: <https://www.findata.fi/>.

gian kehittyessä nopeasti.² Samalla yksityisen henkilön suoja ja hänen henkilötietojensa käsittelyyn liittyvät riskit puhuttavat entistä enemmän. Tieteen ja tutkimuksen autonomiaa tukevaa tutkimuseettistä itsesäätelystä on siksi hyvä pohtia juuri tiedon ja sen käsittelytoimiin liittyvien kysymysten kautta.

Tietointensiivisessä yhteiskunnassa tiedon ja informaation informaatio-oikeudellinen säätely ulottuu lähes kaikkiin arkipäiväisiin toimintoihin ja yksilön oikeuksiin. Siksi yksilön henkilötietojen suojaaminen keskeisenä perusoikeutena ja oikeushyvinä tulisi olla tutkimuksessa keskeinen osa ennakoivaa eettistä päätöksentekoa. Henkilötietojen suojassa on kysymys siis henkilöä koskevasta tiedosta ja tämän tiedon lainmukaisesta käsittelystä ja hallinnasta. Informaatio-oikeuden peruskysymyksenä ja säätelyn kohteena on sen määrittäminen, ”kenellä on oikeus tietoon, mihin tietoihin oikeus ulottuu sekä miten ja missä tilanteissa tätä tietoa saa käsitellä” (Voutilainen 2019, 26). TENKin ohjeessa (TENK 2019) puolestaan haetaan tieteelliselle yhteisölle toimivia ja kestäviä käytänteitä, joiden avulla tutkimusta voidaan toteuttaa huomioiden se erityspiirre, että tiedonhankinta ja -hallinta kohdistuvat usein nimenomaan elossa olevien henkilöiden tietoihin. Ohjeissa haetaan eettisiä periaatteita ja peilataan voimassa olevaa lainsäädäntöä, jotta tieteellinen tutkimus voi nauttia yhteiskunnan laajaa luottamusta.

Kyetäkseen sovittamaan yhteen sekä henkilötietoja koskevan oikeudellisen säätelyn että tutkimuseettiset periaatteet, ammattitutkijan on hyvä tunnistaa oikeusalan keskeiset käsitteet, periaatteet ja näiden väliset suhteet. Informaatio-oikeuden systematisoinnin yleiset periaatteet olisi hyvä hallita, jotta myös tutkimuseettisten periaatteiden systemaattiselle arvioinnille löytyisi tukeva pohja. Suomalaisessa ja pohjoismaisessa traditiossa on aina 1700-luvun puolivälistä lähtien ollut pyrkimyksenä edistää sananvapautta ja viranomaisen asiakirjojen julkaisuutta. Oikeus tietoon onkin informaatio-oikeudellisen sääntelyjärjestelmän perusta ja samalla metaperiaate, joka heijastaa voimassa olevan oikeusjärjestyksen perimmäisiä arvoja ja periaatteita

2 Tieto, informaatio ja tietojen käsittely ovat myös informaatio-oikeuden keskeisiä säätelykohteita.

(Voutilainen 2019, 16, 25). Metaperiaatteen tasoista informaatiovapautta voidaan tarkastella yhteiskunnallisten tarpeiden ja yksilön oikeuksien kautta. Yhteiskunnallisen kehityksen tarpeissa korostuu informaatiovapaus, mutta yksilön tarpeissa keskiössä on oikeus omiin tietoihin.

Informaatiovapautta yhteiskunnallisena periaatteena on tutkimuksen aikana pohdittava siksi, että samalla kun tutkimuksessa harjoitetaan akateemista tietenvapautta ja erityisesti tiedonhankinnan autonomiaa, niin tutkimusasetelmassa on lainsäädäntöä noudattaen huomattava yksilön itsemääräämisoikeus omiin tietoihinsa. Oikeus omiin tietoihin ja näiden tietojen käytön itsemääräämisoikeus eivät ole absoluuttisia oikeuksia (Voutilainen 2019, 35–38), mutta tässä tarkastelussa, jossa avataan oikeudellisen säätelyn logiikkaa ja systematisointia, ei ole tarvetta selvittää tämän oikeusperiaatteen poikkeuksia. Näihin poikkeuksiin on tutkijan tosin syytä perehtyä tutkimussuunnitelmansa aineistohallintasuunnitelman osuudessa, jossa hänen on selvittävä oikeuksiaan henkilötietojen käsittelyyn aineiston koko elinkaaren ajan. Henkilötietojen käsittelylle on aina esitettävä nimenomainen lainmukainen käsittelyperuste. Tämän lisäksi tutkijalla (tai rekisterinpitäjällä) on osoitusvelvollisuus siitä, että informointi on suoritettu tietosuoja-asetuksen edellyttämässä laajuudessa ja että tutkittaville on tavalla tai toisella kerrottu kaikki tietosuoja-asetuksen edellyttämät tiedot (Voutilainen 2019, 33; Aineistohallinnan käsikirja. Informointi henkilötietojen käsittelyssä).

Informaatiovapaus antaa perustan kahdelle keskeiselle oikeusperiaatteelle, jotka ovat oikeus viestintään ja julkisuusperiaate. Näitä kahden oikeusperiaatetta tukevat muun muassa perustuslakiin kirjatut sananvapaus, avoimuus sekä asiakirjajulkisuus ja -salassapito. Nämä periaatteet ovat demokraattisen yhteiskunnan merkkejä, mutta samalla perusarvoja, joihin tieteellinen tutkimus voi ainoastaan perustua ja joiden pohjalta tutkimus voi tuottaa uutta ja totuudenmukaista tietoa meitä ympäröivästä maailmasta. Tutkimuksen vapauden ja tieteellisen tutkimuksen päämäärien vuoksi asianmukaiseen tutkimussuunnitelmaan nojaavalla tutkijalla on lähtökohtaisesti laajat oikeudet saada ja käsitellä tietoa (vrt. Voutilainen 2019, 38). Nämä ovat perusoikeuksia, kuten myös yksilön suojaan kuuluvat tiedon omistusoikeus (omaisuudensuoja) ja tiedollista itsemääräämisoikeut-

ta³ vahvistavat tietosuojamääräykset ja oikeus tietoturvaan. Yksilö saa säädösten avulla suojan tietosuojalainsäädännöstä ja tekijänoikeudesta, kun taas yhteiskunnan avoimuutta ja sananvapauden toteutumista tukevat viestintälainsäädäntö ja julkisuus- ja salassapitolainsäädäntö (Voutilainen 2019, 33, kuvio 1).

Eettinen toimijuus tutkimusta suunniteltaessa

TENKin vuoden 2019 ohje korostaa tutkijan vastuuta tutkimuksensa eettisestä ja moraalisten ratkaisujen kestävydestä ja kypsyydestä. Tätä vastuuta ei ole mahdollista ulkoistaa, eli tutkija vastaa itse näiden toteutumisesta tutkimusprosessin koko keston ajan. Ennen tutkimustoimien aloittamista laaditussa tutkimussuunnitelmassa tulee ilmetä eettiset riskit ja suunnitellut toimintatavat haittojen ja vahinkojen välttämiseksi (TENK 2019, 14). TENKin ohjeet antavat kokeneelle tutkijalle selkeät ohjeet siitä, miten hänen tulee valmistautua tutkimukseensa ja mitä tutkimussuunnitelmaan tulee kirjata. TENKin ohjeissa paneudutaan myös dokumentteihin, joita tutkija tai opiskelija tarvitsee suunnitelmansa tueksi. Näistä keskeisiä ovat aineistonhallintasuunnitelma, jossa kuvataan kerättävän aineiston elinkaari niin tarkkaan kuin suunnitteluvaiheessa on mahdollista, sekä tietosuoja- ja tietoturvaperaatteet, joilla osoitetaan muun muassa, että henkilötietojen käsittely on lainmukaista (EU:n yleinen henkilötietosuoja-asetus 2018 ja kansallinen tietosuojalaki 2019).

Aineistonhallintasuunnitelmaa päivitetään tutkimusprosessin aikana, mutta tutkijan on syytä olla tietoinen oikeuksia koskevista sopimuksista, jotka tehdään ennen aineistonkeruun aloittamista. Ennakkoon sovittavia asioita ovat aineiston omistus-, hallinta- ja tekijänoikeudet, aineiston käyttöoikeudet ja tutkittavien informointi. Aineistonhallintasuunnitelman tekemisen periaatteista ihmistieteellisessä tutkimuksessa löytyy ajankohtaista tietoa Tampereen tieto-

3 Tiedollinen itsemääräämisoikeus ei ole itsenäinen oikeus vaan kattokäsite yksilön tiedollisille oikeuksille, jotka kohdistuvat hänen tietoihinsa. Ks. käsitteestä lisää Voutilainen 2019, 83–84.

arkiston *Aineistonhallinnan käsikirjasta*, jossa on käsitelty kysymykset, jotka liittyvät tutkimusaineiston käsittelyyn sen koko elinkaaren ajan käsitelty.

Ettisten periaatteiden, arvojen ja moraalisen päätöksenteon pohdintaa pitää harjoitella, koska yksiselitteistä ohjetta näihin kysymyksiin ei ole vaan tulkinta ja päätös tutkimustoimista ovat aina tapauskohtaista. Henriikka Mustajoki ja Arto Mustajoki pohtivat ennakoivan etiikan merkitystä tutkimustyössä vuonna 2017 julkaistussa teoksessaan *A new approach to research ethics – Using guided dialogue to strengthen research communities*. Teoksessa esitellään ennakoiva etiikka työkaluna, jonka avulla eettisiä kysymyksiä voidaan järjestelmällisesti ja yhteisöllisesti sekä havainnoida että ratkaista. Ennakoiva etiikka lähtee liikkeelle eettisestä analyysistä ja eettisistä lähestymistavoista. Jälkimmäisillä tarkoitetaan seuraus-, sääntö- ja hyve-eettisiä lähestymistapoja. Mustajoen ja Mustajoen ajatuksena ennakoivassa eettisessä arvioinnissa on, että puntaroimalla omia eettisiä ennakoasetelmiaan tutkija voi analysoida erilaisten näkökulmien tuottamia mahdollisia eettisiä ratkaisuja. Tärkeää on huomata, että lähestymistavat edustavat kaikki erilaisia näkemyksiä siitä, millainen on hyvä eettinen päätös. Vertailemalla eri lähestymistapojen kautta näkyväksi tehtyjä ratkaisuvaihtoja, ne pystytään myös perustelevaan. Ratkaisussa tulee tunnistaa ja avoimesti kertoa muulle tutkimusyhteisölle myös arvot, joihin haluaa ratkaisunsa pohjautuvan, ja toimia niiden mukaisesti. (Mustajoki & Mustajoki 2017, 1–15; Mustajoki 2018.)

Mustajoen ja Mustajoen mukaan eettisiä ennakkokysymyksiä tulee harjoitella. Keskeisiä kysymyksiä, joiden avulla he haastavat tutkijaa käymään eettistä dialogia tutkimusta suunnitellessaan, ovat:

- Keitä ovat tutkimukseen liittyvät osalliset?
- Ketkä vaikuttavat tutkimukseen ja keihin tutkimus vaikuttaa?
- Mitkä lait, ohjeet tai säännöt vaikuttavat jokaisen eri osallisen toimintaan tutkimustilanteessa?
- Mitä vaihtoehtoja eri toimijoilla (erityisesti tutkijalla itsellään) on eettisen kysymyksen ratkaisemiseksi? (Mustajoki 2018.)

TENKin HTK-ohje sekä Mustajoen ja Mustajoen ”ennakoiva eettinen työkalupakki” ovat tärkeitä apuvälineitä tutkijanuraa suunnittelevalle siksi, että akateeminen tutkimusympäristö on viimeisten vuosi-

kymmenien aikana muuttunut aikaisempaa kompleksisemmaksi. Tässä muutoksessa eettisten kysymysten ratkaiseminen ja tähän kuuluvaan oppimisprosessiin harjaantuminen ovat muuttuneet haasteellisemmaksi. Tohtorikoulutettavat ovat entistä heterogeenisempi, määrällisesti kasvava ja mahdollisesti fyysisesti toisistaan etäällä oleva joukko, jota leimaa myös eräänlainen globaali rajattomuus. Tiivistähtisessä tohtorikoulutuksessa tohtorikoulutettava voi kokea haastavana omaksua monimutkaisia tutkimuseettisiä periaatteita, joihin tavattiin harjaantua läsnäoloa edellyttäneessä akateemisessa keskustelukulttuurissa. Monitieteisissä hankkeissa törmäävät myös erilaiset tieteenalakohtaiset käytänteet, jolloin sopiminen yhdessä tutkimuseettisistä periaatteista on ensiarvoisen tärkeää. (Mustajoki & Mustajoki 2017, 1–6.)

Tutkimukselta edellytetään, että sillä on perustutkimuksen tuosten ohella yhteiskunnallista vaikuttavuutta, jolloin tutkimuksen asianosaisten joukko laajenee akateemisen yhteisön ulkopuolelle. Yhteiskunnallisen vaikuttavuuden vaatimus ja tavoittelu lisäävät entisestään ennakoivaan eettiseen arviointiin liittyvien kysymysten avaamista ja yhteisen eettisen tulokinnan tavoittamista. Mustajoki ja Mustajoki mainitsevat lisäksi, että avoin tiede ja tutkimus muokkaavat toimintaympäristöä. Tähän huomioon liittyy olennaisesti uusien teknologisten ratkaisujen käyttäminen tieteen ja tutkimuksen tuosten laajemmassa hyödyntämisessä. (Mt.)

Tietolaatikko: Tutkimuksen asianosaiset

TENKin ohje (2019) korostaa jokaisen ihmisen tiedollista itsemääräämisoikeutta. Tutkittava on toisin sanoen tutkimuseettisestä tarkastelusta katsottuna erittäin vahvasti asianosainen. TENKin Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK-ohje vuodelta 2012) -ohjeessa todetaan: ”Rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta merkitykselliset muut sidonnaisuudet ilmoitetaan asianosaisille ja tutkimukseen osallistuville ja raportoidaan tutkimuksen tuloksia julkaistaessa”.

Asianosaisuus on alun perin hallinto-oikeuden alalla käytetty käsite. Asianosainen on luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, johon asiassa annettava päätös kohdistuu tai jonka oikeuteen, etuun tai velvollisuuteen päätös vaikuttaa. (Aalto-Heinilä & Kurki 2019; Louhiala 2018.)

GDPR:n (2018) ja kansallisen tietosuojalain (2019) voimaantulon myötä asianosaisuuden käsite nousi myös ihmistieteellisen tutkimuksen ytimeen. Asianosaisuuden tunnistaminen on tehtävä, johon ihmistieteellisessä tutkimuksessa on valmistauduttava ennen varsinaisia käytännön toimia. Eettisessä päätöksentekoprosessissa asianosaisuus on myös jatkuvasti läsnä, joten sen merkitystä tulee pohtia tutkimustyön kaikissa vaiheissa. Tutkijan on osattava määrittää, keitä tutkimuksen mahdolliset asianosaiset ovat ja kuinka heidän ihmisarvonsa kunnioittaminen ja ihmisoikeuksien huomioonottaminen toteutetaan tutkimuksen aikana. Asianosaisten informointi tulee suorittaa tutkimuksen alussa. (Ks. Clarkeburn & Mustajoki 2007, 10, 22, 30, 80.)

Ihmistieteellisen tutkimuksen eettinen ennakoarviointi

TENK ja yliopistot edellyttävät, että tutkittaville tulee antaa ennalta tietoa tutkimusaineiston käytöstä koko aineiston elinkaaren ajalta. Joskus tutkimusasetelmat ovat sellaisia, että tutkimuksesta tai sen tuloksista voi koitua tutkittavalle haittaa. (TENK 2019, 14.) Ennakoiva eettinen päätöksenteko edellyttääkin tällaisten tilanteiden tunnistamista hyvissä ajoin ennen tutkimuksen aloittamista. Eettinen ennakoarviointi toteutetaan ennen tutkimustoimintojen aloittamista.

Eettisellä ennakoarvioinnilla tarkoitetaan tutkimussuunnitelman arviointia tieteenalakohtaisten eettisten käytänteiden mukaisesti. Eettisen ennakoarvioinnin tekee ihmistieteiden eettinen toimikunta tutkijan pyynnöstä. Toimikunta arvioi tutkimusasetelman ja antaa sen pohjalta eettisen lausunnon. (TENK 2019, 14.) Tätä ohjetta noudatetaan ihmistieteellisessä tutkimuksessa pääsääntöisesti. Poikkeuksen muodostavat tutkimusasetelmat, joiden ennakoarvioinnista säädetään erikseen lääketieteellisestä tutkimuksesta annetussa laissa (488/1999).

TENK 2019 -ohjeessa eritellään kuusi periaatteellista tilannetta, jossa tutkijan tulee pyytää ihmistieteiden eettiseltä toimikunnalta eettinen ennakoarviointi:

1. tutkimukseen osallistumisessa poiketaan tietoon perustuvan suostumuksen periaatteesta,

2. tutkimuksessa puututaan tutkittavien fyysiseen koskemattomuuteen,
3. tutkimus kohdistuu alle 15-vuotiaisiin ilman huoltajan erillistä suostumusta tai informointia, jonka perusteella huoltajalla olisi mahdollisuus kieltää lasta osallistumasta tutkimukseen,
4. tutkimuksessa tutkittaville esitetään poikkeuksellisen voimakkaita ärsykyksiä,
5. tutkimuksessa on riski aiheuttaa tutkittaville tai heidän läheisilleen normaalin arkielämän rajat ylittävää henkistä haittaa tai
6. tutkimuksen toteuttaminen voi merkitä turvallisuusuhkaa tutkittaville tai tutkijalle tai heidän läheisilleen. (TENK 2019, 16.)

Eettisessä arvioinnissa punnitaan tutkittaville henkilöille, heidän läheisilleen ja mahdollisesti myös tutkijalle itselleen koituvia riskejä, haittoja ja niiden todennäköisyyttä. Toimikunnan tehtävänä on ratkaista, onko tutkimuksella tavoitellun uuden tiedon merkitys riittävä suhteessa tutkimuksen mahdollisiin haittoihin ja riskeihin ja ovatko tutkimussuunnitelmassa esitetyt ennakoivat toiminnot riittäviä haittojen ja riskien minimoinnin näkökulmasta. (TENK 2019, 15.)

On hyvä tiedostaa, että tutkija on aina itse vastuussa tutkimusasetelmansa eettisistä ja moraalisisista ratkaisuista. Eettinen arviointi ei siis koskaan siirrä vastuuta tutkimuksen eettisyydestä pois tutkijalta. TENK lisäksi edellyttää, että opettajat perehdyttävät opiskelijat eettisen ennakoarvioinnin periaatteisiin. Tarpeen vaatiessa opettaja tekee lausuntopyyntönsä yhdessä opiskelijan kanssa. Yleistyvä tapa on, että rahoittaja, yhteistyökumppani, tutkimuskohde tai julkaisija voivat edellyttää lausuntoa siitä, että tutkimussuunnitelma tai julkaisu täyttävät hyvän tieteellisen käytännön ja eettisen ennakoarvioinnin kypsyttä osoittavat kriteerit. (TENK 2019, 14–15.)

Varsinaista eettistä lausuntoa ei voi pyytää jälkikäteen – eli siinä vaiheessa kun tutkimustoimet on jo aloitettu. Tähän lähtökohtaan viittaa ennakoiva eettinen päätöksenteko. Kun tutkimusta tehdään muualla kuin Suomessa, on tutkijan vastuulla selvittää kohdemaan eettisen ennakoarvioinnin käytänteet. TENKin ohje sitoo tutkijoita näin kansainvälisissä yhteishankkeissa Suomessa tai Suomen rajojen ulkopuolella. Ohjetta noudatetaan soveltuvin osin vastaavissa tilanteissa myös esimerkiksi yritys yhteistyössä (TENK 2019, 5, 16.)

Sananvapaus tieteellisessä tutkimuksessa

Länsimaisiin niin kutsuttuihin metatason oikeusperusarvoihin kuuluu periaate oikeudesta tietoon ja tutkimuksen vapauteen. Toisaalta jokaisella henkilöllä on itsemääräämisoikeus omien henkilötietojensa käyttöön, kuten myös tekijänoikeuksiinsa. Esimerkiksi tunnisteellisten henkilötietojen ja erityisiä henkilötietoryhmiä koskevan tiedon käsittely tutkimuksessa ovat aihepiirejä, joiden kuuluu aiheuttaa tutkijan arjessa merkittävää päänvaivaa, sillä jokaisella ihmisellä on lähtökohtaisesti lain takaama oikeus tietojensa itsemääräämisoikeuteen.

Tieteen vapaudella tarkoitetaan tutkimuksen (tieteen ja taiteen) ja ylempien opetuksen vapautta, mikä on Suomessa turvattu sekä peruslaissa (PL 731/1999, 16 §) että yliopistolaissa (4.7.2009/558):

Yliopistolaki (28.12.2018/1367)

2 §

Tehtävät

Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee tarjota mahdollisuuksia jatkuvaan oppimiseen, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. (28.12.2018/1367.)

Yliopistojen tulee järjestää toimintansa siten, että tutkimuksessa, taiteellisessa toiminnassa, koulutuksessa ja opetuksessa varmistetaan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.

Tutkimuksen tiedonhankinta on autonomista, eikä tähän voida vaikuttaa ulkopäin. Käytännössä tämä metatason oikeusperusarvo tarkoittaa sitä, että tiedeyhteisö voi harjoittaa ulkopuolisista auktoriteeteista riippumatonta tieteellistä toimintaa ja tutkimusta. Vapaalle ja autonomiselle toiminnalle voimassa oleva GDPR, kansallinen lainsäädäntö, yleisesti tunnustetut tutkimuseettiset käytänteet, HTK ja eettinen ennakoarviointi asettavat oikeudelliset raamit. Tieteen vapaus tarkoittaa toisin sanoen myös lainsäädännöllistä ja eettistä vastuuta, joka sitoo jokaista tutkijaa. Kulunut sanonta ”vapaus lisää

vastuuta” onkin eettisen tutkijuuden harjoittamisessa merkittävällä tavalla totta.

Kahteen läheisesti toisiinsa liittyvään oikeuteen, tieteen vapauteen ja sananvapauteen, vedotaan erilaisissa tilanteissa yllättävilläkin tavoilla. Yksi ajankohtaisista keskustelun aiheista kansainvälisessä akateemisessa kontekstissa on 2010-luvun loppupuolella Eurooppaakin ravistellut ilmiö, jossa akateemista vapautta on pyritty rajoittamaan autoritaarisen hallinnon asettamalla rajoituksilla (Väliverronen 2019, 4–5). Esa Väliverronen kirjoittaa artikkelissaan ”Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden ongelmat yhä näkyvämpiä” siitä, että tutkijoiden häirintä, julkinen painostus ja niin kutsuttu maalittaminen ovat yleistyneet myös Suomessa. Kysymys on tieteellisen tutkimuksen ja sananvapauden rajoittamisyrityksistä, mikä ravistelee länsimaisen tieteen itsemääräämisoikeutta merkittävällä tavalla. (Väliverronen 2019.)

Myös yliopistotutkijoihin kohdistuu sananvapauden uhkia. Yksi niistä on varsinkin sosiaalisen median käytön myötä yleistynyt tutkijoiden uhkailu. Yhteiskunnallisen keskustelun ilmapiiriin kiristyminen ja populististen liikkeiden nousu ovat tehneet tutkimustiedon ja asiantuntijoiden näkemysten kyseenalaistamisesta muodikasta. Toimittajien tavoin myös tutkijat ovat joutuneet vihapuheen, uhkailun ja vainon kohteeksi varsinkin sosiaalisessa mediassa. Ongelma on ikävä kyllä tuttu myös Suomessa, kuten Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kysely vuonna 2015 osoitti (Kettunen 2016). Uhkailua, vaientamisyrityksiä ja trollausta kohtaavat esimerkiksi ympäristötutkijat, ravitsemustutkijat, rasismin ja monikulttuurin tutkijat sekä sukupuolentutkijat. (Väliverronen 2019, 7.)

Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus ovat osa tutkijan ammattietiikan perusydintä, sillä tutkijan tehtävänä on tuottaa luotettavaa tietoa ympäröivästä maailmasta (esim. Muukkonen 2010, 16). Perustuslain turvasta huolimatta tieteen vapauden teemat ovat nousseet 2010-luvulla akateemisen keskustelun aiheeksi yhä vahvemmin. Vuonna 2019 julkaistiin ensimmäinen tutkimusetiikan barometri, jossa tarkasteltiin suomalaisen tiedeyhteisön hyvän tieteellisen käytännön toteutumista. Barometri osoitti, että Suomessa tutkijat noudattavat HTK-ohjetta hyvin. Tiedeyhteisö on kuitenkin huolissaan tutkimusetiikan hyvän tason säilymisestä ja hyvien tieteellisten käytäntöiden

täntöjen noudattamisen arvostuksesta tulevaisuudessa. Suurimpina uhkina nykytilanteelle koetaan kilpailutettuun rahoitukseen sekä julkaisemiseen ja uralla etenemiseen liittyvät paineet (Suomen ensimmäinen tutkimusetiikan barometri on julkaistu [TENK]).

Keväällä 2018 voimaan astunut EU:n yleinen tietosuoja-asetus nostatti tieteen sisällä toisenlaisen huolen tieteen ja myös sananvapaudesta. Käytännössä tiedeyhteisö joutui puntaroimaan, mitä tieteen vapaus ja autonomia tarkoittavat internetin aikakaudella, kun ihmisten henkilötietoja on äärettömän helppo kalastella erilaisilta media-alustoilta. Tutkijat pelkäsivät, että GDPR muuttaa ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen käytänteitä radikaalisti. Tilanne rauhoittui vasta, kun GDPR:ää tarkentava kansallinen tietosuojalaki astui voimaan vuonna 2019. Siinä tarkennettiin henkilötietojen käsittelyä koskevia kohtia tieteellisessä tutkimuksessa. Tietosuoja-laissa (TSL 4 §, 3 kohta) todetaan, että henkilötietoja saa käsitellä⁴ muun muassa silloin, kun

- 3) käsittely on tarpeen tieteellistä tai historiallista tutkimusta taikka tilastointia varten ja se on oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen nähden; tai
- 4) henkilötietoja sisältävien tutkimusaineistojen, kulttuuriperintöaineistojen sekä näiden kuvailutietoihin liittyvien henkilötietojen käsittely arkistointitarkoituksessa on tarpeen ja oikeasuhtaista sillä tavoiteltuun yleisen edun mukaiseen tavoitteeseen ja rekisteröidyn oikeuksiin nähden.

Tämä poikkeussääntö antaa mahdollisuuden käsitellä luonnollisen henkilön tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta huolimatta tämän henkilötietoja, kun tutkimus perustuu asialliseen tutkimussuunnitelmaan (ks. Voutilainen 2019, 86–122). Tässä tapauksessa henkilötietojen käsittelyperusteeksi voidaan valita yleisen edun nimissä tehtävä tutkimus. Yleisen etuun vetoaminen edellyttää tutkimussuunnitelman lisäksi myös aineistohallintasuunnitelmaa, jossa puolestaan on

4 Tarkemmin "tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 kohdan e alakohdan mukaisesti".

otettava edellä mainitun asetuksen edellyttämät tietosuoja- ja tietoturva vaatimukset. Ihmistieteellisessä tutkimuksessa, kuten tieteessä ylipäätään, on tärkeää osata tehdä tietoisia ennakkoratkaisuja, ja tämä edellyttää, että osataan erottaa toisistaan oikeudelliset säädökset ja eettiset säännöt, normit, arvot ja hyveet. Tieteen vapautta siis supistetaan oikeudellisella säätelyllä.

Tutkimuksen oikeudellisen säätelyn ja vapauksien jännitteisyys heijastavat oikeusjärjestelmämme moniäänisyyttä, mikä aiheuttaa hämmennystä ja käsitteellistä sekaannusta. Tärkeää on huomata, että sananvapauden rajoittamisen ja kunnioittamisen tarpeesta voidaan avoimessa yhteiskunnassa esittää toisistaan poikkeavia tulkintoja (Lehto 2019, 189). Sananvapautta puolustettaessa perusteena on YK:n vuoden 1966 yleissopimus kansalaisoikeuksista ja poliittisista oikeuksista. Tästä sopimuksesta, johon myös Suomi on sitoutunut, on muodostunut länsimaisten yhteiskuntien vahva perusarvojen ja -oikeuksien pohja. Suomalaisessa oikeusjärjestelmässä sananvapaus on alistettu rajoitteille eurooppalaisten arvolähtökohtien mukaisesti. Sananvapaus on näin sovitettu yhteen muiden oikeuksien kanssa, eikä sitä meillä ymmärretä samalla tavalla fundamentaaliseksi ”pyhäksi” oikeudeksi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa (Lehto 2019, 189; ks. myös Nuotio 2019, 204–206).

Suomessa sananvapauden käsitys ja oikeudellinen säätely nojaavat vahvasti Euroopan ihmisoikeussopimukseen (EIS). Ajattelu heijastuu myös TENKin vuoden 2019 suositukseen, joissa tutkimusetiikan yksi keskeisimpiä kulmakiviä on vahingon tuottamisen välttäminen (TENK 2019, 7). Tutkimusetiikka antaa suuntaviivoja siihen, miten tieteellisessä tutkimuksessa noudatetaan sananvapautta koskevaa itse-säätelyä. Lisäksi Julkisen sanan neuvosto on tuottanut perussopimuksen, joka antaa vastaavan itsesäätelyohjeistuksen. (Ks. Voutilainen 2019, 241–242.) Eurooppalainen käsitys sananvapauden rajoittamisesta sekä rasmin, syrjinnän ja muukalaisvihan torjumisesta ja näiden sovittamisesta yhteen muiden lakien kanssa juontaa juurensa historiaan ja yhteiskunnalliseen kokemukseen (Nuotio 2019, 204). Sananvapautteen kuuluu se, että jokaisella on valta arvioida itselleen tärkeitä asioita. Sananvapautta ei siis lähtökohtaisesti pyritä supistamaan tai arvioimaan sen ulottuvuuden rajoja, vaan sananvapauden rajoitukset ovat poikkeuksia pääsäännöstä. Koska kysymys on juuri

perusoikeudesta, rajoituksilla tulee olla vahva yhteiskunnallinen intressi (Voutilainen 2019, 239–240).

Ihmisarvon ja ihmisoikeuksien tutkimuseettinen tarkastelu

Tutkimusetiikan opetuksessa ei voi liikaa korostaa, mitä tarkoittavat tieteen arvovapaus ja arvosidonnaisuus, jotka ovat sekä suomalaisen että läntisen akateemisen yhteisön yleisesti hyväksytyjä ja myös lakiin pohjautuvia perusarvoja (ks. Launis 2018; Aalto-Heinilä & Kurki, 2019). Edellä esiteltiin argumentaatiota, joka puolustaa oikeudellista säätelyä muun muassa vihapuheen estämiseksi, koska kysymyksessä on samalla vahingon tuottamisen välttäminen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) pitää tärkeänä erottelua tunteiden loukkaamisen ja ihmisarvon puuttuvan vihapuheen välillä. EIT painottaa sananvapauden tärkeyttä, mutta ihmisarvoa ei saa missään tilanteessa loukata. Ihmisarvon loukkaamattomuudesta kiinnipitäminen ei ole tämän tulkinnan mukaan sananvapauden rajoittamista (Nuotio 2019, 207–208).

Ihmisoikeudet muodostavat monisyisen kokonaisuuden, joita voidaan lähestyä muun muassa kysymyksillä, mitä oikeuksia kaikilla ihmisillä pitäisi olla ja mitä näillä oikeuksilla suojataan. Ihmisarvon tarkasteluun liittyy jollain tapaa aina käsityksiä ihmisoikeuksista. Käsitteitä tosin käytetään laajasti ja eri tavoin, minkä vuoksi on syytä tarkastella näiden käsitteiden keskinäistä yhteyttä. (Niemi 2019, 129.) Ihmisarvo on käsitteenä osa oikeudellista järjestelmää, mutta sitä on tulkittava myös etiikan lähtökohdista (Niemi 2019, 130). Ihmisarvon ja tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on myös TENKin ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen eettisten periaatteiden keskeinen ydin (TENK 2019, 7). On tärkeää huomata, että ihmisarvo on luovuttamaton oikeus, joka perustuu pelkästään ihmisyyteen eli kaikille kuuluvaan erityiseen arvokkuuteen (Niemi 2019, 130; Launis 2018, 12; Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: ihmisoikeudet).

Käsitteenä ihmisoikeudet viittaa samantyyppisiin perustavanlaatuisiin oikeuksiin, kuten kansallisessa kontekstissa käytössä oleviin perusoikeuksiin tai perustuslaillisiin oikeuksiin. Ihmisoikeudet viittaavat globaalisti tunnustettuihin oikeuksiin, joiden tavoitteena on

luoda vähimmäisvaatimukset niihin oikeuksiin, jotka valtiot tunnustavat kansallisesti. Ihmisoikeudet on turvattu kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, mutta edellä mainitut perusoikeudet tai perustuslailliset oikeudet voivat mennä kansainvälisiä oikeuksia pidemmälle. Näistä oikeuksista puhutaan yleensä yhtenä kategoriana, ja ajatuksena on, että ne säätelevät inhimillisen elämän perustavimpia vaatimuksia. Perustuslain mukaan Suomen valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Suomen perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on myös turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, luku 2 perusoikeudet).

Kaikkien ihmisoikeuksien perustana oleva ihmisarvo yhdistää käsitteenä erilaisia yksittäisiä ihmisoikeuksia mukaan lukien perusoikeudet. Maailmalla matkustavan ja tutkimustyötä tekevän tutkijan on hyvä tunnistaa, että varsin laajan kansainvälisen hyväksynnän saaneet ihmisoikeudet eivät välttämättä kosketa kaikkia. Esimerkiksi joissakin maissa nämä oikeudet koskettavat vain osin naisia. Ihmisoikeusjärjestelmän yleinen tavoite kaikkien ihmisten ihmisarvon turvaajana on laajasti hyväksytty, mutta samalla sitä on kritisoitu muun muassa kiinnittymisestä länsimaisiin yksilökeskeisiin arvoihin. (Niemi 2019, 134–135.)

Eettinen toimijuus on tutkijan ammattitaitoa

Tässä luvussa on todettu, että tieteellinen tutkimus edellyttää tieteen etiikkaa. Kysymys on tutkijan ammattitaidon osa-alueesta ja tuotettujen tutkimustulosten laadusta. Tutkimustulosten luotettavuus edellyttää tieteen hyvien käytäntöjen tuntemista ja noudattamista. Tieteellisen toiminnan yleinen hyväksyttävyyys puolestaan vaatii, että eettiset näkökohdat otetaan huomioon. Eettisiä asioita ovat hyvän tieteellisen käytännön ja tutkimuksen luotettavuuden ohella asiat, joilla varmistetaan tutkimukseen liittyvien oikeudellisten vaatimusten noudattaminen.

Eettisiä kysymyksiä kannattaa pohtia ennen kuin niistä tulee eettisiä ongelmia. Ennakoivaan eettiseen pohdintaan hyvä lähtökohta

on TENKin ohje *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa* (HTK 2012), sillä siihen on kirjoitettu tutkijayhteisön yleiset arvot, tavoitteet ja tutkimuseettiset ohjenuorat. Tieteellinen tutkimus voi olla eettisesti hyväksyttävää ja luotettavaa ja sen tulokset uskottavia vain, jos tutkimus on suoritettu hyvän tieteellisen käytännön edellyttämällä tavalla. Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevien ohjeiden soveltaminen on tutkijayhteisön itsesääteilyä, jolle lainsäädäntö määrittelee rajat. Hyvä tieteellinen käytäntö on myös osa tutkimusorganisaatioiden laatu järjestelmää. (HTK 2012, 6.)

Ennakoiva etiikka puolestaan on työkalu, jonka avulla eettisiä kysymyksiä voi järjestelmällisesti ja yhteisöllisesti sekä havainnoida että ratkaista. Henriikka Mustajoki on kirjoittanut, että ennakoivassa etiikassa ”käsitellään eettisiä kysymyksiä ennen kuin niistä syntyy eettisiä ongelmia eli hyvissä ajoin ja systemaattisesti osana tutkimusprosessia” (Mustajoki 2018). Ennakoiva etiikka on mahdollista ainoastaan toimivan eettisen dialogin kautta. Tämä tarkoittaa sitä, että eettinen vastuullisuus syntyy yhteisen vastuunkannon ja todennettavuuden myötä. Opiskelijan on tärkeä opetella eettistä toimintaa osana opintojaan. Hänen oikeuksiinsa kuuluu tutkimuseettikan käytäntöjen opettelu ohjatusti. Esimerkiksi tutkimussuunnitelma ja siihen sisältyvä aineistonhallinta sisältää runsaasti päätöksiä, joita voidaan tarkastella tutkimuseettisistä näkökulmista. Siksi tutkijoiden ja ohjaajien täytyy intensiivisesti kiinnittää huomiota tutkimussuunnitelmaan ja sen tueksi tehtyyn aineistonhallintasuunnitelmaan, jotta työ kestää sekä tiedeyhteisön oman kriittisen itsesäätelyn että taklaa ulkopuolelta tulevan kritiikin työn tutkimuseettisistä perusteista.

Eettiset päätökset ovat tilannesidonnaisia. Se mikä sopii yhteen tutkimusasetelmaan ei välttämättä päde toisessa yhteydessä. Mustajoen sanoin tarvitaan tuettua tutkimuseettistä dialogia, ”jossa kysytään ja etsitään yhdessä vastauksia kysymyksiin siitä, mitä tulisi tutkia tai miten tutkimuskohteita tulisi kohdella, ja [joka] on työtapu, joka vahvistaa tutkimusyhteisöä sekä tukee yksittäisen tutkijan mahdollisuuksia tehdä hyvää tiedettä”. (Mustajoki 2018.)

Päätämme tämän luvun toteamalla, että tutkijan ja opiskelijan on aina hyödyllistä pohtia omaa eettistä toimijuuttaan seurauseettisen päätöksenteon näkökulmasta. Seurausetiikka on käsitys, ”jonka mukaan teon moraalinen arvo arvioidaan pelkästään teon seurausten

arvon avulla” (Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: seurausetiikka). Seurauseettinen päätöksenteko ohjaa tutkimuksen tekijää arvioimaan tekojen ja päätösten vaikutuksia yleisen hyödyn ja mahdollisten tutkittaville koituvien haittojen näkökulmasta. Eettisesti kestävä tutkimus on sellainen, että sen seuraukset – eli tehty tutkimus – minimoivat haitat ja maksimoivat hyödyn. Tutkijan oma, ennakoiva päätöksenteko edellyttää, että nämä pohdinnat tehdään näkyviksi jo ennen tutkimusta aineistonhallinnan suunnittelussa. Tutkimuksen valmistuessa eettistä päätöksentekoketjua tulisi reflektoida eli tehdä myös muille läpinäkyväksi.

Tietolaatikko: Aineistonhallinnan ABC

Kun opiskelija, apurahalla työskentelevä henkilö tai työsuhteeton tutkija käsittelee opinnäytetyössään tai tutkimuksessaan henkilötietoja (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Mikä on henkilötieto?), hän on pääsääntöisesti vastuussa siitä, että tämä käsittely on lainmukaista. Itsenäisesti työtään tekevä opiskelija tai tutkija on henkilötietojen käsittelyn osalta rekisterinpitäjä. Rekisteri syntyy aina, kun tutkimustyön missä tahansa vaiheessa käsitellään henkilötietoja. Tästä rekisteristä on tiedotettava tutkittaville eli rekisteröidyille. Tiedottaminen tapahtuu tietosuojailmoituksella, jossa kerrotaan henkilötietojen käsittelyn tarkoituksesta ja keinoista eli miksi ja miten henkilötietoja käsitellään (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Henkilötietojen käsittely).

Rekisterinpitäjä vastaa opinnäytetyön tai tutkimuksen henkilötietojen käsittelyn lainmukaisuudesta ja asianmukaisuudesta. Rekisterinpitäjällä tulee olla riittävä tietosuoja- ja tutkimusosaaminen sekä eettinen ymmärrys toisen ihmisen henkilötietojen käsittelyn tuomista vastuista jo ennen varsinaisten tutkimustoimien aloittamista. Henkilötietoja sisältävän tutkimusaineiston kohdalla opiskelijan tai tutkijan tehtävänä on huolehtia tietosuojan toteutumisesta, sillä se on rekisteröidyille kuuluva perusoikeus (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Rekisteröidyn oikeudet). Opinnäytetöiden tekijöiden osaamista tukee ja valvoo opettaja/ohjaaja.

Tietosuojatoimilla osoitetaan, milloin ja millä edellytyksillä henkilötietoja voidaan käsitellä. Käsittely perustuu aina lakiin. Henkilötietojen käsittelyllä tarkoitetaan jokaista vaihetta henkilötietojen keruusta tietojen mahdolliseen tuhoamiseen (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Henkilötietojen käsittelyn elinkaari, tietosuojaperiaatteet ja tietojen suojaaminen). Viimeistään tutkimussuunnitelman hyväksymisvaiheessa

opiskelijan tai tutkijan ja hänen ohjaajansa on yhdessä kartoitettava ja varmistettava, että opiskelija on tunnistanut ennakoivan eettisen päätöksentekoprosessin vaiheet ja että opiskelija tai tutkija tietää, miten hän dokumentoi henkilötietojen riskienarvioinnin ja käsittelyn eri vaiheet työnsä johdantolukuihin.

Kaikkeen henkilötietojen käsittelyyn tulee liittää dokumentoitu riskienarviointi (ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Vaikutustenarviointi). Arvioinnissa asetetaan tutkittavan asemaan ja kysytään vähintäänkin seuraavat kysymykset:

- Mitä tutkittavan vapauksia tai oikeuksia henkilötietojen käsittely voi vaarantaa?
- Mitä vahinkoja tutkittavalle voi aiheutua suunnitellusta henkilötietojen käsittelystä?
- Millä toimenpiteillä tutkittavalle aiheutuva riski poistetaan tai sitä pienennetään?

Henkilötietojen käsittelyyn liittyvää riskiä voidaan pienentää minimoimalla käsiteltävien henkilötietojen määrää, esimerkiksi pseudonymisoinnalla ja anonymisoinnalla henkilötietoja. (Ks. Tietosuojavaltuutetun toimisto: Pseudonymisoidut ja anonymisoidut tiedot.)

Tarkistuslista:

- Tutkimustyön tärkein vaihe on henkilötietojen käsittelyn osalta ennakoiva suunnittelu ja aineistonhallinnan kokonaisuuden hahmottaminen. Tämä suunnittelu tehdään aina ennen aineistonhankinnan aloittamista.
- Opiskelijoiden ja tutkijoiden tulee perehtyä oman tutkimusorganisaationsa tuottamaan ohjeistukseen. Erilaiset tietoturvaan liittyvät palvelut ovat organisaatiokohtaisia.
- FSD:n eli Tietoarkiston aineistonhallinnan käsikirjasta löytyy ajantasainen vastaus jokaiseen aineistonhallintaan liittyvään kysymykseen (ks. Tietoarkisto. Aineistonhallinnan käsikirja).
- Tutkimusaineistoja vastaanottavat arkistot ohjeistavat asiakkaitaan aineistonhallinnasta.
- Jos yliopisto on rekisterinpitäjä, yliopistolla on oltava kaikki dokumentaatio, joka liittyy henkilötietojen käsittelyyn. Aineisto toimitetaan kirjaamoon tai muulle, organisaation ohjeistamalle taholle.
- Ohjaajien vastuu on merkittävä etenkin silloin, kun ohjattava on itse rekisterinpitäjä. Ohjattavilla on oikeus saada ja vaatia ajantasaista ohjeistusta ohjaajiltaan.
- Opiskelijan vastuu rekisterinpitäjänä edellyttää toimenpiteitä, jotka tulee dokumentoida opinnäytetöiden johdantolukuihin riittäväällä tarkkuudella.

Lisälukemista

- Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.). 2019. *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2007. *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- EU:n tietosuoja-asetus, artikla 4: <https://www.privacy-regulation.eu/fi/4.htm>.
- Kuula, Arja. 2011/2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Tietoarkisto, Aineistonhallinnan käsikirja: www.fsd.tuni.fi/aineistonhallinta/fi/.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto: <https://tietosuoja.fi>.
- Vastuullinen tiede -sivusto (TENK): <https://www.vastuullintiede.fi/>.

Lähteet

Lait ja asetukset

- EU:n tietosuoja-asetus, artikla 4: <https://www.privacy-regulation.eu/fi/4.htm>.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukset (EU) 2016/679, annettu 27. päivänä huhtikuuta 2016, luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta (yleinen tietosuoja-asetus). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>.
- Euroopan Unionin perusoikeusasiakirja. 2012/C 326/02.
- Laki sosiaali- ja terveystietojen toissijaisesta käytöstä (552/2019). <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190552>.
- Tiedonhallintalaki (906/2019). <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190906>.
- Tietosuojalaki (5.12.2018/1050). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20181050>.
- Yliopistolaki (24.7.2009/558). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090558>.

Aineistonhallinta, etiikka, HTK, suositukset, vastuullinen tiede

- Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. (HTK 2012) https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf.
- Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa (TENK 2019). https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf.
- Oikeusministeriö. Perus- ja ihmisoikeudet. <https://oikeusministerio.fi/perus-ja-ihmisoikeudet>.

- Tietoarkisto. Aineistonhallinnan käsikirja. [viitattu 21.7.2022] www.fsd.tuni.fi/aineistonhallinta/fi/.
- Tietoarkisto. Miksi aineistonhallintaa ja jatkokäyttöä? <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/aineistonhallinta/miksi-aineistonhallintaa-ja-jatkokayttoa/>.
- Tietosuoja KAM-sektorilla. Suositellut toimintatavat henkilötietoja sisältävien aineistojen käsittelyyn kirjastoissa, arkistoissa ja museoissa. 15.05.2019. https://musiikkiarkisto.fi/kam/wp-content/uploads/2019/05/Tietosuoja-KAM-sektorilla-v1_0.pdf.
- Tietosuojavaltuutetun toimisto. [viitattu 21.7.2022] <https://tietosuoja.fi>.
- Suomen ensimmäinen tutkimusetiikan barometri on julkaistu (TENK). <https://www.tenk.fi/fi/suomen-ensimm%C3%A4inen-tutkimusetiikan-barometri-julkaistu>.
- Vastuullinen tiede -sivusto (TENK). <https://www.vastuullinentiede.fi/>.

Kirjallisuus

- Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.). 2019. *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2007. *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kettunen, Reetta. 2016. Ei haukku haavaa tee? Tutkijoiden saama asiaton ja häiritsevä palaute. Julkaisussa: Järvi, Ulla & Tammi, Tuukka (toim.) *Maito tappaa ja muita outoja tiedeuutisia*. Tampere: Vastapaino, 146–164.
- Kuula, Arja. 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Launis, Veikko. 2018. *Ihmisarvo*. Tampere: Vastapaino
- Lehto, Otto. 2019. Oikeus sanavapauteen. Onko haitalliseen puheen sallimisesta jotakin hyötyä? Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 189–203.
- Louhiala Pekka. 2018. Tutkijan sidonnaisuudet. *Vastuullinen tiede*, 15.03.2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimuksen-suunnittelu/tutkijan-sidonnaisuudet>.
- Mustajoki, Henriikka. 2018. Ennakoiva etiikka tutkimustyössä. *Vastuullinen tiede*, 15.03.2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyö/ennakoiva-etiikka-tutkimustyössä>.
- Mustajoki, Henriikka & Mustajoki, Arto. 2017. *A New approach to research ethics – Using guided dialogue to strengthen research communities*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Muukkonen, Petteri. 2010. Tieteen etiikan keskeiset ongelmat ja tutkimus-
eettiset periaatteet Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 28:2, 16–19. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/tt/article/view/2680>.
- Niemi, Hanna-Mari. 2019. Ihmisarvo ja ihmisoikeudet. Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 129–145.

- Nuotio, Kimmo. 2019. Miten vihapuhetta tulisi rajoittaa? Julkaisussa: Aalto-Heinilä, Maija & Kurki, Visa (toim.) *Mitä oikeudet ovat? Filosofian ja oikeustieteen näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 204–217.
- Pietarinen, Juhani. 1999. Tutkijan ammattietiikan perusta. Julkaisussa: Lötjönen, Salla (toim.) *Tutkijan ammattietiikka*. Koulutus- ja tiedepoliitiikan osaston julkaisusarja 69. Helsinki: Opetusministeriö, Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 9–19.
- Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: ihmisoikeudet. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:ihmisoikeudet>.
- Tieteen termipankki 17.2.2020: Filosofia: seurausetiikka. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:seurausetiikka>.
- Voutilainen, Tomi. 2019. *Oikeus tietoon. Informaatio-oikeuden perusteet*. Helsinki: Edita Publishing.
- Väliverronen, Esa. 2019. Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden ongelmat yhä näkyvämpiä. *Tieteessä tapahtuu* 37:4, 3–8. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/tt/article/view/82811>.

Sensitiivisen tutkimusprosessin eettinen suunnittelu

Pilvi Hämeenaho

 <https://orcid.org/0000-0003-0272-3838>

Nina Väkeväinen

 <https://orcid.org/0000-0001-8219-3798>

Suunnitteletko tutkimusta poliittisesta ääriilikkeestä? Vai onko aiheenasi masennus, nuorten päihdeongelmat tai vaikkapa vanhemmuuden haasteet ja äitimyytit? Olet astumassa kentälle, jossa tutkimuseettisten harkinnan ja ohjeiden noudattamisen merkitys korostuu. Sensitiivisten aiheiden tai arkaluonteiseen tietoon ja erityisiin henkilötietoryhmiin kohdistuva tutkimus edellyttää varautumista tutkimusprosessin eri vaiheisiin liittyviin eettisiin haasteisiin ja siten huolellista suunnittelua. Suomen lainsäädännössä tutkimuksellisiin erityisryhmiin määritellään kuuluvaksi muun muassa alaikäiset, rasakaana olevat tai imettävät naiset, vangit ja oikeuspsykiatriset potilaat sekä tutkittavat, joiden itsemääräämiskyky on alentunut sairaudesta, vammasta tai muusta vastaavasta, muusta kuin vain ikään liittyvästä syystä (Laki lääketieteellisestä tutkimuksessa 1999/488). Tässä luvussa keskitymme etnografisen tutkimuksen tekemiseen, kun kohteena ovat tutkimuksellisiin erityisryhmiin kuuluvat vammaiset ja vajaakykyiset henkilöt. Luku on esimerkki tieteenalakohtaisesta käytänteestä, ja avaamme kysymystä tutkimussuunnitelman (suunnitelman malli O’Leary 2010 mukailten) avulla. Luvussa nostamme esiin näkökulmia, joihin sensitiivisessä tutkimuksessa tulee kiinnittää erityistä huomiota. Tarkastelu siis rajautuu vammaisia ja vajaakykyisiä koskevaan tutkimukseen liittyvään eettiseen suunnitteluun.

Tietolaatikko: Mitä on arkaluontoinen eli erityisiä henkilötietoryhmiä koskeva tieto?

EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen yhdeksännen pykälän mukaan erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia ovat tiedot, joista ilmenee henkilön

- rotu tai etninen alkuperä,
- poliittisia mielipiteitä,
- uskonnollinen tai filosofinen vakaumus,
- ammattiliiton jäsenyys,
- terveyttä koskevia tietoja,
- seksuaalista käyttäytymistä ja suuntautumista koskevia tietoja ja/tai
- geneettisiä ja biometrisiä tietoja henkilön yksiselitteistä tunnistamista varten.

Arkaluontoisia tietoja voidaan kuitenkin kerätä tieteelliseen tutkimuskäyttöön tutkittavien nimenomaisella suostumuksella ja muilla lainsäädännössä määritellyillä kriteereillä.

Lähteet: EU:n yleinen tietosuoja-asetus 2016/679, 9 §; Tietosuojavaltuutetun toimisto / Erityisten henkilötietoryhmien käsittely.

YK:n yleissopimuksessa vammaisten henkilöiden oikeuksia (2016/27) koskevan määritelmän mukaan ”vammaisiin henkilöihin kuuluvat ne, joilla on sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, joka vuorovaikutuksessa erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa”.¹ Tutkimuksen teon kannalta tärkeä eettinen kysymys liittyy siihen, miten tietoon perustuva suostumus tutkimukseen osallistumisesta mahdollistetaan niille, joiden itsemääräämiskyky on alentunut. Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (1999/488) korostaa tutkijoiden velvollisuutta varmistaa, että tutkittava saa riittävän tiedon tutkimuksen tavoitteista sekä pystyy osallistumaan suostumuksen antamiseen mahdollisuuksien mukaan. Laissa todetaan: ”Tiedot on annettava käyttämällä vuorovaikutuskeinoja, jotka ovat tutkittavan yksilöllisen tarpeen mukaisia. Tutkittavalle on annettava riittävästi aikaa muodostaa näkemyksensä tutkimukseen osallistumisesta.” (1999/488.)

1 https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2#idp446566848

Eettinen ongelma voi kuitenkin liittyä jo siihen, kuinka tutkittavista puhutaan. Kuten Helena Ahponen vaikeavammaisten nuorten aikuistumista käsittelevässä väitöstutkimuksessaan (2008, 64) toteaa, myös se, millaisia käsitteitä tutkittavista käytetään voi vaikuttaa siihen, millaisia mielikuvia kohderyhmästä syntyy, sekä siihen, mitä kyseiseen kohderyhmään määrittävät ihmiset ajattelevat itse itsestään. Esimerkiksi sellaiset käsitteet kuten normaalius, poikkeavuus, vammaisuus ja vaikeavammaisuus voivat näyttäytyä tutkittavia negatiivisesti leimaavina. Ihmistieteisessä tutkimuksessa onkin tärkeää huomioida myös vammaisuuden sosiaalinen rakentuminen. Kuten *Vammaispalvelujen käsikirjassa* (THL 2022) todetaan,

vammaisuus käsitteenä on aina sidoksissa siihen yhteisöön ja ympäristöön, jossa sitä käytetään. Se, mitä vammaisuudella tarkoitetaan, on yhteiskunnan ja yhteisöjen normien, historiallisten tilanteiden ja asenteiden määrittämää. – – Toisaalta kysymys siitä, kuka on vammaainen henkilö, on viime kädessä aina yksilön itsensä määriteltävissä oleva asia. (THL, *Vammaispalvelujen käsikirja* 2022.)

Vammaisia koskevassa etnografisessa tutkimuksessa on syytä antaa painoarvoa tutkittavien omalle määritelmälle itsestään ja vammaisuudestaan.

Näkökulman valinta ohjaa teoreettisen lähestymistavan valintaa, tutkimuskysymysten asettamista sekä sitä, millaisia eettisiä erityiskysymyksiä tutkijan tulee huomioida. Tutkimusetiikka ohjaa tutkijan työtä koko tutkimusprosessin ajan, kysymyksenasettelusta tulosten julkaisuun ja tiedon välittämiseen asti. Etnografinen tutkimus on hyvin usein sensitiivistä, jos ei aiheen niin ainakin hyvin henkilökohtaisten, tutkittavia lähelle menevien menetelmien vuoksi. Sensitiivisyys korostuu vammaisten ja vajaakykyisten kaltaisten erityisryhmien tutkimuksessa. Tutkimuseettiset erityiskysymykset tulee huomioida jo suunnitteluvaiheessa ja pohtia, mitkä ovat tutkimuksen lähtökohdat, tutkimusintressit ja tavoitteet sekä millaisia vaikutuksia tutkimuksella voi olla tutkittaviin. (Ks. esim. Ahponen 2008, 64.) On myös hyvin tärkeää huomioida, kuinka se, ketä tutkimme ja kenelle annamme äänen, on eettinen valinta. Erityisryhmin liittyvissä tutkimuksissa keskeinen eettinen kysymys liittyykin tutkittavien osallisuuteen ja heidän osallisuutensa mahdollistamiseen ja varmistamiseen

aineistonkeruun aikana erilaisin käytännön toimin. Tutkimuseettisiä erityiskysymyksiä ei tule kuitenkaan pelätä, koska lainsäädäntö, eettiset ohjeet ja alakohtaiset käytänteet antavat tutkijalle apuvälineitä eettisten valintojen ja ratkaisujen tekoon. Erityisryhmien tutkimukseen liittyvät eettiset haasteet eivät siten ole peruste sulkea mitään ryhmiä tutkimuksen ulkopuolelle (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006, 314–315). Ylenpalttinen sensitiivisyys tai esimerkiksi tutkittavien tavoittamiseen liittyvien haasteiden pelkääminen saattaa jopa johtaa tutkimuksen vinoutumiseen siten, että se lisää erityisryhmien eriarvoistumista yhteiskunnassa ja tutkimuksessa (Calveley 2012; Lennox ja muut 2015; Nind 2014).

Edellisessä luvussa on käyty läpi tutkimuseetiikkaan liittyvät perusteet ja velvoitteet ajankohtaisen lainsäädännön, hyvän tieteellisen käytännön ja tutkimuseettisten ohjeiden näkökulmista. Tämän luvun keskiössä on tutkimuksen käytäntö tutkimuksen suunnittelun ja toteuttamisen näkökulmista: Mitä sensitiivisiin aiheisiin tarttuvan tutkijan tulee tietää ja huomioida prosessin eri vaiheissa? Eettistä suunnittelua jäsennetään tässä luvussa kolmen tutkimusprosessin osa-alueen kautta:

1. Tutkimusasetelma
Millaisia eettisiä erityiskysymyksiä tutkimusaiheen valintaan liittyy? Teoreettisen lähestymistavan sekä keskeisten käsitteiden muotoileminen, tutkimusasetelman taustoitus ja kysymysten asettelu eettisesti kestäväällä tavalla.
2. Aineistonkeruun ja -hallinnan suunnitteleminen
Mitä tulee ottaa huomioon ennen keruun toteutusta, sen aikana ja sen jälkeen?
3. Tiedon välittäminen ja tulosten julkaiseminen
Miten varmistaa tutkimustulosten saavutettavuus ja huomioida parhaalla mahdollisella tavalla niiden vaikutukset tutkittaviin?

Tutkimusasetelma ja tutkimusaihe

Tutkimuseettisesti sensitiiviseksi on määritelty tutkimusasetelmat, jotka voivat sisältää jonkinlaisia riskejä tai haittoja tutkittaville (Lee

1993; Kallinen, Pirskainen & Rautio 2015). Tutkimusprosessin sensitiivisyys voi määrittyä tutkimusaiheen, tutkittavan kohderyhmän tai tutkijan itsensä kautta (Aho & Kylmä 2012; Kallinen ja muut 2015; Hytönen & Salenius 2017). Suunnitteluvaiheessa eettisiä erityiskysymyksiä voi lähestyä tämän karkean jaottelun pohjalta, mihin käsittely myös tässä luvussa perustuu. Käytännössä tutkimuksen sensitiivisyyttä tuottavat tekijät kuitenkin limittyvät toisiinsa ja tutkimusetiikkaa tulee tarkastella myös kokonaisuutena, kaikkia tutkimuksen tekoon liittyviä valintoja ohjaavana periaatteena. On myös syytä muistaa, että eri asiat ovat arkaluontoisia eri ihmisille (Kuula 2011, 136). Tutkijan velvoite on ennakoida ja varautua sensitiivisten aiheiden eettisiin erityiskysymyksiin, eikä aiheen arkaluontoisuutta voi päättää tutkittavien puolesta.

Tutkittaville arat aiheet, joista puhuminen voi olla vaikeaa, edellyttävät aineistonkeruun ja esimerkiksi haastattelujen käytännön toteutuksen huolellista suunnittelua. Tutkittavia tulee suojella tutkimuksen tekoon sekä tulosten käyttöön liittyviltä, heitä mahdollisesti vahingoittavilta vaikutuksilta. (Kylmä 2008, 114; Hytönen & Salenius 2017, 84.) Kati Kallinen ja kumppanit (2015, 16) toteavat sensitiivisyydellä viitattavan usein aiheisiin ja kokemuksiin, jotka tutkittavat kokevat häpeällisiksi tai jotka ovat jollain tapaa haavoittaneet heitä. Tällaisiin aiheisiin kuuluvat esimerkiksi väkivalta, traumat, sairaudet, seksuaalinen hyväksikäyttö, suru, kuolema ja itsemurha (myös esim. Laitinen & Uusitalo 2007).

Sensitiivisten teemojen tutkimus edellyttää usein myös tutkittavan lähipiirin huomioimista ja tutkimuksen heille aiheuttamien mahdollisten vaikutusten ennakoimista. Mikäli tutkimuksen aihe koskettaa esimerkiksi perheen sisäisiä asioita, voi tutkimuksen tekeminen tuottaa jännitteitä perheen sisälle. (Kallinen ja muut 2015, 173–178; Ellonen ja muut 2008; Fagerlund ja muut 2014; Pölkki 2008, 179; Mäkelä 2010; Rutanen & Vehkalahti 2019, 14–15; Hämäläinen 2014.) Joskus emansipatoriseksi eli avoimesti tutkittavien asiaa edistäviksi ja sosiaaliseen muutokseen tähtääviksi tarkoitetut tutkimusasetelmat saattavat sisältää eettisen ristiriidan. Näin voi olla esimerkiksi silloin, jos tutkimusaiheet ovat erityisen arkaluonteisia tai jos tutkittavat elävät jollain tapaa haavoittavissa olosuhteissa, kuten laitoksessa (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006), hoivakodissa tai suljetun, esi-

merkiksi uskonnollisen yhteisön, sisällä (Hurtig 2013; Linjakumpu 2012).

Koulukodissa asuvien nuorten väkivallalle antamiin merkityksiin kohdistuneen tutkimuksensa eettisyyttä käsitelleessä artikkelissaan Honkatukia ja muut toteavat (2006, 310–315), että samalla, kun heidän tutkimuksensa tuotti rikasta ja moni-ilmeistä kuvausta tutkimuskohteen näkökulmasta ja antoi äänen tutkittaville, se toimi myös tutkittavien elämään kohdistuvana interventiona, joka saattoi vaikuttaa heihin haavoittavasti. Tutkimuksen tekeminen saattoi omalta osaltaan muuttaa laitoksen arkielämän rutiineja ja tuoda samalla muutoksia myös nuorten ja henkilökunnan välisiin suhteisiin. Väkivalta ja siihen liittyvät kokemukset nousivat esille sekä yksittäisten nuorten mielissä että ryhmähaastatteluissa. Tutkimuksella saattoi siis olla vaikutuksia nuoriin, heidän käyttäytymiseensä ja vuorovaikutusprosessihin laitoksen sisällä. Tutkijat eivät silti näe asialle ratkaisuna sitä, että haavoittuvat erityisryhmät jätettäisiin kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle. Sensitiivinen tutkimusasetelma vaatii tilannekohtaista herkkyyttä ja tietoisuutta kunkin tutkimuskohteen haavoittuvuuteen liittyvistä erityispiirteistä (Honkatukia ym. 2006, 315). Kysymys on tutkijan ammattitaidosta, mikä karttuu ainoastaan kokemuksen ja hyvien eettisten käytänteiden opetteluun myötä. Esimerkiksi kandidaatin- ja maisterintutkielmiin näin sensitiiviset aiheet eivät yleensä sovi, sillä erityisryhmiin kohdistuva tutkimus ei ole harjoittelun paikka.

Myös etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä tarkastelleet Kirsi-Maria Hytönen ja Paula Salenius tunnistavat tutkijan tilannekohtaisen herkkyyden osaksi tutkimusetiikkaa ja tutkittavia suojelevaa toimintaa. Samalla he korostavat ennakoinnin merkitystä: tutkimusprosessissa vastaan tulevia eettisiä haasteita ja keinoja, joilla tutkittavia voidaan suojata koko hankkeen ajan, tulee käydä läpi jo tutkimusta suunniteltaessa (Hytönen & Salenius 2017, 84, 92.) Tutkijan velvoite on kunnioittaa tutkittavien oikeuksia ja näkemyksiä, mitä edistää sekä perehtyneisyys tutkimusaiheeseen että tutkimuksen kohteena olevien ryhmien tuntemus. TENKin ohjeessa (2019, 8) korostetaan valmistautumisen ja ennakoinnin merkitystä: ”Jotta vältytään aiheuttamasta tarpeetonta haittaa tutkittaville ja heidän edustamilleen yhteisöille, on tärkeää, että tutkija perehtyy ennakkoon tutkittavaan yhteisöön, kulttuuriin sekä näiden historiaan”.

EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen (2016/679) mukaisesti sellaisissa tutkimusasetelmissa, joissa aiotaan käsitellä henkilötietoja, on keskeistä huolehtia siitä, että tutkittavan oikeuksia suojaavat tietosuojaperiaatteet² toteutuvat. Käytännössä tämä tarkoittaa, että koko aineistonhallinnan kaari tulee olla suunniteltuna jo ennen tutkimuksen aloittamista, jotta tietojen käsittely tapahtuisi turvallisesti ja jotta tutkittavia voidaan informoida asianmukaisesti siitä, mitä tutkimukseen osallistuminen tarkoittaa. Aineistonhallinnan käsikirjan mukaan aineistonhallintasuunnitelma on osa tutkimussuunnitelmaa, ”jossa kuvataan, miten tutkimusaineisto hankitaan, miten sitä käytetään ja säilytetään tutkimusprojektin aikana ja miten mahdollistetaan aineiston käyttö projektin päätyttyä”. Mikäli tutkimusta koskevat olosuhteet muuttuvat tutkimuksen aikana, tulee aineistonhallintasuunnitelmaa päivittää asianmukaisesti. (Aineistonhallinnan käsikirja, luku Aineistonhallinnan suunnittelu.)

Yleisen tietosuoja-asetuksen myötä tutkijaa koskee informointivelvoite, jonka mukaan tutkijan tulee informoida tutkittavia siitä, mitä tietoja tutkimukseen tullaan keräämään, mihin tarkoitukseen niitä käytetään, miten ja kuinka kauan tietoja käsitellään sekä mitkä ovat tutkittavien oikeudet tietojen suhteen. Tämän lisäksi tutkittaville on kerrottava rekisterinpitäjän (tutkijan tai tutkimusorganisaation) identiteetti ja yhteystiedot sekä tietojen oikeudellinen käsittelyperuste.

-
- 2 Tietosuojavaaluttetun toimiston verkkosivuston mukaan Tietosuojaperiaatteisiin kuuluu, että ”henkilötietoja on
- käsiteltävä lainmukaisesti, asianmukaisesti ja rekisteröidyn kannalta läpinäkyvästi
 - kerättävä ja käsiteltävä tiettyä, nimenomaista ja laillista tarkoitusta varten
 - kerättävä vain tarpeellinen määrä henkilötietojen käsittelyn tarkoitukseen nähden
 - päivitettävä aina tarvittaessa: epätarkat ja virheelliset henkilötiedot on poistettava tai oikaistava viipymättä
 - säilytettävä muodossa, josta rekisteröity on tunnistettavissa ainoastaan niin kauan kuin on tarpeen tietojenkäsittelyn tarkoitusten toteuttamista varten
 - käsiteltävä luottamuksellisesti ja turvallisesti”.
- Lähde: Tietosuojavaaluttetun toimisto / Tietosuojaperiaatteet <https://tietosuoja.fi/tietosuojaperiaatteet>

Informointiin tulee lisäksi sisältyä tieto siitä, mitä aineistolle tapahtuu tutkimuksen jälkeen ja aiotaanko kerätty data arkistoida. Jos rekisterinpitäjä on nimittänyt tietosuojavastaavan, myös tämän yhteystiedot tulee ilmoittaa.

Tutkittavien informointi tapahtuu lähtökohtaisesti kirjallisesti, yleensä ennalta laaditun tutkimustiedotteen ja tietosuojailmoituksen muodossa, joihin edellä mainitut tiedot on koottu. Nykyisin monilla tutkimusorganisaatioilla on käytössään valmiita lomakepohjia, joita tutkijat voivat hyödyntää tutkittavien informoinnissa. Kuten Tietosuojavaltuutetun ohjeistuksessa todetaan, ei informoinnille ole kuitenkaan säädetty tiettyä muotoa, vaan toteutuksessa on huomioitava ennen kaikkea kohderyhmä mahdollisine erityistarpeineen. Keskeistä on, että informoinnin sisältö on tutkittavan kannalta mahdollisimman selkeää ja helposti ymmärrettävää. Informoinnin ohella myös tutkittavien suostumus tutkimukseen sekä henkilötietojen käsittelyyn tulee pyytää kirjallisesti tai muulla dokumentoitavalla tavalla ennen tutkimuksen aloittamista. Ennalta muotoillun aineistonhallintasuunnitelman pohjalta laadittu informointi ja tutkimusta koskevat sopimukset määrittävät sen, miten tutkimus tullaan käytännössä toteuttamaan. Ne turvaavat samalla sekä tutkittavan että tutkijan oikeuksia tutkimusprosessin aikana. (Aineistonhallinnan käsikirja, luku Informointi henkilötietojen käsittelystä; Tietosuojavaltuutetun toimisto / Tieteellinen tutkimus ja tietosuojaja; Tietosuojavaltuutetun toimisto / Kerro käsittelystä rekisteröidylle.) Erityisryhmien tutkimuksessa tutkittavien tarpeita ja heidän oikeuksiaan kunnioittava informointi edellyttää huolellista suunnittelua ja tutkijan perehtyneisyyttä eettiin erityiskysymyksiin ja niihin vastaamisen keinoihin.

Tutkimuksen kohderyhmä

TENK linjaa tutkittavien kohtelusta ja oikeuksista ihmistieteisessä tutkimuksessa seuraavasti:

Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen peruslähtökohta on tutkittavien henkilöiden luottamus tutkijoihin ja tieteeseen. Luottamus säilyy vain, jos tutkimukseen osallistuvien henkilöiden ihmisarvoa ja oikeuksia kunnioi-

tetaan. Samat tutkimustilanteet tai -aiheet voivat herättää eri ihmisissä erilaisia reaktioita. Tutkimustilanteisiin voi ja saa kuitenkin sisältyä samankaltaista henkistä räsytystä ja tunteiden kokemista kuin arkipäivän tilanteisiin. (TENK 2019, 8.)

Tutkittavien yhteiskunnallisesti haavoittuva asema esimerkiksi vähemmistön edustajana korostaa riskiä siitä, että tutkimukseen osallistuminen tai tutkimuksen teko sekä sen tulokset ja niiden julkaiseminen voivat vahingoittaa tutkittavia (esim. Puusniekka, Eskola, Itäpuisto, Launonen & Rautsiala 2003; Fingerroos 2017; Stark 2018).

Vammaistutkimuksen eettisenä lähtökohtana on oikeuksien edistäminen ja yhdenvertaisuus. Vammaisten oikeuksista säädetään esimerkiksi Suomen perustuslaissa (1999/731) sekä kansainvälisesti YK:n yleissopimuksessa vammaisten henkilöiden oikeuksista (Convention on the Rights of Persons with Disabilities – CRPD, YK 2006). YK:n yleissopimuksen 21 artiklan mukaan vammaisille tulee turvata samat oikeudet liittyen sanan- ja mielipiteenvapauteen ja tiedonsaantiin kuin kaikille muillekin:

Sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen, että vammaiset henkilöt voivat käyttää oikeutta sanan- ja mielipiteenvapauteen, mukaan lukien vapaus etsiä, vastaanottaa ja välittää tietoja ja ajatuksia yhdenvertaisesti muiden kanssa – –.

Kaikkien yhdenvertaisuudesta ja oikeuksista määrätään myös Suomen perustuslain perusoikeuksia määrittelevässä toisessa luvussa, esimerkiksi yhdenvertaisuutta (6 §), oikeutta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §) sekä yksityiselämän suojaa (10 §) koskevilla pykälillä. (Suomen perustuslaki 1999/731, 2. luku.)

Laeista ja sopimuksista huolimatta selvitykset (esim. Roulstone 2012; Vesala ym. 2015) ovat osoittaneet, että vammaiset ja vajaa-kykyiset kohtaavat syrjintää ja heidän taloudellinen osallisuutensa on heikompaa kuin ei-vammaisten. Vammaisten yhteiskunnallista osallisuutta tuetaan kuitenkin monin politiikkatoimin, ja vammaisia itseään kuuleva ja heitä osallistava tutkimus on tärkeä osa yhdenvertaisuutta edistävää, yhteiskunnallista toimintaa. Sen sijaan, että vammaiset nähdään vain tutkimuksen kohteena, on tutkimuseetti-

sesti kestävämpää pyrkiä tutkimukseen, jossa vammaiset ja vajaakykyiset voivat itse osallistua heitä koskevaan ja heidän elämäänsä vaikuttavaan tutkimukseen. Tämä edellyttää sitä, että vammaisten ja vajaakykyisten osallistaminen on tutkimusasetelman ja -kysymyksen perustana, sekä sitä, että tutkittavien erityistarpeet huomioidaan aineistonkeruun aikana ja tutkimuksen tuloksien välittämisessä.

Tutkijan rooli

Etnografisessa tutkimuksessa tutkijan rooli on korostunut myös tutkimusetiikan näkökulmasta tarkasteluna. Tutkija voidaan ymmärtää sekä eettisten valintojen tekijänä ja vastuunkantajana että osallisena ja siten suojelua tarvitsevana. Tutkimushankkeen aikana tutkija tekee keskeiset eettiset valinnat ja kantaa niistä myös vastuuta. Hänen työtään helpottavat lait, säädökset, HTK sekä alakohtaiset eettiset ohjeet ja käytänteet, kuten Fingerroos ja Kokko edeltävässä luvussa kirjoittavat. Tutkija ei kuitenkaan ole tunteeton, tutkimuksen työsuunnitelmaa toteuttava kone, vaan saattaa kokea voimakasta kuormitusta inhimillisissä kohtaamisissa ja tutkimiansa raskaiden aiheiden äärellä (ks. Suopajarvi ym. 2019). Tutkittavien lisäksi myös tutkijoita tulee suojella, ja tutkijoiden hyvinvointi ja työssä jaksaminen tulee nähdä osana tutkimuseettistä toimijuutta (Hytönen & Salenius 2017, 87).

Sensitiivisten aiheiden tutkimus voi siis tuottaa myös etnografeille henkistä kuormitusta, joka jatkuu pitkään myös kenttätoiden ja aineistojen keruun päätyttyä. Joskus vaikutukset ovat elämänmittaisia. Tämä seikka tulee huomioida aina, kun suunnitellaan tutkimusta, jossa käytetään esimerkiksi opiskelijoita avustajina: Onko heillä valmiuksia haastatella esimerkiksi sellaisia henkilöitä, jotka ovat kokeneet traumoja, väkivaltaa tai voimakasta henkistä tai fyysistä kipua? Kokeneillakin tutkijoilla voi olla suuri tarve keskustella tutkimuksen herättämistä tunteista, joten tilan antaminen tälle tunnetyölle on tärkeää. (Hytönen & Salenius 2017; Korjonen-Kuusipuro julkaisussa Suopajarvi ym. 2019.) Tutkijoiden oikeudet työntekijöinä sekä tutkimuksen heille mahdollisesti aiheuttamat haitat tulee ennakoida ja niihin tulee varautua jo hankkeen suunnitteluvaiheessa. Keinoja va-

rautumiseen ovat haasteiden ennakointi sekä tutkimuskenttään, aiheeseen ja tutkittavien näkökulmaan perehtyminen. Myös esimerkiksi haastattelumenetelmiin liittyvä koulutus sekä työnohjaus ovat osa eettisesti kestävästä tutkimuksesta. (Laitinen & Uusitalo 2007; Kallinen ja muut 2015, 183–188; Hytönen & Salenius 2017.) Hyvä nyrkkisääntö on se, että sensitiiviset tutkimusaiheet ja erityisiin henkilötietyryhmiin kohdistuva etnografinen tutkimus vaativat vankkaa ammatillista osaamista.

Eettinen tutkimusprosessi on myös teoreettisen ajattelun aihio. Teoreettinen lähestymistapa muotoutuu samalla, kun tutkimuksen tavoitteet asetetaan ja valitaan näkökulma. Teoreettisen lähestymistavan muotoiluun voi aloittaa pohtimalla omia tutkimuksellisia tavoitteita: ”Mihin tutkimuksella pyritään?” ”Onko kysymys perustutkimuksen teosta ja tiedon lisäämisestä?” ”Onko tavoitteena yhteiskunnallinen vaikuttaminen?” ”Miten teen tämä kaiken eettisesti oikealla tavalla?” Tutkimuksen tavoitteita pohdittaessa on tärkeää huomioida erityisryhmiin liittyvät eettiset kysymykset, sillä ne väistämättä ohjaavat myös näkökulman valintaa ja tutkimuksen rajautumista. Vammaistutkimuksen näkökulman ja lähestymistavan perustana ovat esimerkiksi valinnat siitä, miten vammaisuus ymmärretään ja määritellään ja millainen rooli tutkimuksella nähdään olevan osana vammaisuuden rakentumista. Vammaisten tutkimukseen liittyvän eettisen suunnittelun keskiössä on kysymys, ovatko vammaiset tutkimuksen kohteena vai osallisina.

Monitieteinen, eri aloja temaattisesti yhdistävä vammaistutkimus (engl. *Disability Studies*) ei rajaudu vain vammaisten ihmisten tutkimukseen, vaan sen kautta tarkastellaan laajasti vammaisuutta ja sen vaikutuksia yhteiskunnassa (esim. Goodley 2014; Riddle 2013; myös THL 2022). Vammaistutkimuksen vallitseva paradigma, jo 1970-luvulla käynnistynyt niin sanottu sosiaalinen vammaistutkimus (engl. *Social Model of Disability*) tarkastelee vammaisuutta ensisijaisesti yhteiskunnallisten, syrjäyttävien mekanismien tuottamana sosiaalisena kategoriana (ks. Oliver 2013; Thomas 2004). Vammaisuutta ei siis nähdä vain vamman aiheuttamana yksilön ominaisuutena, vaan sen nähdään muodostuvan kulttuurisesti rakentuvien normatiivisten arvojen ja niitä noudattelevien ja toisintavien yhteiskunnallisten käytäntöjen kautta. Tutkimus kohdistuukin usein vammauttaviin (engl.

disabling) rakenteisiin, niitä taustoittaviin arvoihin ja vaikutuksiin yksilöiden elämässä.

Sosiaalinen vammaistutkimus on lähtökohdiltaan rakentunut vammaisten asioiden edistämisen eetokselle (Oliver 2013). Keskeistä on vammaisten yhdenvertaisuuden edistäminen ja osallisuuden lisääminen. Vammaistutkimukseen liittyvien hankkeiden suunnittelua, toteutusta ja tiedon välittämistä ohjaakin usein emansipatorinen ote, mikä tuo oman lisänsä eettiseen suunnitteluun (ks. Komulainen & Hämeenaho 2019). Emansipatorinen tutkimus liikkuu tieteen, politiikan ja kansalaisvaikuttamisen välimaastossa, mikä korostaa eettisen suunnittelun tarvetta (ks. Fingerroos 2017). Yhteiskunnallisen vaikuttamisen tavoite vie kentälle, jossa tutkija joutuu tarkasti miettimään, keitä tulee kuulla ja keille tietoa tulee välittää, jotta tutkimus ei jäisi ”vain” vammaisuuden tutkimukseksi, vaan se palvelisi myös yhteiskunnallista muutosta ja vammaisten asioiden edistämistä. Toisaalta tiedon soveltaminen ja hyödyntäminen erilaisissa, esimerkiksi poliittisissa yhteyksissä, korostaa tarvetta ennakoida tutkittaville mahdollisesti aiheutuvia ei-toivottuja seurauksia (Pinder 2010; Hämeenaho, Ylipulli & Suopajarvi 2018.)

Tutkimusetiikan kannalta on hyvin tärkeää tunnistaa ja kertoa avoimesti se, millaisia yhteiskunnalliseen muutokseen tähtääviä tavoitteita tutkimuksella on. Emansipatorista, vammaisuuteen liittyvää tutkimusta suunnitellessa voi hyödyntää esimerkiksi soveltavan antropologian (engl. *applied anthropology, public anthropology*) alalla käytyä keskustelua tutkijoiden vastuista tutkittaviaan kohtaan, tutkijoiden asemasta tiedonvälittäjinä erilaisille yleisöille sekä pohdintaa subjektiivisuuden ja objektiivisuuden mahdollisuuksista (ks. esim. Rylko-Bauer ja muut 2006, 184; Fassin 2017; Hämeenaho ja muut 2018).

Aineistonhallinnan suunnittelu

Aineistonkeruu kerryttää tutkittavista tietoja, jotka kuuluvat tietosuojalainsäädännön piiriin. Tietoarkiston ylläpitämisen Aineistonhallinnan käsikirjan (ks. myös Fingerroos & Kokko tässä teoksessa) mukaan aineiston tiedot ovat sensitiivisiä, mikäli ne käsittelevät tieto-

suojalainsäädännön mukaisiin erityisiin henkilötietoryhmiin lukeutuvia tietoja, joista ilmenevät esimerkiksi geneettiset ja terveyttä koskevat tiedot. Sensitiivisten aineistojen hallintaan, tallentamiseen ja anonymisointiin liittyvät säädökset tulee käydä läpi jo ennen aineistonkeruun aloittamista, jotta tutkimus voidaan toteuttaa osallisten kannalta turvallisella ja tietosuojalainsäädännön kriteerejä noudattavalla tavalla. Aineistohallinnan suunnittelu edellyttää usein myös konkreettisia ennakkotoimia, joihin kuuluu esimerkiksi aineistonkeruuseen soveltuviin laitteiden ja (tieto)turvallisen säilytystilan hankkiminen. Aineistohallinnan suunnitelma on työväline, joka ohjaa tutkimusdatan keruuta ja käyttöä koko hankkeen keston ajan ja myös sen päättymisen jälkeen, ja se on syytä tehdä jo osana tutkimusasetelman auki kirjoittamista.

Vajaakykyisten henkilöiden tutkimus todennäköisesti edellyttää *eettistä ennakoarviointia*, jonka tarkoituksena on kartoittaa mahdolliset tutkimuksen toteuttamiseen liittyvät riskit ja arvioida, ovatko aineistohallintasuunnitelmassa esitetyt keinot riskien ja vahingon välttämiseksi riittäviä. TENK ja yliopistot ovat antaneet selkeät ohjeistukset siitä, missä tilanteissa eettistä ennakoarviointia tulee hakea ja kuinka lausuntopyyntö tehdään. (Ks. TENK 2019, 14–21.) Tutkimusasetelmissa, joissa käsitellään henkilötietoja, voi olla tarpeen laatia myös vaikutustenarviointi (engl. *Data Privacy Impact Assessment*), jonka tarkoituksena on Tietosuojavaltuutetun toimiston ohjeen mukaisesti ”auttaa tunnistamaan, arvioimaan ja hallitsemaan henkilötietojen käsittelyyn sisältyviä riskejä”. Vaikutustenarviointi on laadittava tilanteissa, joissa suunniteltuun henkilötietojen käsittelyyn todennäköisesti liittyy merkittäviä tietosuojariskejä tai muita mahdollisia riskejä tutkittavien oikeuksille tai vapauksille. (<https://tietosuoja.fi/vaikutustenarviointi>.) Ennen tutkittavien rekrytoimista on myös syytä selvittää, tarvitaanko tutkimukselle esimerkiksi kunnan, kaupungin tai kohdeorganisaation lupa, mikäli tutkittavat asuvat esimerkiksi hoivakodissa (Kettunen 2018).

Tietolaatikko: Vaikutustenarviointi

Yleisen tietosuojasetuksen 35 artiklan mukaisesti tutkimusasetelmissa, joissa henkilötietojen käsittely voi aiheuttaa korkean riskin henkilön oikeuksille ja vapauksille, tulee ennen käsittelyn aloittamista laatia ns. vaikutustenarviointi. Vaikutustenarvioinnin avulla pyritään tunnistamaan ja ehkäisemään mahdolliset henkilötietojen käsittelyyn liittyvät riskitekijät. Tietosuojavaltuutetun toimiston verkkosivuilta löytyvän kuvauksen mukaan ”vaikutustenarvioinnissa kuvataan henkilötietojen käsittelyä, arvioidaan käsittelyn tarpeellisuutta, oikeasuhteisuutta ja henkilötietojen käsittelystä aiheutuvia riskejä sekä tarvittavia toimenpiteitä, joilla riskeihin puututaan”. Vaikutustenarviointi vaaditaan etenkin silloin, jos tutkimuksessa käsitellään laajamittaisesti erityisiä henkilötietoryhmiä tai muita arkaluonteisia tietoja (esimerkiksi rikkomuksia tai rikostuomioita), käsitellään heikossa asemassa olevien henkilötietoja, yhdistellään tietokokonaisuuksia tai jos henkilötietojen käsittelyssä käytetään uutta teknologiaa. Lisäksi arviointi vaaditaan, mikäli henkilön henkilökohtaisia ominaisuuksia arvioidaan laajamittaisesti automaattisen käsittelyn avulla ja arvio vaikuttaa merkittävästi häneen tai hänen oikeuksiinsa tai jos yleisölle avointa aluetta valvotaan järjestelmällisesti ja laajamittaisesti. (Tietosuojavaltuutetun toimisto / Vaikutustenarviointi.)

Tarkempi listaus vaikutustenarviointia edellyttävistä käsittelytoimista sekä ohjeistus vaikutustenarvioinnin tekemiseen löytyy Tietosuojavaltuutetun toimiston verkkosivulta: <https://tietosuoja.fi/vaikutustenarvioinnin-tekeminen>.

Lisäksi useilla tutkimusorganisaatioilla on olemassa valmiita lomakepohjia arvioinnin suorittamiseksi. Mikäli rekisterinpitäjä (tutkija tai tutkimusorganisaatio) on nimittänyt itselleen tietosuojavastaavan, tulee tätä konsultoida vaikutustenarviointia tehtäessä. Tietosuojavaltuutetun toimiston ohjeistuksen mukaan tilanteissa, joissa vaikutustenarviointi osoittaa, että henkilötietojen käsittely aiheuttaisi korkean riskin tutkittavalle eikä rekisterinpitäjä ole omilla toimenpiteillään saanut riskiä alhaisemmaksi, tulee asiasta olla yhteydessä Tietosuojavaltuutettuun, joka ohjeistaa tarvittavista jatkotoimista. (Tietosuojavaltuutetun toimisto / Ennakkokuuleminen; Tietosuojasetus 2016/679, 35 ja 36 artikla.)

Erityisryhmien tutkimuksessa aineistonkeruuseen liittyy myös muita eettisiä erityiskysymyksiä. Inklusiivisen tutkimuksen yhdenvertaisuutta korostava arvoperusta sekä tutkittavien kuulemista edistävät menetelmät edistävät vammaisten tutkittavien mahdollisuutta osal-

listua heitä koskevaan ja heihin vaikuttavaan tutkimukseen (Nind 2014). Tutkittavien osallisuuden edistäminen liittyy myös laajempiin, kriittisen tutkimuksen tavoitteisiin ja pyrkimyksiin tasa-arvoistaa tutkimukseen liittyviä valtasuhteita (ks. Davis 2009). Vammaisia koskevan tutkimuksen kohdalla eettinen velvoite huomioida tutkittavien oikeudet korostuu, koska arvojen siirtäminen tutkimuksen toteutukseen ja käytäntöihin edellyttää usein erityismetodeja tutkittavien informoinnissa ja aineistonkeruun aikana. Osallisuutta edistävän tutkimuksen suunnittelun lähtökohtana tuleekin olla se, että osallistuminen on käytännössä mahdollista eikä ketään syrjäytetä tutkimuksesta esimerkiksi apuvälineiden tai avustajien tarpeen vuoksi. Vammaisten osallisuuden perustana on itsemääräämisoikeus, jolla tarkoitetaan yksilön oikeutta määrätä omasta elämästä ja oikeutta päättää itseään koskevista asioista. Itsemääräämisoikeus on jokaiselle kuuluva perusoikeus. (THL 2022)

Vajaakykyisten tutkittavien suostumus tutkimukseen ja henkilötietojen käsittelyyn

Ihmiseen kohdistuvassa tutkimuksessa keskeinen eettinen lähtökohta on tietoon perustuva eettinen suostumus, jonka mukaan ihmistä ei saa ottaa tutkittavaksi ilman, että häneltä on hankittu (aina kun mahdollista kirjallinen) suostumus niin, että henkilö ymmärtää tutkimuksen merkityksen riskeineen ja tietää, mihin häneltä kerättyjä tietoja käytetään. Lisäksi tutkimukseen osallistumisen on oltava vapaaehtoista ja tutkittavan tulee voida koska tahansa keskeyttää tai peruuttaa osallistumisensa tutkimukseen. Tutkittavan tulee myös saada tietoa tutkimuksen sisällöstä, henkilötietojen käsittelystä sekä käytännön toteutuksesta ja tavoitteista. Tutkittavalla on myös oikeus tietää olevansa tutkittavana erityisesti tilanteissa, joissa tutkija on tutkittavaan nähden myös jossain muussa kuin tutkijan roolissa (esimerkiksi esimiehenä, opettajana, kollegana tai sosiaalityöntekijänä). (TENK 2019, 8–9; Aineistonhallinnan Käsikirja, luku Informointi henkilötietojen käsittelystä; Kuula-Luumi 2020.)

Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (1999/488) määrittää, että henkilön ollessa mielenterveyden häiriön, kehitysvammaisuuden tai

muun vastaavan syyn vuoksi kykenemätön pätevästi antamaan suostumustaan tutkimukseen, voi suostumuksen antaa hänen lähiomaisensa, muu läheinen tai hänen laillinen edustajansa. Samaan lakiin nojaa myös Tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatima ohje *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa* (2019). Ohjeessa kuitenkin painotetaan, että vajaakykyisen henkilön ollessa tutkittavana suostumuksen antaa ensisijaisesti tutkittava itse. Vajaakykyiselle on myös annettava tietoa tutkimuksesta tavalla, jonka hän pystyy ymmärtämään. (TENK 2019, 10.)

Sen lisäksi, että tutkittavalta (tai tämän edustajalta) tarvitaan suostumus tutkimukseen, tulee 25.5.2018 voimaan tullut EU:n tietosuoja-asetuksen ja tätä seuranneen Tietosuojalain (2018/1050) mukaan henkilötietojen käsittelylle tutkimuksessa olla aina laillinen käsittelyperuste. Tämän lisäksi erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia henkilötietoja saa käsitellä ainoastaan silloin, kun niille löytyy ns. poikkeusperuste. Molemmissa tapauksissa käsittelyperuste on valittava ennen aineiston käsittelyn aloittamista, ja se on ilmoitettava myös tutkittavalle. Tutkimukseen valitut käsittelyperusteet määrittävät myös sen, millaisia oikeuksia tutkittavalla on tietoihinsa tutkimuksen aikana ja sen päätyttyä. (Tietosuoja-asetus 2016/679, 6 artikla, kohta 1 ja 9 artikla, kohta 2; Tietosuojalaki 2018/1050, 3 §, 4 §, 6 § ja 7 §; Aineistohallinnan käsikirja, luku Informointi henkilötietojen käsittelystä; TENK 2019.) Terveysten liittyvinä tietoina myös henkilön kehitysvamma tai toimintarajoitteisuus voidaan katsoa kuuluvaksi edellä mainittuihin erityisiin henkilötietoryhmiin. Näin ollen vammaisten henkilöiden tutkiminen sisältää lähtökohtaisesti laillista käsittelyperustetta vaativan tutkimusasetelman, mikäli tieto vammaisuudesta otetaan mukaan tutkimukseen.

Tieteellisessä tutkimuksessa henkilötietojen käsittelyperusteena voivat olla rekisteröidyn suostumus (EU 2016/679 6.1 a) ja rekisterinpitäjän tai kolmannen osapuolen oikeutettujen etujen toteuttaminen (EU 2016/679 6.1 f) sekä EU:n tai kansallisen lainsäädännön nojalla yleistä etua koskevan tehtävän suorittaminen (Tietosuojalain 4 §:n 3 kohta). Joissain tapauksissa käsittelyperusteena voi olla myös rekisterinpitäjän lakisääteisen velvollisuuden noudattaminen, mikäli rekisterinpitäjän lakisääteisiin velvollisuuksiin kuuluu henkilötietojen

käsittely (EU 2016/679 6.1 c). Tietosuoja-asetuksen 9. artiklan mukaisesti erityisten henkilötietoryhmien käsittely tutkimuksessa on mahdollista silloin, kun tutkittava on antanut tähän nimenomaisen suostumuksen (EU 2016/679 9.2 a) tai kun henkilötietojen käsittely on tarpeen yleisen edun mukaisia arkistointitarkoituksia taikka tieteellisiä ja historiallisia tutkimustarkoituksia tai tilastollisia tarkoituksia varten (Tietosuojalain 6 §:n 7 kohta).³ (Tietosuojavalettuutun toimisto / Tieteellinen tutkimus ja tietosuoja; Tietosuoja-asetus 2016/679; ks. myös Tietosuojalaki 2018/1050, 4 § ja 6 §.)

Erityistä huomiota tulee kiinnittää tutkittavan informointiin, mikäli tutkimuksessa käsitellään henkilötietoja ja käsittelyperusteena käytetään tutkittavan suostumusta tai erityisten henkilötietoryhmien kohdalla tutkittavan nimenomaista suostumusta. Rekisteröidyn suostumuksen tulee olla vapaaehtoinen, yksilöity, tietoinen ja yksiselitteinen selkeä tahdonilmaisu, jolla tutkittava antaa luvan henkilötietojensa käsittelyyn. Suostumus tulee myös voida peruuttaa milloin tahansa.⁴ (Tietosuoja-asetus 2016/679, 4 §, kohta 11; Tietosuojavalettuutun toimisto / Rekisteröidyn suostumus.)

Erityismetodit informoinnissa ja aineistonkeruussa

Tutkija voi käyttää apunaan selkokieltä sekä erilaisia teknisiä ja audiovisuaalisia ratkaisuja informoidessaan vajaakykyisiä tai vammaisia henkilöitä tutkimuksen tarkoituksesta ja lupakäytänteistä. Samat metodit toimivat apuna myös itse aineistonkeruussa. (Aineistonhallinnan käsikirja, luku Informointi henkilötietojen käsittelystä.) Selkokeskus (2021) määritelmän mukaan ”selkokieli on suomen kielen

3 Rikostuomioita ja rikkomuksia koskevasta tietojenkäsittelystä tieteellisessä tutkimuksessa säädetään Tietosuojalain 7 §:n 1 mom. 2 kohdassa. (Tietosuojalaki 2018/1050.)

4 *Tietoon perustuva suostumus osallistua tutkimukseen* ei ole sama asia kuin suostumus, jota käytetään henkilötietojen laillisena käsittelyperusteena, vaan suostumus henkilötietojen käsittelyyn on kysyttävä aina erikseen ja sen on täytettävä Tietosuoja-asetuksen mukaiset vaatimukset. (TENK 2019, 8.)

muoto, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Se on suunnattu ihmisille, joilla on vaikeuksia lukea tai ymmärtää yleiskieltä”. Myös YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista velvoittaa 21 artiklassaan sopimusapuolia huolehtimaan siitä, että ”vammaisilla henkilöillä on oikeus sanan- ja mielipiteenvapauteen, mukaan lukien vapaus etsiä, vastaanottaa ja välittää tietoja ja ajatuksia yhdenvertaisesti muiden kanssa sekä käyttäen kaikkia valitsemiaan tämän yleissopimuksen 2 artiklassa määriteltyjä viestintämuotoja”. Edellä mainittuihin viestintämuotoihin kuuluvat muun muassa tekstin näyttäminen, pistekirjoitus, saavutettava multimedia sekä kirjalliset, kuuloon perustuvat, selkokieliset, ihmisääneen perustuvat sekä puhetta tukevat ja korvaavat viestintätavat.⁵ (YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 2016/27, 2 ja 21 artikla.) Monilla tutkimusorganisaatioilla on käytössään valmiita selkokielisiä tutkimuslomakkeita tutkittavien informointia ja suostumusta varten, ja toisinaan tutkijat laativat näitä itse (ks. esim. Olli 2019).

Tiedonkeruussa voi hyödyntää joko yhtä tai useampaa edellä mainittua kommunikaatiota korvaavaa tai sitä tukevaa viestinnän muotoa, tutkittavan henkilön toimintarajoitteesta riippuen (Ahponen 2008, 53–54; Farmer & Macleod 2011, 42–57). Kielellisesti ja kognitiivisesti vajaakykyisten henkilöiden kohdalla ensiarvoisen tärkeää on varmistaa, että tutkittavat ymmärtävät heille sanotun ja pystyvät ilmaisemaan omia ajatuksiaan heille parhaiten sopivilla keinoilla. Tällaisissa tapauksissa myös tutkijalta vaaditaan taitoa muotoilla käyttämänsä käsitteet tarpeeksi ymmärrettäviksi ja taitoa pyytää tarvittaessa selvennystä niihin vastauksiin, joita he eivät ymmärrä. (Dowse 2009, 148–149.) Haastattelutilanteissa vuorovaikutukseen vaikuttavat merkittävästi myös ilmeet ja eleet. *Vernerinet* – verkko-

5 YK:n yleissopimuksen 2. artiklassa kaiken kaikkiaan viestintämuodoiksi määritellään kielet (puhuttu kielet sekä viittomakielet ja muut ei-puhuttu kielten muodot), tekstin näyttäminen, pistekirjoitus, taktiilikommunikaatio, isokirjaintekstit, saavutettava multimedia sekä kirjalliset, kuuloon perustuvat, selkokieliset, ihmisääneen perustuvat sekä puhetta tukevat ja korvaavat viestintätavat sekä -keinot ja -muodot sekä saavutettava tieto- ja viestintäteknologia.

palvelu kehitysvammaisuudesta -verkkosivusto (2021) kehottaakin kiinnittämään huomioita myös näihin seikkoihin paremman kommunikaatioyhteyden muodostamiseksi. Kuten Kallinen ja kumppanit (2015, 64–65) muistuttavat, voidaan aineistoa kerätessä haastattelujen ohella käyttää visuaalisia ja osallistavia menetelmiä, kuten verkostokarttoja, päiväkirjan kirjoittamista tai piirrettävää elämänviivaa, jonka avulla hahmotellaan tutkittavan elämäntapahtumia ja ajan kulua.

Edellä mainitut menetelmät voivat olla hyödyksi etenkin sensitiivisten aiheiden ja kohderyhmien kanssa. Keskeistä on myös toteuttaa keruu paikassa, joka on tutkittavalle esteetön. Tarvittaessa tutkija voi tehdä haastattelun esimerkiksi kohdehenkilön omassa kodissa tai järjestää muun tilan ominaisuuksiltaan sellaiseksi, että tutkittava pystyy mahdollisimman hyvin vastaanottamaan tutkimuskysymykset ja välittämään tietoa. Apuna voivat toimia myös henkilökohtaiset avustajat. (Ahponen 2008, 41, 47.)

Tiedon välittäminen ja tulosten julkaiseminen

Tutkimus ei suinkaan pääty siihen, kun aineisto on kerätty ja analysoitu. Myöskään tutkimusten tuloksien välittäminen tiedeyhteisölle tieteellisinä artikkeleina tai esityksinä ei välttämättä riitä tutkimuksen tavoitteiden saavuttamiseksi. Mitä enemmän tutkimus on pyrkinyt yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen – tutkittavien asioiden edistämiseen sekä sosiaaliseen muutokseen – sitä tärkeämpää on pohtia keinoja, joilla tutkittua tietoa välitetään eri yleisöille. Etnografisessa tutkimuksessa on usein sisäänkirjoitettuna pyrkimys vaikuttaa tutkittavien tilanteen parantamiseen esimerkiksi nostamalla esiin rakenteellisia epäkohtia ja syrjiviä mekanismeja (Rylko-Bauer ym. 2009; Hämeenaho 2017). Tavoitteiden toteutuminen edellyttää siten myös pyrkimystä vaikuttavuuteen akateemisen maailman ulkopuolella.

Se, miten tuloksia välitetään eteenpäin, vaikuttaa siihen, millaisia vaikutuksia tutkimuksella on yhteiskunnallisesti tai tutkittavien elämässä. Antropologi ja sosiologi Didier Fassin (2017) on korostanut tutkimuksen päättymisen jälkeen tapahtuvien asioiden, esimerkiksi tutkittavien tai muiden yleisöjen julkisten reaktioiden, merkitystä

tutkimuksen todellisen vaikuttavuuden arvioinnin kannalta. Hän erottaa toisistaan tulosten julkaisemisen (*publication*) tulosten julkistamisesta ja julkiseen keskusteluun tuomisesta (*publicization*). Erottelulla Fassin kiinnittää huomion myös tutkijan vastuisiin liittyen siihen, miten tutkimuksen tuloksia käytetään ja miten etnografisin menetelmin tuotettua tietoa tulkitaan eri yhteyksissä. Erityisesti politisoituneissa aiheissa sekä aina, kun tutkimuksen kohteena ovat erityisryhmät, tulee tutkittavien suojele nähdä tutkijan keskeisenä eettisenä velvollisuutena.

Tulosten julkistaminen ja siten tutkimuksen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden varmistaminen on myös tutkimuseettinen velvoite. Etenkin tilanteessa, jossa tutkittavat ovat vajaakykyisiä, tulee tulosten viestinnässä huomioida saavutettavuus eli se, että tutkittavilla itsellään on mahdollisuus perehtyä heitä koskevaan ja heidän elämäänsä vaikuttavaan tutkimukseen ja sen tuloksiin. Tutkimuksen tuloksista viestittäessä keskeisenä eettisenä tavoitteena voidaan siten nähdä yhdenvertaisuuden toteutuminen. Tutkimusprosessin kontekstissa tämä tarkoittaa sekä vammaisten oikeutta osallistua heitä koskevaan ja heidän elämäänsä vaikuttavaan tutkimukseen että saada tietoa tutkimuksen etenemisestä ja sen tuloksista saavutettavassa⁶ muodossa. YK:n yleissopimuksessa vammaisten henkilöiden oikeuksista todetaan:

Sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset toimet varmistaakseen, että vammaiset henkilöt voivat käyttää oikeutta sanan- ja mielipiteenvapautteen, mukaan lukien vapaus etsiä, vastaanottaa ja välittää tietoja ja ajatuksia yhdenvertaisesti muiden kanssa sekä käyttäen kaikkia valitsemiaan tämän yleissopimuksen 2 artiklassa määriteltyjä viestintämuotoja, muun muassa: a) antamalla suurelle yleisölle tarkoitettua tietoa vammaisille henkilöille oikea-aikaisesti ja ilman lisäkuluja sellaisessa saavutettavassa muodossa ja sellaista saavutettavaa teknologiaa käyttäen, jotka soveltuvat eri tavoin

6 Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta (306/2019) määrittää saavutettavuudella tarkoitettavan ”periaatteita ja tekniikoita, joita on noudatettava digitaalisten palvelujen suunnittelussa, kehittämisessä, ylläpidossa ja päivittämisessä, jotta ne olisivat paremmin käyttäjien, erityisesti vammaisten henkilöiden, saavutettavissa”. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190306#Pidp448018720>

vammaisille henkilöille – -. (YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 2016/27, 21 artikla.)

Saavutettavuutta voi lisätä selkokielisillä julkaisuilla, kirjoittamalla erityisryhmiä edustavien järjestöjen lehtiin sekä pitämällä yleistajuisia esitelmiä esimerkiksi vammaisjärjestöjen tilaisuuksissa ja seminaareissa. Keskeistä on pyrkiä varmistamaan, että tutkittu tieto ei jää vain suoritusmerkinnöiksi tutkijan akateemiseen meriittilistaan vaan hyödyttää myös vammaisia ja vajaakykyisiä – heitä, joiden osallistuminen tutkimukseen on ollut hankkeen toteuttamisen ja onnistumisen lähtökohtana.

Lopuksi

Antropologista ja kaikkea ihmistieteistä tutkimusta ohjaa yksiselitteinen ohje: ”Älä aiheuta haittaa – Do no harm!” Mutta kuinka se käytännössä toteutetaan? Yleiset eettiset ohjeet sekä esimerkiksi anonymisointiin ja aineistonhallintaan liittyvät säännöt ja ohjeet koskevat kaikkea tutkimusta, mutta tiettyjen aiheiden ja tutkittavien ryhmien kohdalla tutkimuksen eettiseen suunnitteluun ja toteutukseen liittyy erityiskysymyksiä. Olemmekin koonneet tämän luvun loppuun ohjeita ja linkkejä, joiden kautta sensitiivisiä aiheita, arkaluontoista tietoa ja erityisryhmiä käsittelevää tutkimusta voi lähteä suunnittelemaan.

Tietolaatikko: Työkalupakki sensitiivisten aiheiden tutkijoille

Tutkimusasetelma, tutkimuksen tavoitteet ja teoreettisen lähestymistavan valinta

- Selvitä, tarvitaanko tutkimukselle eettinen ennakoarviointi. Ks. TENKin ohjeistus eettisen ennakoarvioinnin lausuntopyyntöön tekemiseksi: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf.

- Tee aineistonhallinnan suunnitelma jo osana tutkimussuunnitelmaa, ennen aineistonkeruun käynnistymistä. Ks. Tietoarkiston ohje suunnitelman laatimiseksi osoitteesta: <https://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/aineistonhallinnan-suunnittelu.html>.

Aineistonkeruu ja tutkittavien erityistarpeiden huomiointi

- Perehdy tutkittavien oikeuksiin ja niihin liittyviin tutkijan vastuisiin TENKin ohjeen mukaan: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/lh-mistieteiden_eettisen_ennakkoarvioinnin_ohje_2019.pdf.
- Selvitä, miten saat käyttöösi tietoturvalliset laitteet, tilat ja ohjelmit, joita sensitiivisen aineiston keruu ja säilyttäminen mahdollisesti vaatii. Konsultoi tarvittaessa kotiorganisaatiosi tietosuojavastaavaa tai henkilöä, joka vastaa tietoturvaan liittyvistä asioista.
- Selvitä, tarvitaanko tutkimukselle henkilötietojen käsittelyä koskeva vaikutustenarviointi. Ks. Tietosuojavaltuutetun ohje osoitteesta: <https://tietosuoja.fi/vaikutustenarviointi>.
- Selvitä, tuleeko tutkimukselle hakea lupa kunnalta, kaupungilta tai mahdolliselta kohdeorganisaatiolta, josta tutkittavia rekrytoidaan.
- Perehdy tutkittavan erityisryhmän erityistarpeisiin. Ota haltuun YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>.
- Hyödynnä vammaisten ja vajaakykyisten tutkimuksen kohdalla esimerkiksi seuraavia sivustoja:
 - Veneri.net – Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta* -sivusto: <https://verneri.net/>
 - Itsemääräämisoikeus ja kommunikointi: <https://verneri.net/yleis/itsemaaraamisoikeus-ja-kommunikointi>
 - Tuettu päätöksenteko: <https://verneri.net/yleis/tuettu-paatoksenteko>
 - Vaikeimmin vammaisten päätöksenteon tukeminen: <https://verneri.net/yleis/vaikeimmin-vammaisten-paatoksentekon-tukeminen>

Viestintä

- Valmistaudu viestimään tutkimuksesi tuloksista tutkittaville saavutettavalla tavalla, eri viestintämuotoja hyödyntäen. Huomioi YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista.
- Tarjoa rohkeasti tutkimukseesi perustuvaa suullista esitystä tai tekstiä esimerkiksi paikallisille vammaisjärjestöille.

Lisälukemista

- AAA – The American Anthropological Association. Statement on Ethics – Eettinen ohjeistus: <https://www.americananthro.org/LearnAndTeach/Content.aspx?ItemNumber=22869&navItemNumber=652>.
- ALLEA – European federation of Academies of Sciences and Humanities. *The European Code of Conduct for Research Integrity* (2017): <https://allea.org/portfolio-item/the-european-code-of-conduct-for-research-integrity/>.
- EU:n saavutettavuusdirektiivi, eli Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2016/2102 julkisen sektorin elinten verkkopalveluiden ja mobiilisovellusten saavutettavuudesta: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML?uri=CELEX:32016L2102&from=FI>.
- GDPR (General Data Protection Regulation / Yleinen tietosuoja-asetus 2016/679): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML?uri=CELEX:32016R0679&from=FI>.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa* (2019): https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf.

Lähteet

- Aho, Anna Liisa & Kylmä, Jari. 2012. Sensitiivinen tutkimus hoitotieteessä – näkökohtia tutkimusprosessin eri vaiheissa. *Hoitotiede* 24:4, 271–280.
- Ahponen, Helena. 2008. *Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen. Yksilöllinen ja erilainen elämäntulkku*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Aineistonhallinnan käsikirja* [verkkójulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. [Viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/>.
- Calvey, Julie. 2012. Including adults with intellectual disabilities who lack capacity to consent in research. *Nursing Ethics* 19:4, 558–567.
- Dowse, Leanne. 2009. 'It's like being in a zoo.' Researching with people with intellectual disability. *Journal of Research in Special Educational Needs* 9:3, 141–153.
- Fagerlund, Monica, Peltonen, Marja, Kääriäinen, Juha, Ellonen, Noora & Sariola, Heikki. 2014. *Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset 2013. Lapsiuhritutkimuksen tuloksia*. Tampere: Suomen yliopistopaino.
- Farmer, Martin & Macleod, Fraser. 2011. *Involving disabled people in social research. Guidance by the office for disability issues*. United Kingdom: HM Government.
- Fassin, Didier. 2017. Epilogue. The public afterlife of ethnography. Julkaisussa: Fassin, Didier (toim.) *If truth be told. The politics of public ethnography*. Durham ja Lontoo: Duke University Press, 311–344.

- Fingerroos, Outi. 2017. Etnologi tutkimassa perheenyhdistämisää. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Koskihaara, Niina, Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–54.
- Fingerroos, Outi, Lillbroända-Annala, Sanna, Koskihaara, Niina & Lundgren, Maija. 2017. Yhteiskuntaetnologia – arkinen mutta kriittinen katse maailmaan. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Koskihaara, Niina, Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–26.
- Goodley, Dan. 2014. *Disability studies. Theorising disablism and ableism*. New York: Routledge.
- Honkatukia, Päivi, Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja. 2006. Vaikeat aiheet haavoittuvissa olosuhteissa. Julkaisussa: Hallamaa, Jaana, Launis, Veikko, Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 296–317.
- Hurtig, Johanna. 2013. *Taivaan taimet. Uskonnollinen yhteisöllisyys ja väkivalta*. Tampere: Vastapaino.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Salenius, Paula. 2017. Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Koskihaara, Niina, Lillbroända-Annala, Sanna & Lundgren, Maija (toim.) *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–100.
- Hämeenaho, Pilvi, Ylipulli, Johanna & Suopajarvi, Tiina. 2017. Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi, Suopajarvi, Tiina & Ylipulli, Johanna (toim.) *Sovelttava kulttuurintutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–27.
- Hämäläinen, Kati. 2012. *Perhehoitoon sijoitettujen lasten antamat merkitykset kodilleen ja perhesuhteilleen*. Helsinki: Väestöliitto.
- Kallinen, Kati, Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna. 2015. *Sensiitiivinen tutkimuksessa – Menetelmät, kohderyhmät, haasteet ja mahdollisuudet*. Tallinna: United Press Global.
- Kettunen, Jyrki. 2018. Selvitä, tarvitsetko tutkimuksellesi luvan. Vastuullinen tiede, 15.3.2018. (Päivitetty 24.7.2019) [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimuksen-suunnittelu/selvitä-tarvitsetko-tutkimuksellesi-luvan>.
- Komulainen, Sirkka & Hämeenaho, Pilvi. 2019. Sosiaalisen solidaarisuuden käänne vammaisten lasten tutkimuksessa. *Kasvatus & Aika* 13:4, 65–75. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.33350/ka.76842>.
- Kuula, Arja. 2011/2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Kuula-Luumi, Arja 2020. Mitä eroa on osallistumisen keskeyttämisellä ja peruuttamisella? Vastuullinen tiede, 20.09.2020. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://vastuullinentiede.fi/fi/tutkimustyö/mitä-eroa-osallistumisen-keskeyttämisellä-ja-peruuttamisella>.
- Kylmä, Jari. 2008. Näkökohtia tutkimusetiikasta laadullisessa terveystutkimuksessa. Julkaisussa: Pietilä, Anna-Maija & Länsimies-Antikainen,

- Helena (toim.) *Etiikkaa monitieteisesti: pohdintaa ja kysymyksiä*. Kuopio: Kuopion Yliopisto, 109–120.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula. 2007. Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus* 15:4, 316–322.
- Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta (2019/306). [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2019/20190306#Pdp448018720>.
- Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (1999/488). [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990488>.
- Lee, Raymond M. 1993. *Doing research on sensitive topics*. Lontoo: Sage.
- Lennox, Nicholas, Taylor, Miriam, Rey-Conde, Therese, Bain, Crish, Purdie, David. M. & Boyle, Fran. 2005. Beating the barriers: recruitment of people with intellectual disability to participate in research. *Journal of Intellectual Disability Research* 49:4, 296–305.
- Linjakumpu, Aini. 2012. *Haavoittunut yhteisö. Hoitokokoukset vanhoillislastadiolaisuudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Oliver, Michael. 2013. The social model of disability: thirty years on. *Disability & Society* 28:7, 1024–1026.
- Olli, Johanna. 2019. Pienten ja muiden kuin sanoilla kommunikoivien lasten oma suostumus eli hyväksyntä havainnointi- tai videotutkimukseen osallistumiseen. Julkaisussa: Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (toim.) *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka: II, Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto; Nuorisotutkimusseura, 105–121.
- Pinder, Ruth. 2010. The Dilemmas of advocacy: the paradox of giving in disability research. Julkaisussa: Bourgeault, Ivy, Dingwall, Robert & de Vries, Raymond (toim.) *Qualitative methods in health research*. Lontoo: Sage, 714–729.
- Puusniekka, Anna, Eskola, Jari, Itäpuisto, Maritta, Launonen Mirka & Rautsiala, Tarja. 2003. Arka aihe = arka paikka? Julkaisussa: Eskola, Jari, Koski-Jännes, Anja, Lamminluoto, Eija, Saaranen, Anita, Saastamoinen, Mikko & Valtanen, Kaija (toim.) *Tutkimusmenetelmällisiä reflektioita*. Kuopio: Kuopio University Press, 43–72.
- Pölkki, Pirjo. 2008. Osallistaa ja suojella. Näkökulmia lasten suojelua koskevan tutkimuksen eettiseen perustaan. Julkaisussa: Pietilä, Anna-Maija & Länsimies-Antikainen, Helena (toim.) *Etiikkaa monitieteisesti: Pohdintaa ja kysymyksiä*. Kuopio: Kuopion yliopisto, 171–188.
- Riddle, Christopher A. 2013. The Ontology of Impairment: Rethinking how we define disability. Julkaisussa: Wappett, Matthew & Arndt, Katrina (toim.) *Emerging perspectives on disability studies*. New York: Palgrave Macmillan, 23–39.
- Roulstone, Alan. 2012. Disabled people, work and employment: a global perspective. Julkaisussa: Watson Nick, Roulstone, Alan & Thomas, Carol (toim.) *Routledge handbook of disability studies*. Lontoo ja New York: Routledge, 211–252.

- Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa. 2019. Lasten ja nuorten tutkimuksen muuttuvat kentät. Julkaisussa: Rutanen, Niina & Vehkalahti, Kaisa (toim.) *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka. II, Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto; Nuorisotutkimusseura, 7–31.
- Rylko-Bauer, Barbara, Singer, Merrill, van Willigen, John. 2006. Reclaiming applied anthropology: Its past, present, and future. *American Anthropologist* 108:1, 178–190.
- Selkokeskus-verkkosivusto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://selkokeskus.fi>.
- Stark, Laura. 2018. Kulttuuri ja aids-krisi: vastikkeellinen seksi tansanialaisessa slummissa. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi, Suopajarvi Tiina & Ylipulli, Johanna (toim.) *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77–100.
- Suomen perustuslaki (1999/731). [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>.
- Suopajarvi, Tiina, Koskinen-Koivisto, Eerika, Korjonen-Kuusipuro, Kristiina, Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi. 2019. Tunteilla on väliä: tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.77809>.
- TENK 2019: *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019.
- THL 2022. *Vammaispalvelujen käsikirja* [verkkojulkaisu]. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja>.
- Thomas, Carol. 2004. How is disability understood? An examination of sociological approaches. *Disability & Society*, 19:6, 569–583.
- Tietosuoja laki 2018/1050. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20181050>.
- Tietosuoja valtuutetun toimisto -verkkosivusto 2021. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tietosuoja.fi/etusivu>.
- Vesala, Hannu T., Klem, Simo & Ahlsten, Marika. 2015. *Kehitysvammaisten ihmisten työllisyystilanne 2013–2014*. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- YK 2006. YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>.
- Yleinen tietosuoja-asetus (EU) 2016/679. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>

Osa 2
Anthropos, ethnos ja kenttä

Etnografia antropologiassa

Jukka Jouhki

📧 <https://orcid.org/0000-0003-1388-1225>

Sirpa Tenhunen

📧 <https://orcid.org/0000-0002-8661-8762>

Jelena Salmi

📧 <https://orcid.org/0000-0002-5964-7146>

Tässä luvussa käsitellään etnografisen menetelmän peruspiirteitä sel-laisena kuin ne näyttäytyvät antropologisessa tutkimusperinteessä. Li-säksi tarkastellaan etnografisen menetelmän suhdetta teoriaan. Teksti havainnollistaa, miten etnografinen menetelmä on enemmän kuin jonkin ilmiön yksityiskohtainen kuvaus, koska sen soveltaminen riip-puu usein tutkijan valitsemasta teoreettisesta viitekehuksesta. Toisaal-ta alustava etnografinen kenttätyö voi ohjata tietyn teoreettisen näkö-kulman valintaan, mikä puolestaan voi edelleen ohjata kenttätyön painotuksia. Luvussa korostetaan teoreettisen viitekulman merkitystä osana etnografista kenttätyötä ja aineiston analyysia. Luvussa kuvataan myös, millaisia muutoksia etnografisen menetelmän soveltamises-sa on tapahtunut käsittelemällä lyhyesti varhaisia etnografioita ja ver-taamalla niitä nykyaikantropologien tapaan soveltaa etnografista metodia.

Antropologisen kenttätyön tausta

Amerikkalaisen antropologin Clyde Kluckhohnin (1905–1960) ker-rotaan kutsuneen antropologista kenttätyötä holistiseksi ja kontrol-loiduksi impressionismiksi (Firth 1951, 484), mikä arkikielelle kään-nettyinä tarkoittaa kokonaisvaltaista mutta järjestelmällistä vaikutel-maa tutkittavasta kulttuurista. Voidaan sanoa, että antropologisen kenttätyön idea on ollut olemassa siitä lähtien, kun ihmiset ovat mat-kustaneet vieraille maille, tehneet havaintoja eksoottisten kansojen erilaisista tavoista ja vertailleet niitä omiinsa. Kansojen kuvauksia – etnografioita – tehtiin jo ennen kuin antropologinen kenttätyö va-

kiintui organisoiduksi ja empiiriseksi kulttuurien tutkimuksen metodiksi, jonka ytimessä on tutkijan itsensä keräämä aineisto kulttuureista. Löytöretkeilijät, lähetyssaarnaajat, kauppiaat, lähettiläät ja muut työkseen matkustaneet kirjoittajat tuottivat runsaasti tekstejä ja tarinoita, joita antropologit puolestaan käyttivät teorioidensa kehittelyyn. Esimerkiksi kuuluisa englantilainen antropologi Edward B. Tylor sai ”primitiivistä” kulttuuria käsittelevän teoksensa (1871) aineiston hyvin sekalaisista toisen käden lähteistä, jopa Afrikkaa kiertäneeltä viski-kauppiaalta (Metcalf 2018, 17–18).

Vaikka antropologit olivat jo jonkin verran itse tehneet kenttätöitä tutkimiansa kulttuurien parissa, alkoi 1800–1900-lukujen vaihteessa olla yhä enemmän tieteellistä tarvetta saada luotettavaa ja systemaattisempaa empiiristä tietoa erilaisista kulttuureista, mihin osataan vaikuttivat myös siirtomaavaltojen tarpeet. Saksalaissyntyinen Franz Boas (1858–1942) väitteli aikoinaan fysiikasta ja tutki maantiedettä, minkä vuoksi hän osallistui tutkimusmatkalle Pohjois-Kanadaan. Siellä hän kiinnostui inuiittien kielestä ja kulttuurista, mikä johti etnografiseen kenttätööhön Yhdysvaltain luoteisrannikon alkuperäiskansojen parissa. Vuonna 1899 Boasista tuli Columbian yliopiston antropologian professori ja tunnettu tieteellisen rasismien vastustaja. (Chakraborty 2018; Hegeman 1998.) Viime vuosisadalla antropologinen kulttuurien tutkimus jakaantui karkeasti amerikkalaisvaikutteiseen kulttuuriantropologiaan ja brittiläisvaikutteiseen soosiaaliantropologiaan. Franz Boasia kutsutaan usein ”amerikkalaisen antropologian isäksi”, kun taas Isossa-Britanniassa vaikuttanutta Bronislaw Malinowskia (1884–1942) kutsutaan usein nykyaikaisen etnografisen kenttätöön uranuurtajaksi. Hänen myötäan antropologisessa kenttätöössä alettiin arvostaa erityisesti kolmea peruselementtiä: pitkäaikaista oleskelua tutkittavien ihmisten parissa (Malinowski itse vietti melkein kaksi vuotta Trobriandsaarilla nykyisessä Papua-Uudessa-Guineassa), paikallisen kielen osaamista ja osallistuvaa havainnointia. Malinowskin jälkeisellä aikakaudella antropologiaan tuli ihanteeksi se, että tutkija ottaa osaa tutkittavien ihmisten arkeen ja oppii siten, mitä on olla kulttuurin jäsen. (O’Reilly 2009; Shah 2017.)

Havainnoinnin ohella kenttätööhön kuuluu usein ”informanttien” haastattelut, mutta tietoa antropologit saavat myös yksinkertaisesti kyselemällä: ”Miksi teette noin?” ”Mitä tuo tarkoittaa?” ”Mikä tämän

merkitys on?” ”Miksi sanoit niin?” Joskus kenttätöyläisen kysymykset voivat tuntua paikallisista ihmisistä naiiveilta tai turhauttavilta – tai pelkästään omituisilta. Vaikka antropologinen kenttätö on perinteisesti tapahtunut kaukana tutkijan kulttuuripiiristä, ympäristössä, joka ei ole hänen mukavuusalueitaan tiedollisesti, taidollisesti tai sosiaalisestikaan, ajatellaan tutkijan vierauden olevan positiivinen asia. Kulttuurin ulkopuolelta tuleva ihminen saattaa usein nähdä asioita, joita kulttuurin sisällä pidetään liian ”luonnollisina” tai itsestään selvinä. Tarvittiin esimerkiksi yhdysvaltalainen antropologi huomaamaan, että suomalaisilla on erityinen, kursaileva, kahvipöytä-kulttuuri (Roberts 1989).

Antropologian alkuaikoina tutkimuskohteena olivat useimmiten mahdollisimman kaukana ”länsimaisesta” kulttuurista olevat maantieteellisesti rajatut yhteisöt. Niistä tuotettiin kokonaisvaltaisia etnografioita eli kuvauksia kansoista, heimoista, etnisistä ryhmistä tai kylistä. Tällaisen klassisen antropologisen kenttätöön tärkeimmät aineistonkeruumenetelmät ovat olleet haastattelu ja havainnointi, mutta tutkijan painotuksista, hänen teoreettisen näkemyksensä vahvuudesta ja ylipäättään monenlaisista henkilökohtaisista mielenkiintoa ja havaintoja ohjaavista tekijöistä on riippunut, millaisiin johtopäätöksiin hän on tullut tutkittavasta kulttuurista. Antropologian historiasa onkin useita väittelyitä, joissa kaksi tutkijaa on tullut lähes vastakkaisiin näkemyksiin samasta yhteisöstä. Esimerkiksi Robert Redfield (1930) ja Oscar Lewis (1951) tutkivat kumpikin samaa Tepoztlánin kylää Meksikossa, mutta siinä missä Redfield päätteli kyläläisten elävän agraarisen harmonisessa kulttuurissa, Lewis havaitsi lähinnä kurjuutta ja näköalattomuutta. Nämä merkittävät erot tutkimustuloksissa synnyttivät tutkijoiden välille debatin, jota on sittemmin analysoitu paljon. Redfieldin ja Lewisin näkemyserot johtuivat jossain määrin eri järjestelmällisyyden tasoista kenttätöössä, mutta myös teoreettisista eroista, jotka vaikuttivat tutkijoiden näkemyksiin. Tutkijat myös painottivat eri menetelmiä – Redfield haastatteluja ja Lewis osallistuvaa havainnointia. (Esim. Coy 1971; Critchfield 1978; Moberg 2013, 24–26.)

Haastatteluissa ihmiset saattavat pyrkiä antamaan mahdollisimman hyvän kuvan omasta yhteisöstään tai he voivat myös ylikorostaa negatiivisia puolia, joten tutkijan on varottava tekemästä vahvoja

johtopäätöksiä pelkän haastatteluaineiston perusteella. Redfieldin ja Lewisin välisestä debatista opittiin, että jos tutkija analysoi ihmisten kertomia näkemyksiä kulttuuristaan, kannattaa varmuuden vuoksi myös havainnoida kulttuuria eli niin sanotusti trianguloida (esim. Flick 2007, 76–90) aineistoa. Usein puhuttu ja tehty voivat mielenkiintoisella tavalla erota toisistaan, mikä herättää tutkijassa lisätutkimuskysymyksiä: ”He puhuvat näin, mutta toimivat noin. Mistä se kertoo?” Toinen debatista opittu asia on se, että tutkijoiden on syytä tehdä metodologinen prosessinsa mahdollisimman läpinäkyväksi: Kuinka tutkimus on toteutettu, millaisia valintoja aineiston hankinnan suhteen on tehty, mitä jäi tutkimatta, mihin teorioihin – jos mihinkään – kenttätöyssä nojataan? Nykyään tällainen refleksiivisyys on etnologiassa ja antropologiassa olennainen osa tutkimusta.

Antropologisen kenttätöön evoluutio ja nykykäytäntö

Eri teoreettiset keskustelut ovat muokanneet etnografista menetelmää ja paljastaneet siitä uusia ulottuvuuksia muun muassa seuraavien tavoin:

- Teorialähtöisyys erottaa nykykenttätöön klassisesta kenttätöystä.
- Nykykenttätöyssä pienyhteisöt nähdään osana suurempaa kokonaisuutta.
- Etnografia on antropologiassa vuorovaikutusta.
- Levitessään antropologiasta muille tieteenaloille etnografinen metodi on saanut uusia muotoja.
- Itse-reflektio on osa antropologisen tutkimuksen tekemistä ja kirjoittamista.

1900-luvun alkupuolella kehitetty etnografinen menetelmä on pitänyt hyvin pintansa: antropologian tapa korostaa etnografista menetelmää tärkeimpänä tiedon tuottamisen muotona erottaa yhä antropologian muista humanistisista tieteistä ja yhteiskuntatieteistä. Kun nykyantropologi tekee etnografista tutkimusta, hän tarkastelee ihmisten toimintaa luonnollisissa konteksteissa tutkijan luomien kokeellisten tilanteiden sijaan. Aineisto voi kattaa tekstiaineistoja, mutta pääasialliset aineistolähteet ovat osallistuva havainnointi, arkielämän keskustelut

sekä löyhästi strukturoidut, vapaamuotoiset haastattelut. Kohteena ovat muutamat tapaukset ja pienryhmät. Etnografisen aineiston analyysissä tarkastellaan merkitysten, tehtävien, toiminnan seurausten ja institutionaalisten käytäntöjen merkityksiä paikallisissa ja laajemmissa konteksteissa (Hammersley & Atkinson 2007). Chicagon yliopiston sosiologit alkoivat kehittää etnografian kaltaisia metodeja jo 1920-luvulla.¹ Nykyään lähes kaikilla ihmistieteellisillä tieteenaloilla sovelletaan etnografisia menetelmiä. Eri tieteenalat ovat kehittäneet omia tapojaan käyttää etnografista menetelmää, eikä yhtä oikeaa tapaa määritellä saati soveltaa etnografista menetelmää ole olemassa.

Nykyantropologiassa etnografista menetelmää käytetään uusin tavoin. 1980-luvulla alkunsa saanut refleksiivinen käänne mullisti tutkijoiden tapaa tehdä etnografista tutkimusta. Antropologit James Clifford ja George Marcus (1986, 7) kiteyttivät aikansa antropologista keskustelua peräänkuuluttamalla refleksiivisyyttä etnografioiden kirjoittamiseen: ”Kirjoittajat eivät pysty kontrolloimaan sitä, miten heidän tekstinsä liittyvät valtaan ja historiaan. Etnografiset totuudet ovat siksi olennaisesti osittaisia, sitoutuneita ja vaillinaisia – . Kun osittaisuuden ymmärrys hyväksytään ja rakennetaan osaksi etnografian taidetta, se voi toimia hienovaraisen representaation lähteenä.”²

Analysoimalla etnografisten tekstien lajityyppisiä Clifford ja Marcus osoittivat, että etnografiset tekstit eivät kuvaa todellisuutta läpinäkyvästi. Klassikkoantropologit, kuten Evans-Pritchard ja Malinowski, eivät esimerkiksi juurikaan pohtineet kuvauksissa käytämiään käsitteitä. Tällainen kirjoitustapa tuotti kuvan vieraista kulttuureista muuttumattomina yhdenmukaisten traditioiden holistisina rakennelmina. Vieraiden kulttuurien tavat ja tapahtumat kuvattiin ikään kuin alati toistuvina historiattomina traditioina. Esimerkiksi Malinowski (1922, 91) kuvasi Tyynenmeren Trobriandsaarten asukkaiden käsityksiä sosiaalisten odotusten pysyvyydestä:

1 Chicagon etnografista koulukuntaa edustavat muun muassa seuraavat teokset: *The Hobo* (Anderson 1923), *The Gang* (Thrasher 1927) ja *The Ghetto* (Wirth 1928), jotka perustuivat eri puolilla Chicagoo tehtyyn kenttätyöhön. Andersonin teos on rikas kuvaus kulkurielämää viettäivistä työmiehistä. Thrasher tarkasteli, miten jengit tarjosivat nuorille miehille itsenäisyyttä ja kulttuuristen rajojen ylittämistä. Wirth luonnehti juutalaisen naapuruston sosiaalista rakennetta ja emotionaalisia ulottuvuuksia.

2 Käännös ST.

Kaikki tietävät, mitä heiltä odotetaan ja toimivat odotusten mukaan olipa kyse sitten etuoikeuden hankkimisesta, tehtävän suorittamisesta tai alistumisesta status quohon. Ihmiset tietävät, että näin on aina ollut ja näin sen on pysyttävä. Päällikön auktoriteetti, hänen etuoikeutensa ja tapansa antaa lahjoja ja saada niitä ovat se mekanismi, jonka kautta perinteiden voima toimii.³

Evans-Pritchard (1940, 151) puolestaan esitti Somalian alueella elävien Nuer-heimolaisten konfliktit jatkuvuutena eikä muutoksen lähteenä: ”Nuer-heimolainen taistelee heti, jos häntä on loukattu ja on herkkä loukkauksille – –. Kun mies kokee kärsineensä vääryyttä hän ei voi vedota auktoriteetteihin saadakseen oikeutta, vaan hänen pitää haastaa loukkaaja kaksintaisteluun.”⁴ (Evans-Pritchard 1940, 151.)

Marcus (1995) lanseerasi käsitteen monipaikkainen etnografia haastaakseen käsityksen etnografiasta leimallisesti yhteen paikkaan keskittyvänä holistisena kulttuurin kuvauksena. Hän määritteli monipaikkaisen etnografian tutkimustavaksi, joka analysoi paikallisia tutkimuskohteita yhteydessä globaaliin järjestelmään seuraten tutkimuskohteiden liikettä ja yhteyksiä. Monipaikkaisella etnografialla saatetaan myös tarkoittaa pelkästään monessa paikassa tehtävää kenttätyötä ilman yhteyttä laajempaan metodologiseen keskusteluun. Toki etnografinen tutkimus on usein ollut monipaikkaista jo ennen Marcusin keskustelun avausta. Kuten Candea (2009) huomauttaa, jo Malinowskin (1922) urauurtava tutkimus Tyynenmeren Trobriandien saarten Kula-vaihdosta (vaihtojärjestelmä, jossa henkilöltä toiselle siirretään seremoniaalisia arvoesineitä) rakentui monipaikkaisuuden ja liikkumisen kuvaukselle.

Refleksiivisen käänteen myötä etnografisen tutkimuksen pohjalta tuotetut tutkimukselliset tekstit alettiin nähdä sosiaalisesti tuotettuina teksteinä, jotka heijastavat tutkijan sosiaalista asemaa ja tausta-oletuksia. Se, että tutkijan kulttuuriset kokemukset ja sosiaalinen asema muokkaavat hänen näkemyksiään, ei vie pohjaa tutkimukselta, vaan vuorovaikutuksen ja oman näkökulman reflektointi on avain

3 Käännös ST.

4 Käännös ST.

kulttuuristen prosessien ymmärtämiselle. Samalla yhteisöjen kokonaisvaltaisen kuvauksen ja etnografisen preesensin, jossa asiat esitetään tapahtuviksi ikään kuin nykyhetkessä vaikka kuvataankin jo tapahtunutta, kyseenalaistaminen auttoi haastamaan käsitystä siitä, että elämme erillisissä kulttuureissa. Nykyantropologisissa teksteissä antropologit sijoittavat havaintonsa aikajaksumoon sekä kuvaavat taustan ja kontekstin monivivahteisesti. Näin tutkimukset auttavat ymmärtämään kulttuurin muutosta, toimijuutta ja yllärajoitettuja yhteyksiä. Reflektiivisyys ilmenee myös teorian merkityksessä etnografiselle tutkimukselle. Teorioiden eli käsitteiden ja niiden välisten suhteiden tarkastelua voi nimittäin pitää yhtenä refleksiivisyyden muotona. Etnografista kuvausta ei voi erottaa teoriasta, koska jokainen kuvaus kätkee sisäänsä teorian – edellyttäähän kuvaus aina valintoja, kuten näkökulman ja käsitteiden valintaa. Niinpä etnografista menetelmää on käytetty antropologian oppihistoriassa hyvin erilaisten antropologisten paradigmojen pohjalta ja tuottamaan erityyppisiä aineistoja. Toisaalta etnografiset aineistot ovat auttaneet haastamaan aikaisempia näkökulmia ja kehittämään uusia teoreettisia avauksia.

Nykyantropologiassa teorioiden rakentamista ei jätetä piiloon riivien väliin, vaan käsitteelliset valinnat tehdään tiedostetusti ja pohtien. Tutkimukset ammentavat aiemmista teorioista pyrkiessä samalla kehittämään uusia teorioita ja käsitteitä. Nykyetnografiset tutkimukset perustuvat teoreettisille kysymyksille ja refleksiiviselle tutkimusotteelle, ja laaja osa aineistoa esitetään vivahteikkaina kuvauksina. Nykyantropologit eivät pyri testaamaan tarkkoja hypoteeseja, mutta he ymmärtävät täydellisen avoimuuden ongelmat: tutkimus edellyttää aina jonkinlaista kehystä. Parhaimmillaan nykyetnografia tuo esille rajoituksensa, ottaa huomioon sosiaalisen elämän kompleksisuuden ja koherentin kuvan luomiseen liittyvän yksinkertaistamisen vaaran.

Etnografisen tutkimuksen teoreettisen ulottuvuuden painottaminen on tuonut uuden näkökulman kysymykseen siitä, pitäisikö antropologien tehdä tutkimusta omassa vai vierassa yhteisössä. Antropologinen kenttätyö oli pitkään suuntautunut Euroopan ulkopuolisiin kulttuureihin. Vieraan kulttuurin tutkimuksen etuna on se, että tutkija ei ole sokeutunut arkipäivän itsestäänselvyyksille, kuten omassa lähipiirissä helposti käy. Tosin kulttuurin vieraus on suhteellista, ja jokaisen omasta yhteiskunnasta löytyy itselle vieraita kulttuurisia

konteksteja ja kenttiä. Antropologit tekevätkin tutkimusta omista yhteiskunnissaan yhä enenevässä määrin. Lähialueiden tutkimusta ei kuitenkaan tehdä erillään kaukaisempia kulttuureja koskevasta tutkimuksista. Tietyllä alueella tehty etnografinen tutkimus voi tuottaa teoreettisia näkökulmia, joita voidaan luovasti soveltaa toisten yhteisöjen tutkimukseen. Esimerkiksi Sirpa Tenhunen on tehnyt pitkään kenttätöitä intialaisessa kylässä Länsi-Bengalin osavaltiossa. Hänen tutkimuksensa eivät kerro vain tästä yhdestä kylästä tai bengalikulttuurista, vaan hänen etnografisiin aineistoihin perustuvat analyysit kylän sosiaalisesta elämästä ja yllirajaisista yhteyksistä ovat pohjana teoreettisille näkökulmille, jotka voivat avata näkökulmia markkinatalouteen, politiikkaan ja uusien viestintäteknologioiden käyttöön muuallakin. (Tenhunen 2008; 2011; 2018.)

Antropologi Bruce Knauffin (2006) analyysi antropologisten johtavien tieteellisten lehtien artikkeleista antaa osviittaa siitä, mihin nykyaikantropologinen ja -etnografinen innovatiivisuus perustuu. Knauffin tarkastelemissa artikkeleissa tutkijat eivät niinkään ottaneet kantaa suurten paradigmojen eli suurempien tieteellisten suuntauksien puolesta tai niitä vastaan, vaan antropologit perustivat tutkimuksensa luoville käsitteen määrittelyille ja käsitteiden innovatiiviselle nivomiselle uusien aihealueiden tarkasteluun. Hyvä esimerkki käsitteiden siirtymisestä uusiin konteksteihin ovat antropologiset nykykeskustelut sukulaisuudesta. Henkilökategorioiden tutkimus, joka tarkastelee, miten yksilö ja toimija ymmärretään erilaisissa historiallisissa ja sosiaalisissa konteksteissa, muotoutui eri tutkijoiden pyrkimyksistä ymmärtää suhteiden symbolista rakentumista Afrikassa (esim. Fortes 1961) ja Aasiassa (esim. Östör ja muut 1982; Strathern 1988; Carsten 1995). Keskustelun tuottamat näkökulmat ovat auttaneet näkemään, miten perhesuhteiden hahmotus on symbolista myös Euroopassa ja Yhdysvalloissa lainsäädäntöön ja arkiajateluun juurtuneista individualismin ihanteista huolimatta (Carsten 2004). Antropologit tuottavat samanaikaisesti rikasta etnografista aineistoa ja uusiin näkökulmiin johtavia teoreettisia kysymyksenasetteluja. Teoreettisesti orientoitunut etnografinen tutkimus uudistaa antropologiaa tieteenalana. Samalla teoreettiset käsitteet mahdollistavat vuoropuhelun eri yleisöjen kanssa, kun ne määritellään ja perustellaan selkeästi ja ymmärrettävästi (Knauff 2006).

Antropologia tuottaa monimuotoisuuden ymmärrystä, koska sen ytimessä on pyrkimys etnografisen menetelmän avulla kuvata vivah-teikkaasti ja vertailla analyttisesti erilaisia kulttuurisia konteksteja. Antropologit viettävät runsaasti aikaa tutkimuskohteissaan. He ovat vuorovaikutuksessa tutkimiensa ihmisten kanssa. Tutkimuksen suun-taaminen tutkijan oman kulttuurin ulkopuolelle, lähelle tai kauas, synnyttää vertailevan asetelman, joka avaa vaihtoehtoisia maailmoja käsitteineen ja merkityksineen. Tällainen vertaileva näkökulma pal-jastaa tutkijalle ja hänen lukijoilleen myös oman kulttuurin näkymät-tömiä itsestäänselvyyskä.

Kenttäpäiväkirja etnografian työssä

Osallistuvaan havainnointiin perustuva etnografinen tutkimus ker-ryttää valtavan määrän tutkimusaineistoa. Kenttätöön aikana etno-grafi ei vielä tiedä tarkkaan, mitkä asiat osoittautuvat olennaisimmik-si hänen tutkimustyönsä kannalta. Sen vuoksi on suositeltavaa kirjata ylös mahdollisimman paljon havaintoja. Havaintojen kirjaamiseen etnografit käyttävät kenttäpäiväkirjaa, joka voi sisältää paitsi kirjalli-sia kuvauksia nähdystä ja koetusta, myös piirustuksia, kartoja ja si-taatteja ihmisten sanomisista. Aivan kaikkea ei voi eikä tarvitse kir-jata ylös – tutkimuskysymykset ja teoreettinen viitekehys toimivat rajaavina tekijöinä.

Kenttäpäiväkirjan muotoon kannattaa kiinnittää huomiota. Voi ol-la houkuttelevaa käyttää havaintojen kirjaamiseen kannettavaa tieto-konetta, tablettia tai älypuhelin. Joissakin kenttätökohteissa nämä välineet saattavat kuitenkin herättää epätoivottua huomiota, aiheut-taa ylimääräistä stressiä ja rajoittaa kenttätöitä. Perinteinen paperi-muotoinen kenttäpäiväkirja on tällöin käytännöllinen ja turvallinen valinta. Toisissa tilanteissa sähköinen kenttäpäiväkirja voi olla toimi-vampi valinta – on pidettävä mielessä, että etnografi haluaa sulautua ympäristöönsä. Kenttäpäiväkirjan muoto on näin ollen valittava ti-lanteen mukaan.

Kenttäpäiväkirja toimii tutkimusaineistona haastattelujen tapaan. Päiväkirjamerkintöjen pohjalta etnografi tekee tulkintoja koodaten ja kategorisoiden aineistoaan. Kenttäpäiväkirja itsessään ei vielä ole

analyttinen tulkinta vaan pikemminkin kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. On tosin perusteltua kysyä, missä määrin kuvaus ja tulkinta ovat toisistaan erillisiä prosesseja: havaintomme maailmasta ovat erilaisen sosiaalisten positioidemme jäsentämiä ja rajoittamia. Havainnoissamme teemme jo tulkintoja. Sen vuoksi etnografin on suhtauduttava kriittisesti omaan aineistoonsa ja pohdittava esimerkiksi sitä, kuinka hänen oma sukupuoliensa ja luokka- asemansa ovat vaikuttaneet tutkittavan ilmiön ymmärtämiseen. Kahden etnografin kenttäpäiväkirjat poikkeavat väistämättä toisistaan, vaikka he tutkisivat samaa ilmiötä samoin tutkimuskysymyksin. Itsereflektio onkin tärkeä osa etnografin työtä.

Esimerkki kenttäpäiväkirjasta

Jelena Salmi tutki väitöskirjatyössään *Differentiated citizenship, displacement, and materiality in state-citizen relations in Ahmedabad* (2019) kehityksen nimissä pakkosiirrettyjen ja uudelleen-asutettujen slummiasukkaiden käsityksiä valtiosta ja kansalaisuudesta intialaisen Ahmedabadin kaupungin laidalla. Ahmedabad, Gujaratin osavaltion väkirikkein kaupunki, tunnetaan Intiassa kehityksen mallikaupunkina ja pääministeri Narendra Modin kannatusalueena. Ennen valintaansa Intian pääministeriksi vuonna 2014 Modi toimi Gujaratin osavaltion pääministerinä. Hänen agendaansa kuului Ahmedabadin kehittäminen slummeista vapaaksi maailmanluokan kaupungiksi. Näin ollen tuhannet slummiasukkaat siirrettiin kaupungin laitamille rakennettuihin betonikerrostaloihin puhtauden ja kehityksen nimissä.

Salmen kymmenen kuukauden mittainen kenttätyö keskittyi Sadbhavna Nagar -nimiselle kaupungin rakennuttamalle uudelleen-asutusalueelle. Kenttätyössään hän kantoi aina mukanaan pientä päiväkirjaa havaintojen kirjaamista varten. Päivän lopuksi hän koosti havainnot yhteen Word-tiedostoon. Seuraava esimerkki on kooste Salmen yhden kenttätyöpäivän havainnoista. Tutkimusassistentti Nareshia lukuun ottamatta esimerkissä käytetyt nimet ovat pseudo-nyymejä.

Kenttäpäiväkirja 2/2015: 12.6.2015 Pudonnut ikkunalasi ja Achalin haastattelu

Viime yönä Nareshin blockissa yläkerran asunnosta irtosi ilmeisesti kovan tuulen vuoksi pala ikkunalasia, joka tippui alhaalla nukkuneen miehen päälle. Hänen olkapäähänsä tuli suuri, sairaalahoitoa vaatinut haava. Tapaus sattui kello 2 yöllä ja mies vietiin LG Hospitaliin. Nyt hän oli palannut kotiin ja näytti minulle tikattua haavaansa. Hänen äitinsä kääri sideharsoa haavan ympärille. Äiti päivitteli myös, että mitä jos ikkunalasi olisikin osunut hänen lapsenlapsensa, joka myös nukkui alhaalla charpailla [narusängyllä]. Hän olisi ehkä kuollut. Paikalle tuli nuori nainen (n. 20 v.), joka sanoi virnistäen, että ”Modi tiputti ikkunalasin alas”. Lasi nimittäin tippahti siksi, että hallitus ei ole rakentanut kerrostaloja huolellisesti kunnollisista rakennusmateriaaleista, sanoi nainen. Paikalle kerääntyneen porukan mukaan ikkunalasit ovat rikkoutuneet lähes kaikista asunnoista, sillä ne eivät kestä tuulta ja sadetta kovinkaan hyvin. Tässä tapauksessa yläkerran asunnon omistaja kuitenkin maksoi vapaaehtoisesti alhaalla nukkuneelle miehelle korvauksia 500 rupian verran sopiakseen asian.

Istuin hetken keskustelemassa vaghri-perheen kanssa onnettomuudesta ja muistakin asioista. Yritin nauhoittaa erään naisen haastattelua, mutta meteli ja ympäristön tapahtumat häiritsivät haastattelun etenemistä. Sain kuitenkin selville, että nainen asui aiemmin Amrewadissa, jossa AMC [Ahmedabad Municipal Corporation eli Ahmedabadin kaupunki] rakensi viemäriä 1,5 vuotta sitten ja jyräsi heidän talonsa. Nyt hän asuu Vatvassa vuokralla odottaen uuden asunnon valmistumista. Amrewadiin rakennetaan samanlaisia nelikerroksisia taloja kuin Vatvassakin. Hän muutti Vatvaan, koska hänen äitinsäkin asuu siellä (kuuntele haastattelu).

Alueen takaosassa oli jälleen käynnissä tappelu, Nareshin mukaan muslimien välillä. Achal sanoi, että kenties huumeet tai alkoholi ovat osallisina asiaan. Kysyin Achalilta, missä hän asuu. Hän viittoili temppelien suuntaan ja pyysi käymään kotiinsa. Niinpä lähdimme matkaan saman tien (minä, Naresh, Achal).

Vihannesmyyjä oli runsaasti paikalla SN:n [Sadbhavna Nagarin] sisäisillä kaduilla klo 10.30 (lounasaika lähestymässä). Achalin kerrostalossa oli tulva, sillä katon vesitankki tulvi yli äyräidensä. Portaat ja käytävä laittehtivat vedestä.

Achal asui kolmannessa kerroksessa. Hänen vaimonsa oli lukinnut oven ja Achal rynkytti ovea sanoen, että ”Madame on täällä”. Minut istutettiin olohuoneeseen metalliselle penkille ja Achal kävi hakemassa kaupasta pullollisen 7Upia. Achal kertoi asuneensa aiemmin Victoria Gardenissa

Ellisbridgen lähellä. Suurin osa hänen talonsa muista asukkaista on myös samasta paikasta, pieni osa Kankarialta. Kaikki talon asukkaat ovat hinduja (kysyin asiaa itse). Achalin asunnon seinät oli maalattu hienosti kaksivärisiksi maaliroiskein (ks. kuva) ja seinällä oli Ganesha-taulu. Olohuoneen oven viereistä seinää vasten oli suuri lasiovinen kaappi, jonka päällä oli iso TV. Achal laitto television päälle ja valitsi kanavaksi Music Televisionin. TV:stä tuli kamalaa räppiä, kappale nimeltä ”International villagers”. Achalin vaimo tervehti lyhyesti, mutta ei tullut juttelemaan. Hän jynssäsi asunnon lattiaa ja vessaa. Pariskunnan välit eivät vaikuttaneet järin lämpimiltä. Kiusallista, kun satun tietämään Achalin avioliiton ulkopuolisesta suhteesta. Achalin palattua pyysin häneltä haastattelua ja hän suostui (kuuntele haastattelu).

Ote kenttäpäiväkirjasta osoittaa, kuinka uudelleenasetetut slummi-asukkaat kokivat valtion roolin asuinalueensa rakennetun ympäristön kautta. Uudelleenasetusalueen infrastruktuurin ongelmat olivat keskeinen huolenaihe asukkaiden jokapäiväisessä elämässä, sillä ne vaikuttivat heidän elinkeinoihinsa, sosiaalisiin suhteisiinsa ja terveyteensä hyvin konkreettisella tavalla. Usein he syyttivät asuinalueen ongelmista pääministeri Narendra Modia (”Modi tiputti ikkunalasin alas”), joka oli heidän mielikuvissaan valtion henkilöitymä. Esimerkin kaltaisten havaintojen kasautuminen johti siihen, että Salmi keskittyi valtion ja uudelleenasetettujen ihmisten välisiin suhteisiin rakennetun ympäristön näkökulmasta. Toisin sanoen havainnot ohjasivat kenttätöiden painotuksia ja teoreettisen näkökulman valintaa: ne ohjasivat tutkijan keskittymään infrastruktuurin antropologiaan ja materiaalisuuden teoretisointiin.

Kenttäpäiväkirjan teksti havainnollistaa, kuinka haastattelut järjestyivät käytännössä. Haastatteluista sovittiin yleensä spontaanisti tilanteen tarjoutuessa. Keskeistä kenttätöissä onkin mahdollisuuksiin tarttuminen ennalta laaditun suunnitelman orjallisen noudattamisen sijaan. Salmen kenttätöissä tämä oli tärkeää myös siksi, että ihmisillä ei useinkaan ollut aikaa haastatteluille juuri silloin, kun tutkija itse olisi halunnut. Tähän vaikuttivat erityisesti ihmisten työn epäsäännöllinen luonne ja kulttuurierot: Intiassa sovittuja aikatauluja ei noudateta kellontarkasti.

Havainnoinnin fokus oli paitsi ihmisten puheissa, myös materiaalisessa ympäristössä ja sosiaalisessa kanssakäymisessä. Esimerkiksi

Achalin haastattelun aikana Salmi havainnoi myös kodin sisustusta ja aviopuolisoiden välistä suhdetta sekä Achalin suhtautumista häneen itseensä. Kenttäpäiväkirja osoittaa, kuinka tutkijaa puhuteltiin ”madame”-termillä ja kuinka ulkomaalaisen vierailijan oletettiin juovan 7Upia ja kuuntelevan amerikkalaista musiikkikanavaa. Intialaiselle vieraalle olisi todennäköisesti tarjottu teetä. Toisaalta kenttäpäiväkirja vihjaa myös tutkimustyön eettisistä ongelmista. Kenttätyön aikana Salmi keskusteli satojen ihmisten kanssa. Monet kertoivat hänelle juoruja toisista asukkaista ja vannottivat kertomasta niitä eteenpäin. Lopulta salassa pidettävää tietoa oli kerääntynyt niin paljon, että hän koki sen ahdistavaksi: ”Mitä jos tulee vahingossa paljastaneeksi arkaluontoisia asioita?” Tutkijan etiikka velvoitti pitämään kerrotut asiat yksityisenä tietona, vaikka se olisi ollut vastoin omia moraalikäsitteitä.

Otteessa esiintyvä Naresh toimi Salmen tutkimusassistenttina muutaman kuukauden ajan. Teksti havainnollistaa hänen rooliaan tärkeimpien tapahtumien välittäjänä: Naresh viittasikin itseensä vitsekkäästi ”BBC tower” -nimellä. Hän ohjasi Salmea paikkoihin, joista haastateltavia löytyi, ja vaikutti näin tutkimuskentän muotoutumiseen. Toisaalta Nareshin tulkintaan tapahtumien kulusta (esim. tapelu tapahtui muslimien välillä) oli suhtauduttava varauksella. Usein Naresh ei tiennyt, mitä oli oikeasti tapahtunut, vaan esitti omat tulkintansa aiempien kokemustensa ja ennakkoluulojensa pohjalta. Näin ollen analyysin kohteena ei ollut pelkästään se, mitä Naresh sanoi, vaan myös se, miksi hän esitti todellisuuden tietyllä tavalla.

Käytännöllisenä seikkana kenttämuistiinpanoista mainittakoon vielä viittaukset haastattelunauhoihin ja valokuviin muistiinpanojen seassa. Ne auttavat tutkijaa eri aineistojen yhdistämisessä ja helpottavat analyysi- ja kirjoitusprosessia. Kenttäpäiväkirjaotteen alun kuvaus pudonneen ikkunalasin tapauksesta päättyi lopulta osaksi Salmen väitöskirjaa jalostetussa muodossa (Salmi 2019, 121):

The summer of 2015 was sweltering, the temperatures reaching 48° Celsius. A few people in Sadbhavna Nagar could afford to buy an air cooler, but most only had a fan in their apartment. During the summer months, many people slept on the roof or downstairs on a rope-strung bed (chārpāi) or a pushcart (lāri) because the concrete apartments had become unbearably hot. Sleeping outside on one’s pushcart also prevented

neljään kuukauteen ei kukaan
lempa ole järkevästi käitä,
Väinän kehottaa neitä isän-
maam 11 ja 33 välissä
jalkapallotilalle alvalle
Chorpoelle. 18 tuntea ja
muutoksemme sakkorivaa.
33 alakerroksen väinen
pesee parokkeensa hies-
sä pölystä. 9 ja 11 välissä
on lausia leikkimässä.

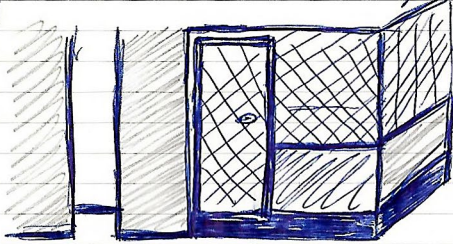
Pikkupajat kertovat kysymyksessä,
ettei 34:ssä ole paskaan
asunua kefirin. Se on tyhjä
tyhjä.

Huvagon 77 seinässä alvan
mainoksen, ps. kuva.

Kuva 1. Ote Jelena Salmen kenttäpäiväkirjasta. Salmi kirjoitti kymmenen kuukauden kenttätönsä aikana päivittäin. Hän teki yksittäisiä muistiinpanoja pieneen kirjaan kenttätönsä lomassa ja taltioi päivän muistiinpanot sähköiseen muotoon kotiin palattuun. Samalla hän lisäsi viitteitä päivän aikana otettuihin valokuviin, videopätkiin ja haastattelunauhoihin.

28/11/2015

58 alakerran parveke

ovi
ja
rauta-
nsikke

29/11/2015 KITA. NAÏSSÄ

Menimme paikalle klo 20, kuten sovitti. 59 baarissa oli pyölyllä katos, jonka alla ihmiset istuivat syödessä paraciruyania rihmoissa suu- ja pyöreitä lautasilla. Me istuimme alas parvekkeelle. Alkulla oli ehkä 100 ihmistä. Jaafarilla oli binyarin lisäksi makeaa vettä, jota me söimme. Ihmiset juoivat ja raperoivat valpuria ohina maaria että meidät ohjattiin ylöspäin, jossa mbroan istui. Vihkiminen oli suoritettu Shah Alamin majleijassa klo 16. Pojan sukulaisten olisina on lähemmäs ja affaisivat kyllön mukansa Shah Alamin. Juuri asa

it from being stolen. The versatile pushcart functioned as a shop in the daytime and as a bed at night.

Dozing outside in the street had its risks. In June, a young man sleeping on a *chärpäi* in front of his apartment was hit by a falling windowpane. He got a deep cut in his shoulder and had to be taken to the LG Hospital. Returning home in the morning, he told me about the accident while his mother was wrapping gauze around the cut. Their neighbor, a woman in her 20s, passed by. Grinning, she remarked how "Modi threw the windowpane down." People who had gathered around us started talking about how the windowpanes of nearly all the apartments were broken – the government had used inferior building materials. In their view, construction deficiencies and the lack of proper maintenance had caused the unfortunate accident.

Lopuksi

Antropologiassa etnografia on perinteisesti tarkoittanut pitkäaikaista kenttätöitä tutkittavassa kulttuurissa, yleensä kaukana tutkijan kotimaasta. Nykyään tutkimuskenttänä voi toimia melkein mikä tahansa yhteisö tai sosiaalinen kenttä: kaupunginosa, työpaikka, virtuaalinen pelaaajayhteisö tai vaikkapa koululuokka. Toivottavaa on, että tutkija on mukana tutkittaviensa arjessa ja perehtyy siihen omakohtaisesti – tätä kutsutaan osallistuvaksi havainnoinniksi. Antropologiseen kenttätööhön kuuluu oleellisesti haastattelu ja osallistuva havainnointi, jotka saattavat toisinaan tuottaa keskenään ristiriitaista ja siten myös hedelmällistä tietoa.

Tutkija on aina jossain määrin vajavainen instrumentti, ja yksikään kenttätöäaineisto ei ole kaiken kattava. Se, mitä aineistoksi lopulta päätyy, riippuu jossain määrin sattumasta ja tutkijan omista, tiedostetuista tai tiedostamattomista, mieltymyksistä. Myös tutkijan valitsema teoreettinen viitekehys ohjaa aineiston muotoutumista. Refleksiivisyys eli tutkimusprosessiin vaikuttaneiden tekijöiden ja valintojen sekä tutkijan omien asenteiden ja sosiaalisten positioiden avoin tarkastelu on tärkeä osa antropologista kenttätöitä ja koko tutkimusprosessia. Se antaa tutkimuksen lukijoille paremman mahdollisuuden arvioida tutkimustulosten mielekkyyttä.

Etnografinen kenttätö kerryttää yleensä suuren määrän aineistoa. Kenttätöön aikana tehtyjen havaintojen huolellinen kirjaaminen

kenttäpäiväkirjaan on tärkeä osa etnografian työtä. Kirjallisten muistiinpanojen lisäksi etnografi voi hyödyntää työssään esimerkiksi videokuva, valokuvia, äänitallenteita ja piirustuksia. Monipuolinen, hyvin järjestetty aineisto luo pohjan analyysille ja teorianmuodostukselle – näin ollen kenttämuistiinpanojen tallentamiseen ja järjestämiseen on varattava riittävästi aikaa.

Tietolaatikko: Vinkkejä kentälle

Ennen kentälle menoa:

- Perehdy paikalliseen kulttuuriin ja tutkimusaiheeseen aiemman tutkimuksen ja muiden aineistojen avulla. Varaudu silti siihen, että kentän todellisuus on erilainen kuin oletit.
- Aiempi tutkimus on hyvä pohja, mutta älä pelkää tehdä kenttätystä omanlaistasi. Tutki, mitä haluat, ja analysoi itse.
- Opettele paikallinen kieli ja/tai erikoissanasto. Jos se ei ole mahdollista, hanki pätevä tulkki, jolla on myös hyvät sosiaaliset taidot ja paikallisia verkostoja. Auta tulkkiä ymmärtämään tavoitteesi ja kulttuurinen taustasi.
- Tulkki voi olla myös avaininformantti eli sellainen paikallinen kontaktihenkilö, johon voi tukeutua hankalissakin kulttuurisissa kysymyksissä ja käytännön haasteissa.
- Hanki hyvä kartta kenttätöalueestasi, ja opettele liikkumaan alueella sujuvasti.
- Varaudu kertomaan, mitä ”hyötyä” tutkimuksestasi on tutkittaville (esim. tutkimuksen avulla ihmiset saavat tietoa heidän kulttuuristaan).
- Hanki tarvittaessa tutkimuslupa, perehdy instituutiosi tutkimuseettiseen ohjeistukseen ja EU:n tietosuojadirektiiviin sekä selvitä paikallisilta viranomaisilta tutkimustyösi reunaehdot.
- Jos tutkimuskenttäsi on kaukana kotimaasta, tee matkustusilmoitus (<https://matkustusilmoitus.fi/>).
- Seuraa yliopistosi tutkimuseettistä ohjeistusta. Jos matkasi suuntautuu haastavalle alueelle, ota selvää ulkoministeriön matkustustiedotteista, terveystarpeista ja huolehdi rokotuksista.
- Opiskelijan ei kannata haukata liian suurta palaa, vaan konsultoida ohjaajaansa vaikeiden ja sensitiivisten kenttätöiden suhteen. Monesti aihetta voi säätää kevyemmäksi.
- Varaa kenttätööhön riittävästi aikaa.

Kentällä:

- Ole diplomaattinen ja noudata paikallisia normeja, mutta älä pelkää virheitä. Ihmiset ovat useimmiten ymmärtäväisiä eivätkä oleta sinulta samanlaista käyttäytymistä kuin itseltään. Useimmat ihmiset ovat tietoisia kulttuurieroista ja ymmärtävät niitä.
- Syö ja juo mitä sinulle tarjotaan. Se murtaa muureja. Jos joudut kieltäytymään tarjoiluista, niin kerro sopiva syy (allergia, ei kuulu ruokavaliioon tms.) ja kerro arvostavasi tarjoamista.
- Varaudu siihen, että sinua pidetään merkkihenkilönä, arvokkaana vieraana ja/tai ärsyttävänä utelijana. Kysymyksiisi saamasi vastaukset heijastavat tätä asennetta.
- Kysy silti tyhmiäkin kysymyksiä. Älä arastele tarkentavien kysymysten esittämistä tai samojen asioiden kysymistä uudelleen.
- Tutkimuksesi tarkoitus voi jäädä tutkittaville epäselväksi tai se ei edes kiinnosta heitä. Tarpeen mukaan voit esittää tutkimusaiheesi laajasti (esim. ”Haluan kirjoittaa kirjan siitä, millaista elämä on tämän maan maaseudulla.”).
- Ihmiset saattavat olettaa, että he eivät ole tarpeeksi hyviä yhteisönsä edustajia haastateltaviksi. He saattavat ehdottaa itsensä sijaan kulttuurinsa asiantuntijoita haastateltaviksi (opettajia, virkahenkilöitä jne.). Kerro, että olet kiinnostunut kaikenlaisista näkökulmista.

Lisälukemista

- Astuti, Rita, Parry, Jonathan and Charles Stafford (toim.) 2007. *Questions of anthropology*. Oxford, New York: Berg.
- Engelke, M. 2018. *How to think like an anthropologist*. Princeton: Princeton University Press.
- Fassin, D. 2013. Why ethnography matters: On anthropology and its publics. *Cultural Anthropology* 28:4, 621-46.
- Metcalfe, Peter. 2018/2005. *Antropologia: johdatus perusteisiin*. Suomentaneet Matti Eräsaari, Timo Kallinen ja Katja Uusihakala. Helsinki: Gaudeamus.
- Robben, A. C. & Sluka, J. A. (toim.). 2012. *Ethnographic fieldwork: An anthropological reader*. Chichester: John Wiley & Sons.

Lähteet

- Anderson, Nels. 1923. *The hobo*. Chicago: University of Chicago Press.
- Candea, Matei. 2009. Multi-sited ethnography. Julkaisussa: Barnard, Alan

- & Spencer, Jeremy (toim.) *Routledge encyclopedia of social and cultural anthropology*. Lontoo: Routledge, 485–486.
- Carsten, Janet. 1995. The substance of kinship and the heat of the hearth: feeding, personhood and relatedness among Malays of Pulau Langkawi. *American Ethnologist* 22:2, 223–241.
- Carsten, Janet. 2004. *After kinship*. New York: Cambridge University Press.
- Chakraborty, Parikshit. 2018. Franz Boas: a short biographical sketch. *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences* 6:4, 823–827.
- Clifford, James & Fisher, Marcus. 1986. *Writing culture: the poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Coy, Peter. 1971. A watershed in Mexican rural history: some thoughts on the reconciliation of conflicting interpretations. *Journal of Latin American Studies* 3:1, 39–57.
- Critchfield, Richard. 1978. Look to suffering, look to joy. Robert Redfield and Oscar Lewis Restudied. Part I: Tepoztlán 1926–1956: Hidden answers. *AUFS Reports* 7: 1–11.
- Evans-Pritchard, Edward E. 1940. *The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Oxford University Press.
- Firth, Raymond. 1951. Contemporary British social anthropology. *American Anthropologist* 53, 474–489.
- Flick, Uwe. 2007. *Qualitative research kit: managing quality in qualitative research*. Lontoo: Sage.
- Fortes, Meyer. 1961. Pietas in ancestor worship. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 91, 166–191.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul. 2007. *Ethnography: principles in practice*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hegeman, Susan. 1998. Franz Boas and professional anthropology: on mapping the borders of the “modern”. *Victorian Studies* 41:3, 455–483.
- Knaft, Bruce. 2006. Anthropology in the middle. *Anthropological Theory* 6:4, 407–430.
- Lewis, Oscar. 1951. *Life in a Mexican village: Tepoztlán restudied*. Champaign, Illinois: University of Illinois Press.
- Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific*. Lontoo: Routledge and Kegan Paul.
- Marcus, George. 1995. Ethnography in/of the world system: the emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.
- Metcalf, Peter. 2018/2005. *Antropologia: johdatus perusteisiin*. Suomentaneet Matti Eräsaari, Timo Kallinen ja Katja Uusihakala. Helsinki: Gaudeamus.
- Moberg, Mark. 2013. *Engaging anthropological theory*. New York: Routledge.
- O’Reilly, Karen. 2009. Malinowski. *Julkaisussa: O’Reilly, Karen (toim.) Key concepts in ethnography*. Lontoo: Sage, 138–144.
- Redfield, Robert. 1930. *Tepoztlán, a Mexican village: a study in folk life*. Chicago: University of Chicago Press.

- Roberts, Fredric M. 1989. The Finnish coffee ceremony and notions of self. *Arctic Anthropology* 26:1, 20–33.
- Salmi, Jelena. 2019. *Differentiated citizenship, displacement, and materiality in state-citizen relations in Ahmedabad*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Shah, Alpa. 2017. Ethnography? Participant observation, a potentially revolutionary praxis. *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 7:1, 45–59.
- Strathern, Marilyn. 1988. *The gender of the gift: problems with women and problems with society in Melanesia*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Tenhunen, Sirpa. 2008. Gift of money: rearticulating tradition and market economy. *Modern Asian Studies* 42:5, 1035–1055.
- Tenhunen, Sirpa. 2011. Culture, conflict and translocal communication: mobile technology and politics in rural West Bengal, India. *Ethnos* 76:3, 398–420.
- Tenhunen, Sirpa. 2018. *A village goes mobile: telephony, mediation and social change in rural India*. New York: Oxford University Press.
- Thrasher, Frederic. 1927. *The gang: a study of 1,313 gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tylor, Edward B. 1871. *Primitive culture: researcher into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. Lontoo: John Murray.
- Wirth, Louis. 1928. *The ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.
- Östör, Akos, Fruzzetti, Lina & Barnett, Steve. 1982. *Concepts of person: kinship, caste, and marriage in India*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Materiaalisuus etnologiassa

Anna Kajander

© <https://orcid.org/0000-0002-3523-3889>

Materiaalisen kulttuurin – esimerkiksi esineiden ja rakennettujen ympäristöjen – tutkimus on osa kulttuurien tutkimusta. Etnologisessa tutkimuksessa materiaalisuus on ollut yksi keskeisiä kiinnostuksen kohteita jo tieteenalan alkuvaiheista saakka. Esineiltä tai artefakteilta ei oikeastaan voi edes välttyä aloilla, jotka tutkivat ihmisiä kulttuurisissa ja arkisissa ympäristöissään, sillä ne ovat työn, kodin ja vapaa-ajan keskeisiä elementtejä. Tavat tarkastella esineitä ovat kuitenkin vaihdelleet eri aikoina. Niitä on tutkittu materiaalisina kappaleina, joiden valmistus- ja käyttötapoja tai levinneisyyttä on ollut tärkeää selvittää. Niitä on käytetty myös välineinä tai näkökulmina, joiden kautta on päästy käsiksi erilaisiin kulttuurisiin ilmiöihin, merkitystenantoihin ja toiminnan tapoihin.

Esine voi siis olla kulttuurien tutkijalle joko varsinainen tutkimuskohde tai – kuten nykyisin usein on – tarkastelukulma, jonka kautta voidaan tutkia jotakin aineetonta. Itse esineisiin tiukasti keskittyvä tutkimus ei nykyisin ole alan valtavirtaa, vaan esineitä yhdistetään erityisesti erilaisiin kulttuurisiin käsityksiin sekä kokemusmaailmiin. Omassa tutkimuksessani olen tarkastellut kirjojen materiaalisuutta osana nykyisiä lukemisen tapoja. Sen sijaan, että olisin keskittynyt esimerkiksi kirjojen valmistustapoihin tai niissä käytettyihin materiaaleihin, olen keskittynyt käsityksiin ja merkitystenantoihin, joita erilaisiin kirjamuotoihin liitetään (ks. Kajander 2020). Varsinaisen esinetutkimuksen sijaan tarkastelukulmaani voi sanoa materiaalisen kulttuurin alaan kuuluvaksi tutkimukseksi.

Menetelmällisesti esineiden tutkimusta voivat ohjata keskeiset kysymykset sekä käytettävä aineisto, joka voi koostua itse esineistä mutta myös esimerkiksi teksteistä, haastatteluista ja havainnoinnista.

Esineisiin liittyviä ilmiöitä ja ihmisen suhdetta materiaalisuuteen tutkitaan siten samoin laadullisin menetelmin, joita käytetään kulttuurien tutkimuksessa ylipäänsä. Tärkeää on tutkimuskohteen kontekstin määrittäminen ja käsitteellistäminen.

Tässä luvussa nostan esille tapoja, joilla esineitä on viime aikoina lähestytty erityisesti etnologian alalla. Vaikka usein esineet liittyvät etnologiassakin museoalaan, tämän artikkelin näkökulma ei ole museologinen (ks. Mäkinen tässä teoksessa). Teksti selventää, kuinka esineiden avulla voidaan tarkastella erilaisia menneisyyden ja nykyisyyden kulttuurisia ilmiöitä. Se toimii lyhyenä katsauksena aiempaan alan esinetutkimukseen sekä siihen, millaisia tarkastelukulmia ja menetelmiä on sovellettu materiaalsen kulttuurin uudemmissa tutkimuksissa.

Esinetutkimuksen taustaa

Esineiden tutkimus on ollut kulttuurien tutkimuksessa, esimerkiksi etnologiassa ja kulttuuriantropologiassa, alkujaan sidoksissa esineiden keruuseen, tutkimiseen ja museokokoelmiin tallentamiseen. Antropologiassa vieraista tai kaukaisista kulttuureista on tuotu ja tallennettu esineistöä, jonka on katsottu kertovan jotakin siitä yhteisöstä, jossa ne ovat syntyneet ja jossa niitä on käytetty. Tällaisia kokoelmia on esillä esimerkiksi etnografisissa museoissa ympäri maailman (ks. esim. Helinä Rautavaaran museo tai Kansallismuseon etnografiset kokoelmat). Etnologia on tieteenalana ollut lähellä sosiaali- ja kulttuuriantropologiaa, ja myös esineiden tarkastelun alkujuuret olivat samankaltaisessa keruun ideassa, vaikkakin lähemmäs, usein kotimaahan tai lähialueille, sijoittuvan tutkimuksen näkökulmasta.

Etnologiassa ja kansatieteessä esinetutkimuksen alkuperäinen tavoite oli tallentaa esineiden avulla suomalais-ugrialaisten kansojen kulttuuria sekä suomalaista talonpoikaista elämäntapaa, jonka ajateltiin olevan katoamassa modernisaation ja kaupungistumisen tieltä. Tämä tutkimusote sai vaikutteita erityisesti luonnontieteistä ja kehityspolista. Esineiden ajateltiin osoittavan kulttuurin etenemistä alkeellisesta tai yksinkertaisesta monimutkaisempaan ja samalla kehittyneempään suuntaan. Kiinnostus esineisiin liittyi tavoitteeseen

tallentaa kulttuuria ja samalla kartuttaa museoiden esinekokoelmia. Kansatieteilijät pyrkivät aiemmin hahmottamaan kokoelmien avulla esineiden tai ilmiöiden levinneisyyttä piirtämällä niistä kansatieteellisiä karttoja (ks. Rauhala 2019, 35; Snellman 2003, 45; Lehtonen 2005, 12–13). Varsinaisiin tutkimusmenetelmiin kuuluivat esimerkiksi historiallis-maantieteellinen metodi sekä *Wörter und Sachen* -menetelmä, jossa hyödynnettiin nimistön tutkimusta esineiden ja ilmiöiden kulkeutumisen selvittämisessä (Lehtonen 2005, 12–13; Kiuru 1999, 226). Tutkimuksen kohteena olivat talonpoikaiseen elämäntapaan liittyvät esineet, sillä näiden ajateltiin kuvaavan kansankulttuuria sen aidoimmassa ja alkuperäisimmässä muodossaan.

Tutkimuksen painopiste alkoi 1900-luvun puolivälin jälkeen hiljalleen muuttua, kun tutkimus laajeni koskemaan erilaisia ammatillisia ja sosiaalisia ryhmiä. Menneisyyteen katsovan näkökulman rinnalle alkoi tämän myötä tulla muutosta ja uutuuksia koskevaa tutkimusta. Tutkimustyö alkoi muuttua keruusta ja tallentamisesta moniulotteisemmaksi kenttätyöksi, jossa kiinnitettiin huomiota myös ihmisten kokemuksiin (Snellman 2003, 50; Roivainen 2016, 44).

Positivistinen eli erityisesti määrällisiin ja mitattaviin elementteihin keskittyvä ote vaikutti pitkään etnologian tutkimusmenetelmiin. Askelia uutta kohti ryhdyttiin ottamaan 1960-luvulta alkaen (Lehtonen 2005, 14). Tiukasti esineisiin kohdistuvan tutkimuksen, esimerkiksi luokittelun, mittaamisen ja kategorisoinnin, sijaan huomiota ryhdyttiin suuntaamaan esineiden ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen sekä esineisiin liittyviin merkityksiin (Roivainen 2016, 44; ks. myös Nieminen, Olsson, Ruotsala & Siivonen 2011). Tutkimusta käännettiin suuntaan, jossa aineellista (esineitä) ei enää ollut oleellista ajatella irrallaan henkisestä (merkityksestä). Tämä ei tapahtunut äkkinäisenä tai mullistavana käänteenä, vaan nykyisen kaltaista esineiden ja materiaalisuuden tarkastelua haettiin pitkään.

Ratkaisevan eron objektiivisuuteen pyrkivästä faktojen keruusta subjektiivisempaan suuntaan, eli ihmisiin ja heidän kokemuksiinsa, voidaan katsoa tapahtuneen lopullisesti vasta 1990-luvulla. Tuolloin esinetutkimukseen alkoi vaikuttaa laajempi tieteenteoreettinen muutos, niin kutsuttu refleksiivinen käänne (esim. Snellman 2003, 56–57). Tämä tarkoitti kiinnostusta esineisiin liittyviin kokemuksiin sekä tutkijoiden pohdintaa heidän oman roolinsa vaikutuksista tekemiinsä

tulkintoihin ja tuottamaansa tietoon. Kärjistetysti voidaan sanoa, että viimeistään tämä sai aikaan aiemman, esineiden muotoihin ja levinneisyyteen keskittyvän tutkimusotteen väistymisen. Esineitä ryhdyttiin liittämään aiempaa selkeämmin osiksi erilaisia kulttuurisia ilmiöitä tai toimintaa. Kärjistettyä tämä on sikäli, että esineiden ja toiminnan yhteydet, esimerkiksi niihin liittyvä tapakulttuuri, on aiemminkin ymmärretty. Tutkimuksessa ei kuitenkaan aiemmin ensi sijassa tarkasteltu esineitä käyttävien ihmisten merkitystenantoja, kokemuksia tai ajatuksia.

Kiinnostuksen kääntyminen merkityksiin, symboliikkaan ja kokemuksiin horjutti esineiden asemaa kiinnostavina tutkimuskohteina. Muutos tarkoitti aluksi kiinnostuksen kohdistamista yhteisöihin ja sosiaalisiin suhteisiin tavalla, jossa esineitä pidettiin jopa yhden-tekevinä tai vanhanaikaisina tutkimuskohteina (ks. Rauhala 2019, 39; Korhonen 1999, 22). Syynä oli se, että aineellinen ja aineeton asetettiin sekä tutkimuskysymysten että menetelmien näkökulmasta vastakkaisiksi ja erillisiksi asioiksi. Kansatieteilijä Päivi Roivaisen (2016) mukaan esineet alkoivat palata kiinnostuksen kohteiksi 1980-luvulla uudenlaisen esinetutkimuksen pohjalta, joka otti vaikutteita semiotiikasta ja kulutustutkimuksesta (Roivainen 2016, 44–45). Tämän myötä esineitä alettiin huomioida aiempaa selkeämmin ilmiöiden osina.

Tutkimuksen menetelmällinen suunta ei ilmeisesti ollut kuitenkaan aivan selvä. Esineiden merkitystä etnologisessa tutkimuksessa puolustettiin esimerkiksi vuonna 2001 ilmestyneessä artikkelikokoelmassa *Pandoran lipas* (Vesterinen & Lönnqvist). Kirjan takakannen esittelytekstissä esitettiin ajatus, jonka mukaan ”[p]ostmoderni aikamme ei kunnioita esineitä, ne ovat etäänntyneet meistä”. Kirjoittajat painottivat, että esineet olivat yhä relevantteja ja monipuolisia tutkimuskohteita, ja pohtivat samalla erilaisia menetelmällisiä tai käsitteellisiä mahdollisuuksia. Etnologisen tutkimuksen suunta alkoi löytä monitieteisestä materiaalisesta kulttuurin tutkimuksesta.

Esineistä vuorovaikutukseen

Tutkimusotteen muutosta sekä esineiden yhdistämistä yhä vahvemmin aineettomiin eli symbolisiin tai merkityksellisiin näkökulmiin

voi havainnollistaa tarkastelemalla esimerkiksi kansatieteellisten tutkimusten otsikoita. Aiemmin esinetutkimuksia otsikoitiin usein hyvin konkreettisesti, kuten *Suomalaiset haarikka-astiat* (Vuoristo 1978), *Länsipohjalainen kaappikello* (Mäntylä 1989), *Kuisti* (Korhonen 1991) tai *Suomalainen sänky* (Sammallahti & Lehto 2006). *Pandoran lipas* -kokoelman artikkeleita oli jo sen sijaan nimetty otsikoilla ”Esineiden nostalgisoituminen” (Korkiakangas 2001) tai ”Esineen symbolikieli leipien kertomana” (Mattila 2001). Esineitä oli näin ryhdytty käsitteellistämään ja liittämään selkeästi osaksi merkitysten-antoja ja vuorovaikutteisuutta. Tämä vahvistui myöhemmin esimerkiksi artikkelikokoelmassa *Touching things – Ethnological aspects of modern material culture* (Korkiakangas, Lappi & Niskanen 2008), jossa tuotiin esille uudenlaisen etnologisen materiaalisen kulttuurin tutkimuksen monikerroksisuutta ja merkitystä etnologialle sekä tarvetta pohtia sen tutkimuskohteita. Teoksen tutkimusartikkeleista suurin osa oli yhdistetty teemoihin, joissa korostuivat identiteetit ja elämäntavat.

Esimerkkeinä tutkimuksista, jotka voi sijoittaa tämänkaltaiseen monitieteiseen tutkimuskenttään, toimii kolme kansatieteen ja etnologian alan väitöskirjaa. Näistä ensimmäisessä etnologi Arja Turunen (2011) tarkastelee housujen käytön yleistymistä naisten pukeutumisessa vuosina 1889–1945. Tutkimuksen aineistona toimivat naistenlehdet ja menetelmänä diskurssintutkimus. Turunen tarkastelee lehtien teksteistä ja kuvista välittyvien diskurssien kautta housujen heijastamia ja konstruoimia merkityksiä, kuten sukupuolirooleja sekä käsityksiä näiden rajoista. Esineet, tässä tapauksessa vaatteet, ovat tärkeä osa tutkimusta ilman, että tutkija olisi ottanut niitä tarkasteltavaksi fyysisinä kappaleina. Sen sijaan housut toimivat näkökulmana, johon liittyneet käytännöt ja puhuvat paljastavat jotakin yhteiskunnallisista ihanteista.

Toinen esimerkki on Päivi Roivaisen (2016) väitöskirja, jonka aiheena on ”lastenvaatteet ja puettu lapsuus Suomessa, mutta osana kansainvälistä lapsiin liittyvää keskustelua” (Roivainen 2016, 27). Roivainen tarkastelee vaatetukseen liittyviä puhetapoja, jotka kertovat paitsi vaatteisiin myös lapsiin tai lapsuuteen liitetyistä käsityksistä. Tutkimuksen aineistona on kaksi kyselyä, joista toisen on kerännyt Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen

arkisto (HKT-arkisto) ja toisen Helsingin kaupunginmuseo. Lisäksi Roivainen itse haastatteli lapsia ja analysoi konkreettisia esineitä eli museoituja lastenvaatteita. Tutkimusaineisto on siis koottu erilaisista, eri aikoina kerätyistä osista. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustuu sekä kansatieteelliseen esinetutkimukseen että monitieteiseen materiaalisen kulttuurin tutkimukseen. Roivainen nimesi menetelmän kokeiluksi, jossa museoesineiden tulkintaan yhdistyy ”kvantitatiivisen tietokanta-analyysin lisäksi etnografiseen kerrontaan perustuvaa esineiden etnografiaa sekä *bricolage*-menetelmän periaatteita” (Roivainen 2016, 59).

Roivainen määrittelee *bricolage*-menetelmän ruotsalaisten etnologien Billy Ehnin ja Orvar Löfgrenin kehittämän kulttuurianalyysin muodoksi, joka on keskittynyt erityisesti näkymättömiksi jäävien kulttuuristen toimintamallien, esimerkiksi odottamiseen tai uneksimiseen liittyvien ilmiöiden, tutkimukseen. *Bricolage* mahdollistaa tulkinnan tekemisen, tekstin elävöittämisen sekä faktan ja fiktion sekoittamisen. (Roivainen 2016, 87–88.) Myös Ehn ja Löfgren ovat tuoneet esille, kuinka *bricolage* on sidoksissa aineiston koostamiseen. Heidän unelmointia käsittelevässä tutkimuksessaan aineiston osina toimivat esimerkiksi arkistoaineistot, kyselyt, tiedotusvälineistä poimitut haastattelut ja psykologiset tutkimukset (Ehn & Löfgren 2010, 125).

Ehnin ja Löfgrenin kulttuurianalyysiä on soveltanut myös kansatieteilijä Anna Rauhala, jonka väitöskirja *Neulonnan taito* (2019) on kolmas esimerkki alan materiaalista kulttuuria koskevasta nykytutkimuksesta. Rauhala tutki, ”millaisina taitoina ja tuotteina neulonta ilmenee eri aikakausien kontekstissa”. Hän tarkastelee työssään museoituja neuleita ja liittää nämä laajempaan sukupolvilta toisille siirtyneeseen kulttuuriseen hiljaisen tiedon ja taidon kontekstiin. Rauhalan tutkimuksessa kulttuurianalyysi toimii teoreettisena viitekehysenä, ja varsinaisen tutkimusmenetelmän hän on nimenyt taidon etnografiaksi, jossa tulkinta perustuu useammasta osasta koottuun aineistoon. Itse neuleiden eli esineiden lisäksi hän käyttää kyselyaineistoja, kokemusperäistä tietoa ja aistinvaraisia havaintoja. (Rauhala 2019, 29, 216.)

Roivaisen ja Rauhalan soveltama Ehnin ja Löfgrenin kulttuurianalyysi on hyvin lähellä etnografiaa. Sen tarkoitus on etsiä yhteisiä ja

jaettuja toiminnan tapoja tai ilmiöitä havainnoimalla ja kiinnittämällä huomiota erilaisiin arkisiin asioihin, myös esineisiin. (Ks. Ehn, Löfgren & Wilk 2016, 2–4.) Tärkeää on suunnata huomiota erilaisiin yksityiskohtiin sekä analysoida näistä tehtyjä havaintoja. Tavoitteena on löytää usein huomaamatta jääviä, itsestään selviltä tuntuvia asioita. Esineiden ja materiaalisuuden havainnoimisessa tärkeäksi nousevat erilaisten käyttö- ja puhetapojen huomioimisen lisäksi keholliset kokemukset. Myös Rauhalan tutkimuksessa yksityiskohdat sekä erityisesti aistinvaraiset havainnot nousivat tärkeiksi osiksi tutkimusprosessia, ja hän hyödynsi museoesineiden tarkastelussa myös omaa asiantuntemustaan neulojana, neuloi itse sekä reflektoi havaintojaan osana tutkimusta (ks. Rauhala 2019, 27, 134–136).

Vaikka edellä mainitut tutkimukset toteutettiin eri tavoin, niillä on paljon yhteistä. Tutkimusten kohteena olevat esineet ovat vaatteita tai neulontatuotteita, jotka on kytketty sekä inhimilliseen toimintaan (pukeutumiseen ja neulontaan) että näihin liittyviin sosiokulttuurisiin käsityksiin ja käytäntöihin. Esille nousut toiminta on yksi keskeinen näkökulma nykyiseen etnologiseen esineiden tutkimukseen. Toimintaa voi ajatella paitsi asiana, jota kohdistetaan esineisiin, myös itse esineiden toimijuutena. Esine ei siis välttämättä ole tutkimuksessa jotakin, johon ihmiset liittyvät esimerkiksi toimintaa tai merkityksiä, vaan esine kykenee myös vaikuttamaan näihin. Keskeistä on huomata esineiden ja ihmisten välinen vuorovaikutus samalla kun tutkimus voi kohdistua johonkin esineeseen liittyvään aineettomaan asiaan, kuten merkityksiin, identiteettiin tai tapakulttuuriin (esineiden toimijuudesta ks. esim. Roivainen 2016, 49; Kinnunen 2017, 36–37).

Viimeaikaisissa esineitä käsittelevissä tutkimuksissa esille ovat nousseet voimakkaasti myös ruumiillisuus, aistit ja tunteet. Esimerkiksi *Ethnologia Fennica* -lehden vuoden 2017 teemanumerossa *Material Culture* on julkaistu kolme aisteja sivuavaa tutkimusartikkelia. Niissä tulevat esille keittiöt esineiden, taitojen ja aistikokemusten yhteen kietoutumisen kautta (Bardone & Kannike 2017), iäkkäiden terveydenhoitoon liittyvää esineistöä (Alftberg 2017) sekä Samuli Paulaharjun tapa visualisoida esineitä (Korolainen 2017). Artikkeleissa näkyy ajatus siitä, kuinka tavat nähdä, kuulla ja olla kosketuksessa esineisiin tuottavat tietoa ja vaikuttavat toimintaan.

Aistikokemusten näkökulmaa on ryhdytty yhdistämään myös affektitutkimukseen, jossa keskitytään aistien, reaktioiden ja emotionien merkityksiin esineiden käsittelemisessä ja merkitysten syntymisessä. Affektiivisuus viittaa siihen, että esineillä ja materiaalisilla ympäristöillä on kyky herättää erilaisia tuntemuksia, jotka vaikuttavat meihin jo ennen kuin olemme itse tiedostaneet ja ymmärtäneet, mistä on kyse. Esineet esimerkiksi luovat ”fiilistä”, tunnelmaa, joka voi olla miellyttävää tai luotaan työntävää. Niiden herättämät reaktiot tai tuntemukset voivat ohjata ihmistä tietynlaista ympäristöä tai toimintaa kohti sekä vastaavasti siitä pois. (Affekteista kulttuurintutkimuksessa ks. Rinne, Kajander & Haanpää 2020.) Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta kiinnostavaa on se, kuinka tavat reagoida erilaisiin esineisiin ja aistia niitä ovat sidoksissa kulttuurisiin tekijöihin, esimerkiksi asenteisiin tai aiempiin kokemuksiin ja oppituihin tapoihin. Suhteemme erilaisiin esineisiin on useiden tekijöiden ja kerrostumien summa. Niiden merkitystä meille on usein vaikea tiedostaa ja pukea sanoiksi (ks. Frykman & Povrzanović Frykman 2016).

Yksi tapa ymmärtää esineisiin liittyviä kokemuksia koskee muistojen ja muistitiedon tutkimusta, mikä on yksi keskeisistä näkökulmista materiaalsen kulttuurin tutkimuksessa. Esineitä on tarkasteltu esimerkiksi nostalgian käsitteen avulla, jolla viitataan menneisyyden muisteluun hyvin positiivisessa hengessä (Korkiakangas 2001). Esineitä on myös jaoteltu ryhmiin erilaisten käyttöfunktioiden perusteella, joista yksi on esineiden tehtävä toimia muistoesineinä (Lehtinen 2003). Esine voi yksittäiskappaleena toimia menetelmällisenä apuna esimerkiksi haastattelutilanteessa, jossa se voi olla läsnä haastateltavan ja haastattelijan välisessä keskustelussa sekä toimia erilaisten kokemusten mieleen palauttamisen välineenä. Yksittäisten esineiden tai tiettyjen esineryhmien sijaan muistoja voi sitoa myös erilaisiin materiaalsiin ympäristöihin tai tilanteiden aistimuistoihin (ks. esim. Povrzanović Frykman 2020; Koskinen-Koivisto & Thomas 2018; Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2018). Tätä on käytetty muun muassa traumaattisten sotaan liittyvien muistojen analyysissä. Esimerkiksi sodan kodeistaan ajamien ihmisten kohdalla tuttujien ympäristöjen katoaminen, kodin esineiden hylkääminen tai mukana kuljetettavien tavaroiden tutkimus voi olla tärkeää silloin, kun pyrkimyksenä on avata heidän inhimillisiä ja henkilökohtaisia kokemuksiaan (Koski-

nen-Koivisto & Seitsonen 2019; Povrzanović Frykman 2020; ks. myös Kuusisto-Arponen & Savolainen 2016).

Materiaalisuus ja digitaalisuus

Nykyisin arjen materiaalisuus ja esineet ovat usein sidoksissa internetiin sekä digitaalisiin laitteisiin ja sisältöihin. Tämä on saanut etnologit ja antropologit tarkastelemaan ihmisten sosiaalisia ja kulttuurisia tapoja ymmärtää ja käyttää teknologioita, esimerkiksi matka- ja älypuhelinien vaikutuksia erilaisiin yhteisöihin (esim. Tenhunen 2018). Kulttuurien tutkijan näkökulmasta keskeistä on huomioida, kuinka teknologiat ja niiden käyttö ovat vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa, jotka käyttävät niitä usein intuitiivisesti annettujen mallien sekä aiempien kokemusten ja aistien avulla (ks. Jouhki 2019). Materiaalisuuden näkökulmasta digitaalisuus voi viitata esimerkiksi teknologian, kuten käytettävän laitteen, aineellisuuteen. Digitaalisuus tarkoittaa silti usein jotain aineetonta, esimerkiksi analogisista sähköisiksi muutettuja, digitoituja aineistoja tai niin sanottuja digisyntyisiä sisältöjä (aineistoista ks. Suominen & Sivula 2016). Ne eivät ole käsin kosketeltavissa tai sijaitse ympäröivässä fyysisessä tilassa, mutta niiden voi ajatella liittyvän myös materiaalisen kulttuurin, arjen ja toiminnan tutkimuksen piiriin. Digitaaliset sisällöt eivät rajoitu ainoastaan internetin tai älylaitteiden piiriin, vaan ulottuvat osaksi fyysistä ympäristöä ja arkista toimintaa. Digitaalinen ja materiaalinen ovat siis monilta osin yhteen kietoutuneita ja haastavat aineellisen ja aineettoman välistä jakoa.

Mainittu yhteen kietoutuneisuus tulee näkyväksi esimerkiksi tarkastelemalla kirjoja ja muuttuvia lukutapoja. Painetun kirjan rinnalle ovat digitalisaatiossa nousseet aiempaa vahvemmin ääni- ja e-kirjat, ja tämä on vaikuttanut painetun kirjan statukseen esineenä. Kun lukemista harrastavat ihmiset pohtivat suhtautumistaan esimerkiksi eri kirjamuotoihin, he puhuvat usein aistikokemuksista (ks. Kajander 2018; Kajander 2020). Keskeisiksi nousevat ajatukset kirjoista esineinä sekä toisaalta suhtautuminen lukulaitteisiin ja sähkökirjoihin digitaalisina artefakteina, jotka muuttavat lukukäytäntöjä. Painetun kirjan herättämät tuntemukset, kuten kansien ja sivujen tuntu, tuoksu,

sivujen kääntämiseen liittyvät äänet tai kirjahyllyjen muodostama tunnelma, voivat vaikuttaa lukijaan ja ohjata tämän valintoja esimerkiksi erilaisten kirjamuotojen välillä. Kirjojen sähköiset muodot muuttavat lukemiseen liittyvää toimintaa, mutta tämän muutoksen seuraukset jakavat käyttäjien mielipiteitä. Lukijoiden on kuitenkin usein vaikeaa täsmentää, miksi he haluavat valita tietyn kirjamuodon tai mitä merkitystä tuoksun kaltaisella elementillä on lukemisessa. Etnografinen tutkimus, joka huomioi lukemiseen liittyvän materiaalisuuden ja aistikokemusten näkökulmia, voi avata suhtautumista kirjoihin sekä älylaitteiden ja internetin hyödyntämistä uusissa lukemisen tavoissa.

Esineet ja materiaalisuus ovat herättäneet kiinnostusta laajemmin kirjatutkimuksen piirissä. Samalla kiinnostusta on kohdistettu etnografiaan, sillä menetelmä auttaa ymmärtämään lukijoiden subjektiivisia (aisti)kokemuksia ja kirjoihin liittyviä merkitystenantoja, joihin olisi vaikeaa saada muuten otetta. Esimerkiksi Nicola Rodger (2019) on tarkastellut visuaalisen etnografian keinoin tapoja, joilla lukijat julkaisevat sosiaalisessa mediassa kuvia kirjoista ja kirjahyllyistä. Esineiden tarkastelu digitaalisessa ympäristössä tuo etnografiaan mukaan niin sanotun uusmaterialistisen viitekehyksen.

Uusmaterialismi on monitieteinen lähestymistapa, jossa esinekeskeisyys on lähtökohta mutta jossa aineellisen tai materiaalisuuden merkitys on sidoksissa samanaikaisesti sekä johonkin inhimilliseen että ei-inhimilliseen, esimerkiksi ihmisen kehollisiin kokemuksiin, muistitietoon sekä virtuaaliseen maailmaan (esim. Rodgers 2019, Savolainen, Lukin & Heimo 2020.) Uusmaterialismissa kiinnitetään huomiota esimerkiksi siihen, että esineisiin liittyvät puhuvat tai käytännöt elävät ja saavat odottamattomiakin muotoja. Kyse on representatioista, joita voi ajatella symboleina, joilla on kuitenkin käytännön merkitystä. Esimerkiksi sosiaalisessa mediassa julkaistut kuvat kirjosta tai mistä tahansa muista esineistä voivat olla tutkijalle lähde, jonka kautta hän voi ymmärtää materiaalisuuteen liitettyjä käsityksiä tai toimintaa, vaikka hän itse ei olisi tutkimiensa esineiden äärellä. Virtuaalinen representaatio kertoo jotakin ilmiöstä tai ihmisestä ja voi myös osaltaan vaikuttaa materiaaliseen ympäristöön. Se on siis sidoksissa materiaaliseen, mutta merkitys rakentuu tavalla, joka on irrallaan kuvatun esineen alkuperäisestä käyttötarkoituksesta.

Digitaalisuus on tärkeä näkökulma, joka voi olla osa myös esineiden tarkastelua. Sen vaikutus nykyiseen materiaaliseen ja konkreettiseen on saanut aikaan sen, että materiaalisuus-käsitteen uudelleen määrittelyä on peräänkuulutettu. Yksi esineiden määritelmistä on koskenut niiden roolia työkaluina eli jotakin tehtävää varten luotuina kappaleina. Kun käyttämämme työkalut ja esineet, kuten työpöydät, roskakorit, asiakirjat tai postilaatit, ovat konkreettisen materian sijaan yhä useammin virtuaalisia, tämä herättää kysymyksiä, pitäisikö esineiden tai materiaalisen käsitettä muuttaa ihmistieteissä tai tuoda käsite ”digitaalinen materiaalisuus” osaksi materiaalisen kulttuurin tutkimusta (Shep 2016; Leonardi 2010; ks. myös van der Boomen 2009). Nämä ovat näkökulmia, jotka koskevat myös etnologeja, jotka tarkastelevat nykyajassa tapahtuvia (esine)ilmiöitä. Esineympäristömme elää, ja kun yksi nykyajan keskeisimmistä arkeemme vaikuttavista elementeistä liittyy digitalisaatioon, sen on tultava osaksi myös nykyistä kulttuurista materiaalisuutta käsitteleviä tutkimuksia. Menetelmällisesti digitaalisuuteen liittyvät kysymykset voivat liittyä esimerkiksi (verkko)etnografiaan tai siihen voi olla tarpeellista hyödyntää digitaalista dataa ja työkaluja. Menetelmän valintaa ohjaavat tässäkin erityisesti tutkimusaihe ja siihen kohdistettavat kysymykset.

Mitä siis lopulta tutkitaan?

Toisinaan kokemuksellisuuteen, representaatioon ja merkityksiin keskittyvä esineiden tutkimus on herättänyt kritiikkiä. Esimerkiksi historianantutkija Alex Snellman (2016) on pyrkinyt herättämään keskustelua siitä, onko merkitysten etsimisessä menty niin pitkälle, että itse esineet on jo unohdettu. Hänen mukaansa merkityksiin keskittyvää tutkimusta tulisi tehdä, mutta tämän lisäksi tutkijoiden olisi syytä palata konkreettisesti esineiden äärelle ja tutkia jälleen esineiden valmistusta sekä niihin käytettyjä materiaaleja. Tätä hän on perustellut sillä, että esineiden fyysisiä piirteitä ja näiden vaikutusta ympäristöön olisi tärkeä huomioida.

Arkeologi Visa Immonen (2016) on todennut, että merkitystä ja aineellisuutta ei ole aiheellista asettaa vastakkain, sillä kulttuurisesta näkökulmasta tarkasteltuna ne ovat toisiinsa kytkeytyviä. Esineiden

nostaminen tutkimusaineiston ja -menetelmän ytimeen voi toisinaan olla tarpeellista, mutta tätäkin määrittävät ennen kaikkea tutkimuskysymykset. Itse esineitä tutkimalla ei voida vastata samankaltaisiin kysymyksiin kuin esineisiin liittyvää toimintaa tai kokemuksia tarkastelemalla. Esineiden ollessa osa tutkimusta voi olla paikallaan määritellä, onko tutkimuksessa kyse esineellisyydestä, aineellisuudesta vai materiaalisuudesta, joilla kaikilla on olemassa käsitteellinen, joskaan ei selkeärajainen ero (Immonen 2016, 190–191). Esineaineistoja ei yleensä enää käytetä etnologiassa sellaisenaan, mutta esineitä ei myöskään ole unohdettu.

Esineitä on käytetty mainituissa uudemmissa etnologisissa tutkimuksissa yhtenä aineiston osana siten, etteivät ne ole tutkimuskysymysten keskeisimpiä kohteita. Voidaankin kysyä, voisiko pelkkien esineaineistojen käyttäminen tuottaa jotakin etnologisesti kiinnostavaa. Itse en osaa vastata tähän, enkä osaisi myöskään tehdä tämänkaltaista tutkimusta, vaikka minulla on kansatieteilijän koulutus. En siis ole saanut koulutusta varsinaisten esineiden tutkimukseen, kuten olisin kansatieteilijänä saanut vielä muutama vuosikymmen sitten. Alan tutkijan niin sanottuun työkalupakkiin (Suojanen 1997) ei siten kuulu enää välttämättä itse esineiden, kuten erilaisten vaatteiden, rakennusten tai työkalujen materiaalien tai valmistustapojen, tuntemus. Sen sijaan esineet voivat olla yksi keskeisimmistä näkökulmista ja välineistä tieteenalalla, jossa tarkastellaan ihmisten kulttuurista todellisuutta. Tässä todellisuudessa ihmisten asenteet, käsitykset ja arvot ovat keskeisiä. Esineet eivät itsessään voi kertoa näistä mitään. Ne voivat olla osa tutkimusaineistoja, mutta tämäkään ei enää ole itseltään selvää.

Kysymys käytettävistä aineistoista ja tuotettavasta tiedosta on tärkeä, sillä ne liittyvät siihen, mitä esineiltä halutaan kysyä tai mihin niitä tutkimuksessa lopulta käytetään. Menetelmien näkökulmasta voisi tiivistää, että esineitä tutkiva kulttuurien tutkija voi käyttää usein samoja menetelmiä kuin laadullisessa tutkimuksessa muutenkin käytetään. Tutkimusaineistot voivat koostua esineistä, kenttätöissä tuotetuista havainnoista, erilaisista teksteistä, kyselyaineistoista ja mediasisällöistä. Esineet voivat toimia analyysin kohteina tai johdattaa varsinaisen kohteen eli esineen kanssa toimivan ihmisen ja hänen kulttuurisen ympäristönsä jäljille. Esimerkiksi etnologiassa keskei-

seksi noussut etnografinen metodologia vaikuttaa myös esineiden tutkimukseen. Etnologit keskittyvät tulkitsemaan esineiden kanssa tekemisissä olevien ihmisten esineisiin liittämiä merkityksiä ja toimintaa sekä huomioimaan myös esineiden vaikutuksia näihin. Tutkija on varsin vapaa määrittelemään tutkimuskysymyksensä tutkimuskohteensa ja tarkasteltavien esineiden suhteen.

Esineet eivät silti ole vain osa ”kaikenlaista” tutkimusta, vaan niihin liittyy erityispiirteitä, joihin kannattaa kiinnittää huomiota. Esineet on tärkeää ymmärtää osana ympäristöä, jossa ne eivät ainoastaan sijaitse vaan joka on liikkeessä ja johon ne myös vaikuttavat. Tapamme aistia esineitä ja niiden luomia materiaalisia ympäristöjä on yhdistelmä henkilökohtaisia ja kulttuurisia tekijöitä. Niihin liittyy aina erilaisia ajallisia ja kulttuurisia kerrostumia, ymmärrystä, taitoja ja käsityksiä oikeasta tai väärästä. Siksi esineet voivat olla hyvin hede­lmällinen tutkimusalue. Ne kertovat esimerkiksi kulutuskäsityksistä, muistoista, tunnelmista, mausta, hallinnasta ja identiteetistä.

Tiettyä menetelmää tai näkökulmaa ei tarjota valmiina, vaan tutkijan on itse löydettävä näkökulmansa, luotava tutkimusongelmansa, kerättävä aineistonsa sekä käsitteellistettävä ja kontekstualisoitava tutkimuksensa aihe ja kohde. Käsitteet, kuten käsin kosketeltava fyysinen aineellisuus sekä symbolisia tai virtuaalisia puolia sisältävä materiaalisuus, voivat auttaa täsmentämään, mikä esineen rooli tutkimuksessa lopulta on. Esineistä ja materiaalisuudesta puhuttaessa on tärkeää ymmärtää niiden yhteys aistikokemuksiin, jotka myös ovat osin kulttuurisia. Juuri nyt ajankohtaiset aiheet, kuten digitalisaatio, eettisyys tai ekologisuus liittyvät näihin ja ovat osa materiaalista kulttuuria. Halusipa esineistä kiinnostunut kulttuurintutkija keskittyä menneeseen, nykyiseen tai tulevaan, mahdollisuuksia on monia. Laadullisen esinetutkimuksen taustat sekä jo tehdyt esinetutkimukset auttavat ymmärtämään ja löytämään tutkimusnäkökulmia esineiden maailmaan.

Lisälukemista

Frykman, Jonas & Povrzanović Frykman, Maja (toim.). 2016. *Sensitive objects: affect and material culture*. Lund: Nordic Academic Press.
Journal of Material Culture. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journals.sagepub.com/home/mcu>.

- Lehtonen, Mikko. 2014. *Maa-ilma – materialistisen kulttuuriteorian lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Cambridge: Polity Press.
- Tilley, Christopher, Keane, Webb, Küchler, Susanne, Rowlands, Mike & Spyer, Patricia (toim.). 2006. *Handbook of material culture*. Lontoo: Sage.

Lähteet

- Alftberg, Åsa. 2017. New objects, old age. The material culture of growing old. *Ethnologia Fennica* 44, 23–34.
- Bardone, Ester & Kannike, Anu. 2017. Kitchen as a material and lived space. *Ethnologia Fennica* 44, 5–22.
- Boomen, Marianne van der. 2009. Interfacing by material metaphors: How your mailbox may fool you. Julkaisussa: Van der Boomen, Marianne, Lammes, Sybille, Lehmann, Ann-Sophie, Raessens, Joost & Schäfer, Mirko Tobias (toim.) *Tracing new media in everyday life and technology*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 253–266.
- Ehn, Billy, Löfgren, Orvar & Wilk, Richard. 2016. *Exploring everyday life. Strategies for ethnography and cultural analysis*. Lontoo: Rowman & Littlefield.
- Frykman, Jonas & Povranović Frykman, Maja (toim.). 2016. *Sensitive objects: affect and material culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Helinä Rautavaaran museo: Kasvokkain kokoelmanäyttely. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://helinamuseo.fi/nayttelyt/perusnayttely/>.
- Immonen, Visa. 2016. Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:2, 190–200.
- Jouhki, Jukka. 2019. Humans and their technologies play the infinite game. *Human Technology* 15:1, 1–5. [viitattu 10.5.2022] <https://doi.org/10.17011/ht/urn.201902201605>.
- Kajander, Anna. 2018. Kirjan tuntu ja tunnelma osana lukemisen käytäntöjä. *Kasvatus & Aika* 12:2, 6–24. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/kasvatusjaika/article/view/74129>.
- Kajander, Anna. 2020. *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/310595>.
- Kansallismuseo: Etnografiset kokoelmat. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.kansallismuseo.fi/fi/kokoelmat/yleisetnografinen-kokoelma>.
- Kinnunen, Veera. 2017. *Tavarat tiellä. Sosiologinen tutkimus esinesuhteista muutossa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Korhonen, Teppo. 1991. *Kuisti: kansatieteellinen tutkimus*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Korhonen, Teppo. 1999. *Tekniikkaa, taidetta ja taikauskoa. Kirjoituksia aineellisesta kansankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Korkiakangas, Pirjo. 2001. Esineiden nostalgisoituminen – ylevöityneen, araisen ja kansanomaisuuden nostalgiaa. Julkaisussa: Vesterinen, Ilmari & Lönnqvist, Bo (toim.) *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–101.
- Korkiakangas, Pirjo, Lappi, Tiina-Riitta & Niskanen, Heli (toim.). 2008. *Touching things. Ethnological aspects of modern material culture*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korolainen, Kari. 2017. The handwork of folkloristic-ethnological knowledge. *Ethnologia Fennica* 44, 35–51.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Seitsonen, Oula. 2019. Landscapes of loss, destruction and recovery: Sámi elders' childhood memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea* 49:1, 24–40.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Thomas, Suzie. 2018. Remembering and forgetting, discovering and cherishing. Engagements with material culture of war in Finnish Lapland. *Ethnologia Fennica* 45, 28–54.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa & Savolainen, Ulla. 2016. The interplay of memory and matter: narratives of former Finnish Karelian child evacuees. *Oral History* 44:2, 59–68.
- Lehtinen, Ildikó. 2005. Seikkailua esinetutkimuksessa. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 184–205.
- Lehtonen, Juhani U. E. 2005. Kansatieteen tutkimushistoria. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 11–24.
- Leonardi, Paul. 2010. Digital materiality? How artifacts without matter, matter. *First Monday* 15:6–7. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v15i6.3036>.
- Mattila, Anna-Liisa. 2001. Esineen symbolikieli leipien kertomana. Julkaisussa: Vesterinen, Ilmari & Lönnqvist, Bo (toim.) *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 125–143.
- Mäntylä, Sinikka. 1989. *Länsipohjalainen kaappikello: innovaatiosta folklorismiin*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Nieminen Aila, Olsson, Pia, Ruotsala, Helena & Siivonen, Katriina (toim.). 2011. *Aineen taikaa: näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Povrzanović Frykman, Maja. 2016. Sensitive objects of humanitarian aid, corporeal memories and affective continuities. Julkaisussa: Frykman, Jonas & Povrzanović Frykman, Maja (toim.) *Sensitive objects affect and material culture*. Lund: Nordic Academic Press, 79–104.
- Povrzanović Frykman, Maja. 2020. Aistimuistot ja affektiivinen jatkuvuus humanitaarisen avun esineissä. Julkaisussa: Rinne, Jenni, Kajander, Anna & Haanpää, Riina (toim.) *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos ry. 31–66.
- Rauhala, Anna. 2019. *Neulonnan taito*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

- Rinne, Jenni, Kajander, Anna & Haanpää, Riina (toim.) 2020. *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*. Helsinki: Ethnos ry.
- Rodger, Nicola. 2019. From bookshelf porn and shelves to #bookfacefriday: how readers use Pinterest to promote their bookishness. *Participations. Journal of Audience & Reception Studies* 16:1, 473–495.
- Roivainen, Päivi. 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Salminen, Elina. 2011. *Monta kuvaa menneisyydestä. Etnologinen tutkimus museokokoelmien yksityisyydestä ja julkisuudesta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sammallahti, Leena & Lehto, Marja-Liisa. 2006. *Suomalainen sänky: kansanomaisten vuodekalusteiden historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Savolainen, Ulla, Lukin, Karina, & Heimo, Anne. 2020. Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus: Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. *Elore* 27:1, 60–84. [viitattu: 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.89039>.
- Shep, Sydney J. 2016. Digital materiality. Julkaisussa: Schreiben, Susan, Siemens, Ray & Unsworth, John (toim.) *A new companion to digital humanities*. Oxford: Wiley Blackwell, 322–330.
- Snellman, Alex. 2016. Olisiko jo aika tutkia esineitä? – Kohti uutta tutkimusparadigmaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3, 337–341.
- Snellman, Hanna. 2003. Kansa tietää! Julkaisussa: Laaksonen, Pekka, Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 44–61.
- Suojanen, Päivikki. 1997. Työkaluna tutkijan persoona. Julkaisussa: Viljanen, Anna-Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 149–157.
- Suominen, Jaakko & Sivula, Anna. 2016. Digisyyntyisten ilmiöiden historian tutkimus. Julkaisussa: Elo, Kimmo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 96–130.
- Tenhunen, Sirpa. 2018. Etnografia, innovaatiot ja kehitys: matkapuhelinten käyttöönotto Intian maaseudulla. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi, Suopajarvi, Tiina, Ylipulli, Johanna & Haanpää, Riina (toim.) *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 298–317.
- Turunen, Arja. 2011. *”Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?” Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumishojeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Vesterinen, Ilmari & Lönnqvist, Bo (toim.). 2001. *Pandoran lipas. Virvatulia esineiden maailmaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuoristo, Osmo. 1978. *Suomalaiset haarikka-astiat*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Katsaus: Museot

Minna Mäkinen

© <https://orcid.org/0000-0001-5486-6043>

Museot ovat paikkoja, joihin kerätään ja joissa säilytetään aineellisesta ja aineettomasta kulttuuristamme kertovia aineistoja (esineellisiä, visuaalisia, kirjallisia ja auditiivisia) ja niistä muodostettuja kokoelmia. Museoissa pidetään huolta aineistojen säilyvyydestä ja pyritään avaamaan kokoelmia, jotta jatkokäyttö olisi saavutettavampaa. Museot myös tarjoavat vaihtoehdon sekä omaan tutkimusaiheeseen liittyvän aineiston keruuseen että tutkimuksen valmistuttua tutkimusaineistojen asianmukaiseen säilyttämiseen.

Museokokoelmien rooli ja merkitys tutkimuksen aineistoina tai tutkimusaineistojen tallennuspaikkoina on toistaiseksi ollut suhteellisen vähäinen. Museot on pitkään mielletty – ja mielletään edelleen – korostuneesti näyttelytiloiksi, ei niinkään kokoelmia ja arkistoa-ineistoa esimerkiksi tutkijoiden käyttöön säilyttäväksi laitoksiksi. Toisen museoiden julkisuuskuvaa määrittävä piirre on niiden aikamuoto: museoiden ajatellaan kertovan vain menneistä ajoista. Kolmantena hyödyntämättömyyden syynä on yksinkertaisesti tiedon puute. Siitä huolimatta, että aineistojen digitalisoinnin myötä museokokoelmat ovat aiempaa paremmin esillä, erilaisten kokoelmien sisällöt tai aiheet eivät ole kovinkaan tunnettuja.¹ Edellä mainitut tekijät saattavat vaikuttaa siihen, että museota ei mielletä sopivaksi yhteistyötahoksi

1 Erilaisten museonäkemyksen rakentumisesta voi lukea lisää esimerkiksi Inkeri Hakamiehen vuonna 2021 valmistuneesta etnologian alan väitöskirjasta. Hakamies tarkastelee lähihistoriaan ajoittuvassa tutkimuksessaan erityisesti museoammattilaisuuden ja arjen museokäytäntöjen myötä muodostuneita käsityksiä museoista sekä työyhteisöinä että ideologisina organisaatioina. (Hakamies 2021.)

oman tutkimusaiheen valinnassa, aineistonmuodostuksessa ja -hallinnassa. (Ks. esim. Museoviraston kokoelmat ja yliopistojen tutkimustavoitteet 2019.)

Tämän päivän museotyössä kokoelmien kartunta on aiempaa tavoitteellisempaa ja ohjatumpaa. Museoissa on viime vuosina laadittu kokoelmapoliittisia ohjelmia, joissa määritellään museoille omia maantieteellisiä, ajallisia ja/tai temaattisia tallennusvastuita. Valtakunnallisella tasolla museoiden kokoelmayhteistyötä ohjaa muun muassa ammatillisten museoiden tallennus- ja kokoelmayhteistyöverkosto TAKO. TAKO-verkostoon on muodostettu seitsemän teema-aluetta tai poolia,² joiden alle museot ovat asettautuneet omien tallennusvastuidensa mukaisesti. Pooliryhmissä jaetaan osaamista ja resursseja sekä suunnitellaan ja toteutetaan tallennus- ja kehittämishankkeita. (Mikä on TAKO 2020.)

TAKO-työskentely on tehnyt museoiden kokoelmatyöstä tiedostetumpaa: museoissa tiedetään nyt paremmin (sekä valtakunnallisesti että yksittäisten museoiden osalta), mitä kokoelmat sisältävät, mitä olisi hyvä poistaa, mitä pitäisi säilyttää ja millaisia uusia kokoelma-avauksia olisi hyvä tehdä. Tämä mahdollistaa uusien, entistä perustelumpien tutkimushankkeiden suunnittelun ja toteuttamisen vaikkapa yhteistyössä yliopistojen kanssa³. Museoiden tallennusyhteistyö yhteisine projekteineen on tehnyt kokoelmatyöstä paitsi tietoisempaa myös näkyvämpää. Museot ovat olleet ja tulevat olemaan jatkossa entistä enemmän esillä myös kokoelmiensa ja tallennusprojektiansa saaman julkisuuden välityksellä.

Museoiden kokoelmat ovat pääosin menneiltä ajoilta, mutta museot ovat entistä enemmän myös nykypäivän tallentajia ja dokumentoijia. Nykyaikaisen museot ovat sitä perinteisesti jo olleetkin, mutta myös muissa museoissa nykypäivän kulttuuri ja taide ovat tulleet tallennuksen kohteiksi. Nykypäivän dokumentointia, tuttavallisemmin ”nyky-

2 TAKOn poolit ovat jakautuneet seuraavien teemojen alle: ihminen ja luonto; yksilö, yhteisö ja julkinen elämä; arki; tuotanto, palvelut ja työelämä; viestintä, liikenne ja matkailu; taide, oppi ja kokemus; trendit, vaikuttajat ja käännekohdat (TAKO-poolit 2020).

3 Esim. Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan ja Turun museokeskuksen yhteistyösopimus 2018. Ks. myös Lehtokari 2020.

dokua”, on Suomessa tehty erityisesti TAKO-yhteistyön aloitteesta ja kannustamana. Museoiden nykydoku poikkeaa sekä aikamuodoltaan että tutkimusotteeltaan perinteisemmästä museotutkimuksesta. Nykypäivän dokumentointia ja tutkimusta tehdään ilmiökeskeisesti, ilmiöiden kontekstointi erityisesti huomioiden. Nykydoku perustuu-kin enemmän ilmiöiden epäsuoraan dokumentointiin (haastattelut, havainnointi, visuaalinen dokumentaatio, kirjallinen materiaali) kuin perinteisempään esineiden tallentamiseen. Museoiden nykydoku-hankkeet tarjoavat luontevan kumppanuuden ja alustan myös kulttuurialojen opiskelijoille ja tutkijoille omien aineistojen tallentamiseen tai tutkimusaiheiden suunnitteluun (ks. esim. Keisalo 2019)⁴.

Museoiden ja yliopistojen yhteistyön vahvistamiselle tulevana vuotena on luotu kehyksiä vuonna 2018 julkaistussa museopoliittisessa ohjelmassa *Mahdollisuuksien museo*. Siinä linjataan, että kulttuurialan kehittyminen edellyttää museoilta ja kulttuuriperintöalan verkostoilta tiiviimpää tutkimusyhteistyötä muun muassa yliopistojen kanssa. Lisäksi peräänkuulutetaan aktiivista museo- ja kulttuuriperintöalojen poikkitieteellistä tutkimus- ja julkaisutoimintaa. Tähän tavoitteeseen päästään vain, jos museoiden kokoelmat ovat saavutettavia ja siten paremmin tutkimuksen kohteeksi ja lähdemateriaaliksi valittavissa⁵. Yhtenä käytännön toimenä ohjelmassa esitetään, että laaditaan tutkimuspoliittinen ohjelma museoiden kokoelma- ja tietovarantojen tutkimuksen edistämiseksi ja museoiden ja yliopistojen tutkimusyhteistyön kehittämiseksi. (*Mahdollisuuksien museo* 2018, 23–24.)

Museot ovat nyt aiempaa enemmän esillä julkisessa keskustelussa muun muassa kasvaneiden vierailijamääriensä, jopa kävijäennätystensä, vuoksi. Ne ovat myös avoimempia ja saavutettavampia digitaalisten kokoelmiensa ansiosta. Museoiden näyttelyt ja kokoelmat kertovat paitsi menneisyydestä myös nykypäivän kulttuurisista ilmiöistä.

4 Esim. Hotelli- ja ravintolamuseon sekä tutkijayhteisö AntroBlogin yhteistyö (ks. Keisalo 2019).

5 Tätä tavoitetta ovat tukeneet erilaiset museoiden yhteiset digitointiprojektit, jotka ovat tuottaneet käyttäjille museoiden kokoelmia ja arkistoja avaavia hakupalveluja. Näistä esimerkkeinä kansallisella tasolla operoiva Museoiden Finna (<https://museot.finna.fi/>) ja eurooppalainen hakupalvelu Europeana (<https://www.europeana.eu/fi>). Keväällä 2020 avautui uusi täydentyvä palvelu Digimuseo.fi (<https://digimuseo.fi/>).

Hyvänä esimerkkinä voisi mainita koronakevään 2020. Monissa suomalaisissa museoissa ryhdyttiin tallentamaan tämän erikoisen ajan vaikutuksia ihmisten arkeen (Rinta-Tassi 2020).

Näyttää siltä, että tulevaisuuden museoilla on aiempaa merkittävämpi rooli sekä kulttuurisina että yhteiskunnallisina toimijoina ja keskustelijoina. Museoista voi löytää materiaalia sekä arkisen elämän että marginaalisempien ilmiöiden tarkasteluun. Ne ovatkin entistä varteenotettavampi vaihtoehto yhteistyökumppaniksi niin opinnäytettä tekeville opiskelijoille kuin kulttuurisista ilmiöistä kiinnostuneille tutkijoille.

Lähteet

- Hakamies, Inkeri. 2021. *Practicing museums. Museum people, museum work and change in practic.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Keisalo, Marianna. 2019. Julkinen ruoka kertoo tarinoita meistä ja maailmasta. *AntroBlogi* 5.4.2019. Helsinki: Allegra Lab Helsinki ry. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://antroblogi.fi/2019/04/julkinen-ruoka-food-future-forum/>.
- Lehtokari, Anniina. 2020. Monimuotoistuva yliopistojen ja museoiden yhteistyö. *MuseoPro*, Näkökulma 30.4.2020. Helsinki: Suomen Museoliitto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://www.museopro.fi/fi/monimuotoistuva_yliopistojen_ja_museoiden_yhteistyo.
- Mahdollisuuksien museo. 2018. Opetus- ja kulttuuriministeriön museopoliittinen ohjelma 2030. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160600/OKM_11_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y.
- Mikä on TAKO. 2020. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://tako.nba.fi/index>.
- Museoviraston kokoelmat ja yliopistojen tutkimustavoitteet. 2019. Tallennettu seminaari Suomen kansallismuseossa 17.9.2019. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://www.youtube.com/watch?v=ARjOrBC_36Q&feature=youtu.be.
- Rinta-Tassi, Minna. 2020. Museot taltioivat koronaviruskriisin jälkipolville: "Tätä aikaa voi pitää historiallisena käännekohtana". *Yle Uutiset* 25.3.2020. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-11275266>.
- TAKO-poolit. 2020. Ks. Mikä on TAKO. 2020.
- TAKO. 2020. Ks. Mikä on TAKO. 2020.
- Turun yliopiston humanistisen tiedekunnan ja Turun museokeskuksen yhteistyösopimus. 2018. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.utu.fi/fi/yliopisto/humanistinen-tiedekunta/yhteistyo/museokeskus>.

Digitaalinen etnografia kulttuurien tutkimuksessa

Riitta Hänninen

📍 <https://orcid.org/0000-0001-5455-2802>

Riikka Turtiainen

📍 <https://orcid.org/0000-0002-7955-2208>

Teknologisoituminen ja digitalisaatio ovat muuttaneet tapoja, joilla ihmiset kokevat arkielämänsä ja jäsentävät sitä esimerkiksi mobiililaitteiden, tietokoneiden, Internetin ja sosiaalisen median avulla (esim. Suominen ja muut 2013; ks. myös Mills & Morton 2013; Zhao 2006; Hodkinson & Lincoln 2008). Internet on lähes kaikkialla maailmassa asia, jota ei enää mielletä muusta elämästä erilliseksi osa-alueeksi (Hine 2015). Tämän vuoksi myös huomattava osa etnografisesta tutkimuksesta on siirtynyt joko kokonaan verkkoon (online) tai se liikkuu verkon ja offline-ympäristöjen välimaastossa (Meyen ja muut 2010; Castells 2010; Pink ja muut 2016). Ihmisten sosiaalisiin suhteisiin ja kulttuurisiin käytänteisiin erikoistunut etnografia on toisin sanoen reagoinut digitalisaation mukanaan tuomaan kulttuuriseen ja sosiaaliseen muutokseen ja siirtynyt sinne, missä ihmisetkin tällä hetkellä ovat.

Etnografinen tutkimuskenttä on muuttunut Internet-tutkimuksen suhteellisen lyhyen, 1990-luvulta alkaneen historian aikana paljon, eikä vähiten juuri etnografian keskiöön sijoittuvan arkielämän tutkimuksen näkökulmasta. Digitalisaation myötä huomattava määrä ihmisiä elää tällä hetkellä yhtäaikaaisesti sekä offline- että online-ympäristöissä. Tämä on merkittävä muutos, jos tilannetta vertaa esimerkiksi 1990-luvun alkupuoliskoon, jolloin tekstuaalisesti painottunut, online- ja offline-ympäristöjen erillisyyttä korostanut kyberetnografia ja -antropologia olivat tutkimussuuntauksina vasta kehitymässä. Vuosituhannen vaihteessa verkossa tapahtuva etnografia siirtyi pohtimaan online- ja offline-ympäristöjen välistä suhdetta sekä offline-menetelmien soveltuvuutta online-ympäristöissä tapahtuvaan tutkimukseen. Nykypäivänä mukaan on tullut multimodaalinen eli

erilaisia viestintämuotoja, kuten tekstiä, ääntä ja kuvaa, yhdistävä tutkimusote (ks. Hänninen 2018; Androutsopoulos 2008; Varis 2015).

Digitaalinen etnografia eroaa muista verkkoympäristöihin ja -sisältöihin kohdistuvasta laadullisesta Internet-tutkimuksesta siinä, että se perustuu tutkijan itse tuottamaan aineistoon, kuten haastatteluihin, havainnointiin tai muuhun sellaiseen aineistoon, joka ei ole syntynyt tutkijasta riippumatta. Digitaalinen etnografia kattaa laajan kirjon erilaisia aineistonkeruu- ja analyysimenetelmiä. Lisäksi on tavallista, että yksittäisessä tutkimuksessa sovelletaan trianguloiden eli yhdistellen ja/tai vertaillen useampia menetelmiä samanaikaisesti. Verkossa tapahtuvan havainnoinnin, haastattelujen ja kyselyjen lisäksi digitaalinen etnografia hyödyntää erilaisia tutkijasta riippumattomasti syntyneitä ilmiöitä ja aineistoja, kuten verkkoyhteisöjä, sosiaalisen median sisältöjä, digitaalisia lehtiä ja online-arkistoja. Tutkijoilla on käytettävissään myös laaja joukko kvantitatiivisia eli määrällisiä tutkimustyökaluja (big data, datalouhinta, verkostoanalyysi)¹, joita tosin sovelletaan digitaalisessa etnografiassa tällä hetkellä vielä vähän.

Aineistolajien näkökulmasta digitaalinen etnografia on tyypillisesti multimodaalista ja usein audiovisuaalisesti painottunutta. Vaikka monet tutkimuskohteet, kuten Internetin keskusteluryhmät, Facebook-sivut ja blogit, perustuvat tekstipohjaiseen kommunikaatioon, niihin liittyy vaihtelevissa määrin kuvia, ääntä ja videota. Lisäksi digitaalisen etnografian tutkimuskohteet ovat usein monikanavaisia. Esimerkiksi *lifestyle*-bloggaaja voi osoittautua lähemmässä tarkastelussa ensisijaisesti ”tubettajaksi” (YouTube) tai ”instagrammaajaksi” (Instagram), joka tavoitellessaan laajempaa some näkyvyyttä hyödyntää aktiivisesti useampia sosiaalisen median sovelluksia.

Online- ja offline-ympäristöjen yhteydessä on keskusteltu usein virtuaalisen ja todellisen välisestä erosta. Online-ympäristö näyttä-

1 Termillä *big data* viitataan useimmiten digitaalisesti tietokoneilla analysoitaviin aineistomassoihin. *Datalouhinta* puolestaan on erilaisiin algoritmeihin perustuvaa tiedonkeruuta ja analysointia. *Verkostoanalyysi* tutkii ihmisen käyttäytymistä ja sosiaalisia rakenteita esimerkiksi sosiaalisessa mediassa, jonka toimijat muodostavat verkostoina mallinnettavissa olevia yhteyksiä toisiinsa (ks. esim. Huhtamäki & Parviainen 2013).

tyy tässä valossa virtuaaliseen todellisuuteen kuuluvana ilmiönä, joka on offline-ympäristöjen reaaliseen ”tosimaailmaan” verrattuna jotakin täysin erilaista ja erillistä. Tarkasti ottaen online-ympäristöjen vastakohta ei kuitenkaan ole reaalinen vaan aktuaalinen (Boellstorff 2010). Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että vaikka virtuaalisella ei määritelmällisesti ole fyysistä olemusta, se voi olla reaalisessa mielessä yhtä todellista kuin aktuaalinenkin.

Verkossa toteutettavaan etnografiaan liitetään tutkimuskirjallisuudessa monenlaisia etuliitteitä, kuten virtuaalinen etnografia (Hine 2015), online-etnografia, verkkoetnografia, internet-etnografia (Boyd 2008), digitaalinen etnografia (Pink ja muut 2016), sosiaalisen median etnografia (Postill & Pink 2012), kyber-etnografia (Robinson & Schulz 2009) sekä netnografia (Kozinets 2010; 2015). Käsitteet vaikuttavat päällisin puolin yleisluonteisilta ja usein niiden tarkoitus onkin tehdä ero perinteisen etnografian ja verkossa toteutettavan etnografian välillä. Lähemmässä tarkastelussa paljastuu kuitenkin, että näennäisesti geneerisen ja vaihtelevan terminologian takana on myös tietoteoreettisia painotuseroja. Osa eroista liittyy digitalisaation toistaiseksi lyhyeen historiaan, ja osa puolestaan kertoo käynnissä olevasta teoreettisesta keskustelusta, jota tutkijat ovat käyneet online- ja offline-ympäristöjen välisistä suhteista ja rajoista. Lisäksi myös tutkimuskohde voi vaikuttaa etuliitteen valintaan. (Ks. myös Isomäki, Lappi & Silvennoinen 2013, 156–162.)

Tähän lukuun olemme valinneet käsitteen digitaalinen etnografia sen vuoksi, että se on käsitteenä suhteellisen neutraali ja tutkimuskirjallisuudessa tällä hetkellä yleinen ja tunnistettava tapa viitata verkossa tapahtuvaan tutkimukseen. Vaihtoehtoisesti olisimme voineet käyttää niin ikään yleisesti käytettyä termiä online-etnografia. Jos tutkimuksemme kohteena olisi esimerkiksi Sims-peli tai kulttuuriantropologi Tom Boellstorffin (2010) *The Second Life*, jossa pelaajat luovat itselleen henkilökohtaista persoonaansa kuvastavan *avatarin* rakentaakseen peliin oman maailmansa, olisimme mahdollisesti valinneet termin virtuaalinen etnografia. Olennaista erilaisten käsitteiden ja etuliitteiden kohdalla onkin pohtia kriittisesti, mikä niistä soveltuu parhaiten omaan tutkimukseen, ja perustella valinta käsillä olevan tutkimuskohteen näkökulmasta huolellisesti.

Digitaalisen etnografian kenttä

Digitaaliseen markkinointiin perehtyneen Robert Kozinetsin (2010; 2015) mukaan online- ja offline-ympäristöt edustavat siinä määrin erillisiä todellisuuden tasoja, että niitä ei voi tutkia perinteisen etnografian keinoin ja että netnografia pystyy paremmin vastaamaan digitaalisen ympäristön esille nostamiin tutkimuksellisiin haasteisiin. Valtaosa tutkijoista katsoo kuitenkin tällä hetkellä, että online-tasoa ei ole mielekäästä erottaa offline-tasosta. Vaikka online-todellisuus esittää etnografialle uudenlaisia haasteita, kysymys ei ole kokonaan erillisestä tutkimusmenetelmästä. Useimmat kulttuuriset ja yhteiskunnalliset ilmiöt elävät limittäin ja päällekkäin online- ja offline-ympäristöjen rajapinnoilla (Kasza 2017; Postill & Pink 2012; Garcia ja muut 2009). Niiden välisessä erossa on kysymys enemmän analyttisestä työkalusta kuin konkreettisesta tai etukäteen määriteltävissä olevasta rajasta (Hine 2015).

Tässä jatkumossa käsitteet, kuten online, digitaalinen tai virtuaalinen, voivat olla harhaanjohtavia, koska ne viittaavat johonkin tavanomaisesta, offline-ympäristöön sijoittuvasta arkipäivästä erilliseen todellisuuden tasoon (Boellstorff ja muut 2012; Boellstorff 2016). Merkille pantavaa etnografiassa onkin, että se on sopeutunut olemassa oleviin monipaikkaisiin ja multimodaaleihin olosuhteisiin eli tässä tapauksessa digitalisaation mukanaan tuomiin haasteisiin (Hine 2015). Lisäksi voidaan todeta, että etnografia soveltuu poikkeuksellisen hyvin digitaalisissa ympäristöissä elävien kulttuuri-ilmiöiden tutkimukseen. Erityislaadun lähtökohtana on etnografian virtuaalinen perusluonne: viime kädessä kaikki arvot, ideologiat, perinteet ja kulttuuriset merkitykset ovat käsitteellisessä mielessä virtuaalisia eli juuri sitä kulttuurista ainesta, jota on etnografian keinoin perinteisestikin tähän asti tutkittu (Boellstorff 2010). Etnografian näkökulmasta ei ole siten olennaista, sijoittuuko tutkittava ilmiö online- tai offline-ympäristöön tai – kuten usein tapahtuu – niiden välimaastoon. Molemmat ympäristöt kuuluvat joka tapauksessa samaan sosiaaliseen todellisuuteen (Garcia ja muut 2009) ja edustavat ihmisen luomia kulttuurisia konstruktioita (Hänninen 2015).

Metodologisesti ja kenttätöön näkökulmasta virtuaalinen etnografia voi viitata yhtäaikaaisesti sekä tutkimusmenetelmään että tutki-

1 Tutkimuskohde ja -menetelmä sijoittuvat molemmat online-ympäristöön	2 Tutkimuskohde sijoittuu offline-ympäristöön ja/tai sen perusluonne ei ole suoraan digitaalinen, mutta menetelmä on digitaalinen ja aineisto kerätään online-ympäristössä
3 Tutkimuskohde sijoittuu online-ympäristöön mutta menetelmä on perinteinen ja aineisto kerätään ”perinteisin” menetelmin offline-ympäristössä	4 Tutkimuskohteesta ja -menetelmästä kumpikaan ei ole digitaalinen tai sijoitu online-ympäristöön. Tutkimuskenttä kuuluu perinteisen etnografian piiriin

Kaavio 1. Tutkimuskohde ja -menetelmä määrittävät digitaalisen etnografian tutkimuskenttää.

muksen kohteeseen. Tutkimuskohde eli tutkittava ilmiö ja menetelmä muodostavat yhdessä kysymyksenasettelun, teoreettisen viitekehyyksen ja keskeisten käsitteiden kanssa etnografisen tutkimuskentän. Digitaalisen etnografian kohdalla kentän määrittelyyn vaikuttavat lisäksi tietyt online-ympäristöille tyypilliset erityispiirteet. Yksinkertaistettuna digitaalinen etnografia sijoittuu tutkimuksen kohteesta ja asetelmasta riippuen joko kokonaan tai osittain online-ympäristöön (ks. Kaavio 1). Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että vaikka tutkittava ilmiö olisikin korostetusti verkossa, sitä on usein mahdollista lähestyä digitaalisen etnografian ohella myös perinteisen etnografian keinoin. Vastaavasti myös perinteisellä etnografialla on digitaalisen etnografian lähtökohtana ja esikuvana paljon annettavaa digitaalisissa ympäristöissä tapahtuvalle etnografialle.

Riitta Hännisen (2018; 2020) *lifestyle*-bloggaajia ja heidän saamiaan kielteisiä, anonyymeja kommentteja käsittelevä monimenetelmällinen tutkimusote on hyvä esimerkki siitä, miten liukuva käsite digitaalinen etnografia voi olla. Tutkimuksessa havainnoitiin *lifestyle*-blogeja, mitä voidaan pitää etnografisena aineistonkeruumenetelmä-

nä, mutta koska havainnointi toteutettiin online-ympäristössä, mukana oli myös digitaaliselle etnografialle tyypillisiä erityispiirteitä, kuten se, että blogiarkistojen myötä blogeja oli monessa tapauksessa mahdollista tarkastella useita vuosia, jopa kymmenen vuotta taaksepäin. Havainnoinnin lisäksi tutkimuksessa haastateltiin bloggaajia. Tässäkin kohtaa aineistonkeruu voidaan luokitella offline-ympäristöön kuuluvaksi tutkimusmenetelmäksi, mutta vain osittain, koska haastattelut toteutettiin elisitoimalla tutkimukseen osallistuneiden bloggaajien blogipostauksia.

Elisitaatio (ks. Hänninen tässä teoksessa) tarkoitti tässä yhteydessä perinteisen teemahaastattelun syventämiseksi sovellettua haastattelumenetelmää, jossa bloggaajia pyydettiin ensin valitsemaan omasta blogistaan joukko heille itselleen tärkeitä postauksia ja myöhemmin haastattelutilanteessa kertomaan, mistä blogipostauksissa oli kysymys ja miksi he olivat päätyneet juuri niihin. Esitellessään valitsemiaan blogipostauksia bloggaajat tulivat samalla siirtäneeksi haastattelutilanteen osittain online-ympäristöön, jossa tutkija pääsi tutustumaan blogeihin bloggaajan opastuksella myös laajemmin. Esimerkiksi *lifestyle*-blogien monikanavaisuus eli useampien sosiaalisen median kanavien hyödyntäminen bloggaamisen rinnalla olisi jäänyt perinteisessä haastattelussa helposti pintapuoliseksi teemaksi, mutta elisitaation avulla oli mahdollista nähdä ja kuulla bloggaajan kertomana, miten hän konkreettisesti kokee näkyvyytensä sosiaalisessa mediassa.

Digitaalisen etnografian erityispiirteitä

Digitaalinen etnografia nojaa tutkimusmenetelmänä perinteiseen etnografiaan, mutta sillä on myös monia metodologisia erityispiirteitä, jotka liittyvät verkon rooliin tutkimuksessa. Välineellinen rooli verkolla on silloin, kun se toimii tutkimuksessa teknisenä apuvälineenä. Esimerkkejä tästä ovat muun muassa Zoomin, Skypein ja vastaavien pikaviestinten kautta tehdyt haastattelut tai erilaiset verkkokyselyt. Lähteenä verkko toimii silloin, kun tutkimusaineistona on sinne tuotettu materiaali eli aineistonkeruu tapahtuu verkossa. Jos tutkimuksen kohteena on puolestaan itse online-ympäristö, kysymyksen-

asettelu koskee tyypillisesti suoraan verkkokulttuureja ja -yhteisöjä. Digitaalisessa etnografiassa verkkoa voidaankin hyödyntää kaikissa näissä rooleissa (ks. Kaavio 1). (Turtiainen & Östman 2013.)

Vaikka tutkittavan ilmiön ”virtuaalisella” tasolla tai olomuodolla ei ole etnografian kannalta nykyään enää merkitystä, on tutkimusympäristön eli kentän syvälinen tuntemus edelleen olennainen osa online-ympäristöissä tapahtuvaa kenttätöitä. Digitaalisen etnografian erityispiirteet liittyvät ensisijaisesti kontekstin rooliin kenttätöissä. Digitaalisilla ympäristöillä on omat lainalaisuutensa alkaen yhteisön keskinäisistä vuorovaikutuskäytännöistä ja normeista sekä verkkoalustojen erilaisista teknologisista affordansseista eli ominaisuuksista, mahdollisuuksista ja tarjoumista (ks. myös Koski & Turtiainen 2020; Vaahensalo 2021b), joista on syytä olla tietoinen ennen digitaalisen kenttätöiden aloittamista. Online-kulttuurit muotoutuvat jatkuvan, nopeamman muutoksen myötä, mikä synnyttää koko ajan uudenlaisia sisältöjä ja palveluja, toimintoja ja käyttötapoja sekä rooleja ja toimijuuden muotoja. (Turtiainen & Östman 2009; 2013; Turtiainen 2012, 8; 46–47; Östman 2015, 71–73; Koski & Turtiainen 2020.) Nämä kulttuuriset käytännöt ovat yhtäältä alati muuttuvia ja toisaalta pitkään, inhimillisten toimintatapojen jatkumoon kytkeytyviä. Ne asettuvat tutkimuskohteiksi, joista tutkijan on ennen aineistonkeruuvaihetta hankittava riittävä esiyymmärrys virhetulkintojen välttämiseksi ja hyvän tieteellisen käytännön (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012) mukaisen tutkimuksen toteuttamiseksi.

Tiettyä online-yhteisöä tutkittaessa tehdyt ratkaisut ja johtopäätökset eivät välttämättä päde toisen yhteisön kohdalla tai saman ilmiön offline-esiintymisen yhteydessä. Se, miten esimerkiksi jonkin koiraihaisen online-yhteisön keskuudessa kommunikoidaan tietyn koirarodun ominaisuuksista, ei välttämättä kerro aukottomasti siitä, mitkä ovat tälle koirarodulle tyypillisiä ominaisuuksia. Tällaista tutkimusaineistoa hyödynnettäessä (tutkimus)kysymys on kohdistettava kyseisen verkkoyhteisön näkemyksiin asiasta, esimerkiksi ”Mitkä ovat Staffifoorumi-verkkoyhteisön mukaan staffordshirenbulterrierille tyypillisiä rotuominaisuuksia”. Kysymykset voivat liittyä myös kyseessä olevan verkkoyhteisön käytänteisiin: ”Mitkä ovat Staffifoorumi-nimiselle Facebook-ryhmälle tyypillisiä tapoja keskustella asioista?” ”Keitä Staffifoorumi-ryhmän jäsenet ovat?” ”Onko staf-

fifoorumilaisilla taipumusta tahalliseen provosointiin?” ”Miten Staffifoorumin säännöissä määritellään (epä-)sopiva käyttäytyminen ryhmässä?” ”Mitä tarkoitusta varten Staffifoorumi ylipäätään on olemassa?” ”Kuinka Facebook kulttuurisena ja teknisenä verkkoympäristönä vaikuttaa yhteisön kommunikaatioon?”

Verkkoaineistoille onkin tärkeä esittää lähdekriittisiä kysymyksiä, sillä valmiiksi verkossa olemassa olevat aineistot ovat aina syntyneet jotain muuta tarkoitusta kuin tutkimusta varten. Se, mitä tarkoitusta varten verkkoaineistot ovat alun perin syntyneet ja millaisiksi ne ovat sitä kautta luonteeltaan muodostuneet, vaikuttaa oleellisesti siihen, millaisiin tutkimuskysymyksiin niiden avulla on mahdollista vastata. Lisäksi lähdekritiikkiä harjoittamalla on mahdollista saada suuntaviivoja verkkoaineistoon liittyvien tutkimuseettisten kysymysten ratkaisemiseksi. Aineiston käyttökelpoisuutta voi arvioida pyrkimällä eläytymään tutkimukseen osallistuvien henkilöiden asemaan: Miten julkiseksi tai intiimeiksi verkkoyhteisön jäsenet näyttävät (periaatteessa julkisesti kaikkien saatavilla olevat) verkkosisällöt mieltävän? Kuinka heidän voisi olettaa suhtautuvan näiden verkkosisältöjen käyttämiseen tutkimusaineistona? (Esim. Sveningsson Elm 2009; Kuula 2011; Turtiainen & Östman 2013.)

Tutkimusetiikka verkkoympäristöissä

Digitaalista etnografiaa on mahdotonta luonnehtia käsittelemättä samalla siihen kytkeytyviä tutkimuseettisiä erityispiirteitä (Turtiainen & Östman 2009; 2013). Digitaalisen tutkimusetiikan pioneerin Annette Markhamin (2013) mukaan etnografisen kentän käsitettä on venytettävä, jos sitä halutaan käyttää verkkoyhteisöjen ja -ympäristöjen tutkimuksessa. Sen sijaan, että kenttä nähtäisiin yhtenäisenä objektina tai paikkana, se on ajateltava liikkeen ja prosessin kautta. Vastaavasti (osallistuva) havainnointi olisi hyvä ajatella uudelleen, kun tutkitaan yhteisöjä, joissa kommunikointi ei tapahdu kasvokkain. (Markham 2013, 238–442.) Eritoten lyhyet, määritellyn ajanjakson ajan katsottavissa olevat kuva- ja videosisällöt ovat saavuttaneet viime aikoina suosiota sosiaalisen median sovelluksissa. Snapchat-sovelluksen menestys on synnyttänyt Instagram- ja Facebook-tarinoiden

kaltaiset toiminnot, jotka perustuvat ”hetkellisyyden käytäntöihin”. Luonteenomaista näille verkkosisällöille on se, että ne tulevat ja menevät ja voivat tulla huomioiduiksi vain tiettyinä aikana ja tietyn sovelluksen kautta. (Turtiainen 2021.)

”Snäpit” tai ”Insta-stoorit” ovat tärkeä osa nykypäivän sosiaalista mediaa, mutta niitä ei ole yleensä tarkoitettu pysyviksi verkkosisällöiksi. On toki olemassa keinoja, joilla nämä hetkelliset audiovisuaaliset sisällöt on mahdollista taltioida myöhempää tutkimuskäyttöä varten, mutta tässä kohtaa on hyvä pysähtyä pohtimaan toimenpiteen tarkoituksenmukaisuutta. Verkkosisältöjen irrottaminen alkuperäisestä kontekstistaan voi olla sekä tulkinnallisesti että tutkimuseettisessä mielessä ongelmallista. Hetkelliseksi tarkoitetuille, suulliseen ilmaisuun rinnastettavissa oleville (ks. Soffer 2016) verkkosisällöille tulisi tehdä oikeutta tutkimalla niitä mahdollisimman luonnollisessa ympäristössä, jolloin perinteisempää etnografiaa edustava havainnointipäiväkirja ilman kuvakaappauksia voi olla eettisin ratkaisu. (Ks. esim. Turtiainen 2021.) Snapchatin yhteydessä tutkijat ovat kuitenkin päätyneet myös toisenlaisiin menetelmällisiin ratkaisuihin. Monissa tutkimuksissa on keskitytty audiovisuaalisten viestisisältöjen sijaan esimerkiksi sovelluksen käyttöä koskeviin haastatteluihin ja kyselyihin (esim. Piwek & Joinson 2016; Vaterlaus ja muut 2016; Billings ja muut 2017). Jotkut tutkijat taas ovat mieltäneet julkiset snäpit avoimeksi materiaaliksi, josta voi huoletta julkaista kuvakaappauksia tutkimuksen yhteydessä (ks. esim. Page 2018). Verkkoaineistoa koskeviin tutkimuseettisiin kysymyksiin ei monesti olekaan mustavalkoisia vastauksia, ja ratkaisujen tekeminen jää viime kädessä aina tutkijan itsensä arvioitavaksi.

Keskeistä digitaalisen etnografian menetelmiä valittaessa ja käytettäessä on kirjoittaa auki aineistonkeruun vaiheet ja perustella menetelmälliset ja tutkimuseettiset valinnat. Sen lisäksi, että nimittään tutkimusotettaan digitaalisesti etnografiaksi, on kuvattava tutkimuksen etnografinen toteutus. Aineistonkeruuprosessin yhteydessä on myös hyvä reflektoida oma suhteensa sekä aineistonkeruun kohteena olevaan online-kulttuurin osa-alueeseen ja/tai online-yhteisöön etä siihen, miten tutkijan oma rooli vaikuttaa aineiston syntyehtoihin. Tämä korostuu erityisesti silloin, kun tutkija osallistuu tutkittavan online-yhteisön toimintaan aineistonkeruun aikana. Esimerkiksi on-

line-pelaamista koskevaa tutkimusaineistoa on mahdollista hankkia pelaamalla itse osana online-peliyhteisöä ja osallistumalla siten tutkimusaineiston muodostumiseen ja tulkintojen painottumiseen käytännön tasolla (ks. esim. Ruotsalainen 2015; Fingerroos & Jouhki 2014, 91–93).

Käytännössä tämänkaltaiset pohdinnat eivät juurikaan eroa etnografiaan perinteisesti liitetystä reflektiivisyyden ihanteesta, joskin digitaalisen etnografian kohdalla refleksiivisyyteen liittyy tiettyjä erityispiirteitä (ks. myös Pink ym. 2016). Digitaalinen ympäristö tarjoaa lähtökohtaisesti mahdollisuuden tutkia verkkoyhteisöjä osallistumalla näiden toimintaan ilman tutkijaksi tunnustautumista tai kokonaan piilohavainnoiden. Verkkotutkimusmenetelmiin erikoistunut Christine Hine on nimittänyt tätä vuorovaikutusetontta tutkimuskäytäntöä digitaalisen etnografian yhteydessä ”huomaamattomaksi metodiksi” (ks. Vaahensalo 2021a). Näin toimiessaan tutkija saattaa kuitenkin joissain tapauksissa rikkoa yhteisön jäsenten omia sääntöjä ja/tai palveluntarjoajan käyttöehtoja. Oman roolin arvioiminen ja perusteleminen suhteessa tutkittavaan verkkoyhteisöön ja -ilmiöön on ensiarvoisen tärkeää myös, kun tavoitellaan tutkimuseettisesti kestäviä ratkaisuja. (Esim. Turtiainen & Östman 2009; 2013; Östman & Turtiainen 2016.)

Verkkoaineistojen luvanvaraisuus on muodostunut viimeisen vuosikymmenen aikana yhdeksi digitaalisen etnografian keskeisistä tutkimuseettisistä kysymyksistä. Jokainen verkkoyhteisöjä ja -kulttuureja tutkiva joutuu väistämättä kohtaamaan kysymyksen siitä, pitääkö sisältöjen tarkasteluun olla lupa ja keneltä se pyydetään. Teknisesti julkisia aineistoja ovat esimerkiksi avoimien keskustelualustojen päivitykset, jotka on julkaistu kaikkien saataville – suljettujen ryhmien viestien ollessa selkeästi yksityisiä (Kosonen ym. 2018, 119). Käytännössä rajanveto ei yleensä ole yhtä yksiselitteistä digitaalisten ympäristöjen asettuessa jonnekin julkisen, puolijulkisen, puoliyksityisen ja yksityisen välimaastoon, joista ainakin kaksi viimeistä kategoriaa vaativat tutkimukseen osallistuvilta henkilöiltä tietoisien suostumuksen tutkimukseen osallistumisesta (Sveningsson Elm 2009, 85). Poikkeuksen voivat muodostaa kuitenkin esimerkiksi Tumblrin täysin julkiset ja anonyymit sisällöt, jotka yhteisön jäsenet saattavat kokea näennäisesti kepeästä luonteestaan huolimatta hyvinkin intiimeiksi

(McCracken ja muut 2020). Joillain tieteenaloilla pohdinnat voidaan näkökulmaerojen vuoksi sivuuttaa kevyemmin, mutta digitaalisessa etnografiassa tekninen julkisuus ei yksinään riitä perusteeksi verkkoaineistojen vapaalle käytölle, sillä digitaalisten kulttuurien tutkijalle ihminen on aina aineistoissa läsnä toimintansa ja tuottamiensa materiaalien kautta (Östman & Turtiainen 2016, 71–72). Sitaatiooikeus pätee myös verkkoaineistojen kohdalla, mikä tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa voi olla mahdollista lainata esimerkiksi yksityishenkilön ”twiittii” viittaamalla tekijään eli twiittajaan asianmukaisesti (ks. Koppa). Mutta kuten todettua, pelkkä julkisuus ei kaikissa tapauksissa riitä takaamaan verkkosisältöjen vapaata käyttöä, jos niitä halutaan hyödyntää hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti eli suojata tutkittavia ja heidän yksityisyyttään sekä itsemääräämisoikeuttaan.

Luvanvaraisuuden arvioinnissa on hyvä huomioida julkisen ja yksityisen välisen rajanvedon lisäksi verkkosisältöjen arkaluonteisuuden aste (ks. nelikenttä Sveningsson, Lövheim & Bergquist 2003, 186; McKee & Porter 2009, 11; Turtiainen 2012, 52; Östman 2015, 74). Tutkimukseen osallistuvien henkilöiden suojaamiseen on kiinnitettävä sitä tarkemmin huomiota mitä haavoittuvammasta aiheesta tai yhteisöstä on kysymys (Markham & Buchanan 2012). Haavoittuvuuden arvioiminen ei kuitenkaan ole aina kovinkaan yksiselitteistä. Kuten esimerkiksi Annette Markham (2018, 5) on osoittanut, lapsensa itsemurhasta omalla nimellään bloggaava äiti voi olla halukkaampi osallistumaan tutkimukseen suorilla blogilainauksilla kuin sisustusbloggaaja, joka ei ole kertonut työtovereilleen harrastuksestaan.

Haasteet eivät pääty vielä siihenkään, että tarvittaessa lupa oikeilta tahoilta on saatu. Verkkopalvelun käyttöehdoista riippuen lupa voi olla tarpeellista hankkia tutkimukseen osallistuvien henkilöiden lisäksi esimerkiksi palveluntarjoajalta. Myös tutkimukseen osallistuvilta itseltään kannattaa mahdollisuuksien mukaan varmistaa, miten heidän tuottamiinsa sisältöihin on sopivaa viitata (ks. Östman 2015, 75). Tutkittavien tunnistamattomuuden turvaaminen ei ole usein käytännössä mahdollista, jos verkkoaineistosta on tarkoitus käyttää suoria lainauksia. Annette Markham (2012) on ehdottanut yhdeksi mahdolliseksi ratkaisuksi eräänlaista ”sepittämistä” (*fabrication*), jolla hän tarkoittaa aitojen aineistositaattien pohjalta rakennettua kuvitteellista havainnollistamistapaa. Menettelytapa soveltuu tietynlaisiin

tutkimusasetelmiin, mutta siinäkin on omat haasteensa ainakin suhteessa autenttisen ilmaisun säilyttämiseen.

Toisaalta verkkoaineistot ovat siis myös tekijänoikeuksien alaista materiaalia. Esimerkiksi bloggaajat voivat olla hyvinkin tarkkoja siitä, että saavat tarkkojen viitetietojen kautta kunnian itse tuottamiensa sisältöjen lainaamisesta (esim. Turtiainen & Östman 2009, 347–348). Joskus suostumuksen pyytäminen voi kääntyä myös itseään vastaan ja aiheuttaa negatiivisia seurauksia tutkimukseen osallistuvalla henkilölle. Markham (2018, 3) mainitsee tapauksen, jossa tutkija pyysi Pro-Ana-bloggaajalta asianmukaisesti tutkimusluvan tämän blogisisältöihin. Syömishäiriötä sairastanut bloggaaja reagoikin samaansa huomioon niin, että alkoi näännyttää itseään entistä tavoitteellisemmin. Tässä tapauksessa tutkija tuli siis aiheuttaneeksi vahinkoa tutkimukseen osallistuville henkilöille pyrkiessään toimimaan verkkoaineiston käytön suhteen tutkimuseettisesti oikein. Toisinaan, kuten anonymisti tuotettujen ja vuosia vanhojen sisältöjen yhteydessä, tietoisuuden saaminen kaikilta verkkoyhteisön jäseniltä voi osoittautua täysin mahdottomaksi (Kosonen ym. 2018, 119). Tällöin on pohdittava tarkasti, onko esimerkiksi tutkimuksesta tiedottaminen verkkoyhteisön ylläpitäjän välityksellä riittävä toimenpide. Joissain tapauksissa (esim. suljetut Facebook-ryhmät) sisältöjen tuottajien tavoittamattomuus voi pakottaa tutkijan muuttamaan aineistonhankintasuunnitelmaansa – toisissa tilanteissa (esim. avoimet, anonymit verkkokeskustelufoorumit) verkkosisältöjen käyttö ”ilman lupaa” taas on perusteltua.

Verkkoaineistojen käyttöön liittyviä tutkimuseettisiä ratkaisuja on pohdittava aina tapauskohtaisesti ja hyväksyttävä, että yhtä oikeaa, aina kaikissa tilanteissa toimivaa ohjetta ei ole olemassa. Tämä pätee myös verkkoaineistojen arkistointiin, johon liittyy monia huomioon otettavia asioita. Alkuperäisestä kontekstistaan tutkimusta varten irrotetut verkon sisällöt voivat olla jatkokäytön näkökulmasta ongelmallisia. Tietoarkistoon voidaan esimerkiksi arkistoida verkkosivulla vapaasti saatavilla olevia kuva- ja tekstiaineistoja (esim. julkisten organisaatioiden verkkosivut), toimitettuja (mm. lehtien julkaisemia) blogitekstejä ja CC-lisensioituja sisältöjä niiden tekijän luvalla. Sen sijaan sosiaalisen median dataa (esim. Facebook-sisällöt), yksityishenkilöiden verkkokommunikaatiota (keskustelufoorumit, blogien kom-

mentointiosiot yms.) tai verkkosivusisältöjä, joiden oikeuksien haltija ei ole sivun ylläpitäjä, ei ole mahdollista arkistoida. Poikkeuksen tähän sääntöön muodostaa kotimainen verkkokommunikaatioaineisto Suomi24-keskustelupalvelun keskusteluista, joka on Aller Median kanssa tehdyn sopimuksen myötä tallennettu Kielipankkiin avoimeen tutkimuskäyttöön. (Fält 2017; ks. myös Citizen Mindscales.)

Digitaalista etnografiaa hyödyntävän tutkijan on aina ensin varmistettava, että hän noudattaa tutkimusta tehdessään ja henkilötietoja käsitellessään lakia. Sosiaalisen median materiaalit sisältävät usein erilaisia tunnistetietoja, joten niiden kohdalla tulisi aina laatia tietosuojailmoitus ja asettaa se mahdollisuuksien mukaan esille sellaiseen julkiseen paikkaan, jossa mahdollisimman moni voi siihen tutustua (välillinen tiedottaminen). Näin tulisi toimia riippumatta siitä, tavoittaako tietosuojailmoitus koskaan kaikkia materiaaleja tuottaneita henkilöitä. Tietosuojalaki edellyttää joissain tapauksissa myös aineistojen käyttöön liittyvän vaikutustenarvioinnin tekemistä ennen aineistonkeruun aloittamista, eikä verkkoaineisto tee tässäkään kohdin poikkeusta. Samoin digitaalisen etnografian tutkimusasetelma saattaa joskus vaatia ihmistieteiden eettisen toimikunnan eettistä ennakoarviointia (ks. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019).

Kaikkien tutkimuseettisten valintojen yhteydessä tulisi aina noudattaa hyvää tieteellistä käytäntöä ja välttää tutkimukseen osallistuvien vahingoittamista. Digitaalisessa etnografiassa tutkimuksen tekijä työskentelee lähellä tutkimuskohdettaan ja tutkimukseen osallistuvia, mikä mahdollistaa vahingoittamisen välttämisen tapauskohtaisen arvioimisen. Digitaalisen etnografian kohdalla tutkijan henkilökohtainen vaikutustenarviointi kulkee mukana koko tutkimusprosessin ajan, mikä jättää paljon tilaa tutkimuksen tekijän herkkyydelle havaita tutkimusasetelmansa metodologiset vahvuudet sekä verkkotutkimuksen mahdolliset vaaran paikat. Tässä luvussa olemme pyrkineet avaamaan digitaalisten ympäristöjen erityispiirteitä sekä tekemään tutuksi digitaaliseksi etnografiaksi nimittämämme tutkimussuuntauksen metodologiaa ja vaiheita. Olemme myös avanneet muuttaman esimerkin kautta verkkoaineistojen tutkimusetiikkaan liittyvää problematiikkaa tarjoten joitain avaimia tapauskohtaisten ratkaisujen tekemiseen.

Tietolaatikko: Muistilista digitaalisten ympäristöjen ja verkkosisältöjen tutkijalle

Ovatko digitaaliset ympäristöt / verkkosisällöt vapaasti saatavilla ja tutkittavissa?

- Onko materiaali julkista vai yksityistä?
- Arvioi konteksti: onko sisältö arkaluonteista?

Tarvitaanko digitaalisten ympäristöjen / verkkosisältöjen tutkimiseen lupa sisältöjen laatijoilta, verkkoyhteisön ylläpitäjältä ja/tai palveluntarjoajalta?

- Selvitä verkkopalvelun käyttöehdot.
- Tutustu verkkoyhteisön normeihin.
- Eläydy verkkosisältöjen laatijoiden asemaan (tekijänoikeus vs. yksityisyys).
- Jos lupia tarvitaan, onko tietoisien suostumuksen saaminen mahdollista vai riittääkö välillinen tiedottaminen?

Sisältääkö verkossa/verkosta kerättävä tutkimusaineisto henkilötietoja?

- Jos (ja kun) sisältää, niin informoi asianosaisia heidän henkilötietojensa käsittelystä tietosuojasetuksen mukaisesti.

Onko verkossa/verkosta kerättävä tutkimusaineisto mahdollista arkistoida?

- Julkisten organisaatioiden verkkosivut: Kyllä.
- CC-lisensioitu verkkomateriaali: Tekijän luvalla.
- Yksityishenkilöiden sosiaalisen median sisällöt: Ei.

Lisälukemista

Boellstorff, Tom, Nardi, Bonnie, Pearce, Celia & Taylor, Tina. 2012. *Ethnography and virtual worlds: a handbook of method*. Princeton: Princeton University Press.

Hine, Christine. 2015. *Ethnography for the internet: embedded, embodied and everyday*. Lontoo: Bloomsbury.

Horst, Heather & Miller, Daniel (toim.). 2012. *Digital anthropology*. Lontoo: Berg.

Laaksonen, Salla-Maaria, Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.). 2013. *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino.

Pink, Sarah, Horst, Heather, Postill, John, Hjorth, Larissa, Lewis, Tania & Tacchi, Jo. 2016. *Digital ethnography: Principles and practice*. Los Angeles: SAGE.

Lähteet

- Androustopoulos, Jannis. 2008. Potentials and limitations of discourse-centred online ethnography. *Language@Internet* 5:8. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.languageatinternet.org/articles/2008/1610>.
- Billings, Andrew C., Qiao, Fei, Conlin, Lindsey & Nie, Tie. 2017. Permanently desiring the temporary? Snapchat, social media, and the shifting motivations of sports fans. *Communication & Sport* 5:1, 10–26.
- Boellstorff, Tom. 2008. *Coming of age in second life: an anthropologist explores the virtually human*. Princeton: Princeton University Press.
- Boellstorff, Tom. 2016. For whom the ontology turns: theorizing the digital real. *Current Anthropology* 57:4, 387–407.
- Boellstorff, Tom, Nardi, Bonnie, Pearce, Celia & Taylor, Tina. 2012. *Ethnography and virtual worlds: a handbook of method*. Princeton: Princeton University Press.
- Boyd, Danah. 2008. How can qualitative internet researchers define the boundaries of their projects: a response to Christine Hine. Julkaisussa: Markham, Annette N. & Baum, Nancy K. (toim.) *Internet inquiry: conversations about method*. Los Angeles: Sage, 26–32.
- Castells, Manuel. 2010. *Real virtuality: the integration of electronic communication, the end of the mass audience, and the rise of interactive networks*. Oxford: Blackwell.
- Citizen Mindscapes. Suomi24-aineisto*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://blogs.helsinki.fi/citizenmindscapes/suomi24-aineisto/>.
- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka. 2014. Etnologinen kenttätyö ja tutkimus: metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet*. Helsinki: Ethnos ry, 79–108.
- Fält, Katja. 2017. Sosiaalisen median ja internetin aineistot – mitä voin arkistoida Tietoarkistoon? *Tietoarkistoblogi* 17.10.2017. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tietoarkistoblogi.blogspot.com/2017/10/>.
- Garcia, Angela Cora, Standlee, Alecea, Bechkoff, Jennifer & Cui, Yan. 2010. Ethnographic approaches to the internet and computer-mediated communication. *Journal of Contemporary Ethnography* 38:1, 52–84.
- Girvan, Carina. 2018. What is a virtual world? Definition and classification. *Education, Technology, Research and Development* 66, 1087–1100. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1007/s11423-018-9577-y>.
- Hine, Christine. 2015. *Ethnography for the internet: embedded, embodied and everyday*. Lontoo: Bloomsbury.
- Hodkinson, Paul & Lincoln, Sian. 2008. Online journals as virtual bedrooms? Young people, identity and personal space. *Young* 16:1, 27–46.
- Huhtamäki, Jukka & Parviainen, Olli. 2013. Verkostoanalyysi sosiaalisen median tutkimuksessa. Julkaisussa Laaksonen, Salla-Maaria, Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino, 245–273.

- Hänninen, Riitta. 2015. "Is this an advertisement or a personal account?" – commercialisation of lifestyle blogs in Finland. *Ethnologia Fennica* 42, 54–69. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/ethnolfenn/article/view/59288>.
- Hänninen, Riitta. 2018. On the dark side of lifestyle blogging – the case of negative anonyms. *WiderScreen 3/2018: Inhokki –The Dislikey*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://widerscreen.fi/assets/H%C3%A4nninen-3-2018.pdf>.
- Hänninen, Riitta. 2020. Participant-induced elicitation in digital environments. Julkaisussa: Lähdesmäki, Tuuli, Koskinen-Koivisto, Eerika, Čeginskas, Viktorija & Koistinen, Aino-Kaisa (toim.) *Challenges and solutions in ethnographic research: ethnography with a twist*. Abingdon: Routledge, 55–67. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.4324/9780429355608-4>.
- Isomäki, Hannakaisa, Lappi, Tiina-Riitta & Silvennoinen, Johanna. 2013. Verkon etnografinen tutkimus. Julkaisussa: Laaksonen, Salla-Maaria, Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 150–169.
- Kasza, Joanna. 2017. Post-modern identity: "in between" real and virtual. *World Scientific News* 78, 41–57.
- Koppa. *Tutkimusetiikka ja tekijänoikeudet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://koppa.jyu.fi/avoimet/kirjasto/kirjastotuutoria/lahteet-hallintaan/tutkimusetiikka>.
- Koski, Kaarina & Turtiainen, Riikka 2020. Vernakulaari verkossa: Vertaisuuden ilmaisemisen digitaaliset ulottuvuudet. *Elore*, 27:1, 85–107. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.88834>.
- Kosonen, Miia, Laaksonen, Salla-Maaria, Rydenfelt, Henrik, & Terkamo-Moisio, Anja. 2018. Sosiaalinen media ja tutkijan etiikka. *Media & viestintä* 41:1, 117–124. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.23983/mv.69924>.
- Kozinets, Robert. 2010. *Netnography: doing ethnographic research online*. Lontoo: SAGE.
- Kozinets, Robert. 2015. *Netnography*. Uudistettu 2. p. Lontoo: SAGE.
- Kuula, Arja. 2011. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Uudistettu 2. p. Tampere: Vastapaino.
- Markham, Annette & Buchanan, Elizabeth. 2012. *Ethical decision-making and internet research: version 2.0. Recommendations from the AoIR ethics working committee*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf>.
- Markham, Annette. 2012. Fabrication as ethical practice: Qualitative inquiry in ambiguous internet contexts. *Information, Communication & Society* 15:3, 334–353.
- Markham, Annette. 2013. Fieldwork in social media: what would Malinowski do? *Qualitative Communication Research* 2:4, 434–446.
- Markham, Annette. 2017. Ethnography in the digital era: from fields to flow, descriptions to interventions. Julkaisussa: Denzin, Norman &

- Lincoln, Yvonna (toim.) *The Sage handbook of qualitative research*. 5. p. Thousand Oaks, CA: Sage, 650–668.
- Markham, Annette. 2018. Afterword: ethics as impact – moving from error-avoidance and concept-driven models to a future-oriented approach. *Social Media + Society* 4:3.
- McCracken, Allison, Cho, Alexander, Stein, Louisa, & Neill Hoch, Indira. 2020. You must be new here: an introduction. Julkaisussa: McCracken, Allison, Cho, Alexander, Stein, Louisa, & Neill Hoch, Indira (toim.) *a tumblr book: platform and cultures*. University of Michigan Press, 1–19.
- McKee, Heidi A. & Porter, James E. 2009. Playing a good game: ethical issues in researching MMOGs and virtual worlds. *International Journal of Internet Research Ethics* 2:1, 5–37.
- Mills, David & Morton, Missy. 2013. *Ethnography in education*. Lontoo: SAGE.
- Meyen, Michael, Pfaff-Rüdiger, Senta, Dudenhöffer, Kathrin & Huss, Julia. 2010. The internet in everyday life: a typology of internet users. *Media, Culture and Society* 32:5, 873–882.
- Page, Ruth. 2018. Group selfies and Snapchat: from sociality to synthetic collectivisation. *Discourse, Context & Media* 28, 79–92.
- Pink, Sarah, Horst, Heather, Postill, John, Hjorth, Larissa, Lewis, Tania & Tacchi, Jo. 2016. *Digital ethnography: Principles and practice*. Los Angeles: SAGE.
- Piwek, Lukasz, & Joinson, Adam. 2016. "What do they snapchat about?" Patterns of use in time-limited instant messaging service. *Computers in Human Behavior* 54, 358–367.
- Postill, John & Pink, Sarah. 2012. Social media ethnography: the digital researcher in a messy web. *Media International Australia* 145:1, 123–134. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/1329878X1214500114>.
- Robinson, Laura & Schulz, Jeremy. 2009. New avenues for sociological inquiry: evolving forms of ethnographic practice. *Sociology* 43, 685–698.
- Ruotsalainen, Maria. 2015. *Construction of a playspace: autoethnographical inquiry to temporal and spatial frames of the play experience of World of Warcraft*. Digitaalisen kulttuurin pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Rosa, Gabriel Artur Marra e, Santos, Benedito Rodrigues dos & Faleiros, Vicente, Paula de. 2016. *Opacity of the boundaries between real and virtual worlds from the perspective of Facebook users*. *Psicologia USP* 27:2, 263–272.
- Soffer, Oren. 2016. The oral paradigm and Snapchat. *Social Media + Society* 2:3.
- Suominen, Jaakko, Östman, Sari, Saarikoski, Petri & Turtiainen, Riikka. 2013. *Sosiaalisen median lyhyt historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sveningsson, Malin, Lövheim, Mia & Bergquist, Magnus. 2003. *Att fånga nätet. Kvalitativa metoder för Internetforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Sveningsson Elm, Malin. 2009. Question three: how do various notions of

- privacy influence decisions in qualitative internet research? Julkaisussa: Markham, Annette & Baym, Nancy (toim.) *Internet inquiry: conversations about method*. Thousand Oaks: Sage, 69–87.
- Turtiainen, Riikka 2021. "Dare to shine": Megan Rapinoe as the rebellious star of the FIFA Women's World Cup 2019. Julkaisussa: Katherine Dash-er (toim.) *Gender, sport and mega-events*. Volume in the Emerald Studies in Sport and Gender series. Bigley: Emerald, 133–148.
- Turtiainen, Riikka. 2012. *Nopeammin, laajemmalle, monipuolisemmin. Digitalisoituminen mediaurheilun seuraamisen muutoksessa*. Pori: Turun yliopisto.
- Turtiainen, Riikka & Östman, Sari. 2013. Verkkotutkimuksen eettiset haasteet: Armi ja anoreksia. Julkaisussa: Laaksonen, Salla-Maaria, Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim.) *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino 49–67.
- Turtiainen, Riikka & Östman, Sari. 2009. Tavistaidetta ja verkkoviihdettä. Omaehtoisten verkkosisältöjen tutkimusetiikkaa. Julkaisussa: Grahn, Maarit & Häyrynen, Maunu (toim.) *Kulttuurituotanto. Kehykset, käytäntö ja prosessit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 336–358.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). 2012. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK). 2019. *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2020.pdf.
- Vaahensalo, Elina. 2021a. Samanlaista toiseuttamista, erilaisia toisia: toiseuttavan verkkokeskustelun muodot anonymisissä keskustelukulttuureissa. *Media & viestintä* 44:3, 1–29.
- Vaahensalo, Elina. 2021b. Kontekstualisointimalli sosiaalisen median lähdekritiikin avaimena. *Informaatiotutkimus* 40:3, 110–141.
- Varis, Piia. 2015. Digital ethnography. Julkaisussa: Georgakopoulou, Alexandra & Spilioti, Tereza (toim.) *The Routledge handbook of language and digital communication*. Lontoo: Routledge, 55–58.
- Vaterlaus, J. Mitchell, Barnett, Kathryn, Roche, Cesia & Young, Jimmy A. 2016. "Snapchat is more personal": an exploratory study on Snapchat behaviors and young adult interpersonal relationships. *Computers in Human Behavior* 62, 594–601.
- Zhao, Shanyang. 2006. The internet and the transformation of the reality of everyday life: toward a new analytic stance in sociology. *Sociological Inquiry* 76:4, 458–474.
- Östman, Sari. 2015. "Millasen päivivityksen tästä sais?" *Elämäjulkaisijuiden kulttuurinen omaksuminen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Östman, Sari & Turtiainen, Riikka. 2016. From research ethics to researching ethics in an online specific context. *Media and Communication* 4:4, 66–74.

Osa 3
Tutkija ja *ethnografia*

Havainnointi ja haastattelu

Pilvi Hämeenaho

📧 <https://orcid.org/0000-0003-0272-3838>

Eerika Koskinen-Koivisto

📧 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Minna Mäkinen

📧 <https://orcid.org/0000-0001-5486-6043>

Nina Väkeväinen

📧 <https://orcid.org/0000-0001-8219-3798>

Havainnointi ja haastattelu ovat kulttuurintutkijoille yleisiä tapoja kerätä aineistoa kentältä. Usein havainnointi- ja haastattelumenetelmiä käytetään yhdessä erityisesti etnografisessa tutkimuksessa, mutta tutkimusasetelmasta ja -kysymyksistä riippuen ne toimivat myös erillisinä tiedonkeruun menetelminä. Havainnointi perustuu järjestelmälliseen tutkijan tekemien havaintojen dokumentointiin, kuvailuun ja reflektointiin esimerkiksi tutkimus- ja kenttäpäiväkirjojen muodossa. Siten menetelmä johdattaa tutkijan pysähtymään havaintojensa äärelle ja miettimään niiden merkitystä suhteessa tutkimuskysymyksiin. Näin havainnoinnin avulla on mahdollista saavuttaa syvällistä ymmärrystä tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä. Haastattelun keskeisin piirre on vuorovaikutus tutkittavien kanssa. Haastattelu tutkimusmenetelmänä on monimuotoinen siten, että esimerkiksi erilaiset haastattelutilanteet, tutkijan rooli suhteessa tutkimusaiheeseen sekä haastateltavien ja tapaamiskertojen määrät antavat kukin omanlaisensa orientaation haastattelulle kohtaamistilanteena ja aineistona.

Tämä luku antaa perustietoa havainnoinnista ja haastattelusta etnologien usein käyttäminä laadullisina tai etnografisina tutkimusmenetelminä. Erityisesti pohdimme menetelmiä refleksiivisyyden ja vuorovaikutuksen näkökulmista. Luku on suunnattu ensisijaisesti opiskelijoille sekä ensimmäisiä etnologisia kenttätöitään suunnitteleville tutkijoille. Aluksi käymme läpi havainnointia itsenäisenä aineistonkeruun muotona sekä osana etnografista kenttätöitä. Sen jälkeen esittelemme lyhyesti kulttuurientutkijoiden usein käyttämiä haastat-

telumenetelmiä ja käymme läpi haastattelutilanteeseen liittyvän vuorovaikutuksen rakentumista ja merkitystä. Luvun lopusta löytyy muistilista haastatteluihin valmistautumisen tueksi.

Havainnointi ja etnologinen katse

Havainnointi on monipuolinen tiedonkeruun menetelmä, joka tuottaa aineistoa sellaisista tapahtumista ja toiminnoista, joita ei välttämättä lainkaan sanallisteta. Sen tavoitteena on tarkastella kulttuurisia ilmiöitä holistisesti eli kokonaisvaltaisesti, luonnollisessa ympäristössään. (Esim. Fetterman 1998; Murchison 2010.) Havainnointi palvelee sekä perustutkimusta että soveltavaa tutkimusta (ks. luku Osallistava tutkimus). Tutkimuksen alkuvaiheessa se tarjoaa tärkeää tietoa esimerkiksi materiaalisesta ympäristöstä, arkisista rytmeistä, eri toimijoiden asemasta ja rooleista sekä muista ilmiöiden ja tapahtumien kulttuuriseen kontekstiin liittyvistä elementeistä (Murchison 2010). Havainnoinnin avulla voi selvittää ihmisten käyttäytymiseen liittyviä toistuvia, tietyssä ympäristössä ja tilanteessa tapahtuvia toimintoja. Sen avulla voi myös huomioida ja tallentaa poikkeuksellisia hetkiä, tapahtumia ja normeista poikkeavaa käyttäytymistä. (Van Maanen 2011.)

Havainnoija voi tarttua ohikiitäviin hetkiin. Etnologi Billy Ehn on kuvannut havainnoinnin avaamia tulkintamahdollisuuksia artikkelissaan *Arjen yllätyksiä – Huomaamattoman etnografia ja kulttuurianalyysi* (2014). Kävellessään tukholmalaisella kadulla hän jäi pohtimaan, mitä kaikkea arkinen, kadulla tapahtunut kohtaaminen pitikään sisällään. Ehn löysi yksittäiselle tapahtumalle, kadulta poimimansa kännykän ojentamisesta takaisin omistajalleen, lukuisia eri tulkintoja ja selitysmalleja analysoidessaan ja työstäessään havaintojaan yhdessä opiskelijoiden kanssa tieteen ja taiteen keinoin:

Kertoessani tarinan opiskelijoille muovailin aamuisesta episodista etnologisen tapaustutkimuksen. Yhdessä heidän kanssaan aloin analysoida tilannetta. Mitä olin havainnoinut? Mitä asioita en ollut huomannut? Miten tilannetta voitaisiin tulkita? Mitä kulttuurisia merkityksiä siitä voisi tuottaa? Tarina pani alulle vilkkaan keskustelun urbaanista elämästä, arvos-

tamastamme omaisuudesta, moraalista ongelmista ja enemmän tai vähemmän alitajuisesta tavastamme luokitella muita ihmisiä. (Ehn 2014, 60.)

Arkinen tapahtuma – Ehnin kadulta poimiman kännykän ojentaminen takaisin omistajalleen – muuttui etnografisen analyysin kautta hetkeksi, johon tiivistyi moniulotteisia, kulttuurisesti rakentuvia arvoja, käsityksiä ja niistä seuraavia tulkintoja. Ehnin tapa ymmärtää havainnointi kriittisenä etnologisena tai etnografisena katseena, välineenä tehdä huomaamatonta ja arkista näkyväksi, on etnologialle tyyppillinen (ks. myös Lönnqvist 1999; Ehn & Löfgren 2010; Fingerroos 2015). Jo opiskeluvaiheessa moni etnologi huomaa, kuinka oma katse muuttuu: arkinen elämä näyttäytyy kenttänä, jossa aiemmin huomaamatta jääneet, itsestään selviltä tuntuneet asiat merkityksellistyvät ja kyseenalaistuvat. Bo Lönnqvist onkin todennut, että etnologi on aina kentällä. Kulttuuri on läsnä kaikessa toiminnassamme, ja siten tutkijalla on mahdollisuus analysoida myös oman arkielämänsä tapahtumia kulttuurisina kohtaamisina. (Ks. Fingerroos 2015.)

Havainnointi voi toimia myös uusien tutkimuskysymysten perustana. Uudet havainnot herättävät ihmetyksen ja uteliaisuuden, jotka johtavat kysymyksiin: ”Mitä täällä tapahtuu?” ”Miksi minä tai nuo muut toimivat kuten toimivat?” ”Mitä tämä tarkoittaa?” Uteliaisuus tai vaikkapa hämmennys ja ymmärtämättömyyden tunne käynnistävät prosessin, jossa ihmetystä herättävästä aiheesta haluaa tietää enemmän: Tätä pitäisi tutkia! Tutkimusasetelmaksi ihmettely muuttuu alkuperäisten havaintojen jäsentämisen ja käsitteellistämisen kautta.

Havainnointia tehdään usein osana kenttätöitä, muiden tiedonkeruun menetelmien rinnalla (ks. Jouhki, Tenhunen ja Salmi tässä teoksessa). Osallistuva havainnointi on jo nimensä mukaisesti havainnointia, jossa tutkija samalla osallistuu toimintaan ja tapahtumiin. Kenttätöiden osana havainnointi kohdistuu tiettyyn, ennalta valittuun aiheeseen, ja havainnoija pyrkii keräämään järjestelmällisesti tietoa sen avulla. Tämän lisäksi kentällä oleva havainnoija löytää aina muutakin kuin mitä lähti etsimään. Havainnointi on kentälläkin sekä järjestelmällistä tiedonkeruuta että kokonaisvaltaiseen ymmärrykseen tähtäävää ja avointa läsnä olemista (esim. Goodall 2000; Van Maanen 2011).

Kentällä tutkija voi valita roolinsa joko osallistuvana havainnoijana tai rajoittaen oman roolinsa pelkkään havainnointiin. Se, millaisen roolin tutkija ottaa sekä se, kuinka pitkään havainnointia tehdään, riippuu tutkimusasetelmasta ja tutkimuskysymyksestä sekä havainnoinnin tutkimuseettisistä ja lain sanelemista reunaehdoista. Antropologisen perinteen mukainen osallistuva havainnointi tapahtuu usein pitkällä aikavälillä, osana laajempaa ja pitkäkestoista kenttätyötä. Havainnointi sopii kuitenkin myös lyhytkestoiseen aineistonkeruuseen, jolloin kenttätyö tehdään nopeasti, jopa muutamassa päivässä. Tällöin korostuu tarve hyvin tarkasti rajatulle kentälle ja tutkimuskohteelle – tietoa haetaan tiettyyn kysymykseen vastaamiseksi, eikä havainnoinnin tavoitteena ole tuottaa tietoa holistisen kulttuurianalyysin perustaksi (ks. Hammersley 2006).

Havainnoijan on muistettava eettisyys suhteessa tutkittaviinsa. Julkisessa tilassa havainnointi on sallittua, mutta muistiinpanojen, valokuvien tai muiden dokumenttien suhteen tulee huomioida, etteivät anonyymit ohikulkijat ole antaneet suostumustaan tutkimukseen. Tällaisia dokumentteja ei voi julkaista, vaan ne toimivat ainoastaan tutkijan henkilökohtaisina muistiinpanoina. Eettisesti katsottuna tutkijan tulee aina toimia avoimesti (engl. *overt*) ja tutkittavilta on pyydetävä erikseen suostumus (engl. *consent*). Niin sanotun *covert*-tutkimuksen (peitetty kenttätyö tai piilohavainnointi) eli aselman, jossa tutkija ei paljasta itseään tutkijana eikä siten lähesty ihmisiä tutkittavina, ongelmana on juuri tutkittavien informoinnin ja suostumuksen puute. Tällaista tutkimusta ei lähtökohtaisesti suositella tehtäväksi lainkaan. Tiettyjen tutkimusaiheiden parissa se voi kuitenkin olla ainoa keino saada riittävän syvälinen ymmärrys tutkittavasta aiheesta. Esimerkkinä tällaisesta, pitkäkestoisesta *covert*-tutkimuksesta voi nostaa esiin Barbara Ehrenreichin taloudellista epätasa-arvoa tarkastelleen tutkimuksen *Nickel and Dimed: On (Not) Getting By in America* (2001), jonka kenttätyöt hän teki työskentelemällä eri työnantajilla tyypillisillä matalapalkka-aloilla. Ehrenreich ei esiintynyt työpaikoilla tutkijana.

Havainnoista muistiinpanoiksi

Havainnointi (kuten muutkin laadulliset menetelmät) on sidoksissa tekijäänsä: kuka havainnoi, millaisia taustaoletuksia tutkijalla on ja millaisia asioita hän valitsee havainnoinnin kohteeksi kulloisessakin tilanteessa. Etnografisessa tutkimuksessa etnografi on itse tärkein tutkimuksen työkalu (ks. Suojanen 1997; Murchison 2010, 12–13). Hän aistii, tuntee, havainnoi ympäristöä, toisia ja itseään ja tulkitsee kokeemaansa jo muistiinpanoja kirjoittaessa (Lappalainen 2007). Tämän huomioiminen on etnografisen tutkimusotteen ja siihen sisältyvän itsereflektion lähtökohta.

Kentällä havainnointi on järjestelmällistä, ja havainnot jäsenyvät tutkijan huomioista aineistoksi kenttä- tai havainnointipäiväkirjaan tehtyjen muistiinpanojen kautta, jotka järjestetään tutkimuksen tavoitteiden mukaisesti. Muistiinpanojen (engl. *notes*) kirjoittaminen on keskeinen osa havainnoinnille perustuvaa tutkimusta. Tutkimuskentällä tehdyt muistiinpanot jalostuvat kenttäpäiväkirjaksi ajan kuluessa, ja varsinainen tutkimuksen kirjoittaminen saattaa tapahtua vasta kentältä poistumisen jälkeen (Clifford 1990, 64). Etnografi Harold L. Goodall Jr. (2000, 88–89) korostaa tarvetta dokumentoida kenttätö siten, että kentällä tehdyt havainnot tulevat tallennetuksi mahdollisimman monipuolisesti. Hän erottaa toisistaan tutkimusta tukevan kenttäpäiväkirjan ja henkilökohtaisen päiväkirjan, johon tutkija kirjoittaa omista kokemuksistaan, tunteistaan ja havainnoistaan ja joka rakentaa kuvan tutkijasta itsestään osana tutkimuskenttäänsä. Henkilökohtainen ja refleksiivinen teksti täydentää varsinaista kenttäpäiväkirjaa, johon tutkija kerryttää havaintonsa, kuvaa tapahtumia ja kohtaamisia sekä pohtii analyttisesti kentällä tapahtunutta ja siellä esiin nousseita ajatuksia. Nämä kaksi erillistä päiväkirjaa (tai toisistaan erotettua tekstityyppiä) antavat välineitä kenttätöön refleksiiviseen arviointiin tekemällä näkyväksi prosessin, jossa tutkijan ymmärrys ja tieto tutkimuskohteesta kasvavat ja tarkemmat tutkimuskysymykset muotoutuvat (myös van Maanen 2011).

Kenttäpäiväkirjan kirjoittaminen on sekä aineistonkeruuta että analyysia (Musante 2015, 262). Havainnoja ja niiden reflektointia sisältävä kenttäpäiväkirja mahdollistaa tutkijan tekemien valintojen,

analyysin ja tulkintojen seuraamisen ja niiden asettamisen kontekstiinsa. Muistiinpanoihin ja tulkintoihin voi palata useaan kertaan ja tarkastella aiempia havaintoja suhteessa uusiin tutkimuskysymyksiin. Havainnointimuistiinpanoista ja/tai kenttäpäiväkirjasta muodostuu aineisto, jonka pohjalta laadullisen tutkimuksen tulokset voidaan kirjoittaa etnografiseksi tekstiksi. (Musante 2015, 262.)

Muistiinpanojen järjestelmällinen teko nähdään usein kenttätöön keskeisenä elementtinä, koska sen kautta kertyy aineisto, johon analyysi perustuu ja johon voi ja tulee palata analyysin edetessä. Muistiinpanot ja kenttäpäiväkirja ovat myös keino osoittaa tutkimuksen havaintojen ja tulkintojen paikkansapitävyys ja selittää niiden rakentuminen (validiteetti). Tiettyyn aikaan kiinnittyvää kenttätöitä ei voi koskaan toistaa samanlaisena, ja siksi huolellisesti dokumentoitu kenttätö on ainoa tapa todentaa analyysin lähtökohdat ja perusteet. (Ks. Sanjek 1990, 394–395; Emerson ym. 1995, 173–174.) Kyseessä on haastava ja työläs osa tutkimusta, mikä edellyttää, että muistiinpanojen kirjoittamiselle varataan riittävästi aikaa. Kenttätöitä tehneet tutkijat korostavat, kuinka muistiinpanot tulee tehdä mahdollisimman nopeasti havainnointitapahtuman jälkeen, eikä tule luottaa siihen, että asiat muistaisi vielä kenttätöiden päätyttyä (ks. Seligman 1951 Musanten 2015, 262 lainaamana; myös Murchison 2010, 70). Havainnointihetkellä kirkkaana mielessä olleet ajatukset ja huomiot katoavat nopeasti, ellei niitä kirjoita ylös.

Havainnointia tekeväälle tutkijalle kertyy erityyppisiä muistiinpanoja, joita voidaan eritellä niiden merkityksen ja muodon kannalta. Niin sanotut raakamuistiinpanot (engl. *scratch notes*, ks. Sanjek 1990, 95–96) ovat lyhyitä muistiinpanoja, sanoja ja tiivistelmiä, jotka kertyvät kentällä kulkiessa: havainnoidessa, jutellessa ihmisten kanssa, haastatteluja tehdessä. Niitä voi raapustaa muistikirjaan, mutta usein ne kulkevat tutkijan mukana muistiin tallentuvina havaintoina ja huomioina (engl. *head-notes*, ks. Goodall 2011; Musante 2015, 263), jotka ehkä jäävät mieleen, ehkä eivät. Näiden mielessä vilahtavien ajatusten ylös kirjaaminen on tärkeää, koska ne katoavat tai niiden alkuperäinen havainto muuttaa muotoaan tutkijan analysoidessa sitä eteenpäin.

Historioitsija James Clifford on havainnollistanut kenttätömuistiinpanojen tuottamista jakamalla niiden kirjoittamisen kolmeen

osaan (ns. *inscription–transcription–description*-jaottelu). Näistä ensimmäisellä viitataan havainnointitilanteessa tapahtuvaan muistisanojen merkitsemiseen (luettelomainen kuvaus), jonka avulla tutkija kirjaa muistiin havaintojaan, tutkittavien sanomisia sekä tilanteissa heränneitä ajatuksia. Toinen vaihe tarkoittaa tutkittavien kuvaamien asioiden ja puheen tarkkaa kirjaamista (myös tarkekirjoitus). Kyseessä voi olla myös sanelun kaltainen tilanne, jossa tutkija eri välinein tallentaa esimerkiksi laulun tai kertomuksen muodossa olevaa suullista kansanperinnettä, mikä on tyypillistä etenkin lingvistisesti tai filologisesti painottuneissa tutkimuksissa. (Ks. myös suomalainen perinteentutkimus ja tallentaminen esim. Pentikäinen 1971; Bregenhøj 1982; Siikala & Ulyashev 2011.)

Cliffordin mukaan kolmas vaihe eli etnografinen kuvailu tarkoittaa enemmän tai vähemmän yhtenäisen esityksen tuottamista kentällä havainnoidusta kulttuurisesta todellisuudesta. Kenttäkuvaukset toimivat tutkijan omana tietovarantona, jonka perusteella voidaan ryhtyä työstämään tulkintoja ilmiöistä ja kirjoittamaan tutkimustekstiä. Kuvailu on vaihe, jossa havainnoista ja tutkittavien kanssa käydyistä keskusteluista siirrytään reflektoinnin, analyysin ja tulkinnan pariin. Usein tämä vaihe jatkuu erityisesti kentällä olon jälkeen. Kuvailu muistuttaa paljon antropologi Clifford Geertzin määrittelemän *tiheän kuvauksen* toteuttamista. (Clifford 1990, 47–51.)

Pitkäkestoisessa kenttätyössä myös tutkimusprosessin vaikutus tutkijan havainnointiin on huomioitava. Oman, aiheeseen liittyvän tietomäärän lisääntyessä tutkijan tekemät huomiot saattavat hänen omassa mielessään menettää merkitystään ja havainnoidut asiat alkavat näyttää itsestään selviltä. Aineiston käytettävyyden kannalta on kuitenkin olennaisen tärkeää, että muistiinpanot sisältävät järjestelmällisesti tutkijan tekemät havainnot riippumatta siitä, toistavatko ne itseään (aineiston saturaatio). Huolellisesti ja järjestelmällisesti tehdyt muistiinpanot (kenttäpäiväkirjaksi kirjoitetut kenttämuistiinpanot) ovat myös keino tallentaa se prosessi, jossa tutkijan kentän tuntemus ja ymmärrys tutkitusta aiheesta lisääntyy ja saa hänet kiinnittämään huomiota uusiin, aiemmin ehkä kokonaan huomiotta jääneisiin näkökohtiin. Kenttäpäiväkirja on tapa muuntaa tutkijan henkilökohtaiset kokemukset, huomiot ja havainnot käyttökelpoiseksi ja validiksi tutkimusaineistoksi. Niiden kautta tutkija voi myös reflek-

toida oman ajattelunsa kehitystä ja siten jalostaa niitä eteenpäin tutkimustuloksiksi ja etnografiseksi narratiiviksi (ks. Sanjek 1990; van Maanen 2011; Ghodsee 2016).

Haastattelu ja vuorovaikutus

Haastattelun lähtökohtana on ihmisten välinen vuorovaikutus, jossa vaihdetaan ajatuksia, asenteita, mielipiteitä, tietoja ja muistoja (Gubrium & Holstein 2003, 3–4). Haastattelu aineistonkeruun menetelmänä tarjoaa erilaisia tapoja olla yhteydessä joko entuudestaan tuttujen tai entuudestaan vieraiden ihmisten kanssa. Halutessamme ymmärtää, miksi ihmiset toimivat havaitulla tavalla tai miten ihmiset käsitteellistävät todellisuuttaan, keskustelemme heidän kanssaan asiasta ja kysymme sitä heiltä. Arkisessa ympäristössä haastattelu on helposti lähestyttävä tutkimusmenetelmä, koska ihmiset tietävät, mitä on edessä, kun heitä pyydetään haastateltavaksi (esim. Silverman 2006).

Haastattelu on dialoginen tapahtuma, jossa molemmat osapuolet vaikuttavat toisiinsa. Siihen liittyy erilaisia kielellisiä ja ruumiillisia elementtejä: viittauksia, sanojen merkitykseen ja erilaisiin kielellisiin ilmauksiin liittyvää kielipeliä, tarkkailua, reagoitetta ja sanatonta viestintää, kuten eleitä ja ilmeitä yhteisymmärryksineen ja väärinymmärryksineen. Käytettäessä esimerkiksi kävelyhaastattelun kaltaista menetelmää, jossa tutkija voi vaikkapa kulkea vanhuksen kanssa päivittäisen kauppamatkan, tuottaa haastattelu myös kehollista eli kinesteettistä tietoa. Tällöin vuorovaikutus syvenee ja haastattelutilanne lähestyy osallistuvan havainnoinnin menetelmää. (Esim. Österlund-Pöttzsch 2008; Suopajarvi 2014; Tiili 2016; Bamberg 2017.)

Tutkimushaastattelulla on aina ennalta määrätty tavoite, ja sitä ohjaavat haastattelutilanteen roolit. Se on päämäärähakuista toimintaa, jossa haastattelija on aloitteentekijä ja tavallisesti myös tilanteen ohjaaja. Haastattelijan vastuulla on luoda sellainen vuorovaikutustilanne, jossa haastateltavalla on helppo ja turvallinen olo. Luottamuksellinen tilanne syntyy tutkijan eettisesti kestävästä toiminnasta (esim. hyvä etukäteisinformointi), hyvästä motivoinnista haastattelun alussa sekä kiinnostuksen osoittamisesta esimerkiksi eleillä, ilmeillä ja lisä-

kysymyksillä tutkittavan kertomusta kohtaan. (Ruusuvuori & Tiittula 2005.)

Luottamuksellisen haastattelutilanteen muotoutumisessa keskeisenä tekijänä on haastateltavan ja haastattelijan tiedollisten suhteiden tasapainoinen jakautuminen. Tutkimushaastattelun lähtökohtana on ajatus siitä, että haastateltava tietää tutkittavasta aiheesta jotain sellaista, jota tutkija haluaa todentaa aineistonkeruun kautta. Haastateltavalla on haastattelutilanteessa asiantuntijan asema (ks. Hämeenaho 2014). Tutkijan tehtävänä on pysytellä tietämättömämpänä osapuolena: estää omien ennakko-oletustensa ja taustatietojensa vaikutusta tutkittaviin esimerkiksi johdattelevien kysymysten kautta ja olla kiinnostunut haastateltavan antamista tiedoista. (Ruusuvuori & Tiittula 2005, 32–35.) Joissain haastattelutilanteissa edellä mainittu asiantuntija-asetelma saattaa kääntyä vastakkaiseksi, jolloin tutkija ottaa asiantuntijaroolin. Tällaiset tilanteet ovat mahdollisia ja syntyvät tiedostamattomastikin, jos tutkijalle on muodostunut vahva esiymmärrys tai muuten läheinen suhde tutkimaansa aiheeseen. Haastattelutilanteessa piilee vaara, että tilanne muuttuu tutkijan omien tietojen ja mielikuvien tarkisteluksi eikä haastateltavan asiantuntijuudelle jätetä tarpeeksi tilaa. (Ks. Mäkinen 2007.)

Haastattelijan aktiivinen rooli asiantuntijana ei kuitenkaan aina tukahduta haastateltavan asiantuntijuutta. Haastateltava saattaa kiinnostua asiasta uudella tavalla, kun haastattelu muuttuu keskusteluvammaksi tilanteeksi, jossa kaksi asiantuntijaa kohtaa toisensa. Yhteisesti jaettu tieto syventää kohtaamista yhteisen asian ääressä. Syntyy hetkellistä yhteisyyttä, luottamuksellinen ilmapiiri, jossa tutkijan ja tutkittavan perinteiset roolit unohtuvat. (Tienari ym. 2005, 123; Mäkinen 2007.) Luottamuksellisen vuorovaikutuksen syntymistä edesauttaa hyvä valmistautuminen haastatteluun, haastattelun muodon ja tyyppin hahmottaminen sekä etukäteen tiedottaminen haastateltavalle haastattelun muodosta, sisällöstä ja tarkoituksesta, mikä palvelee myös tutkimusetiikan toteutumista.

Osallistava tutkimus

Etnologinen ja antropologinen tutkimus on luonteeltaan yhteistyöhön perustuvaa, sillä etnografinen tutkimus edellyttää kentän, tutkijan ja tutkittavien myötävaikutusta. Etnologisessa tutkimuksessa ihmisiä lähestytään oman arkensa asiantuntijana ja heidän näkemyksensä ja kokemuksensa ovat tutkimuksen keskiössä (Kajser 1999). Viime vuosikymmeninä osallistavat lähestymistavat ovat tulleet hyvin suosituiksi sekä etnografisessa tutkimuksessa että laajemminkin ihmistieteissä, jopa siinä määrin, että on alettu puhua ”osallistavasta käänteestä”, joka sijoittuu 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle (Gubrium & Harper 2013, 29). Osallistumista korostavien lähestymistapojen tarkoitus on voimaannuttaa yksilöitä ja yhteisöjä toimintaan ja edistää niiden oikeuksia. Keskeinen lähtökohta on se, että tutkimukseen osallistuvat yksilöt ja yhteisöt ovat mukana määrittelemässä tutkimuksen tavoitteita ja konkreettisiin ongelmiin etsitään ratkaisuja nimenomaan yhdessä tuotetun tiedon avulla.

Osallistavan tutkimuksen menetelmiä on kehittynyt eri tieteenaloilla hieman toisistaan eroavin painoituksin. Esimerkiksi osallistava toimintatutkimus (*participatory action research* eli PAR) kehittyi 1990-luvun alkupuolelta lähtien omaksi menetelmäkseen (Whyte 1991). Osallistavassa toimintatutkimuksessa ”tutkittavasta” tulee kansatutkija, osallinen tiedon tuottamisen prosessissa (Mosse 2007). Osallistavassa antropologiassa (*collaborative anthropology*) puolestaan painotetaan tutkimuksen eettistä velvoitetta ja poliittisesti tiedostavan tutkimusotteen merkitystä erityisesti vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen kohdalla. Alkuperäiskansojen tutkimuksessa on keskusteltu tutkittavien osallistumisesta tutkimusprosessin eri vaiheisiin: sen suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä tulosten arviointiin. Yhteistyöksi ei riitä, että tutkija julkaisee tutkimustulokset omilla nimissään ja informoi niistä tutkittavaa yhteisöä, vaan yhteistyö ja osallistaminen tähtäävät koko tutkimusprosessin ”demokratisoimiseen” (Lassiter 2005, 16–17.)

On tärkeää tiedostaa, että vaikka osallistava tutkimus pyrkii tasa-arvoisempaan tutkimusasetelmaan ja voimauttavaan ootteeseen, on tutkimuksessa vaikea irtautua erilaisista hyöty- ja valtasuhteista (Byrne 2009). Erityisesti on kyseenalaistettu sitä, että ”osallistettavat” yhteis-

söt nähdään helposti hyvin harmonisina kokonaisuuksina, jolloin ryhmän sisäiset erot ja valta-asetelmat jäävät näkymättömiksi. Osallistavien menetelmien käyttäminen ei automaattisesti johda demokraattiseen ja voimauttavaan lopputulokseen, sillä osallistuminen tutkimushankkeiden aktiviteetteihin edellyttää ryhmiltä ja yksilöiltä monenlaisia resursseja ja motivaatiota. Osallistujilla voi myös olla monenlaisia odotuksia, jotka voivat erota tutkimus- tai kehityshankkeiden tavoitteista. (Steel & Koskinen-Koivisto 2019.) Usein haasteena on motivoida ennestään passiivisia ryhmiä osallistumaan. Siksi osallistavaa lähestymistapaa suunniteltaessa on tärkeää pohtia, miten erilaisia ryhmiä on mahdollista aktivoida, ja miten heidän tarpeensa tulevat kohdatuksi.

Yksi väylä osallistumiseen ovat digitaaliset välineet. Niiden avulla tutkimusta voi tehdä virtuaalisesti ja sen etenemistä pääsee seuraamaan helposti, aikaan ja paikkaan rajoittumatta. Tällöin osallistumisen kynnyks voi madaltua. Virtuaalinen osallistuminen mahdollistaa yhteistekijyyden (*co-creation*, ks. esim. Leino & Puumala 2020) ja parhaimmillaan myös tutkijan ja osallistujien yhteisen reflektion (ks. Marcus 2012; Banks, Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2018). Osallistavan tutkimuksen lopputuloksena nähdään yhä useammin muutakin kuin akateemista tutkimustekstiä, esimerkiksi näyttelyitä, tarinakarttoja tai muita interaktiivisia multimedioita, jotka ovat osallistujien ja tutkijoiden yhteisesti toteuttamia ja laajan yleisön ulottuvissa. (Steel & Koskinen-Koivisto 2019.) Tällaiset tutkimuksen tuotokset voivat myös jatkaa elämäänsä ja muotoutua edelleen yleisön reaktioiden ja kommenttien myötä.

Osallistavat menetelmät soveltuvat akateemisen tutkimuksen lisäksi erityisen hyvin soveltavaan kulttuurien tutkimukseen, jossa etsitään konkreettisia ratkaisuja arkielämän ongelmiin (Hämeenaho, Suopajarvi & Ylipulli 2018, 8) ja kehityshankkeisiin, joissa tehdään yhteistyötä eri toimijoiden välillä. Esimerkkejä osallistavasta ja soveltavasta tutkimuksesta ovat monet niin sanotut kulttuurisuunnitteluhankkeet, joissa pyritään kehittämään kaupunkien asuinalueita, kyliä tai taajamia asukkaiden toiveisiin perustuen (ks. esim. Häyrynen & Wallin 2017).

Dialoginen tutkimusote

Etnografinen tutkimus, jossa vuorovaikutus haastateltavan kanssa on keskeisessä asemassa, on luonteva perusta dialogiselle metodologialle. Siinä tiedon nähdään rakentuvan prosessinomaisena ja intersubjektiivisena, tutkijan ja tutkittavan välisenä vuorovaikutuksena (ks. esim. Crapanzano 1990; Mannheim & Tedlock 1995; Vasenkari 1996; Vasenkari & Pekkala 2000). Dialogisuus on läsnä kaikessa ihmisten välisessä toiminnassa, sekä kommunikaatiossa kahden tai useamman ihmisen välillä että yksilön ja yhteisön välisessä suhteessa (Koskinen-Koivisto 2014a). Dialogisuus on usein etnografisen tutkimuksen ontologinen ja epistemologinen lähtökohta. Tämän lisäksi sillä on eettinen ja poliittinen sekä käytännöllinen ulottuvuus (ks. Mannheim & Tedlock 1995, 4).

Dialoginen antropologia syntyi refleksiivisen käänteeseen yhteydessä 1980-luvulla, kun antropologit alkoivat kyseenalaistaa tutkijan valta-aseman suhteessa tutkittaviinsa sekä länsimaiseen ajatteluun nojautuvan alkuperäiskansojen kulttuurien selittämisen ja esittämisen tradition (Marcus & Fischer 1986, 68; Tedlock & Mannheim 1995, 2–3; Sykäri 2012). Dialogisen lähestymistavan syntyyn vaikuttivat tarve purkaa tutkijan ja tutkittavan välisiä epätasa-arvoisia valta-asetelmia sekä halu tarkastella tutkijan osallisuutta tutkimusaineiston tuottamisessa. Dialogisen menetelmän tavoitteena onkin tekstin ja tulkin-tojen moniäänisyys (Vasenkari & Pekkala 2000.) Sitä on sittemmin käytetty esimerkiksi feministisessä haavoittuviin yksilöihin kohdistuvassa tutkimuksessa (Lawless 1992) sekä yksilöä ja hänen sosiaalista asemaansa tarkastelevassa tutkimuksessa (Sawin 2004; Koskinen-Koivisto 2014b).

Dialogisessa tutkimuksessa tutkija osallistuu sekä haastatteluun että tutkimukseen keskustelukumppanina eikä pyri jättäytymään takalalle tai olemaan vaikuttamatta haastattelun kulkuun. Tavoitteena on, että haastattelijasta ja haastateltavasta tulee tasavertaisia keskustelukumppaneita. Tutkija voi esimerkiksi haastaa ja kyseenalaistaa tutkittavaansa (ks. esim. Koskinen-Koivisto 2014; Rabinow 2007). Tällainen edellyttää kuitenkin syvää keskinäistä luottamusta, mikä voi syntyä vasta useamman haastattelukerran myötä (ks. Sykäri 2012).

Dialoginen haastattelututkimus edellyttääkin pitkää tutkimusprosessia ja haastattelusuhdetta.

Dialogisuudesta analyysimenetelmänä on kirjoitettu verrattain vähän. Useimmiten dialogisuus sisältyy erilaisiin haastatteluaineiston analyysimenetelmiin. Haastatteludialogia voi analysoida esimerkiksi puheen etnografian (*ethnography of speech*) keinoin tarkastelemalla haastattelijan ja haastateltavan puheenvuoroja (esim. Aro 1996). Tällainen haastattelutilanteen ja sen dynamiikan tarkastelu tuo usein esiin, millaiset kysymykset haastateltava kokee itsestään selvinä, kiullisina tai vaikeina sekä millaisissa tilanteissa haastattelija ja haastateltava puhuvat toistensa ohi. Lisäksi puheenvuoroja analysoidessa tulevat esiin haastateltavan erilaiset ja mahdollisesti keskenään ristiriitaiset tulkinnat, joiden merkitystä dialogista menetelmää käyttävät tutkijat ovat paljon pohtineet (ks. esim. Sawin 2004; Koskinen-Koivisto 2014; Hynninen 2017). Myös narratiivien analyysissä tarkastellaan kertomuksiin sisältyviä ja niiden välisiä dialogisia suhteita, kuten henkilökohtaisten kertomusten ja laajempien kulttuuristen kertomusten välistä jännitettä (ks. esim. Koskinen-Koivisto 2014b; Hynninen 2017).

Dialogista tutkimusotetta on kritisoitu idealistisena ja liian laajana. Vaikka on korostettu, että kaikki etnografinen tutkimus on dialogista (Mannheim & Tedlock 1995), ei dialogi erilaisten ihmisten välillä merkitse ymmärrystä ja yhteisiä pyrkimyksiä (Crapanzano 1995). Onkin tärkeää huomioida, ettei tutkijan ja tutkittavan kohtaamiseen sisältyviä nyanseja, kommunikaation moniulotteisuutta ja siihen vaikuttavia konteksteja voi kuvata tyhjentävästi (Mannheim & Tedlock 1995; Rabinow 2007). Kulttuurien tutkijoiden on myös hyväksyttävä, että tieteelliseen tutkimukseen voi sisältyä tavoitteita, joita keskustelukumppanit ja tutkittavat eivät jaa tai ymmärrä. Näin ymmärrettynä dialogisissa analyysimenetelmissä piilee erityinen vahvuus. Sen avulla voi tarkastella esimerkiksi hyvin erilaisia ja toisistaan kaukana olevia kokemusmaailmoja ja analysoida dialogin osapuolien erilaisia rooleja, näkökantoja sekä vuorovaikutuksen säröjä ja vääriymmärryksiä (ks. esim. Sawin 2004; Koskinen-Koivisto 2014a).

Haastattelutyypit

Tutkimuksen vaihe, aihe ja tavoite määrittävät haastattelun rajausta. Tutkimus voi esimerkiksi perustua vain yhden haastattelutyypin mukaisesti haastatteluihin tai samassa tutkimuksessa ja samalta haastateltavalta on mahdollista kerätä aineistoa eri tavoin rajattujen haastattelujen avulla. Oma haastattelutyypinsä on etnografinen haastattelu, joka muodostuu niistä keskusteluista ja vuoropuheluista, joita tutkija käy tutkittavien kanssa kentällä ollessaan (Heyl 2010). Sen tavoitteena on kartoittaa haastateltavan elämänpiiriä laajasti ja siten kehystää hänen vastauksiaan tutkittavaan aiheeseen liittyen (Tiittula & Ruusuvoori 2005; Hammersley 2006). Etnografisen kenttätutkimuksen aikana tutkija voi myös käyttää erilaisia haastattelumuotoja kuten elämäkertahaastattelua tai muistitietohaastattelua (ks. Tietolaatikko: Haastattelijan muistilista).

Strukturoidumpia haastatteluja voi käyttää tiedonkeruun menetelmänä monin tavoin riippuen tiedonintressistä. Haastattelut voivat olla yksilö- tai ryhmähaastatteluja, joihin etsitään tutkimusaiheen ja -asetelman kannalta sopivia osallistujia (ns. fokusryhmä-haastattelut). Tällöin tutkija suunnittelee aineistonkeruun ja myös haastattelujen toteutuksen etukäteen miettien, millaisen aineiston avulla hän voi vastata tutkimuskysymyksiinsä. Tutkija pohtii, keitä hänen tulee haastatella, kuinka avoimella tai rajatulla teemalla ja kysymyksillä sekä missä haastattelut kannattaa toteuttaa. (Ks. esim. Hämeenaho 2014.)

Ryhmähaastattelujen suunnittelussa tulee huomioida haastateltavien väliset (valta)suhteet ja niiden mahdollinen vaikutus siihen, millaisia asioita ryhmässä tuodaan esiin ja millaiset asiat jätetään mainitsematta (Puusa 2020). Esimerkiksi työyhteisössä toteutettavassa tutkimuksessa esimiehen läsnäolo haastattelussa työntekijöiden rinnalla voi vaikeuttaa kriittisten näkökulmien esiin tuomista. Toisaalta, jos tutkimuksessa on toiminnan kehittämiseen liittyvä tavoite, voi yhteinen haastattelu olla tilanne, jossa eri toimijoiden kokemuksia ja näkökulmia tuodaan tavoitteellisesti yhteen ja kehitetään yhdessä eteenpäin (esim. Hämeenaho ym. 2019). Haastattelujen suunnittelun lähtökohtana ovat siis tutkimuksen tavoitteet ja tiedonintressit.

Mitä tarkemmin rajattuun aiheeseen haetaan tietoa, sitä huolellisemmin ja yksityiskohtaisemmin haastattelurunko valmistellaan.

Toisaalta tavoitteena voi olla myös tiettyyn kenttään tai ilmiöön tutustuminen, jolloin haastatteluaineiston pohjalta etsitään tarkempia, tutkittavien kokemusmaailmasta nousevia tutkimuskysymyksiä. Tällöin haastattelurunko kannattaa jättää mahdollisimman avoimeksi. Kaikista strukturoiduin muodoltaan on lomakehaastattelu. Lomakehaastattelut jäsenyivät täsmällisten, teknisesti samanlaisten kysymysten varaan, joissa vastausmahdollisuudet ovat usein hyvin rajatut. Tällainen tutkimus on helppo toteuttaa myös digitaalisena, esimerkiksi mobiililaitteilla vastattaviksi. Lomakehaastatteluilla pyritään määrällisesti laajempaan ja vertailukelpoiseen aineistokokonaisuuteen. Samalla ne tarjoavat pohjatietoa, jota voi hyödyntää teemahaastattelujen suunnittelussa. (Hirsjärvi & Hurme, 2000.) Myös puolistrukturoidussa haastattelussa tutkija pyrkii saamaan kaikilta haastateltavilta vastauksia tiettyihin kysymyksiin tai tiettyihin teemoihin liittyen. Puolistrukturoitu haastattelu antaa kuitenkin tilaa avoimelle keskustelulle ja joustaa haastattelun kuluessa esiin nousevien asioiden huomioimiseksi. (Ks. esim. Tiittula & Ruusuvoori 2005, 11–12; Hämeenaho 2014.)

Haastattelu voi olla muodoltaan myös hyvin avoin, jopa vain yhden teemaa määrittävän pääkysymyksen varaan rakentuva tilanne, jossa haastateltava itse ohjaa keskustelun kulkua. Avoin haastattelu vaatii tutkijalta malttia pysytellä hiljaa, sillä haastateltavalle on annettava tilaa ja aikaa kertoa tarinansa. Haastattelijan roolina onkin lähinnä kuunnella ja tukea haastateltavaa tekemällä tarvittavia lisäkysymyksiä. Elämäkertahaastattelut, kerronnalliset haastattelut ja esitutkimusvaiheen haastattelut pyritään tavallisesti pitämään tällaisina mahdollisimman avoimina haastatteluina (eroista ks. esim. Hyvärinen & Löyttyniemi 2005; Nissi 2017).

Rajatummissa teemahaastatteluissa tutkijan rooli ja ennakkotiedot korostuvat. Tutkija teemoittaa ja jäsentää haastattelurungon ennen haastattelua ja pyrkii ohjaamaan haastattelua tutkimustavoitteidensa mukaisesti tarkentavien kysymysten avulla. Teemojen käsittelyjärjestys ja muut yksityiskohdat määrittyvät yleensä vasta haastattelun aikana, joten teemahaastattelussakin etusijalla ovat haastateltavien tulokinnat. Haastateltava saa vastata kysymyksiin vapaasti, omin sanoin, omin esimerkein ja omalla tyylillään. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 14; Ruotsala 2005, 65.) Teemahaastattelut vaativat tutkijalta perehtymistä

aiheeseen ennen haastattelua, ja käsiteltävät teemat voivat nousta aiemmasta tutkimuksesta ja teorioista. Usein teema- ja kysymyslistan tarkempi seuraaminen on tarpeen ensimmäisissä haastatteluissa, jotta tutkimuksen vaatimat sisällöt tulevat käsitellyiksi. Useampien haastattelujen myötä tutkijan käsitys tutkimuksensa tavoitteista ja haastattelujen teemoista tarkentuu.

Teemahaastatteluissa haastatellaan samaa henkilöä tavallisesti vain kerran tai kaksi. Sen sijaan syvähaastatteluissa tutkija tapaa haastateltavan useita kertoja. Elämäkerrallisten syvähaastatteluiden tavoitteena on, että tutkimukseen osallistuva henkilö saa esittää erilaisia tulkintoja elämänsä keskeisistä tapahtumista ja sisällöistä. Usein ensimmäinen haastattelu sisältää ennalta odotettuja vastauksia esitettyihin kysymyksiin ja kokonaisia ehjiä kertomuksia, kun taas myöhemmät haastattelut voivat tuoda eteen yllättäviä ja ristiriitaisiakin tulkintoja, joiden kautta haastateltava ikään kuin haastaa sekä kuuli-jansa että itsensä pohtimaan aiemmin kertomaansa uusista näkökulmista. (ks. Sykäri 2012; Koskinen-Koivisto 2014a, 32–33, 35–36.) Haastateltava voi näin tarjota erilaisia versioita itselleen merkityksellisten elämänvalintojen, kuten ammatinvalintaan johtaneista, syistä. Erilaisten haastateltavan kertomien versioiden ja tulkintojen vertailu voi olla yksi haastatteluaineiston analyysimenetelmä (ks. esim. Hynninen 2017). Avoimelle vuorovaikutukselle rakentuvien haastatteluiden kohdalla on tärkeää huomioida haastatteluhetkellä tapahtuvaa sanatonta kommunikaatiota, keskustelun rytmittymistä ja taukoja sekä osapuolten reaktioita. Esimerkiksi hiljaisilla hetkillä on usein tärkeitä merkityksiä (ks. Esim. Ruotsala 2005; Siim & Seljamaa 2016). Tämän lisäksi tutkija voi kiinnittää huomiota haastateltavan tunneilmauksiin ja affektiivisiin reaktioihin. Nämä saattavat olla ristiriidassa sanotun kanssa tai antavat keinoja päästä kiinni niihin asioihin, jotka jätetään sanomatta tai joiden sanoittaminen on mahdotonta (esim. Povrzanović Frykman 2020).

Haastattelujen tekeminen

Haastattelemista voi opiskella ja sen hyviin käytäntöihin voi tutustua erilaisten menetelmäkirjojen avulla (esim. Gubrium & Holstein

2003; Ruusu vuori & Tiittula 2005; 2010; Josselson 2013; Brinkmann & Kvale 2015). Silti on hyvä muistaa, että haastattelemaan oppii tekemällä haastatteluja. Haastattelutilanne on aina myös inhimillinen kohtaaminen, jossa jokainen tutkija on läsnä omana itsenään. Se, millainen haastattelija olet, muotoutuu haastatteluja tehdessä, kokemuksen ja oman tekemisen reflektoinnin kautta. Itse tehtyjen haastattelujen litterointi on mainio keino oppia siitä, mitä on haastattelutilanteissa tehnyt hyvin ja mitä voisi tulevia tutkimuksia varten kehittää esimerkiksi kysymysten esittämisessä ja uusiin aiheisiin tartumisessa.

Huolellinenkaan suunnittelu, valmistautuminen tai tutkijan vankka kokemus haastattelijana olemisesta eivät poista sitä tosiasiaa, että haastattelu on menetelmänä aina yllätyksellinen ja jokainen haastattelutilanne on ainutkertainen vuorovaikutustapahtuma. Strukturoituja haastatteluja tehdessä tutkija voi huomata, kuinka esiin nousee kiinnostavia aiheita, joiden käsittelyyn hän ei ollut varautunut tai jotka eivät tunnu mahtuvan haastattelun teemaan. Tutkimuksesta riippuen näihin yllättäviin aiheisiin voi tarttua, ja niihin liittyviä kysymyksiä voi kysyä myös muilta haastateltavilta. Joskus on kuitenkin syytä vain hyväksyä se, että täysin uusiin näkökulmiin ja aiheisiin ei voi tarttua vaan kyseinen haastattelu on syytä tehdä alkuperäisen suunnitelman mukaan. Näin on hyvä toimia etenkin toimeksiantona tehtävässä tutkimuksessa, jonka tavoitteet on tarkasti rajattu ja jonka aikataulu voi myös olla tiukka. Jonkin aiheen rajaaminen pois tutkimuksesta ei tarkoita sitä, ettei haastateltavan anneta puhua itselleen mieleen nousevista asioista, tai sitä, etteikö tutkija voisi palata aiheen pariin myöhemmin. Haastatteluista kannattaakin pitää samankaltaista muistiinpanopäiväkirjaa, kuin havainnointiin perustuvasta tutkimuksesta.

Haastatteluprosessin alussa on mahdollista tehdä testihaastattelu itselle tutun henkilön kanssa. Testihaastattelu on hyvä tapa hahmottaa, miten eri haastattelutekniikat ja -kysymykset toimivat. Testihaastattelu myös mahdollistaa erilaisten haastattelukysymysten ja niiden järjestyksen kokeilun, eikä sitä tarvitse sisällyttää varsinaisiin tutkimushaastatteluihin. Testihaastattelu on oiva keino välttää tilannetta, jossa tutkijan ennakkokäsitykset ja aiemmat tiedot ohjaavat haastattelutilannetta liikaa tai jossa haastateltava nostaa esiin teemoja ja

näkökulmia, joita tutkija ei ollut suunnitteluvaiheessa huomionnut mutta jotka ovat relevantteja tutkimuksen kannalta. Samalla testihaastattelu toimii harjoituksena tilanteelle, jossa keskustellaan ehkä hyvinkin sensitiivisestä ja vaikeasta aiheesta.

Haastattelutilanne voi jännittää aluksi sekä haastattelijaa että haastateltavaa. Alkukankeutta voi hälventää helpoilla lämmittelykysymyksillä, joiden ei tarvitse liittyä suoraan tutkittavaan aiheeseen, esimerkiksi, millainen on arkipäiväsi tai kerrotko tähän alkuun hie-man itsestäsi? Usein on mahdollista mennä suoraan asiaan kysymällä avoimen kysymyksen, jossa kehottaa haastateltavaa kertomaan, miten tutkittava aihe liittyy hänen elämäänsä. Haastattelun edetessä tutkija huolehtii siitä, että haastattelu kattaa tutkimuksen kannalta tärkeät tai keskeiset aiheet. Haastattelujen aikana tutkijan on aina syytä tehdä muistiinpanoja, joihin on tärkeää merkitä sanatonta viestintää, joka ei tallennu nauhalle, sekä tutkijan omia huomioita haastattelun kulusta ja vuorovaikutuksesta. Haastattelutyypistä riippuen tutkittaville annetaan enemmän tai vähemmän tilaa ohjata keskustelun kulkua, mutta tutkijan on tärkeää säilyttää roolinsa tutkijana. Vaikka aihe olisi kuinka tuttu ja tutkija kokee ymmärtävänsä haastateltavaa hyvin, ei kysymyksiä tai vastauksia voi kuitata toteamalla ”joo, mä tiedän” tai viittaamalla johonkin asiaan ikään kuin itsestään selvänä. Haastattelu tehdään, jotta saadaan tallennettua aiheeseen liittyvää laadullista aineistoa tutkittavan sanoittamana. Litteroitu aineisto, jossa kysytty asia kuitataan vastauksella ”kyllähän sä tiedät tän” ja jossa tutkija hyväksyy vastauksen toteamalla ”joo, just niin”, ei välttämättä ole käyttökelpoista tutkimusaineistoa.

Hyvät kysymykset haastattelussa ovat sellaisia, että ne mahdollistavat monipuoliset vastaukset. Haastateltavaa voi ja kannattaa pyytää selittämään ajatuksiaan tarkemmin. Kyllä- tai ei-vastauksiin on hyvä pyytää perustelu, vaikka kysymys olisi ollut yksiselitteinen. Kaikissa haastattelun vaiheissa tutkijan tulee välttää päälle puhumista, vastausten liian nopeaa hyväksyntää (esim. siirtymällä nopeasti seuraavaan kysymykseen) tai olettamista, että haastateltavalla ei ole enempää sanottavaa, vaikka hän pitäisikin tauon. Haastattelijan on tärkeää sietää hiljaisuutta sekä antaa haastateltavalle aikaa täydentää vastaustaan ja tuoda esiin myös vaihtoehtoisia näkökulmia (esim. Ruotsala 2005, 65).

Haastatteluja voi täydentää muilla menetelmillä, kuten pyytämällä haastateltavia kirjoittamaan päiväkirjaa (ks. esim. Hämeenaho 2014) tai pyytämällä haastateltavaa ottamaan valokuvia haastateltavaan aihepiiriin liittyen jo ennen haastattelua (esim. Koskela 2014). Näitä täydentäviä aineistoja voidaan käyttää sekä haastattelun aikana haastattelurunkoon suunniteltuja aiheita koskevan keskustelun tukena että tuomaan kokonaan uusia näkökulmia, aiheita ja teemoja mukaan haastatteluun. Yleensä tavoitteena on tutkittavien osallisuuden lisääminen ja siten tutkimukseen liittyvien valtasuhteiden tasapainottaminen (esim. Suopajarvi 2017).

Tietolaatikko: Haastattelijan muistilista

Valmistautuminen:

- Tutkimushanke sekä aineistojen keruu käynnistyvät tutkimusprosessin huolellisella suunnittelulla. Prosessi vie väistämättä jonkin verran aikaa.
- Tutustu tietosuojaan ja aineistojen hallintaan liittyviin lakisääteisiin asioihin.
- Hyödynnä yliopiston tarjoamia tukipalveluja aineistonkeruun ja aineistonhallinnan suunnittelussa.
- Aineistonkeruu on prosessi, joka tulee suunnitella mahdollisimman tarkkaan jo ennen varsinaisen keruun aloittamista. Prosessi ulottuu aineiston koko elinkaaren ajalle.

Tutkimuksen tavoitteet, tutkittavien valinta ja aiheen rajaus:

- Millaisia haastattelu- ja havainnointimenetelmiä käytetään, jotta aineiston avulla voidaan vastata tutkimuskysymyksiin? Kenen näkökulmasta aihetta tarkastellaan? Millaisia teemoja ja/tai kysymyksiä haastattelurunkoon tulee?
- Kuinka paljon tutkittavia halutaan osallistaa esimerkiksi pyytämällä heitä kirjoittamaan haastatteluja täydentäviä päiväkirjoja tai ottamalla valokuvia?
- Onko tutkittavilla jotain sellaisia erityistarpeita, jotka tulee huomioida haastattelutilanteissa, esimerkiksi tarve tulkkaukselle tai selkkielisyydelle?

Aineistonhallinnan suunnittelu ja tutkimuseettiset kysymykset:

- Muista, että aineistonhallintasuunnitelma ohjaa kaikkea aineistonkeruuta ja että sen avulla varmistat tutkimuksesi eettisyyden sekä voit

ennakolta varautua erilaisiin haasteisiin. Tee se siis huolellisesti, ohjeita noudattaen.

- Perehdy tutkimuseettisiin kysymyksiin ja ihmistieteisiin liittyviin erityisohjeisiin. Perehdy tietosuojalainsäädäntöön ja tutkijan velvollisuuksiin.
- Aineistonkeruuseen liittyvät sopimukset tulee tehdä ennen aineistonkeruun aloittamista tutkittavien, aineiston käsittelyyn osallistuvien ja mahdollisten kolmansien osapuolien (esimerkiksi yritys tai järjestö, jonka kanssa tutkimuksessa tehdään yhteistyötä) kanssa.

Haastattelujen tekoon valmistautuminen:

- Suunnittele haastattelurunko ja tee (muutama) pilottihaastattelu. Muokkaa haastattelurunkoa tarpeen mukaan. Mieti vielä kerran, millaista tietoa saat haastattelukysymyksilläsi ja vastaako se tutkimuskysymykseesi.
- Sovi haastattelu ja varmista aika ja paikka hyvissä ajoin. On myös kohteliasta lähettää haastateltavalle muistutusviesti muutamaa päivää aikaisemmin. Muistuta myös muita haastatteluun osallistuvia (esimerkiksi avustajat).
- Muista lähettää haastateltavalle kaikki hänen tarvitsemansa tutkimukseen liittyvä tieto ymmärrettävässä muodossa.
- Varaa tarvittavat materiaalit ja laitteet hyvissä ajoin, jos lainaat niitä esimerkiksi yliopistolta. Opettele käyttämään laitteita ja varmista, että sinulla on laitteiden kanssa yhteensopiva varavirtalähde mukana. Tietoturvasyistä matkapuhelin ei sovi haastatteluäänitteen tallentamiseen, joten varaa käyttöön asianmukainen ääninauhuri.
- Jos teet haastatteluja etäyhteydellä, varmista, että ohjelma on tietoturvallinen ja soveltuu tarvittaessa erityisten henkilötietoryhmien käsittelyyn, se on päivitetty haastattelun alkaessa ja käyttämäsi tallennusmenetelmä toimii. Testaa laitteita ja tallennusta etukäteen.

Haastattelutilanne:

- Mene paikalle ajoissa (tai käynnistä etähaastatteluun käyttämäsi ohjelma ajoissa). Muista ottaa mukaasi haastateltavan puhelinnumero – ja lataa oma puhelimesi. Jos eksyt ja tiedät myöhästyväsi, ilmoita asiasta haastateltavalle. Pyydä anteeksi viiveitä ja muita mahdollisia häiriöitä.
- Käy läpi tutkimustiedote haastateltavan kanssa ja täytä sopimus haastatteluun osallistumisesta sekä aineistonkäyttöön liittyvistä luvista.
- Ole haastattelutilanteessa oma itsesi ja muista, että kyseessä voi olla haastateltavalle ensimmäinen kerta, kun hän osallistuu tutki-

mukseen. Voit jutustella aluksi jotain yleisempää. Kerro, milloin käynnistät nauhurin. Tarkkaile nauhuria koko haastattelun ajan varmistaksesi, ettei virta lopu kesken tai nauhoitus muista syistä katke ainakaan pitkäksi aikaa. Vara mukaan laturi, vara-akku tai paristoja käyttämäsi tallennuslaitteen mukaisesti.

- Ole rauhallinen ja pysytele tutkijan roolissa. Omaa persoonaa ei kuitenkaan pidä häivyttää. Jos olet valinnut menetelmäksesi avoimen teemahaastattelun, anna keskustelun kulkea. Huolehdi kuitenkin siitä, että kysyt myös sellaiset mahdolliset tarkkaan strukturoidut kysymykset, jotka haluat kysyä kaikilta haastateltavilta. Vaikka haastattelutilanne olisi kuinka mukava ja leppoisa (tai ahdistava ja erityisen vaikeita aiheita käsittelevä), kyse on tutkimukseen liittyvästä aineistonkeruusta. Tutkijan tulee siis ohjata tilannetta ja huolehtia siitä, että tutkimusaineistoa kertyy. Tämä on tärkeää myös tutkittavien oikeuksien kannalta.

Työpöydän ääressä:

- Henkilötietojen käsittely ja aineistonhallinta tulee tehdä täsmällisesti ja aineistonhallintasuunnitelman mukaisesti. Hyödynnä yliopistojen tarjoamia tutkimuksen tukipalveluja, lomakepohjia ja ohjelmistoja.
- Jatkokäsittele aineisto sillä teknisellä tarkkuudella, mitä tutkimuksesi ja aineiston pitkäaikaissäilytys edellyttää.
- Huolehdi tutkimusdatan tietoturvallisesta säilytyksestä tutkimuksesi ajan sekä datan säilyttämisestä tai tuhoamisesta aineistonhallintasuunnitelman mukaisesti.
- Huolehdi anonymisoinnin lisäksi myös muista arkistointiin mahdollisesti liittyvistä asioista, tiedostomaateista, datasiirroista ja tallentamisen käytännöistä.
- Metadata tarkoittaa aineiston kuvailemisen tasoa. Noudata siinä yliopiston, tilaajan, TENKin, Tietoarkiston ja mahdollisen arkiston ohjeita.
- Muista huolehtia myös itsestäsi. Haastattelut ovat voineet herättää sinussa voimakkaitakin tunteita, ja niitä on hyvä käsitellä oman hyvinvoinnin säilyttämiseksi. Hyödynnä työnohjausta tai vertaistukea. Muista kuitenkin aina suojella tutkittavia – voit puhua omista tunteistasi ja tutkimuksesi aiheesta mutta et yksittäisistä tutkittavista siten, että heidät voidaan tunnistaa.

Lopuksi

Havainnointi ja haastattelu ovat kulttuurien tutkimuksessa tavallisia aineistonkeruun menetelmiä. Kuten tässä luvussa olemme esittäneet, näitä menetelmiä voi käyttää joko itsenäisesti tai soveltaen osana monimenetelmäisiä tutkimuksia. Etnografinen kenttätyö sisältää sekä havainnointia että haastatteluja. Tällöin havainnointi ja haastattelut palvelevat kokonaisvaltaisen ymmärryksen synnyttämistä ja täydentävät toisiaan. Laadullinen tutkimus voi perustua yksinomaan havainnoinnille tai haastatteluille, jotka tehdään ilman antropologiseen kenttätyöhön liittyvää osallistuvaa havainnointia. Tällöin korostuu tarve suunnitella aineistonkeruu ja sen tavoitteet tarkemmin jo etukäteen.

Riippumatta siitä, millaisia muita aineistoja tutkija käyttää, tulee havainnointi ja haastattelut toteuttaa huolellisesti tutkijan toimet dokumentoiden ja niitä reflektoiden. Molemmat menetelmät korostavat tutkijan roolia tutkimusprosessia johtavana ja myös laadullisiin aineistoihin perustuvia tulkintoja tekevänä toimijana. Havainnoinnin lähtökohtana on tutkijan utelias ja tarkkaavainen katse. Se, mitä tutkija näkee ja miten hän näkemäänsä tulkitsee, on aina myös henkilökohtainen prosessi, joka tapahtuu tutkijuuden takana. Havaintojen muokkaaminen tutkimusaineistoksi edellyttää sekä havainnoinnin aikana tehtäviä järjestelmällisiä muistiinpanoja että niiden työstämistä erilaisia kenttäpäiväkirjan kirjoittamiseen liittyviä metodeja hyödyntämällä. Kenttäpäiväkirjan ja muiden erilaisten muistiinpanojen kirjoittaminen ovat olennainen osa tutkimuksen tekoa, ja ne mahdollistavat tutkijan tulkintojen kehittymisen seuraamisen ja siten tutkimuksen validiteetin varmistamisen.

Myös haastattelututkimus edellyttää tutkijalta jatkuvaa itsereflektiota. Kuten luvussa todettiin, haastattelut voivat olla erityyppisiä ja kaikista strukturoiduinmissa haastatteluissa tutkija on tehnyt suuria valintoja jo ennen haastattelun käynnistymistä. Toisaalta on myös tärkeää muistaa, ettei avoin teemahaastattelukaan ole valtasuhteiltaan neutraali vaan tutkija on valinnut tutkittavan aiheen ja teemat sekä etsinyt sopivaksi arvioimiaan tutkittavia osallistumaan haastatteluun. Haastattelutilanne edellyttää tutkijalta oman roolin ja asiantuntijuuden sovittamista siihen vuorovaikutustilanteeseen, joka tutkittavan kanssa muodostuu.

Havainnointi ja haastattelu ovat menetelmiä, joissa jokaiselle tutkijalle muodostuu oma tapansa tehdä ja toimia. Niitä on vaikeaa oppia muuten kuin tekemällä. Opaskirjoja on toki hyödyllistä lukea, ja aineistonkeruun suunnittelussa tulee noudattaa kaikkia niitä ohjeita, joita tieteen etiikka edellyttää. Hyvän aineistonkeruusuunnitelman kanssa voikin sitten lähteä kentälle – havainnoimaan, haastattelemaan ja oppimaan jatkuvasti uutta kulttuurisen tiedon keruusta ja omasta tavasta olla tutkija.

Lisälukemista

- Davies, Charlotte A. 2008. *Reflexive ethnography. A guide to researching selves and others*. Lontoo: Routledge.
- Maranhão, Tullio (toim.). 1990. *The interpretation of dialogue*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Murchinson, Julian. 2010. *Ethnography essentials: designing, conducting, and presenting your research*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Ruusuvuori, Johanna, Tiittula, Liisa & Aaltonen, Tarja (toim.). 2005. *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Sanjek, Roger (toim.). 1990. *Fieldnotes. The makings of anthropology*. Ithaca: Cornell University Press.

Lähteet

- Aro, Laura. 1996. *Minä kylässä. Identiteettikertomus haastattelututkimuksen folkloreana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bamberg, Jarkko. 2017. Kävelyhaastattelu. Julkaisussa: Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo, Ruusuvuori, Johanna, Aho, Anna Liisa & Granfelt, Riitta (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 256–269.
- Banks, Ian, Koskinen-Koivisto, Eerika & Seitsonen, Oula. 2018. Public engagements with Lapland's dark heritage: community archaeology in Finnish Lapland. *Journal of Community Archaeology and Heritage* 5:2, 128–137. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/20518196.2017.1383672>.
- Bregenhøj, Carsten. 1982. Folkloristinen suodatin. Julkaisussa: Suojanen, Päivikki & Saressalo, Lassi (toim.) *Kulttuurin kenttätutkimus*. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, 249–281.
- Brinkmann, Svend & Kvale, Steinar. 2015. *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. 3. p. Los Angeles: Sage.
- Byrne, Anne, Canavan, John & Millar, Michelle. 2009. Participatory research

- and the voice-centred relational method of data analysis: is it worth it? *International Journal of Social Research Methodology* 12:1, 67–77.
- Clifford, James. 1990. Notes on (Field)notes. Julkaisussa: Sanjek, Roger (toim.) *Fieldnotes: The makings of anthropology*. Ithaca: Cornell University Press, 47–70.
- Crapanzano, Vincent. 1990. On dialogue. Julkaisussa: Maranhão, Tullio (toim.) *The interpretation of dialogue*. Chicago: The University of Chicago Press, 269–291.
- Ehn, Billy. 2014. Arjen yllätyksiä – huomaamattoman etnografia ja kulttuuri-analyysi. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 59–75.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar. 2010. *The secret world of doing nothing*. Berkeley: University of California Press.
- Emerson, Robert, Fretz, Rachel & Shaw, Linda. 1995. *Writing ethnographic fieldnotes*. 2. p. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fetterman, David. 1989. *Ethnography step by step*. Newbury Park: Sage.
- Fingerroos, Outi. 2015. Etnologinen katse: virkaanastujaisluento 3.12.2014. *Elore* 22: 1. [viitattu 10.5.2022]. Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79188>.
- Geertz, Clifford. 1973. *The interpretation of cultures. Selected essays*. New York: Basic Books.
- Ghodsee, Kristen. 2016. *From notes to narrative. Writing ethnographies that everyone can read*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goodall, H. Lloyd. 2000. *Writing the new ethnography*. Oxford: AltaMira Press.
- Gubrium, Aline & Harper, Krista. 2013. *Participatory visual and digital methods*. Walnut Creek; California: Left Coast Press Inc.
- Gubrium, Jaber & Holstein, James. 2003. Introduction. Julkaisussa: Holstein, James & Gubrium, Jaber (toim.) *Inside interviewing. New lenses, new concerns*. Thousand Oaks: Sage, 4–20.
- Hammersley, Martyn. 2006. Ethnography: problems and prospects. *Ethnography and Education* 1:1, 3–14.
- Heyl Sherman, Barbara. 2010. Ethnographic interviewing. Julkaisussa: Atkinson, Paul, Coffey, Amanda, Delamont, Sara, Lofland, John & Lofland, Lyn (toim.) *Handbook of ethnography*. Thousand Oaks: Sage, 369–383.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena. 2000. *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hynninen, Anna. 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti: Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6729-2>.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyvuori, Varpu. 2005. Kerronnallinen haastattelu. Julkaisussa: Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu: tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Hämeenaho, Pilvi. 2014. *Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen raken-*

- tumisesta. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-222-5>.
- Hämeenaho, Pilvi, Rask, Linda, Kasila, Kirsti & Kettunen, Tarja. 2019. Terveystuhoon ammattilaisten ja asiakkaiden näkemyksiä kokemusasiatuntijan vastaanotto toiminnasta terveysasemalla. *Tutkiva hoitotyö* 17:4, 22–29.
- Hämeenaho, Pilvi, Ylipulli, Johanna & Suopajarvi, Tiina. 2018. Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi, Suopajarvi, Tiina & Ylipulli, Johanna (toim.) *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–27.
- Häyrynen, Maunu & Wallin, Antti (toim.). 2017. *Kulttuurisuunnittelu. Kaupunkikehittämisen uusi näkökulma*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ingold, Tim & Vergunst, Jo Lee (toim.). 2008/2016. *Ways of walking: ethnography and practice on foot*. New York: Routledge.
- Josselson, Ruthellen. 2013. *Interviewing for qualitative inquiry: a relational approach*. New York: Guilford Press.
- Kajser, Lars. 1999. Fältarbete. Julkaisussa: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (toim.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur, 24–40.
- Koskela, Helky. 2014. Kuinka tavoittaa hoivakodin henki? Valokuvaelisaatio tutkimusmenetelmänä. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 212–234.
- Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014a. *Her own worth: negotiation of subjectivity in a life narrative of female laborer*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014b. Tutkimuskohteen läheinen ihminen. Refleksiivisen ja dialogisen tutkimusotteen mahdollisuudet ja rajoitteet etnografisessa tutkimuksessa. *Elore* 21:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.79152>.
- Lappalainen, Sirpa. 2007. Havainnoinnista kirjoitukseksi. Julkaisussa: Lappalainen, Sirpa, Hynninen, Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 113–133.
- Lassiter, Luke Eric. 2005. *The Chicago guide to collaborative ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lawless, Elaine. 1992. "I was afraid someone like you... an outsider... would misunderstand". Negotiating interpretive differences between ethnographers and subjects. *Journal of American Folklore* 105:417, 302–314.
- Leino, Helena & Puumala, Eeva. 2020: What can co-creation do for the citizens? Applying co-creation for the promotion of participation in cities. *Environment and Planning C: Politics and Space* 39:4, 781–799. [Viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/2399654420957337>.
- Mannheim, Bruce & Tedlock, Dennis. 1995. Introduction. Julkaisussa: Tedlock, Dennis & Mannheim, Bruce (toim.) *The dialogic emergence of cultures*. Urbana: University of Chicago Press, 1–32.

- Marcus, George. 2014. Etnografian uudet haasteet Writing culture -liikkeen jälkeen. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 32–58.
- Marcus, George & Fischer, Michael. 1986. *Anthropology as cultural critique: an experimental moment in the human sciences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mosse, David. 2007. 'People's knowledge', participation and patronage: operations and representations in rural development. Julkaisussa: Cooke, Bill & Kothari, Uma (toim.) *Participation: the new tyranny?* Lontoo: Zed Books, 16–35.
- Murchinson, Julian. 2010. *Ethnography essentials: designing, conducting, and presenting your research*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Musante, Kathleen. 2015. Participant observation. Julkaisussa: Bernard, H. Russell & Gravlee, Clarence (toim.) *Handbook of methods in cultural anthropology*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 238–276.
- Mäkinen, Minna. 2007. Muistelu ja muistuttelu haastattelun dialogin rakentajana. Julkaisussa: Knuuttila, Maarit, Lappi, Tiina-Riitta, Ruotsala, Helena & Salminen, Elina (toim.) *Hei, muistatkos...? Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007*. Helsinki: Ethnos ry, 180–189.
- Pentikäinen, Juha. 1971. *Marina Takalon uskonto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Puusa, Anu. 2020. Ryhmäkeskustelut laadullisena tutkimusmetodinä. Julkaisussa: Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus, 118–130
- Rabinow, Paul. 2007/2012. Fieldwork and friendship in Morocco. Julkaisussa: Robben, Antonius & Sluka, Jerrey (toim.) *Ethnographic fieldwork: an anthropological reader*. 2. p. Malden, MA: Blackwell Pub.
- Rastas, Anna. 2010. Haastatteluaineistojen monet tehtävät etnografisessa tutkimuksessa. Ruusuvuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 64–89.
- Ruotsala, Helena. 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia: kansatieteilijä kentällä. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 45–76.
- Ruusuvuori, Johanna, Tiittula, Liisa & Aaltonen, Tarja (toim.). 2005. *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Sanjek, Roger. 1990. On ethnographic validity. Julkaisussa: Sanjek, Roger (toim.) *Fieldnotes: The makings of anthropology*. Ithaca: Cornell University Press, 385–418.
- Sawin, Patricia. 2004. *Listening for a life. A dialogic ethnography of Bessie Eldreth through her songs and stories*. Logan: Utah State University Press.
- Siikala, Anna-Leena & Ulyashev, Oleg. 2011. *Hidden rituals and public performances. Traditions and belonging among the post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Silverman, David. 2006/1993. *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text, and interaction*. Lontoo: Sage.
- Steel, Tytti & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2019. Osallistumisen hyöty ja mielekkyys etnologisessa tutkimuksessa. Julkaisussa: Hieta, Hanneleena, Kiiskinen, Karri, Mäki, Maija & Sund, Ann-Helen (toim.) *Liikettä rajapinnoilla*. Helsinki: Ethnos ry, 36–68.
- Suopajarvi, Tiina. 2014. Kävelyssä rakentuva paikka: Oulun kaupunkikeskusta seniorikaupunkilaisten sosiomateriaalisena ympäristönä. *Sosiologia* 51:4, 332–346.
- Suopajarvi, Tiina. 2017. Knowledge-making on 'ageing in a smart city' as socio-material power dynamics of participatory action research. *Action Research* 15:4, 386–401.
- Suopajarvi, Tiina, Koskinen-Koivisto, Eerika, Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Hytönen, Kirsi-Maria. 2019. Tunteilla on väliä: tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67 [viitattu 10.5.2022]. Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.77809>.
- Sykäri, Venla. 2012. Dialogic methodology and the dialogic space created after an interview. *RMN newsletter* 4, 80–88.
- Tienari, Janne, Vaara, Eero & Meriläinen, Susan. 2005. Yhteisyyden rakentuminen haastattelussa. Julkaisussa: Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 103–124.
- Tiili, Miia-Leena. 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat. Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tiittula, Liisa & Ruusuvoori, Johanna. 2005. Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Julkaisussa: Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 9–21.
- Van Maanen, John. 2011/1988. *Tales from the field – on writing ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vasenkari, Maria. 1996. Mitä se sanoo? Mistä se kertoo? Dialoginen näkökulma kenttätutkimusaineiston tuottamiseen. Julkaisussa: Hovi, Tuija & Tarkka, Lotte (toim.) *Uskontotiede – folkloristiikka: kirjoituksia opin- näytteistä*. Turku: Turun yliopisto, 84–109.
- Vasenkari, Maria & Pekkala, Armi. 2000. Dialogic methodology. Julkaisussa: Honko, Lauri (toim.) *Thick corpus, organic variation and textuality in oral tradition*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 243–254.
- Whyte, William Foote. 1991. Introduction. Julkaisussa: Whyte, William Foote (toim.) *Participatory action research*. Newbury Park: Sage, 7–15.
- Österlund-Pötzsch, Susanne. 2008. The ephemeral act of walking: random reflections on moving in landscapes of memory (loss). *Ethnologia Scandinavica* 41, 110–127.

Audiovisuaaliset kenttätutkimusmenetelmät

Jari Kupiainen

 <https://orcid.org/0000-0001-6009-6524>

Sosiaalista todellisuutta koskevat havainnot ovat kaikenlaisen kulttuuri- ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen perusta, johon tutkimusalojen teoriamallit tukeutuvat. Siksi näiden havaintojen systemaattinen tekeminen ja sosiaalisen todellisuuden dokumentoiminen eri muodoissaan on kiinnostanut tutkijoita tutkimuksen historian kaikissa vaiheissa. Muistiinpanot ja piirrookset ovat teknologisen kehityksen myötä saaneet tuekseen monenlaisia välineitä, joilla dokumentointia on voitu parantaa ja kehittää. Suomalainen kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimus on tältä osin historiallisesti kulkenut samaa tahtia kansainvälisen kehityksen kanssa: jo varhaiset kielen ja kulttuurin tutkijamme ovat hyödyntäneet aikansa uusimpia tallennusvälineitä kenttätyössään.

Suomalaiset 1900-luvun alun tutkijat, kuten Kustaa Fredrik Karjalainen, Edward Westermarck, Gunnar Landtman, Rafael Karstén, Hilma Granqvist ja Sakari Pälsi, valokuvasivat ahkerasti osana kenttätutkimuksiaan eri puolilla maailmaa. Varsinkin Sakari Pälsi kehitti kenttäkuvaamisen metodiikkaa ja oli etnografisen elokuvan kansainvälisiä pioneereja elokuvallaan *Arktisia matkakuvia* (1919; ks. myös Metsola 2017; Pälsi 1930). Suomalaiset kansatieteilijät perustivat vuonna 1936 Kansatieteellinen filmi Oy:n, joka tuotti muutaman vuoden aikana kymmenittäin kansatieteellisiä elokuvia ja systematisoi kuvallisen tallentamisen osaksi kulttuurin kenttätutkimuksen metodiikkaa.

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkiminen kenttätutkimusmenetelmin avulla perustuu aina kentällä havaitun todellisuuden dokumentoimiseen ja havaintojen tallentamiseen jotakin menetelmää tai välinettä käyttäen. Dokumentointia voi tehdä monin erilaisin tavoin, vaikkapa muistiinpanoja vihkoon tai lomakepohjaan kirjoittaen. Täs-

sä luvussa keskitytään audiovisuaalisiin kenttätutkimusmenetelmiin, joiden avulla tehdään havaintoja ja tallennetaan ääntä, kuvaa tai molempia. Tallentaminen toteutetaan teknisillä välineillä. Tallenneaineistot tarjoavat monipuolisia mahdollisuuksia aineistoanalyysiin ja tutkimusjulkaisuihin, ja niillä on usein myös erityistä historiallista tai kulttuurista arvoa aiheensa dokumentteina.

Audiovisuaalinen kenttätutkimus

Valokuvausteknologia alkoi yleistyä 1840-luvulta alkaen, ja vuosisadan jälkipuoliskolla oli jo käynnissä monenlaisia kulttuuriaiheiden kuvaushankkeita eri puolilla maailmaa. Niissä valokuvattiin paikallisia kansoja lähinnä kolonialistisen hallinnon tarpeisiin. Kuva-aineistoja julkaistiin postikortteina ja albumeina eri puolilla Eurooppaa. (Ks. lisää Edwards 1992; 2001; 2011.) Myös tutkijat olivat laajasti kiinnostuneita kameran mahdollisuuksista todellisuuden tarkassa tallentamisesta, ja etenkin vuosisadan loppua kohden valokuvauslaitteiden käyttö tutkimuksessa yleistyi eri aloilla samaan aikaan, kun tekniikka kehittyi paremmin kenttäolosuhteisiin sopivaksi. 1900-luvun taitteesta alkaen myös liikkuvan kuvan tallentaminen tuli mahdolliseksi elokuvakameroiden ilmaantumisen myötä. Vaikka äänielokuvia alettiin tehdä 1920-luvun lopulta alkaen, kenttä-äänien tallennus kuvaan synkronoituna yleistyi kuitenkin vasta 1960-luvulla laitteiden kehityksen myötä. (Henley 2020; Metsola 2017; Rony 1996.)

Teknologinen kehitys on sittemmin edennyt kiihtyvien harppauksien nykyhetkeen asti ja näyttäisi jatkavan etenemistä edelleen. Tässä luvussa keskitytään lähinnä 2010-luvulla käytössä oleviin teknologioihin ja menetelmiin, mutta audiovisuaalisia menetelmiä hyödyntävässä tutkimuksessa nykyiset laitteet ja työmenetelmät kohtaavat aiemmat teknologiat monissa käytännön tutkimustilanteissa. Tutkijalle voi tulla kentällä vastaan erilaisia ääni- ja kuva-aineistoja monissa muodoissa esimerkiksi tutkittavien kodeissa, museoissa ja arkistoissa, eivätkä nämä aineistot aina ole suoraan yhteensopivia tutkijan käytössä olevien laitteiden kanssa. Tutkijan tulisi siksi osata käsitellä myös muita kuin digitaalisia av-työvälineitä ja digitaalisia aineistoja sekä osata ratkoa tällaisten aineistojen digitoinnin käytäntöjä.

Audiovisuaalisuus viittaa auditiivisen (eli kuulon) ja visuaalisen aistin (eli silmän) muodostamaan havaintoon. Kuitenkin ihmisen tekemänä tuo ”audiovisuaalinen” tai ”äänikuva”-havainto on tarkemmin ottaen moniaistinen, sillä havainnon muodostumiseen osallistuvat muutkin aistit kuin näkö- ja kuuloaisti ja havainnon syntyymiseen vaikuttavat sekä tiedostetut että tiedostamattomat asiat. (Ks. lisää Chion 1994; 2009; Crawford 2010, 23–27; Kupiainen 2017a, 26–28.) Tekninen tallennuslaite, kuten nauhuri tai äänitallennin, valokuvauskamera tai videokamera, havaitsee ja toimii toisin kuin ihminen. Laite ei erottele havaintokohteita enemmän tai vähemmän tärkeisiin, kiinnostaviin, merkityksellisiin tai olennaisiin, kuten ihminen tekisi, vaan se tallentaa mekaanisesti ulottuvillaan olevaa todellisuutta teknisten ominaisuuksien ja tallennusasetustensa tarjoamissa puitteissa. Siksi tallenteet voivat toisinaan näyttää ja kuulostaa erilaisilta kuin omat muistikuvat tilanteesta. Esimerkiksi mikrofoni tallentaa helposti sekä haastateltavan puheen että taustamelun, jos se sijoitetaan väärin.

Erilaisilla mediatallentimilla saadaan aikaan monipuolisia tutkimusaineistoja, mutta kullakin tallentamisen menetelmällä ja tallenneformaattilla on oma historiansa, jonka kuluessa työskentelykäytännöt, työnkulku, teknologiat, tyylit ja esteettiset näkökohdat sekä teoriakeskustelut ovat eriytyneet toisistaan. Esimerkiksi äänen tallentamiseen ja analyysikäyttöön, valokuvatallentamiseen ja kuva-analyysiin, filmi- ja videotallentamiseen sekä aineistoanalyysiin, etnografisten dokumenttielokuvien tekemiseen tai kuva-arkistoinaistojen ja valmiiden aineistokokouelmien tutkimuskäyttöön on kuhunkin omat eriytyneet tekniikkansa, menetelmänsä ja teoriakeskustelunsa, joiden olemassaolo voidaan tässä tekstissä vain todeta.

Yhteistä kaikille audiovisuaalisille kentätallennusmenetelmille on se, että tutkija haluaa tavoittaa tutkimusaiheestaan ja todellisuudesta myös jotakin sellaista, mikä on vaikeasti tai ei ollenkaan kielellistettävissä tai mitä ei tilanteessa ehditä tai voida millään muulla tavalla tallentaa. Ääni ja kuva viestivät toisin kuin tuhat sanaa, sillä audiovisuaalista havaintoa ei kielellistetä kuin marginaalisesti. Useimmiten sitä ei kielellistetä ollenkaan, koska tällainen havainnointimme on jatkuvaa ja katkeamatonta koko valveillaolomme ajan sekä osin nukkuessammekin. Tallenteilla saadaan tästä havaintojen jatkuvuudesta talteen dokumenttisirpaleita, jotka ovat enemmän tai vähemmän sat-

tumanvaraisia ja tutkimustilanteen ohjaamia. Tutkimusmenetelmien avulla on mahdollista rakentaa tähän sattumanvaraisuuteen systematiikkaa sekä kriittistä ja reflektiivistä tulkinallista kehystä, jonka avulla voidaan ymmärtää ilmiötä suhteessa muihin ilmiöihin.

Akateemista tutkimusta ja tieteellistä tiedonkeruuta säädellään erilaisin säädöksin. Tutkimuseettisten ohjeiden lisäksi tutkija joutuu huomioimaan monia kansallisesta lainsäädännöstä ja jopa kansainvälisistä direktiiveistä seuraavia näkökohtia ja säädöksiä esimerkiksi tutkittavien yksityisyyden suojasta, heidän riittävästä informoinnistaan tutkimuksen sisällöstä, menetelmistä, aiotuista julkaisuista sekä tutkimustyöstä seuraavista muistakin mahdollisista vaikutuksista tutkittavien elämään. Jo ennen kentälle menoa tutkijan on selvitettävä, miten esimerkiksi Euroopan unionin Tietosuojadirektiivi ja sitä soveltava Tietosuojalaki (1050/2018) huomioidaan oman kenttätönn käytännössä. Tietosuojalaki sisältää lukuisia erityissäädöksiä tieteellisen tutkimuksen osalta, ja niistä tulee olla selvillä jo kenttätutkimuksen suunnitteluvaiheessa. Kulttuurien kenttätutkimukseen liittyvää sopimus- ja säädöskenttää tarkastellaan yksityiskohtaisemmin tämän teoksen toisissa luvuissa.

Tietolaatikko: Vinkkejä kenttätönn suunnitteluun

Jotta audiovisuaalisten kenttätallennusmenetelmien käyttö olisi tutkimuksen kannalta mielekästä, jo suunnitteluvaiheessa tarvitaan perusteltuja vastauksia ainakin seuraaviin kysymyksiin:

Tutkimusasetelma ja analyysi

- Mitä tutkimuksellista lisäarvoa äänen tai ”äänikuvan” eli videon tallentamisella tavoitellaan?
- Mitä sellaista erityistä sisältöä tallenteille halutaan saada, mitä ei voida muuten dokumentoida?
- Mihin tutkimuskysymyksiin av-tallenteet tarjoavat vastauksia tavoilla, joihin muut dokumentointimenetelmät eivät pysty?
- Miten tallenteet aiotaan järjestää analysoitavaan muotoon ja millaisilla menetelmillä aineistoa aiotaan analysoida?
- Mitä lupia audiovisuaalinen kenttätallennus edellyttää?

Audiovisuaalisten tallenteiden käyttö

- Onko tallennettua aineistoa tarkoitus julkaista vai jääkö se tutkimusjulkaisujen tausta-aineistoksi tai rajattuun opetuskäyttöön?
- Käytetäänkö tallenteita muissa myöhemmissä tutkimuksissa, ja millaiset aineiston jatkokäytön ehdot ovat?
- Miten tallenteet arkistoidaan, ja kenellä on pääsy aineistoihin? Jos aineistot tuhoetaan, milloin tuhoaminen aiotaan tehdä?
- Miten tallenteilla esiintyviä henkilöitä informoidaan aineiston käytön eri vaiheista tai jatkokäytöstä muissa tutkimuksissa?

Audiovisuaalisten tallenteiden julkaiseminen

- Onko tallenteilla esiintyviltä ihmisiltä saatu lupa julkaisemiseen, ja kattaako tutkimuslupa myös tallenteiden julkaisemisen?
- Ketkä osallistuvat tekijöinä julkaisun tekemiseen eri työvaiheissa, miten aineiston oikeudet jaetaan ja mitä sopimuksia tarvitaan?
- Missä kanavassa ja missä formaatissa julkaistaan?
- Mille kohdeyleisölle teos suunnataan, ja mitä siitä seuraa teoksen sisällön ja muodon kannalta?
- Miten teoksen markkinointi ja jakelu järjestetään, myydäänkö teosta, miten myynti aiotaan toteuttaa ja miten tulot jaetaan?
- Miten hyvä tieteellinen käytäntö (HTK) ja tutkijan eettiset ohjeet huomioidaan julkaisujen tekemisessä?

Audiovisuaalisten tallenteiden tutkimuskäyttö monimutkaistaa kenttätutkimuksen prosessia joiltakin osin, koska tutkijan on huomioitava useita ”muistivihkon ja kynän” ylittäviä laitteita ja käytettävä niitä kentällä samaan aikaan, kun pitäisi havainnoida ympärillä tapahtuvaa. Myös aineistojen jälkikäsitellyssä on lisätyövaiheita, jotka edellyttävät perehtymistä. Tämä asettaa haasteita yksin työskentelyyn, ja tallennusvälineitä kentällä käyttävän tutkijan kannattaa siksi suunnitella kentällä työskentelyn käytäntöjä etukäteen sekä selvittää mahdollisen apuhenkilöstön tarve.

Kenttätutkimukseen on usein mahdollista löytää apuhenkilöitä tutkittavan ryhmän sisäلتä. Samalla tarjoutuu mahdollisuus opettaa tutkimusmenetelmiä ja tallennuslaitteiden käyttöä ryhmän jäsenille, jolloin tutkittavia voidaan valtaistaa ja osallistaa kulttuurinsa tallentamiseen omaehtoisesti myös kenttätutkimusjakson jälkeen. Tällaisella opastuksella voi olla tärkeä vaikutus kulttuurin säilyttämisen ja identiteetin kannalta, ja antropologeilla on ollut tässä tärkeä rooli eri puolilla maailmaa. Esimerkiksi antropologi Terence Turnerin työsken-

tely kayapo-intiaanien parissa Amazonilla on 1980-luvulta alkaen tuottanut laajan videokirjaston, jonka kayapot ovat itse kuvanneet. Ryhmä on myös ollut alkuperäiskansojen eturintamassa viime vuosikymmenten aikana tapahtuneessa alkuperäiskansojen poliittisessa järjestäytymisessä. (Turner 2002; ks. myös Ginsburg, Abu-Lughod & Larkin 2002.)

Erilaisten tallentimien kanssa kentällä liikkuvan tutkijan tulee pitää mielessä, ettei kenttätutkimuksen tekeminen ole luonteeltaan journalistista tai sensaatiohakuista. Tallentamisen tavoitteena ei ole etsiä kannanottoja päivän poliittisiin kysymyksiin vaan dokumentoida aineistoa, jonka avulla tutkimuskysymyksiin voidaan löytää vastauksia. Tämä näkökulma vaikuttaa siihen tapaan, jolla tallenteita tehdään. Samalla tavoin tallenteiden käytännölliseen toteuttamiseen vaikuttaa tapa, jolla tulokset aiotaan julkistaa. Esimerkiksi jos videotallenteista halutaan koostaa tutkimuksen analyysiaineiston lisäksi dokumenttielokuva, tarvitaan muutakin kuvamateriaalia ja kuvituskuvaa haastattelupätkien ympärille. Lisäksi haastattelut kannattaa kuvata tietyillä tekniikoilla, jotka helpottavat kuvien liittämistä toisiinsa leikkauksivaiheessa. Myös äänen tallentaminen kannattaa tehdä huolellisesti, jotta se olisi käyttökelpoista julkaisussa.

Kentälle menoa valmistellessaan tutkija joutuu ratkaisemaan lukuisia asioita, jotka ohjaavat olennaisesti myöhempää kenttätyöskentelyä. Siksi tähän suunnitteluvaiheeseen kannattaa kiinnittää riittävästi huomiota ja aloittaa se mahdollisimman varhain. Audiovisuaaliseen kenttätyöskentelyyn olennaisesti liittyvää teknistä laitehallintaa ei käsitellä tässä tekstissä. Kentälle menossa olevan tutkijan suorainen velvollisuus on opetella käyttämään välineistöään ja ratkomaan niiden ongelmatilanteita jo etukäteen, ja kenttätutkijan oletetaan osaavan laitteidensa käytön kenttätyöskentelyn edellyttämällä tavalla. Laitteiden ominaisuuksien ja sujuvan laitetyöskentelyn opettelu vaatii aikaa ja perehtymistä, eikä tätä kannata jättää viime tinkaankin. Audiovisuaalisen kenttätallentamisen kannalta on useimmiten välttämätöntä, että kentällä on mukana kannettava tietokone ja ulkoisia muisteja aineiston järjestämistä ja varmuuskopiointia varten. Mikäli kenttätyötä tehdään oman kulttuuriympäristön ulkopuolella, käytettävien laitteiden lataamiseen ja virransaannin varmistamiseen kannattaa kiinnittää erityistä huomiota jo suunnitteluvaiheessa.

Ennen kentälle lähtöä tutkijan kannattaa ennakoida tulevia kuvaamisen paikkoja, tilanteita, aiheita ja olosuhteita (valo, äänet, sää, turvallisuus). Samalla tutkijan tulee miettiä omaa tallentamisen strategiaansa: esimerkiksi sitä, millaisia kuva-aiheita tavoitellaan, millaista kuvaestetiikkaa ja kuvaamisen tyyliä tavoitellaan, millaisia ääniympäristöjä halutaan tallentaa ja mitä sisältöteemoja tulisi dokumentoida. Näiden teemojen jäsentäminen auttaa tutkijaa paremmin ennakoimaan niitä käytännöllisiä haasteita ja häiriötekijöitä, joita kentällä aina kohdataan. Samalla tarkentuvat kalustotarpeet.

Kenttätöön valmisteluvaiheessa suunnitellaan tulevan työskentelyn käytännöt ja logistiikka: mitä laitteita pitää olla mukana, miten ne pakataan, miten varmistetaan kaluston ja henkilöiden turvallisuus, miten liikutaan eri paikkoihin, keitä tarvitaan avuksi ja miten ruokahuolto hoidetaan. Samalla suunnitellaan tallenteille tiedostonhallintamalli ja tiedostojen nimeämisen käytäntö, jotta tiedostot pysyvät järjestyksessä eivätkä eri laitteilla tallennetut aineistot mene sekaisin. Tutkijan kannattaa jo tässä vaiheessa miettiä aineiston päivittäisen kirjaamisen ja varmuuskopioinnin käytännöt. (Ks. lisää Tietoarkisto 2015a.) Tallennetuista aiheista kannattaa tehdä muistiinpanoja tallentamisen yhteydessä, ja muodostuvasta aineistosta kannattaa koota tietokanta, johon yksityiskohtia ja huomioita voi kirjata. Kameran ja tallentimet tulee varmuuskopioida erillisiin muisteihin (mieluiten kaksi kopiota) päivän tallentamisen jälkeen, ja laitteiden muistikortit tulee alustaa (*format, initialize*) tilan vapauttamiseksi seuraavan päivän tallennusta varten – pelkkä tiedostojen poistaminen (*delete*) ei yleensä vapauta kaikkea muistikortin tilaa uuteen käyttöön, koska poistetut tiedostot varaavat muistia edelleen. Ennen kenttätöitä kannattaa myös miettiä ne tiedostoformaatit, joilla aiotaan työskennellä kenttätöiden aikana ja myöhemmin. Useimmiten on perusteltua käyttää yleisimpiä tiedostomuotoja, joilla on laaja tuki myös tulevaisuudessa; myös arkistoinnissa edellytetään tiettyjä formaatteja (ks. lisää Tietoarkisto 2015b).

Kentällä työskentelyä varten tutkijan kannattaa vielä kerrata kenttätöihin liittyvät eettiset ohjeet (esim. TENK 2012; 2019) ja kiinnittää erityistä huomiota työskentelyn huomaamattomuuteen ja mahdollisimman vähäisen häiriön aiheuttamiseen eri tilanteissa (*do no harm*). Täydellisesti tätä häiriötä ei sosiaalisissa tilanteissa voi kui-

tenkaan välttää, ja siksi oman läsnäolon vaikutuksia havainnoituihin tilanteisiin kannattaa arvioida kriittisen reflektiivisesti koko kenttätutkimusprosessin ajan: vieras kyllä tunnustetaan ja hänen toimintansa huomataan, vaikka tämä kuinka yrittäisi sulautua ympäristöönsä ja vaikka kukaan ei asiaa hänelle erikseen ilmaisisi. Siksi tutkijan kannattaa työskennellä tallennustyössä avoimesti ja olla valmiina selvittämään työnsä tarkoitusta uteliaille kysyjille. Tutkijan työskentelylle ryhmän parissa tulee aina olla ryhmän hyväksyntä, ja tätä hyväksyntää tutkijan on aktiivisesti ylläpidettävä koko tutkimusprosessin ajan.

Kenttätutkijan vastuullisuuteen liittyvät nykyisin keskeisesti yksitymykset tietosuojasta, aineistojen turvaamisesta ja arkistoinnista. Nämä asiat tutkija joutuu usein selvittämään aineistohallintasuunnitelmassa jo tutkimuslupaa hakiessaan ja osana työsuunnitelmaa. Aineistojen turvaamisen kunnollinen huomioiminen eri työvaiheissa vaikuttaa kenttätyöskentelyn ja myöhemmän tutkimusprosessin käytännölliseen etenemiseen monin tavoin. Millä tavoin aineiston luotettava suojaaminen toteutetaan kentällä ja sen jälkeen niin, etteivät ulkopuoliset pääse sisältöihin käsiksi? Kiinnostuneita voi olla viranomaisista uteliaisiin naapureihin. Jokainen kenttätutkimustilanne on tässä suhteensa omanlaisensa, eikä yhtä toimintamallia voida sellaisenaan soveltaa kaikkialla. Tutkijan on siksi analysoitava aineistojen suojaamiseen liittyvät todelliset ja mahdolliset riskit mahdollisimman monipuolisesti jo ennen kenttätutkimusvaihetta. Näkökohdat ovat ennen muuta käytännöllisiä.

Tietolaatikko: Aineiston suojaaminen kentällä ja myöhemmin

- Miten ja missä tallenteita säilytetään kenttätyötilanteiden aikana ja niiden ulkopuolella?
- Miten (paperille/sähköisesti) ja millä kielellä kirjallisia muistiinpanoja ja kenttäpäiväkirjoja tehdään, ja miten niitä säilytetään tutkimuksen aikana (lukitus, kryptaus)?
- Miten varmuuskopiointi tehdään, miten eri kopioita säilytetään ja onko pilvipalvelujen käyttö varmuuskopiointiin mahdollista tai sallittua?

- Kenellä on kenttätutkimuksen aikana pääsy aineistoihin ja miten?
- Miten aineistot tuodaan pois kentältä, ja miten tämä on huomioitu tutkimussuunnitelmassa ja tutkimusluvassa? Mitä riskejä tai rajoituksia tähän voi liittyä, jos aineisto on arkaluontoista tai sitä voidaan käyttää jonkun vahingoittamiseksi?
- Miten aineistoja säilytetään tutkimuksen aikana kenttätöiden jälkeen?
- Mitä aineistoille, mukaan lukien varmuuskopiot, tehdään tutkimuksen valmistumisen jälkeen? Jos ne arkistoidaan, mihin ja miten se tehdään?
- Jos aineistot arkistoidaan, kenellä on pääsy niihin ja millä tavoin?

Aineistojen suojaamista määrittävät myös monet säädökset ja ohjeet. Suomessa korkeakouluilla ja tutkimuslaitoksilla on omia ohjeistuksia piirissään toimiville tutkijoille. Lisäksi tutkimuseettiset ohjeet, yksityisyyden suojaa koskeva kansallinen lainsäädäntö sekä Euroopan unionin henkilötietojen ja tekijänoikeuksien suojaamista koskevat direktiivit vuosilta 2018 ja 2019 vaikuttavat monin tavoin myös kenttätutkimuksen tietojenhallinnan tapoihin. Nämä käytännöt päivittyvät vaihteittain, kun direktiivejä siirretään kansallisiin lakeihin eri tahtiin eri valtioissa. Tutkimusaineistojen suojaamista koskevat lait ja säädökset kehittyvät nopeasti eri puolilla maailmaa, joten kenttätutkijan on aina varmistettava voimassa oleva lainsäädäntö kohdepaikassa ennen kenttätutkimuksen käynnistymistä.

Valokuvaaminen osana kenttätutkimusmenetelmiä

Valokuvauskamera liitettiin kulttuurin kenttätutkijoiden, kuten varhaisten etnologien, antropologien, kielitieteilijöiden ja myös maantieteilijöiden, kenttätutkimusvälineistöön heti, kun laitteita tuli saataville 1840-luvun alusta lähtien. Esimerkiksi daguerrotypia-kameroita myytiin eri puolilla maailmaa 1800-luvun puolivälissä (vrt. Pinney 1997, 17). 1800-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun kuvausprojekteilla oli useimmiten kolonialistinen luonne, sillä erityisesti eurooppalaiset keskusvallat järjestivät suuria kuvaushankkeita siirtomaissaan. Niissä paikalliset asukkaat kuvattiin yhtenäisellä menetelmällä ja usein alastomina vakioaustaa vasten. Kuvista laadittiin

kansoja esitteleviä kuvakirjoja, jotka levisivät suurina painoksina eurooppalaiseen koteihin ja rakensivat stereotyyppisiä käsityksiä kehitysmättömistä ja alkeellisista siirtomaiden asukkaista perustellen samalla eurooppalaisen siirtomaahallinnon tarpeellisuutta. (Esim. Edwards 1990; 1992; Pinney 2011; Pinney & Peterson 2003.) Kamera on toiminut 1800-luvulta alkaen kolonialismin välineenä, ja kaikuja tällaisesta lähestymistavasta kuvattuihin kulttuureihin voidaan suomalaisessa tutkimuksessa havaita esimerkiksi saamelaisista tai karjalaisista rakennetuissa historiallisissa kuva-aineistoissa (ks. esim. Lehtola 2018). Tämä kolonialistinen katse heijastuu vieraita kulttuureita koskeviin kaavamaisiin käsityksiin myös nykyaikana. Tutkijan on siksi syytä arvioida kriittisesti tämän perinnön vaikutusta itseensä ja omaan tapansa katsoa kohteita etenkin silloin, kun tehdään visuaalista tallennusta. Vaarana on vanhojen asenteiden tiedostamaton uusintaminen omassa aineistossa.

Kameran käyttö systemaattisena antropologien tutkimusvälineenä kehittyi merkittävästi ja sai selkeän metodisen suunnan Gregory Batesonin ja Margaret Meadin maineikkaassa Bali-tutkimuksessa (Bateson & Mead 1942). Siinä tutkijat kuvasivat valokuva- ja kaita-filmikameroiden avulla systemaattisesti balilaisten eleitä, ilmeitä, asentoja ja tilasuhteita pyrkimyksenään analysoida balilaisen kulttuurin luonnetta. Tutkimushankkeen tuloksena syntyi laaja kuva-aineisto, tutkimusjulkaisuja sekä lukuisia antropologisia tutkimuselokuvia. Batesonin ja Meadin esimerkki rohkaisi kulttuurintutkijoita hyödyntämään kuvallisia tallennusmenetelmiä, ja etenkin Yhdysvalloissa kameran käyttö kenttätutkimuksessa yleistyi ja monipuolistui. Osaltaan tähän vaikutti myös Yhdysvaltain maataloushallinnon (Farm Security Administration, FSA) 1930-luvulla toteuttama laaja yhteiskunnallisen dokumenttivalokuvauksen hanke, jossa toimivat useat aikakauden johtavat dokumenttivalokuvaajat (esim. Newbury 1996).

Kameran käytön kenttämetsodiikka alkoi jäsentyä kulttuuritieteissä etenkin John (ja Malcolm) Collierin vaikutusvaltaisen oppikirjan *Visual Anthropology* myötä (Collier 1967; Collier & Collier 1986). Teoksessa annetaan yksityiskohtaisia ja käytännöllisiä ohjeita systemaattiseen kameratyöskentelyyn kulttuurien kenttätutkimuksen eri vaiheissa. Nykytutkijalle teosta sävyttää lähes positivistinen usko systemaattisen kuvaustyöskentelyn tarjoamiin mahdollisuuksiin tut-

kimusmenetelmänä, mutta teos on monipuolisesti käyttökelpoinen perusteos myös nykytutkimuksen menetelmälliseksi taustaksi. Teoksen tarjoamien ohjeiden avulla tutkija oppii systemaattiseen työskentelyyn ja järjestelmällisten havaintojen tekemiseen kameran avulla, kuva-aineiston järjestämisen ja analyysin menetelmiin sekä julkaisujen suunnitteluun. Teos on hyödyllinen myös videota kuvaaville tutkijoille.

Nykyään audiovisuaalisen tallentamisen teknologia on kehittyntä ja valokuvauslaitteissa on siirrytty digitaaliseen teknologiaan. Laitteiden koko ei enää ole verrannollinen tekniseen laatuun, jolloin pienikokoisillakin laitteilla, kuten älypuhelimien kameroilla, saadaan aikaan julkaisuihin kelpavaa laatua. Tämä digitaalinen kehitys on muuttanut lyhyessä ajassa keskeisesti audiovisuaalista kenttätallennusta, jota voidaan nyt tehdä älypuhelimilla, taskuun mahtuvilla tallentimilla, kohteisiin kiinnitettävillä toimintakameroilla, langattomien mikrofoniin avulla sekä muita uusia teknisiä mahdollisuuksia hyödyntäen. Enää ei tarvita suurta kuvausryhmää, raskaita ja kömpelöitä kuvauslaitteita, painavia nauhureita ja muuta välineistöä, kuten vielä muutama vuosikymmen sitten. Nyt riittää useimmiten, että tutkijalla on kentällä jokin taskuun mahtuva laite tallentamista varten. Pienentyneellä laitteistolla on merkittävä vaikutus tallennettavaan aiheeseen ja ihmisten käyttäytymiseen tutkimustilanteissa, kun tutkijan tallennustyö tapahtuu huomaamattomasti eikä ohjaa koko tilanteen dynamiikkaa.

Valokuvauslaitteistoa kenttätutkimukseen suunniteltaessa on ensimmäiseksi ratkaistava kuvien tuleva käyttö: jäävätkö kuvat tausta-aineistoksi vai julkaistaanko niitä – ja missä kanavissa julkaistaan. Jos tavoitellaan näyttelyyn ja laadukkaisiin painotöihin sopivia kuvia, olisi suositeltavaa käyttää riittävän laadukkaita DSLR-tyypin (*digital single lens reflex*) järjestelmäkameroita ja tasokasta optiikkaa tai vaihtoehtoisesti peilittömiä järjestelmäkameroita, jotka ovat viime vuosina nousseet kilpailemaan DSLR-kameroiden kanssa. Tällöin tärkeää on tallentaa kuvat pakkaamattomassa RAW-muodossa, jolloin kuvien jälkikäsittely helpottuu. Kolmijalkajalusta (tripodi) ja etenkin yksijalkajalusta (monopodi) ovat hyödyllisiä monissa kuvaamisen erikoistilanteissa ja hämärässä kuvatessa, joten ne kannattaa olla kentällä mukana.

Mikäli kuvia ei ole tarkoitus julkaista missään vaiheessa tutkimuksen aikana tai sen jälkeen, voidaan laitteiden teknisestä laadusta tinkiä ja käyttää kuvaamiseen esimerkiksi taskukokoista kompaktikameraa tai puhelinkameraa. Jälkimmäinen on melko universaalisti läsnä eri yhteisöissä, eikä puhelimella kuvaamiseen enää kiinnitetä huomiota samalla tavoin kuin vaikka DSLR-kameroilla kuvattaessa. Nykyisten puhelinkameroiden laatu ylittää varsin pitkälle eri käyttötarkoituksissa. Niillä voi kuvata myös videota sekä äänittää. Monissa laitteissa on kehittyneitä aputoimintoja esimerkiksi aikasarjakuvaukseen (*time lapse*) tai HDR-kuvaukseen (*high dynamic range*), ja puhelimiin voidaan liittää myös ulkoista optiikkaa, mikrofoneja ja erilaisia gimbal-jalustoja. Puhelinta kenttätallennuksen välineenä käytettäessä haasteiksi nousevat kuitenkin muistitilan täytyminen, virrankulutus ja laitteen käyttö muihin samanaikaisiin tarkoituksiin. Siksi puhelin ei sovellu mitenkään erinomaisesti ainoaksi tallennuslaitteeksi systemaattisessa kenttätyöskentelyssä. Sen sijaan puhelimen kamera voi täydentää merkittävästi erillisellä järjestelmä- tai videokameralla työskentelevän kuvaajan kuvaus- ja tallennusmahdollisuuksia tilanteissa, joissa raskaampaa kalustoa ei ehdi tai voi käyttää.

Olipa kuvaamiseen käytettävä laite mikä hyvänsä, kenttätutkijan kannattaa aina pyrkiä kuvaamaan mahdollisimman korkearesoluutioisia valokuvia pakkaamattomassa RAW-muodossa, koska tällöin käytön ja hyödynnettävyyden mahdollisuudet ovat laajimmat. Kuvia voi myöhemmin pienentää ja tallentaa eri formaatteihin ja eri käyttötarkoituksiin, mutta resoluution aito lisääminen ei jälkeenpäin onnistu ainakaan helposti – pakattaessa hävitetään osa kuvatiedoston informaatiosta. Pakkaamattomat kuvat vievät enemmän tilaa muistista kuin pakatut kuvat, ja siksi kenttätutkijan on varmistettava muistien riittävyys. Video vie kuitenkin muistitilaa moninkertaisesti valokuviin verrattuna, joten valokuvaajalle nykyisten muistikorttien tarjoama tila riittää useimmiten varsin hyvin. Kamerat toimivat luotettavimmin ja kuvaaminen onnistuu erikoistilanteissakin, kun kamerassa on lukunopeudeltaan riittävän tehokas muistikortti.

Kun luvat ovat kunnossa ja kuvattavat henkilöt tietävät olevansa kuvattavana, tutkijan kannattaa kentällä kuvatessaan tehdä muistiinpanoja kuvaamistaan aiheista ja kirjoittaa esimerkiksi talteen kuvissa esiintyvien henkilöiden nimet tai muita kuvia taustoittavia yksityis-

kohtia. Muodostuva kuva-aineisto kannattaa lisätä johonkin kuva-aineistojen hallintaan tarkoitettuun ohjelmistoon, jonka avulla kuviin voidaan lisätä avainsanoja sekä muuta aineiston luokittelu- ja koodaustietoa (metadata) myöhemmän analyysivaiheen helpottamiseksi. Avainsanojen käytössä tulee olla järjestelmällinen, jotta aineiston koodaus pysyy yhtenäisenä.

Valokuvaamalla työskentelevän kulttuurien kenttätutkijan kannattaa tunnistaa omassa kenttätyöskentelyssä se jännite, joka syntyy kuvaamisen ja ”pelkän havainnoinnin” välille. Kameran kanssa liikkuvaa kuvaajaa ei haluta häiritä ja häneen pidetään ehkä muutenkin etäisyyttä – ettei vahingossa päädytä kuvauksen kohteeksi. Tällaisessa tilanteessa kuvat ehkä onnistuvat teknisesti, mutta tutkijan suhde ryhmään voi jäädä etäiseksi eikä yhteyttä tutkittaviin pääse syntymään. Tämän vuoksi kuvaajan voi olla viisasta pitää kamera kenttätyön alkuvaiheissa kokonaan piilossa tai sitten kuvaila vain ”turvallisia” aiheita, kuten yleiskuvia ja maisemaa etäällä ihmisistä (ks. Poignant & Poignant 1996). Myöhemmästä kuvaussuunnitelmasta tulee kertoa tutkittaville etukäteen, mutta toisinaan kamera kannattaa ottaa mukaan sosiaalisiin tilanteisiin vasta, kun tutkittavien kanssa on alkanut muodostua luottamussuhteita ja kun ryhmä on tottunut vieraan tutkijan arkiseen läsnäoloon.

Kameratietoisuus vaikuttaa kaikenlaiseen ihmisten kuvaamiseen. On tavallista, että sosiaaliset tilanteet jäykistyvät, kun kamera tulee näkyviin. Tähän kiinnitti huomiota jo Gregory Bateson Bali-tutkimuksen yhteydessä ja neuvoi ratkaisemaan kameratietoisuuden ongelman erityisesti keskeytymättömällä kuvaamisella ja kameran jatkuvalla läsnäololla kaikissa tilanteissa, joihin tutkijat osallistuivat (Bateson & Mead 1942, 49–50). Ohjeeseen kannattaa suhtautua varovasti, sillä jatkuva kuvaaminen häiritsee ja muuttaa sosiaalisia tilanteita monin tavoin. Tutkijan kannattaa rajata kuvaaminen oman kuvaussuunnitelmansa mukaisiin teemoihin ja tilanteisiin häiriöiden minimoimiseksi: ”kärpäsenä katossa” on käyttökelpoinen ohje kentällä kuvaamiseen.

Kameratietoisuus on useimmiten voimakkaimmillaan kuvaamisen (tai kameran tilanteeseen ilmaantumisen) alussa, ja useimmat ihmiset tottuvat nopeasti kameran läsnäoloon eivätkä anna sen vaikuttaa käyttäytymiseensä kovinkaan kauan. Kenttäkuvaaja tarvitsee aikaa

kuvaustilanteiden rauhoittamiseen, eikä tilanteisiin aina kannata mennä kamera edellä. (MacDougall 2019, 7–14.) Sen sijaan tutkijan kannattaa ensin varmistaa oman läsnäolonsa paikallinen hyväksyntä sekä havainnoida kuvaamiseen vaikuttavia olosuhteita mahdollisimman monipuolisesti: ”Onko tilanteessa ihmisiä, jotka eivät halua päätyä tutkijan kuviin tai jotka suhtautuvat kuvaamiseen kielteisesti?” ”Missä paikoissa voi ja ei voi kuvata?” ”Millaisia kuvia tilanteesta voidaan ja halutaan ottaa (kuvaussuunnitelma)?”

Suomessa julkisilla paikoilla tapahtuman kuvaaminen on lähtökohtaisesti aina sallittua, mutta tilanne vaihtelee eri valtioissa, joten tutkijan kannattaa selvittää paikalliset säädökset hyvissä ajoin. Sen ohella, mitä paikalliset määräykset ohjeistavat julkisilla paikoilla kuvaamisesta, kulttuurintutkijan on syytä kiinnittää erityistä huomiota tilanteessa olevien ihmisten asennoitumiseen ja sosiaalisen tilanteen kulloiseenkin erityisluonteeseen. Kameran tai muiden tallennusvälineiden ilmaantuminen ”väärällä hetkellä” voi aiheuttaa tilanteen dynamiikkaan yllättäviä, tutkijan kannalta enimmäkseen kielteisiä, seurauksia.

Kentällä kuvattuja valokuvia voidaan käyttää tekstimuotoisen tutkimuksen kuvituskuvina ilman itsenäistä informaatioarvoa analyysissä. Kuitenkin tällaiset aineistot mahdollistavat lukuisia analyysimahdollisuuksia osana tutkimusta. Kuvat voidaan luokitella temaattisesti yhteydessä tutkittuihin teemoihin, ja niiden avulla voidaan esimerkiksi ristiinvalottaa, verifioida tai falsifioida muussa tutkimusaineistossa, esimerkiksi haastatteluissa, esitettyjä tietoja. Kuvilla voidaan dokumentoida ja visualisoida niitä yksityiskohtia, jotka esiintyvät muualla aineistossa. Kuvat tarjoavat tässä mahdollisuuden syventää analyysiä esimerkiksi tilankäytön, käytettyjen työmenetelmien tai laitteiden ominaisuuksiin pureutuvien yksityiskohtien erittelyn avulla. (Ks. Margolis & Pauwels 2011.) Kuva-aineisto tarjoaa monia mahdollisuuksia aineiston eri osien kriittisen vertailun syventämiseksi (triangulaatio). Määrällisessä kuva-aineiston analyysissä (esim. Seppä 2012; Seppänen 2006) kuva-aineistosta etsitään tiettyjä aiheita, joiden esiintymistä ja keskinäisiä suhteita voidaan vertailla määrällisesti. Kuva-aineistoa voidaan myös eritellä semioottisesti ja tunnistaa sieltä erilaisia merkkejä, niiden keskinäisiä visuaalisia järjestyksiä ja suhteita sosiaaliin käytäntöihin kuvien dokumentoimissa tilanteissa.

Tutkijan kannattaa hyödyntää kuvaamaansa aineistoa kenttätutkimuksen jatkovaiheissa. Jos haastattelemine kuuluu tutkijan tiedonkeruumenetelmiin, vakiintunut käytäntö on hyödyntää valokuvia haastattelujen yhteydessä esittämällä niitä haastateltavalle ja pyytämällä tätä kertomaan kuviin liittyvistä asioista. Menetelmää käytetään yleisesti esimerkiksi historiallisten kuva-aineistojen taustoittamisessa, mutta se on monipuolisesti käyttökelpoinen kulttuurin kenttätutkimuksissa yleisesti. Valokuvat ovat hyödyllisiä varsinkin tilanteissa, joissa haastattelijä ei tunne haastateltavaa entuudestaan ja haastattelun aluksi täytyy luoda luottamussuhde osallisten välille. Tässä tehtävässä kuvista on usein apua: kun huomio kiinnittyy kuviin ja niiden aiheisiin, huomio siirtyy pois haastattelijan persoonasta ja haastateltava usein rentoutuu, koska keskustelussa liikutaan kuvien esittämissä ja haastateltavasta etäännytyissä aiheissa. Kuvat tarjoavat myös keinoja syventää haastateltavan puhetta, koska niiden avulla puhe kytkeytyy täsmällisiin ja kuvien dokumentoimiin yksityiskohtiin. (Collier & Collier 1990; Pink 2001; Stark 2000.)

Eduistaan huolimatta kuvien käytössä haastattelujen apuna on myös haasteita. Usein haastateltavan reaktio kuviin on jotakin muuta kuin sanoja, jolloin tutkijan tulisi kyetä havainnoimaan myös eikielellistettyjä reaktioita, kuten eleitä, ilmeitä ja kehon asentoja – ja tehdä niistä muistiinpanoja. Toisinaan reaktiot kuviin voivat tulla vasta haastattelutilanteen päättymisen jälkeen päivien tai viikkojenkin kuluttua, joten kenttätutkimusta jatkavan tutkijan kannattaa tilaisuuden tullen palata näihin katselutilanteisiin keskusteluissa uudelleen ja kysyä kuvien esiin nostamista asioista vielä lisää. (Ks. Kupiainen 2017b.)

Videon kuvaaminen kenttätutkimuksessa

Etnografista elokuvaa tekevilla tutkijoilla oli toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä pitkään ohjeena kuvata ”kokonaisia vartaloita kokonaisissa vuorovaikutustilanteissa ja kokonaisia ihmisiä kokonaisissa toimissa”, kuten Karl Heider (2006) asian muotoili. Ohje on edelleen hyödyllinen, kun kuvataan aineistoa erityisesti tutkimusanalyysiä varten. Ohjeen mukaisesti kuvattu ja riittävän pitkä tallen-

ne mahdollistaa tilanteen monipuolisen erittelyn, kun tapahtuman eri vaiheet voidaan nähdä katkeamattomana kokonaisuutena. Tutkijan ei pidä kuitenkaan tuudittautua ajatukseen, että tällainen tallenne kattaisi kaiken olennaisen tapahtumatilanteesta. Aina kun jotakin rajataan mukaan kuvaan, jotakin rajataan kuvan ulkopuolelle. Kamera kuvaa aina ainoastaan rajallista näkymää johonkin tiettyyn suuntaan, mutta sosiaalisen tilanteen dynamiikka mahtuu harvoin täydellisesti tähän kameran tallentamaan näkymään. Asioita tapahtuu yleensä aina samanaikaisesti eri suunnilla, ja yhteen kuvauskulmaan jumittaminen rajoittaa tallentuvien havaintojen määrää. Jo Gregory Bateson kuvasi Bali-tutkimuksessa kahdella samanaikaisella kameralla: kaita-filmikamera kuvasi jalustalta samalla, kun Bateson liikkui valokuvauskameran kanssa kuvaten filmikameran ulottumattomiin jääviä samanaikaisia aiheita (Bateson & Mead 1977, 80).

Nykyään kaikenlainen videokuvaaminen ja aineiston käsittely tapahtuu digitaalisilla laitteilla, mutta taustalla on varhaisempi, erilaisia filmimateriaaleja käyttänyt elokuvateknologia ja magneettinauhoja hyödyntänyt, erityisesti televisioon tarkoitettujen videoiden teknologia. Vaikka kulttuurin kenttätutkijalle voi kentällä tai arkistoissa tulla vastaan näitä digitaalista teknologiaa edeltäneitä aineistoja, niihin ei tässä luvussa keskitytä sen enempää. Joitakin eroja ja yhtäläisyyksiä digitaalisen videon ja aiempien teknologioiden välillä on kuitenkin syytä tuoda esiin. Kuten todettua, digitaaliset laitteet ovat usein pieniä, tehokkaita ja huomaamattomia vanhempaan teknologiaan verrattuna. Verkossa tapahtuvan julkaisemisen kehittymisen myötä digitaalisille videoesityksille on ilmaantunut myös uusia julkaisukanavia ja formaatteja. Kuitenkin videoiden sisältöjen esittämisen peruskäytännöt ja vakiintuneet kerronnan mallit, formaatit ja genret ohjaavat digitaalisen videon kenttää varsin samalla tavoin kuin aiempien teknologioiden tuottamia esityksiä. Tämän sisältöjen tekemiseen käytetyn teknologian tulisi lopulta jäädä toissijaiseksi lopputulosten tarkastelussa. Usein vaaditaan harjaantunutta silmää erottamaan vaikkapa filmille, magneettinauhalle tai muistikortille kuvattu sisältö toisistaan, jos tallentamiseen on käytetty laadukasta kalustoa.

Digitaalisten videoiden kuvaaminen on nykyisin lähes koko maapallon väestön ulottuvilla mobiiliteknologian ja videokuvaamiseen soveltuvien puhelinten maailmanlaajuisen levinneisyyden myötä.

Vaikka ihan jokaisella ei tällaista laitetta olisi, jostakin lähipiiristä sellainen yleensä löytyy. Kulttuurien tutkimukselle tässä on valtava ja lähestulkoon hyödyntämätön potentiaali: kulttuurin kenttätallennusta voi tehdä melkein kuka tahansa ja tilanteissa, joihin ulkopuolisilla tutkijoilla ei ole pääsyä. Oma kysymyksensä on sitten se, miten tällainen tallentaminen on järjestetty, mihin aineistot karttuvat ja mitä niillä tehdään. Teknologioiden leviäminen tarkoittaa myös ammattilaisten mediatoimijoiden, omasta kulttuuriryhmästä nousevien dokumentaristien ja elokuvantekijöiden, omien mediatuotantojen ja myös omien mediakanavien ilmaantumista sinne, missä niitä ei aiemmin ole ollut (ks. lisää Ginsburg 2011; Ginsburg ym. 2002; Kupiainen 2017a). Kulttuuristen ilmiöiden dokumentointiin tarvitaan yhä harvemmin ulkopuolisia tutkijoita, koska paikalliset asukkaat kykenevät tällaiseen itsekin. Siksi videota kuvaavan kenttätutkijan tulee miettiä huolellisesti omat näkökulmansa kuvaamiseen sekä se, miten toteutettava kenttätutkimus voisi edistää tällaisia ryhmien omaehtoisia mediatavoitteita. Tutkija voi esimerkiksi kenttätutkimuksen aikana opettaa ryhmän jäseniä laitteiden käyttöön, kuvaamiseen, videotuotannon työnkulkuun ja muihin tarvittaviin taitoihin, jolloin tapahtuu osaamisen siirtoa myös tutkittavien suuntaan eikä vain tiedonkeruuta tutkittavilta tutkijalle. Tällainen vastavuoroisuus otetaan useimmiten kiitollisesti vastaan, ja samalla tutkijan sosiaalinen hyväksyntä tutkittavien parissa syvenee.

Digitaalista videota voidaan nykyisin kuvata laajalla kirjolla erilaisia ja eri tasoisia kuvauslaitteita, joita löytyy edullisimmista puhe-linkkameroista ammattilaisten elokuvatuotantojen käyttämiin järeisiin 4K- ja 8K-kameroihin. Lisäksi löytyy erikoistarkoituksiin sopivia kuvauslaitteita: suurnopeuskameroita, toimintakameroita, kauko-ohjattaviin lennokkeihin (*drone*) kiinnitettäviä kameroita, minikokoisia langattomia kameroita, 360-asteen kameroita sekä monia muita kuvaamiseen soveltuvia laitteita. Kulttuurien kenttätutkijan on syytä asennoitua tällaisiin teknisiin mahdollisuuksiin kriittisesti ja miettiä huolellisesti oman kenttätallennuksen todellisia tarpeita sekä omaa kykyä käsitellä näitä laitteita tutkimustilanteissa.

Erikoisille kuvauslaitteille on harvoin tarvetta, mikäli kuvattua aineistoa ei ole aikomusta julkaista vaan aineistoja käytetään ainoastaan tutkimusanalyysiin. Tällöin riittää millä tahansa laitteella kuvattu

video, jonka tekninen laatu riittää siihen, että yksityiskohdista saadaan riittävästi selvää tutkimuksen tarpeiden kannalta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kuvataan täysteräväpiirtolaadulla (fullHD, 1080p), jonka tekninen laatu riittää useimpiin käyttötarkoituksiin – vaikka tekninen kehitys meneekin eteenpäin ja yhä suuriresoluutioisempia kuvausmahdollisuuksia, kuten 4K-laatu, ilmaantuu yhä useampiin kameroihin, myös puhelinkameroihin. Resoluution kasvattaminen usein moninkertaistaa muistien ja editointilaitteiden suorituskykyvaatimukset, ja tutkijan kannattaa harkita kriittisesti hyötyjä ja kustannuksia ennen kuin esimerkiksi investoi 4K-videon vaatimaan laitteistoon. Kenttätutkimuksen kuvaaminen on lähtökohteisesti tilanteen dokumentaatiota eikä tilanteen visualisointia. Jälkimmäinen näkökulma alkaa korostua, jos tavoitteena on julkaisu, esimerkiksi dokumenttielokuva.

Julkaisuihin riittävää teknistä laatua voidaan kuvata laadukkailla puhelinkameroilla, mutta useimmiten puhelinkamera kannattaa pitää varajärjestelmänä varsinaisen kuvauskaluston rinnalla ja kuvata videot siihen puhelinkameraa monipuolisemmin soveltuvilla laitteilla. Tähän on lukuisia mahdollisuuksia. Jos aineisto koostuu ainoastaan videokuvasta, kuvaamiseen voidaan käyttää digitaalisia videokameroita, joiden laatu- ja hintavalikoima on laaja ja laitteiden kokokin vaihtelee huomattavasti. Aineiston käyttötarkoitus ohjaa laitevalintaa yhtä lailla kuin niiden soveltuvuus juuri kyseisiin kenttäolosuhteisiin. Mikäli tutkija kuvaa sekä videoita että valokuvia, käyttökelpoinen vaihtoehto on peilitön tai DSLR-järjestelmäkamera, johon voi vaihtaa erilaisia linsejä kuvaustarpeen mukaan. Tällöin on välttämätöntä käyttää kirjoitusnopeudeltaan mahdollisimman nopeita muistikortteja, jotka ovat edellytys sujuvaan videokuvaamiseen näillä kameroilla.

Kun tutkija kuvaa videota kentällä ilman aikomusta julkaista aineistoa, tärkeintä on sisältö eivätkä niinkään kuvan esteettis-tekniset laatuominaisuudet, kuten kuvarajaus, tarkkuusalueen huolellinen kohdistus, tasapainoinen valotus, sommittelu tai muut vastaavat seikat. Näiden osalta voidaan ajatella, että ”riittävän hyvä” riittää, mutta täydellisyyttä ei tarvitse tavoitella; olennaista on, etteivät tekniset seikat ole sillä tavalla pielessä, että sisällöstä ei saa selvää. Kuvaajan ei siis tarvitse olla koulutettu ammattikuvaaja kuvatakseen kenttä-

videoita. Jos aiempaa kuvauskokemusta ennen kenttätöitä ei ole, tutkijan kannattaa harjoitella videokuvaamista monipuolisesti erilaisissa tilanteissa ja olosuhteissa.

Videon kuvaamisessa kannattaa pääsääntöisesti käyttää jalustaa (kolmijalka, tripodi), ja käsivaralta kuvaamista kannattaa harjoitella ennen kentälle menoa. Todennäköisesti kentällä joudutaan kuvaamaan monilla eri tekniikoilla. Käsivaralta kuvaaminen mahdollistaa kohteiden lähestymisen ja liikkuvan tilanteen tallentamisen tavalla, joka ei jalustalta onnistu. Kenttätilanteissa erityisen käyttökelpoinen kolmijalkajalustan ja käsivaralta kuvaamisen välimuoto on monopodin käyttäminen. Teleskooppivartista monopodia voidaan nopeasti säätää eri tilanteissa tarjoutuviin tukipisteisiin sopivaksi, ja varresta saadaan kuvaamiseen lisävakautta käsivaraan verrattuna. Monopodin päässä oleva kamera (tai gimballiin kiinnitetty puhelinkamera) on myös helppo nostaa varresta esimerkiksi yleisöjoukon yläpuolelle, jolloin pääsee kuvaamaan ihmisjoukon edessä olevia mutta taakse näkymättömiä kohteita. Erilaisille kameroille on myös olemassa muita tuki- ja ripustusjärjestelmiä, joita voidaan tarvittaessa hyödyntää kuvaustilanteissa. Kenttätutkijalla on näiden järjestelmien käyttöön harvoin tutkimusperustaista tarvetta, eivätkä monimutkaiset järjestelmät useimmiten sovi yksin työskentelevän kenttätutkijan laitevalikoimaan.

Kun tutkija kuvaa kentällä videota yksin, hänen kykynsä moniin samanaikaisiin toimiin on varsin rajoittunut ja päähuomio on kuvasa, jota tallennetaan. Tätä huomiota tulisi kuitenkin kyetä jakamaan muuhunkin: yhtäältä sosiaalisen tilanteen seuraamiseen ja toisaalta äänen tallentamiseen riittävän laadukkaasti, jotta se olisi käyttökelpoista analyysin tai muun käytön, kuten julkaisujen, kannalta. Tähän eivät lähtökohtaisesti riitä laitteiden omat runkoon sijoitetut mikrofonit, vaan ääni tulisi tallentaa ulkoisen, aiottuun äänitystarkoitukseen sopivan mikrofonin avulla. Tavallisin keino on ulkoisten mikrofonien kytkeminen kameran äänisisäänmenoon ja näiden mikrofonien sijoittelu äänityksen kannalta järkeviin (ja häiritsemättömiin) paikkoihin lähelle tavoiteltavia äänilähteitä. Videohaastatteluja tekevä tutkijan kannattaa harkita langattoman rintanappimikrofonijärjestelmän (lavalierimikrofoni) käyttöä kameraan kytkettynä. Tällaiset laitteet mahdollistavat osallisten joustavan liikkumisen eivätkä tunnu

käytössä häiritseviltä tai näy ikävästi kuvassa keskellä haastateltavan kasvoja. Kameraan kytkettyjen ulkoisten mikrofoniin sijaan tai rinnalla voidaan käyttää lisäksi erillisiä äänentallentimia ja lisämikrofoneja, joilla ääntä voidaan tallentaa laadukkaasti. Jos ääntä ei tallenneta samaan kameran tiedostoon kuvan kanssa, erilliseen laitteeseen tallennetut äänitiedostot joudutaan myöhemmin synkronoimaan kuvan kanssa editointivaiheessa. Tutkijan tulee seurata tallennettavan äänen laatua kuulokkeilla koko äänitystilanteen läpi varmistuakseen äänentallennuksen onnistumisesta.

Mikäli kuvattavasta tutkimusaineistosta ollaan koostamassa julkaisua, kuten dokumenttielokuvaa tai muuta esitysaineistoa, kaikkiin tallentamisen teknisiin ulottuvuuksiin laitteista työnkulkuun tulee kiinnittää erityistä huomiota julkaisun näkökulmasta (esim. Aaltonen 2011). Laitteiden on yllettävä tavoiteltuun laatuun, äänen tallentaminen on tehtävä huolellisesti, kuva-aineiston tulisi olla teknisesti laadukasta ja sommittelujen sekä kuva- ja kuvauskulmien vaihtelevia, ”elokuvallisia”. Lisäksi yleensä tarvitaan monipuolisia kuvituskuvia, joita voidaan leikata osaksi kuvakerrontaa. Ylipäättään kuvien esteettiseen ja tyyllilliseen suunnitteluun tulee kiinnittää erityistä huomiota. Edellytettävä laatutaso saattaa myös tarkoittaa kohteiden valaisemista tai muita sosiaalisten tilanteiden luonnolliseen kulkuun puuttuvia toimia, ja tutkija saattaa tarvita apu työvoimaa tai tallentamiseen keskittyviä ammattilaisia näiden järjestelyjen toteuttamiseen. Tällaisessa tuotannon ammattilaistamisessa ei oikeastaan ole mitään ylärajaa, eikä aihetta siksi käsitellä tässä tämän enempää.

Olipa tavoitteena julkaisu tai tutkimuskäyttö, videoaineisto tulee järjestää kuvaamisen jälkeen ja tallenteista tulee laatia sisältökuvaukset riittävän tarkasti, jotta kuvauksia voidaan käyttää osana tekstimuotoista analyysiä ja jotta tallenteilta löytyvät halutut jaksot helposti sisältökuvauksen perusteella. Haastattelut ja dialogit kannattaa kirjoittaa kokonaan tekstiksi, jolloin niiden yksityiskohdat saadaan mukaan analyysiin. Tämä helpottaa merkittävästi koostamisvaihetta, jos videoista koostetaan julkaisua tai jos analyysissä halutaan varmistaa sanotun tarkka muoto. Näin videotallenteet saadaan yhdenmukaiseen muotoon muun tutkimusaineiston kanssa ja analyysi helpottuu. Videotallenteet sisältävät runsaasti muutakin kuin niistä tekstualisoitua sisältöä, ja niitä voidaan käyttää muussakin kuin tekstilähtöises-

sä analyysissä. Kuvista voidaan havainnoida melkeinpä mitä tahansa niissä olevaa tai niistä puuttuvaa. Useimmiten tutkijaa kiinnostavat vaikkapa tilankäyttö, visuaaliset ja sosiaaliset järjestykset, kehon mikroviestintä, henkilöidenväliset suhteet, ihmisten ja esineiden suhteet tai jokin muu kuviin tallentunut sosiaalisen todellisuuden ulottuvuus, jonka havainnointi videokuvasta onnistuu helposti, vaikka havainnon sanallistaminen olisi hankalaa. Liikkeen tallentaminen paljastaa kohteiden toiminnan ja tilanteen dynamiikan tavoilla, johon esimerkiksi valokuva ei pysähtyneen luonteensa vuoksi pysty.

Audiovisuaalisten kenttätallenteiden arvo dokumentteina kasvaa ajan myötä, ja tallenteilla voi olla erityistä dokumenttiarvoa kuvatuille ryhmille, joista ne kertovat. Tutkijan kannattaa siksi pohtia keinoja ja mahdollisuuksia antaa tutkitulle ryhmälle kopioita syntyneistä tallenteista. Aina tämä ei ole tutkimusaiheen arkaluontoisuuden tai jonkin muun synn vuoksi mahdollista, eikä aina ole osoitettavissa paikkaa, jonne kopiot voisi tallettaa. Kentällä kuvatut videot kannattaa säilyttää myös tutkimuksen jälkeen, ellei tuhoamisesta ole erikseen sovittu, ja mahdollisuuksien mukaan siirtää aineistot tutkimuksen päättymisen jälkeen johonkin tutkimusarkistoon tulevaisuutta ja myöhempiä käyttötarpeita varten. Tutkija voi tällöin asettaa aineiston luokse pääsyle ja käytölle tarpeellisiksi katsomiaan rajoituksia.

Audiovisuaalisen kenttätutkimuksen eettiset valinnat

Tallennuslaitteita käyttävän tutkijan on syytä tunnistaa se, että tallenteiden julkistaminen tuo tutkijan heti osaksi kansainvälistä tekijänoikeusteollisuutta sekä valtiosta toiseen vaihtuvia lakeja ja käytäntöjä. Siksi jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa on kartoitettava säädösten selvittämisen lisäksi mahdolliset lisäluvat, joita tallentamiseen saataan tarvita. Kenttätutkimukseen kytkeytyvien audiovisuaalisten dokumenttien julkaisemisessa tutkija saattaa tarvita lainopillista apua sopimusten laadintaan, ja tämän tuen saatavuus kannattaa selvittää omasta taustaoppilaitoksesta ennen kenttätöön käynnistämistä.

Tutkimuksissa ja aineistopohjaisissa julkaisuissa esiintyviltä henkilöiltä tulee aina saada suostumus aineistojen käyttöön julkaisuissa. Tämä suostumus (engl. *informed consent*) on nykyisten suositusten

perusteella saatava kirjallisesti, mutta suhtautuminen kirjallisiin dokumentteihin ja niiden allekirjoittamiseen vaihtelee voimakkaasti eri kulttuuriryhmien parissa. Antropologisessa kenttätyössä tämä kysymys allekirjoituksesta on erityisen merkittävä, koska jotkut ryhmät tai yksilöt voivat kokea voimakastakin epäluuloa minkä tahansa paperin allekirjoittamista kohtaan, olipa sisältö mitä hyvänsä. Siksi tarvitaan sensitiivisyyttä ja paikallisen tilanteen erityisen luonteen huomioimista, kun tutkija pyytää suostumusta tutkittavilta. Allekirjoitettu kirjallinen suostumus ei ole tämän vuoksi universaali normi, jota voidaan soveltaa samalla tavoin kaikkiin ryhmiin. Allekirjoitettavan paperin sijaan tutkija voi esimerkiksi videoida tai äänittää tutkittavien suostumista käsittelevän keskustelun heidän kanssaan, jolloin tallenne toimii suostumuksen dokumenttina. Näissä tilanteissa tutkijan tulee myös selvittää tutkittaville aineiston tietoturvallisen käsitteilyn ja säilytyksen menetelmät.

Kentällä tutkijan tallennustyötä tulisi ohjata ensisijaisesti tutkimusongelma. Kentällä voidaan toki dokumentoida ja tallentaa mitä tahansa näkyvää tai kuuluvaa, mutta ajankäytön ja resurssien kannalta tutkijan kannattaa pitäytyä laatimassaan tallennussuunnitelmassa mahdollisimman pitkälle. Siihen liittymättömän aineiston tallentaminen kuluttaa aikaa, laitteiden muistitilaa ja muita tutkimusresursseja, joista useimmiten on pulaa muutenkin. Tästä huolimatta tutkijan kannattaa ainakin rajoitetusti pyrkiä tallentamaan myös sellaisia aiheita, jotka syventävät tai monipuolistavat tutkimuksen kontekstia ja voivat tarjota aineistoa myöhempään tutkimukseen, mutta tällaista tallentamista tulee tehdä vain myönnetyin tutkimusluvan asettamissa puitteissa.

Audiovisuaalisia tallenteita kenttätyössä tallentavan tutkijan tutkimuseettinen tavoite olla aiheuttamatta vahinkoa tutkittaville on vaativampi kuin muilla kenttäaineistoilla työskenneltäessä, sillä kuva-aineistot sisältävät runsaasti informaatiota muustakin kuin tutkimuksen teemaan liittyvistä asioista. Esimerkiksi taustan tapahtumista, tutkimukseen liittymättömistä henkilöistä tai vastaavista asioista saattaa päätyä tallenteisiin sisältöjä, joiden julkistamisesta voisi olla heille haittaa. Audiovisuaalisten kulttuuritallenteiden historiasta löytyy myös runsaasti esimerkkejä siitä, miten omana aikanaan tehty tallenne on näyttäytynyt ongelmattomana, mutta myöhempi

tutkimus on arvostellut kriittisesti esimerkiksi tallenteen tarjoamaa näkökulmaa tutkittaviin tai sen tapaan esittää tutkittua kulttuuria. Varsinkin etnisiin identiteetteihin, erityisryhmiin ja sukupuolen esittämiseen liittyvät näkökohdat ovat sellaisia, jotka herkästi synnyttävät kriittisiä huomioita jälkeensä. Tutkimuksen julkaisemisen vaikutusten arviointi tutkittavaan ryhmään on monimutkaista ja tilanne yleensä muuttuu ajan mittaan, joten tutkijan on kiinnitettävä arviointiin erityistä huomiota.

Lisälukemista

- Aaltonen, Jouko. 2011. *Seikkailu todellisuuteen. Dokumenttielokuvantekijän opas*. Helsinki: Like.
- Banks, Marcus & Ruby, Jay (toim.). 2011. *Made to be seen. Perspectives on the history of visual anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collier, John Jr. & Collier, Malcolm. 1990/1967. *Visual anthropology. Photography as a research method*. Uudistettu painos. Albuquerque: University of New Mexico.
- Ginsburg, Faye, Abu-Lughod, Lila & Larkin, Brian (toim.). 2002. *Media worlds. Anthropology on new terrain*. Berkeley: University of California Press.
- Henley, Paul. 2020. *Beyond observation. A history of authorship in observational film*. Manchester: Manchester University Press.
- Heider, Karl. 2006/1976. *Ethnographic film*. Uudistettu painos. Austin: University of Texas Press.
- Iversen, Gunnar & Simonsen, Jan Ketil (toim.). 2010. *Beyond the visual. Sound and image in ethnographic and documentary film*. Højberg: Intervention Press.
- Kupiainen, Jari & Häkkinen, Liisa (toim.). 2017. *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MacDougall, David. 2019. *The looking machine. Essays on cinema, anthropology and documentary filmmaking*. Manchester: Manchester University Press.
- Margolis, Eric & Pauwels, Luc (toim.). 2011. *The Sage handbook of visual research methods*. Lontoo: Sage.
- Pink, Sarah. 2001. *Doing visual ethnography. Images, media and representations in research*. Lontoo: Sage.
- Pinney, Christopher. 2011. *Photography and anthropology*. Lontoo: Reaktion Books.

Lähteet

- Aaltonen, Jouko. 2011. *Seikkailu todellisuuteen. Dokumenttielokuvantekijän opas*. Helsinki: Like.
- Bateson, Gregory & Mead, Margaret. 1942. *Balinese character. A photographic analysis*. New York: New York Academy of Sciences.
- Bateson, Gregory & Mead, Margaret. 1977. Margaret Mead and Gregory Bateson on the use of the camera in anthropology. *Studies in the Anthropology of Visual Communication* 4:2, 78–80.
- Chion, Michel. 1994. *Audio-vision. Sound on screen*. New York: Columbia University Press.
- Chion, Michel. 2009. *Film, a sound art*. New York: Columbia University Press.
- Collier, John Jr. & Collier, Malcolm. 1990/1967. *Visual anthropology. Photography as a research method*. Uudistettu painos. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Crawford Peter. 2010. Sounds of Silence: the aural in anthropology and ethnographic film. Julkaisussa: Iversen, Gunnar & Simonsen, Jan Ketil (toim.). *Beyond the visual. Sound and image in ethnographic and documentary film*. Højberg: Intervention Press, 22–49.
- Edwards, Elizabeth. 1990. The photographic "types": a pursuit of method. *Visual Anthropology* 3:2–3, 235–258.
- Edwards, Elisabeth (toim.). 1992. *Anthropology and photography, 1860–1920*. New Haven: Yale University Press.
- Edwards, Elisabeth. 2001. *Raw histories. Photographs, anthropology and museums*. Oxford: Berg.
- Edwards, Elisabeth. 2011. Tracing photography. Julkaisussa: Banks, Marcus & Ruby, Jay (toim.) *Made to be seen. Perspectives on the history of visual anthropology*. Chicago: University of Chicago Press, 159–189.
- Ginsburg, Faye. 2011. Native intelligence: a short history of debates on indigenous media and ethnographic film. Julkaisussa: Banks, Marcus & Ruby, Jay (toim.) *Made to be seen. Perspectives on the history of visual anthropology*. Chicago: University of Chicago Press, 234–255.
- Ginsburg, Faye, Lila Abu-Lughod & Brian Larkin (toim.). 2002. *Media worlds. Anthropology on new terrain*. Berkley: University of California Press.
- Heider, Karl. 2006/1976. *Ethnographic film*. Uudistettu painos. Austin: University of Texas Press.
- Henley, Paul. 2020. *Beyond observation. A history of authorship in observational film*. Manchester: Manchester University Press.
- Kupiainen, Jari. 2017a. Visuaalinen antropologia 2010-luvulla. Julkaisussa: Kupiainen, Jari & Häkkinen, Liisa (toim.) *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17–39.
- Kupiainen, Jari. 2017b. Valokuvat ja antropologinen tieto. Julkaisussa: Kupiainen, Jari & Häkkinen, Liisa (toim.). *Kuvatut kulttuurit. Johdatus vi-*

- suaaliseen antropologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 181–203.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2018. Our histories in the photographs of the others. *Journal of Aesthetics & Culture* 10:4, 1510647. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/20004214.2018.1510647>.
- MacDougall, David. 2019. *The looking machine. Essays on cinema, anthropology and documentary filmmaking*. Manchester: Manchester University Press.
- Margolis, Eric & Pauwels, Luc (toim.). 2011. *The Sage handbook of visual research methods*. Lontoo: Sage.
- Metsola, Mirja. 2017. Etnografinen elokuva ja visuaalinen antropologia Suomessa. Julkaisussa: Kupiainen, Jari & Häkkinen, Liisa (toim.) *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 103–137.
- Newbury, Darren. 1996. The visibility of poverty: a rural vision of depression in the photographs of the farm security administration. *Visual Anthropology* 8, 1–31.
- Pink, Sarah. 2001. *Doing visual ethnography. Images, media and representations in research*. Lontoo: Sage.
- Pinney, Christopher. 1997. *Camera Indica. The social life of Indian photographs*. Lontoo: Reaktion Books.
- Pinney, Christopher. 2011. *Photography and anthropology*. Lontoo: Reaktion Books.
- Pinney, Christopher & Peterson, Nicholas (toim.). 2003. *Photography's other histories*. Durham: Duke University Press.
- Poignant, Roslyn & Poignant, Axel. 1996. *Encounter at Nagalarramba*. Canberra: National Library of Australia.
- Rony, Fatimah Tobing. 1996. *The third eye. Race, cinema, and ethnographic spectacle*. Durham: Duke University Press.
- Seppä, Anita. 2012. *Kuvien tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Seppänen, Janne. 2006. *Visuaalinen kulttuuri*. Tampere: Vastapaino.
- Stark, Laura. 2000. Reflexivity and the camera's eye: comments from the field on the public and private uses of photography. *Suomen Antropologi* 25:4, 4–13.
- Tenk. 2012. *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsittely Suomessa (HTK-ohje)*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf.
- Tenk. 2019. *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf.
- Tietoarkisto. 2015a. *Aineistonhallinnan käsikirja*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.uta.fi/aineistonhallinta/fi/>.

- Tietoarkisto. 2015b. Säilytys- ja siirtokelpoiset tiedostomuodot, v1.7.0. *Aineistonhallinnan käsikirja*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://digital-preservation.fi/files/PAS-tiedostomuodot-1.7.0.pdf>.
- Tietosuojalaki 1050/2018*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20181050>.
- Turner, Terence. 2002. Representation, politics, and cultural imagination in indigenous video: general points and Kayapo examples. Julkaisussa: Ginsburg, Faye, Abu-Lughod, Lila & Larkin, Brian (toim.) *Media worlds. Anthropology on new terrain*. Berkeley: University of California Press, 75–89.

Katsaus: Valokuvaelisitaatio teemahaastattelussa

Riitta Hänninen

 <https://orcid.org/0000-0001-5455-2802>

Valokuvaelisitaatio (engl. *photo-elicitation*; vrt. *photo voice -menetelmä*, esim. Liebenberg 2018; Bignante 2010) mainitaan ensimmäisen keran kulttuuriantropologi John Collierin (1957; Padgett ja muut 2013) mielenterveyttä ja asumista käsittelevässä tutkimuksessa, josta se on sittemmin vakiintunut osaksi visuaalisen antropologian ja sosiologian menetelmävalikoimaa. Collierin (1957) tutkimusryhmä sovelsi elisitaatiota ymmärtääkseen paremmin psykologisen stressin taustalla vaikuttavia ympäristöllisiä, monikulttuuriseen asuin ympäristöön liittyviä tekijöitä, joita oli vaikea tutkia kyselymenetelmän keinoin tai pelkästään haastatteleamalla. Myöhemmin elisitaatiota on hyödynnetty laajasti esimerkiksi sosiaalisten järjestelmien ja sosiaalisen luokan, yhteisöjen, identiteetin ja kulttuurin tutkimuksessa. (Harper 2002.)

Valokuvaelisitaatiossa tutkimukseen osallistuvaa henkilöä pyydetään valokuvaamaan tutkittavaan ilmiöön, usein haastateltavan omaan arkipäivään liittyen asioita, joita hän pitää tärkeänä ja keskustelemaan niistä (Bignante 2010; Padgett ja muut 2013). Toinen valokuvaelisitaatiossa yleisesti käytetty malli on näyttää haastateltavalle tutkittavaan ilmiöön liittyviä valokuvia ja pyytää häntä kommentoimaan niitä (ks. Chiozzi 1989; El Guindi 1998). Kummassakin tapauksessa elisitaatio perustuu visuaaliseen lähtökohtaan, jonka tarkoituksena on, ei niinkään kokonaan korvata perinteistä teemahaastattelua vaan paremminkin laajentaa ja syventää sitä. Valokuvaelisitaation vahvuus haastattelua täydentävänä menetelmänä perustuukin perinteisen haastattelumenetelmän ja visuaalisen metodologian yhteistyölle (ks. Hänninen 2020; Hänninen ja muut 2020).

Perinteisen valokuvaelisitaation ohella elisitaatiota voi käyttää myös soveltaen. Esimerkiksi tunteita voidaan lähestyä laboratorio-

olosuhteiden sijaan käyttämällä elisitaation lähtökohtana elokuvia (Gross & Levenson 1995), ja vastaavasti *lifestyle*-bloggaamista on tutkittu siten, että yksittäisen valokuvan sijaan elisitaation lähtökohtana on valokuvista ja tekstistä koostuva blogipostaus (Hänninen 2018). Lapsia ja nuoria tutkittaessa elisitaatiohaastattelun perustana on käytetty lisäksi piirustuksia ja muita taiteellisen ilmaisun muotoja (Carter & Ford 2012; Bagnoli 2009; Kortelainen 2006; Makkonen 2009). Elisitaation ei edes tarvitse välttämättä perustua valokuviin, vaikka termi valokuvaelisitaatio siihen viittaakin, sillä esimerkiksi älypuhelin voi toimia elisitaation lähtökohtana (Kaufmann 2018). Valokuvaelisitaation rinnalla voidaan puhua myös osallistujakeskeisestä elisitaatiosta (*participant induced elicitation*, PIE), joka korostaa elisitaation lähteen sijaan tutkimukseen osallistuvan henkilön aktiivista toimijuutta tutkimusprosessissa (Hänninen 2020). Olennaista edellä mainituissa esimerkeissä on se, että tutkimukseen osallistuva henkilö itse luo haastattelua varten tai sen aikana jotakin sellaista, joka kuvaa tavalla tai toisella tutkittavaa ilmiötä, esimerkiksi valokuvan, piirustuksen tai tutkijan kanssa käydyn keskustelun. Poikkeuksena on blogipostauksiin perustuva tutkimus, jossa blogipostaukset on kirjoitettu alun perin jotakin muuta kuin tutkimustarkoitusta varten, joskin myös tässä tapauksessa materiaali on tutkimukseen osallistuvien ihmisten itsensä tuottamaa (ks. Hänninen 2020).

Elisitaatiota on mahdollista käyttää joko itsenäisenä aineistonkeruumenetelmänä tai yleisemmin teemahaastattelun jatkeena (Häkli 2014). Jälkimmäisessä tapauksessa elisitaatio laajentaa perinteistä teemahaastattelua tarjoamalla haastateltavalle mahdollisuuden ilmaista itseään avoimesti ja tuoda keskusteluun tutkijasta riippumattomia kulttuurisia kategorioita ja näkökulmia. Siinä missä perinteisen teemahaastattelun puitteissa keskustelu perustuu tutkijan puolistrukturoituihin kysymyksiin, elisitaatiossa tutkimukseen osallistuva henkilö voi tuoda haastatteluun myös sellaisia teemoja, joita ei ole mainittu teemahaastattelukysymysten yhteydessä. Tältä osin ne syventävät tutkijan näkemystä tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä.

Elisitaatio voi toimia haastattelutilanteessa myös eräänlaisena lämmittelynä tai ”jääsärkijänä” (Kaufmann 2018; Hänninen ja muut 2021), joka helpottaa keskustelua esimerkiksi vaikeiden tai voimakkaita tunnereaktioita herättävien aiheiden yhteydessä. Lisäksi elisi-

taatio tukee monessa tapauksia muistia ja muistoja ja tarjoaa näin mahdollisuuden palata ajassa taaksepäin (Aroldi & Vittadini 2015; Collier 1957) tai vastaavasti tavoittaa ja käsitellä erilaisia arkipäivän itsestäänselvyyksiä (Hänninen 2018), joihin olisi vaikea tarttua ilman elisitaation tukea. Elisitaatio ei pysty suoraan korvaamaan visuaalista, kuvien analysointiin perustuvaa metodologiaa, eikä tämä olisi edes tarkoituksenmukaista. Elisitaation puitteissa tuotettu visuaalinen materiaali on jo itsessään tutkimusaineistoa, jota varten on olemassa omat analyysimenetelmänsä. Keskusteluun perustuvana haastattelutekniikkana sen avulla on kuitenkin mahdollista muuntaa puhtaasti visuaalista tutkimusaineistoa haastattelun keinoin tekstuaaliseen muotoon, ja siten tarvittaessa täydentää visuaalista analyysia.

Elisitaatiolla on laadullisessa tutkimuksessa paljon erilaisia sovelluksia. Se on monipuolinen aineistonkeruumenetelmä, jota käytetään paljon erityisesti teemahaastattelun yhteydessä. Yhteistä erilaisille elisitaatiotekniikoille on niiden vahva osallistava elementti: haastateltava luo itsenäisesti tutkimusaineistoa tai tutkimusaineistona käytettävää materiaalia ja työskentelee yhdessä tutkijan kanssa (Hänninen 2018). Tutkimukseen osallistuva henkilö onkin elisitaatiossa aktiivinen toimija, jolla on mahdollisuus vaikuttaa kysymyksenasetteluun ja tutkimuksen kulkuun.

Lähteet

- Aroldi, Piermarco & Vittadini, Nicola. 2015. Audiences as socio-technical actors: the 'styles' of social network site users. Julkaisussa: Zeller, Frauke, Ponte, Cristina & O'Neill, Brian (toim.) *Revitalising audience research. Innovation in European audience research*. New York: Routledge, 195–221.
- Bagnoli, Anna. 2009. Beyond the standard interview: the use of graphic elicitation and arts-based methods. *Qualitative Research* 9:5, 547–570.
- Bignante, Elisa. 2010. The use of photo-elicitation in field research: exploring maasai representations and use of natural resources. *EchoGéo* 11. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.4000/echogeo.11622>.
- Carter, Bernie & Ford, Karen. 2012. Researching children's health experiences: the place for participatory, child-centered, arts-based approaches. *Research in Nursing & Health* 36:1, 95–107.
- Chiozzi, Paolo. 1989. Photography and anthropological research: Three case studies. *Visual Sociology* 4:2, 43–50.

- Collier, John Jr. 1957. Photography in anthropology: a report on two experiments. *American Anthropologist* 59:5, 843–859.
- El Guindi, Fadwa. 1998. From Pictorializing to Visual Anthropology. Julkaisussa: Bernard, H. Russell (toim.) *Handbook of methods in cultural anthropology*. Walnut Creek: Altamira Press, 459–511.
- Gross, James & Levenson, Robert. 1995. Emotion elicitation using films. *Cognition and Emotion* 9:1, 87–108.
- Harper, Douglas. 2002. Talking about pictures – A case for photo-elicitation. *Visual Studies* 17:1, 13–26.
- Hänninen, Riitta. 2018. On the dark side of lifestyle blogging – The case of negative anonyms. *WiderScreen* 3 (Inhokki – The Dislikey –erikoisnumero) [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://widerscreen.fi/numerot/2018-3/on-the-dark-side-of-lifestyle-blogging-the-case-of-negative-anonymis/>.
- Hänninen, Riitta. 2020. Participant-induced elicitation in digital environments. Julkaisussa: Lähdesmäki, Tuuli, Koskinen-Koivisto, Eerika, Čeginskas, Viktorija & Koistinen, Aino-Kaisa (toim.) *Challenges and solutions in ethnographic research. Ethnography with a twist*. Lontoo: Routledge, 55–67.
- Hänninen, Riitta., Taipale, Sakari & Luostari, Raija. 2020. Exploring heterogeneous ICT use among older adults: The warm experts’ perspective. *New Media & Society*, 1–18. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1461444820917353>.
- Hänninen, Riitta, Pajula, Laura, Korpela, Viivi & Taipale, Sakari. 2021. Individual and shared digital repertoires: older adults managing digital services. *Information Communication and Society*, Early online, 1–16. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/1369118x.2021.1954976>.
- Häkli, Helky. 2014. Kuinka tavoittaa hoivakodin henki? Valokuvaelisitaatio tutkimusmetodinä. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry., 212–234.
- Kortelainen, Kaisu. 2006. Tehdasyhteisöstä kirjoitettu kartta. Julkaisussa: Knuuttila, Seppo, Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.) *Paikka, Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 291–307.
- Kaufmann, Katja. 2018. The smartphone as a snapshot of its use: mobile media elicitation in qualitative interviews. *Mobile Media & Communication* 6:2, 233–246.
- Liebenberg, Linda. 2018. Thinking critically about photovoice: Achieving empowerment and social change. *International Journal of Qualitative Methods* 17, 1–9. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/1609406918757631>.
- Makkonen, Elina. 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Padgett, Deborah K., Smith, Bikki Tran, Derejko, Katie-Sue, Henwood, Benjamin F. 2013. A Picture Is Worth...? Photo Elicitation Interviewing with Formerly Homeless Adults. *Qualitative Health Research* 23:11, 1435–1444.

Aistietnografia

Eerika Koskinen-Koivisto

 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

Tytti Lehtovaara

 <https://orcid.org/0000-0002-1211-9450>

Tämän luvun tarkoituksena on selvittää, mitä aistietnografia (engl. *sensory ethnography*) on, miten aistietnografian avulla tuotetaan aineistoa ja millaista tietoa sen avulla voidaan saada. Luvussa myös esitellään aistietnografian kehityskaarta ja keskeisiä tutkijoita maailmalta ja Suomesta. Aistietnografia, niin kuin etnografia yleensä, on kokonaisvaltainen tutkimusprosessi, jossa aistinäkökulma läpäisee kaikki tutkimuksen vaiheet. Tässä luvussa pääpaino on menetelmän esittelyssä ja käytänteissä, joten aistikokemuksista kirjoittamista ja aistitiedon analyysiä tarkastellaan vain lyhyesti. Aistikokemuksia sisältävän aineiston kirjoitusprosessissa ja analyysissä voi soveltaa monia menetelmiä, jotka valikoituvat kunkin tutkimuksen tutkimuskysymyksen ja aineiston ominaisuuksien perusteella.

Luvun lopussa esitellään kaksi erilaista aistikokemuksiin kiinnittyvää aineistoa. Ensimmäinen esimerkki liittyy Tytti Lehtovaaran tutkimukseen naisten kulutus- ja pukeutumisvalinnoista. Lehtovaara on käyttänyt aineiston tuottamisessa kehittämänsä yhdessä kokemisen menetelmää, joka pohjautuu aistietnografiaan ja yhdessä kävelemiseen. Lisäksi hän on tehnyt pukeutumiselämäkerrallisia haastatteluja. Toinen esimerkki ovat Eerika Koskinen-Koiviston tekemät haastattelut, jotka käsittelevät toiseen maailmansotaan liittyvää kulttuuri-perintöä. Tekstin lopussa pohditaan, millaisiin tutkimuksiin aistietnografian käyttö erityisesti soveltuu.

Mitä aistietnografia on?

Aistietnografia on etnografinen, refleksiivinen ja kokemuksellinen prosessi, jossa sekä tutkittava että tutkija osallistuvat aineiston tuotta-

miseen. Sen avulla voidaan tehdä vaikeasti tavoitettavia ja sanattomia itsestäänselvyyksiä näkyväksi. Se pohjautuu etnografiaan, mutta siinä nostetaan keskiöön moniaistisuus (näkö, kuulo, haju, maku ja tunto) toiminnan ja sosiaalisten suhteiden havainnoinnin lisäksi. Aistietnografiaa voi harjoittaa perinteisin etnografisin menetelmin haastattelemalla ja osallistuvalla havainnoinnilla sekä uudemmilla osallistavilla menetelmillä, joita ovat esimerkiksi yhdessä kokeminen ja erilaiset kokeilevat taiteelliset performanssit.

Tietolaatikko: Mitä on aistitieto?

Kehollisen tietämisen kautta saamme moniaistista tietoa maailmasta. Kehollisuus on tärkeä osa aistietnografiaa, sillä sen kautta olemme liitoksissa materiaaliseen, sosiaaliseen ja diskursiiviseen ympäristöön. Tuotamme jatkuvasti näitä aistikokemuksia, ja ne sekoittuvat keskenään moniaistillisiksi kokemuksiksi. Aistikokemukset ja niiden tulkinta ovat sidoksissa aikaan, paikkaan ja ympärillä olevaan kulttuuriin, ja niiden avulla saadun tiedon luonne on kokemuksiin pohjautuvaa, ja se voi olla hyvin henkilökohtaista tai kollektiivisesti muotoutunutta (rituaalit). Aistikokemuksia voi tutkia tässä hetkessä tai aistimuistojen kautta voi tavoittaa myös menneen ajan kerronnan avulla. Aistietnografialla saatu tieto voi olla merkityksellistä itsessään tai se voi olla linkki johonkin aiemmin koettuun. Aistietnografialla kerätyn aineiston analyysiin tulee valita sellainen menetelmä, jolla voi analysoida kehollisia kokemuksia, ja etnografiseen kirjoittamiseen tulee perehtyä aineiston kuvailevan luonteen näkökulmasta.

Aistietnografia on verrattain uusi tutkimuksellinen lähestymistapa, joka on syntynyt vuorovaikutuksessa fenomenologisen antropologian ja visuaalisen antropologian kanssa. Se ei ole yksi yhtenäinen menetelmä vaan refleksiivinen ja kokemuksellinen prosessi, jonka avulla on mahdollista hahmottaa tutkittavia ilmiöitä moniaistisesti (engl. *multisensory*) (Pink 2009, 1, 8). Aistietnografisen tutkimuksen tarkoituksena on tavoittaa sellaista tietoa, jota ei voi kuvata tyhjentävästi sanoilla. Sen sijaan tuotettu tieto on osin tiedostamatonta, ja se on lähtökohtaisesti kulttuurista ja käyttäytymisen prosesseissa työstettyä (Bendix 2000, 41; Pink 2009, 8). Aistietnografiassa tutkimusaineisto sisältää paljon kielellistämistä pakenevaa ruumiillista tietoa (engl.

embodied knowledge), joka tarkoittaa esimerkiksi sitä, että aistikoemuksiin sisältyy kehollisia kokemuksia, joita emme välttämättä tiedosta tai kykene kuvaamaan verbaalisesti. Tästä oiva esimerkki on visuaalinen ja moniaistinen tieto vaikkapa siitä, miltä jokin kangas tuntuu kädessä (ks. Bendix 2000; Sparkes 2009).

Aistietnografian avulla voidaan tarkastella esimerkiksi kokemuksia ympäristöistä, tiloista ja ilmapiiristä, esineistä, materiaalisuudesta ja ruumiillisista käytänteistä. Sitä voidaan käyttää myös osana soveltavaa tutkimusta, esimerkiksi kuluttajien käyttäjäkokemuksia ja tilasuunnittelua tutkittaessa. On tärkeää muistaa, että aistihavainnot ovat aina kuuluneet keskeisesti etnografiseen menetelmään. Vierasmaan kulttuuriin, keskelle viidakkoa tai trooppiselle saarelle matkustaneet antropologit pyrkivät kuvailemaan kokemuksestaan totaalisen erilaisesta ympäristöstä, jossa kaikki näytti, maistui, tuoksui, kuulosti ja tuntui toisenlaiselle kuin mihin he olivat tottuneet. (Pink 2009, 2, 10.) Etnografisen menetelmän oppaissa neuvotaankin kiinnittämään mahdollisimman paljon huomiota aistittaviin yksityiskohtiin (ks. esim. Murchison 2010, 72). Etnografian perusmenetelmiin kuuluva osallistuva havainnointi ammentaa aistihavainnoista, mutta aistietnografiassa pyritään tarkkailemaan ja huomioimaan tiedostetusti monimuotoisia ja paikantuneita tietämisen keinoja ja ruumiillista tietoa erityisesti tutkijan osallisuuden avulla (Pink 2009, 23, 40–43, 64–65). Tarkkarajaisen menetelmän sijaan aistietnografia nähdään tiedon tuottamisen ja esittämisen prosessina, jossa tarkastellaan sekä tutkijan että tutkittavien ruumiillisia kokemuksia ja palautetaan mieleen aiemmin koettua (ks. esim. Tiili 2016).

Aistietnografisessa tutkimuksessa aineisto tuotetaan usein osallistuvan havainnoinnin avulla, jota voidaan kutsua myös aistivaksi osallistumiseksi (engl. *participant sensing*) (ks. Pink 2009, 67). Aistivan osallistumisen avulla tutkija havainnoi aistiympäristöä ja pyrkii kuvaamaan sitä. Lisäksi tarkkailun kohteena on tutkijan ja muiden osallistujien välinen vuorovaikutus, eritoten sen ruumiillisuus ja moniaistisuus. Havainnointi pyritään tekemään mahdollisimman tarkasti ja erittelevästi, ja se kohdistuu usein visuaalisuuteen, kuten väreihin, muotoihin, valoon, esteettisiin yksityiskohtiin ja auditiiviseen ulottuvuuteen, kuten erilaisiin ääniin, niiden voimakkuuksiin, kaikuihin ja hiljaisuuteen. Visuaalista ja auditiivista ulottuvuutta on mahdol-

lista tallentaa kuvaamalla ja videoimalla. Tuntoaistia voi puolestaan tarkastella kosketuksen avulla ja samalla keskittyä huomioimaan esimerkiksi lämpötilaa, materiaaleja ja tekstuureja (Classen 2012). Kinnestesiassa huomio kohdentuu muun muassa liikkeeseen, reitteihin ja eleisiin. Aistihavainnoinnin kohteena voivat olla myös maut ja hajut. Aistietnografiaa sovellettaessa onkin otettava huomioon, että aistit – haju, maku, kuulo, näkö ja tunto – ovat aina yhteydessä toisiinsa ja ne tuottavat jatkuvasti erilaisia moniaistisia havaintoja, joista vain osa on tietoisesti havaittavissa (Pink 2009, 2, 15). Siksi aistietnografian ohella puhutaan usein moniaistisista kokemuksista, jotka ovat kerroksellisia ja joissa yhdistyy sekä aiemmin koettua että havainnoitavan tilanteen tuoreita aistikokemuksia (Seremetakis 1996). Aistikokemuksia ei siis voi irrottaa kontekstista, vaan niiden tulkinnessa on tärkeää huomioida sekä henkilöhistoriallinen että kulttuurihistoriallinen ulottuvuus (Pink 2009, 38, 40).

Monialaisten aistikokemusten merkitykset ja niiden tulkinnot kumpuavat sekä tutkijan että tutkittavan kokemuksista (Pink 2009, 1–4). Etnografit ovat kiinnostuneita siitä, miten heidän omat aistikokemuksensa voivat auttaa ymmärtämään toisten maailmaa (Pink 2009, 23–24). Tällöin tutkijan on hahmotettava kaksi ulottuvuutta: se, mitä tutkija kokee itse ja se, millaisia havaintoja tutkija tekee muiden aistikokemuksista. Ensimmäiseen ulottuvuuteen liittyy olennaisesti autoetnografinen ote (ks. Sirkkilä tässä teoksessa). Tällöin aistietnografisen tiedonmuodostus on kokemuksiin pohjautuva oppimisprosessi, jossa etnografi saattaa itsensä alttiiksi samoille teki-joille kuin tutkittavakin (Tiili 2016, 35).

Usein aistietnografi pyrkii myös ymmärtämään, miten muut ihmiset kokevat, muistavat ja kuvailevat paikkoja ja ympäristöä (Pink 2009, 23). Aistietnografian tavoitteena on siten kasvattaa tietoisuutta erilaisista tavoista aistia ja hahmottaa maailmaa. Aistietnografiaa tehdessään tutkijalla voi olla mahdollisuus kysyä tutkittavalta, miten hän kokee ja aistii koetun tilanteen, jolloin hän saa aistihavainnolleen vahvistusta ja mahdollisesti selityksen. Aistijärjestelmä on sosiaalipsykologi Andrew C. Sparkesin (2009, 24) mukaan olennaisella tavalla riippuvainen kulttuurisesta ja sosiaalisesta tilauksesta. Esimerkiksi länsimaissa katse ja visuaalisuus ovat olleet vallalla muiden aistien, kuten kuulon, hajun, maun ja tunnon, sijaan (myös MacDougal

2005). Erilaisten kulttuuristen aistijärjestelmien ohella on tärkeää huomioida, että aistien kulttuuriset tulkinnat vaihtelevat eri tilanteissa ja ympäristöissä. Sama aistittava asia voi siis merkitä eri asioita eri aikoina ja erilaisissa konteksteissa (Classen 1993).

Aistietnografian näkökulmat ja kehitys

Aistit, niihin liittyvät kulttuuriset järjestelmät ja merkitykset nousivat osaksi antropologista keskustelua 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa (esim. Stoller 1989; Howes 1991; Classen 1993). Aistien antropologiassa (engl. *anthropology of the senses*) (ks. Sparkes 2009, 26) tarkasteltiin esimerkiksi aistien merkitystä kulttuureissa, joissa ruumiilliset rituaalit ja suullisesti välitetty tieto ovat kirjoitettua tietoa keskeisempiä (ks. esim. Feld & Basso 1996; Stoller 1997). Aistien avulla analysoitiin esimerkiksi ihmisen suhdetta ympäristöön, maisemaan ja paikkaan (ks. esim. Feld 1996). Aistien antropologisen tutkimuksen nousun aikaan käytiin laajaa metodologista keskustelua ruumiillisten kokemusten merkityksestä tietämisen tapana (ks. esim. Csordas 1994). Tämä fenomenologinen ja erityisesti ruumiinfenomenologinen painotus nousivat vastapainoksi kieltä, tekstiä ja representaatioita korostaville tutkimusotteille (Stoller 1997; Ingold 2000; Frykman & Gilje 2003). Aistien antropologiassa huomio kiinnittyi aistien välittämän tiedon, ruumiillisten käytänteiden ja materiaaliisuuden välisiin suhteisiin ja ennen kaikkea kielellistämistä pakenevaan etnografiseen tietoon (ks. Bendix 2000; Sparkes 2009). 2000-luvulla tutkimuksen kohteeksi tuli myös metodologinen keskustelu moniaistisuudesta sekä tutkijan omien aistihavaintojen merkitys tiedon tuottamisen prosessissa (esim. Ingold 2000; Pink 2009, 1–4, 23–24, 40–43).

Moniaistisuuteen pohjaavasta aistietnografiasta menetelmänä ja lähestymistapana kirjoittaa kokoavasti antropologi Sarah Pink teoksessaan *Doing Sensory Ethnography* (2009), jossa hän esittelee aistien huomioimisen kehityskaarta 2000-luvulle saakka ja pohjustaa aistietnografista lähestymistapaa teoreettisesti. Pink hahmottaa aistien antropologisessa tutkimuksessa erilaisia lähestymistapoja, joissa aistitiedon rooli ja tutkimusnäkökulma ovat erilaisia. Esimerkiksi David

Howes (2003) luokittelee aisteja eri kulttuurien kautta yleisemmin, kun taas Tim Ingold (2000) on korostanut yksilöllisten aistikokemusten merkitystä. Pinkin mukaan aistietnografiassa voisi ottaa molemmat lähestymistavat huomioon, eli tarkastella sekä yksilön aistikoemuksia että kulttuurisia eroja yhteiskunnan näkökulmasta (Ingold 2009, 12). Lisäksi Pinkin teoreettisesti hahmottelema aistietnografia eroaa aiemmista näkökulmista korostamalla myös tutkijan omaa osallisuutta ja mielikuvitusta tiedonmuodostuksen epistemologisen pohjana.

Aistitieto ja siihen liittyvät mahdollisuudet ovat kiinnostaneet kulttuurintutkijoita myös Suomessa. Äänimaisematutkimusta on tehty Suomessa jo 1980-luvulta saakka (esim. Järviluoma 1988; Honkanen & Junttila 1991). Siinä akustista elinympäristöä tarkastellaan kokonaisvaltaisesti kysyen, miten äänimaisemat eroavat toisistaan ajassa ja paikassa sekä miten äänet vaikuttavat käyttäytymiseemme (Koivumäki ja muut 2006). Etnologiassa Jan Löfström on tarkastellut aistitietoa historiallisen antropologian näkökulmasta (Löfström 2000a; 2000b), ja folkloristit Kaarina Koski ja Pasi Enges (2010) ovat liittäneet aistillisuuden osaksi yliluonnollisen kategorian hahmottamista.

Vielä 2010-luvun suomalaisessa kulttuurintutkimuksessa aistinäkökulmaa on käytetty verrattain hajanaisesti esimerkiksi paikan tunnun ja ympäristösuhteen tarkastelussa (Korjonen-Kuusipuro 2012), osana kävelyetnografiaa (esim. Österlund-Pötzsch 2012; Suopajarvi 2014) ja tutkittaessa ruumiillisuuden merkitystä arjen työssä ja ammattiin liittyvässä tietämisessä (Tiili 2016). Vaikkei aistietnografia ole näiden tutkimusten ensisijainen teoreettinen viitekehys, niissä on seurattu Sarah Pinkin viitoittamaa tutkijan omaa osallisuutta ja refleksiivisyyttä korostavaa tutkimusotetta. Helmi Järviluoman tutkimusryhmä on viime vuosina kehittänyt kävelyetnografiaa, aistietnografiaa ja äänimaisematutkimusta yhdistävää aistielämäkerrallisen kävelyn menetelmää, jonka avulla he tutkivat kaupunkitilan ylisukupolvisia muistoja ja moniaististen muistojen kerroksellisuutta (Järviluoma 2017, 2019; Aula 2018).

Aistietnografiaa on 2010-luvulla käytetty erityisesti materiaalisen ympäristön ja affektiivisuuden, esineiden ja ilmapiirien tutkimuksessa. Sekä esineiden että ilmapiirien tutkimuksessa painotetaan aineellisten ja aineettomien merkitysten yhteen kietoutumista.

(Ks. Kajander & Koskinen-Koivisto 2021.) Esimerkiksi ilmapiirin käsitetään koostuvan paitsi fyysisestä ja materiaalisesta ympäristöstä myös tunteista, muistoista ja abstrakteista merkityksistä (ks. esim. Bille 2015; Sumartojo & Pink 2019). Aisteilla ja aistitiedolla on keskeinen rooli itse tekemisen ja käsitöiden uudessa tulemisessa, jota on luontevaa tutkia huomioiden tutkittavan ja tutkijan omakohtaiset ruumiilliset aistikokemukset (ks. esim. Rauhala 2019). Aisteilla on keskeinen rooli myös arjen digitaalisuudessa, mitä on toistaiseksi tutkittu verrattain vähän (ks. esim. Kajander 2020). Etnologit Pia Olsson, Jenni Rinne ja Tiina Suopajärvi ovat puolestaan analysoineet aistien roolia kaupunkitilan kokemisessa (Olsson, Rinne ja Suopajärvi 2021).

Aistietnografia osana etnografista tutkimusprosessia

Aistietnografia on menetelmänä haastava. Tutkijan tehtävänä on paitsi havainnoida ja olla osallinen myös hahmottaa, miten moniaistisia kokemuksia voi kuvata niin, että ne avautuisivat myös niille, jotka eivät ole niistä osallisia. Miten aistihavainnot muuntuvat tekstiksi ja refleksiiviseksi tiedoksi? Yksi aisteihin keskittyvän havainnoinnin haasteista liittyy aistitiedon tiedostamiseen ja erittelyyn. Kenttätyötä tehdessä ympärillä tapahtuu usein paljon, ja keskittyminen useaan eri aistiin sekä niiden päällekkäisyyteen on jopa mahdotonta. Tutkijan onkin usein keskityttävä tietoisesti yhteen aistiin kerrallaan ja pohdittava, mitkä aistit ovat missäkin ympäristössä ja tilanteessa tärkeässä osassa (ks. esim. Howes & Classen 1991). Aistikokemusten tunnistamista tutkija tai tutkittava voi helpottaa tekemällä aisti-intervention eli sulkemalla jonkin aistin pois, esimerkiksi sulkemalla silmät ja havainnoimalla ympäristöä vain kuulon, hajuainin ja makuaistin avulla. Kun yksi aisti on poissuljettu, vapautuu tilaa muille aisteille; niiden tunnistaminen samalla sekä vahvistuu että jopa helpottuu. (Ks. Koskinen-Koivisto & Lehtovaara 2020.)

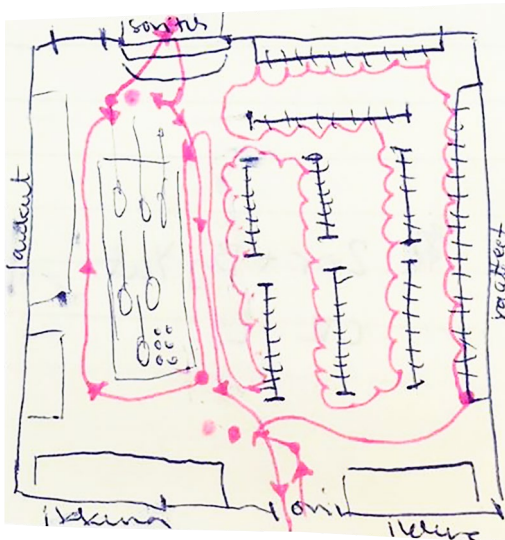
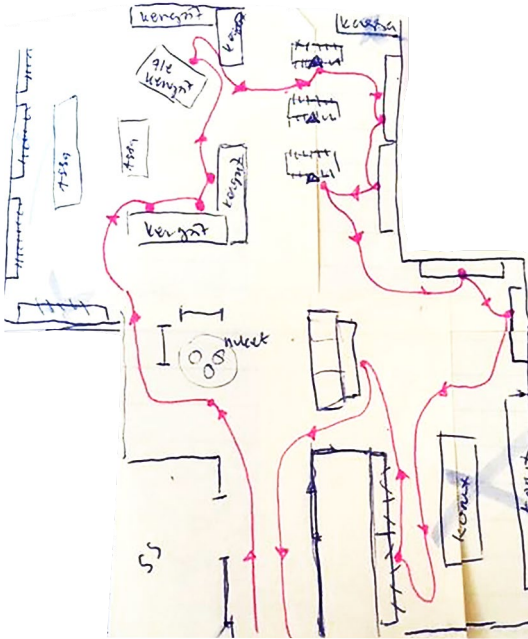
Usein havaintojen tietoista mieleen painamista ja purkamista helpottaa videoiden ja valokuvien katselu. Yksi aistietnografian soveltamisen keskeisistä kriittisistä kohdista on havaintojen kirjaaminen ja dokumentointi erilaisten tekniikoiden ja välineiden avulla, missä

usein korostuvat visuaalinen ja auditiivinen tieto tai niitä yhdistävä audiovisuaalinen tallentaminen (Pink 2009, 41; Sumartojo & Pink 2019, 11–12). Muiden kuin audiovisuaalisten aistiulottuvuuksien – tuntoaistimusten, makujen ja hajujen – tallentaminen dataksi ei välttämättä ole teknisesti edes mahdollista. Etnografisen kenttätyön ja erityisesti sen osallistuvien muotojen keskellä ei ole myöskään itsestään selvää, että tutkija pääsee välittömästi kirjaamaan havaintonsa ja niistä nousevat pohdintansa. Yksi mahdollisuus on sanella ja äänittää tutkimustilanteesta nousevat ajatukset heti kentällä tai sieltä palatesa. Joka tapauksessa aistietnografian soveltaminen on usein paneutuvan ja kokonaisvaltaisen havainnoinnin ylös kirjaamisen opettelua. Sitä harjoittaessa on pyrittävä tietoisesti muistamaan ja palauttamaan koettua eli uudelleen elämään tutkimustilanteita mielikuvituksen ja muistin avulla sekä sanoittamaan mielikuvia ja prosesseja (vrt. Pink 2009, 38, 40).

Kenttätöiden aikana tai jälkeen muistiinpanoja tehdessä tapahtumien ja kokemusten mieleen palauttamiseksi on monia tapoja. Apuna voi käyttää esimerkiksi kronologiaa, jossa tutkija aloittaa tapahtumien läpikäynnin kohtaamistilanteesta ja jatkaa omakohtaista ja refleктоivaa muistelua hetki ja vaihe kerrallaan. Tapahtumien muistamista ja ylös kirjaamista voi myös helpottaa piirtämällä reittejä tai tiloja, joita tutkittava ja tutkija ovat yhdessä jakaneet olemalla ja kulkemalla. Piirtämisen aikana karttaan voi merkitä erilaisia symbolein (pistein, rastein, nuolin) merkityksellisiä tai merkityksettömiä paikkoja ja tapahtumia, jotka auttavat palaamaan tilaan, tapahtumiin ja kehollisiin kokemuksiin.

Esineet ja valokuvat voivat olla hyödyllisiä apuvälineitä aineistoa käsitellessä ja analysoidessa. Ne auttavat tutkijaa palaamaan tiettyihin aineistonkeruun hetkiin ja yksilöimään, mitä silloin tapahtui ja millaisia tuntemuksia tapahtumiin liittyi. Kuvat voivat olla yhtä hyvin tutkittavan kuin tutkijankin ottamia, joten niiden tiedollinen luonne on yksi analyysin kohde. (Ks. Hänninen tässä teoksessa). Etenkin, jos kuvat ovat tutkittavan ottamia, on niissä esiintyvillä henkilöillä, tapahtumalla tai esineellä usein jokin erityinen merkitys tutkittavalle.

Kuvat 2 ja 3.
Aistietnografiset
muistiinpanokartat
yhdessä kokemisesta
2018. Tekijä: Tytti
Lehtovaara.

Kuva 4.
Aistietnografinen
muistiinpanokuva,
anonyymin
tutkittavan
ottama yhdessä
kokemisen aikana.
Tytti Lehtovaaran
tutkimusaineistoa,
2018.

Myös kenttäpäiväkirjaa kirjoitettaessa on mahdollista käyttää apuna niitä hetkiä ja tapahtumia, jotka ovat synnyttäneet mieleenpainuvia tunnereaktiota ja muodostuneet siten eräänlaisiksi etnografisiksi ”kuumiksi pisteiksi” (ks. MacLure 2013; Suopajarvi ja muut 2019) aineistonkeruun aikana. Tällainen tunnepitoinen reaktio voi olla yhtä hyvin positiivinen ja miellyttävä kuin negatiivinen ja jopa inhottava aistikokemus.

Aistietnografialla tuotetussa tiedossa kokija, tutkimuskohde ja tallennusvälineiden avulla dokumentoidut kokemukset kietoutuvat yhteen dynaamiseksi ja vuorovaikutteiseksi kokonaisuudeksi (Aula 2018, 91). Tällaista monikerroksista tiedontuotannon prosessia on usein haastavaa kuvata selkeästi. Aistietnografisen tutkimuksen kirjoitusvaiheessa tarvitaan ilmaisuvoimaa ja luovan kirjoittamisen keinoja (ks. Koskinen-Koivisto & Lehtovaara 2020). Aistikokemuksista kirjoittaminen on kuvailevaa ja kaunokirjallisuutta lähentyvää

muttei fiktiivistä. Pikemminkin kyse on yksityiskohtiin sisältyvien merkitysten tiheästä kuvauksesta (Geertz 1973). Aistietnografisessa tutkimuksessa pyritään usein siihen, että teksti herättää myös lukijassa moniaistisia tuntemuksia (Koskinen-Koivisto & Lehtovaara 2020). Tekstin tavoitteena on siis olla evokatiivista eli kokijan ja ympäristön välisen vuorovaikutuksen kuvausta niin kentällä koetuista tilanteista kuin tutkimusprosessiin sisältyneistä oivalluksista (ks. evokatiivisuudesta esim. Gullion 2016).

Ilmaisuvoiman ja evokatiivisuuden lisäksi kenttätyökokemuksiin perustuviin etnografisiin narratiiveihin kuuluvat myös kerroksellisuus, analyttisyys ja refleksiivisyys, jotka avaavat tutkijan ymmärryksen syntymistä (ks. Gullion 2016; Koskinen-Koivisto & Lehtovaara 2020). Vaikka aistietnografisessa tutkimuksessa etsitään toisenlaisia tapoja ja tyylejä kirjoittaa, ei ole tarkoitus hylätä akateemista kirjoittamista vaan etsiä uudenlaisia etnografisen kirjoittamisen muotoja. Etnografisen tiedon tuottamiseen kytkeytyy eri tekstityylien lisäksi esimerkiksi kuvia, taidetta ja audiovisuaalista aineistoa. (Pink 2009, 41; Salo 2007, 231.) Kirjoitusvaiheessa on hyvä huomioda, että tutkijan omaan itseensä kohdistuvan reflektion ei ole tarkoitus peitota kentän tapahtumia, tunnelmia ja tutkittavien ääniä. Sen sijaan tekstin yhteys kenttään ja tutkittaviin tulee pitää vahvana. (Salo 2007, 228, 231–232, 234.)

Aistietnografian käyttö kulutuksen ja pukeutumisen tutkimuksessa

Ensimmäinen aistikokemuksia käsittelevä esimerkki on Tytti Lehtovaaran väitöstutkimuksesta, jossa hän tarkastelee naisten kulutus- ja pukeutumisvalintoja etnografisin menetelmin. Lehtovaara on soveltanut aineiston keruussa kehittämäänsä yhdessä kokemisen menetelmää, joka pohjautuu aistietnografiaan ja kävelyetnografiaan (ks. esim. Österlund-Pötzsch 2012; Suopajarvi 2014). Hän on tämän lisäksi tehnyt pukeutumiselämäkerrallisia haastatteluja. Lehtovaara kiinnostui aistien merkityksestä ymmärtäessään, että kulutus- ja pukeutumisolinnat ovat vahvasti yhteydessä aisteihin ja ruumiillisiin kokemuksiin (ks. Roivainen 2016, 240–248). Hän etsi sopivia välineitä tallen-

taa kokemuksia liikkumisesta vaateilikkeissä, joissa sekä tutkittava että tutkija yhdessä katsoivat, koskivat, sovittivat ja jopa haistoivat vaatteita.

Esimerkiksi nostettu ote on kenttäpäiväkirjasta, joka on syntynyt yhdessä kokemuksen menetelmällä. Lainaus pohjautuu tilanteeseen, jossa Lehtovaara ja tutkimukseen osallistunut anonymi henkilö kulkivat yhdessä tutussa vaateilikkeessä tutkittavan valitsemaa reittiä. Yhdessä kokemiseen sisältyi ajatus tutkijan osallisuudesta: Lehtovaara pyrki tietoisesti tekemään, kokemaan ja aistimaan – näkemään, tuntemaan, haistamaan ja kuulemaan – samoja asioita kuin tutkittava. He myös keskustelivat yhdessä kokemuksen merkityksistä sekä kulkemisen aikana että jälkikäteen. Yhdessä kokemisen prosessi dokumentoitiin äänitteen (litteroitu), kuvien, karttojen ja kenttäpäiväkirjan muistiinpanojen avulla.

Kenttäpäiväkirjan otteessa on monia kerroksia. Niistä vain viimeinen näkyy lukijalle, sillä kenttäpäiväkirjan muistiinpano, ja lopulta lainaus, on kirjoitettu monessa osassa. Ensimmäinen vedos on kirjoitettu yhdessä kokemuksen jälkeen muutamalla tekemistä ja kokemusta kuvailevalla tukisanalla. Myöhemmin samana päivänä muistiinpanot on kirjoitettu pidemmin auki ja tekstiin on lisätty tapahtumaa kuvaavia adjektiivejä ja tarkennettu tapahtumien kulkua. Kolmannen kerran muistiinpanoja on muotoiltu, kun lainaus on otettu osaksi tätä lukua, jolloin tekstiä on muokattu selkeämmäksi ja yksityiskohtaisemmaksi.

Ote kenttäpäiväkirjasta

Haastateltava (HÄN) koskee ensin vaateen sivusaumaan, helmaan, lahkeeseen tai hihaan, jotka ovat lähimpänä häntä itseään, kun vaatteet roikuvat rekillä sivuttain. Kosketus muodostuu, kun sormenpäät puristavat hellästi kangasta. Tämän jälkeen HÄN liikuttaa vaatetta ulommas muista rekillä olevista vaatteista ja tarkastelee vaateen mallia vielä tarkemmin katseellaan – –.

Kosken itse myös tuotteeseen johon HÄN koskee. Katson vaateen mallia ja vilkaisen hintaa, teen asiat samassa järjestyksessä niin kuin hänkin teki. Tumman sinisen neuleen kohdalla, HÄN sanoo sen tuntuvan pehmeältä, kosken myös paitaan, koska haluan tietää mikä on hänen pehmeänsä. Paidan lanka ja siitä muodostuva neulottu pinta tuntuvat peh-

meältä, mutta ohuelta ja liukkaalta kädessäni. Sen pinta ei kutia tai pistele ihoa, enemmän se tuntuu silkkimäiseltä kädessäni.

(HÄN, yhdessä kokeminen, aistietnografinen muistiinpano, kenttäpäiväkirja, 2018, Lehtovaara.)

Lainaus on kirjoitettu pääosin sellaisista viesteistä, joita tutkimukseen osallistunut henkilö viestitti tiedostamattomasti kehollisen toimintansa kautta ja ilman sanoja. Toimintaan liittyy vahvasti sekä tutkittavan että tutkijan näkö ja tunto (Pink 2009, 1–4). Koska tutkija on tehnyt tietoisesti aisteihin perustuvaa havainnointia, on lainauksessa näkyvissä aistikokemuksia kuvailevia ilmauksia, kuten ”sormenpää puristavat hellästi kangasta” ja ”pinta ei kutia tai pistele ihoa, enemmän se tuntuu silkkimäiseltä kädessäni”. Keskustelun ja kysymysten avulla voi päästä käsiksi siihen, mitä aistikokemus merkitsee syvemmin kokijalle. Osallistuja esimerkiksi kertoi myöhemmin, että lainauksessakin mainittu kankaan kosketus on hänelle merkittävä osa vaatteiden sovitus- ja ostoprosessia. Osallistuja myös taustoitti, kuinka hän tutustuu vaatteisiin verkkokaupoissa ennen kivijalkaliikkeisiin menoa mutta kokee ongelmaksi sen, ettei voi verkkokaupassa koskettaa kangasta ja tuntea, millainen kangas todellisuudessa on. Tämä pienikin kosketus kankaaseen vaate liikkeessä auttaa häntä hahmottamaan, miltä vaate näyttää ja tuntuu päällä ja miten kangas laskeutuu hänen vartalonsa päälle.

Toisena kohtana lainauksesta voi nostaa esiin sen, miten tutkija pyrkii ymmärtämään aistihavainnoinnin kohteena olevan henkilön kokemuksia tekemällä asioita niin kuin osallistuja tekee (Pink 2009, 23–24; Tiili 2016, 35). Kun tutkija tekee asiat samassa järjestyksessä ja samalla lailla kuin tutkittava, tutkija tavoittaa mielenkiintoisia ja analyyysin kannalta oleellisia seikkoja sekä omassa että tutkittavan käytöksessä. Tämä laajentaa tutkittavan ilmiön ja tapahtuvien asioiden ymmärrystä. Esimerkissä Lehtovaara kuvaa, kuinka kankaan fyysinen koskettaminen ja vaateen hintalapun katsominen muuttuivat merkityksellisiksi aistikokemuksiksi. Tutkijan oivallus oli se, että osallistujan kyseisellä kosketusten sarjalla ja sen järjestyksellä oli yhteys mahdolliseen ostopäätökseen.

Tutkija myös halusi palata kyseiseen kosketustilanteeseen vaate liikkeessä tehdyn vierailun jälkeen. Hän pyysi osallistujaa kertomaan,

mitä tämä kosketuksen ja toiminnan sarja hänelle merkitsi ja mitä hän siinä tilanteessa ajatteli. Osallistuja kertoi, että ensin hän halusi tuntea, millainen kangas oli, ja toiseksi hän halusi saada varmistuksen, oliko kangas yhtä ohut kuin hän oli aiemmin verkkokaupassa vierailun yhteydessä kuvista päätelty. Tutkittava kertoi myös, että hän tunnistaa usein materiaaleja sormituntumalla. Materiaalin tuntu ja vaateen materiaali olivat siis tutkittavalle merkittäviä ja mahdollista ostopäätöstä määrittäviä tekijöitä. Vasta kun kaikki osallistujan asettamat, osin tiedostamattomatkin kriteerit – kankaan tuntu, materiaali, vaateen malli ja hinta – täyttyvät, vaate päättyy sovitukseen.

Kolmas tiheä kuvaus löytyy lainauksen kohdasta, jossa osallistuja toteaa neuleen tuntuvan pehmeältä ja Lehtovaarakin koskettaa kädelään neuletta. Näin tehdessään tutkija pyrki laajentamaan ymmärrystään siitä, miltä kuvailtu asia konkreettisesti tuntuu (ks. Pink 2009, 23). Myöhemmissä keskusteluissa vaatteiden pehmeys sai lisää merkityksiä, kun osallistuja kertoi haluavansa, että vaate tuntuu mukavalta päällä. Vaateen mukavuuteen liittyy myös itsevarmuuden tunne. Jos vaate kutittaa, pistelee tai kiristää, se tuo osallistujalle epämuokavan tunteen ja voi myös johtaa epävarmuuteen, joka taas voi olla negatiivinen signaali joissakin sosiaalisissa tilanteissa.

Se, miksi tietyt tekijät olivat tutkimuksen osallistujalle merkityksellisiä, selittyy, kun yhdistetään pukeutumiselämäkerrallisten haastattelujen anti yhdessä kokemiseen. Haastatteluissa keskusteltiin tutkittavan henkilökohtaisista kulutusvalinnoista ja siitä, millaiseksi hän koki itsensä sekä kuluttajana ja pukeutujana että laajemmin koko ympärillä olevan materiaalsen ja sosiaalisen ympäristön, yhteiskunnan ja kulttuurin jäsenenä (ks. esim. Bendix 2000, 41; Pink 2009, 8, 38, 40; Seremetakis 1996; Sparkes 2009, 24).

Aistimuistot sodan materiaalsen kulttuuriperinnön tutkimuksessa

Etnografisessa tutkimuksessa kiinnitetään huomiota myös aistimui-
toihin ja niiden kerrostumiin, joita usein sisältyy suoraan haastattelu-
puheeseen. Lisäksi aistimuistot ohjaavat tutkijan kenttätyötä ja siihen
sisältyviä uusia aistikokemuksia. Kertomukset, jotka muistuvat haas-

tateltujen mieleen entuudestaan tuttujen hajujen, makujen, kuulemisen ja näkemisen avulla, muistuttavat siitä, että ihmisten tietoisuus itsestään, toisistaan, elämästä ja maailmasta on erottamattomasti yhteydessä ja muotoutunut yhdessä aistien kanssa (Sparkes 2009, 23–24). Aistien merkitys muistin toiminnalle ja muistelulle on kiinnittänyt myös muistitietotutkijoiden huomion (ks. esim. Hamilton 2015; Savolainen 2015). Aistimuistojen moninaisuutta on tutkittu esimerkiksi kaupunkiympäristöön ja siirtolaisuuteen liittyvien muistojen kohdalla (ks. esim. Dalbello & MacCowan 2019).

Eerika Koskinen-Koivisto on käyttänyt aistietnografian näkökulmaa tutkiessaan toisen maailmansodan materiaalista kulttuuriperintöä Lapin synkkä kulttuuriperintö -hankkeessa¹. Tutkimusprosessin aikana hän teki kymmeniä maastovierailuja kollegojensa ja haastateltaviensa kanssa Lapin saksalaisajan sotakohteisiin, jotka nykyään ovat raunioita keskellä asutusta tai villiä Lapin luontoa. Koskinen-Koiviston retkietnografiaksi nimeämä menetelmä (ks. Suopajarvi ja muut 2019) on tutkijan luonnossa kokemaa historiallista kerroksellisuutta, johon yhdistyy tutkijan oma kokemus ja haastateltavien kertoma. Retkietnografia herättää tutkijassa erilaisia tulkintoja sekä menneistä tapahtumista että niiden laajemmista, jopa eksistentiaalisista merkityksistä ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa.

Monet Lapin toisen maailmansodan kulttuuriperintöön liittyvät haastattelut tapahtuivat arkeologisten maastotutkimusten yhteydessä. Haastateltavien kertomat aistimuistot herättivät tutkijassa usein tunteuksia, jotka toistuivat myös aineistoa litteroidessa ja analysoidessa. Esimerkiksi kertomukset lapsuusajan sotakokemuksista ja pommituksista olivat täynnä moniaistisia kuvauksia, joihin oli helppo eläytyä ja jotka oli mahdollista nähdä, kuulla ja jopa tuntea nauhoja kuunnellessa ja pelkästään litteraatioita lukiessa.

Seuraava kuvaus on haastattelusta, jossa eräs haastateltava kertoi pommituksiin liittyvistä varhaisista lapsuuskokemuksistaan. Hän kertoi muistavansa elävästi ”kuin hidastetussa filmissä” päivittäisiin

1 Lapin synkkä kulttuuriperintö -hankkeessa (2014–2018, Suomen Akatemia 275497) tutkittiin toisen maailmansodan aikana Suomessa toimineiden saksalaisjoukkojen jälkeensä jättämää materiaalista kulttuuriperintöä ja sen hyödyntämistä sekä siihen liitettyjä moninaisia arvoja ja merkityksiä.

pommituksiin koneiden jylinään liittyvät äänet, visuaaliset yksityiskohdat, omat liikkeensä ja sijaintinsa sekä muiden läsnäolijoiden huudot ja liikkeet. Maininta lentäjän pään näkymisestä on voimakas yksityiskohta, joka jäsentää kertomusta ja visuaalista kokemusta lähelle tulevasta koneesta.

Olin kerran hiihtelemässä velipojan kanssa, sillä oli mukana kivääri, kinospyssyksi sanottiin, se oli luvaton sotilaspyssy. Kuului lentokoneen ääniä, lensi matalalla, aivan kymmenen metrin korkeudessa, meni Tankaan [Tankavaaraan] käsin ja kuului, kun se palasi takaisin ja kun se lensi niin matalalla, niin näkyi miehen pää. Käskin ampumaan ja veli ampuikin, mutta ei osunut. Kun se pääsi kylän kohalle, kone nakkasi pommin. (Lapin synkkä kulttuuriperintö -hankkeen haastattelu, 2015, mies, Pohjois-Suomi.)

Vastaavanlaisia kertomuksia, jotka sisälsivät helposti kuviteltavissa olevia visuaalisia yksityiskohtia sekä kuvauksia tilanteiden herättämistä tunteista, rauhallisuudesta tai paniikista, sisältyi lähes kaikkien sodan henkilökohtaisesti kokeneiden Lapin alueen asukkaiden haastatteluihin. Kuvauksiin sisältyi myös ei-kielellistä kommunikaatiota, kuten taivaalle tähyilyä, tilallista hahmottamista tukevaa viittomista ja osoituksia tiettyihin liikeratoihin ja kuviteltuihin paikkoihin.

Antropologit ja muistitietotutkijat ovat havainneet, että esineiden, kuten valokuvien, karttojen, kirjeiden ja niihin liittyvän aistimellisuuden, avulla haastateltavat kertovat kokemuksistaan vuolaammin (ks. esim. De Nardi 2016; Koskinen-Koivisto 2022). Myös liikkeen ja liikkumisen avulla tuotettujen aistikokemusten avulla tutkittavien tarinat voivat alkaa ”vyöryä” ulos sanoina (Aula 2018, 79–80), esimerkiksi haastateltavan nähdessä tutun paikan nuoruutensa kotikaupungista. Aistimuistot ja niiden kanssa työskentely on sensitiivinen tapa tuottaa aineistoa, sillä sen kautta on mahdollista päästä käsiksi unohdettuihin tai vaiettuihin vaikeisiin kokemuksiin, joiden esiintulo voi olla toisinaan tuskallista ja ei-toivottua (De Nardi 2016; Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019). Voimakkaita aistimuistoja, kuten kipeitä tai jopa traumaattisia kokemuksia, sisältävän aineiston kerääjän onkin pyrittävä tilannesidonlaiseen herkkyyteen tutkittavien kanssa, sillä pienetkin ilmeet ja eleet voivat olla merkityksellisiä. Joskus tutkittava saattaa pyytää haastattelun keskeyttämistä. Hiljaisuus saat-

taa antaa tilaa aistimuistojen nostattamille tunteille (ks. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019).

Tutkijan on hyvä prosessoida haastatteluihin ja kenttätyöhön liittyviä tuntemuksiaan kirjoittamalla kenttäpäiväkirjaa (ks. Suopajarvi ja muut 2019). Seuraava esimerkki kuvaa tutkijan reaktiota vieraillessaan erämaan keskellä sijaitsevan venäläisten sotavankien muistomerkin luona:

Mieleni täyttyy kysymysten myrskystä ja minua sekä palelee että oksettaa. Hirtettiinkö vangit vai ammuttiin heidät? Kidutettiin heitä? Miten? Mitä saksalaiset sotilaat miettivät vangeista? Miltä heistä tuntui nähdä vankien kärsivän? Kuuliko kukaan muu teloituslaukauksia? Kuka hautasi kuolleet vangit? Luonnon hiljaisuus sulkee sisäänsä valtavasti yksityiskoh-
tia, tunteita ja kokemuksia. Paikan luonnonkauneus, tyyni rauha ja hiljaisuus olivat valtavassa ristiriidassa menneisyyden tapahtumien kanssa. (Jälkikäteen kenttämuistiinpanojen ja kuvien pohjalta kirjoitettu kenttäkuvaus, 2015.)

Tutkijan muistiinpanot sisältävät paljon kysymyksiä, jotka kuvaavat kokemukseen liittyvää tunnemyrskyä. Myös tätä kokemusta voisi luonnehtia aistietnografian tuottamaksi kuumaksi pisteeksi, jonka mieleen palauttaminen tuottaa tutkimuksen kannalta merkityksellistä tietoa, tässä tapauksessa siitä, mitä ajatuksia kohtaaminen Lapin toisen maailmansodan aikaisen kulttuuriperinnön kanssa voi herättää ja mitä sen käsittelyssä olisi hyvä ottaa huomioon.

Aistietnografian sovellusmahdollisuudet

Aistietnografia on haastava menetelmä, jossa tutkija ottaa tietoisesti käyttöön omat aistinsa ja kehonsa. Hän pyrkii omien ja tutkittavien aistikokemusten avulla hahmottamaan paremmin ja syvällisemmin tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä. Tutkija heittäytyy kokonaisvaltaiseen keholliseen oppimisprosessiin, joka tavallisimmin kestää läpi koko tutkimuksen. Aistien tietoinen havainnointi ja analysointi muuttavat tutkijan ajatusmaailmaa ympäristöstä ja tutkittavasta ilmiöstä (Koskinen-Koivisto & Lehtovaara 2020), koska tutkija ym-

märtää ja kokee kehonsa kautta sen, että aistit ovat merkityksellisiä siinä missä puhuttu ja kirjoitettu ilmaisu.

Aistietnografiassa tietoisesti havainnoidaan omia tai toisen aistikokemuksia, ja tutkimuksen aineisto ja kysymyksenasettelu määrittävät sitä, onko aistietnografia soveltuva menetelmä aineiston tuottamiseen ja analyysiin. Aistietnografia voi olla sopiva ja tuottoisa menetelmä silloin, kun tutkitaan esimerkiksi ihmisen ja ympäristön vuorovaikutusta, rakennetun ympäristön ja tilallisuuden kokemista, arkisia ruumiillisia käytäntöjä ja materiaalisuutta sekä esineisiin kiinnittyviä muistoja. Lisäksi se voi mahdollistaa ilmiöiden ymmärtämisen silloin, kun pelkästään kysymällä ja keskustelemalla ei saa riittävästi tietoa tutkittavasta ilmiöstä tai kokemusta ei ole helppo sanallistaa. Aistietnografian avulla voidaan myös päästä tarkastelemaan sellaisia merkityksiä, joita on vaikea edes tunnistaa siksi, ettei niitä jaeta ja pohdita. Länsimaisessa kulttuurissa ei usein ole tapana tulkita ruumiillisia kokemuksia kovinkaan tietoisesti.

Aistinäkökulmaa ja aistietnografista aineiston tuottamista hyödynnetään nykyään monella tieteenalalla, esimerkiksi sosiaali- ja kulttuuriantropologiassa, ihmismaantieteessä ja sosiologiassa (Pink 2009, 11). Lähestymistapaa on sovellettu myös arkeologiassa (Edensor 2007), turismin tutkimuksessa (Crouch & Desforges 2003) sekä hoitotyön ja sairauksien kokemisen tutkimuksessa (esim. Harris & Guillemin 2012). Kuluttajatutkimuksen puolella on jo pitkään käytetty menetelmiä, joilla analysoidaan ihmisen aistihavaintoja esimerkiksi tuotteista tai tuotemerkeistä (Howes 2005). Vaikka aisteja hyödynnetään kuluttajatutkimuksessa, ei aistietnografiaa ole sellaisenaan sen piirissä juurikaan käytetty. Aistietnografialla voisi olla keskeinen rooli myös soveltavassa ja monitieteellisissä tutkimuksissa palvelumuotoilun saralla, sillä sen tuottamaa tietoa miellyttävistä aistikokemuksista voisi hyödyntää tuote- ja palvelukehityksessä, jotta käyttäjät voisivat nauttia entistä enemmän heille kohdennetuista tuotteista ja palveluista. Ruumiillisten ja moniaististen kokemusten ymmärrys voitaisiin viedä tutkimuksiin, hankkeisiin ja kehitysprojekteihin soveltuvana käytäntönä, joka yhdistäisi poikkitieteellisesti eri tieteenaloja ja tutkimuskenttiä. (Pink 2009, 20–22; O'Dell 2010.)

Lisälukemista

- Bendix, Regina. 2000. *The pleasures of the ear: toward an ethnography of listening 1*. [viitattu 14.1.2020.] Saatavissa: <https://www.ocf.berkeley.edu/~culturalanalysis/volume1/pdf/bendix.pdf>.
- Pink, Sarah. 2009. *Doing sensory ethnography*. Lontoo: Sage.
- Howes, David. 2003. *Sensual relations: engaging the senses in culture and social theory*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Sparkes, Andrew C. 2009. Ethnography and the senses: challenges and possibilities. Julkaisussa: *Qualitative research in sport and exercise 1:1*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/19398440802567923>.
- Sumartojo, Shanti & Pink, Sarah. 2019. *Atmospheres and the experiential world. Theory and methods*. Lontoo ja New York: Routledge.

Lähteet

Tutkimusaineistot

- Lapin synkkä kulttuuriperintö -hankkeessa vuosina 2015–2016 tehdyt haastattelut. Haastattelijana hankkeen tutkija Eerika Koskinen-Koivisto. Aineistoa tallennettu toistaiseksi Helsingin yliopiston tietoturvaliselle palvelimelle.
- Muistimpanot vuosilta 2018–2019. Tytti Lehtovaara, aineisto toistaiseksi kerääjän hallussa ja tallennettu tietoturvalisesti Jyväskylän yliopiston palvelimelle. Aineisto on osa Lehtovaaran etnologian ja antropologian alan väitöskirjaa *Vaatteen aistiva ja muistava keho – Etnologinen tutkimus naisten pukeutumis- ja kulutuskokemuksista* (työnimi).

Kuvat

- Kuva 2, heinäkuu 2018, Lehtovaara, Tytti, aineisto toistaiseksi kerääjän hallussa Jyväskylän yliopistolla.
- Kuva 3, elokuu 2018, Lehtovaara, Tytti, aineisto toistaiseksi kerääjän hallussa Jyväskylän yliopistolla.
- Kuva 4, heinäkuu 2018, Lehtovaara, Tytti, aineisto toistaiseksi kerääjän hallussa Jyväskylän yliopistolla.

Kirjallisuus

- Aula, Inkeri. 2018. Aistikävely kaupunkimaisemaan – yhteisen tilan kokemus ja joutomaiden polut. *Elore* 25:1, 74–95. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.72816>.

- Bendix, Regina. 2000. The pleasures of the ear: toward an ethnography of listening. *Cultural Analysis* 1, 33–50.
- Bille, Mikkel. 2015. Lighting up cosy atmospheres in Denmark. *Emotion, Space and Society* 15, 56–63.
- Classen, Constance. 1993. *Worlds of sense: exploring the senses in history and across cultures*. Lontoo: Routledge.
- Classen, Constance. 2012. *The deepest sense: a cultural history of touch*. Urbana: University of Illinois Press.
- Csordas, Thomas J. 1994. *Embodiment and experience. The existential ground for self and culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crouch, David & Desforges, Luke. 2003. The sensuous in the tourist encounter: introduction: the power of the body in tourist studies. *Tourist Studies* 3:1, 5–22. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/1468797603040528>.
- Dalbedo, Marija & McGowan, Catherine. 2019. Memory Narrations as a Source for Historical Ethnography and the Sensorial-Affective Experience of Migration. Julkaisussa: Lähdesmäki, Tuuli, Koskinen-Koivisto, Eerika, Čeginskas, Viktorija & Koistinen, Aino-Kaisa (toim.) *Challenges and solutions in ethnographic research: ethnography with a twist*. Lontoo ja New York: Routledge, 161–184.
- De Nardi, Sarah. 2016. *Poetics of conflict experience. Materiality and embodiment in Second World War Italy*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Edensor, Tim. 2007. Sensing the ruin. *The Senses and Society* 2:2, 217–232.
- Feld, Steven. 1996. Waterfalls of song: an acoustemology of place resounding in Bsavi, Papua New Guinea. Julkaisussa: Feld, Steven & Basso, Keith (toim.). *Senses of place*. Santa Fe: School of American Research Press, 91–135.
- Feld, Steven & Basso, Keith (toim.) 1996. *Senses of place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Frykman, Jonas & Gilje, Nils (toim.). 2003. *Being there: new perspectives on phenomenology and the analysis of culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Geertz, Clifford. 1973. *The interpretation of cultures. Selected essays*. New York: Basic Books.
- Gullion, Jessica Smart. 2016. *Writing ethnography*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Hamilton, Paula. 2011. The Proust Effect: Oral History and the Senses. Julkaisussa: Ritchie, Donald A. (toim.) *The Oxford handbook of oral history*. New York: Oxford University Press, 219–232.
- Harris, Anna & Guillemin, Marilyns. 2012. Developing sensory awareness in qualitative interviewing: A portal into the otherwise unexplored. *Qualitative Health Research* 22:5, 689–699. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/1049732311431899>.
- Howes, David. 1991. Introduction: to summon all the senses. Julkaisussa: Howes, David (toim.) *The varieties of sensory experience: a sourcebook in the anthropology of the senses*. Toronto: University of Toronto Press, 3–24.

- Howes, David. 2003. *Sensual relations: engaging the senses in culture and social theory*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- Howes, David. 2005. Hyperesthesia, or, the sensual logic of late capitalism. Julkaisussa: Howes, David (toim.) *Empire of the senses: the sensual culture reader*. Oxford: Berg, 281–303.
- Howes, David & Classen, Constance. 1991. Conclusion: Sounding Sensory Profiles. Julkaisussa: Howes, David (toim.) *The varieties of sensory experience. A sourcebook in the anthropology of the senses*. Toronto, Buffalo ja Lontoo: University of Toronto Press, 257–288.
- Honkanen, Tiina & Junttila, Marja-Leena. 1991. Äänimäisiä Tampereen keskustan liikekorttelissa. *Musiikin suunta* 1:13, 5–22.
- Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment*. Lontoo: Routledge.
- Järviluoma, Helmi. 1988. *Research on popular music in Finland*. Working Papers SF-2. Göteborg: IASPM-Norden.
- Järviluoma, Helmi. 2017. The art and science of sensory memory walking. Julkaisussa: Cobussen, Marcel, Meelberg, Vincent & Truax, Barry (toim.) *The Routledge companion to sounding art*. New York: Routledge, 191–204.
- Järviluoma, Helmi. 2019. "Kaikki elämän makeus ja riemu": aistielämäkerrallisen kävelyn taide ja tiede. Julkaisussa: Torvinen, Juha & Välimäki, Susanna (toim.) *Musiikki ja luonto: soiva kulttuuri ympäristökriisin aikakaudella*. Turku: Turku University Press, 221–245.
- Kajander, Anna. 2020. *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kajander, Anna & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2021. Aistikokemukset ja affektiivisuus arjen materiaalisen kulttuurin tutkimuksessa. Julkaisussa Hämäläinen, Niina & Kauppi, Petja (toim.) *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja näkökulmiin*. Kalevalaseuran vuosikirja 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 350–365.
- Koivumäki, Ari, Kytö, Meri, Uimonen, Heikki, Vikman, Noora, Hellström, Saara, Järviluoma, Helmi & Aaltonen, Maria. 2006. *Sata suomalaista äänimäisemää*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina. 2012. *Yhteinen Vuoksi: Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa 1800-luvulta nykypäiviin*. Oulu: Oulun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526200484.pdf>.
- Koski, Kaarina & Enges, Pasi. 2010. "Mi en ossaas sanoa mitem mie näin": erikoisten aistihavaintojen tulkinta uskomusperinteen pohjalta. *Elore* 17:1, 1–24. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78848>.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2022. Material memories – narrating and reconstructing experiences about displaced childhood during World War II. *Narrative Culture* 9:1, 109–128.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Seitsonen, Oula. 2019. Landscapes of loss and

- destruction. Sámi elders' childhood memories of the second world war. *Ethnologia Europaea* 49:1, 24–40. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.16995/ee.816>.
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Lehtovaara, Tytti. 2020. Embodied adventures: An experiment on doing and writing multisensory ethnography. Julkaisussa: Lähdesmäki, Tuuli, Koskinen-Koivisto, Eerika, Čeginskas, Viktorija & Koistinen, Aino-Kaisa (toim.) *Challenges and solutions in ethnographic research: ethnography with a twist*. Lontoo ja New York: Routledge, 21–35.
- Löfström, Jan. 2000a. Lapsuuden hajut, vanhempien tuoksut. Julkaisussa: Lönnqvist, Bo (toim.) *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena, 234–254.
- Löfström, Jan. 2000b. Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta. Tutkimuskohteena hajut ja tuoksut. *Historiallinen Aikakauskirja* 98:1, 15–22.
- MacDougal, David. 2005. *The corporeal image: film, ethnography, and the senses*. Princeton: Princeton University Press.
- MacLure, Maggie. 2013. Researching without representation: language and materiality in post-qualitative methodology. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 26:2, 658–667. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/09518398.2013.788755>.
- Murchison, Julian. 2010. *Ethnography essentials: designing, conducting, and presenting your research*. 1. p. San Francisco: Jossey-Bass.
- O'Dell, Tom. 2010. *Spas: the cultural economy of hospitality, magic and the senses*. Lund: Nordic Academic Press.
- Olsson, Pia, Rinne, Jenni & Suopajarvi, Tiina. 2021. Kaupungin tuntu. Paikka moniaistisena kokemuksena. Julkaisussa: Vahtikari, Tanja, Ainiala, Terhi, Kivilaakso, Aura, Olsson Pia & Savolainen, Panu (toim.) *Humanistinen kaupunkitutkimus*. Tampere: Vastapaino, 31–59.
- Pink, Sarah. 2009. *Doing sensory ethnography*. Lontoo: Sage.
- Rauhala, Anna. 2019. *Neulonnan taito*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:IS-BN:978-952-6655-15-4>.
- Roivainen, Päivi. 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/130369/diss2017Roivainen.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
- Salo, Ulla-Maija. 2007. Etnografinen kirjoittaminen. Julkaisussa: Lappalainen, Sirpa, Hynninen Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.) *Etnografia metodologiana*. Tampere: Vastapaino, 227–247.
- Savolainen, Ulla. 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka – Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijan seura.
- Seremetakis, Nadia C. 1996. *The senses still: perception and memory as material culture in modernity*. Chicago: University of Chicago Press.

- Sparkes, Andrew C. 2009. Ethnography and the senses: Challenges and possibilities. *Qualitative Research in Sport and Exercise* 1:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/19398440802567923>.
- Stoller, Paul. 1989. *The taste of ethnographic things. The senses in anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Stoller, Paul. 1997. *Sensuous scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sumartojo, Shanti & Pink, Sarah. 2019. *Atmospheres and the experiential world. Theory and methods*. Lontoo ja New York: Routledge.
- Suopajarvi, Tiina, Koskinen-Koivisto, Eerika, Korjonen-Kuusipuro, Kristiina, Hytönen, Kirsi-Maria & Hämeenaho, Pilvi. 2019. Tunteilla on väliä: Tutkijan tunteet etnografisessa tutkimusprosessissa. *Elore* 26:2, 42–67. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.77809>.
- Suopajarvi, Tiina. 2014. Kävelyssä rakentuva paikka: Oulun kaupunkikeskusta seniorikaupunkilaisten sosiomateriaalisena ympäristönä. *Sosiologia* 51:4, 332–346.
- Tiili, Miia-Leena. 2016. *Ammatillisuuden ankkuripaikat: Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/160686/ammattil.pdf?sequence=1>.
- Österlund-Pötzsch Susanne. 2008. The ephemeral act of walking: random reflections on moving in landscapes of memory (loss). *Ethnologia Scandinavica* 41, 110–127.

Autoetnografia

Hannu Sirkkilä

© <https://orcid.org/0000-0003-0772-1874>

For most of us autoethnography is not a simply way of knowing about the world; it has become a way of being in the world, one that requires living consciously, emotionally, and reflexively. (Ellis 2016, 10.)

Tämän luvun tieteellisenä johtoajatuksena voi pitää autoetnografisen metodin keskeisen kehittäjän, viestintätieteilijän Carolyn Ellisin yllä olevaa toteamusta siitä, että autoetnografia on maailmassa olemisen tapa. Ellisin ajatus kiteyttää sekä autoetnografian metodisen lähtökohdan että käsityksen autoetnografian perustavanlaatuisesta olemuksesta. Ellisin mukaan autoetnografiaa tekevät tutkijat eivät ole tutkimuskohteestaan erillään tai sen ulkopuolella vaan oleellinen osa sitä. Autoetnografi ei siis tee eroa tutkimuksen teon ja oman elämässä elämisen välillä. Hän sekä havainnoi omia kokemuksiaan että osallistuu tutkimaansa toimintaan. (Muncey 2014, 3, 8.) Tutkimuksen käytännön tasolla kyse on siitä, miten yleensä tutkimuksensa kohteesta – antropologisista tai etnografisista toisista – kirjoittavasta tutkijasta tulee autoetnografiassa myös toimija (Gannon 2016, 229), jonka tekemiset ovat autoetnografisen tarkastelun alla.

Autoetnografia tarkoittaa kaikkein yksinkertaisimmillaan sitä, että tutkija on itse tutkimuksensa väline ja kohde. Omalla kohdallani tämä liittyi konkreettisesti toukokuussa 2018 toteutuneeseen 320 kilometrin pyhiinvaellusmatkaan Leónista Santiago de Compostelaan Camino de Santiagon reitillä Pohjois-Espanjassa (ks. tarkemmin Sirkkilä 2018b). Tavoitteenani oli tehdä havaintoja omista kokemuksista sekä kyseisen reitin merkityksiä luovasta kokonaisuudesta ja sen yksityiskohdista. Vaellusmatkasta muodostui metaforisesti matka autoetnografiaan. Se auttoi oivaltamaan ja ymmärtämään, mitä

Kuva 5. Vaeltaja ja Camino de Santiagon merkitysten muodostumisia. Kuvaaja tuntematon 15.5.2018, Pena.

mahdollisuuksia autoetnografia tutkimuksellisesti tarjoaa ja miten se konkreettisesti toimii tutkimuksen teossa. Oma metodini muotoutui sitä mukaan, kun vaelluskilometrit, majoituspaikat ja reitin varrella tapahtuneet kohtaamiset ja ystävyudet jäivät taakse. Voin allekirjoittaa viestintätieteilijä Arthur P. Bochnerin (2016, 53) toteamuksen, että käytännössä autoetnografia ei ole niinkään menetelmä vaan enemmänkin elämäntapa. Minun kohdallani se oli sitä tuon kolmen viikon vaelluskokemuksen ajan.

Monta tapaa tehdä autoetnografiaa

Esittelen tässä luvussa autoetnografiaa niin kuin sen itse olen ymmärtänyt ja tutkimuksen teon aikana kokenut. Tästä syystä on todettava heti alkuun, että ei ole olemassa vain yhdenlaista autoetnografiaa.

Kulttuurintutkija Johanna Uotinen (2010b, 186) tuo esille jäsentelyn pieneen ja suureen autoetnografiaan. Pienessä autoetnografiassa keskitytään arkisiin, tutkijan ja tutkittavan näkökulmista tavanomaisiin aiheisiin. Suuressa autoetnografiassa taas on kyse elämän draamallisista käännekohtista. Arthur P. Bochner ja Carolyn Ellis puolestaan luokittelevat autoetnografian evokatiiviseen eli mielikuvia herättävään ja analyttiseen lähestymistapaan. Evokatiivisen autoetnografian voidaan katsoa olevan lähellä Johanna Uotisen mainitsemaa pientä autoetnografiaa, koska siinä sisältönä ovat kirjoittajan omat henkilökohtaiset tarinat. Analyttinen autoetnografia taas sisältää jonkin laajemman näkökulman tutkijan omien kokemusten pohjalta. (Denshire 2014, 835; Bochner & Ellis 2016.) Arthur P. Bochner ja Carolyn Ellis (2016, 65–66) painottavat autoetnografian erilaisia variaatioita, jotka voivat sekä tuottaa erilaisia kirjoittamisen muotoja ja lajityyppejä että vaikuttaa tiedon sisällön tuottamiseen. Oleellista on tutkijan oma prosessi ja antautuminen oman autoetnografian virtaan. Tutkija ei näin ollen välttämättä tiedä tutkimusprosessin alussa kovin tarkkaan tutkimuksensa suuntaa ja lopullisia metodisia ratkaisujaan.

Johanna Uotinen (2010b, 178) kirjoittaa artikkelissaan ”Kokeuksia autoetnografiasta” omaan autoetnografisen tutkimuksensa lähtökohtiin liittyen, ettei hän löytänyt neuvoja siihen, miten autoetnografista tutkimusta tulisi tehdä. Samalla hän mainitsee, että autoetnografia tapahtuu kaikinensa tekijänsä päässä. Autoetnografiaan löytyy nykyisin ohjeita, metodioppaita ja konkreettisia esimerkkejä (esim. Chang 2008; Uotinen 2010b; Muncey 2014; Holman Jones, Adams & Ellis 2016a), mutta juuri ”omassa päässä” tapahtuva muotoutuminen on autoetnografisen tutkimuksen keskeinen piirre. Käsitteellisesti autoetnografiassa on kyse dialektiikasta subjektiivisuuden ja kulttuurin välillä, jossa ”itse” (kreik. *autós*) sisältyy jollakin tavalla laajempaan kulttuuriseen, alakulttuuriseen tai sosiaaliseen ryhmään (kreik. *ethnós*), sekä dialektiikkaan liittyvästä tutkimusprosessista ja sen esittämisestä (kreik. *graphein*). (Allen-Collinson 2016, 283.) Tässä mielessä minulla on subjektina jokin erityinen suhde siihen kulttuuriseen ilmiöön, joka minua tutkijana innostaa.

Yleinen lähtökohta autoetnografisen tutkimuksen tekemiselle on kuitenkin se, että olemme kentällä etnologeina tai antropologeina aina enemmän tai vähemmän autoetnografian tekijöitä. Sosiologi

Amanda Coffey (1999, 158) on esimerkiksi todennut, että emme voi erottaa tutkijaa sosiaalisesta ja älyllisestä kenttätöön kontekstista. Kun oivallamme tämän, tulemme paremmin myös tietoisiksi siitä, miten ymmärrämme keräämämme aineiston ja miten sitä käsittelemme. Kuten Coffey itse asian muotoilee:

In recognizing that we are constructed, shaped and challenged by field-work, we can become more attuned to what is actually going on in the specific cultural setting. The biographical work of managing the self in the field has consequences for the ways we come to understand the data we collect and seek to analyse. (Coffey 1999, 158.)

Arthur P. Bochner ja Carolyn Ellis (2016, 167) ovat todenneet, että etnografit voivat olla samalla myös autoetnografeja, jos he ovat avoimia oppimaan omista tuntemuksistaan ja vuorovaikutuksestaan sen ryhmän kanssa, jota he tutkivat. Samalla on tärkeää tunnistaa oma kulttuurinen taustansa ja identiteettinsä (Ellis, Adams & Bochner 2011). Osa tätä prosessia on sen tunnistaminen ja haastaminen, mitä ajattelemmme, oletamme ja jopa pelkäämme, kun haluamme tutkia jotakin. Kyse on omasta itsestämme: keitä oikein olemme ja tietoisesti haluamme olla. (Ellis 2016, 10.)

Kaksiosainen tunnistaminen – oma tausta ja uuden kohteen kokeminen – on yleispätevää kaikelle kulttuurien kenttätutkimukselle ja etnografialle. Esimerkiksi oman autoetnografisen metodini ydin oli tällaisessa oppimisen prosessissa, kun ensin tein vaellukseni ja sitten palasin kotiin kirjoittamaan tutkimustani. Halusin oppia tutkimuskohteestani ja omasta itsestäni tutkimuskohteen subjektina ja aktiivisena toimijana. Kyse ei ollut vain oman itsensä tutkimisesta jossakin tietyssä kulttuurisessa kontekstissa vaan antautumisesta johonkin syvempään ja tuntemattomaan tietämättä, miten ja mihin oman itsen kartoitus minut johdattelee.

Tutkija kokijana ja tiedon tuottajana

Autoetnografian muotoutuminen ja metodinen täsmentyminen voidaan nähdä kiinteänä osana etnografisen tutkimuksen kehitystä ja osana sen metodista varioitumista. Carolyn Ellisin, Tony E. Adamsin

ja Arthur P. Bochnerin (2011) mukaan autoetnografian taustana on ollut tutkijoiden tarve määritellä suhteensa tutkimukseensa ja siihen liittyviin kysymyksiin: ”Miten tutkija itse vaikuttaa siihen, mitä ja miten hän tutkii?” Alun perin autoetnografialla viitattiin etnografisen tutkimuksen tekijöiden tapaan kirjoittaa ”toisista” kertoviin teksteihin mukaan omaelämäkerrallista aineistoa ja omia kenttäkokemuksiaan (Uotinen 2010b, 179).

Autoetnografisen tutkimuksen kehittymiseen on alusta asti vaikuttanut sen tavoite murtaa perinteisen realistisen etnografisen kirjoittamisen konventioita (Uotinen 2010b, 181). Autoetnografiaa voidaan pitää myös taiteellisena tapana tehdä tutkimusta (Muncey 2014, 2), koska se voi sisältää proosaa, runoutta, musiikkia tai kuvataidetta. Autoetnografisesta kirjoittamisesta voi muodostua hyvin henkilökohtainen tyyli ilmaista itseä ja tutkimustaan, mikä saattaa hämärttää rajaa faktan ja fiktion, toden ja kuvittelun välillä (Denshire 2014, 831). Autoetnografi luo omaa tarinaansa ja tuo tutkimukseensa omia muistojaan ja omaa ääntään (Giorgio 2016, 406).

Omassa tutkimuksessa toin omaa ääntäni esille kirjoittamalla kenttäpäiväkirjaa. Lisäksi valitsin reitin varren valokuvauskohteita niihin liittyneiden merkityspohdintojeni pohjalta. Näiden kokonaisuudesta muodostui refleктоivan kirjoittamisen virta, eräänlaista metareflektointia. Tästä teemallisena esimerkkinä on vaelluksen aikainen pohdintani uskonnon näkyvyydestä ja sen merkityksestä itselleni. Metodisesti kyse oli osallistuvasta havainnoinnista, kuten kolmannen vaelluspäivän päätteeksi osallistuminen Rabanal de Caminon kylän kirkossa pidettyyn messuun. Kenttäpäiväkirjaani olen kirjoittanut kokemuksestani seuraavasti:

Illalla oli messu ja vaeltajien siunaus vieressä olevassa pienessä kirkossa. Kirkko oli täynnä. Liturgia tapahtui espanjaksi, joten en ymmärtänyt siitä mitään. Jotenkin oli tyhjä ja turhautunut olo. Outsider, enkä tiedä mitä pitäisi tehdä. Kuitenkin 15 minuutin kohdalla pyhiinvaeltajien siunaus oli hyvin vaikuttava, voimaannuttava ja herkkä. Se tuntui toisessa chakrassa. Myös papin veden pirskotus tuntui konkreettisesti, koska yksi pisara tuli selvästi kasvoilleni, ja se rituaalina meni läpi samoin toiseen chakraan. (Sirkkilä 2018b, 64.)

Kokemukseni oli kaksijakoinen. Yhtäältä koin jonkinlaista ulkopuolisuutta sekä kielellisesti että uskonnollisesti. Toisaalta siihen liittyi vaikuttavuutta, jota en havainnoinut ja tulkinut niinkään uskonnollisesti, vaan osana omaa henkistä orientaatiotani ja tietämystäni. (Sirkkilä 2018b, 64.) Oleellista oli pyrkimys sanoittaa omaa kokemusta niin tarkasti ja henkilökohtaisesti kuin sen juuri tuona hetkenä olin kokenut.

Autoetnografian määritelmää on syytä vielä täsmentää, jottei se jää liian epämääräiseksi. Johanna Uotisen mukaan (2010b, 179) autoetnografialla tarkoitetaan sellaista tutkimuksen tekemisen tapaa, jossa tutkijan omat kokemukset ovat tutkimuksen lähtökohtia ja sen keskeistä aineistoa. Kyse on siis sisäpiiriläisestä, emic-näkökulmasta tutkittavaan kohteeseen ja kulttuuriin, jolloin tutkittava kohde on myös tutkijalle itselleen läheinen (Holman Jones, Adams & Ellis 2016b, 33–34). Arthur P. Bochner ja Carolyn Ellis (2016, 65–66) täsmentävät autoetnografian olevan linssi, joka kohdistuu sekä ulospäin, tutkittavaan kulttuuriin, että sisäänpäin, tutkijaan itseensä. Tällainen kaksisuuntainen tarkastelu on vuoropuhelua ja tietoista orientaatiota, joka tuottaa tutkittavasta kulttuurista koko ajan lisää ymmärrystä. Linssin metaforan (Boylorn & Orbe 2014, 17) ohella autoetnografiaa voi pitää siltana inhimillisen elämän ja kokemusten ymmärrykseen, näkemiseen ja kuulemiseen (Metta 2016, 495).

Vuorovaikutus itsen ja toisten kanssa voi kenttätilanteessa olla aidosti toiminnallista, jolloin tutkija ei etäännytä itseään havaintoja tuottavassa tilanteessa ulkopuoliseksi tarkkailijaksi. Esimerkiksi oman vaellukseni puolivälissä tutustuin kahteen iäkkääseen yhdysvaltalaiseen mieheen, jotka kertoivat olevansa katolilaisia. Eräänä vaelluspäivänä taivalsin Alin ja Jeffin (nimet muutettu) kanssa jonkin matkaa yhdessä. Ihmettelin, kun he pysähtyivät Camino de Santiagon reitillä olevien kilometripylväiden kohdalla, poimivat maasta pienet kivet, asettivat ne pylvään päälle ja toinen heistä lausui lyhyen rukouksen. Al ja Jeff pysyivät minut mukaan tähän pieneen rituaaliin, johon liityin avoimella mielellä. Kokemus oli minulle hyvin kaunis ja herkkä. Samalla se antoi informaatiota siitä, miten uskonnon harjoittaminen voi konkreettisesti toteutua vaelluksen aikana. (Sirkkilä 2018b, 68–69.) Tällaisten toiminnallisten hetkien ja tapahtumien kautta Camino de Santiagoon liittyvät merkityskartastot alkoivat

saada hahmonsia ja muodostivat etnografisen prosessini aikana erilaisia merkitysten kiteytyksiä. Oleellista oli oma toimijuus, aktiivisuus ja antautuminen hetkeen.

Autoetnografian keskeiset piirteet

Sosiologi Leon Anderson ja antropologi Bonnie Glass-Coffin (2016, 57–83) tuovat esille autoetnografian keskeisiä piirteitä ja elementtejä neljän näkökulman avulla. Tärkeimpänä näistä voidaan pitää itsensä näkyväksi tekemistä sekä tutkimuksessa että kirjoittamisessa. Kyse on oman itsen narratiivista siten, että se asettuu sosiaaliseen kontekstiinsa sekä menetelmällisesti että tutkimustekstissä. (Mt. 71–72.) Tämä tarkoittaa itsensä tutkimisen asennetta. Tällöin tutkijalla on aktiivinen, tieteellinen ja systemaattinen näkökulma omiin henkilökohtaisiin kokemuksiinsa. Samalla hän arvioi ja tutkii itsensä ja kokemustensa suhdetta sellaisiin kulttuurisiin ryhmiin, joihin hän katsoo identifioituvansa tai jotka eroavat hänestä itsestään (Hughes, Pennington & Makris 2012, 209; Denshire 2014, 831).

Anderson ja Glass-Coffin (2016) korostavat toisena näkökulmana vahvan refleksiivisyyden merkitystä. Reflektio on etnologisen ja antropologisen tutkimuksen yksi peruselementti ja lähtökohta. Vahvaksi sen tekee tietoisuus vastavuoroisesta vaikutuksesta autoetnografian itsensä ja tutkimukseen liittyvien muiden välisen suhteen asetelmasta ja vastavuoroisuudesta. Tämä tarkoittaa jonkinlaista jatkuvaa itsetutkiskelua, jota ohjaa halu ymmärtää paremmin sekä itseä että muita tutkimalla ihmisten toimia ja käsityksiä suhteessa toisiinsa. (Mt. 72–73.) Autoetnografiassa tämä on osa tutkimusprosessin kokonaisvaltaisuutta. Se tapahtuu koko ajan ajattelun ja toiminnan katkeamattomana virtana.

Vahvaa refleksiivisyyttä voi toteuttaa monin eri tavoin (Anderson & Glass-Coffin 2016, 73). Omassa Camino de Santiagon vaellustutkimuksessani tämä liittyi vaelluksen aikaisiin kokemuksiin ja tekemisiin sekä niiden prosessointiin. Konkreettisesti tämä liittyi vaikkapa kehollisten tuntemusten tunnistamiseen, niihin pysähtymiseen ja pyrkimykseen sanoittaa niitä koko ajan toisiaan seuraavina kokemushetkinä. Keholliset kokemukset kipuinä ja särkyinä ovat pyhiinvael-

tajan jatkuva ajattelun ja arvioinnin kohde. Sen ohella, että kivut ovat todellisia, niistä muodostuu kerronnallisia ydinasioita. (Luik 2012, 32–34.) Kenttäpäiväkirjassani kuvaan kokemustani vuoristo-osuudella seuraavasti:

Vuoristotaivalta pitkään. Jossakin vaiheessa alkoi pieni lumisade ja oli todella kylmää. Kärkkäiseltä ostettu 2 euron sadeviitta oli juuri sen arvoinen eli se hajosi kuuden kilometrin jälkeen. Seuraavassa kahvilassa oli onneksi myynnissä hyvä 8 euron sadeviitta. Sade ja huono ilma kasvatti luonnetta. Oikeastaan ilmalla ei ollut merkitystä. Tuuli ja kylmyys toivat mieleen sen, miten pieniltä tällaiset vaikeudet kuitenkin tuntuvat. Mieli paremminkin kasvaa ja tulee omanlaista tyytyväisyyden tunnetta yhä enemmän. Mikään ei ole lopulta kovin vaikeaa. Koen onnellisuutta ja kiitollisuutta, kun taivallan huonossa ilmassa. Silloin olen vielä enemmän omassa sisäisessä ytimessäni ja rauhassa. (Sirkkilä 2018a, 16–17.)

Kuvaus on rehellisen realistista ajatusten ja tuntemusten virtaa. Tekstiesimerkkini tuo esille reflektion kehollisten tuntemusten ja haasteiden liittymisestä mielen tilaan ja sisäiseen prosessiin. Kyse on sosiaaliantropologi Sarah Pinkin (2009, 53) kuvaamasta tutkijan aistisubjektivisuudesta, jonka mukaan tutkijana olen saanut aistimuksien pohjalta muodostuvaa tietoa ja rakentanut myös identiteettiäni aistivana ihmisenä, vaeltajana ja tutkijana.

Andersonin ja Glass-Coffinin (2016, 74) kolmannen näkökulman mukaan autoetnografiassa on kyse ennen kaikkea henkilökohtaisesta sitoutumisesta. Tutkija toisin sanoen asettuu tutkimuksen välineeksi, jotta hän voi saavuttaa syvempää ymmärrystä. Asetelma kuulostaa selkeältä, mutta käytännössä tämän toteutuminen voi olla osin haasteellista, koska autoetnografia merkitsee asennetta ja tietoisuutta. Tällöin tutkija on kokoaikaisesti tietoinen ja orientoitunut omien toimintojensa, ajatustensa, kokemustensa ja tunteidensa tarkasteluun. Tässä mielessä autoetnografiassa ei ole mitään on/off-nappulaa, vaan tämä sitoutuminen ja asenne ovat läsnä koko ajan.

Autoetnografian henkilökohtaisesta sitoutumisesta esimerkkinä on hetkellinen kokemukseni Ponferradan pikkukaupungissa. Rauhallinen, kiireetön olotila ja kaunis ympäristö saivat minut istahtamaan puiston penkille. Ennen pysähtymistä olin parin aamuisen vaellustunnin aikana miettinyt ja muistellut edesmenneitä vanhempiani.

Tunsin hetkellisesti suurta kiitollisuutta, että olin ikään kuin heidän johdattaminaan päässyt Camino de Santiagon reitille. Sain siis vaeltamalla lisää ymmärrystä sekä vaelluksen kulttuurisista sisällöistä että itsestäni ihmisenä ja kokijana. Tunsin, että Caminon reitillä on historiansa ja menneiden kulkijoiden jälkiä. Kokemukseni kietoutui Caminoon, ja kanssavaeltajieni tavoin kuljetin mukanani henkilökohtaisen elämän merkityksellisiä tapahtumia. (Sirkkilä 2018b, 105–106.)

Anderson ja Glass-Coffin (2016, 75) mainitsevat neljäntenä näkökulmanaan, että autoetnografiaan sisältyy alttius asettua julki ja myös arvosteltavaksi etnografian kirjoittamisen prosessissa. Omien kokemusten, ajatusten ja tunteiden esille tuonti voi kuitenkin olla tutkimuksen tekijälle haastavaa. Sosiologi Jacquelyn Allen-Collinson (2016, 284) näkeekin, että autoetnografian kirjoittaminen voi muodostua dilemmaksi: kuinka paljon henkilökohtaista tai intiimiä tutkija on valmis etnografiassaan paljastamaan, jos lukijat voivat tavalla taikka toisella kääntää esitetyt ja käsitellyt asiat tutkijaa vastaan.

Omassa Santiago de Compostela -autoetnografiassani henkilökohtaisen paljastamisen ulottuvuus nousi esille, kun reflektoin henkilökohtaista kiinnostustani henkisiä asioita ja erilaisia uskonnollisia ilmiöitä kohtaan. Esimerkiksi viimeisen päivämatkan puolivälissä juttelin hetken aikaa irlantilaisen Mollien (nimi muutettu) kanssa. Kun lähdin jatkamaan matkaa, kättelin häntä. Tunsin ja sanoin välittömästi myös ääneen, että hänellä on todella lämmin käsi. Jatkoisin kysymällä, välittääkö hän energiahoitoja muille. Mollie vastasi, että ei, mutta ystävät kokevat saavansa häneltä hyvää energiaa. Koin, että Mollie oli Caminon todeksi tulleita ihmeitä. Pohdin, mistä tällaiset ihmiset tulevat ja ovatko he oikeastaan ihmisiä vai enkeleitä. (Sirkkilä 2018b, 108–109.) Sinänsä pieneltä tuntuva ihmekokemus ja viittaaminen enkeleihin tuntui aluksi rohkealta avautumiselta. Ajattelin kuitenkin niin, että juuri tällaisista itselle tärkeistä tuntemuksista ja ajatuksista on kyse pyhiinvaelluskokemusten autoetnografisessa ymmärtämisessä. Tällöin niiden esille tuominen ja saattaminen julkiin muotoon tutkimustekstinä on tehtäväni autoetnografisesti orientoituneena tutkijana.

Leon Anderson ja Bonnie Glass-Coffin (2016, 78) korostavat, että autoetnografiassa on kyse lopulta myös tutkimuksen sisällön ja muo-

don avoimuudesta. Kun tutkimustekstillä on yhteys tutkijan omaan kokemukseen ja sen reflektointiin, autoetnografi on avoin ilmaisemaan kokemaansa ja saattamaan kokemuksensa tutkimukselliseen muotoon. Tässä mielessä autoetnografiassa on kyse prosessin aikana muotoutuvan kokemuksen tarinallistamisesta niin rehellisesti ja henkilökohtaisesti kuin se tutkimuksellisessa kehityksessä on tarpeellista ja mahdollista.

Autoetnografian toimivuus ja edut

Tutkimusta suunniteltaessa on tärkeää arvioida, milloin autoetnografia on mahdollinen ja paras tutkimuksen toteuttamisen muoto. Lisäksi on tunnistettava sen mahdolliset edut verrattuna muihin etnografisiin metodeihin. Ensisijaista on tietysti tutkijan oman intressin ja kiinnostuksen hahmottaminen. Tutkimus voi lähteä liikkeelle yhtä lailla tutkijan ammatillisesta intressistä kuin hänen henkilökohtaisista kokemuksistaan. Organisaatiojohtajuuden tutkija Heewon Chang (2013, 110) huomauttaa, että molemmissa tapauksissa tutkijan on oltava tietoinen omista ajatuksistaan ja tunteistaan, kokemuksistaan, ammatillisista uteliaisuuksistaan ja myös erilaisista rajoittavista tekijöistä. On siis hyvä miettiä tarkkaan omaa taustaansa, tutkimuksen teon motiivia ja muita sellaisia asioita, jotka voivat vaikuttaa tutkimuksen tekemiseen käytännön tasolla.

Omaan haluuni toteuttaa vaellus Camino de Santiagolla vaikutti kolme asiaa: Caminoon liittyvä informaatio, oma kiinnostukseni vaelluksia kohtaan ja uushenkinen orientaationi. Tärkein motivaation lähde oli uushenkisyys, sillä viimeiset kymmenet vuotta olen tutustunut henkisen turismin matkakohteisiin ja osallistunut muun muassa joogakursseille Balilla, Kreetalla ja Malagassa, mindfulness-retriittiin Ko Panangan saarella, luontoretriittiin Mount Shastalla ja viettänyt joulua Valamon luostarissa Heinävedellä.

Henkisellä turistilla tarkoitetaan uskontotieteilijä Alex Normanin (2012, 17, 200) mukaan matkailijaa, joka tekee henkisiä harjoituksia tai tavoittelee henkistä edistymistä matkansa aikana aikomuksenaan saada jotakin henkistä hyötyä. Omakohtainen henkinen matkailuni on aina sisältänyt arjen etnografisen kiinnostuksen. Se on merkinnyt

huomion kiinnittämistä omien kokemusten ohella kohteeseen ja sen kulttuuriin sekä uskontotieteellisesti esiin nouseviin ilmiöihin, ihmisten olemiseen ja toimintaan sekä merkitysten ilmenemiseen ja luomiseen. Orientaationi sekä henkisissä että uskonnollisissa matkakohteissa on ollut eräänlaista sensitiivistä ihmettelyä. Tarkoitin tällä omia hienovaraisia tunnekokemuksia liittyen esimerkiksi yksittäisen matkakohteen tapahtumiin, tilanteisiin ja käytäntöihin. Toisaalta olen ihmetellyt muiden, esimerkiksi matkakumppaneiden, antaumuksellisia kokemuksia, samoin kuin omaa asemointiani jonkinlaiseksi ulkopuoliseksi tarkkailijaksi, oman ja toisten kokemusprosessien arvioijaksi. Tuntemattani aiemmin uskontotieteilijä Rene Gothónin (2000, 73–74) pyhiinvaelluksen kenttätutkimukseen liittyvää jäsentelyä, olen matkoillani sekä eläytynyt henkisiin virikkeisiin ja kokemuksiin että välillä etäännyttänyt itseni tapahtumista ja tilanteista arvioimalla ja tunnustelemalla kokemaani ja näkemääni.

Autoetnografia sopii tämän tyyppisiin tutkimuksellisiin konteksteihin ja lähtökohtiin erinomaisen hyvin. Toisaalta omassa tutkimuksessani en Camino de Santiagolle lähtiessäni ollut kovin varma autoetnografisesta painotuksesta. Omalla kohdallani kenttä, konkreettinen vaeltaminen, sai aikaan selkeän autoetnografisen prosessin, joka muotoutui jatkuvana itsereflektiona omista tuntemuksista ja ajatuksista.

Stacy Holman Jones, Tony Adams ja Carolyn Ellis (2016b, 35) osoittavat, miten autoetnografia voi tuoda esille vaiennettuja ja marginaalissa olevia teemoja ja kulttuurisia ilmiöitä. Tämä voi konkreettisemmin liittyä esimerkiksi sellaisiin autoetnografisiin tutkimuksiin, joissa teemana on tutkijan oma terveys ja sairaus. Tällöin autoetnografia voi tuoda uusia näkökulmia kyseisiin ilmiöihin ja tutkimuskohteisiin erityisesti tietoisuutena monimutkaisista eettisistä kysymyksistä ja niihin liittyvistä valtasuhteista. (Denshire 2014, 840; Rissanen 2015.) Sen rinnalla on kuitenkin hyvä korostaa, että autoetnografia voi myös tehdä näkyväksi hyvin arkisia asioita ja käytäntöjä.

Autoetnografian – kuten kaiken etnografisen havainnoinnin – etu on myös siinä, että se mahdollistaa sekä jokapäiväisten, arkisten käytäntöjen seuraamisen että osallisuuden näihin käytäntöihin ja ilmiöihin. Keskeistä tässä on Johanna Uotisen mukaan (2010b, 184) näiden seuraamisen ja osallisuuksien käytäntöjen toistuvuus, joiden yksi-

tyiskohtaisuutta ja yksityisyyttä on mahdollista juuri autoetnografialla tavoittaa. Omassa tutkimuksessani tämä tuli esille vaikkapa majoittumisen käytännöissä. Ne toteutuivat pieninä tekoina aina samalla tavalla uudessa majoituspaikassa. Uskontotieteilijä Jaana Kouri (2017, 38) toteaa oivallisesti, että autoetnografinen kirjoitusprosessi vaatii pysähtymisen omaan kokemukseen, jotta aineistosta voi syntyä oivalus, tavoitettu hetki. Omakohtaisissa havainnoissa arjen huomaamattomuus nousee kuin suurennuslasin alle ja jatkuvasti tihenevä kuvaus paljastaa satunnaisilta vaikuttavien yksityiskohtien merkittävyyden. Kuvaan tätä tunnetta tutkimuksessani näin:

Keskeinen osa alberguessa oloa on oman tilan haltuunotto ja käyttö. Sänky on vaeltajan ainoa oma fyysinen tila. Useimmissa majoitustiloissa on kerrossängyt. Yhtä yötä lukuun ottamatta nukuin alapetillä, jonka etuna oli se, että saatoin levittää tavaroita lattialle sängyn alle. Oivalsin heti ensimmäisessä majapaikassa omien tavaroiden selkeän ja tarkoituksenmukaisen järjestämisen. Kun käytettävissä on ala- tai yläpeti, tilaa on kovin rajallisesti omien tavaroiden asetteluun. Rinkan pakkaamisessa ja purussa on hyvä olla selkeä järjestys, eli päällä tavarat, joita tarvitsee, ja pohjalla vähemmän tarvittavat. Illalla kannattaa pakata rinkka niin valmiiksi kuin se on mahdollista ja asetella aamulla tarvittavat ja päälle laitettavat vaatteet johonkin helposti löydettävään järjestykseen lattialle ja sängyn reunoiille. Kun järjestys on hyvä ja itselle selkeä, kaiken tarvittavan löytää nopeasti. (Sirkkilä 2018b, 84.)

Autoetnografia kritiikin kohteena

Jos autoetnografian käytöllä on etunsa, niin vastaavasti sitä kohtaan on esitetty myös runsaasti kritiikkiä. Tämä kritiikki lähtee liikkeelle vertailusta siihen, miten etnografista tutkimusta tehdään. Tästä muodostuu samalla jonkinlainen eettinen näkökulma ja haaste tehdä autoetnografian tutkimustyö läpinäkyvämmäksi. (Berry 2016, 212.)

Kritiikin kärki on paikantamisen haasteessa. Autoetnografiaa on pidetty liian henkilökohtaisena, koska se jättää huomioimatta analyttisen tarkastelun tehden etnografista itsestään tärkeemmän kuin etnografiasta (Uotinen 2010b, 181; Bochner & Ellis 2016, 45, 62). Liiallinen henkilökohtaisuus voi tarkoittaa sitä, että autoetnografi tutkimuksessaan hemmottelee suopeasti itseään sen sijaan, että haluaisi

todella tietää jotakin itsestään. Tältä osin kritiikki tulee ymmärretyksi tutkijan oman itsen käsittelyn haasteena, jolloin tavanomainen ratkaisu on ollut minimoida itsensä esiintuontia. (Sparkes 2002, 214–215.)

Tutkimuksen huolellisessa paikantamisessa tutkija asemoi tutkimuksensa ja myös itsensä paikantuneen tiedon hengessä (Uotinen 2010b, 180). Arthur P. Bochner ja Carolyn Ellis (2016, 164) kuvaavat tätä siten, että etnografisesti tarkastelemme ja analysoimme kontekstia, kulttuuria ja itse-toiset-vuorovaikutusta refleksiivisissä ja itseä tarkastelevissa tarinoissa kuvatessamme ajatuksiamme, tuntemuksiamme, kehoamme, motiivejamme ja kokemuksiamme. Paikantamisessa keskiöön nousee kontekstualisointi eli tutkijan suhde tai paremminkin suhteiden verkosto tutkittavaan ilmiöön ja johonkin yksittäiseen tarinallistettuun kokemukseen.

Lisäksi huolellinen paikantaminen sisältää myös tosiasioiden todentamisen (Bochner 2016, 54). Bochner huomauttaa samalla, että tällaiset tosiasiat eivät kerro siitä, mitä ne merkitsevät tai mitä ja miten ne saavat kertojansa tuntemaan. Autoetnografian haaste on siis saada merkitystä muistoille ja kokemuksille eli miltä ne tuntuivat aiemmin tai tutkimusta tehdessä ja miltä ne tuntuvat juuri nyt. Näin autoetnografoiden totuus ei voi koskaan olla vakaa totuus, koska muisti on aktiivinen, dynaaminen ja jatkuvasti muuttuva.

Toiseksi kritiikkiä on esitetty siitä, että autoetnografit ovat eklektisiä menetelmissään, kirjoittamisessaan, materiaaleissaan ja impressionististen henkilökohtaisten muistojensa ilmaisuisissaan verrattuna esimerkiksi kenttämuistiinpanojen ja informanttien haastattelujen tuottamaan aineistoon. Tämän mukaan autoetnografit improvisoivat yksilöllisesti menetelmiään ja tulkintojaan, mikä tietysti voidaan nähdä hyveenä metodologisen avoimuuden näkökulmasta. (Anderson & Glass-Coffin 2016, 64.)

Kolmanneksi kritiikkiä on suunnattu autoetnografien tekstejä ja kirjoitustyyliä kohtaan, koska ne eivät noudata esimerkiksi perinteistä artikkelirakennetta metodologisine kuvauksineen. Kyse on kuitenkin käsittelytavan erosta ja pyrkimyksestä tehdä käsittely ja konkreettinen esittäminen niin, että se on autoetnografisesti sopivin ja paras. Autoetnografiassa keskeistä on kertoa tarina, joka paljastaa autoetnografian itsensä keskeisenä hahmona, jolla on rikas emotionaalinen kokemus ja sen pohjalta rakentuva kertomus (Anderson &

Glass-Coffin 2016, 65.) Liikuntatieteilijä Andrew C. Sparkes (2002, 218, 220) tuo lisäksi esille sen, että autoetnografin teksti ei ehkä pyri kään tavoittamaan jotakin universaalia, yleistä lukijaa. Tämä johtuu siitä, että tarina on enemmän teksti- kuin lukijapainotteinen tai -taivoitteinen. Tällöin teksti vetää lukijan tuomaan siihen mukaan omat merkitysten luontinsa ja kokemuksensa.

Esimerkkinä tekstin tuottamisesta omassa tutkimuksessani on Camino de Santiago -reitin ehkä kuuluisimmalle kohteelle, rautaristi Cruz de Ferrolle saapuminen (ks. kuva 6). Legendaan perustuvassa rituaalissa pyhiinvaeltaja tuo kotiseudultaan mukanaan kiven, jonka hän asettaa ristin juurelle. Kivi symbolisoi jotakin sellaista, josta kiven mukanaan tuova haluaa omassa elämässään päästää irti, esimerkiksi suruja, pelkoja tai syntejä. (Heiser 2014, 130–131; Kurrat 2014, 183.) Itse valmistauduin Cruz de Ferrolle saapumiseen pakkaamalla rinkkaan asuntoni takapihalta löytämäni kiven. Edellisenä iltana *alberguessa*, majapaikassa, käynnistyi pohdintani siitä, mistä haluan elämässäni luopua. Keskustelin majoituspaikan omistajan kanssa Cruz de Ferron merkityksestä, ja tämä keskustelu rauhoitti mieltäni, kuten olen kenttäpäiväkirjaani kirjoittanut:

Selvästikin haluaisin käydä syvempää keskustelua Caminoon liittyvistä asioista, sen merkityksistä, uskonnollisuudesta, henkisydestä, kaikesta. Oli tuntunut, että ensimmäisten päivien perusteella keskustelut jäävät kuitenkin pinnallisiksi tai kesken. Haluaisin saada enemmän ja kohtaamisten syvyyttä. Keskustelun jälkeen tein alberguen puutarhassa meditaation. Se nostatti esille kiven jättöön liittyviä poisjättämissiä. (Sirkkilä 2018b, 67.)

Cruz de Ferroon liittyvä konkreettinen esimerkki tuo esille autoetnografin oman tarinansa kertojana. Hän antautuu kertomaan itsestään hyvin henkilökohtaisella tasolla ja tyylillä. Kyse on ajatuksista, tunteista tai vaikkapa hämmennyksistä, joilla on yhteys johonkin kulttuuriseen tilanteeseen, käytäntöihin ja merkityksiin, tässä tapauksessa erityisesti kiven symboliseen ja uskonnolliseen merkitykseen (ks. Eliade 2003, 176; Bergholm & Hämäläinen 2018, 7).

Kritiikkiä on esitetty myös autoetnografian keskittymisestä liikaa tutkijan henkilökohtaisiin asioihin. Tutkijan ilmaisu voi olla tunteisiin vetoavaa ja niitä nostattamaan pyrkivää ja vaikkapa elämän vas-

Kuva 6. Hannu Sirkkilä Cruz de Ferrolla. Kuvaaja Elena (nimi muutettu), 8.5.2018.

toinkäymisiin ja onnettomuuksiin keskittyvää. (Uotinen 2010b, 183.) Tämä ilmenee erityisesti autoetnografian terapeuttisessa muodossa, jolloin oman elämän kokemuksiin ja tuntemuksiin pohjautuvat tarinat käsitellään tutkimuksellisenä aineistona. Kyseessä voivat olla esimerkiksi tutkijan omat sairaudet, väkivaltakokemukset, mielen-terveysongelmat tai vaikeat ihmissuhteet. Tällöin vastaus kritiikkiin voi olla se, että yksilöiden kokemuksilla on yhteys muihin samankaltaisiin kokemuksiin ja niiden tyyppilisiin piirteisiin. (Kiesinger 2002; Rissanen 2015, 49.)

Autoetnografisen tutkimuksen toteuttaminen

Mitä sitten konkreettisesti tapahtuu, kun autoetnografi on kentällä ja tavoitteena on tutkimusaineiston muodostaminen? Kenttä on ym-

märrettävä autoetnografisessa tutkimuksessa varsin laajasti. Se tarkoittaa kokemuksia toisten ihmisten kanssa – tai sitten ei, koska kenttä voi olla myös mielentila olettamuksena siitä, miten omat kokemukset saattavat muuttaa tutkijaa itseään. Tällöin kenttämuistiinpanoista muodostuu eräänlaisia itsensä määrittelyjä, joilla itsestä saadaan jotakin uutta esille. (Anderson & Glass-Coffin 2016, 67.) Tästä esimerkkinä on kenttäpäiväkirjaan kirjoittamani teksti vaelluksen loppupuolelta Palais de Rein kirkossa:

Kirkko tilana alkoi olla elävä. Hämmäntävä kokemus. Olenko omassa vaelluksessani tullut niin pitkälle, että minussa alkaa tapahtua jokin uusi henkistyminen ja uskonnollinen avautuminen. Ainakin olen etsimässä jotakin uutta sellaista ja syvempää. Että en jaksata toisaalta pinnallisuutta, yrittämistä, tyytymättömyyttä itseäni kohtaan. Että voin juuri antautua herkkyyteen ja jonkinlaiseen valaistumiskokemukseen ja sen elämiseen todellisenä. (Sirkkilä 2018b, 65.)

Jos autoetnografinen tutkimus perustuu tällaiseen vaelluksen kaltaiseen vaiheittain etenemiseen, siitä muodostuu prosessimainen, jatkuvan itsereflektion mielentila. Tekstini on myös esimerkki hyvin henkilökohtaisesta omien henkis-uskonnollisten kokemusten pohdinnasta.

Mielentilasta ja sen muutoksista kirjoittaminen ei tarkoita sitä, että se olisi jotenkin yksi ja ainoa keskeinen kenttäaineisto. Autoetnografin kenttämuistiinpanot saattavat sisältää monenlaisia aineistoja – dokumentteja, esineitä, Facebook-tykkäyksiä – joiden rajoituksena on vain tutkijan kiinnostus ja mielikuviutus (Anderson & Glass-Coffin 2016, 68). Aineistoa voidaan koota eri tavoin, kuten muisteluna, keräämällä esineitä ja dokumentteja, haastatteleamalla ihmisiä, analysoimalla ja havainnoimalla itseään sekä refleктоimalla asioita, jotka kuuluvat tutkittavaan aiheeseen.

Muisteleminen on vapaasti ohjautuva muoto palauttaa mieleen tutkimusaiheeseen liittyviä tapahtumia, ihmisiä, paikkoja, käyttäytymisiä, puheita, ajatuksia, perspektiivejä, mielipiteitä ja tunteita (Chang 2016, 113). Muistelemisen myötä aineisto täydentyy ja laajentuu, sillä kaikkea merkityksellistä ei aina tunnista, oivalla tai ehdi yksinkertaisesti dokumentoida tapahtumahetkellä, vaan se voi palautua mieleen refleктоituna tulkintana. Kyseessä on viestintätieteilijä Keith

Berryn (2016, 212) kuvaama kommunikatiivinen käytäntö, joka on filosofinen ja retorinen tapa ymmärtää eletyn kokemuksen rakentumista (Schrag 2003; Berryn mukaan 2016, 212). Ymmärsin tämän omalla kohdallani kokemuksieni reflektoinnin polkuna. Se alkoi kokemuksista, joista jostakin syystä muodostui mieleen jääviä ja joista tietoisien pohdinnan myötä muodostui tulkintoja. Koska vaelluksen aikana en voinut koko ajan pysähtyä kirjoittamaan kenttäpäiväkirjaini tällaisia kokemuksia reflektoin kokemuksiani ensin vain mielessäni. Toisessa vaiheessa, tauolla tai illalla majoittumisen jälkeen, kirjoitin kokemuksistani kenttämuistiinpanoja. Myöhemmin kolmannessa vaiheessa luin kenttäpäiväkirjaa useaan otteeseen, jolloin reflektoin kokemuksiani uudelleen ja tein mahdollisia lisäyksiä muistojen ja niiden tulkintojen kautta.

Antropologi Annamaria Marttila (2014, 368) puhuu kokemusten päällekkäisyydestä, jolloin tutkimuksen kohde nähdään useilla silmillä eli tutkijuuden ohella myös omakohtaisena kokemuksena. Tällainen prosessimainen reflektio on keskeytymätöntä ja ennakoimatonta. Oman tutkimukseni kontekstissa tämä toteutui siten, että Camino de Santiagoon liittyvästä merkityskartastosta nousi esille joitakin sen sisältöjä, eräänlaisia merkitysten kiteytymiä. Kyseessä on dialoginen metodi, joka Allen-Collinsonin mukaan (2016, 287) sisältää kriittisen näkemyksen tutkijan omista käsityksistä ja olemisestaan sekä näiden yhteydestä toisiin ihmisiin. Tässä mielessä toisten puheet ja kokemukset vaikuttavat jatkuvasti tutkijaan eikä autoetnografian yksilöllinen tarina ole koskaan täysin hänen oma tarinansa.

Vaelluskohtaamisissa kiinnitin huomiota siihen, miten erilaisia merkityksiä omalle vaeltamiselle saatettiin antaa. Brasilialainen Eva (nimi muutettu) kertoi, että hänellä ei ollut mielessä mitään erityistä syytä tulla Caminolle vaeltamaan. Hän ei ollut etsimässä ratkaisua johonkin ongelmaan tai saamassa vastausta johonkin elämänsä avoimeen kysymykseen. Hän aloitti vaelluksensa sanoittamisen siitä, mitä varten hän ei ollut tullut Caminolle. (Sirkkilä 2018b, 59.) Tämä Evan kertoma avasi itselleni aivan erilaisen pyhiinvaeltamisen tulkinnan ikkunan.

Autoetnografista tutkimusta voidaan tehdä lukuisilla erilaisilla tavoilla ja muodoilla. Vaihtoehdot ja valinnat liittyvät tutkimuksen toteuttamisen käytäntöihin, aineiston muodostamisen mahdolli-

suuksiin ja sen käsittelyyn. On esimerkiksi huomattava se, että autoetnografiaa voidaan tehdä joko yksin tai ryhmässä. Yksin tehtäessä ytimessä ovat henkilökohtaiset kokemukset, ja myös tutkimusprosessi tapahtuu yksin. Yhteistyönä toteutuva autoetnografia (engl. *collaborative autoethnography*) voi puolestaan vaihdella sen mukaan, onko kyseessä täydellisesti yhteistyönä toteutuva prosessi vai onko työtä ositettu ja yksilöity prosessin eri vaiheissa (Denshire 2014, 844; Chang 2016, 111).

Aineiston hankinta voi olla myös yhteisöllistä (engl. *community autoethnography*) siten, että tutkija on osa tutkimaansa yhteisöä. Tästä esimerkkinä on Jaana Kourin väitöstutkimus (2017), kun hän kesäasukkaana ollessaan toimi Lyypyrtin kyläkirjan tekijänä. Hän asetti yhdeksi tutkimusongelmaksi tarkastella omaa osuuttaan sisäpiiriläisenä kirjan kokoajana ja tutkijana kyseisessä historianuottamisen merkityksenantoprosessissa (Mt., 22). Yhteisöllisessä autoetnografiassa tutkija käyttää omia kokemuksiaan esimerkkeinä siitä, miten ne liittyvät koko yhteisön kulttuuriseen ja sosiaaliseen todellisuuteen (Ellis, Adams & Bochner 2011).

Yksin tehdessä eräs tavallisimpia tutkimuksen teon muotoja on ottaa lähtökohdaksi selkeästi omat kokemukset ja kirjoittaa henkilökohtaista kertomusta tutkimusongelmaksi. Omaa tutkimustani voi kutsua tässä mielessä refleksiiviseksi etnografiaksi (Ellis, Adams & Bochner 2011), jossa keskeistä on tutkijan oma muutos hänen tehdessään kenttätyötä. Lähtökohtana on tutkijan henkilöhistoria ja sen liittyminen tutkimuskohteen kiteytymiseen, autoetnografisen menetelmän valintaan ja sitä seuraavaan tutkimustoimintaan. Kokemukset sinänsä voivat olla millaisia tahansa: muistoja, tunteita tai ruumiillisia, kuten omalla kohdallani johtuen vaelluksen fyysisyydestä.

Henkilökohtainen autoetnografia voi myös olla kokemushistoriallista siten, että se perustuu ajallisesti pidempään jatkumoon. Yhteiskuntatieteilijä Päivi Rissanen (2015) tarkastelee väitöskirjassaan omia sairastumis-, sairaala- ja kuntoutumiskokemuksiaan. Hän nimeää lähestymistapansa autoetnografiseksi kokemustutkimukseksi, joka on tarkemmin määriteltynä kuntoutujien kokemustutkimusta (engl. *service user research*). Se perustuu kuntoutuspalveluiden käyttäjien omiin ja jaettuihin refleksiivisiin kokemuksiin ja lisäksi kuntoutujien aktiiviseen osallistumiseen tutkimukseen. (Mt. 16). Johanna Uotinen

Kuva 7. Näkymä
Renchen kylästä.
Kuvaaja Hannu
Sirkkilä, 13.5.2018.

(2010a, 88) tuo puolestaan esille sen, miten autoetnografia voi olla käyttökelpoinen menetelmä sellaisen ruumiillisen tiedon, joka on eräänlaista tietämättään tietämistä, pohdinnoissa. Konkreettisesti Uotinen (2008; 2010a) on eritellyt autoetnografisesti aistikokemuksiaan ollessaan itse tehohoidossa.

Autoetnografia ei sulje pois osallistuvaa havainnointia. Omassa tutkimuksessani dialogisen metodin muodossa autoetnografia ja osallistuva havainnointi kietoutuivat toisiinsa. Kenttätyövaiheessa oli osin vaikeaa erotella näitä toisistaan tai se tuntui keinotekoiselta. Prosessuaalisesti kyse oli kerroksellisuudesta, jossa omat kokemukset vaikuttivat havainnointiin, jolla puolestaan oli merkitystä omien kokemusten jäsentymisessä. Osallistuvan havainnoinnin konkreettisena muotona toimi valokuvaaminen.

Esimerkkinä valokuvien käytöstä on ottamani kuva Renchen kylästä (ks. kuva 7). Kenttäpäiväkirjassani olen kuvannut saapumistani kuin museolta vaikuttavaan kylään seuraavasti:

Hetki on jotenkin hyvin pysähdyttävä, kuin aika pysähtyisi. Tällaiseen paikkaan voisi jäädä vaikka kuinka pitkäksi aikaa, kokea miljö, kulttuuriympäristö, elämän virtaa ja yhteyttä historiaan. Vaelluksen yksi tärkeä puoli onkin yhteyden kokeminen menneeseen ja jossakin toisaalla kokemukseen. Tästä ovat muutkin kulkeneet ja tässä ovat muutkin eläneet. (Sirkkilä 2018b, 75–76.)

Kokemus, kuva ja sanoittaminen kenttäpäiväkirjassa muodostavat reflektion ja paikantamisen kokonaisuuden ja prosessin. Osana autoetnografiaa työstin erityisesti maantieteelliseen ja kulttuuriseen paikkaan liittyviä kokemuksiani asettaen ne osaksi pyhiinvaelluksen kokonaisuutta. Osallistuva havainnointi ei tässä liittynyt muihin ihmisiin, koska ydin oli paikassa, sen merkityksissä ja historiallisuudessa. Menetelmäni ja orientaationi oli lähellä etnologi Lars-Eric Jönssonin (2009, 76) metodologiaa, vaeltavaa havainnointia (ruots. *vandrande observation*).

Aineiston muodostamisessa tutkijan ei tarvitse olla yksinomaan omien kokemustensa ja niiden reflektoinnin varassa. Autoetnografinen aineisto voi sisältää myös toisten haastatteluja. Mahdollisia ovat vaikkapa kahdenkeskinen haastattelu varsin perinteisen haastatteluasetelman mukaisesti tai erilaisissa kenttätutkimuksen tilanteissa itsestään muotoutuvat haastattelut (Ellis & Berger 2002; Andersonin & Glass-Coffinin mukaan 2013, 70). Koska oman kenttätutkimusvaiheeni lyhyden takia haastattelut eivät olleet mahdollisia, toimivaksi aineiston hankinnan tavaksi muodostuivat tavanomaiset keskustelut muiden vaeltajien kanssa (Sirkkilä 2018b, 46–47). Näissä tilanteissa ensisijaisena tavoitteena ei ollut saada tutkimusaineistoa, vaan aloittaa keskustelu ja kokemusten vaihto erilaisissa vaellukseen liittyvissä tilanteissa. Menetelmäni voikin nimittää epämuodolliseksi keskusteluksi (Ehn, Löfgren & Wilk 2016, 19).

Autoetnografinen prosessi luonnollisesti jatkuu kenttätutkimuksen jälkeen. Oman aineistoni käsittely alkoi kenttäpäiväkirjaa useita kertoja lukemalla sekä perehtymällä valokuva-aineistoon. Tavoite oli saada useilla lukukerroilla esiin havaintoaineiksia, yksityiskohtia, esimerkkejä ja päätelmiä suhteessa ennen matkaa, välittömästi matkan jälkeen ja aktiivisen tutkimusprosessin aikana lukemaani tutkimuskirjallisuuteen. (Sirkkilä 2018b, 51.) Oleellista oli juuri omien kokemusten ja tuntemusten tunnistaminen ja merkityksellistäminen. Tätä

vaihetta rikastuttaa uskontotieteilijä Anu Isotalon (2015, 69) mainitsemat ”mielen muistiinpanot”, jotka ovat kenttätyövaiheen kirjoittamattomia havaintoja ja muistoja, joita tutkija prosessoi myöhemmin tapahtuneen jälkeen.

Vaeltajan mieli ja perille pääsy

Saksalainen filosofi Albert Kitzler käsittelee kirjassaan *Vom Glück des Wanders* (2019, 19, 33) vaeltamista käytännöllisen filosofian näkökulmasta ja kysyy, miten vaeltaminen rikastuttaa elämäämme ja muuttaa meitä ihmisinä tuottaessaan uudenlaista tietoisuutta itsestä ja olemassaolosta. Vaelsin 320 kilometriä Camino de Santiagon reitillä, tein autoetnografisen tutkimuksen vaellukseni pohjalta ja muu-
tuin. Metaforisesti autoetnografisen tutkimuksen tekeminen onkin vaeltamista itsensä kanssa: se tuotti kohdallani sellaisia tunnistamisia itsestä, joita en ollut aiemmin tiedostanut, mutta jotka autoetnografian myötä avautuivat.

Autoetnografisen matkan päätteeksi tutkija ei ole ihan entisellään. Matka ei ole välttämättä helppo, koska tutkijan on kohdattava myös omat nurjat puolensa ja oman sisimpänsä paljastamisen haasteet. Omakohtaisuus tuottaa lisäksi pohdinnan tutkimuksen järkevyydestä ja merkittävydestä. Kuten Albert Kitzler (2019, 34) osuvasti toteaa: ”Wenn man einen Weg verliert, lernt man ihn kennen”. Autoetnografia ei siis voi olla varma suunnasta ja saattaa siksi eksyä. Kaikki epätietoisuus kuitenkin vahvistaa, ja lopulta hän pääsee perille. Tutkija on saavuttanut ymmärryksen itsestään johonkin kulttuuriseen osakokonaisuuteen tai ilmiöön kuuluvana. Hän on muuttunut myös ihmisenä ja etnologina. Omasta tutkimuksestani (Sirkkilä 2018b, 114–115) muodostui monivivahteinen oppimisprosessi itsestä ja omasta elämästä samoin kuin tutkimuskohteesta ja omasta tutkijuudesta autoetnografina. Autoetnografia tutkijapositiona tuotti monivivahteisen näkökulman tutkimuskohteen merkityspotentiaalien erittelyyn.

Autoetnografian tekeekin kiehtovaksi ja koukuttavaksi sen pakottava haaste rakentaa tutkimusprosessista omannäköisensä. Valmista mallia ei ole tarjolla, ja lähtökohtana on juuri omakohtainen suhde johonkin itselle tärkeään ja merkittävään asiaan. Ilman tätä ei ole autoetnografiaa.

Lisälukemista

- Bochner, Arthur P. & Ellis, Carolyn. 2016. *Evocative autoethnography. Writing lives and telling stories*. New York: Routledge.
- Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as method*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Holman Jones, Stacy, Adams, Tony & Ellis, Carolyn (toim.). 2016. *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge.
- Rissanen, Päivi. 2015. *Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Uotinen, Johanna. 2010. Kokemuksia autoetnografiasta. Julkaisussa: Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 178–189.

Lähteet

Tutkimusaineistot

- Sirkkilä, Hannu. 2018a. Camino de Santiagon vaelluksen kenttäpäiväkirja. Tutkijan hallussa.
- Valokuvat Camino de Santiagon vaellukselta tutkijan hallussa. Kuvaajat mainittu kuvien yhteydessä.

Kirjallisuus

- Allen-Collinson, Jacquelyn. 2016. Autoethnography as the engagement of self/other, self/culture, self/politics, and selves/futures. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 281–299.
- Anderson, Leon & Glass-Coffin, Bonnie. 2016. I learn by going autoethnographic modes of inquiry. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 57–83.
- Bergholm, Alexandra & Hämäläinen, Riku. 2018. Esipuhe. Julkaisussa: Bergholm, Alexandra & Hämäläinen, Riku (toim.) *Katse pyhään. Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen*. Helsinki: Partuuna, 7–13.
- Berry, Keith. 2016. Spinning autoethnographic reflexivity, cultural critique, and negotiating selves. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 209–227.
- Bochner, Arthur P. 2016. Introduction: Putting meanings into motion autoethnography's existential Calling. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 50–56.

- Bochner, Arthur P. & Ellis, Carolyn. 2016. *Evocative autoethnography. Writing lives and telling stories*. New York: Routledge.
- Boylorn, Robin. M. & Orbe, Mark P. 2014. Introduction. Critical autoethnography as method of choice. Julkaisussa: Boylorn, R. M. & Orbe, M. P. (toim.) *Critical autoethnography: Intersecting cultural identities in everyday life*. Walnut Creek: Left Coast Press, 13–26.
- Chang, Heewon. 2008. *Autoethnography as method*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Chang, Heewon. 2016. Individual and collaborative autoethnography as method a social scientist's perspective. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 107–123.
- Coffey, Amanda. 1999. *The ethnographic self*. Lontoo: Sage.
- Denshire, Sally. 2014. On auto-ethnography. *Current Sociology Review* 62:6, 831–850.
- Ehn, Billy, Löfgren, Orvar & Wilk, Richard. 2016. *Exploring everyday life. Strategies for ethnography and cultural analysis*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Eliade, Mircea. 2003. *Pyhä ja profaani*. Helsinki: Loki.
- Ellis, Carolyn. 2016. Preface: Carrying the torch for autoethnography. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 9–12.
- Ellis, Carolyn, Adams, Tony E. & Bochner, Arthur P. 2011. Autoethnography: An overview. *Forum Qualitative Sozialforschung* 12:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1589/3095>.
- Gannon, Susanne. 2016. Sketching subjectivities. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 228–243.
- Giorgio, Grace A. 2016. Reflections on writing through memory in autoethnography. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 406–424.
- Gothóni, Rene. 2000. *Tuntematon pyhiinvaeltaja*. Helsinki: WSOY.
- Heiser, Patrick. 2014. Lebenswelt Camino. Eine einführende Einordnung. Julkaisussa: Heiser, Patrick & Kurrat, Christian (toim.) *Pilgern gestern und heute. Soziologische Beiträge zur religiösen Praxis auf dem Jakobsweg*. Berliini: LIT-Verlag, 113–137.
- Holman Jones, Stacy, Adams, Tony & Ellis, Carolyn (toim.). 2016a. *Handbook of autoethnography*, New York: Routledge.
- Holman Jones, Stacy, Adams, Tony & Ellis, Carolyn 2016b. Introduction: coming to know autoethnography as more than a method. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 17–47.

- Hughes, Sherick, Pennington, Julie L. & Makris, Sara. 2012. Translating autoethnography across the AERA standards: toward understanding autoethnographic scholarship as empirical research. *Educational researcher* 41:6, 209–219.
- Isotalo, Anu. 2015. *Mistä on hyvät tytöt tehty? Somalitytöt ja maineen merkitykset*. Turku: Scripta Lingua Fennica Edita.
- Jönsson, Lars-Eric. 2009. Hemma på gatan. Julkaisussa: Arvastson, Gösta & Ehn, Billy (toim.) *Etnografiska observationer*. Lund: Studentlitteratur, 63–81.
- Kiesinger, Christine E. 2002. My father's shoes: the therapeutic value of narrative reframing. Julkaisussa: Bochner, Arthur P. & Ellis, Carolyn (toim.) *Ethnographically speaking: autoethnography, literature, and aesthetics*. Walnut Creek: Altamira Press, 95–114.
- Kitzler, Albert. 2019. *Vom Glück des Wanders. Eine philosophische Wegbegleitung*. München: Droemer.
- Kouri, Jaana. 2017. *Vesi kuljettaa ääntä. Autoetnografisen tutkimus Lyyrpyrtin kylän historiantuottamisesta*. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.utupub.fi/handle/10024/143714>.
- Kurrat, Christian. 2014. Biographische Bedeutung und Rituale des Pilgers. Julkaisussa: Heiser, Patrick & Kurrat, Christian (toim.) *Pilgern gestern und heute. Soziologische Beiträge zur religiösen Praxis auf dem Jakobsweg*. Berliini: LIT-Verlag, 161–191.
- Luik, Elo. 2012. Meaningful pain: suffering and the narrative construction of pilgrimage experiences on the Camino De Santiago. *Suomen Antropologi* 32:2, 24–44.
- Marttila, Annamaria. 2014. Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa – kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 362–392.
- Metta, Marilyn. 2016. Putting the body on the line embodied writing and recovery through domestic violence. Julkaisussa: Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis, Carolyn (toim.) *Handbook of autoethnography*. New York: Routledge, 486–509.
- Muncey, Tessa. 2014. *Creating autoethnographies*. Lontoo: Sage.
- Norman, Alex. 2012. *Spiritual tourism. Travel and religious practice in western society*. Lontoo: Bloomsbury.
- Pink, Sarah. 2009. *Doing sensory ethnography*. Lontoo: Sage.
- Rissanen, Päivi. 2015. *Toivoton tapaus? Autoetnografia sairastumisesta ja kuntoutumisesta*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Sirkkilä, Hannu. 2018b. *Pyhiinvaellus Camino de Santiagolla: merkitysten elastista monimuotoisuutta ja runsautta*. Etnologian ja antropologian maisterintutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201903041711>.
- Sparkes, Andrew C. 2002. Autoethnography: self-indulgence or something more? Julkaisussa: Bochner, Arthur P. & Ellis, Carolyn (toim.) *Ethnograph-*

- ically speaking: autoethnography, literature, and aesthetics*. Walnut Creek: Altamira Press, 209–232.
- Uotinen, Johanna. 2008. Autoetnografia, digi-tv ja kone, joka sanoo PING! *Naistutkimus* 21:4, 5–15.
- Uotinen, Johanna 2010a. Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen. *Elore* 17:1, 89–95
- Uotinen, Johanna. 2010b. Kokemuksia autoetnografiasta. Julkaisussa: Pöytä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 178–189.

Osa 4
Tekstit ja *análysis*

Narratiivinen analyysi

Jyrki Pöysä

© <https://orcid.org/0000-0001-8640-8354>

Narratiivisen analyysin kohteena ovat narratiivit, kertomukset tai tarinat. ”Narratiivisuus” viittaa suoremmin kertomusteorian strukturalistiseen vaiheeseen 1960-luvun Ranskassa, jolloin käsite ”narratologia” vasta keksittiin (Todorov 1969). Termit *kertomus* ja *tarina* ajavat asian yhtä hyvin: en tekisi siis mitään eroa näiden käsitteiden välille, vaikka *tarina*-käsitteelle voidaankin löytää myös folkloristinen erityismerkitys (Ukkonen 2006). Kertomusteorian strukturalistisen vaiheen jälkeen kehittyneet jälkiklassiset kertomusteoriat korostavat kertomusten kokemuksellisuutta (Fludernik 2002; Hyvärinen 2017), mikä sopii etnologille oikein hyvin. Toisin kuin esimerkiksi kirjallisuustieteessä, etnologiassa tutkimusaineistot muodostuvat pääosin todellisuutta kuvaavista, ei-fiktiivisistä teksteistä. Elämäkerran ja muistitiedon kaltaisen, todeksi ajatellun kertomuksellisen aineiston yhteydet fiktiivisiin kertomuksiin ovat kuitenkin tiiviit: molemmat käyttävät hyväkseen samoja kerronnallisia keinoja, esimerkiksi juonellistamista, kertomuksen tilanteiden ja toimijoiden mukaan vaihtuvaa fokalisaatiota, historiallista preenssiä tai vapaata epäsuoraa kerrontaa (Ricœur 1990a; Cohn 2006; Virtanen 2020; Rimmon-Kenan 1991). Kaikkien kertomusten ”tehtyä” luonnetta kuvataan nykyään fiktionaalistamisen käsitteellä (Walsh 2007; Skov Nielsen 2015).

Mikä on kertomus? Strukturalistisen kertomusteorian määritelmä kertomuksesta sisältää kaksi peruselementtiä: ajallisen perättäisyyden ja vaikutussuhteen (jonkinasteisen kausaalisuuden) kertomuksen tapahtuminen välillä (Rimmon-Kenan 1991). Kertomus voidaan myös määritellä muutoksen käsitteen avulla tai joukkona väljiä kriteerejä (tilanteisuus, tapahtumien kuljettaminen, tarinamaailman luominen ja häiriötilanne, kokemuksellisuus; ks. Hyvärinen 2017, 175–176;

Herman 2009). Pelkkä ajallinen peräkkäisyys tuottaa vain raportin tapahtumista, historian tutkimukselle tutummin kronikan, jollainen voisi koostua vaikkapa allakkaan kootuista lintuhavainnoista. Järjestyksistä ja niistä poikkeamisesta kertomuksellisuuden keskeisenä sisältönä selvitetään lisää tuonempana (ks. myös Pöysä 2011). Reaali maailman tapahtumista kiinnostuneelle historian tutkijalle järjestykset muodostavat keskeisen työvälteen, kun taas tarinan kertojalle niistä poikkeaminen tai kokonaisten tapahtumien poisjättäminen (kertomuksen aukot) voi olla tärkeä dramatisoinnin keino (Genette 1980). Juonellistamista on kaikki tapahtumien asettaminen syy-seuraus-suhteisiin ja tähän liittyvät toimijoiden pelkistämiset (kertomusten hyvät, pahat ja rumat tai sankarit ja konnat). Taipumuksemme juonellistaa kokemuksiamme (ja konstruoida kokemuksia tapahtumiksi kertomuksen osina) johdattaa meidät kertomusten ja kertomuksellisuuden vähemmän miellyttäviin puoliin, kertomusten käyttöön suostutteluna, mustamaalaamisena ja täydellisen hölynpölyn tehokkaana levittämisenä. ”Kertomuksen vaarat” (Meretoja 2018; Mäkelä ym. 2020) muistuttavatkin meitä kertomusten sokean ihailun ongelmista ja kriittisen kertomusanalyysin tärkeydestä.

Useimmat kertomusteorian esitykset alkavat toteamuksella, että kertomukset muodostavat keskeisen inhimillisen ilmaisumuodon, yhden kielen perusfunktioista. Suullisten tai kirjoittamalla kerrotujen kielellisten tarinoiden ohella kertomuksellisuutta voidaan jäljittää jo varhaisimmista kalliomaalauksista ja piirroksista, joita on löydetty kautta maailman, Afrikasta ja Amerikasta aina Vienan Karjalan perukoille ja Jäämeren rannoille asti. Voidaan vain arvailla, millaisia kertomuksia metsästys- ja kalastusretkistä on esimerkiksi Venäjän Belomorskin läheltä, Uikujoen varrelta löytyneen kalliopiirroskentän taustalla: on vaikea uskoa, että valtavat hirvifiguurit, metsästäjät, veneet ja valaat olisi hakattu laakeaan kalliopohjaan vain taiteilemisen ilosta tai petroglyfian eli kalliopiirtämisen harjoitustyönä. Kertomukset ovat monissa eri medioissa välittyviä, multimodaalisia ja rituaalisissa yhteyksissään kerrottuina myös performatiivisia eli esittävään toimintaan kytkeytyviä. Niinpä kalliomaalauksen kvaalit kertomukset ovat todennäköisesti olleet kiinteä osa rituaalisia esityksiä, joilla on ehkä tavoiteltu onnistuneen pyyntiretken toistumista.

Nykyihminen on yhteydessä vastaavaan esittävään kertomuksellisuuteen käydessään teatterissa ja elokuvissa. Toisaalta myös arkipäivän kommunikaatio on täynnä kertomuksia, juoruilua toisista ihmisistä tai vitsailun säestämää muistelua omista edellispäivien tapahtumista työkavereille työpaikan kahvipöydässä. Kertomukset eivät vain kerro: niiden käyttö- ja esitystilanteetkin ovat kommunikatiivisia. Jo kertominen itsessään määrittelee tilanteen luonnetta. Lisäksi aiheet ja lajit (genret), joiden kautta kertominen tapahtuu, välittävät viestiä sosiaalisen tilanteen luonteesta. Kaikilla ei ole kaikissa tilanteissa lupa kertoa. Toisaalta pelkäksi kuulijaksi päätyminen voi kertoa omasta sosiaalisesta asemasta. Sosiologi Erving Goffman onkin tarkastellut erilaisia puhetilanteen osallistujarooleja, jollaisiksi voi laskea myös haastattelutilanteen haastattelijan ja haastateltavan roolit samoin kuin toisilleen tuttujen ihmisten arkikeskusteluissa avautuvat erilaiset puhuja- ja kuulijaroolit (Seppänen 1997a; Ruusuvuori & Nikander 2017).

Kertomusanalyysin kohteena voivat olla kaikki keskeiset kulttuurien tutkimuksen aineistot ja tutkimustyytit. Malleina etnologiselle narratiivisuuden tutkimukselle toimivat kirjallisuudentutkimuksen tekstianalyysien ohella erilaiset mediatutkimuksen ja folkloristiikan kertovien performanssien tutkimukset. Kertomuksellisuus on myös tärkeä haastatteluja määrittävä tekijä: voidaan puhua erityisestä haastattelun lajista, *narratiivisesta haastattelusta* (Ayres 2008; haastattelukertomuksista Mishler 1986, Hyvärinen 2010), jossa haastateltavalle annetaan tilaa esittää tavallista pidempiä, kertovia puheenvuoroja ja jossain määrin myös valita puheenvuorojensa aiheet. Narratiivinen haastattelu soveltuu erityisen hyvin elämäkertatutkimuksen tarpeisiin, mutta ajatus haastateltavasta osallistumassa haastattelun kulusta määräämiseen vastaa hyvin myös haastatteluissa tuotetun tiedon dialogisuuden yleisempää periaatetta.

Tässä luvussa käydään aluksi läpi lyhyesti kertomusteorian historiaa, joka alkaa paljon ennen 1960-luvun narratologiaa. Esitys on itsessään esimerkki kerronnallistamisesta ja juonellistamisesta: valikoi-vaa huomiota kiinnitetään vain joihinkin tällä hetkellä tärkeimmiltä tuntuviin teorioihin, käsitteisiin ja näkökulmiin. Myös joitakin esimerkkejä kertovia aineistoja hyödyntävistä etnologisista tutkimuksista esitellään. Kertomuksen loppuosan muodostaa analyysi keskuste-

lutallenteesta, jonka olen itse äänittänyt tätä artikkelia silmällä pitäen. Analyysissä korostuu kertomuksellisuuden tunnistamisen ja tulkinallisen käytön monet ongelmallisuudet tutkittaessa niin sanottuja haastattelukertomuksia, haastattelutilanteiden puheen osana tuotettuja kertovia jaksoja. Katse kohdistetaankin kerronnan mikroanalyysin sijasta sen makrotason tarkasteluun eli siihen, miten keskustelu ja siihen sisältyvä kerronta kytkeytyvät puhetilanteen osallistujien aiempaan yhteiseen historiaan ja osallistujien jakamaan sen hetkiseen todellisuuteen. Tarkastelutapaa voi pitää esimerkkinä kertomusanalyysin siirtymästä teksteistä käytäntöihin, minkä Anna De Fina ja Alexandra Georgakopoulou, kertomusteorian kansainväliset kärkinimet, näkevät tyypilliseksi tämän hetken ”uudelle” narratiiviselle käänteelle (De Fina & Georgakopoulou 2008; Virtanen 2020). Siirtymä teksteistä käytäntöihin voidaan ymmärtää myös mikronäkökulman vaihtumisena makronäkökulmaksi tämän kirjoituksen loppuosan kertomusanalyysin tapaan.

Kertomusten tutkimuksen historiaa

Kertomusten ja kertomuksellisuuden tarkastelulle voidaan etnologian tarpeisiin esittää kolme eri historiaa. Varhaisimpia tunnettuja kertomustutkimuksia on Aristoteleen (384–322 eaa.) *Runousoppi* (*Peri poietikee* – n. 330–320 eaa.), jossa käydään kattavasti läpi Aristoteleen ajan kreikkalaisen draaman teoriaa erityisesti tragedian näkökulmasta. Tragediat ja komediat olivat Ateenan valtakaudella kukoistaneen julkisen teatterikulttuurin keskeistä sisältöä. Tragedian ohella Aristoteleen uskotaan kirjoittaneen tai luennoineen oppilailleen teoriaa myös komediasta, mutta tieto tästä on välillistä, kertomusten välittämää.

Runousopin säilyminen nykypolville kuvastaa samalla yhtä kertomuksellisuuden tarkastelussa tärkeää aspektia: toistuvaa *uudelleen kertomista*. Kulttuurisina sisältöinä, teksteinä ja tajunnassa vapaammin asustavina narratiivisina hahmotelmina kertomukset edellyttävät olemassa ollakseen jatkuvaa uudelleen kertomista. Uudelleen kertominen voi olla myös kertomisen tärkein peruste: antiikissa tragedioita sepitettiin yhä uudelleen ja uudelleen tulkintoina kuulijoi-

den ennestään tuntemista kansankielisistä (vernakulaareista) jumal-taruista. Draamakirjoittajien välisten kilpailujen voittajaksi valittiin se, joka esitti yleisöön vetoavimman uudelleentulkinnan kaikille tu-tuista myyttillisistä tarinoista. Nykyajan populaarikulttuurin viihteel-lisessä kerronnassa samojen kertomuksellisten käännteiden ja henkilö-tyyppien kierrättäminen on enemmän sääntö kuin poikkeus, eivätkä vakavammatkaan taiteen lajit tule toimeen ilman jatkuvaa viittaamis-ta – tietoista ja tiedostamatonta – aiempiin kertomuksiin. Sisältöä ja muotoa koskeva intertekstuaalisuus onkin kertomuksiin liittyvä kes-keinen piirre. Venäläiselle kirjallisuudentutkijalle ja kulttuurifilosofil-le Mihail Bahtinille tämä oli myös yksi ”dialogisuuden” merkityksistä, jonka Julia Kristeva esitteli 1960-luvulla rautaesiripun takaisessa län-nessä intertekstuaalisuuden käsitteen alla (Kristeva 1966/1986).

Etnologian, folkloristiikan, uskontotieteen ja ylipäätään suoma-laisen kulttuurien tutkimuksen erityispiirteenä on ollut huomion kiinnittäminen kertomisen lajeihin eli genreihin. Osana laajempaa kulttuurisen ilmaisun lajijärjestelmää kertomusgenret ovat olleet erityisen tärkeässä roolissa suomalaisessa folkloristiikassa (kansan-runoudentutkimuksessa), jonka tutkimuksellisia valintoja, aineisto-jen tuottamista ja arkistointia on ohjannut ajatus suullisen perinteen eri lajien erilaisesta informaatioarvosta tiedon lähteinä (Honko 1967). Kulttuuriantropologiassa Bronislaw Malinowskin nimiin lii-tetty ajatus emisistisistä eli kulttuurin omista genrekategorioista kyt-kettiin Suomessa kansanrunouden tutkijoiden hyödyntämään suul-lisen kulttuurin taksonomiaan, jolle myös kansanrunousarkistot perustivat pitkään aineistonsa järjestyksen.

Lukutaidottoman kansan rikas suullinen kulttuuri muodosti 1800-luvulla lähtökohdan kansallisen kirjallisuuden tuottamiselle kalevala-mittaisen kansanrunouden tallentamisen ja Lönnrotin toimesta ta-pahtuvan uudelleen kertomisen muodossa. *Kalevala* (1835, 1849) synnyteltiin pääasiassa ruotsinkielisen sivistyneistön hahmottelemiin kansallisiin tarpeisiin, mutta sen lähtökohdat olivat ajattomassa uu-delleenkerronnan käytännössä, jota kirjallinen kulttuuri vain jatkoi uusine, kirjapainotaidon keksimisen myötä kehittyneine julkaisuka-navineen. Myöhemmin *Kalevalan* uudelleenkerronta levisi myös toi-siin taiteisiin muodostuen tärkeäksi osaksi kansallisen kulttuurin ra-kentamista. Akseli Gallen-Kallelan *Kalevala*-aiheisia maalauksia voi

pitää hyvänä esimerkkinä tällaisesta visuaalisesta uudelleenkerronnasta. Uudelleenkerronnalla on myös poliittinen puolensa: karjalaisen, suomalaisten naapurikansan, kulttuuria kolonisoimalla Suomea kerrottiin kansallisromanttisessa hengessä kansakunnaksi, jolla on sankarillinen muinaishistoria (ks. esim. Kinnunen & Kivimäki 2012; Kullaa ym. 2022).

Viimeisintä kertomuksellisuuden tutkimuksen vaihetta on kutsuttu kertomukselliseksi käänteeksi (engl. *narrative turn*), jonka katsotaan alkaneen 1980- ja 1990-luvuilla. Keskeisenä innoittajana sille voi pitää jo 1960-luvulla julkaistua, sosiolingvistisen tutkimushankkeen sivutuotoksena kehiteltyä kertomusrakenteen analyysimallia, jota voisi kutsua tärkeimmän kehittelijänsä William Labovin mukaan yksinkertaisesti Labovin malliksi. Artikkelissa *Narrative analysis. Oral versions of personal experience* William Labov ja Joshua Waletzky (Labov & Waletzky 1967/1997) jakoivat kertomuksen seuraaviin osiin, joilla oli kertomuksessa erilaisia tehtäviä:

- orientaatio eli johdatus kertomuksen maailmaan,
- komplikaatio eli kertomuksessa ratkaistavia ongelmia tuottava toiminta,
- arviointi eli tapahtumien merkityksellistäminen kertojan ja kuulijoiden näkökulmasta sekä
- ongelmien ratkaisu ja päätäntä (coda) eli kertomuksen palauttaminen esityshetkenä puheen piiriin.

Kertomusosat on yleensä hahmotettu sekvenssinä, kertomuksen toisiaan seuraavina osina (samaa tapaan kuin Aristoteleen tragedian teorian kertomusosat alku–keskikohta–loppu). Tästä voidaan esittää myös toinen, monimutkaisempi tulkinta, jossa kertomusosien katsotaan toimivan ensisijaisesti kertomusmaailman tuottamisen välineinä ja kytkentöinä kertomusmaailman ja puhetilanteen (tai jonkin muun kertomuksen esittämistilanteen) välillä. Vain osa kertomusosista työstää siis kertomuksen tapahtumia eli juonta. Erilaisia juonimalleja on sekä luetteloitu (Booker 2004, 7 perusjuonta; Friedman 1975, 14 juonta; Tobias 2003, 20 metajuonta; tuhansista malleista esimerkkinä vaikkapa folkloristien satutyypilluettelot, kuten Uther 2004) että analysoitu esimerkiksi kertomuksen keskeisen jännitteen

tai toiminnan näkökulmasta (Tomashevski 2001; Greimas 1980; Belknap 2016).

Kertomustutkimuksen klassikkoteksti syntyi oikeastaan vahingossa. Labovin oma kiinnostus kertomuksiin oli hänen tutkimuskysymystensä kannalta toissijaista: narratiivisten haastattelujen tarkoituksena oli vain tuottaa objektiivisempaa aineistoa eliminoimalla haastattelijan vaikutus haastattelutilanteen puheeseen. Analysoidut kertomukset olivat käytännössä *haastattelukertomuksia*, pääosin vastauksia kysymykseen ”Muistatteko tilanteita, jolloin olette olleet hengenvaarassa?” Kyse ei siis ollut ”luonnollisista”, arkisten tilanteiden yhteydessä kerrotuista kertomuksista vaan tutkimustilanteessa pyydettyäessä tuotetuista kokemuksesta.

Labov ja Waletzky pohjustavat malliaan viittaamalla venäläisen folkloristin Vladimir Proppin (1895–1970) *Morfologija skazki* (suom. ’sadun muoto-oppi’) -tutkimukseen (1928; engl. 1958/1965), jossa hän etsi uutta kuvaustapaa kansansatujen (venäläisten, Afanasjevin kokoelmassa julkaistujen ihmesatujen) rakenteelle perinteisempien tyyppi- ja motiivimallien sijaan. Varhaisesta julkaisuajankohdastaan huolimatta Proppin tutkimus nousi kansainvälisen tutkijayhteisön tietoisuuteen vasta 1950-luvulla tehdyn ensimmäisen englanninkoksen ja ranskalaisen strukturalisti-antropologin Claude Lévi-Straussin ”Proppin mallille” omistaman myönteisen huomion myötä. Hyvä esimerkki propilaisen kertomusteorian soveltamisesta suomalaisiin perinneaineistoihin on Satu Apon väitöskirja *Ihmesadun rakenne* (1986).

Folkloristien Anna-Leena Siikalan ja Annikki Kaivola-Bregenhøjn tutkimukset *Tarina ja tulkinta* (1984) sekä *Kertomus ja kerronta* (1988) hyödyntävät vastaavasti Labovin kertomusmallia ja sen diskurssi-analyttisiä sovelluksia (Teun A. van Dijk 1984) kansankertomuksiin kohdistuvissa kertomusanalyyseissään. Nämä tutkimukset ovat edelleenkin tärkeitä referenssejä kehiteltäessä satujen, paikallistariinoiden ja elämäkerrallisen kerronnan analyysimalleja oman tutkimuksen tarpeisiin. Siikalan tutkimuksensa keskeiskäsitteenä hyödyntämä arviointi on edelleen ajankohtainen pohdittaessa esimerkiksi kerrottavuuden kysymyksiä (ks. esim. Savolainen 2017). Folkloristiikan ja lähialojen uudempiä kertomusanalyttisiä malleja esittelee *Elore*-lehden teemanumero vuodelta 2007 (esim. Koski & Ukkonen 2007; Koski 2017).

Psykologi ja kasvatustieteilijä Jerome Bruner on edustanut kertomuksellista käännettä yhteiskuntatieteissä. Hän asettui kirjassaan *Actual minds, possible worlds* (1986) vastustamaan kognitiivisen psykologian mekanistista, loogista ongelmanratkaisua korostavaa käsitystä ja vaatimaan mielen narratiivisten toimintaperiaatteiden huomioonottamista. Narratiivinen ajattelu tekee mahdolliseksi mielikuvituksen ja taiteen avulla tapahtuvan todellisuuden kyseenalaistamisen ja toisinkuvittelun. Tarinoiden kertomisella on myös kiinteä yhteys ihmisten käsityksiin itsestään. Identiteetin kertomuksellisuus ja esikuvallisten mallitarinoiden merkitys elämänvalinnoissa onkin noussut kertomuksellisen käänteen myötä keskeiseksi ihmistieteiden tutkimuskohteeksi (esim. Hänninen 1999; Virtanen 2020; Mäkelä & Karttunen 2020). Identiteetin ja toimijuuden suhde näyttyy kertomuksissa tärkeänä, vaikkakin moniselitteisenä ja siksi hankalasti tutkittavana kysymyksenä (Honkasalo ym. 2014; toimijuudesta muistelukerronnassa ks. Pöysä 2015, luku 6).

Kertova ihminen (*homo narrans*) on ymmärretty uutena tutkimuskohteena myös ranskalaisen Daniel Bertaux'n edustaman elämäkertatutkimuksen piirissä, jossa tärkein yksittäinen julkaisu oli antologia *Biography and society. The life history approach in the social sciences* (1981). Tuon kokoelman jälkiä näkyy myös suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä elämäkertatutkimuksessa, joka puolestaan innosti 1980- ja 1990-luvuilla folkloristeja elämäkerta-aineistojen tutkimiseen ja tuottamiseen osana arkistojen keruutoimintaa. Keskeisenä tahona suomalaisten elämäkerta-aineistojen arkistoisemisessa toimi erityisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto, nykyisten SKS:n arkistojen edeltäjä. Esimerkiksi Anni Vilkkonen on tutkimuksessaan *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana – Naisen elämän kerronta ja luenta* (1997) ensimmäisenä käsitellyt kattavasti kirjoitettujen omaelämäkertojen hyödyntämistä laadullisen tutkimuksen aineistona. Jeja-Pekka Roosin *Suomalainen elämä* (1987) oli aikanaan ohittamaton klassikko tutkittaessa kirjoitettujen omaelämäkertojen välisiä kokemuksellisia sukupolvieroja. Yhteiskuntatieteissä elämäkertahaastattelut ovat edelleen tärkeä tiedonhankinnan tapa (Eskola ym. 2017).

Etnologisissa tieteissä elämäkerta-aineistoja on lähteenään hyödyntänyt esimerkiksi Kirsi-Maria Hytönen väitöskirjassaan ”*Ei elä-*

määni lomia mahtunut.” Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana (2014) osana koke-mushistoriallista tulkintakehystä. Aineistonaan Hytösellä on ollut useiden eri perinnearkistojen tallentamaa kirjoitettua muisteluker-rontaa, jolloin myös arkistojen väliset ideologiset erot tavassa kuvata naisten työtä nousevat havainnollisesti esiin. Informanttien itsensä kirjoittamia ja keruuarkistoille lähettämiä kuvauksia voikin pitää kes-keisenä narratiivisten aineistojen tyyppinä suomalaisen tutkimuksen kentässä. Esimerkkeinä vaikkapa Ulla-Maija Peltosen, Jyrki Pöysän, Mari Hatakan ja Anna Hännisen väitöskirjat, joissa käsitellään kirjoi-tettujen muisteluaineistojen pohjalta hyvinkin erilaisia teemoja, esi-merkiksi vuoden 1918 sisällissotaa, metsätyöläisten elämää ja maail-mankuvaa, nykyaikaista rakkautta ja aktiivisen harrastajakirjoittajan perhe-elämää ja kehittymistä kirjoittajana.

Aineiston käsittelytapa ja käytetty metodologia poikkeavat näissä tutkimuksissa selvästi aiemmista, strukturalismista ja kognitiivisesta lingvistiikasta vaikutteita saaneista lähestymistavoista (Apo 1986; Siika-kala 1984; Kaivola-Bregenhøj 1988). Ne ovat lähinnä temaattista si-sällönanalyysiä tai joissain tapauksissa elämäkertakirjoitusten toimi-juutta erittelevää positiointianalyysiä (Pöysä 2009; 2010; Hynninen 2017). Asetta narratologisempi, muun muassa muistelukirjoitusten fokalisaation (näkökulmaisuu-den) tyyppieihin ja bahtinilaisiin gen-reihin keskittyvä tutkimus elämäkertakirjoituksista on Ulla Savolai-sen väitöskirja *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakko-lapsuuden muistelukerronnan poetiikasta* (2015). Kaikki edellä mai-nitut tutkimukset todistavat samalla kertomustutkimuksen monitie-teisyydestä. Ideoita ja käsitteitä haetaan eri tieteenalojen piiristä, eikä voidakaan puhua yhdestä, etnologisesta tai folkloristisesta analyysi-tavasta. Toisaalta aineistojen erityislaatu tuottaa tarkastelulle myös omanlaisiaan ratkaisuja.

Etnologista ja folkloristista lähestymistapaa sivuaa 1970-luvulta alkaen omana monitieteisenä tutkimusalueenaan kehittynyt muisti-tietohistoria tai suullinen historia (engl. *oral history*). Usein käyte-tään pelkkää muistitiedon käsitettä, jolla on viitattu esimerkiksi sel-laiseen perinnearkistojen kertomukselliseen aineistoon, joka ei ole folklorea. Muistitiedon kertomuksellisuutta ovat käsitelleet kiinnos-tavasti Alessandro Portelli suomennetussa artikkelissaan *Mikä tekee*

muistitietotutkimuksesta erityisen? (Portelli 2006) ja Taina Ukkonen artikkelissaan *Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa* (Ukkonen 2006), jotka on julkaistu Outi Fingerroosin, Riina Haanpään, Anne Heimon ja Ulla-Maija Peltosen toimittamassa antologiassa *Muistitietotutkimus – Metodologisia kysymyksiä* (2006) (ks. myös Pöysä 2020; Savolainen & Taavetti (toim.) 2022). Kirjoitetun muistitiedon narratiivisuutta käsitellään myös monissa kohdin Jyrki Pöysän *Lähiluvun tieto* (2015) -tutkimusta.

Käsitteitä ja analyysiesimerkkejä

Kertomusten ymmärtämisen, kertomusanalyysin ja kerronnan analyysin kannalta keskeistä on ymmärtää kertovan diskurssin kaksitasoisuus: kertomusten tapahtumat sijoittuvat aina toiseen maailmaan kuin kerronta elävässä tilanteessa tai lukutapahtumana. Monenlaisia termejä on soviteltu tämän kahtiajaon nimeämiseksi: voidaan puhua kertomusmaailmasta tai tarinamaailmasta vastakohtana reaalimaailmalle tai käyttää sellaisia kertomusanalyysille tyypillisiä jakoja kuin *fabula/sjuzhet*, *story/plot* tai teksti/diskurssi. Kaikille näille erotteluille on yhteistä *kerronnan maailman* (missä kertomusta kerrotaan ja tulkitaan) ja *kertomuksen maailman* (kertomuksen tapahtumien taso) erottaminen toisistaan.

Astetta filosofisemmassa hengessä voitaisiin todeta, että kertomukset muodostavat aina ontologioita eli maailmoja, jotka erottuvat tavalla tai toisella kertomusten esittämisen ja vastaanoton ”täällä olon” (saks. *Dasein*) maailmasta ainakin ajallisesti (arkikerronta äskettäin tapahtuneesta). Kertomukset ovat erityisesti ihmisille ominainen kulttuurinen keino ajatella ”toisaalla oloa” ajassa ja paikassa. Toisinaan eläintenkin voidaan katsoa kertovan jotain viestiessään toisilleen tai ihmisille uhkaavasta vaarasta tai uusista ruokavarastoista jossain lähetyvillä (Thompson 2019; Meijer 2019). Ihmisille kertomukset ovat kuitenkin myös keino ajatella ”toisin olevaa” tai ”ei-olevaa”, sillä kertominen ei ole sitoutunut meitä ympäröivän maailman todellisuusehtoihin. Kertomukset tekevät mahdolliseksi *kulttuurisen mielikuvituksen* eli puhumisen olennoista ja tapahtumista, jotka liittyvät ihmisten välittömän kokemusmaailman ulkopuolella oleviin

entiteetteihin, esimerkiksi uskonnollisiin ja muihin tuonpuoleisiin todellisuuksiin.

Haastattelussa tai keskustelussa suullisesti esitetyille kertomuksille on ominaista niiden luonne puheenvuoroina: keskusteluanalyysin näkökulmasta kertomukset muodostavat puheen kontekstissa poikkeuksellisen pitkäkestoisien diskurssijakson, jonka aloittaminen edellyttää puhujilta sopimista tällaiselle jaksolle annettavasta tilasta. Erityisesti tämä koskee arkisia puhetilanteita, joissa puheenvuorojen vaihtuminen tapahtuu spontaanimminkin haastatteluissa. Koska pitkille monologeille ei aina ole keskustelussa tilaa tai kuulijoiksi ehdolla olevat eivät halua kuulla pelkkää yksinpuhelua, kertomusten aloittamista edeltää aina neuvottelu siitä, voidaanko kertomuksia kyseisessä tilanteessa esittää. Usein tällainen neuvottelu tapahtuu puhujan ja kuulijoiden sitä edes tiedostamatta (Routarinne 1997).

Kertovan puheenvuoron poikkeuksellisuus helpottaa myös sen ymmärtämistä, miksi ihmiset todella harvoin, jos koskaan, esittävät esimerkiksi elämäkertansa yhtenä kertomuksena (Portelli 1998). Tavallisempaa on esittää omasta elämästä kuvauksena fragmentteja, tapauksia tai tapahtumia – pieniä kertomuksia (Bamberg & Georgakopoulou 2008) – joiden arvellaan olevan juuri kyseisessä tilanteessa relevantteja kuulijoiden ja puhujan kannalta. Tällaiset pienet kertomukset esitetään yleensä kommentteina keskustelun puheenaiheisiin tai keskustelussa aiemmin esitettyihin kertomuksiin. Haastattelutilanteiden palkitsevuus haastateltavan kannalta voikin piillä siinä, että hänellä on haastateltuna ensimmäistä kertaa tilaisuus puhua itsestään niin pitkään kuin haluaa.

Keskusteluanalyysin piirissä on tehty kiinnostavaa kerronnan tutkimusta, jossa Labovin mallissa esitetyille kertomusosille, erityisesti mallin alussa ja lopussa oleville, on löydetty kerrontatilanteen kannalta tärkeä tehtävä kertomuksen merkitsemisessä osaksi diskurssia: milloin kertomus alkaa – ”sopiiko teille, että kerron tästä?” – ja milloin kertomus loppuu – ”sen pituinen se, mitä mieltä olitte?” Toisaalta myös kerronnan keskelläkin voidaan viitata puhetilanteen maailmaan keskeyttämällä kertojaa ja kysymällä tältä selitystä epäselväksi jääneisiin kohtiin. (Routarinne 1998.) Folkloristien tutkimissa perinteisissä kerrontayhteisöissä keskeyttelyistä ja kommentoinneista on muodostunut elimellinen, yleisöä viihdyttävä osa kerrontaa (Dégh 1989).

Positiointianalyysin (esim. Harré & Moghaddam 2003) näkökulmasta on kiinnostavaa, miten kerrontatilanteen neuvotteluilla viestitään sekä puhujien ja kuulijoiden keskinäistä suhdetta että suhdetta kolmansiin, poissaoleviin puheen kohteisiin. Voitaisiin hahmotella eräänlaista *kerronnan asemointianalyysia* (ks. Pöysä 2009), joka käy erityisen kiinnostavaksi esimerkiksi silloin, kun kuulijoiksi positioidut eivät jaakaan puhujan tulkintoja ja pyrkivät keskeyttämään tai korjaamaan tätä esityksen kuluessa. Myös näennäisen ongelmattomina soljuvat keskustelut voivat tarkemmin analysoitaessa paljastaa osallistujien keskinäisissä asemoinneissa merkittäviä eroja. (Pöysä 2010a.)

Kerronnan vuorovaikutuksessa avautuvaa neuvottelua voi dokumentoida äänittämällä tai videoimalla. Dokumentointi voidaan myös toteuttaa pelkästään havainnoimalla tilannetta ja kirjoittamalla jälkeensä päin kenttäpäiväkirjaan muistiin puheenaiheet, keskustelun kulku ja muut vuorovaikutukseen liittyvät huomiot. Tutkiakseen kerrontaa ei siis tarvitse äänittää kaikkea: myös keskustelutilanteiden *havainnointia* voi käyttää lähteenä tutkimuksessa. Se on usein myös eettisesti parempi ratkaisu kuin salaäänitys. Avoimesti tapahtuva nauhoittaminen ei ole keskustelutilanteen luontevan kulun kannalta paras ratkaisu, sillä tallentimesta ja sen kautta kuulijoiksi potentiaalisesti muodostuvista kolmansista tulee yksi keskustelutilanteen osallistuja, jonka läsnäolo voi häiritä haastateltavaa.

Etnologisen analyysin kannalta kiinnostavaa kerrontaa voidaan esittää myös suullisten keskustelujen ulkopuolella. Kaunokirjallisuus ja muut ei-suullisen kerronnan väylät edellyttävät kerronnan ymmärtämistä abstraktimpana, tekstin tuottamana tapahtumana, jossa ei tarvitse olla läsnä fyysistä kertojaa. Tällainen subjekti on kuitenkin hahmoteltavissa *tekstin* (tässä väljästi ymmärrettynä, useiden kertomusanalyysin suuntausten tapaan) taakse, sen tuottajaksi ja tekstin edustamien ajatusten lähteeksi. Tällainen subjekti voi olla yhden tekijähenkilön sijasta myös joukko. Monien tekstien taustalla oleva tai sinne analyysissä konstruoitu subjekti koostuu itse asiassa monista toimijoista, esimerkiksi elokuvan kohdalla käsikirjoittajasta, ohjaajasta, leikkaajasta ja monista muista elokuvan tekemiseen osallistuneista henkilöistä, mahdollisesti jopa elokuvan rahoittajasta.

Ideologia-analyysin suuntaan kallistuvien diskurssianalyysin suuntausten (ns. kriittinen diskurssianalyysi) tapaan voitaisiin pu-

hua abstraktimmin tekstien kannattelemista diskursseista, jotka positioidivat katsojiaan tai ohjaavat lukijoitaan tiettyyn lukutapaan. Tätä purkavana tulkinnallisena lähtökohtana kannattaa kokeilla myös vastakarvaan lukemista tai vastustavaa lukemista eli tarjotun tulkit-sijaposition kiistämistä tai kyseenalaistamista (Fetterley 1978; Rojola 2004, 39–40). Näin esimerkiksi itseään sivistyneinä pitävät ihmiset saattavat katsella tiedostavasti ”Kauniit ja rohkeat” -saippuasarjaa nauttien sen triviaalisuuksista.

Erästä usein hyödynnettyä, populaarille elokuvalla tai mediatekstilille ominaista vastaanottajalle tarjottua tulkintaa maailmasta voi kut-sua ”patrioottiseksi perhediskurssiksi”, jollainen löytyy monien suu-relle yleisölle suunnattujen Hollywood-tuotantojen taustalta niiden ideologisena viitekehystenä. Yksi mahdollinen analyysitapa voikin olla tällaisten diskurssien nimeäminen ja tarkempi kuvaaminen ai-neiston avulla, sisällönanalyysin keinoin, tarkastellen vaikkapa vain yhtä elokuvaa tai kirjaa sitä *lähilukien* (Pöysä 2010b; 2015). Lähiluen-nan vaiheessa keskitytään vertailun ja kontekstoinnin sijasta pelkäs-tään tekstistä ilmenevään. Joskus lähiluenta tuottaa myös yllätyksiä, kun tekstistä puuttuu sinne etukäteen kuviteltu asia tai tekstissä on-kin jotain sellaista, mikä ohitettiin ensimmäisessä luennassa.

Kertomusten tarkastelu osana niitä ympäröiviä diskursseja helpot-taa sen ymmärtämistä, miksei ole tutkimuksellisesti erityisen suosi-teltavaa käyttää kertomuksen, kertovuuden, narratiivisuuden tai nar-ratiivin kaltaisia käsitteitä liian epämääräisesti. Erityisen huolellinen kannattaa olla tehdessään empiiristä analyysii tai tulkintaa omasta aineistostaan: ei ole samantekevää, onko jokin tekstin tai keskustelun osa kertomusta vai ei (tästä tarkemmin Pöysä 2015, luku 3: Monita-soinen narratiivisuus). Kertomusteorian näkökulmasta keskustelussa tai haastattelussa läheskään kaikki ei ole kertomusta: keskustelussa on aina mukana myös neuvottelua keskustelutilanteen osapuolia muulla tavoin koskettavista asioista ja paljon muuta puhetta, jota ei voi pitää narratiivisena. Tässä yhteydessä voitaisiin puhua *mikroanalyttisestä* lähestymistavasta narratiivisuuteen.

Toisaalta on syytä myös arvioida kriittisesti, onko narratiivisuuden tarkastelu tekstin tasolla oleellista, eli onko kertomuksen osana sa-nottu jotenkin eri tavalla merkityksellistä kuin muu osa diskurssia. Jos näin ei ole, mitä hyötyä silloin olisi kertomusaiheiden tai kerto-

musten tunnistamisesta muille kuin kertomustutkijoille tai folkloristeille, joiden erityistaitona on erotella arkistoitavia ”toisintoja” (kertomusten variantteja) muusta aineistosta. Kertooko kerronnallisen aineksen olemassaolo enemmänkin tilanteen luonteesta, jolloin kertomusten sisällä ja ulkopuolella puhutun välinen erottelu ei itsessään olisi kovin merkityksellistä. Kertomuksellisuus voi olla myös yleisempi diskurssin ajallisuutta jäsentävä ominaisuus, jolloin voitaisiin vastaavasti puhua *makroanalyttisestä* lähestymistavasta erotuksena lähiluvun tuottamalle mikroanalyttiselle tekstintulkinnalle. Kertomuksellisuus on tällöin osa ajallisuuden kokemusta, sisäistä (Husserl) ja ulkoista (Heidegger) (Ricoeur 1990, 4), ei sidottua tekstiin tai edes kertojaan.

Edes romaania ei voi pitää kokonaisuudessaan kertomuksena. Lisäksi erilaisia (post)modernistisia kaunokirjallisuuden lajeja luonnehtii niiden pyrkimys irti juonellisuudesta, jota pidetään vastaanottajalle helpon, Roland Barthesin kirjassa ”S/Z” (1970) esitetyn termin *lisible*-tyyppisen (engl. *readerly*) kertovan tekstin ominaisuutena. Vastakohdan sille muodostavat helppoa luettavuutta ”vastustavat” ja sitä kautta lukijan ymmärrystä syventämään pyrkivät *scriptible*-tyyppiset (engl. *writerly*) tekstit. Taiteellisesti orientoituneet tekstit ovat tyyppillisesti jälkimmäistä laatua, arkipäivän kommunikatio ja mediatekstit taas ensimmäistä.

Lähiluennan (engl. *close reading*) metodin yhtenä tavoitteena on automatisoituneen, ”helpoimman” tulkintatavan rikkomisen pyrkimällä *sulkeistamaan* (fenomenologian termi *epokhe*) kaikki tarkasteltavaan tekstinosaan liittyvät valmiit tai helpot tulkintamallit ja keskittymään vain tekstistä löytyvään sisältöön ja muotoon (Pöysä 2010b, 2015). Vannoutunut kontekstuaalisti ajattelee, ettei tämä ole edes mahdollista: merkitykset eivät rajaudu yksittäisiin sanoihin. Sulkeistaja ajattelee kuitenkin, että tällainen tulkinnallinen liike on järkevä tutkimuksen jossakin vaiheessa, vaikka se ei periaatteessa olisikaan mahdollista. Tekstien tulkinta on niin täynnä muualta tuotua ”rojuja”, että kohteeksi valitun, rajatun kokonaisuuden huolellinen puntarointi eri puolilta vie tutkimusta eteenpäin – jos ei lopullisena päämääränä niin ainakin yhtenä tulkinnallisena liikkeenä, tutkimuksen vaiheena.

Kertomusten aika ja kerronnan hyvyys

Kertomukselle omana diskurssityypinään ovat keskeisiä aika ja ajanilmaisut. Kertovan tekstityypin (lingvistiikan termi, jota ei tule sekoittaa genreen) erottaa muista yleisistä tekstityypeistä (kuvaileva, erittelevä, argumentoiva ja ohjaava tekstityyppi) nimenomaan temporaalisten ilmaisujen määrä ja monipuolisuus. Toki kertomuksellisuutta ja ajallisuutta esiintyy paikoittain muissakin tekstityypeissä ja niiden piirteitä vastaavasti kertovassa tekstityypissä, mutta pääsääntöisesti kertova tekstityyppi on hyvinkin selvästi erotettavissa muista tekstityypeistä kronologisuutensa ja ajan ilmaustensa perusteella. Kertovaa tekstityyppiä on myös arveltu perustavaksi, ensimmäiseksi tekstityypiksi ihmiskielen historiassa. Sen rinnalla kielellisestä alkuperäisyydestä voisi kilpailla ehkä vain ostensiivinen nimeäminen (engl. *deixis*), esimerkiksi kalliomaalauksen hirven osoittaminen ja hirven nimen lausuminen ääneen. Kertovan merkityksenannon näkökulmasta yhtä perustavaa on shamanistisille riiteille sukua oleva mimeettinen kehoteatteri, esimerkiksi kurjen tanssiminen hantien kansanteatterin piirteenä (oma havainto Joensuussa vuonna 1992 vierailleen esiintyjäryhmän näytelmistä, vrt. esim. Moring 1992).

Kertomusteorian näkökulmasta kiinnostavaa on se, että kertomusten kronologisuus, tapahtumien ajallinen peräkkäisyys, ei ole välttämättä suoraviivaista. Esimerkiksi keskustelun osana esitetyssä kertomuksessa voidaan kerronta aloittaa vaikkapa tapahtumien keskivaiheilta, dramaattisimmasta kertomuksen käänteestä ja palata sen jälkeen selostamaan tapahtumia alusta alkaen. Toisaalta monet salapoliisiromaanit tai television rikossarjat voivat aloittaa kertomisen tapahtumien loppupuolelta, kun rikoksen tekijä on jo tiedossa (mutta ei paljastettu katsojalle), ja sen jälkeen selvittää erilaisia mahdollisia tapahtumalinjoja rikoksen takana. Yksinkertaisen kronologian rikkomisella tavoitellaan usein jännityksen tai jännitteen (engl. *suspense*) tuottamista, joka on yksi kertomusten kerrottavuuden (engl. *tellability*) lähtökohdista. (Beecher 2007; Rabkin 1973; Baroni 2014; Savolainen 2017.)

Monissa kertomuksissa myös ennakoidaan tulevaa nykyhetken näkökulmasta: mitä tapahtuu, jos teen näin; miten elämäni tulee jat-

kumaan tästä eteenpäin; kannattaako minun toimia näin, jotta pääsen haluamaani tavoitteeseen. Kertomusten kaksitasoisuuden periaate nouseekin kertomusten mikroanalyysissa tärkeäksi mielessä pidettäväksi kertomusten piirteeksi: vaikka omaa todellisuuttamme muistutavassa maailmassa tapahtumat etenevätkin loogisessa järjestyksessä (kertomusmaailman taso), niiden kertominen voi tapahtua missä hyvänsä järjestyksessä. Vasta lukija ja kuulija muokkaavat kertomuksesta ajallisesti etenevän loogisen kokonaisuuden, jos sille sellainen ylipäättään on ajateltavissa (vastakohtana ovat akroniset kertomukset, joista tällainen järjestys lähtökohtaisesti puuttuu; Genette 1980; Cortazzi 1993). Monissa postmoderneissa romaaneissa kronologinen tulkinta on tarkoituksella tehty mahdottomaksi esittämällä tapahtumille vain vaihtoehtoisia tulkintoja, joiden välille ei halutakaan esittää yhtä oikeaa ratkaisua. Lukija on kuin amerikkalaisen oikeussalin valamiehistön jäsen, joka yrittää saada selkoa erilaisten todistajanlausuntojen totuudenmukaisuudesta jokaisen todistajan esitettyä tapahtumat omalta kannaltaan, yleensä itselleen edullisessa valossa. Elokuviissa tällaista moninäkökulmaista kerrontaa on sovellettu esimerkiksi Quentin Tarantinon *Pulp Fiction*issa (1994). Tutkimuksessa lähimmäs arkitodellisuudelle ominaista moninäkökulmaisuuutta tullaan Oscar Lewisin tutkimuksissa meksikolaisperheiden elämästä, eri perheenjäsenten näkökulmasta kerrottuna (Lewis 1975).

Kertomusmaailman kronologian ja kerrotun kertomuksen keskinäinen vertailu voi auttaa löytämään myös aukkoja, vaiettuja kohtia, joista ei jostain syystä puhuta lainkaan. Näin tulkinnassa päästään lähemmäs puhujan diskurssissa piiloon jääviä syvätasoja, jolloin on mahdollista pohtia kerrotun ulkopuolelle jäävien kokemusten merkitystä. Erilaisten vaikenemisen kulttuurien tutkimus osoittaa, että kokemuksilla ei aina tarvitse olla kertomusmuotoa ennen kuin niiden kertomiselle avautuu paikka esimerkiksi yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa. Suomessa paraatiesimerkki vaikenemisen kulttuurista on vuoden 1918 tapahtumat ”punaisten” puolella olleiden kokemana. Luultavasti myös osa toisessa maailmansodassa mukana olleiden kokemuksista on laskettava tällaiseen vaikenemisen kulttuuriin: lähekkään kaikki eivät halunneet puhua kokemuksistaan edes läheisilleen, vaikka unissaan olisivatkin niistä hourineet. Vaikenemiseen saattoi liittyä myös häpeää, joka esti kokemuksista puhumisen tai ehkä

jopa niiden muistamisen, esimerkkinä toisen maailmansodan lopussa sodan hävinnyttä osapuolta edustavat Suomen saksalaiset, jotka rauhansopimuksen mukaisesti internoitiin (näistä ks. Savolainen 2017).

On myös syytä muistaa, etteivät kertomukset aina ole puhujien tai kuulijoiden kannalta myönteisiä ja siksi kerrottavia. Narratiivisen käänteen jälkeisessä maailmassa narratiivisuutta on pidetty jotenkin itsestään selvästi positiivisena seikkana (Meretoja 2017 käyttää kertomusten kritiikittömästä ihailusta termiä narrativismi). Tätä kysymystä on vakavammin pohdittu vasta viime vuosina kertomustutkijoiden keskuudessa: huomiota on alettu kiinnittää kertomuksen vaaroihin, esimerkiksi narrativisoinnin kautta tapahtuvaan leimaamiseen ja suoranaiseen valehtelemiseen (Meretoja 2017; Mäkelä & Karttunen 2020; Mäkelä ym. 2020). Juoruiluksi kutsuttu henkilökohtaisen kerroksen muoto toimii usein seläntakaisena valtapoliittikkana, johon juoruilun kohteilla on vain vähän mahdollisuuksia vaikuttaa. Huhut välittävät taas kollektiivisia pelkoja tilanteissa, joissa varmaksi uskottua virallista tietoa ei ole saatavissa. Huomiota on kiinnitetty myös valeuutisiin, joiden sepittäjien väitetään pystyneen ohjailemaan kokonaisten kansakuntien historiankulkua. Sodassa ja politiikassa ensimmäinen uhri on totuus.

Kohti narratiivisen analyysin käytäntöä etnologiassa

Edellä on nostettu kertomustutkimuksen laajasta tarjonnasta esiin vain joitakin, etnologian kannalta keskeisimpiä kysymyksiä. Rajauksen lähtökohdana voi pitää aineistoja, joita kulttuurien tutkijat tuottavat tutkimustensa lähtökohdaksi. Millaisin aineistoin tutkijat ope-roivat? Mikä on niiden narratiivisuuden aste? Haastattelut, kirjoitetut omaelämäkerralliset kuvaukset ja omakohtaista havainnointia korostavat kenttätöet tuottavat laadullisia tutkimusaineistoja, joissa narratiivisuus on usein keskeisessä roolissa. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että tällaiset aineistotkaan eivät yleensä ole kokonaisuudessaan narratiivisia, vaikka tällainen puhetapa onkin yleistynyt haastatteluja hyödyntävässä monitieteisessä tutkimuksessa, osana tutkimuksellista ”narrativismia” (vrt. edellä).

Toisaalta narratiivisuuden tarkastelu makrotasolla, esimerkiksi uutisvirtaa jäsentävinä metakertomuksina tai esikuvallisia elämäntukkuja esittävinä mallitarinoina, saattaa avata kokonaan toisenlaisia näkökulmia narratiivisen analyysin tutkimukselliseen hyödyntämiseen. On muistettava, että metakertomukset ja mallitarinat ovat tutkijan laajasta tapausjoukosta konstruoimia representaatioita. Mikroanalyysin empiirisen täsmällisyyden sijaan päädytäänkin toisentyyppeihin tutkimuksen validisuutta koskeviin lähtöoletuksiin. Tämä ei ole välttämättä huono asia, vaikka tulokulman toisenlaisuus onkin tärkeää tiedostaa jo tutkimuksen lähtökohtia mietittäessä.

Strukturalistisessa ”kertomustieteessä” eli narratologiassa on jo vuosikymmeniä sitten kehitetty käsitteellisesti monimutkaisia analyysitapoja. Niihin ei kuitenkaan ole edellä paneuduttu sen tarkemmin niiden monilta osin vanhentuneen luonteen tai etnologin tarpeisiin liiallisen spesifisyyden takia. Edellä on viitattu joihinkin kertomusteorian näkyvimpiin edustajiin, esimerkiksi strukturalistisen narratologian klassikoihin (Vladimir Propp, Claude Lévi-Strauss) ja narratiivisuudesta kiinnostuneihin lingvisteihin (William Labov, Toolan 2001). Suomenkielisiä esityksiä narratologiasta on aivan viime vuosiin asti ollut tarjolla vain muutamia, kuten Mervi Kantokorven ja kumppaneiden *Runousopin perusteet* (1990) ja sen taustalla olevan narratologisen ajattelun perinpohjaisempaa esityksenä Slomith Rimmon-Kenanin *Kertomuksen poetiikka* (1991). Etnologisen kertomusanalyysin kannalta molempia voi pitää liikaa kaunokirjallisiin teksteihin keskittyvinä. Audiovisuaalisen kerronnan tutkijalle on myös tarjolla erillinen oppaansa (Bacon 2000), samoin median narratiivisuuden tutkijalle (Virtanen ym. 2020). Narratiivisessa tutkimuksessa on 1990-luvun alun jälkeen tapahtunut myös paljon kehitystä erityisesti luonnollisten ja ”luonnottomien” kertomusten (esim. Fludernik 2002; Hatavara ym. 2010) ja sosiaaliseen mediaan sijoittuvan tekstuaalisen ja visuaalisen kerronnan osalta (esim. Döring ym. 2016).

Erään aamukahvikeskustelun anatomia

Seuraavaksi tarkastellaan esimerkinomaisesti yhtä narratiiviselle analyysille luontevasti avautuvaa aineistotyyppiä eli haastattelua ja siinä

esiintyvää kerrontaa. Lähtökohdan narratiiviselle analyysilleni tarjoaa 26 minuutin mittainen älypuhelimella tehty tallenne aamiaispöytäkeskustelusta kotonani Joensuussa syyskuussa 2019. Haastattelutilannetta voi pitää varsin tavallisena arkisena puhetilanteena, jonkin muun toiminnan (syömisen) ohessa tapahtuvana, ei kertomiseen eksplisiittisesti fokuosineena. Haastattelun aikaan olen parhaillaan kirjoittamassa tätä tekstiä ja mieltäni vaivaa kysymys siitä, millaista narratiivista analyysia etnologisessa tutkimuksessa voitaisiin soveltaa haastatteluaineistoihin. Vieraanani on Kalevi (litteraatiossa puhuja ”K”), ja keskustelemme puuroa syödessämme ja kahvia juodessamme niitä näitä ympäröivästä todellisuudesta, ilmastosta, sienistä ja puista, musiikista, elämäkerrallisesta kirjoittamisesta ja ruuasta. Olen pyytänyt Kalevilta luvan käyttää nauhoitusta tutkimusaineistona. Keskustelukumppanini nimi on muutettu hänen anonyymiteettinsä varmistamiseksi.

Nauhoituksen alussa selitän keskustelukumppanilleni nauhoituksen tarkoitusta. Olen litteraation luettavuutta parantaakseni jättänyt merkitsemättä litteraatioon tauot, intonaation ja äänensävyyn erityispiirteet, kommunikaatioon oleellisesti liittyvät suorat viittaukset ympäröivään todellisuuteen ja päällekkäispuhunnan tilanteet – kyse ei siis ole oikeaoppisesta keskusteluanalyttisestä litteraatiosta (näistä tarkemmin esimerkiksi: Seppänen 1997b; Ruusuvoori & Nikander 2017).

(Yskimistä, kolistelua)

J (Jyrki): Laitoin vähän, laitoin vähän maitoo, tohon puuroon, kerran käytin maitoo tos, kaikki ei maitoo niin haluu, tulee vähän pehmeemmän makusta

K: Joo niin on

J: Vähän salaaänitän mejän aamukeskustelua, mä voin vähän mieltii, mitä täs vois olla analysoitavaa, heh-heh

K: Niinku otat, nauhalle vai?

J: Mie otan, kännykkään, niin mie voin vähän mieltii, sillai, kun pitäs, ku ei millää meinaa keksii, et miten niiku, vaikka niiku narratiivisuudesta paljo puhutaan, mut miten siel sitä sit niiku oikeestaa, hyödyntää, tutkimuksessa, enemmän niiku sellain, must sellain, sellain populaari teema ja aihe, mut en oo nähny niiku hyvii sellasii analyysii hirveetä määrää

K: Joo, okei, siis tavallaa niiku, et miten, pitäs haastattelemalla kaivaa, uutta mielenkiintosta tietoo

J: Nii enemmän niiku siin tiedos, narratiivisuutta kun tutkitaan niin siinä tutkitaan vähä niiku sitä muotoo, nii ehkä siinä niiku sellanen haastattelu, missä ihmiset saa kertoa elämästään aika vapaasti, eikä oo sillee hirveen tiukka kysymyslista, haastattelun, nii se on niiku itessä hyvä tapa, saada niiku kiinnostavaa informaatioo, et siin mieles se mut, ehän siin o hirveen niiku teoreettisesti mitään hirveen, semmosta narratiivisuutta, vaan kerrotaan elämästä

K: Niin-no, kyllä, joo, kysymykset on tärkeitä

J: Nii

K: Riippuu miten, jos lähtee kysymykset edellä, niin, sitte ainakin joo, sillä on suuri merkitys. Se on vähän niiku terapiassakii, onks terapeutti sillee, ei se istu sohvalla, mut asiakas istuu, et onks se silleen aktiivinen tilanne vai passiivinen tilanne. Tai siis molempia vaihtoehtoja löytyy

J: Joo, kyllä varmaan joo

K: Ja ääripäitäkin löytyy

Olen haastattelun analyysissä kiinnittänyt huomiota kerronnallisten jaksojen esiintymiseen (tai esiintymättömyyteen) keskustelussa ja yleisemmin kerronnallisuuden merkityksiin tällaisessa tutkimusaineistoksi tarkoitettussa nauhoituksessa. Keskustelun kulku etenee teemoittain osapuulleen seuraavasti:

1. Keskustelua puhetilanteesta ja nauhoittamisesta
2. Keskustelua perheterapiasta
3. Keskustelua munakkaasta, jossa on paistettua tomaattia ja herkkusieniä
4. Keskustelua sienistä ja niiden terveysvaikutuksista, herkkutattien mausta, kesän kuivuudesta, kangassienistä ja niiden säilömisestä suolamalla, haapa- ja leppärouskuista, sienten ryöppäämisestä
5. Keskustelua Kalevin musiikkiharrastuksista
6. Keskustelua apurahoista ja niiden hakemisesta
7. Keskustelua kalliomaalauksista, maalausmallien akustiikasta ja sen tutkimuksesta
8. Keskustelua musiikin tekemisestä, äänittämisestä, vanhojen kännyköiden käyttämisestä tallentimina sekä säveltämisestä
9. Keskustelua meneillään olevista kirjoitustöistä, kirjoittamisesta, vetäytymisestä kirjoittamaan, omista kirjoitusharrastuksista, elämäkertakirjoittamisesta, Pepi Reinikaisesta, kirjoittajakoulutuksesta ja somekirjoittelusta
10. Keskustelua veganismista ja ruuan tuotannosta
11. Keskustelua kalastamisesta ja katiskavarkaudesta
12. Keskustelutilanteen lopettelu, keskustelua tilanteen narratiivisuudesta

Keskustelutallennetta kuunnellessa huomion kiinnittää aiheiden polveilu. Polveilu ei kuitenkaan ole sattumanvaraista: jokaiselle assosiativiselle kytkennälle on osoitettavissa lähtöpiste, joka voi olla edeltävässä keskustelussa tai ympäröivässä todellisuudessa, esimerkkinä aamiaiseksi syöty munakas, jonka pohjalta lähemme keskustelemaan sienistä. Keskustelussa on osoitettavissa myös eräänlaisia makrotopiikkeja, jotka yhdistävät useampia puheenvuoroja (sienet, musiikki, kirjoittaminen, ympäristöasiat). Makrotopiikit ovat yleensä jonkin teeman käsittelyä eri puolilta siten, että molemmat puhujat tuovat aiheeseen aina oman lisänsä, josta toinen taas jatkaa eteenpäin tai palaa aiemmin käsitelyyn näkökulmaan uusin esimerkein.

Olen keskustelutilanteessa tarkoituksellisesti yrittänyt välttää kyselemistä, keskusteluttamista ja kerrotuttamista, ettei nauhoituksesta tulisi liian haastattelumainen. Tällainen asetelma saattaisi myös tuntua aamiaispöydässä kiusalliselta. Jonkinlainen orkestroivan juontajan rooli itselleni kuitenkin lankeaa, olenhan ehdottanut keskustelun tallentamista ja pyytänyt lupaa sen käyttämiseen tutkimusaineistona.

Onko kyseessä haastattelutallenne vaiko pelkkä keskustelu? Haastattelumaisuus näkyy selvimmin kohdassa, jossa käänän keskustelun kulun kysyessäni Kalevin musiikkiharrastuksista, vaikka aiemmin olemme puhuneet sienistä. Muuten haastatteluun viittaa ehkä ainoastaan se, että kerron tallentavani keskustelun ja käyttäväni sitä tutkimusaineistona. En juurikaan ohjaile keskustelua muuten kysymyksilläni vaan osallistun aiheiden polveiluun omilla puheenvuoroillani, kulloinkin käsiteltävänä olevaa temaa työstäen.

Onko kyse narratiivisesta haastattelusta? Haastattelun kuluessa esitetyt viittaukset aiempiin kokemuksiin ovat lähinnä lyhyitä viittauksia, mainintoja ihmisistä, joilla on ollut jokin keskustelun kannalta relevantti kokemus tai jotka liittyvät jollakin tavalla meidän omaan elämäämme. Tällaisten allusiivisten, viittauksenomaisten ”kertomusten” rinnalla keskustelun puhe koostuu lähinnä viittauksista meitä ympäröivään lokaaliseen tilanteeseen (puuro), yleisten totuuksien tuottamisesta jostain luetun tai kuullun tiedon pohjalta (huomaan helposti oman taipumukseni väljään ”besserwisserismiin”) ja ”voisi/pitäisi tehdä” -puheeseen. Arkipuheessa tuotetaan näin erilaisia modaaliteetteja, olemisen tapoja. Keskustelu ei oikeastaan missään vaiheessa muutu kertomusmonologiksi, lieneekö syynä sitten se,

että olemme vain kaksin eikä tapahtumien konteksteja tarvitse alkaa avaamaan suuremmalle yleisölle. Yksi mahdollinen arkikerronnan syy voi olla nimenomaan kokemuksen kehystäminen sellaista kuulijakuntaa ajatellen, joka ei tunne tapahtumien taustalla olevia sosiaalisia suhteita.

Edellä oleva koskee narratiivisuuden tarkastelua tekstin tasolla, mikronäkökulmasta. Makrotasolla, meta- tai ekstratekstuaalisella tasolla tarkasteltuna, kolme keskeistä kerronnallisuuden näkökulmaa nousevat esiin arkikeskustelunomaisessa puhetilanteessa (tässä pohjana ovat myös muistinvaraiset havaintoni, ei pelkkä tallenne, vaikka sekin lopussa kytkeytyy laajempaan metatekstuaaliseen kehyykseen). Yksi metatekstuaalisen narratiivisuuden näkökulma kytkeytyy aiempiin keskustelunaiheisiimme tuona viikonloppuna. Toinen meta-narratiivisuuden taso liittyy yhteiseen, paljon edellistä pidempään historiaamme, erilaisiin tapaamisiin kansanperinteen tallentamisen ja tutkimuksen tiimoilta. Näiden pohjalta meillä on keskusteluhetkellä olemassa jo jokin käsitys toisistamme. Käsitys ei ehkä ole hirveän kattava, mutta alustavasti riittävä keskustelujen ja yhdessäolon perustaksi. Keskustelun teemat liittyvät kuitenkin pääasiassa siihen, mitä olemme puhuneet edellisenä päivänä tai sitä edellisenä iltana, jolloin Kalevi saapui vieraakseni Joensuuhun. Yhteinen historiamme toimii näille keskusteluille ikään kuin moraalisenä kehyyksenä: tiedämme, mistä asioista olemme kiinnostuneita ja mihin sävyyn olemme vastaavista asioista puhuneet aiemmin, vaikkamme enää muistaisikaan, mihin keskustelutilanteisiin tällainen tieto perustuu.

Henkilökohtaisella tasolla metanarratiivisuus muodostuu potentiaalisesti kaikista niistä tapaamisista ja keskusteluista, joita olemme Kalevin kanssa aiemmin käyneet yhdessä, ja toisaalta näiden viime päivien keskustelunaiheista ja kyseisen viikonloppun muodostamasta siihenastisesta ”narratiivista”, tapahtumien ja puheiden kulusta, joka myös kehystää käsittelemämme puheenaiheita. Nauhoitetussa keskustelussa löydän viitteitä näihin metanarratiiveihin. Kerromme myös ”yksinkertaisia kertomuksia”, ja olisin voinut keskustelun aloittamista ehdottaneena myös hyödyntää valta-asemaani pyytämällä Kalevia kertomaan tallennettani varten uudestaan tapahtumista, joista tiedän hänen aiemmin puhuneen tänä viikonloppuna tai joskus aiemmin.

Tämän viikonlopun aikana olemme puhuneet paljon ilmasto- ja ympäristöasioista, puiden kohtelusta ja ruotsalaisen Greta Thunbergin sankarillisesta toiminnasta maailman tärkeimpänä ympäristövaikuttajana. Olemme kommentoineet esimerkiksi uutisia menossa olevalla YK:n ilmastoviikolla (20.–27.9.2019) tapahtuneista mielenosoituksista. Läheskään kaikki tällainen puhe ei ole kertovaa vaan pelkästään muulla tavoin kommentoivaa, ympäröivään todellisuuteen viittaavaa. Minä olen esimerkiksi kertonut Kaleville otsoni-aukkojen palautumisesta kertovasta uutisesta, josta olen lukenut äskettäin sanomalehdestä. Kaleville tieto on uusi, ja yhdessä olemme ihastelleet joukkovoiman merkitystä maailman muuttamisessa paremmaksi paikaksi (sittenkin).

Aiempien puhetilanteidemme ja yhteisen kokemushistoriamme pohjalta voisimme halutessamme myös syventää tai muulla tavalla jatkaa aiemmin käsittelemiämme kertomusaiheita. Muistan aiempien päivien keskusteluista moniakin teemoja, esimerkiksi Kalevin kokemukset erilaisista metsänhoidollisista malleista ja hänen omasta toiminnastaan vanhojen puiden suojelemiseksi. Siitä emme keskustele enää aamiaispyödyssä, vaikka luonto on muuten läsnä monella tavoin. Sen sijaan palaamme vielä Gretaan, jatkona kirjoittamista käsittelevälle teemalle:

J: Kirjoittamiseen liittyy paljon sellast, ite kokee, et ku kirjoittaa paljo sel last tieteellist tekstii, se nujertaa sua, liittyy paljo sellasii kouluajalt sellasii, että on koko ajan arvioitavana, et sä et niiku tavallaa uskalla kirjottaa, saattaa olla nyt tää somekirjoittelu jopa hyväkii, ja voi olla, sanotaa, ihmiset kirjottaa vihapuhetta, mut sehän tulee aika spontaanisti, voi olla et ois hyvä, jos siin ois joku sellanen suodin, et se vasta puolen tunnin päästää lähtee. Sithän joku ehdotti, että ku ihmiset tavallaa, ne niiku uudestaa harkitsis, pistääkö ne ulos sen, mut se on toisaalta aika spontaanii kirjoittamista, ne on ne tunteet on sun sisällä, jonkuuhan ne pitäis käsitellä, ei tarvis ehkä syytää jonkuu viattoman niskaa, mut se viha ja katkeruus mistä ne lähtee, nii se on ihan totta ja sitä sun pitäs niiku ite mieltii, ja kaikkien pitäs mieltii, et tääl on tällasii ihmisiä, jotka on hel-ve-tin katkeria, et mitäs niille tehää, nehän niiku, ne tarvis varmaa jonkinlaista apuu ja toisaalta yhteiskunta hyötyis siitä, et ne niiku, jotenkii niitä terapoitais, otetais huomioon, koska ihan selväst ne on niiku monel, ne kokee, et ne ei oo saannu mitää huomioo osaksee

K: No Thun-, Thunbergin on, ne vanhemmat on sanoneet, et jos ei se tee jotain, poliittista, yhteiskunnallista niin se voi tosi huonosti, se niiku ma-sentuu, et tavallaa niiku, et sit on niiku tutkittukii, että jos ihminen on, niiku, no mun opettajat on niiku sanonnu, että näyttää siltä, että jos ihmi-nen on ympäristöllisesti herkkä, herkkä, niin sen pitää tavallaan palauttaa se, mikä sen aiheuttaa sen ahdistuksen, takasin, tervehtyäkseen, et muu-ten se vaan yksinkertaisesti sairastuu

J: Joo, et tollanen niiku poliittisuus voi olla parantaa itseään

K: Niin, se voi olla terapiaa, suoraa terapiaa

J: Monille ollu ja on edelleenkin, et jotenkii, et ne yrittää olla, ne yrittää tehdä jotain sen asian eteen

K: Eikä vaan alistuu.

J: Ja samal taval just vaikka, toi vegaanisuus on niille niiku sillai, se on nii-ku ihan eri asia, ku kasvissyönti, ku kasvissyönti niiku pohjimmiltaan on sun omaa hyvinvointii, ikäänku palvelevaa, enemmän ittee, mut vegaani-suus taas kyllä enemmän nimenomaan, se lähtee siitä, että mitää eläimii, toisii, ei satuteta, eikä käytettäis hyväksi. Vaikka ne molemmat alkaa sa-moilla kolmella kirjaimella, ne on todella kaukana toisistaan.

Metanarratiivisuus muistuttaa niitä elämäkerrallisia mallitarinoita, joita yhteiskuntatieteilijät ovat tutkineet esimerkiksi koulutusvalin-tojen taustalla vaikuttavina, valintoja ohjaavina tekijöinä. Metanarra-tiivit ovat moneen paikkaan hajautuneita, ajassa eläviä odotuksia, ly-hyempikestoisia (esimerkiksi vaalit ja odotukset niiden tuloksista) tai pidempikestoisia (ilmaston lämpeneminen). ”Suurista kertomuk-sista” 1970-luvulla puhuessaan ranskalainen filosofi Jean-François Lyotard viittasi koulutuksen metanarratiiviin, joka oli jo 1970-luvulla kadottamassa legitimaatiotaan (nyky-yhteiskunnassa kouluttautumi-nen ei välttämättä enää takaakaan parempaa sosiaalista asemaa tai edes työtä).

Aamiaiskeskustelussa olemme käsitelleet metanarratiiveja ruokaan liittyvien teemojen kautta. Ruokateemat ovat samalla kietoutuneet omaan elämäämme monin tavoin, Kalevi on kokeillut Linkola-tyyp-pistä omavaraista elämää, ja minä olen kiinnostunut veganismista uuden tuttavuuteni kautta. Kalevin elämäntapakokeilusta (omaelä-mäkerrallisia muistumia) päädyimme seuraavassa sitaatissa katiska-varkauksien rankaisemiseen ja ympäristöririkoksiin:

(keskustellaan vielä vegaanisesta ruokavaliosta)

J: Ja tänä päivänä oikeestaan ku, joku soijakii on joutumas, vähä niiku mustalle listalle, et sitä kasvatetaa

K: Sen tuotannon takia

J: Joo, niiku metsiä poltetaan ja tuhotaan et saadaan soijapeltoja nii, et kohta täs on niiku, et sul on, kyl mä luulen, et voisit pihastas syödä omenia ja ite viljellä mitä syöt, sä varmaan tietäisit mitä syöt, mut kaikki mikä tulee kauempaa, on heti, siin on niiku, monta prosessii siin matkan varrella ja, ja jotka kaikki on niiku vähän epäilyksenalaisia ja, et se on niiku – –

K: Mä ite viljelin, kokeilin silloin pari vuotta, et tuli kaikki viljeltyy ite, kyl se on tietyst hienoo, tietää että

J: – – haastavaa, noita vois just jotain viljellä tollasta niiku toi artisokka, joka on hyvä kasvamaa, myyrät tykkää siit vähä turhan paljon, mut että niiku, kokonain pelto artisokkaa, se olis aika mahtavaa, ja sit just kaikkii juureksii, perunaa, mitä nyt kasvaa Suomes helposti, mettistä keräillä noit sienä ja,

K: Käy kalassa, ja

J: No kalaa ei kyl sit

K: Ai niin joo, ei voi siin olla et siihen juttuun ei mene, marjat ja sienet

J: Joo, ne varmaan mahtuis vielä, mut kalastaminen ei oikeen enää

K: Se ei taida mennä ihan vegaaniudesta. Emmäkää sillai ehtinny oikeestaan, ku oli aika omavarainen, ehtinny kalaskaa sit käydä, ku se on aika iso ruljanssi lähtee kauas järvelle, ku ei ollu moottorivenettä – –

J: – – ku sä kalastat, sul on aina se verkko, ei voi pitää kauheen montaa päivää, täytyy nostaa ylös, puhistaa, kalojen irrottelu on niiku työ, se on aika itse asiassa, kokopäivätyötä

K: Niiku saa kuitenkin särkee ja ahventa, mitä sielt tulee

J: Nii ainoo, jos sul on joku katiska siin lähellä. Multahan varastettii yksi katiska, mä en viittinny laittaa nyt sit tonne mitään, jotenkin se kalastusilo sit siitä, ku joku pölli sen.

K: Se on inhottavaa

J: Se oli se hyvä katiska, millä saatiin silloin niitä kuhia ja kaikkee. Mä ostin ihan samanlaisen katiskan. Ei se nyt maksa ku joku satakaksykymppii, mut se vaa jotenkii tuntuu tylsältä, koska ne on tuolla, järvelhän ne on niiku, kuka tahansa voi viedä kenen tahansa kalavehkeet. Se on kuitenkin niiku, pilaa sen fiiliksen, et niiku, joku konna siellä, toivottavasti meni tarpeeseen, mä vähän epäilen että, parhaas tapauksessa semmonen ku kalastaa sillä muutaman kerran ja sit heittää sen tonne järveen ja ei oo mitään naruja ja muuta ja antaa sen olla sit siellä, viitti kuletella mihinkää

K: Sit sinne menee mitä sattuu, mätänee sinne eläimet

J: Joo, sillai niiku mun mielestä erittäin moraalitonta touhua,

K: Nii, o.

J: Täytyis hyvä kertomus kuulla siitä, et miks joku sen varasti, että se ruokki sillä lapsesa ja naapurisa ja pelasti, nii se menee, sit mä ihan hyväksyisin et ookoo, ihan hyvä juttu. Mut kuitenkin joku ahne possu, tai joku välinpitämätön nuorison, edustaja, joka halus pitää vaa hauskaa, et nappailla, kun niitä on helppo vetää sieltä, kun moottoriveneel käyt josain toisel puolel järvee, ei kukaa saa sua koskaa kiinni, kalastat sit toisel puolel järvee, sillä katiskal tyytyväiseen, hienoo

K: Pitäis laittaa joku hälyytys, etsi iPhone, etsi katiska, semmonen äppi

J: Nii sellanen pitäs olla sellanen nappula, jonka voi laittaa sinne, et sen näkee, ku se lähtee siirtymään

K: Sittehän se olis aika helppo

J: Voi lähtee haulikon kanssa, sinne rannelle, ku alkaa joku siirtelemää ja posauttaa, nii sehän se oiskii varmaan hyvä. Mut siit tulee tollasii tulee niiku tollasii fiiliksi, et tekis miel kyllä joku järjestää joku. Ehkä sit se menee vähä överiks se, ei sit taas o, se on just tää se, et ihminen vai puu, kumpi on arvokkaampi

K: Nii

J: Et ketä täs nyt suojellaa

K: Kuinka pitkälle voi mennä, nii, kuinka pitkälle voi niiku mennä omin nokkinensa

J: Joo

Keskustelutallennetta tutkimusaineistona hyödynnettäessä paljon kiinnostavaa jäisi sen ulkopuolella, jos rajaisimme kertomuksellisuuden niihin keskustelun osiin, joissa voimme havaita selkeän siirtymän kertomukselliseen jaksoon alkuineen ja lopetuksineen. Lisäksi on todettava, että tällaiset keskustelun kuluessa esitetyt pienet kertomukset voivat myös linkittyä keskustelun taustalla oleviin metakertomuksiin, meidän molempien tietoisuutta yhdistäviin ajan ilmiöihin ja niiden jaettuihin tulkintoihin. Tietenkään meidän ei tarvitse olla niistä täsmälleen samaa mieltä, sillä emmehän edes tiedä, mitä toistemme pään sisällä lopulta liikkuu. Yhteen tulemisemme pohjaksi riittää kuitenkin vähäisempikin yhteisymmärrys joistakin ajassa elävistä asioista. Tutkimukselle taas riittää tuon yhteisymmärrystä tavoittelevan keskustelun (vrt. haastattelun alun hapuilu ensimmäisessä litteraatiossa) dokumentoiminen nauhoittamalla se ja muuttamalla se näin tutkimusaineistoksi.

(Haastattelun lopussa)

J: Mä muutin sut aineistoks

L: Joo, muokattavaks aineistoksi

J: Aamukahvipuhetta, mitä ihmiset nyt puhuu

K: Jälkiviisaita

J: Ei täs sellasii kertomuksii ollu, sellasii kertomuksii viittaavii katkelmii oli, semmoista niiku jostain aiheesta jutustelua eestaas, sellaista niiku pallottelua, äänenavausta

K: Sillain se varmaan onkii aluks ja varmaan pitäs tuntee toinen ihminen aika hyvin

J: Kertominen ei koskaa ole semmonen asia, et sanot et kerro nyt elämäntarinan ja ihminen vois sit kertoa, mut ei se oikein istu tämmöseen keskusteluun, et toinen alkaa yhtäkkiä kertoa elämäntarinaa

K: E-ei ku se pitäs jotenkii muuten, se pitäs, jos on varattu siihen sit joku oikeen aika, niin raamitettu siin

J: Kyllä, mä laitan nyt ton pois päältä.

Lopuksi

Narratiivisuuden jälkien etsiminen aamiaiskeskustelun tallenteessa oli itsellenikin yllättävän haastavaa, vaikka olin keskustelun osanottaja. On selvää, että jos tilanne olisi ollut selvemmin haastattelu ja jos teemana olisi ollut vaikkapa Kalevin elämäkerta, olisi myös kertovan aineksen osuus ollut suurempi ja selkeämmin tekstuaaliseksi, mikro-tason narratiivisuudeksi järjestynyt. Merkkejä tällaisesta elämäker-rallisesta perspektiivistä tulee esiin aamiaiskeskustelussakin, mutta tapausten kertominen ei etene kuitenkaan lyhyitä ”kertomusvihjeitä” pidemmälle. Fokusoituneemmassa narratiivisessa haastattelussa olisin voinut pyytää Kalevia jokaisen kertomusvihjeen kohdalla kertomaan tarkemmin henkilöistä ja tapauksista, joihin hän keskustelussa viittaa. Keskustelussa nämä vihjeet muodostavat kuitenkin lähtökohdan toisentyypiselle diskurssille, tietämyksen jakamiselle, vitsailulle ja spekulatiiviselle puheelle.

Myös etnologisessa analyysissä kiinnostuksen kohteena voivat olla selkeästi rajautuvat kertomukset ja niiden rakenne, arkikerronnan poietiikka. Onhan kerronta selvästikin yksi inhimillisen toiminnan muoto, vaikkei tänä päivänä enää välttämättä ajatellakaan, että kertomukset määrittäisivät ihmisyyttä yksiselitteisen poissulkevasti.

Robotit ja tekoäly jo runoilevat ja tulkitsevat kertomuksia, ja ehkä tulevaisuudessa osaamme paremmin ymmärtää myös eläinten kommunikaation narratiivisia puolia (Meijer 2019; Thompson 2019). Osana henkilöiden välistä vuorovaikutusta ja sosiaalisten suhteiden rakentumista kokemuksellisen tiedon jakaminen arkikerronnassa on myös kiinnostava tutkimuskohde: miten ihmiset kertovat itseään koskettavista asioista ja miksi he kertovat niistä juuri toisilleen. Kokemuksellisen tiedon jakaminen kertoo yhteisöllisyyden monisärmäisestä ja välittyneestä luonteesta.

Narratiivisuuden näkökulmasta abstraktisin, metanarratiivinen taso on kiinnostava sekä henkilökohtaisen ja yleisen kietoutuneisuutena (elämäntapakokeilut, ruokapohdinnat) että ihmisten ajallisuuden kokemuksen, maailmassa olemisen kuvaajana. Mistä puhujat ovat huolissaan ja miksi? Mistä he saavat tietonsa? Mihin he ajattelevat yhteisen maailmansa olevan menossa? Juuri nyt tällaiset kysymykset tuntuvat itsestään selviltä, mutta miltä edellä oleva keskustelun litteraatio näyttää esimerkiksi viidenkymmen vuoden päästä luettuina. Miten tulevat sukupolvet tulkitsevat nykyisiä tulevaisuudenhuoliamme? (Vrt. Magnason 2020.) Suuret eskatologiset kertomukset ovat tuttuja maailmanuskonnoista, mutta arkikeskusteluja analysoimalla ja kerronnallisesti tuotettuja aika- ja kokemustasoja havainnoimalla voidaan nähdä, että omakin identiteettimme voi olla jäsenynty ihmiskunnan lopun pohdiskeluna. Narratiivinen syväanalyysi on yksi keino nähdä tässä ajallisessa olemisessä aukkoja, vaihtoehtoisia todellisuuksia, joiden emme halua toteutua tai joiden toteutumiseksi olemme valmiita uhraamaan aikaamme. Kerronta ja olemisemme ajallinen perusta ovat siis ainakin jossain määrin yhtä, niin kuin Paul Ricœur esittää.

Lisälukemista

- Herman, David. 2009. *Basic elements of narrative*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.). 2017. *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino
- Lakomäki, Sami, Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.). 2011. *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.). 2022. *Muistitietotutkimuksen paikka: teorit, käytännöt ja muutos*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Mikko T., Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.). 2020. *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Lähteet

- Aarne, Antti & Thompson, Stith. 1973. *The types of the folktale: a classification and bibliography*. 2 p. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Apo, Satu. 1986. *Ihmesadun rakenne: juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aristoteles. 1997. *Retoriikka – runousoppi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ayres, Lioness. 2008. Narrative Interview. Julkaisussa: Given, Lisa M. (toim.) *The Sage encyclopedia of qualitative research method*. Los Angeles: Sage Publications, 545–546.
- Bacon, Henry. 2000. *Audiovisuaalisen kerronnan teoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bahtin, Mihail. 1979. *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Moskova: Progress.
- Barthes, Roland. 1974. *S/Z*. New York: Hill and Wang.
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra. 2008. Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text and Talk* 28:3, 377–396.
- Baroni, Raphaël. 2011/2014 (revised). *Tellability. The living handbook of narratology*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/30.html>.
- Beecher, Donald. 2007. Suspense. *Philosophy and Literature* 31:2, 255–279.
- Belknap, Robert L. 2016. *Plots*. New York: Columbia University Press.
- Booker Christopher. 2004. *The seven basic plots: why we tell stories*. Lontoo: Continuum.
- Bruner, Jerome S. 1986. *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cohn, Dorrit. 2006. *Fiktio mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Cortazzi, Martin. 1993. *Narrative analysis*. Lontoo: Falmer Press.
- De Fina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra. 2008. Introduction: narrative analysis in the shift from texts to practices. *Text & Talk* 28:3, 275–281.
- De Fina, Anna & Georgakopoulou, Alexandra. 2012. *Analyzing narrative: discourse and sociolinguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dégh, Lisa. 1989. *Folktales and society: story-telling in a Hungarian peasant community*. Bloomington: Indiana University Press.

- Dijk, Teun A. van. 1984. *Prejudice in discourse: an analysis of ethnic prejudice in cognition and conversation*. Amsterdam ja Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.
- Döring, Nicola, Reif, Anne & Poeschl, Sandra. 2016. How gender-stereotypical are selfies? A content-analysis and comparison with magazine adverts. *Computers in Human Behavior* 55, 955–962.
- Estola, Eila, Uitto, Minna & Syrjälä, Leena. 2017. Elämäkertahaastattelu. Julkaisussa: Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 153–173.
- Fetterley, Judith. 1978. *The resisting reader: a feminist approach to American fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fludernik, Monika. 2002. *Towards a 'natural' narratology*. Lontoo: Routledge.
- Friedman, Norman. 1975. *Form and meaning in fiction*. Athens: University of Georgia Press.
- Genette, Gérard. 1980. *Narrative discourse*. Oxford: Blackwell.
- Greimas, Algirdas. 1980. *Strukturaalista semantiikkaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Harré, Rom & Moghaddam, Fathali (toim.). 2003. *The self and others: positioning individuals and groups in personal, political, and cultural contexts*. Westport: Praeger.
- Harvey, Graham. 2005. *Animism: respecting the living world*. Lontoo: Hurst & Co.
- Hatakka, Mari. 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi: heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkertaaineiston valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hatavara, Mari, Lehtimäki, Markku & Tammi, Pekka. 2010. *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset: jälkiklassisen narratologian suuntia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa, Voutilainen, Eero, Lauerma, Petri, Tiililä, Ulla & Lounela, Mikko (toim.). 2012. *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Herman, David. 2009. *Basic elements of narrative*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Ketokivi, Kaisa & Leppo, Anna. 2014. Moniselitteinen ja hämärä toimijuus. *Sociologia* 51:2, 365–372.
- Honko, Lauri. 1967. Perinnelajianalyysin tehtävistä. *Sananjalka* 9:1, 125–149. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30673/sja.86320>.
- Hynninen, Anna. 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti: kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turku: Turun yliopisto.
- Hytönen, Kirsi-Maria. 2014. *Ei elämäni lomina mahtunut: naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hyvärinen, Matti. 2004. Narratologia ja kerronnallinen käänne. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1:1, 53–59. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30665/av.74599>.
- Hyvärinen, Matti. 2017. Kertomushaastattelu. Julkaisussa: Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 174–192.

- Hänninen, Vilma. 1999. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 1988. *Kertomus ja kerronta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kantokorpi, Mervi, Lyytikäinen, Pirjo & Viikari, Auli. 2005. *Runousopin perusteet*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kauppinen, Anneli & Laurinen, Leena. 1984. *Tekstejä teksteistä: muisti- ja tekstilingvistiikan sovellutuksia asiatekstien referoinnin problematiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville. 2012. *Finland in World War II: history, memory, interpretations*. Leiden: Brill.
- Kristeva, Julia. 1966/1986. Word, dialogue and novel. Julkaisussa: Moi, Toril (toim.) *The Kristeva reader*. New York: Columbia University Press, 34–61.
- Koski, Kaarina. 2007. Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita "kertomusten" tarkastelussa. *Elore* 14:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78633>.
- Koski, Kaarina & Ukkonen, Taina. 2007. Saatteeksi: folkloristiikka ja kertovat tekstit. *Elore* 14:1. [viitattu 2.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78624>.
- Kullaa, Rinna, Lahti, Janne & Lakomäki, Sami (toim.). 2022. *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Labov, William & Waletzky, Joshua. 1997. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Journal of Narrative & Life History*, 7:1–4, 3–38.
- Lauerma, Petri. 2012. Tekstityyppi. Julkaisussa: Heikkinen, Vesa, Voutilainen, Eero, Lauerma, Petri, Tiirilä, Ulla & Lounela, Mikko (toim.) *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lewis, Oscar. 1975. *Sánchezin lapset*. Helsinki, Porvoo: WSOY.
- Lévi-Strauss, Claude. 1984. Structure and form: reflections on a work by Vladimir Propp. *Structural anthropology* 2, 115–145.
- Magnason, Andri Snær. 2020. *Ajasta ja vedestä*. Helsinki: Aula.
- Meijer, Eva. 2019. *When animals speak: toward an interspecies democracy*. New York: New York University Press.
- Meretoja, Hanna. 2012. Kertomusten eettinen potentiaali ja vaarat: kuusi mittapuuta. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 15:1, 6–25. [viitattu: 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30665/av.70005>.
- Mishler, Elliot G. 1986. The analysis of interview-narratives. Julkaisussa: Sarbin, Theodore R. (toim.) *Narrative psychology: the storied nature of human conduct*. Westport: Praeger, 233–255.
- Moring, Kirsikka. 1992. Uralin riitit elävät: Hantishamaani ja udmurtien kyläkuoro perinteiden juurilla. *Helsingin Sanomat* 12.6.1992.
- Mäkelä, Maria & Karttunen, Laura. 2020. Kokemuksellisuus, mallitarinat ja eksemplarisuus tarinallisen yksilöjournalismin valtakaudella. Julkaisussa: Virtanen, Mikko T., Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.) *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus, 273–306.
- Mäkelä, Maria, Björninen, Samuli, Hämäläinen, Ville, Karttunen, Laura, Nur-

- minen, Matias, Raipola, Juha, Rantanen, Tytti & Silfverberg, Anu. 2020. *Kertomuksen vaarat: kriittisiä ääniä tarinataloudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Lyotard, Jean-François. 1985. *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Monteagudo, José González. 2011. Jerome Bruner and the challenges of the narrative turn. *Narrative Inquiry* 21:2, 295–302.
- Mäkelä, Maria. 2017. *Kertomuksen vaarat*. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://kertomuksenvaarat.wordpress.com/2017/08/08/maria-make-lan-kolumni-kertomuksen-vaarat/>.
- Painter, Clare, Martin, Jim & Unsworth, Leonard. 2013. *Reading visual narratives. Image analysis of children's picture books*. Sheffield: Equinox Publishing.
- Peltonen, Ulla-Maija. 1996. *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Portelli, Alessandro. 1998. Oral history as a genre. Julkaisussa: Chamberlain, Mary & Thompson, Paul (toim.) *Narrative and genre*. Lontoo: Routledge, 23–45.
- Portelli, Alessandro. 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 49–64.
- Propp, Vladimir. 1958. *Morphology of the folktale*. Austin: University of Texas Press.
- Pöysä, Jyrki. 2009. Positiointiteoria ja positiointianalyysi – uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Julkaisussa: Hägg, Samuli, Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.) *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 314–343.
- Pöysä, Jyrki. 2010a. Asemointinäkökulma haastattelujen kerronnallisuuden tarkastelussa. Julkaisussa: Ruusuvoori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 153–179.
- Pöysä, Jyrki. 2010b. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Julkaisussa: Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 331–360.
- Pöysä, Jyrki. 2011. Tekstin ajat. Tulkintoja muistelukirjoitusten temporaalisuudesta. Julkaisussa: Lakomäki, Sami, Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 316–348.
- Pöysä, Jyrki. 2015. *Lähiluvun tieto: näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki. 2020. Muistitietotutkimus. Julkaisussa: Vuori, Jaana (toim.) *Tutkimusmenetelmien verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/>

- palvelut/menetelmaopetus/kvali/teoreettis-metodologiset-viitekehykset/muistitietotutkimus.
- Rabkin, Eric S. 1973. *Narrative suspense*. University of Michigan Press.
- Ricœur, Paul. 1990a. *Time and narrative*, Volume 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricœur, Paul. 1990b. *Time and narrative*, Volume 3. Chicago: University of Chicago Press.
- Rimmon-Kenan, Slomith. 1991. *Kertomuksen poetiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rojola, Lea. 2004. Sukupuolieron lukeminen. Feministinen kirjallisuudentutkimus. Julkaisussa: Liljeström, Marianne & Koivunen, Anu (toim.) *Feministinen tietäminen*. Tampere: Vastapaino, 25–43.
- Roos, J.-P. 1987. *Suomalainen elämä: tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Routarinne, Sara. 1997. Kertomuksen rakentaminen. Julkaisussa: Tainio, Liisa (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino, 138–155.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo 2017. Haastatteluaineiston litterointi. Julkaisussa: Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 427–444.
- Savolainen, Ulla. 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Savolainen, Ulla 2017. Tellability, frame and silence. The emergence of internment memory. *Narrative Inquiry*, 27:1, 24–46. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.02sav>.
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.). 2022. *Muistitietotutkimuksen paikka: teorit, käytännöt ja muutos*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Seppänen, Eeva-Leena. 1997a. Osallistumiskehikko. Julkaisussa: Tainio, Liisa (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino, 156–176.
- Seppänen, Eeva-Leena. 1997b. Vuorovaikutus paperilla. Julkaisussa: Tainio, Liisa (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino, 18–31.
- Siikala, Anna-Leena. 1984. *Tarina ja tulkinta: tutkimus kansankertoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Skov Nielsen, Henrik, Phelan, James & Walsh, Richard. 2015. Ten theses about fictionality. *Narrative* 23:1, 61–73.
- Smith, Sidonie & Watson, Julia. 2010. *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives*. 2. p. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stevanovic, Melisa, Lindholm, Camilla & Arminen, Ilkka. 2016. *Keskusteluanalyysi: kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino.
- Tainio, Liisa. 1997. *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.
- Thompson, Tok. 2019. *Posthuman folklore*. Jackson: University Press of Mississippi.

- Tobias, Ronald B. 2003. *20 Master plots (and how to build them)*. Cincinnati: Writer's Digest Books.
- Todorov, Tzvetan. 1969. *Grammaire du Décaméron*. The Hague: Mouton.
- Tomashevski, Boris. 2001. Juonen rakenne. Julkaisussa: Pesonen, Pekka & Suni, Timo (toim.) *Venäläinen formalismi. Antologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 166–200.
- Toolan, Michael. 2001. *Narrative: a critical linguistic introduction*. 2 p. New York: Routledge.
- Ukkonen, Taina. 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175–198.
- Uther, Hans-Jörg. 2011. *The types of international folktales: a classification and bibliography: based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I, Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales, with an introduction*. 2p. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Walsh, Richard. 2007. *The rhetoric of fictionality. Narrative theory and the idea of fiction*. Columbus: Ohio State University Press.
- Vilkko, Anni. 1997. *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana: naisen elämän keronta ja luenta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Mikko T.. 2020. Kertomukset mediassa ja tietokirjallisuudessa. Kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen yhteisellä alueella. Julkaisussa: Virtanen, Mikko T., Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.) *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus, 7–22.
- Virtanen, Mikko T., Hiidenmaa, Pirjo & Nummi, Jyrki (toim.). 2020. *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Gaudeamus.

Katsaus: Perinnearkistot

Jyrki Pöysä

© <https://orcid.org/0000-0001-8640-8354>

Sanan *arkisto* ymmärretään helposti viittaavan paikkaan, jossa säilytetään arvokkaita, kansallisesti tai jonkun muun intressiryhmän kannalta tärkeitä asiakirjoja. Jo pelkkä arkistoon päätyminen kohottaa asiakirjojen arvoa. Arkistossa asiakirjat ovat myös turvassa, säilössä ja jatkokäytettävissä tulevaisuutta varten.¹ Arkistoaineistojen digitoinnin myötä aineistojen säilyvyys ja varsinkin tavoitettavuus paranevat, vaikka digimuotoisuus itsessään ei ole hävittänyt aineiston tuhoutumisen mahdollisuutta. Läheskään kaikkia perinnearkistojen aineistoja ei voida koskaan myöskään tuoda yleisesti saataville aineistojen sisältämän henkilökohtaisen informaation vuoksi.²

Tutkimuksessa arkistoja syntyy kuitenkin paljon yksinkertaisemmin: kun kerätään aineistoja, arkiston syntyä on usein mahdoton välttää. Oikeastaan siis jokainen aineistokokoelma on jo arkisto. Myös arkistoaineistoista voidaan muodostaa (tilapäisesti ja luvalla) uusia arkistoja tutkimuksen tarpeisiin. Voidaan puhua myös aineistonmuodostuksesta, joka on jokaisen empiirisen tutkimuksen keskeinen vaihe (aineistonmuodostuksesta tarkemmin ks. Knuuttila 2004).

-
- 1 Arkistojen työntekijöitä on kiittäminen paljosta: ilman heidän huolellista toimintaansa meillä ei olisi tutkittavana enää mitään menneisyyttä koskevia asiakirjalähteitä. Silti aineistoja – kirjeitä, päiväkirjoja, asiakirjoja – myös katoaa ja niiden olemassaolo voidaan korkeintaan päätellä epäsuorasti. (Ks. esim. Seppä 2018, Stanley 2018.)
 - 2 Digiarkistojen kohdalla voidaan pohtia myös aineistojen materiaalisuuden merkitystä niiden käyttäjille: miten lukemisen kokemukset poikkeavat toisistaan tietokoneen näytöltä katsellessa ja alkuperäisen käsikirjoituksen sivuja edessään pöydällä varovaisesti käännellessä? (Ks. esim. Tamboukou 2013.)

Yksi kulttuurien tutkijan arkistometodiikan kulmakiviä voikin olla se, että kaikkiin tutkimuksen yhteydessä syntyviin aineistoihin suhtaudutaan arkistoina. Tämänäyttöinen ymmärrys arkistosta on taustalla esimerkiksi kirjan *The archive project. Archival research in the social sciences* (Moore ja muut 2017) kirjoittajilla, jotka luonnehtivat uutta näkökulmaansa arkistotutkimukseen ”feministiseksi arkistoherkkyudeksi” (engl. *the broad heading of a feminist archival sensibility*). Uusi lukutapa positioi myös arkistotutkijan uudestaan, lähteidensä materiaalisuuden ja oman kokemusmaailman reflektoinnin keskelle.

Eläkkeelle siirtyneiden tai kuolleiden tutkijoiden jälkeensä jättämät ”isännättömät” tutkimusaineistot samoin kuin rahoittajien uudet vaatimukset tutkimusaineistojen käytettävissä olosta myös tutkimuksen jälkeen ovat synnyttäneet erityisesti Isossa-Britanniassa pohdintaa tällaisen aineiston kierrättämiseen liittyvistä teknisistä, eettisistä ja tulkinnallisista kysymyksistä (Bornat ym. 2005; Thor Tureby 2013; Bishop & Kuula-Luumi 2017; Corti ym. 2020).

Arkistoihin liitetään yleensä järjestyksen ja sen mahdollistaman löytämisen idea. Myös tutkimuksessa aineistot on järjestettävä jollakin tavalla, jotta niitä voitaisiin käyttää osana tutkimusta tai niihin voitaisiin ylipäätään viitata. Toimiva viittausjärjestelmä on tärkeä osa tutkimuksen toteuttamista ja tulosten esittämistä, vaikkei siihen metodioppaissa aina kiinnitetäkään paljoa huomiota. Arkistointisuunnitelman laatiminen on järkevää heti tutkimuksen aluksi tai jopa sitä ennen, sillä monet rahoittajatkin jo vaativat sellaista. Hyvin järjestetty tutkimusaineisto on jo valmiiksi suunnitellun loppusijoituspaikan mukaisia aineistojen järjestämisperiaatteita noudattava kokonaisuus. Se on tutkimuksen loputtua helppo siirtää säilytettäväksi oikeaan arkistoon, esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon tai Tampereen yliopiston yhteydessä toimivaan Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon (lyhyemmin: Tietoaarkisto), ja ottaa siellä arkistohakujen piiriin.

Ohjeita aineistojen luovutukseen löytyy arkistojen kotisivuilta.³

3 Esimerkiksi Tietoaarkiston ohjeistus löytyy otsikolla ”Aineiston luovuttaminen Ailassa” (<https://services.fsd.tuni.fi/help/depositing>), SKS:n arkistojen

Keskeistä on muistaa aineistoon liittyvät oikeudet: toisen arkistoon kuuluvaa ei voi luovuttaa osana omaa arkistoa. Esimerkiksi haastatteleaineistojen kohdalla luovuttajalla on oltava haastateltavien lupa haastattelujen arkistointiin kyseiseen arkistoon. Hyvä ohje on käyttää arkiston valmista lomaketta tai laatia sellainen itse oman tutkimuksen lähtökohtiin sovellettuna. Isommissa tutkimushankkeissa kannattaa olla mahdollisimman ajoissa yhteydessä myös arkiston henkilökuntaan, joka mielellään neuvoo myös tulevia aineistonluovuttajiaan.

Itse tuotettujen arkistodokumenttien kohdalla on tärkeä kiinnittää huomiota myös tiedonlähteiden oikeuksiin ja henkilösuojaan. Joihinkin aineistoihin voi liittyä teossuoja (esimerkiksi ammattivalokuvaajien ottamat valokuvat, kirjailijoiden kirjoittajat novellit), jonka arviointi on kuitenkin aina tapauskohtaista. Monesti arkistoitavissa haastatteluissa tai muissa henkilökohtaista informaatiota sisältävissä dokumenteissa on myös tutkimuseettisesti ongelmallista aineistoa, jolloin luovutukseen liittyvät lupaehdot (missä ja miten aineistoa saa käyttää, saako julkaista, pitääkö haastateltavaa tai kirjoittajaa informoida myöhemmästä käytöstä) on tärkeää muotoilla selkeästi heti tutkimuksen aluksi. Myös eri arkistojen käytännöt poikkeavat toisistaan esimerkiksi tutkittavien anonymisoinnin osalta. Tampereen yliopiston yhteydessä toimivassa kansallisessa Tietoarkistossa poistetaan jo arkistotallenteista kaikki yksittäiseen henkilöön viittaava informaatio, esimerkiksi nimet, asuinpaikat, uskonnollinen tai poliittinen vakaumus sekä etnisyyteen, seksuaaliseen suuntautumiseen ja terveydentilaan viittaavat tiedot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto taas ei ota vastaan aineistoja, joista puuttuvat esimerkiksi henkilötiedot. Jo arkistoitavissa tapahtuva anonymisointi (arkistointikäytännöt) on erotettava tutkimuksen julkaisun yhteydessä tapahtuvasta anonymisoinnista (julkaisukäytännöt).

osalta otsikolla "Arkistoaineiston luovutus- ja keruuohjeet" (<https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/hankinta-ja-kokoelmapolitiikka/luovutukset/arkistoaineiston-luovutus-ja#.YWQ5tX1RVhE>) ja Kansallisarkiston osalta otsikolla "Näin luovutat yksityisarkistosi Kansallisarkistoon" (<https://arkisto.fi/fi/palvelut/yksityisarkistojen-vastaanottaminen>).

Kulttuurien tutkijan on hyvä tunnistaa myös laajempi jaottelu arkistojen välillä. Viranomaisten toiminnasta syntyneiden dokumenttien arkistointia varten perustetut viranomaisarkistot – erityisesti Kansallisarkisto – on osattava erottaa erilaisista keruuarkistoista ja yksityisistä arkistoista, joihin kuuluvat myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kaltaiset perinnearkistot. Samanaikaisesti erottelun merkitystä tutkimuksen tiedonmuodostuksen kannalta on syytä asettaa epäilyksen alaiseksi: viranomaisten työskentelyä tukemaan perustetuilla arkistoilla on tänä päivänä monia muitakin käyttäjiä, joista monet muistuttavat läheisesti perinnearkistojen tutkimuksellista orientaatiota.

1960-luvun kenttäinnostuksen myötä suomalaisessa perinteen tutkimuksessa koettiin arkistotutkimuksen alamäki, joka kesti aina 1990-luvulle asti. Aiempia arkistoaineistoja verrattiin uusiin, nauhoittamalla tuotettuihin kenttähaastatteluihin ja väheksyttiin arkistoaineistojen käyttöä tiedonlähteinä muun muassa niiden ”kontekstittomuuden” vuoksi. Nauhoitetuissa haastatteluissa toteutettuihin kontekstikysymyssarjoihin (Pentikäinen 1968) verrattuna vanhempien, usein kirjallisessa muodossa kerättyjen aineistojen tiedon kattavuudessa oli toki paljonkin puutteita tässä suhteessa. Kontekstikysymysten määrän lisääminen ei kuitenkaan aina ole ollut paras ratkaisu kontekstittomuuteen.⁴ Perinteen käyttöä ja välittymistä koskevien kontekstitietojen puutteellisuus ei nykytutkimukselle muutenkaan merkitse aineistojen tuomitsemista arvottomiksi, sillä konteksteja voidaan myös rakentaa tulkitsemalla, lukemalla kuvauksia toistensa konteksteina. Aineistojen lisääntyvän digitoinnin ja bitteinä olevien tekstien ja metatietojen tarjoamien uusien hakumahdollisuuksien (”digilouhinnan”) myötä kysymys kontekstittomuudesta jää entistä kauemmas. Laajojen korpusten analysointi edellyttää kuitenkin aineistojen muokkaamista yhtenäiseen muotoon (metadatan harmonisointi), viittausten yhdenmukaistamista (disambigointi) ja aineiston ”rikastamista” (näistä operaatioista kirjiedatan kohdalla ks. Suomen Akatemian rahoittaman Constellations of Correspondence [CoCo]

4 Ongelmaa valottavana kuvauksena perinpohjaisten kysymyssarjojen väsyttävyydestä haastateltaville ks. Nyberg ja muut 2000.

-projektin kotisivut). Tekstimuodossa oleviin pöytäkirja- ja lehtiaineistoihin voi kohdistaa entistä monipuolisempia sanahakuja myös uusien ohjelmistosovellusten avulla (Kallio & Mäkelä 2019; Hyväriinen ym. 2021). Laaja hakusanointus ja tiedot sanafrekvensseistä ovat kuitenkin vain lähtökohta: tekstien sisällön tulkinnessa on usein järkevää jatkaa eteenpäin laadullisen sisällönanalyysin ja lähiluvun keinoin.

Arkistojen historian ymmärtämiseksi on myös tärkeää nähdä niiden yhteys vallankäyttöön. Voidaan puhua tiedon politiikasta (engl. *politics of knowledge*), joka kattaa luonnollisesti paljon muutakin kuin arkistot, esimerkiksi joukkotiedotuksen, kouluopetuksen ja sensuurin. Vuonna 1994 tapahtuneen Ruandan kansanmurhan synnyttämän kansallisen trauman jälkikäsitteilyä edustaa kansanmurhan arkisto, *Genocide Archive of Rwanda*. Arkistoa voi pitää esimerkkinä nykyaikaisesta muistin politiikasta (engl. *politics of memory*), jossa tapahtuneita kauheuksia ei pyritä lakaisemaan maton alle (Williamson Sinalo 2021). Monissa maissa menneisyyden mustimpia vaiheita ei haluta vieläkään muistella tai tällainen muisteleminen voidaan kokea jopa epäisänmaalliseksi, esimerkkinä vaikkapa 1990-luvun alussa perustetun Memorial-yhdistyksen (Melnikova 2006) vainoaminen ja lopulta lakkauttaminen Putinin Venäjällä. Arkistot ovat tärkeä osa kansallista historiapolitiikkaa, kun muistamisesta tulee osa tuhoisaa nationalismin retoriikkaa (Parppei 2021).

Suomessa vuoden 1918 sisällissodan jälkeen koottiin Kansallisarkistoon muistitietoa sodasta vain sen ”valkoisen” osapuolen näkökulmasta (McKeough 2017). Hävinneen ”punaisen” puolen kokemusten tutkimus tuli mahdolliseksi vasta paljon myöhemmin, Työväen muistitietotoimikunnan perustamisen (1960) ja yhteiskunnan poliittisen ilmaston muuttumisen myötä. 1960-luvulla järjestettiin myös laajoja keruuhankkeita, joissa kummankin osapuolen kokemushistoriaa pyrittiin saamaan talteen arkistoihin ja tutkittaviksi. Näistä aineistoista on myöhemmin saatu lähtökohta moniin keskeisiin muistitietohistorian tutkimuksiin. Suomalaisena erityispiirteenä voi pitää sitä, että suullisen historian aineistona on usein ollut itse asiassa kirjoitettua muistitietoa (Pöysä 2020a; 2020b): ”kansaa” eli kokemusasiantuntijoita on pyydetty itse kirjoittamaan ylös omia kokemuksiaan tai kuulemiaan kertomuksia sisällissodan ajasta.

Ymmärrys arkistoinnin merkityksestä osana tutkimusprosessia on muuttumassa, samoin käsitys siitä, millä tutkimusaloilla arkistomateriaaleja voidaan käyttää oman tutkimuksen aineistona itse tuotetun aineiston rinnalla tai sijasta. Suomalaisissa perinnearkistoissa alusta alkaen vaalittu ajatus aineistojen ”kierrättämisestä” ja uudelleentulokinnasta on siis vasta aivan viime vuosina noussut kansainvälisen pohdinnan kohteeksi. Suomalaisen kokemuksen tällaiseen aineiston uudelleentulokintaan liittyvistä teoreettisista ja eettisistä ongelmista kuullaan kiinnostuneina muuallakin (esim. Bishop & Kuula-Luumi 2017).

Internet-resurssit

The Archive Project. [viitattu: 10.5.2022] Saatavissa: <https://sites.google.com/site/thebookarchiveproject/>.

Constellations of Correspondence (CoCo). Large and Small Networks of Epistolary Exchange in the Grand Duchy of Finland. [viitattu: 10.5.2022] Saatavissa: <https://coco.rahtiapp.fi/about/>.

Genocide Archive of Rwanda. [viitattu: 10.5.2022] Saatavissa: https://genocidearchiverwanda.org.rw/index.php?title=Welcome_to_Genocide_Archive_Rwanda.

Kansallisarkiston ohje: ”Näin luovutat yksityisarkistosi Kansallisarkistoon”. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://arkisto.fi/fi/palvelut/yksityisarkistojen-vastaanottaminen>.

Laadullisten aineistojen arkistointi. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/laadullisen-tutkimuksen-prosessi/laadullisten-aineistojen-arkistointi/>.

Museovirasto. Kansatieteen aineistot (sisältää kyselyaineistot). [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.museovirasto.fi/fi/kokoelma-ja-tietopalvelut/arkisto/arkistomateriaalit/kansatieteen-aineistot>.

SIEF Working Group on Archives. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.siefhome.org/wg/arch/archives.shtml>.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistojen ohje ”Arkistomateriaalin luovutus- ja keruuohjeet”. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/hankinta-ja-kokoelmapolitiikka/luovutukset/arkistomateriaalin-luovutus-ja#.YWQ5tX1RVhE>

Tietoarkiston ohje: ”Aineiston luovuttaminen Ailassa”. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://services.fsd.tuni.fi/help/depositing>.

Turun yliopisto. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.utu.fi/fi/yliopisto/humanististen-tiedekunta/hkt-arkisto>.

Lähteet

- Bishop, Libby & Kuula-Luumi, Arja. 2017. Revisiting qualitative data reuse: a decade on. *Sage open* 1:7, 1–15. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/2158244016685136>.
- Bornat, Joanna. 2005. Recycling the evidence: different approaches to the reanalysis of gerontological data. *Forum: Qualitative social research* 6:1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.17169/fqs-6.1.504>.
- Corti, Louise, Van den Eynden, Veerle, Bishop, Libby & Woollard, Matthew. 2020. *Managing and sharing research data. A guide to good practice*. 2. p. SAGE Publications.
- Harvilahti, Lauri, Kjus, Audun, Carroll, Cliona, Österlund-Pötzsch, Susanne, Skott, Fredrik & Treija, Rita. 2018. *Visions and traditions: knowledge production and tradition archives*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Hyvärinen, Matti, Latvala-Harvilahti, Pauliina & Andrushchenko, Mykola. 2021. Määräysvalta vai mahdollisuus? Valta kansanedustajien muistitietohaastatteluissa. *Politiikka* 63:4 349–372. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.37452/politiikka.98555>.
- Kallio, Kati & Mäkelä, Eetu 2019. Suullisen runon sähköisestä lukemisesta. *Elore* 26:2, 26–41. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.84570>.
- Knuutila, Seppo. 2010. Tutkimusaineistojen muodostaminen. Pöysä, Jyrki, Järviuoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 19–42.
- Melnikova, Ekaterina. 2006. Within and beyond: oral history in Russia. *Elore* 13: 1. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78558>.
- Moore, Niamh, Salter, Andrea, Stanley, Liz & Tamboukou, Maria. 2017. *The archive project: archival research in the social sciences*. Abingdon, Oxon, UK; New York: Routledge.
- Nyberg, Patricia, Huuskonen, Marjut & Enges, Pasi. 2000. Observations on interview in a depth study on Saami folklore. Julkaisussa: Honko, Lauri (toim.) *Thick corpus, organic variation and textuality in oral tradition*. Helsinki: Finnish Literature Society, 489–536.
- Parppei, Kati. 2021. Enemy images in the Russian national narrative. Julkaisussa: Pynnöniemi, Katri (toim.) *Nexus of patriotism and militarism in Russia: A quest for internal cohesion*. Helsinki: Helsinki University Press, 23–47. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.33134/HUP-9>.
- Pentikäinen, Juha. 1968. Testfrågor, kontextfrågor och källkritiska frågor i intervjun. *Fältarbetet: synpunkter på etno-folkloristisk fältforskning*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 26–42.
- Pöysä, Jyrki. 2020a. Kirjoituskutsut. Julkaisussa Vuori, Jaana (toim.) *Tutkimusmenetelmien verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarasto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/metelmaopetus/kvali/laadullisen-tutkimuksen-aineistot/kirjoituskutsut/>.

- Pöysä, Jyrki. 2020b. Muistitietotutkimus. Julkaisussa: Vuori, Jaana (toim.) *Tutkimusmenetelmien verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/teoreettis-metodologiset-viitekehykset/muistitietotutkimus/>.
- Seppä, Tiina. 2018. "Me surmantöille hiihdämme". Samuli Paulaharjun koillinen rintama 1918. Julkaisussa: Lamberg, Marko, Piela, Ulla & Snellman, Hanna (toim.) *Satunnaisesti Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 104–124.
- Stanley, Liz 2018. Before: The avant-textes of "From man to man" and Olive Schreiner's writing practices. *The Journal of Commonwealth Literature*, 1–15. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/0021989418787843>.
- Tamboukou, Maria. 2013. Archival research: unravelling space/time/matter entanglements and fragments. *Qualitative Research* 14:5, 617–633.
- Thor Tureby, Malin. 2013. To hear with the collection: the contextualisation and recontextualisation of archived interviews. *Oral history* 41:2, 63–74.
- Williamson Sinalo, Caroline, Irakoze, Pierre Claver & Veale, Angela. 2021. Disclosure of genocide experiences in Rwandan families: private and public sources of information and child outcomes. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 27:4, 642–653. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fpac0000521>.

Diskurssintutkimus

Nika Potinkara

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-0450-8739>

Liia-Maria Raippalinna

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-1841-8777>

Arja Turunen¹

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-3589-5380>

Tässä luvussa tarkastelemme diskurssintutkimusta. Aluksi käsittelemme diskurssintutkimuksen teoreettista viitekehystä, joka kiinnittyy sosiaaliseen konstruktionismiin ja määrittelee sitä, millaiset kysymyksenasettelut diskurssintutkimuksen piirissä ovat mahdollisia. Esittelemme lyhyesti diskurssintutkimuksen erilaisia suuntauksia ja kuvaamme esimerkkien kautta sen soveltamista etnologiassa ja sen lähitieteissä. Luvun lopussa annamme käytännön esimerkin siitä, millaista analyysia diskurssintutkimuksen viitekehyksessä voidaan tehdä: millaisia kysymyksiä tutkimusaineistolle voi esittää, miten analyysi etenee ja millaista tietoa se tuottaa. Lopuksi pohdimme, millaisiin tutkimuksiin diskurssintutkimuksellinen lähestymistapa soveltuu.

Mitä diskurssintutkimus on?

Diskurssintutkimus on kielenkäytön tutkimusta. Kielenkäytöllä voidaan tässä yhteydessä tarkoittaa monenlaisia kommunikaation muotoja, kuten suullista puhetta, kirjoitettua tekstiä, viittomakieltä tai kuvallista ilmaisua – mitä tahansa merkityksiä välittävää toimintaa.

1 Turunen on laatinut artikkelin osana Koneen säätöön rahoittamaa projektia "Naisten, miesten ja lasten parhaaksi! Yhdistys 9 ja kamppailu sukupuolten tasa-arvosta 1960-luvulla" (Turunen, apurah numero 201805372).

Diskurssintutkimuksessa mielenkiinto ei kuitenkaan kohdistu kieleen sinänsä, vaan kielenkäyttöä tarkastellaan sosiaalista todellisuutta tuottavana toimintana.

Ihmistieteissä 1960–1970-luvuilla tapahtuneen niin kutsutun kielellisen käänteen myötä yhä useammat tutkijat ovat kiinnostuneet kielen merkityksestä sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa (Bhatia, Flowerdew & Jones 2008b, 1; Egan Sjölander 2011, 13; Angermüller, Maingueneau & Wodak 2014b, 1). Diskurssintutkimusta tekevät nykyään monia eri tieteenalaja edustavat tutkijat, ja heidän aineistonsa ja menetelmänsä voivat poiketa suuresti toisistaan (ks. esim. van Dijk 2011; Angermüller, Maingueneau & Wodak 2014a; Tannen, Hamilton & Schiffrin 2015).² Kaikkia tutkimussuuntauksia kuitenkin yhdistää näkemys siitä, että kieli ei ainoastaan heijasta todellisuutta vaan myös tuottaa sitä. Kieli ei välitä merkityksiä, jotka ovat valmiina olemassa, vaan merkitykset syntyvät sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kielenkäyttö ei siis koskaan ole neutraalia, vaan sillä on aina seurauksia: käyttämällä kieltä vaikutamme jatkuvasti siihen, millaiseksi sosiaalinen todellisuutemme muotoutuu.

Diskurssintutkimus paikantuu sosiaalisesti konstruktionismiksi nimitettyyn teoreettiseen viitekehykseen (ks. Hänninen, Kajander & Lappi tässä teoksessa). Konstruktionistisen ajattelun mukaan ainakin jotkut asiat ovat sosiaalisesti rakentuneita: vaikka esimerkiksi jako eri sukupuoliin pohjautuisi biologisiin tosiasioihin, sosiaalinen vuorovaikutus määrittelee sukupuolten rooleja ja sosiaalinen sukupuoli rakentuu eri aikoina ja eri paikoissa jossain määrin erilaiseksi. Heikossa tai maltillisessa konstruktionismissa oletetaan, että on olemassa myös kielen ulkopuolinen todellisuus, josta tutkimuksen kautta voidaan saada tietoa – tutkija ei siis kiistä tietyn ilmiön ei-kielellisiä ulottuvuuksia, vaikka keskittyisikin omassa tutkimuksessaan ilmiön rakentumiseen kielenkäytössä. Vahvassa tai radikaalissa sosiaalisessa konstruktionismissa kielenulkoinen todellisuus taas jätetään tarkas-

2 Tutkimusta kutsuttiin aluksi diskurssianalyysiksi, mutta myöhemmin tutkimuskentän laajentuessa erotettiin toisistaan diskurssianalyysi menetelmänä ja diskurssintutkimus laajempuna tutkimusstrategiana, joka sisältää useita analyysimenetelmiä (ks. esim. Angermüller, Maingueneau & Wodak 2014b).

telun ulkopuolelle, koska ajatellaan, että siihen on mahdotonta päästä käsiksi. (Heikon ja vahvan konstruktionismin eroista ja yhtäläisyyksistä diskurssintutkimuksessa esim. Egan Sjölander 2011, 32–36.)

Teoreettinen viitekehys ja kysymyksenasettelu rajaavat sitä, millaista tietoa tutkimuksen kautta voidaan tuottaa. Konstruktionistisesta perspektiivistä kielenkäyttöä tarkasteleva diskurssintutkija ei esimerkiksi pohdi, mitkä psykologiset vaikuttimet ovat johtaneet puhujan tai kirjoittajan käyttämään kieltä tietyllä tavalla tai millaisia kognitiivisia prosesseja kielenkäyttöön liittyy. Sen sijaan häntä kiinnostaa se, millaista todellisuutta puhujan kielenkäyttö tuottaa ja mitä yhteyksiä sillä on muussa kielenkäytössä rakentuvaan todellisuuteen. Diskurssintutkimus siis keskittyy siihen, miten sosiaaliset ja kulttuuriset ilmiöt rakentuvat kielenkäytössä, mutta ei tuota yleistäviä teorioita, jotka pyrkisivät selittämään ilmiöiden perimmäisiä syitä (Juhila & Suoninen 2016).

Koska diskurssintutkimus käsittelee kielenkäyttöä sosiaalisessa kontekstissään, tarkastelun kohteena ovat sekä kielenkäytön mikrotaso että sen kontekstin muodostama makrotaso, joita ei käytännössä voi selvästi erottaa toisistaan. Diskurssintutkimuksessa konteksti (ks. esim. Blommaert 2001; Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 29–33; Flowerdew 2018, 165–178; Pietikäinen & Mäntynen 2019, 37–52) voi tarkoittaa monia asioita. Esimerkiksi yksittäisen repliikin välitön tilannekonteksti on se konkreettinen puhetilanne, jossa repliikki sanotaan. Toisaalta puhetilanne on osa laajempaa kokonaisuutta. Esimerkiksi opettajan ja oppilaan välinen keskustelu voi olla osa oppituntia, joka puolestaan kytkeytyy kouluopetukseen sosiaalisena toimintana ja koululaitokseen instituutiona. Keskustelun kontekstina voidaan nähdä myös opettajan ja oppilaan väliset aiemmat keskustelut, heidän roolinsa ja asemansa opetustilanteessa tai heidän jakamansa kulttuuriset käsitykset.

Kontekstit painottuvat tutkimuksissa eri tavoin. Lingvistinen diskurssintutkimus keskittyy lähinnä kielenkäytön mikrotasoon: analyysin kohteena voivat olla esimerkiksi sanastoon ja kieliopillisiin valintoihin liittyvät yksityiskohdat, jotka vaikuttavat puheelle tai tekstille annettujen merkitysten muodostumiseen. Tärkeimpänä kontekstina voi toimia välitön kielenkäyttötilanne (ks. esim. Hiidenmaa 2008). Yhteiskuntatieteellisessä diskurssintutkimuksessa tarkastelun kohteena

taas on usein laajempi sosiaalinen toiminta, jota kielenkäyttö osaltaan rakentaa. Tällöin analyysissa painottuu tietyn yhteisön tai laajimmillaan koko yhteiskunnan ja kulttuurin muodostama makrotaso. (Wodak & Krzyżanowski 2008; Angermüller, Maingueneau & Wodak 2014b, 2–5.) Koska kielenkäyttöä voidaan periaatteessa tarkastella lukemattomissa erilaisissa konteksteissa, tutkijan on valittava, millaiset kontekstit ovat tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta olennaisimpia.

Merkittävä osa yhteiskuntatieteellisestä diskurssintutkimuksesta paikantuu traditioon, josta englanninkielisessä kirjallisuudessa on käytetty nimitystä *critical discourse analysis* (CDA), myöhemmin myös *critical discourse studies* (CDS). Kyseessä ei niinkään ole tietty analyttinen suuntaus, vaan kriittinen perspektiivi, jota sovelletaan monilla diskurssintutkimuksen aloilla. Kriittiset diskurssintutkijat ovat kiinnostuneita valtasuhteista ja kiinnittävät huomiota esimerkiksi siihen, miten kielenkäytöllä oikeutetaan joidenkin ryhmien hallitsevaa asemaa yhteiskunnassa tai esitetään todellisuutta joidenkin ryhmien näkökulmasta samalla kun toisten ryhmien äänet eivät pääse esiin. Tutkijat pyrkivät analyysin kautta paljastamaan kielenkäytön taakse kätkeytyvän ideologian, jolloin tutkimuksen päämääränä voi olla yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden näkyväksi tekeminen ja sorrettujen ryhmien aseman parantaminen. (Ks. esim. Wodak 2001; Wodak & Meyer 2011; Fairclough, Mulderrig & Wodak 2011; Flowerdew & Richardson 2018; myös Blommaert 2005.)

Kriittinen diskurssintutkimus on usein avoimen subjektiivista. Sitä onkin syytetty puolueellisuudesta ja esimerkiksi aineistojen tarkoitushakuisesta valikoimisesta (esim. Widdowson 1995; Schegloff 1997; Blommaert 2005, 31–33). Kriittistä traditiota edustavat tutkijat kuitenkin pitävät tieteen objektiivisuutta illuusiona: sosiaalista maailmaa ei ole mahdollista tarkastella vapaana omista asenteistaan ja ennako-oletuksistaan, eikä mikään todellisuuden representaatio voi koskaan olla neutraali. Kriittisen diskurssintutkimuksen piirissä onkin tavallista ajatella, että tutkijan on syytä tuoda esiin oma positionsa ja ideologiset sitoumuksensa, jotta tutkimuksen lukija voi arvioida niiden vaikutusta analyysiin (esim. Locke 2004, 35–36; Pietikäinen 2008, 203; Cameron & Panović 2014, 67).

Osa seuraavassa alaluvussa esitellyistä tutkimuksista kytkeytyy kriittisen diskurssintutkimuksen traditioon. Myös tässä esityksessä

ammennamme paljon kriittisestä diskurssintutkimuksesta, mikä näkyy etenkin käytetyssä kirjallisuudessa ja luvun loppupuolella annettavassa analyysiesimerkissä. Painotus kriittiseen diskurssintutkimukseen merkitsee tässä ennen kaikkea yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kontekstin korostamista ja herkkyyttä valtasuhteiden huomioimiseen tutkimuksessa. Analyysiesimerkissä tarkoituksena ei kuitenkaan ole ennalta oletettujen ideologioiden tai valtarakenteiden paljastaminen, vaan vallan rakentumista lähestytään aineistosta käsin.

Tietolaatikko: Käsitteet

Diskurssi (engl. *discourse*) voi kielitieteessä tarkoittaa lausetta suurempaa kielenkäytön kokonaisuutta tai kielenkäyttöä kontekstissaan. Toisaalta diskurssi voi viitata myös vakiintuneeseen kielenkäyttöön laajemmin ja kieleen sosiaalisena toimintana.

Diskurssit (engl. *a discourse, discourses*) ovat vakiintuneita asioiden merkityksellistämisen ja kuvaamisen tapoja, jotka esittävät asioita tietyistä näkökulmasta. Samasta ilmiöstä voi puhua eri diskursseja käyttäen, ja nämä diskurssit voivat kilpailla toistensa kanssa. Esimerkiksi metsä näyttäytyy metsätalouden diskurssissa hyödynnettävänä resursina, joka tuottaa puuta ihmisten tarpeisiin, kun taas luonnonsuojelun diskurssissa kyse on eri eliölajien muodostamasta luontotyyppistä, jossa keskeistä on biologisen monimuotoisuuden säilyminen. Jokainen diskurssi merkityksellistää maailmaa omalla tavallaan ja sulkee samalla pois muita näkökulmia. (Esim. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 22–27.)

Diskurssintutkimus etnologiassa ja lähitieteissä

Millaista diskurssintutkimusta alamme tutkijat Suomessa sitten ovat tehneet, miten ja miksi? Kielenkäytön tutkimus on aina ollut keskeinen osa antropologista kulttuurien tutkimusta. Kielen merkitystä ihmisyyhteisöjen elämässä tutkitaan erityisesti lingvistisessä antropologiassa (ks. esim. Duranti 2009), ja Suomessa suullisen kielenkäytön tutkimuksella on pitkät perinteet folkloristiikassa. Etnologiaan diskurssintutkimus on kuitenkin tullut yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kautta. Esittelemme seuraavaksi etnologiaan ja lähitieteisiin sijoittuvia tutkimuksia, joiden lähtökohdat ovat diskurssintutkimuk-

selliset ja joita yhdistää kiinnostus kulttuuristen merkitysten rakentumiseen.

Folkloristi Mari Hatakka (2011) on tutkinut heteroseksuaalisen parisuhteen kulttuurista mallia käyttäen aineistona kahden Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toteuttaman, omaelämäkertoja keränneen kirjoituskilpailun vastauksia. Hän tarkasteli kirjoittajien tapaa kertoa parisuhteistaan ja erotti aineistosta viisi parisuhdetta merkityksellistä diskurssia. Romanttisessa diskurssissa rakkaus on parisuhteen tarkoitus. Populaaritieteellisessä diskurssissa naiset ja miehet nähdään usein biologisesti ja/tai psykologisesti vastakohtaisina toimijoina; kristillisessä diskurssissa miehen ja naisen tehtävänä on toimia perheen hyväksi Jumalan kiistattoman auktoriteetin alla. Kansanperinteen diskurssissa nainen ja mies ovat kodin ja jälkeläisten tulevaisuuden turvaajia, ja yhteiskunnallinen diskurssi määrittelee parisuhteen yhteiskunnan peruspilariksi. Aineistona olevat tarinat pohjautuivat siis ihmisten omakohtaisiin kokemuksiin, mutta niistä kertoessaan he nojautuivat parisuhteen kulttuurisiin malleihin. Hatakan tutkimus osoittaa, että ihmisillä on useita yhteisesti jaettu tapoja jäsentää parisuhteita sekä miesten ja naisten rooleja niissä.

Folkloristi Anna Hynninen ja uskontotieteilijä Teemu Taira ovat käyttäneet tutkimuksissaan kerronnallisuuteen ja vuorovaikutukseen kohdistuvaa diskurssiteoriaa. Hynninen (2017) tutki väitöskirjassaan Museoviraston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistitietokyselyihin aktiivisesti vastanneen Toini Pelkosen omaelämäkerrallista muistelukerrontaa. Hynnisen tutkimuksen lähtökohtana on, että Pelkosen kirjoittamat tekstit ja hänen haastattelutilanteessa tuottamansa vastaukset edustavat sekä kerrontahetken omakohtaisia näkemyksiä että laajempia kulttuurisia jäsennyksiä ja ideaaleja. Kerrontahetken merkitystä tekstien, kerronnan, niiden varioinnin ja niissä esiintyvien merkitysten rakentumiselle Hynninen tutki performatiivisuusteorian³ kautta. Kulttuurisia jäsennyksiä ja ideaaleja

3 Performatiivisuusteorian näkökulmasta kerronnassa on kiinnostavaa, miksi kerrotaan tietyllä tavalla ja miten kerronta varioi. Huomion kohteena voi olla kerronnan ajallinen muuntuvuus, kertovan subjektin moninaisuus ja se, että jotain jää aina kerronnan ulkopuolelle. (Hynninen 2017, 76–82.)

hän taas tarkasteli diskurssintutkimuksen näkökulmasta kiinnittäen huomiota kerronnan ja elämäntarinan sosiaaliseen, kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiin ja niiden muutoksiin.

Taira (2006) on soveltanut diskurssiteoriaa analysoidessaan Työttömän tarina -kirjoituskilpailun vastauksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 1993 järjestämän kilpailun tarkoituksena oli kerätä kirjoituksia siitä, miten työttömät tai heidän läheisensä kokevat työttömyyden, millainen merkitys työllä heille on ja millaista on työttömän arki. Tairaa kiinnosti se, mitä vastaukset kertovat niistä sosio-kulttuurisista konteksteista, jotka työttömien kirjoituksia jäsentävät ja joita kirjoittajat kerronnassaan muokkaavat uudelleen. Tutkimuskohteena ovat siis kirjoituksissa hahmottuvat tavat, joilla työttömyys koetaan, ja diskurssit, joilla sitä merkityksellistetään.

Kulttuuriperinnöntutkija Aura Kivilaakso (2017) tarkasteli väitöskirjassaan Helsingin Puu-Käpylästä vuosina 1960–1971 käytyä kaavoituskiistaa. Kiistan lähtökohtana olivat 1950-luvulla laaditut suunnitelmat purkaa Käpylän asuinalueelle 1920-luvulla rakennetut puutalot ja korvata ne kerrostaloilla. Suunnitelma herätti vastustusta, jonka seurauksena alue ja puutalot suojeltiin. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, millaisia merkityksiä rakennusperinteeseen liitettiin aiheesta käydyssä mediakeskustelussa. Mediakeskustelu edustaa Kivilaakson tutkimuksessa sanomalehtien luomaa, sosiaalisessa vuorovaikutuksessa konstruointua maailmaa, jota hän kutsuu Puu-Käpylästä ja sen merkityksistä muodostuneeksi julkisuuskuvaksi. Tutkimus edustaa kriittistä diskurssintutkimusta, sillä se lähestyy kulttuuriperintöön liittyviä valta-asetelmia etsien kulttuuriperintöprosessiin osallistuneiden tahojen painotuksista eroja ja yhtymäkohtia. Kriittisyys tarkoittaa Kivilaakson tutkimuksessa myös sitä, ettei kulttuuriperinnön käsitettä ymmärretä valmiina vaan sosiaalisesti tuotettuna.

Etnologi Nika Potinkara (2015) tutki väitöskirjassaan, miten museonäyttelyissä rakennetaan etnisiä kategorioita, vedetään etnisiä rajoja ja tuotetaan käsityksiä etnisten ryhmien kulttuureista. Hänen pääaineistonaan olivat kahden saamelaismuseon perusnäyttelyt, joita tutkimuksessa käsiteltiin merkityksiä välittävänä toimintana – tekoina, jotka rakentavat ymmärrystä saamelaisuudesta ja ovat siten mukana tuottamassa sosiaalista todellisuutta. Museonäyttelyiden esi-

tyksiä Potinkara tarkasteli suhteessa niihin merkityksiin, joita saamelaisuus saa muussa julkisessa keskustelussa. Ajankohtaista julkista keskustelua lähestyttiin tutkimuksessa media-aineiston kautta.

Media-aineistoa on hyödyntänyt myös etnologi Arja Turunen (2011), joka käsitteli väitöskirjassaan sitä, miten suomalaisissa naistenlehdissä keskusteltiin naisten housujen käytöstä vuosina 1889–1945. Housut ovat perinteisesti olleet miesten vaate, jota naisten ei ole ollut soveliasta käyttää. Muoti, pukeutumistavat ja suhtautuminen naisten housujen käyttöön muuttuivat 1900-luvun kuluessa, ja tutkimuksen lähtökohtana oli kysymys siitä, miten muutos tapahtui. Yhteiskuntatieteellistä mediadiskurssien tutkimusta edustavassa väitöskirjassa selvitettiin, millaisia merkityksiä naistenlehtien eri teksteissä annettiin naisten housuille ja miten lehdet pyrkivät ohjaamaan lukijoitaan housujen käytössä. Mediatutkimuksellisen lähestymistavan mukaisesti analyysissä huomioidaan tekstin mikrotason ja laajemman yhteiskunnallisen makrotason lisäksi tekstin tuotannon konteksti, joka tässä tutkimuksessa tarkoitti naistenlehti- ja juttukonseptien vaikutusta housukysymyksen käsittelyyn teksteissä. Yhteiskunnallinen makrotaso taas tarkoitti lehtikeskustelun kytkemistä suomalaisessa yhteiskunnassa, naisten asemassa sekä vaatteiden tuotannossa ja käytössä tapahtuneisiin muutoksiin.

Suojelukiistaa, etnisyyden rakentumista tai pukeutumistapojen muutosta olisi ollut mahdollista tutkia myös haastattelemalla vaikkapa suojelukiistan osapuolia, saamelaisia tai naisia. Tutkimuksissa huomion kohteena kuitenkin oli juuri mediakeskustelun ja museoiden rooli merkitysten rakentamisessa. Esimerkiksi Turusella lehtiaineisto valikoitui tutkimuskohteeksi sen vuoksi, että tutkijaa kiinnosti, miten lehdet osallistuivat pukeutumistapojen ja yhteiskunnan muutokseen pyrkimällä ohjaamaan lukijoidensa pukeutumista ja mieliteitä.

Miten tehdä diskurssintutkimusta?

Kuten edellisen alaluvun esimerkit osoittavat, diskurssintutkimuksessa voidaan käyttää monenlaisia aineistoja – vaikkapa julkista keskustelua tai muistitietotutkimuksen menetelmillä kerättyjä kirjoituksia.

Myös haastatteluaineistoa voi lähestyä diskurssintutkimuksen näkökulmasta (ks. Abell & Myers 2008; Pietilä 2010; Nikander 2012; Suoninen 2016; Raippalinna 2022). Keskusteluanalyyseissa taas tutkitaan aitoja vuorovaikutustilanteita: analyysin kohteena voi olla toisensa tuntevien ihmisten arkinen jutustelu siinä missä asiakkaan ja virkailijan välinen keskustelukin. Analyysin tarkoituksena on selvittää, miten keskustelut rakentuvat ja millaisia sääntöjä ja neuvotteluja niihin sisältyy. (Ks. esim. Cameron 2001.) Usein aineistona kuitenkin käytetään niin sanottuja valmiita aineistoja (ks. Turunen tässä teoksessa), kuten esimerkiksi lehtiartikkeleita, oppikirjoja tai poliittisia julkilausumia. Monet valmiit aineistot koostuvat sekä tekstistä että kuvista, ja diskurssintutkija voi tarkastella näitä molempia hyödyntäen tarpeen mukaan niin tekstianalyysin kuin visuaalisen analyysin työkaluja (ks. Kress & van Leeuwen 1996; Machin & Mayr 2012). Tällaista analyysia nimitetään multimodaaliseksi.

Myös etnografista otetta ja osallistuvaa havainnointia on mahdollista yhdistää diskurssintutkimukseen (ks. Bhatia, Flowerdew & Jones 2008a, 53–55; 2008b, 5–7; Krzyżanowski 2011; 2018; Flowerdew 2018). Suomalaisen kulttuurintutkimuksen kentällä tällaista lingvistisen antropologian (Duranti 2009) tutkimusperinteestä ammentavaa etnografista diskurssintutkimusta ei kuitenkaan ole juuri tehty. Poikkeuksena voi mainita Antti Lindforsin (2019) stand up -komiikkaa käsittelevän folkloristiikan väitöstutkimuksen, jossa folkloristiikan näkökulma yhdistyy lingvistisen antropologian ja kulttuurintutkimuksen näkökulmiin. Lindfors hyödyntää osallistuvaa havainnointia osana tutkimusta, muiden aineistojen ja menetelmien ohessa.

Se, miten aineistoa analysoidaan ja minkälaisiin kielenkäytön piirteisiin siinä kiinnitetään huomiota, riippuu viime kädessä tutkimuskysymyksestä eli siitä, mitä analyysin avulla halutaan selvittää (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 149–152, 167–168). Tutkitaanko merkityksenannon tapojen moninaisuutta vai jonkin tietyn diskurssin rakentumista? Halutaanko kiinnittää huomio tyypilliseen vai poikkeukselliseen, hegemoniseen vai marginaaliseen? Vai kohdistuuko kiinnostus esimerkiksi tietyyntyyppisen representaation, toimijuuden, identiteetin, sosiaalisen käytännön tai valtasuhteen rakentumiseen jossakin määrättyssä vuorovaikutustilanteessa, diskurssissa tai aineistossa?

Kulttuurien tutkimukselle on tyypillistä aineistolähtöisyys: luke-
malla aineistoa moneen kertaan pyritään kiinnittämään huomio ai-
neistolle ominaisiin piirteisiin. Tästä huolimatta diskurssit eivät nouse
aineistosta itsestään, vaan tutkija valitsee analyysin kohteeksi ne dis-
kurssit tai kielenkäytön piirteet, jotka ovat tutkimusongelman kannalta
olennaisia. Koska tutkimusongelma kytkeytyy aina johonkin tie-
teelliseen keskusteluun, tutkimustehtävä ja siihen liittyvät tieteelliset
käsitteet toimivat analyysin lähtökohtana. Esimerkiksi sukupuolen-
tutkimuksellinen tai kasvatuksen historiaa koskeva tutkimustehtävä
ohjaa kohdistamaan analyysin tapaan, jolla tekstissä tuotetaan suku-
puolta tai kasvatuksen ihanteita (ks. Turunen 2019). Tutkimus-
kysymyksiä voi toki muokata aineiston perusteella – olennaista on pe-
rustella valinnat ja ymmärtää niiden seuraukset. Tutkittavaa ilmiötä
voi kontekstoida hyvin eri tavoin ja periaatteessa loputtomasti (Taira
2004, 54–61), mutta kaikkea ei voi käsitellä yhdessä tutkimuksessa.

Tutkimusaineiston kokoamisen ja rajaamisen periaatteet luonnol-
lisesti vaikuttavat siihen, mitä aineiston perusteella voidaan sanoa. Jos
tutkitaan esimerkiksi media-aineistoa ja aineisto kootaan hakusanoja
käyttämällä, käytetyt hakutermit rajaavat aineiston sisältämiä merki-
tyksiä ja diskursseja jo lähtökohtaisesti. Samaan tapaan haastattelijan
käyttämät käsitteet ja kysymykset ohjaavat haastateltavaa puhumaan
tietystä näkökulmista tai diskursseista käsin, kenties poissulkien
 muita. Tämä ei sinänsä ole ongelma; oleellista on, että haastateltavan
ja haastattelijan välinen vuorovaikutus otetaan huomioon tutkimuk-
sessa (ks. Hämeenaho, Koskinen-Koivisto & Mäkinen tässä teokses-
sa; Ruusuvuori & Tiittula 2017). Myös analysoitavan aineiston määrä
on mietittävä tapauskohtaisesti. Sopiva aineiston laajuus riippuu esi-
merkiksi tarkkuudesta, jolla kielenkäyttöä halutaan tarkastella – mitä
pienempi aineisto, sitä suurempi tarkkuus on mahdollinen. Aineistoa
voi toki rajata myös analyysiprosessin kuluessa sitä mukaa, kun tar-
kasteltava konteksti ja tutkimuskysymys täsmentyvät.

Tekstin diskursiivisia ja kielellisiä piirteitä analysoidessa huo-
mion voi tutkimuskysymyksestä riippuen kiinnittää esimerkiksi sa-
nastoon, toistuviin ilmaisuihin ja merkityksenannon tapoihin (miten
jotakin asiaa merkityksellistään), tekstissä tuotettuun toimijuuteen
ja subjektipositioihin (miten toimijuus, roolit ja identiteetit raken-
tuvat) tai aineistossa kuuluviin ääniin (miten erilaiset äänet tulevat

kuuluviin ja missä kontekstissa) (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 172–173). Laajaa aineistoa tutkittaessa analyysi kannattaa aloittaa lukemalla aineistoa useaan kertaan ja kiinnittämällä huomiota koko aineistossa toistuviin kielellisiin tai visuaalisiin piirteisiin. Tämä auttaa valitsemaan tarkemman analyysin kohteeksi piirteet, jotka ovat tutkimuskysymyksen ja aineiston kannalta relevantteja. Analyysissa voi kokeilla eri työkaluja eli huomion kiinnittämistä erilaisiin asioihin – jos analyysi takkuaa, uusi työkalu voi avata siihen uuden näkökulman (mahdollisista työkaluista ks. esim. Fairclough 2003; Wodak & Krzyżanowski 2008; Gee 2014). Oman aineiston rinnalla on hyvä lukea vastaavia aiheita käsitteleviä muita tutkimuksia, sillä aineistojen ”ristiinlukeminen” saattaa auttaa hahmottamaan oman aineiston erityispiirteitä.

Analyytiesimerkki: ruokahävikki sanomalehtidiskurssissa

Diskurssintutkimuksellinen lähestymistapa merkitsee ennen kaikkea tutkimuskohteeseen ja aineistoon otettavaa näkökulmaa. Aineiston analyysissa käytettävät menetelmät valitaan ja muokataan tapauskohtaisesti sen perusteella, millaisiin kysymyksiin tutkimuksessa halutaan vastata. Seuraavassa annamme esimerkin siitä, miten diskurssintutkimuksellista lähestymistapaa edustava aineiston analyysi voi käytännössä tapahtua. Esimerkissä keskitymme analysoimaan sanomalehtiartikkelia. Analysoimme aluksi kielenkäytön mikrotason piirteitä, minkä jälkeen avaamme tekstin tilannekontekstia. Lopuksi rakennamme aineistossa esiintyvien diskurssien perusteella tekstin yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia.

Analysoitavana on ruokahävikkiä käsittelevä sanomalehtiartikkeli *Helsingin Sanomista* vuodelta 2013. Artikkelin sisältyy etnologi Liia-Maria Raippalinnan väitöstutkimustaan varten keräämään aineistokokonaisuuteen, joka koostuu ruokahävikkiä käsittelevistä *Helsingin Sanomien* artikkeleista vuosilta 2010–2017. Analyysiesimerkissä tarkastellaan ruokahävikin ja vastuullisen kuluttajuuden rakentumista esimerkkitekstissä. Tarkoituksena on tunnistaa diskurssit, joissa ruokahävikkiä ja vastuullista kuluttajuutta tuotetaan, ja antaa esimerkkejä siitä, miten niitä voi kontekstualisoida tutkimuksessa.

Ruokaa roskiin satojen miljoonien edestä

Kotien ruokahävikin vaikutus ilmastopäästöihin vastaa noin 100 000 henkilöauton vuosipäästöjä

Suomalaiset ovat huolissaan ruokapakkausten määrästä, mutta roskiin heitetty ruoka on paljon suurempi haitta ympäristölle.

Suomalaisissa kodeissa lähes joka kymmenes peruna, leipä ja hedelmä päättyy roskikseen, kertoo tuore tutkimus. Syömäkelpoista ruokaa heitetään pois satojen miljoonien eurojen edestä vuodessa.

”Kotitaloudet kantavat kotiin vuosittain ruokaa yli 400 kiloa henkeä kohden ja peräti 23 kiloa tästä ruuasta päättyy roskakoriin”, sanoo tutkija [nimi] Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskuksesta (MTT).

MTT selvitti Ecopaf-tutkimuksessaan 380 suomalaisen kotitalouden ruokahävikkiä ja ruokaostoksia.

Tiedot yllättivät tamperelaisen [nimi] jonka kahden hengen ja kahden koiran talous oli yksi tutkituista.

”Yllättävän suuria lukuja. Kyllä meilläkin on joskus leipää mennyt roskiin, mutta ruuantähteet menevät yleensä koirille, jotka ovat meidän jäte-linkoja”, [mainittu henkilö] sanoo.

Tutkimuksen mukaan kuluttajat ovat eniten huolissaan ruokapakkausten ympäristövaikutuksista, mutta ne ovat häviävän pieniä verrattuna ruuan tuotannon ympäristövaikutuksiin.

”Kuluttajat näkevät keittiössään ne muovipakkaukset, joten huoli on ymmärrettävä. Ympäristöön vaikuttavat eniten kuitenkin ruuan tuotannon eri vaiheet, jotka eivät kuluttajalle näy. Siksi roskiin heitetty ruoka on valtava ympäristöhaitta”, sanoo tutkimuksen vastaava johtaja [nimi].

Kotitalouksien ruokahävikin vaikutus ilmastopäästöihin vastaa MTT:n mukaan noin 100 000 henkilöauton vuotuisia päästöjä.

”Aika karu tieto. Minäkin olen ollut eniten huolissani niistä pakkauksista”, [tutkimukseen osallistunut] sanoo.

Kaupoista, ravintoloista ja teollisuudesta päättyy jätteeksi selvästi vähemmän ruokaa kuin kodeista.

Eniten ruokaa menee roskiin niissä talouksissa, jotka ostavat eniten ruokaa henkeä kohti. Pienet taloudet ostavat yhtä suuria pakkauksia kuin suuret.

Tutkimuksen vastauksissa moni valitti sitä, että esimerkiksi leipää saa kaupasta vain suurissa pakkauksissa.

MTT muistuttaa, että oikeanlainen pakkaus estää ruuan pilaantumisen ja pidentää sen säilyvyyttä.

”Vaikka muovipakkausten valmistuksessa on käytetty öljyä, ympäristövaikutukset ovat huomattavasti pienempiä kuin ruuan”, [tutkimuksen johtaja] sanoo.

Suomessa käytetystä pakkausmuovista noin puolet menee yhä kaatopaikoille. Kolmen vuoden päästä voimaan tuleva asetus määrää, että kaikki muovijäte on otettava hyötykäyttöön. Joissakin kunnissa kerätty muovi menee jo energiantuotantoon.

Roskiin menevän ruuan arvo yhden hengen talouksissa on noin sata euroa vuodessa, pariskunnilla 145 euroa ja lapsiperheissä lähes 300 euroa vuodessa.

Tutkimuksessa kävi ilmi, että vain harvat olivat tiedostaneet roskiin menevän ruuan taloudellisen arvon. Moni ei myöskään ennen tutkimusta kiinnittänyt huomiota ruokahävikin määrään.

”Aloin muuttaa tapojani tutkimuksen myötä. Kun rahat ovat tiukalla, olen ennenkin katsonut miten paljon ostan, mutta parantamisen varaa löytyi silti”, [tutkimukseen osallistunut] kertoo.

(*Helsingin Sanomat*. Kotimaa 17.5.2013 2:00)

Keskeiset ilmaisut ja merkitykset

Aloitamme sanomalehtiartikkelin analyysin tarkastelemalla, miten ruokahävikkiä merkityksellistetään esimerkkitekstissä. Tekstin otsikko ja ingressi sisältävät keskeisiä rajauksia ja representaatioita. Otsikossa ruokahävikki esitetään talouden viitekehyksessä ja ingressissä ympäristöongelmana. Lisäksi ruokahävikin käsittely rajataan ”koteihin” ja huomio suunnataan kotitalouksien rooliin osana ruokahävikki- ja ympäristöongelmaa.

Ruokahävikki ympäristöongelmana ja ruokahävikki taloudellisena kysymyksenä vuorottelevat tekstissä, jolloin voidaan myös puhua ekologisesta ja taloudellisesta diskurssista. Ekologisessa diskurssissa alleviivataan roskiin päätyvän ruuan aiheuttamaa ympäristöhaittaa vertaamalla sitä liikenteen päästöihin ja pakkausmateriaalien ympäristövaikutuksiin. Taloudellisessa diskurssissa tuodaan esiin ruokahävikin kustannuksia. Ruokahävikille ei anneta tekstissä selkeää määritelmää, mutta tekstianalyysi osoittaa, että käytännössä se esitetään roskiin heitettynä ruokana. Vaikka tämä on suomalaisessa keskustelussa yleinen määritelmä, se ei ole ainoa mahdollinen tapa lähestyä hävikkiongelmaa. Joissakin määritelmässä esimerkiksi yksilön tarpeen ylittävä ravinnonsaanti tai eläintuotantoon käytetyt maatalouden resurssit (englanniksi *food loss*) vertautuvat käyttämättä jääneeseen ruokaan (englanniksi *food waste*). Tekstin ilmiäisun lisäksi

analyysissa kannattaakin kiinnittää huomiota implisiittisiin oletuksiin ja pois rajattuihin näkökulmiin.

”Ruokaa roskeeseen” on tekstissä ja koko aineistossa toistuva ilmaisu. Ruuan roskeeseen heittäminen ei useinkaan ole käytännöllinen kuvaus siitä, mitä hävikkiruualle tapahtuu. Ruuan haaskaukseen liittyvänä metaforana ilmaisu on arvottava. Se viittaa ruoan roskeeseen heittämiseen sosiokulttuuristen arvojen ja normien vastaisena toimintana. Esimerkiksi otsikko ”Ruokaa roskeeseen satojen miljoonien edestä” vetoaa perinteisiin sosiokulttuurisiin arvoihin samalla kun se alleviivaa ongelman mittaluokkaa taloudellisesta näkökulmasta. Myös tieteelliseen tutkimukseen perustuvat ruokahävikin määrää ja vaikutuksia kuvaavat numeraaliset representaatiot toistuvat läpi aineiston, todistavat hävikkiongelman ja perustelevat siihen liittyviä toimia.

Toimijuus

Hävikkiä tuottavina toimijoina mainitaan esimerkiksi ”kodit”, ”suomalaiset”, ”suomalaiset kotitaloudet”, ”kotitaloudet” ja ”kuluttajat”. Vastuu kotitalouksien ruokahävikistä annetaan yksittäisille kotitalouksille, jotka ”kantavat kotiin vuosittain ruokaa yli 400 kiloa henkeä kohden ja peräti 23 kiloa tästä ruuasta päätyy roskakoriin”. Kotitalouksissa syntyvän ruokahävikin määrän vertaaminen kaupan, teollisuuden ja ravintoloiden hävikkiin tekstin loppupuolella vielä korostaa kotitalouksien roolia ja kuluttajien toimintaa hävikkiongelman keskiössä.

Kuluttajia ei kuitenkaan syytetä välinpitämättömyydestä ympäristön suhteen, sillä he ”ovat huolissaan” muovipakkauksista, jotka he ”näkevät keittiössään”. Ongelmaksi ehdotetaan tiedon puutetta: ”ympäristöön vaikuttavat eniten kuitenkin ruuan tuotannon eri vaiheet, jotka eivät kuluttajalle näy”. Tiedon puutetta ja ilmiön yllättävyyttä alleviivaavat myös ilmaisut ”yllättävän suuria lukuja”, ”aika karu tieto”, ”harvat olivat tiedostaneet – – taloudellisen arvon” ja ”moni ei – – kiinnittänyt huomiota ruokahävikin määrään”.

Toisaalta aktiivisina toimijoina tekstissä esitetään Maa- ja metsätalouden tutkimuskeskus (MTT) ja tutkijat. Heidän toimijuutensa rakentuu suhteessa kuluttajien ja kotitalouksien toimijuuteen, kun he ”selvittävät” ruokahävikin syntyyn johtaneita syitä, ”sanovat” miten

asiat tutkimuksen mukaan ovat ja ”muistuttavat” kuluttajia elintarvikepakkausten hyödyllisyydestä. Samalla tutkijoiden toimijuus rakentuu suhteessa lukijoihin, joita artikkelissa puhutellaan kuluttajina ja potentiaalisina hävikin tuottajina tai vähentäjinä, joskin epäsuorasti.

Tekstissä esiintyvä yksityishenkilö edustaa itseään tarkkailevaa, eteenpäin pyrkivää ja esimerkillistä toimijuutta, kuluttajuutta. Reflektoimalla omaa toimintaansa tutkimustuloksia vasten hän luo siltaa yksittäisen kuluttajan ja tutkijoiden sanoman välille. Lehtijuttuun liittyvässä valokuvassa hän syöttää keittiössään ruoantähteitä paistinpannulta koirilleen. Kuva konkretisoi hävikkiongelman kiinnittämällä sen arkielämän todellisuuteen ja antamalla abstraktille kuluttajalle kasvot. Siinä kuluttaja esiintyy hävikin tuottajana, mutta ennen kaikkea sen potentiaalisena vähentäjänä, koska ruuantähteiden syöttäminen koirille voidaan nähdä hävikintorjuntana.

Äänet

Artikkelissa ruokahävikkiä tarkastellaan MTT:n näkökulmasta. MTT:n ohella tekstissä annetaan ääni kotitalouksille ja kuluttajille, mutta kuluttajien ääni ilmenee vain tutkimuksen ja tutkimustulosten välityksellä ja niiden voimakkaasti muokkaamana. Lisäksi tekstissä kuullaan yksilöityä kuluttajaa, joka esiintyy siinä omalla nimellään. Hän kommentoi MTT:n tutkimusta, johon hän on osallistunut tutkittavana. Yksilöllisen kuluttajan äänen esiintyminen uutistekstissä on Raippalinnan tutkimuksen aineistossa poikkeuksellinen piirre. Kuluttajan kommentit kuitenkin lähinnä todistavat MTT:n tutkimustulosten puolesta ja toimivat sen sanomaa vahvistaen. Äänen (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 122–128) asettelu tekstissä on hyvin hierarkkista, ja kuluttajien äänet ovat alisteisia MTT:n äänelle. Kuluttajan positiivinen rooli hävikin vähentäjänä tulee kuitenkin esiin juuri jutussa esiintyvän yksityishenkilön, toimittajan ja lehtikuvaajan välityksellä.

Diskurssintutkimuksessa kieltä ja kielenkäyttöä lähestytään sosiaalisena toimintana, joten tekstejä analysoitaessa on hyvä kysyä, mitä niissä ja niillä tehdään. Esimerkkitekstissä tehdään ruokahävikki-ongelmaa näkyväksi ja herätellään kuluttajia vähentämään omaa ruokahävikkiään. Kuluttajia pyritään saamaan liikkeelle erityisesti

tiedon avulla. Ruokahävikin määritelmän ja kuluttajan vastuun ohella tiedon jakaminen ruokahävikin vähentämisen keinona onkin yksi kirjoituksen julkilausumattomista lähtöoletuksista.

Tilannekonteksti

Yksittäisen tekstin kontekstin tarkasteleminen on hyvä aloittaa pohdintamalla, minkälaisesta tekstistä on kyse ja missä yhteydessä se on tuotettu. Esimerkkiartikkeli on 17.5.2013 *Helsingin Sanomien* Kotimaapalstalla julkaistu uutisteksti. Yhdessä kahden pienemmän samalla palstalla julkaistun lehtijutun (”Kilohinta ei kerro kaikkea” ja ”Viisi tapaa vähentää ruokahävikkiä: Mieti etukäteen mitä syöt”) kanssa se muodostaa kotitalouksien ruokahävikkiin ja sen vähentämiseen liittyvän juttukokonaisuuden (ks. Turunen 2011, 75, 79). Juttukokonaisuuden osat perustuvat erilaisiin tekstin tuottamisen konventioihin ja genreihin, ja niillä on erilaiset funktiot (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 82–90). Osana juttukokonaisuutta ne kuitenkin rakentuvat ja saavat merkityksensä suhteessa toisiinsa. Siinä missä esimerkkiartikkelissa tehdään ruokahävikkiä ja sen ekologiaa ja taloudellisia seurauksia näkyviksi, juttukokonaisuuden toinen osa ”Kilohinta ei kerro kaikkea” on lukijalle suunnattua kuluttajavalistusta, jossa pois heitetyn ruuan hintaa konkretisoidaan yksinkertaisten esimerkkien avulla. Sen sanomana on, että suuressa pakkauksessa myytävä kilohinnaltaan halvempi tuote ei välttämättä tule edullisemmaksi, jos tuotetta ei hyödynnetä kokonaan.

Lehtiartikkelit liittyvät usein johonkin konkreettiseen ajankohtaiseen tapahtumaan. Esimerkkiteksti liittyy Maa- ja metsätalouden tutkimuskeskuksen (MTT) ECOPAFF-tutkimukseen ja sen julkistamiseen, vaikka julkaisutapahtumaan viitataan vain epäsuorasti lauseella ”kertoo tuore tutkimus”. Intertekstuaalisten viittausten (ks. Fairclough 1992, 100–136; Blommaert 2005, 46) seuraaminen tätä pidemmälle ei välttämättä ole tarpeen tutkimuksessa. Tässä kuitenkin demonstroimme, kuinka niitä seuraamalla voi pyrkiä jäljittämään ja paikantamaan aineistosta löytyviä ääniä ja diskursseja: Internetin hakukonetta käyttämällä löytyy MTT:n ECOPAFF-tutkimuksen tiedote, joka on julkaistu lehtijutun ilmestymistä edeltävänä päivänä. Osa lehtiartikkelissa esiintyvistä lauseista on kopioitu suoraan tiedotteesta. Tästä

voidaan päätellä, että MTT:n tiedotteen ääni ja näkökulma välittyvät uutistekstissä lähes sellaisinaan. Ruokahävikkiä käsitellään esimerkkitekstissä nimenomaan MTT:n harjoittaman tieteellis-poliittisen diskurssin näkökulmasta.

Yhteiskunnallinen ja kulttuurinen konteksti

Kontekstin rakentamisessa ja rajaamisessa on viime kädessä kyse tutkijan tekemistä valinnoista. Yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kontekstin rakentaminen edellyttää sekä hyvää aineiston tuntemista että laajaa perehtymistä valittuihin konteksteihin esimerkiksi tutkimuskirjallisuuden avulla ja valittuja intertekstuaalisia viitteitä seuraamalla. Analyysin uskottavuuden kannalta on oleellista, että yhteydet tekstin ja yhteiskunnallisen kontekstin välillä pystytään osoittamaan aineistosta ja tekstin tilannekontekstista käsin.

MTT:llä ja sitä kautta Euroopan Unionin tieteellis-poliittisella diskurssilla on ollut hegemoninen rooli suomalaisessa ruokahävikki-keskustelussa etenkin keskustelun alkuvuosina. Ruokahävikin käsite ja ruokahävikkiongelma nousivat Suomessa julkisuuteen 2010-luvun vaihteessa juuri MTT:n tutkimusten myötä. MTT:n tutkimus ruokahävikistä kytkeytyi eurooppalaiseen ja kansainvälisen tutkimuskenttään ja EU:n kiertotalousajatteluun liittyvään tavoitteeseen tehostaa resurssien käyttöä ja ruokajärjestelmää. Kotitalouksien ruokahävikin vähentäminen ja kuluttajien käyttäytymisen muuttaminen ovat olleet merkittäviä tavoitteita EU:n hävikkipolitiikassa. (Raippalinna 2020.)

Ruokahävikkidiskurssissa kuitenkin sekoittuu koko joukko kulttuurisia merkityksenannon tapoja. Siten diskurssin kulttuurisen ja yhteiskunnallisen kontekstin rakentaminen voisi myös merkitä sen kytkemistä laajempaan ympäristö- ja ilmastokeskusteluun, kiertotalousajatteluun tai kuluttajavalistukseen ja kotitalousneuvontaan historiallisina ja sosiokulttuurisina käytäntöinä. Aineistosta esiin nostetut ruokahävikin ja kuluttajan representaatiot voitaisiin yhtä hyvin kontekstoida osaksi ruokaan liittyvää mediakeskustelua tai kytkeä suomalaiseen ruokakulttuuriin ja ruokaan liittyviin sosiokulttuuriin normeihin.

Etnologiatieteiden näkökulmasta kiinnostavaa on juuri diskurssien moninaisuus ja se, kuinka erilaiset äänet tulevat kuuluviin aineistossa.

Hegemonisen diskurssin tarkastelun sijaan tai sen lisäksi aineistosta voikin pyrkiä lukemaan hegemonista diskurssia vastustavia – tai siitä riippumattomia – merkityksenannon tapoja. Kriittisen näkökulman omaksuva tutkija voisi kiinnittää huomionsa vaikkapa siihen, kuinka ruokahävikkidiskurssissa ja siihen liittyvissä sosiaalisissa käytänteissä tuotetaan ja pidetään yllä sosiaalisia rakenteita ja valtasuhteita. Ruoka-avun ja kauppojen hävikkiruuan yhdistäminen on tästä ilmeinen esimerkki.

Lopuksi: milloin diskurssintutkimus on hyvä lähestymistapa?

Diskurssintutkimus ei ole analyysiväline, jota voisi hyödyntää tutkimuksessa kuin tutkimuksessa. Se on tutkimusta ohjaava lähestymistapa, joka määrittää todellisuuteen, tutkittavaan ilmiöön ja aineistoon otettavaa näkökulmaa. Vaikka aineiston huolellinen analyysi on aina osa diskurssintutkimusta, tutkimuksen lähtökohtana on tutkimusongelman ja tutkimuskysymysten muotoilu.

Diskurssintutkimus on luonteva lähtökohta, kun tarkastelun kohteena on kielenkäytössä rakentuva sosiaalinen todellisuus. Se on otollinen lähestymistapa esimerkiksi silloin kun halutaan tutkia, miten ihmiset jäsentävät avioerokokemuksiaan blogiteksteissä, rakentavat ammatillisia rooleja ja identiteettejä kahvipöytäkeskusteluissa tai oikeuttavat tai kyseenalaistavat ilmastonmuutoksen vastaisia toimia lehtiartikkeleissa ja viranomaisasiakirjoissa. Jos tutkimuksessa taas pyritään aineistoa analysoimalla tekemään tulkintoja jostakin kielen ulkopuolisesta todellisuudesta, jota kielenkäytön ajatellaan heijastavan, diskurssintutkimus ei ole sopiva lähestymistapa: sen keinoin ei päästä käsiksi siihen, mitä avioeroprosessi kirjoittajalle merkitsee, minkälaista sukupuolista syrjintää ihmiset ovat kokeneet tai miksi ilmastonmuutoksen vastaisiin toimiin on ryhdytty.

Diskurssintutkimuksen moniulotteisesta ja hajanaisesta kentästä johtuen viittaus diskurssintutkimukseen tai diskurssianalyysiin ei riitä tutkimuksen lähestymistavan tai tutkimusmenetelmän kuvaukseksi tutkimustekstissä. Jokaisessa tutkimuksessa on määriteltävä, mitä diskurssintutkimuksellinen lähestymistapa juuri tässä tapauksessa

tarkoittaa, ja siten paikannettava tutkimuksensa diskurssintutkimuksen kentälle. Lisäksi on selvitettävä, mitä analyysin välineitä tutkimuksessa on hyödynnetty. Analyysissa voidaan soveltaa diskurssintutkimuksen piirissä aiemmin kehitettyjä menetelmiä ja työkaluja, mutta tämä ei ole välttämätöntä. Tärkeintä on kertoa selvästi, miten analyysi on tehty ja miten aineiston kanssa on käytännössä toimittu: mitä aineistolta on kysytty ja miten vastauksia kysymykseen on etsitty.

Lisälukemista

- Angermüller, Johannes, Maingueneau, Dominique & Wodak, Ruth (toim.). 2014. *The discourse studies reader. Main currents in theory and analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Machin, David & Mayr, Andrea. 2012. *How to do critical discourse analysis. A multimodal introduction*. Los Angeles: Sage.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne. 2019. *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Wodak, Ruth & Krzyżanowski, Michał (toim.). 2008. *Qualitative discourse analysis in the social sciences*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Lähteet

- Abell, Jackie & Myers, Greg. 2008. Analyzing research interviews. Julkaisussa: Wodak, Ruth & Krzyżanowski, Michał (toim.) *Qualitative discourse analysis in the social sciences*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 121–144.
- Angermüller, Johannes, Maingueneau, Dominique & Wodak, Ruth (toim.). 2014a. *The discourse studies reader. Main currents in theory and analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Angermüller, Johannes, Maingueneau, Dominique & Wodak, Ruth. 2014b. Introduction. Julkaisussa: Angermüller, Johannes, Maingueneau, Dominique & Wodak, Ruth (toim.) *The discourse studies reader. Main currents in theory and analysis*. Amsterdam: John Benjamins, 1–14.
- Bhatia, Vijay K., Flowerdew, John & Jones, Rodney H. (toim.). 2008a. *Advances in discourse studies*. Lontoo: Routledge.
- Bhatia, Vijay K., Flowerdew, John & Jones, Rodney H. 2008b. Approaches to discourse analysis. Julkaisussa: Bhatia, Vijay K., Flowerdew, John & Jones, Rodney H. (toim.) *Advances in discourse studies*. Lontoo: Routledge, 1–17.

- Blommaert, Jan. 2001. Context is/as critique. *Critique of anthropology* 21: 1, 13–32. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/0308275X0102100102>.
- Blommaert, Jan. 2005. *Discourse. A critical introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Cameron, Deborah. 2001. *Working with spoken discourse*. Los Angeles: Sage.
- Cameron, Deborah & Panović, Ivan. 2014. *Working with written discourse*. Los Angeles: Sage.
- Dijk, Teun A. van (toim.). 2011. *Discourse studies: a multidisciplinary introduction*. 2 p. Los Angeles: Sage.
- Duranti, Alessandro. 2009. *Linguistic anthropology: a reader*. 2. p. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Egan Sjölander, Annika. 2011. Introduction: comparing critical discourse analyses and discourse theory. Julkaisussa: Sjölander, Annika & Gunnarson Payne, Jenny (toim.) *Tracking discourses. Politics, identity and social change*. Lund: Nordic academic press, 13–48.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. Lontoo: Routledge.
- Fairclough, Norman, Mulderrig, Jane & Wodak, Ruth. 2011. Critical discourse analysis. Julkaisussa: Dijk, Teun A. van (toim.) *Discourse studies. A multidisciplinary introduction*. 2. p. Los Angeles: Sage.
- Flowerdew, John. 2018. Critical discourse studies and context. Julkaisussa: Flowerdew, John & Richardson, John E. (toim.) *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge, 165–178.
- Flowerdew, John & Richardson, John E. (toim.). 2018. *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge.
- Flowerdew, John & Richardson, John E. 2018. Introduction. Julkaisussa: Flowerdew, John & Richardson, John E. (toim.) *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge, 1–10.
- Gee, James Paul. 2014. *How to do discourse analysis. A toolkit*. Abingdon: Routledge.
- Hatakka, Mari. 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkerta-aineiston valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6746-4>.
- Hiidenmaa, Pirjo. 2008. Lingvistinen tekstintutkimus. Julkaisussa: Sajavaara, Kari & Piirainen-Marsh, Arja (toim.) *Kieli, diskurssi, yhteisö*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 162–190.
- Hynninen, Anna. 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerronnan variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6729-2>.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.

- Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 2016. Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Julkaisussa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 445–463.
- Kivilaakso, Aura. 2017. *Suojelevat sanat. Puu-Käpylän kaavoituskiista esimerkkinä vaikuttavasta kulttuuriympäristön asiantuntijaviestinnästä*. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6789-6>.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo. 1996. *Reading images. The grammar of visual design*. Lontoo: Routledge.
- Krzyżanowski, Michał. 2011. Ethnography and critical discourse analysis: towards a problem-oriented research dialogue. *Critical discourse studies* 8:4, 231–238.
- Krzyżanowski, Michał. 2018. Ethnography and critical discourse studies. Julkaisussa: Flowerdew, John & Richardson, John E. (toim.) *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Lontoo: Routledge, 179–194. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1080/17405904.2011.601630>.
- Lindfors, Antti. 2019. *Intimately allegorical. The poetics of self-mediation in stand-up comedy*. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7651-5>.
- Locke, Terry. 2004. *Critical discourse analysis*. Lontoo: Continuum.
- Machin, David & Mayr, Andrea. 2012. *How to do critical discourse analysis. A multimodal introduction*. Los Angeles: Sage.
- Nikander, Pirjo. 2012. Interviews as discourse data. Julkaisussa: Gubrium, Jaber F., Holstein, James A., Marvasti, Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim.) *The Sage handbook of interview research. The complexity of the craft*. 2. p. Los Angeles: Sage, 397–413.
- Pietikäinen, Sari. 2008. Kriittinen diskurssintutkimus. Julkaisussa: Sajavaara, Kari & Piirainen-Marsh, Arja (toim.) *Kieli, diskurssi, yhteisö*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 191–218.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne. 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne. 2019. *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pietilä, Ilkka. 2010. Ryhmä- ja yksilöhaastattelun diskursiivinen analyysi. Kaksi aineistoa erilaisina vuorovaikutuksen kenttinä. Julkaisussa: Ruusu-vuori, Johanna, Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 212–241.
- Potinkara, Nika. 2015. *Etnisyyden rakentuminen kahden saamelaimuseon perusnäyttelyissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [viitattu 25.8.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6400-9>.
- Raippalinn, Liia-Maria. 2020. Mobilising consumers for food waste reduction in Finnish media discourse. Julkaisussa: Närvänen, Elina, Mesiranta, Nina, Mattila, Malla & Heikkinen, Anna (toim.) *Food Waste Management. Solving the wicked problem*. Cham: Palgrave Macmillan, 289–321.

- Raippalinna, Liia-Maria. 2022. Banal sustainability. Renewing the traditional cultural norm of not wasting food. *Ethnologia Europaea* 52:1, 1–23. [viitattu 15.8.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.16995/ee.4804>.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa. 2017. Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Julkaisussa: Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino, 46–83.
- Schegloff, Emanuel A. 1997. Whose text? Whose context? *Discourse and Society* 8:2, 165–187. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.1177/0957926597008002002>.
- Suoninen, Eero. 2016. Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Julkaisussa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero *Diskursianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 86–116.
- Taira, Teemu. 2004. Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpakeruun lukumahdollisuuksista. Julkaisussa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 40–60.
- Taira, Teemu. 2006. *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tannen, Deborah, Hamilton, Heidi E. & Schiffrin, Deborah (toim.). 2015. *The handbook of discourse analysis*. 2. p. Chichester: Wiley Blackwell.
- Turunen, Arja. 2011. "Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?" Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumishjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Turunen Arja. 2019. Nyky aikaista naista luomassa. Kotilieden, Emäntälehdien ja Toverittaren pukeutumishjeet kansalaiskasvatuksena 1920–1930-luvuilla. *Kasvatus ja Aika* 13:4, 4–25. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.33350/ka.83055>.
- Widdowson, Henry G. 1995. Discourse analysis: a critical view. *Language and Literature* 4, 157–174.
- Wodak, Ruth. 2001. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. Julkaisussa: Wodak, Ruth & Meyer, Michael (toim.) *Methods of critical discourse analysis*. Lontoo: Sage, 1–13.
- Wodak, Ruth & Krzyżanowski, Michał (toim.). 2008. *Qualitative discourse analysis in the social sciences*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael (toim.). 2011. *Methods of critical discourse analysis*. Lontoo: Sage.

Katsaus: Valmiit aineistot. Esimerkkinä naistenlehdet

Arja Turunen

© <https://orcid.org/0000-0002-3589-5380>

Etnologisen ja antropologisen tutkimuksen aineisto on perinteisesti koostunut kenttätöissä kerätyistä haastattelu- ja havainnointimateriaaleista sekä muistitiedosta, ja menetelmiä koskeva tieto on tarkoitettu näiden aineistojen keräämistä ja analysointia koskevaa tietoa. Diskurssintutkimuksessa tutkimuskohteena sen sijaan ovat usein mediatekstit ja muut niin sanotut valmiit aineistot eli erilaisten tahojen tuottamat kirjalliset ja visuaaliset aineistot. Miten diskurssintutkimus ja valmiit aineistot sitten sopivat etnologiseen ja antropologiseen tutkimukseen?

Tätä kysymystä pohdittaessa on hyvä muistaa, että etnologisen ja antropologisen tutkimuksen aineistonkeruun ja analyysin menetelmät sekä tutkimukselliset lähestymistavat ovat syntyneet ja kehittyneet suullisia kulttuureja tutkittaessa. Koska tutkijoilla ei ole ollut kirjoitettuja lähteitä käytettävissä, suullisen perinteen, materiaalsen kulttuurin ja tapakulttuurin tutkiminen ovat olleet ainoat väylät kulttuurien tutkimiseen. Sosiologit Paul Atkinson ja Amanda Coffey (2004) sekä Lindsay Prior (2003; 2004) ovat huomauttaneet, että vaikka kenttätöperinteeseen pohjaavaa tieteenalat ovat sittemmin siirtyneet tutkimaan myös moderneja yhteiskuntia ja kulttuureja, tutkimusta tehdään edelleen ikään kuin tutkituilla yhteisöillä ei olisi kirjallista kulttuuria. Atkinson, Coffey ja Prior kritisoivat nykytutkijoita siis siitä, että nämä ovat jättäneet tekstit ja erilaiset dokumentit huomiotta tutkimuksissaan. Kirjallisella kulttuurilla on nyky-yhteiskunnassa kuitenkin erittäin keskeinen rooli, sillä niiden kautta luodaan tulkintoja todellisuudesta ja itsestä.

Atkinson, Coffey ja Prior esittivät kritiikkinsä 2000-luvun alussa eli aikana, jolloin internetin ja esimerkiksi sosiaalisen media merkitys

oli vähäisempää kuin tänä päivänä. Erityisesti viimeisen kymmenen vuoden aikana niiden merkitys tiedon ja merkitysten tuottajana on vahvistunut muun muassa siksi, että on huomattu, että median välittämä valheellinen tieto vaikutti Yhdysvaltain vuoden 2016 presidentinvaalien ja Britannian vuoden 2016 Brexit-äänestyksen tuloksiin. Esimerkiksi sosiaalisen median profiloititietojen merkitys Brexit-äänestykselle alkoi selvitä, kun brittiläinen *The Observer* -lehti lähetti toimittajansa Carol Cadwalldr'n juttumatkalle Etelä-Walesiin, jossa EU-eroa kannattavien osuus oli maan suurin eli 62 prosenttia. Paikalliset kertoivat äänestäneensä EU-eron puolesta siksi, että heidän mielestään EU ei ollut tehnyt mitään heidän hyväkseen, he olivat saaneet tarpeekseen siirtolaisista ja Turkki oli liittymässä Euroopan Unioniin. Todellisuudessa Turkin EU-jäsenyys ei ollut ajankohtainen, ja tilastotietojen valossa Etelä-Walesin alue oli saanut EU-tukia ja siellä oli hyvin vähän siirtolaisia. Äänestyspäätökset perustuivat EU-eroa ajaneiden tahojen tuottamiin mediasisältöihin ja niiden harjoittamaan profilointiin. (Raeste, *Helsingin Sanomat* 28.9.2019, B8–9.)

Ilmiö ei kuitenkaan ole uusi. Esimerkiksi 1920-luvun Ranskassa syntyi elokuvien, kirjallisuuden, mainonnan, muiden kulttuurituotteiden ja niistä käydyn keskustelun myötä vahva käsitys siitä, että naisten rooli on dramaattisesti muuttumassa. Erityisesti nuorten naisten katsottiin hylänneen perinteisen äitiyteen perustuvan naisen roolin ja omaksuneen itsenäisen naimattoman työssäkäyvän naisen roolin. Jotkut heistä olivat luopuneet perinteisestä naisen roolista jopa siinä määrin, että olivat omaksuneet sukupuolettoman (androgynin) tai miesmäisen ja homoseksuaalisen naisen roolin. Käytännössä naisten roolissa, elämäntilanteessa ja yhteiskunnallisessa asemassa ei tapahtunut suuria muutoksia, mutta keskustelu Uudesta Naisesta oli aikalaisille sosiaalinen realiteetti, jolla oli myös seurauksia: se sai tutkijat ja yhteiskunnalliset päätöksentekijät huolestumaan muun muassa syntyvyydestä sekä korostamaan naisten ”luonnollista” roolia äitinä. (Roberts 1994.) Vaikka Suomessa niin sanottu Uusi Nainen oli marginaalisempi ilmiö, huoli nuoren sukupolven naisista johti kotitalousideologian vahvistumiseen ja vaikutti myös isänmaallisen Lotta Svärd-järjestön perustamisen taustalla (esim. Vehkalahti 2000).

Suullisen kulttuurin ja kirjoitetun kulttuurin välisistä suhteista kertoo kiinnostavasti naistenlehtien historia. Mediahistorian tutkijat

ovat todenneet, kuinka naistenlehtikonseptin syntyä ja menestymistä on edistänyt se, että lehdet omaksuivat suullisen perinteen ja sukupolvelta toiselle tapahtuvan sosialisointin roolin naisten elämässä (esim. Beetham 1996). Kun ruoanlaittoa, lastenkasvatusta, pukeutumista ja kodinhoitoa koskeva tieto siirtyi aiemmin äidiltä ja isoäidiltä tyttärelle, naistenlehtien myötä tietoa alkoi olla saatavilla myös kirjallisessa ja kuvallisessa muodossa. Täten kansanomaisten, esimerkiksi sananlaskujen muodossa välitettyjen, puhtaus-, siisteys-, lastenkasvatus- ja ulkoasukäsitysten tilalle tai rinnalle tulivat kotitalouden, lastenkasvatuksen ja muodin asiantuntijoiden neuvot. (Ks. esim. Turunen 2019.)

Kuten Atkinson ja Coffey (2004, 58–59) ovat tarkentaneet, erilaisia tekstiaineistoja on tarpeen tutkia omina aineistotyyppinä, tietynlaisena sosiaalisen todellisuuden rakentajina eikä vain sekundäärisenä, haastatteluja ja havainnointimateriaalia tukevana, selittävänä tai taustoittavana aineistona. Tämä tarkoittaa huolellista perehtymistä aineistojen tuotantoon ja kulutukseen: miten niitä tuotetaan, levitetään, luetaan, säilytetään ja käytetään. Esimerkiksi naistenlehtien historia on kytköksissä sekä kulutusyhteiskunnan syntyyn ja kehittymiseen että naisten aseman muutoksiin. Naistenlehdet ovat eri maisa alkaneet menestyä sitä mukaa, kun niiden lukijoilla eli naisilla on ollut varaa kuluttaa. Varsinkin feministisessä tutkimuksessa naistenlehtiin suhtauduttiin aluksi hyvin kriittisesti, koska lehtien katsottiin edustavan pinnallista, konservatiivista ja kulutuskeskeistä nais- ja maailmankuvaa. Lehtien lukemista ja vastaanottoa koskevissa tutkimuksissa on kuitenkin osoitettu, että lehtien lukijat pitävät naistenlehtiä matalan statuksen lehtinä ja suhtautuvat niiden sisältöihin kriittisesti, mutta jatkavat niiden lukemista, koska niihin on helppo tarttua, niiden lukeminen edustaa ”omaa aikaa” ja lukijat ovat kokeneet saaneensa hyviä vinkkejä esimerkiksi arjen askareiden hoitamiseen. Lehtiä ei välttämättä lueta alusta loppuun vaan selailen ja valikoiden, jolloin eri lukijoiden lukijakokemukset poikkeavat toisistaan. (Beetham 1996; Hermes 1995.) Lehtien sivuilla esitetyt naisihanteet ja meikkaus-, pukeutumis- ja sisustusneuvot eivät siis sellaisenaan siirry lukijoiden elämään; ne kertovat ensisijaisesti niistä ihanteista, joita lehdet edustavat ja joiden ne olettavat lukijoidensa jakavan.

Kulttuurientutkijan näkökulmasta on kiinnostavaa, mitä naisten elämään liittyviä kysymyksiä ja ongelmia naistenlehdet eri aikoina nostavat esiin, millaisia ratkaisuja ne niihin tarjoavat ja miten ne naiset ylipäänsä lähestyvät ja konstruoivat. Samalla ne nimittäin antavat merkityksiä naiseudelle ja jäsentävät sen suhdetta yhteiskuntaan. Näihin kysymyksiin vastaamiseen hyvät välineet tarjoaa diskurssintutkimus. Jos tutkija taas on kiinnostunut keräämään haastattelujen kautta tietoa siitä, miten naiset suhtautuvat ulkonäkökysymyksiin, on hyvä huomioida, että heidän tulkintansa ja kokemuksensa ovat syntyneet tiettyjen kulttuuristen ja yhteiskunnallisten ajattelu- ja toimintatapojen ja niitä koskevien diskurssien puitteissa. Kertoessaan henkilökohtaisista valinnoistaan ja ajatuksistaan ne välittyvät meille diskurssien kautta, jotka muovaavat kokemuksia ja niistä kertomista. Tällöinkin diskurssintutkimuksen menetelmät ovat hyödyksi.

Lähteet

- Atkinson, Paul & Coffey, Amanda. 2004. Analyzing documentary realities. Julkaisussa: Silverman, David (toim.) *Qualitative research. Theory, method and practice*. 2. p. Lontoo: Sage, 56–75.
- Beetham, Margaret. 1996. *A magazine of her own? Domesticity and desire in the woman's magazine 1800–1914*. Lontoo: Routledge.
- Hermes, Joke. 1995. *Reading women's magazines. An analysis of everyday media use*. Cambridge: Polity Press.
- Prior, Lindsay. 2003. *Using documents in social research*. Lontoo: SAGE.
- Prior, Lindsay. 2004. Doing things with documents. Julkaisussa: Silverman, David (toim.) *Qualitative research. Theory, method and practice*. 2. p. Lontoo: SAGE, 76–94.
- Raeste, Juha-Pekka. 2019. Poliitikoille pitää kertoa, että tämä ei käy. *Helsingin Sanomat* 28.9.2019, B8–9.
- Roberts, Mary Louise. 1994. *Civilization without sexes. Reconstructing gender in postwar France, 1917–1927*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turunen, Arja. 2019. Nykyaikaista naista luomassa. Kotilieden, Emäntälehdien ja Toverittaren pukeutumisohteet kansalaiskasvatuksena 1920- ja 1930-luvuilla. *Kasvatus & Aika* 13:4, 4–25. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.33350/ka.83055>.
- Vehkalahti, Kaisa. 2000. Jazz-tyttö ja naistenlehtien siveä katse. Julkaisussa: Immonen, Kari, Hapuli, Ritva, Leskelä, Maarit & Vehkalahti, Kaisa (toim.) *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 130–168.

Kategoria-analyysi kulttuurien tutkimuksessa

Konsta Kajander

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

Meri Tuovinen

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-5250-5356>

Kulttuurien tutkimuksessa törmäämme jatkuvasti ilmiöiden moninaisuuteen. Yleiset käsitteet, kuten identiteetti, kansalaisuus tai itse kulttuuri, osoittautuvat pirstaleisiksi ja laajuudessaan riittämättömiksi kuvaamaan ihmiselämän kirjavuutta. Kuitenkaan emme voi väittää, etteikö niitä olisi olemassa: kulttuurien tutkijalle kaikki, mitä ihmiset kokevat olemassa olevaksi, on osa sosiaalista todellisuutta. Kategoria-analyysi on menetelmä, joka tutkii ja tulkitsee tapoja, joilla ihmiset tekevät selkoa maailmastaan luokittelujensa avulla. Siinä tarkastellaan, miten ihmiset omassa toiminnassaan tuottavat, muokkaavat ja rikkovat vakiintuneita kollektiivisia merkityksiä, kuten esimerkiksi sosiaalisia rooleja tai käsityksiä tavallisesta ja poikkeavasta.

Kategoria-analyysissa pyritään välttämään yksilöiden luokittelamista valmiisiin lokeroihin, kuten ryhmiin tai identiteetteihin. Sen sijaan siinä tutkitaan, miten tutkittavat itse tulkitsevat ja rakentavat maailmaansa kategorioiden välityksellä ja miten he käyttävät niitä päättelynsä apuna. Kategorioiden avulla saadaan selkoa siihen, miten ne auttavat ihmisiä luomaan järjestystä maailmaan ja omaan elämänsä ja miten ihmiset tulkitsevat itseään ja muita esimerkiksi kansallisessa, sukupuolittuneessa tai uskonnollisessa viitekehyksessä. Kategoria-analyysi voi kiinnittää huomiota myös institutionaalisissa käytännöissä esiintyviin kategorioihin tekemällä näkyväksi yhteiskunnallisten organisaatioiden ja laitosten ihmisiin liittämiä kulttuurisia oletuksia rooleista, arvoista ja normeista (ks. esim. Hall, Slembrouck & Sarangi 2006; Mäkitalo 2002).

Kulttuurien tutkijoiden kiinnostus kategorioihin ja kategorisointeihin ei ole suinkaan uusi asia. Viime vuosisadan alun pioneereja olivat sosiologi Émile Durkheim, etnologi-sosiologi Marcel Mauss ja filosofi-

antropologi Lucien Lévy-Bruhl, jotka tutkivat niin kutsuttujen ”primitiivisten kansojen” ajattelua ja luokittelutapoja. Näitä ideoita kehitti eteenpäin 1950–1970-luvuilla kukoistanut strukturalistinen suuntaus Claude Lévi-Straussin johdolla. Teoria haki selitystä ihmismieleen palautuvasta universaalista luokittelujärjestelmästä, jonka perusteella kulttuurit jäsentävät maailman binäärisiin vastakohtapareihin, kuten kulttuuri–luonto, mies–nainen tai puhtaus–lika. Viimeksi mainitulle kategorisen eronteon analyysille rakentuu antropologi Mary Douglasin klassikko *Puhtaus ja vaara* (2000/1966). Yhdysvalloissa 1950-luvulla syntynyt etnotiede (etnosemantiikka) puolestaan pyrki välttämään laajempia kulttuurien välisiä yleistyksiä (etisistinen tutkimustapa) ja lähestymään kulttuureja sisältäpäin, kulttuurin jäsenten näkökulmasta (emisistinen tutkimustapa). Etnotiede kehitteli etnografisen menetelmän tekniikoita ja keskittyi tutkimaan haastateltavien kielellisiä luokituksia ja kielen kognitiivisia rakenteita. Näin se oli luomassa pohjaa kognitiiviselle kulttuurintutkimukselle, jota tässä luvussa esitellään myöhemmin.

Vaikka kategoriat ovat olleet jo kauan kulttuurien tutkijoiden huomion kohteena, on niiden systemaattiseen tarkasteluun keskittynyt kategoria-analyysi nuori menetelmä. Yleisesti kategoria-analyysi jaetaan etnometodologiseen ja kognitiiviseen suuntaukseen. Jako on kuitenkin hyvin karkea. Kategoria-analyysin nimellä voi esiintyä hyvin erilaisia menetelmiä, joiden eri haarojen nimikkeet eivät ole vielä vakiintuneet. Kategoria-analyysin maailmaan astuva voi hämmennyksekseen törmätä eri mielipiteisiin siitä, mihin tutkimuksiin ja aineistoihin kategoria-analyysia voi soveltaa – ja miten. Vaikka menetelmän soveltaminen jaottelun sisällä on kirjavaa, ovat etnometodologisen ja kognitiivisen suuntauksen tutkimukset usein eriytyneitä toisistaan ja niiden välillä esiintyy toisinaan vastakkainasettelua (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 33–36).

Tässä luvussa teemme yleiskatsauksen kategoria-analyysiin. Esittelemme ensin etnometodologisen ja kognitiivisen suuntauksen tarjoamia eväitä kulttuurintutkimukselle tuomalla esiin keskeisiä teoreetikoita, käsitteitä ja tärkeimpiä suomalaisia tutkimuksia. Tämän jälkeen havainnollistamme kategoria-analyysiä analyysiesimerkillä, jossa tulkitsemme muslimi-kategorian rakentumista haastattelu-puheessa. Osoitamme sen avulla, miten aineistoa voidaan tulkita sekä

etnometodologisen että kognitiivisen kategoria-analyysin tarjoamia työkaluja hyödyntäen.

Etnometodologinen lähestymistapa

Etnometodologisessa kategoria-analyysissä huomio kiinnittyy niihin kulttuurisiin konteksteihin, joissa kategorioita käytetään. Kategorioiden käyttöön suhtaudutaan sosiaalisena tapahtumana, jossa on läsnä erilaisia motiiveja, valtasuhteita, jännitteitä, ristiriitoja sekä muita kategorisointia ohjaavia tekijöitä (Mäkitalo 2002; Nikander 2006; Edwards 2008). Kategorioiden käyttöä säätelevät eri tilanteissa ja kulttuureissa olevat ajatukset hyväksyttävästä käyttäytymisestä. Yksi kategoria-analyysin kehittäjistä, viestintätieteilijä Lena Jayyusi näkee ihmisten tekevän vuorovaikutuksessa moraalista työtä. Hänen mukaansa kulttuurissa jaetut käsitykset rationaalisesta ja moraalista vartioivat ihmisten keskustelua ja toimintaa. Ihmiset pyrkivät vuorovaikutuksessa näyttämään loogisina ja moraalina toimijoina tulakseen ymmärretyiksi. (Jayyusi 1984, 207.)

Etnometodologinen kategoria-analyysi pohjautuu amerikkalaisen sosiologi Harvey Sacksin varhaisessa tuotannossaan kehittämään jäsenkategorisoinnin analyysiin (engl. *membership categorization analysis* MCA tai *membership categorization device analysis* MCDA, käsitteistä ja niiden suomennoksista ks. lisää esim. Korolainen 2012; Järviluoma & Roivainen 1997). Sacks tutki, miten jokapäiväinen keskustelu rakentuu. Nimensä mukaisesti jäsenkategoriamenetelmä keskittyy erilaisiin sosiaalisiin positioihin ja rooleihin kohdistuviin luokituksiin, jäsenkategorioihin. Sacksin uran pääpaino oli keskusteluanalyysin kehittämisessä. Jäsenkategoria-analyysi oli hänen uransa sivujuonne, ja hän kehitti menetelmän lähinnä tukemaan keskusteluanalyysia. Hän kysyi, kuinka ihmiset tulevat ymmärretyksi ja saavuttavat keskustelun päämäärän käyttämällä välineinään luokitteluja.

Tutkijan ja haastateltavan välisessä keskustelussa huomio voidaan kiinnittää esimerkiksi siihen, miten kyseiset roolit rakentuvat keskustelussa. Tällöin niihin ei suhtauduta keskustelua selittävinä tosiasioina vaan välineinä, joita käytetään keskustelussa. Sacksin mukaan tällaiset ihmisiin kohdistetut luokittelut auttavat keskusteluun osallistujia

orientoitumaan keskusteluun ja saavuttamaan yhteisen päämäärän – joka haastattelutilanteessa voisi olla esimerkiksi tutkimukselle relevantin tiedon välittäminen. Yhteisen päämäärän tavoittamiseksi on edullista, jos osallistujat ymmärtävät tutkijan ja haastateltavan rooleihin kätkeytyvät odotukset ja toimivat niiden mukaisesti.

Harvey Sacksin keskeinen väite oli, että kategoriat ovat päätelmärikkaita (engl. *inference rich*). Tällä hän tarkoitti sitä, että asioiden kuvailut ja yhteiskunnan erilaiset roolit sisältävät paljon kulttuurista tietoa. Sacks näki kategorioiden sisältämän kulttuurisen tiedon ohjaavan kommunikointia: esimerkiksi lapselle puhutaan eri tavalla kuin aikuiselle. Kun ihmisestä tiedetään esimerkiksi ammatti, ikä tai kansalaisuus, voidaan hänestä kuvitella tiedettävän jotain näihin luokituksiin sisältyvän kulttuurisen tiedon perusteella. Erilaisiin luokitteluihin liitetään niiltä odotettavaa käytöstä, kategoriasidonnaisia toimintoja (engl. *category bounded activities*). Miellämme eri luokituksille toimintoja sekä selittääksemme että ennustaaksemme niihin liitettyjen ihmisten käytöstä. Mitä tahansa jostain kategoriasta tiedettyä voidaan käyttää selittämään siihen kuuluvaksi nähdyin henkilön toimintaa. Esimerkiksi teini-ikäisen normien vastaista käytöstä voidaan selittää hänen iällään ja odottaa hänen muuttuvan sovinnaisemmaksi aikuisuuden kynnyksellä.

Kategorian jäseniksi liitetyt henkilöt ovat samalla kyseisen kategorian edustajia (engl. *representatives*). Sacksin esimerkin mukaisesti turistilta voidaan kysyä hänen maansa politiikasta tai ruokakulttuurista, vaikka hänen henkilökohtaisesta kiinnostuksestaan kyseisiä teemoja kohtaan ei olisi varmuutta. Ihmisten myös odotetaan käyttäytyvän heihin liitettyjen luokitusten mukaisesti: esimerkiksi työntekijä edustaa monissa tilanteissa työpaikkaansa ja suomalaisen turistin huonoa käytöstä ulkomailla voidaan hävetä Suomessa. Tällöin ajatellaan, että yksilön toiminta heijastaa häneen liitettyä kategoriaa laajemmin. (Sacks 1992, vol. 1: 40–43.) Sacksin mukaan kategoriat ovat selostettavia (engl. *accountable*). Käsitteellä Sacks tarkoitti sitä, että yksilön odotetaan selittävän omaa käytöstään positiostaan käsin. Sacks tarkasteli luennoillaan puhelinvaihdokeskusteluja, joiden avulla hän esitti, että tuntemattomille ihmisille soittaessa soittaja on velvollinen selittämään, miksi hän on soittanut. Vastaja taas on velvollinen auttamaan,

jos hän on soittajaan nähden sellaisessa positiossa (esimerkiksi potilas soittaa lääkärille). (Sacks 1992, vol. 1: 72–76.)

Sacks huomioi, että samasta ihmisestä puhuttaessa voidaan käyttää useita kategorioita. Kategoriat valitaan sen mukaan, mikä on kussakin tilanteessa asianmukaisinta. Sacksin esimerkin mukaisesti lapselta puhuttaessa ”työtön” tai ”naimaton” eivät ole keskeisiä häntä kuvaavia kategorioita, vaikka ne totuudenmukaisia olisivatkin. Toisaalta on huomioitava, että lasten työssäkäynti tai naimisissa olo ei ole tavatonta kaikkialla maailmassa. (Sacks 1992, vol. 1: 68). Luokittelut rakentavat paitsi kuvaa ihmisistä, myös tilanteista ja kulttuureista, joissa niitä käytetään. Samoin kategoriat tulkitaan niiden suhteellisuus huomioiden: 10-vuotiaan käsitys ”vanhasta ihmisestä” voi poiketa 40-vuotiaan näkemyksestä. Luokittelujen käyttöä ja niiden tulkintaa ohjaavat sekä konteksti, että vuorovaikutuksen osapuolten erilaiset roolit ja positiot. (Sacks 1992, vol. 1: 45–46).

Sacks kiinnitti huomiota siihen, että ihmiset käyttävät kategorioita paitsi selittämään toisia ihmisiä myös hallitsemaan sitä, miten muut näkevät heidät. Kategorioita tarkasteltaessa on huomioitava, että tiedon lisäksi niihin sisältyy arvoja ja hierarkioita. Ihmiset pyrkivät selittämään itsensä pääasiallisesti positiivisessa valossa, jolloin he ennakoivat itseensä kohdistuvia kielteisiä määreitä. Esimerkiksi itsensä tavalliseksi määrittäminen on kulttuurisesti tuttu negatiivisen kategorisaation vastustamisen tapa. (Sacks 1992, vol. 2: 215; Buttny 2004; Widdicombe 1998; Nikander 2002.) Toisista kategorioista käsin itseään joutuu selittämään enemmän kuin toisista: esimerkiksi alkoholistin tai teinivanhemman kategorioihin liitetään paljon kielteisiä käsityksiä (Buttny 2004).

Sacksin keskeinen kiinnostus ei ollut kategorioiden sisällössä, vaan hän tutki sitä, *miten ja miksi* niitä käytetään vuorovaikutuksessa ja mitä vaikutuksia niillä on keskustelun kulussa (Silverman 1998). Osa etnometodologisesta kategoria-analyysin tutkimuksista on seurannut Sacksin viitoittamaa tietä yhdistäen kategoria-analyysiä keskusteluanalyysiin. Tällöin huomio on kategorioiden välineellisessä käytössä tapahtumissa, joissa ne ilmenevät. Kategorioiden välineellisyyteen ja kontekstiin keskittymällä voidaan tutkia esimerkiksi sitä, miten ihmiset rakentavat toisilleen identiteettejä ja positioita sekä tekevät itseään ymmärrettäviksi ja moraaliseksi toimijoiksi.

Sacks painotti tutkijan puuttumattomuutta kategorisointiin ja kritisoi vahvasti esimerkiksi haastatteluaineiston käyttöä edellä mainitusta syystä. Jäsenkategoria-analyysi on kuitenkin hyvin sovellettavissa myös toisenlaisista lähtökohdista tuleville tutkijoille. Esimerkiksi diskursiivinen kategoria-analyysi on siirtänyt tutkimuksen huomion itse kategorioihin, jolloin tutkijan valitsemat kategoriat asetetaan selkeämmin tutkimuksen kohteeksi ja keskitytään niiden sisältämiin piirteisiin (ks. esim. Välimaa 2011). Diskursiivinen kategoria-analyysi sopii tutkimuksiin, joissa etsitään tietoa rajatusta ilmiöstä tai jossa aineistonkeruutapa on itsessään pyrkinyt tuomaan esiin tiettyjä kategorioita. Jäsenkategoria-analyysi on perinteisesti keskittynyt ihmisten vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin rooleihin. Kategorioiden suhde materiaaliseen, esimerkiksi esineisiin, tilaan ja ruumiillisuuteen ovat vähän tutkittu, mutta varsin potentiaalinen kenttä (ks. esim. Korolainen 2012).

Suomessa etnometodologinen kategoria-analyysi näyttäytyy suhteellisen hajanaisena kenttänä 1990-luvulta tähän päivään kattaen eri aloja ja aihepiirejä. 1990-luvulla menetelmää tai siitä nousevia käsitteitä on hyödynnetty tutkittaessa ryhmäidentiteettiä (Järviluoma 1997), lähiöitä (Roivainen 1993, 1995), uusperheen kulttuurista kuvaa (Ritala-Koskinen 1993) ja identiteettien tuottamista saattohoidossa (Peräkylä 1990). Tällä vuosituhanella etnometodologiaan pohjautuvaa kategoria-analyysia ovat soveltaneet Pirjo Nikander (2002) ikävaiheiden kategorioita käsittelevässä gerontologian väitöskirjassaan ja Minna Nikunen (2005) sosiaalipsykologian väitöskirjassaan, jossa hän tarkasteli murhan ja itsemurhan yhdistävien väkivallantekojen uutisointia kulttuuristen luokitusten näkökulmasta. Outi Välimaa (2011) on käyttänyt diskursiivista jäsenkategoria-analyysia tutkiesaan pitkäaikaistyöttömyyden kategoriaa sosiaalityön väitöskirjassaan, kun taas Kari Korolaisen (2012) perinteentutkimuksen väitöskirja käsittelee koristelun ja taiteen kategorioita. Runsaimmin Suomessa jäsenkategoriamenetelmää on sovellettu institutionaalisten kategorioiden tutkimuksessa (ks. esim. Hall, Jokinen & Suoninen 2003, Kurri & Wahlström 2003, Juhila 2003, Nikander 2003, Partanen & Wahlström 2003, Pösö 2003, Roivainen 1995).

Kognitiivinen lähestymistapa

Kategoriat ovat keskeisessä osassa myös kognitiivisessa kulttuurintutkimuksessa, johon lukeutuvat kognitiivinen antropologia, -uskontotiede ja folkloristiikka. Kognitio viittaa lähestymistavassa tietämiseen ja tiedon prosessointiin, kuten havaitsemiseen, päättelyyn ja luokitus-tapoihin. Tämän lähtökohdan se jakaa kognitiotieteiden kanssa. Kognitiivinen kulttuurintutkimus korostaa kuitenkin kognition sosiaalista luonnetta tutkimalla yhteisöjen ja ajattelutapojen suhdetta, jota havainnoidaan laboratorio-olosuhteiden ja koejärjestelyjen sijaan tyypillisesti joko etnografisilla kenttätyömenetelmillä luonnollisissa olosuhteissa tai tekstiaineistoissa. (Boster 2011, 131–132.) Kulttuuri määritetään suuntauksessa ihmisten jakamaksi tiedoksi, jonka ansiosta he kykenevät käyttäytymään ja tulkitsemaan toisia ihmisiä erilaisissa ympäristöissä (D’Andrade 1995, 1; Kamppinen 2017, 145).

Etnometodologiasta kognitiivinen lähestymistapa eroaa selvimmin siinä, että kognitiivisessa kulttuurintutkimuksessa ja sen teoreettisissa selityksissä painotetaan ihmismielen keskeistä roolia kategorioiden ja kategorisointien tuottajana ja tiedon prosessoijana, kun taas etnometodologia pidättäytyy viittaamasta selityksissään ihmisten sisäisiin psykologisiin tiloihin (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 33). Tässä on syytä korostaa, ettei ihmismieli ”sijaitse” yksinomaan yksilön päässä vaan aivotoiminnan, kehon, muiden ihmisten ja ympäristön välisissä vuorovaikutussuhteissa (Hari ja muut 2015, 8–9, 29). Hyvä esimerkki on antropologi Edwin Hutchinsin tutkimus *Cognition in the wild* (1995). Hän havainnoi etnografisin menetelmin Yhdysvaltojen armeijan maihinnousualusta ja sen navigointia. Sen toiminta perustui Hutchinsin mukaan niin kutsuttuun hajautettuun kognition (engl. *distributed cognition*), jossa miehistö, maihinnousualuksen materiaallinen toimintaympäristö sekä navigoitiin käytettävät artefaktit muodostivat eri tehtäviä suorittavan ja toisiaan täydentävän kognitiivisen kokonaisuuden.

Kognitiivisessa kulttuurintutkimuksessa mieltä, ajattelua ja kategorisointeja ei havainnoida yksilöiden ”pään sisältä”, vaan niitä tulkitaan representaatioiden eli tietoesitysten välityksellä. Esimerkiksi ”Suomi” voi saada ilmauksensa sellaisissa (kulttuurisissa) representaa-

tioissa kuten kartassa, lipussa, Maamme-laulussa, itsenäisyyspäivän juhlassa, Suomi-neidossa, sisussa tai saunassa, jotka (uudelleen)esittävät Suomea materiaalisissa, rituaalisissa ja symbolisissa muodoissa. Niiden ansiosta ihmisille piirtyy mielikuva ”Suomen” merkityksistä, jotka voivat olla niin yksilöllisiä kuin kollektiivisia. (Gronow 2017, 87.) Näin ollen on tärkeä erottaa, mitkä ovat kulttuurista omaksuttuja ja laajemmalle levinneitä yhteisöllisiä merkityksiä, mitkä taas yksilöiden omia kokemuksia ja kulttuurisille ilmiöille antamia henkilökohtaisia merkityksiä.

Kognitiotieteilijä-antropologi Dan Sperber jakaa representaatiot mentaaliin ja julkisiin representaatioihin. Mikäli representaation tuottaja ja käyttäjä ovat sama henkilö, kyseessä on mentaalinen representaatio, esimerkiksi muisto, uskomus ja intentio. Se ei välttämättä ole useampien ihmisten jakama, vaan yksilön oma mielikuva havainnoinnin kohteesta. Sen sijaan julkisilla representaatioilla, kuten teksteillä, kuvilla ja puheilla, on potentiaalisesti useampi vastaanottaja, mikä luo pohjaa kollektiivisille tulkinnoille esimerkiksi Suomen merkityksistä. Vaikka yksilöiden mentaaliset representaatiot ovat pohjana julkisille representaatioille ja julkiset representaatiot vastaavasti vaikuttavat mentaaliin, kulttuurientutkijoiden ensisijaisena empirisenä tutkimuskohteena ovat nimenomaan julkiset representaatiot. Representaatioista tulee kulttuurisia, kun ne ketjuuntuvat, leviävät yksilöltä toiselle ja ovat pysyvämpiä ja laajasti jaettuja. (Sperber 1996, 32–33.)

Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen keskeisin teoria, jonka avulla näitä representaatioita tutkitaan, on alun perin psykologian skeemateoriasta (ks. D’Andrade 1995, 122–149) vaikutteita ottanut kulttuurinen malli (*engl. Cultural Models Theory, CMT*). Kulttuuriset mallit viittaavat opittuihin ja sosiaalisesti jaettuihin ajattelu- ja käyttäytymiskeemoihin, joiden pohjalta ihmiset kykenevät tietämään, miten tietyssä ympäristössä kannattaa toimia ja miten kommunikointi muiden ihmisten kanssa sujuu mahdollisimman hyvin. (Quinn & Holland 1987, 4; Leinonen 2013, 23–24.) Kulttuuriset mallit perustuvat puhetta, käyttäytymistä ja artefakteja koskeville intersubjektiivisille representaatioille, joita yksilöt käyttävät omien mentaalisten malliensa pohjana havainnoidessaan ympäristöä ja tulkitessaan muiden ihmisten käytöstä ja intentioita (Shore 1996, 51–52; Kamppinen 2017, 143).

Mallit rakentuvat arkielämän käytännöissä tyypillisesti skripteille eli kulttuurisille käsikirjoituksille. Skriptien avulla arkiset tilanteet jäsentyvät yksilöiden mielessä kaavamaisiksi esityksiksi, joissa sosiaaliseen vuorovaikutukseen osallistuvien odotetaan toimivan ennustettavalla tavalla, ikään kuin kohtaamiset seuraisivat yhteisesti sovittua käsikirjoitusta (Knuutila 2008, 65). Skriptien välittämien mallien ansiosta osaamme esimerkiksi käyttää liikenteessä liikkuessamme tien oikeaa tai vasenta reunaa ja pysähtyä liikennevaloissa, käyttäytyä hautajaisissa ennalta määrätyn rituaalin mukaisesti, valita tervehtiesä tilanteesta riippuen kädenheilautuksen, nyökkäyksen, kättelyn tai halauksen ja tilata pizzan paikan päällä ravintolassa tai kotiin kuljettuna.

Kulttuuriset mallit rakentuvat vähitellen ajan myötä. Ne muuttuvat hitaasti, muokkautuvat, katoavat tai sulautuvat osaksi uusia malleja. On huomattava, että kulttuuriset mallit eivät ole ehdottomia eivätkä determinoi ihmisten käyttäytymistä joka tilanteessa. Mallit voivat jakaantua epätasaisesti, niistä voi olla eriäviä tulkintoja ja ne voidaan kiistää. Tällöinkin yhteisöissä elävät ihmiset kykenevät tunnistamaan ja identifioimaan sen kulttuurisen mallin, josta he ovat eri mieltä ja jonka käytänteitä he mahdollisesti haluavat muuttaa. Kognitiivisessa kulttuuritutkimuksessa kulttuurisia malleja jäljitetään tyypillisimmin haastatteluiden tai tekstien avulla. Etnografisten kenttätymateriaalien lisäksi lähdeaineistona voivat toimia esimerkiksi arkistolähteet, tiedostusvälineet, populaarikulttuurin tuotteet, kuvat tai esineet. Mallit eivät suinkaan sijaitse ”valmiina” aineistossa, vaan tutkija rakentaa ne tutkimuksensa tuloksena jäljittämällä aineistoanalyysissä tutkimusmateriaaleissa toistuvia teemoja, avainsanoja, fraaseja ja metaforia. (Quinn 2005; Holappa 2011, 163–165.)

Representaatioiden ja kulttuuristen mallien välittämä kulttuurinen tieto jäsentyy kategoria-analyysissä prototyyppien, stereotyyppien ja ideaalien ympärille, joilla on tärkeä rooli tiedonkäsittelyssä. Ne toimivat päättelyn apuna, helpottavat ihmisten ja asioiden tunnistamista ja tarjoavat nopeasti tietoa havainnoinnin kohteesta vähäisellä kognitiivisella ponnistuksella. (Rosch 1978, 28, 36; Lakoff 1987, 90.) Prototyyppien avulla ihmiset hahmottavat asioita ja ilmiöitä niiden samankaltaisuuden ja yhteenkuuluvuuden perusteella. Ihmiset tunnistavat havaitun asian sijoittamalla sen kategorian prototyyppiseen eli ensi-

sijaiseen luokkaan tai vastaavasti sulkemalla havaitun asian pois kategoriaan kuulumattomana. Siten prototyyppinen luokitus hakee kategorian tyyppillisintä tai ”parasta” esimerkkiä, joka sopii havaintojen ja mielikuvien kanssa yhteen. (Rosch 1978, 30; Pöysä 1997, 23; Stark 2011, 71–72.)

Esimerkiksi 1800-luvun puolivälin Suomessa prototyyppinen talonpoika oli aikalaiskäsitusten mukaan ahkera, työtä tekevä maanviljelijä. Talonpoikien kirjalliset harrastukset ja kansakoulujen maalliset opetusaineet rikkoivat aikalaisen kritiikeissä ”oikean talonpojan” kulttuurisia käytänteitä, jonka vuoksi lukevat, kirjoittavat ja kouluu käyneet talonpojat kategorisoitiin ”puoliherroiksi”. Tätä vastakkainasettelua puoliherra-kategorioista ja talonpojan kulttuurisista malleista selvittää Konsta Kajander väitöskirjatutkimuksessaan, jonka aineisto perustuu 1800-luvun puolivälin sanomalehdistökirjoituksiin. (Kajander 2020.)

Stereotyypisessä kategorisoinnissa yksittäinen ihminen määritellään hänen oletetun ryhmänsä ominaisuuksien kautta. Tällöin ihmisestä tehtävät havainnot ja arvostelmat yleistetään kaikkia luokan jäseniä koskeviksi piirteiksi. Stereotypiat eivät välttämättä ole negatiivisia. Positiiviset stereotypiat suomalaisista voivat korostaa ahkeruutta, rehellisyyttä ja sisukkuutta. Stereotyypisiin arvostelmiin vaikuttaa kuitenkin se, miten arvostelman tekijä vertaa itseänsä suhteessa arvostelun kohteeseen joko sisä- tai ulkoryhmäläisenä. Identifioituminen sosiaalisen kategorian jäsenyyteen voi johtaa kategorisoinneissa oman sisäryhmän positiivisten piirteiden ylikorostamiseen ja vastaavasti ulkoryhmäläisten homogenisointiin. (Friedenberg & Silverman 2016, 356; Hinton 2000, 7–8.)

Idealeissa on kyse ryhmiin liitettävistä ihannenormeista ja esikuvista. Tietyt kategoriat jäsentyvät abstrakteille ideaalitapauksille. Ihmisillä voi olla odotuksia esimerkiksi ”hyvästä” kodista, pomosta tai puolisoista, mutta odotukset eivät välttämättä vastaa arkielämän kokemuksia (Lakoff 1987, 87). Heterosuhteen kulttuurisia malleja omalelmäkerroissa tutkinut Mari Hatakka antaa esimerkin rakkaudesta, joka on yksi parisuhdetta tyyppillisesti jäsentävistä kulttuurisista malleista. Rakkaus voi ilmetä esimerkiksi ”ensirakkautena”, ”todellisen rakkauden” tavoitteluna tai hellyyden ja uskollisuuden odotuksina. Rakkauden ideaali voi kuitenkin muuttaa muotoaan parisuhteen kes-

täessä, jäädä kokonaan vailla vastakaikua tai jopa ”särkyä” pettymysten seurauksena. (Hatakka 2011, 130–132, 261, 293; ks. myös Potinkara, Raippalinnalla & Turunen tässä teoksessa.)

Suomessa kognitiivisen kulttuurintutkimuksen teorioita sovelsivat ensimmäisenä folkloristit (ks. Stark 2021). Anna-Leena Siikala (1984) ja Annikki Kaivola-Bregenhøj (1988) hyödynsivät skeemateoriaa kerrottujen tutkimuksessa ja Seppo Knuutila (1992) kaskujen välittämän kansanomaisen maailmankuvan analysoinnissa. Uskontotieteilijä Matti Kamppinen (1989) toi puolestaan mukaan kognitiivisen antropologian teorioita ja käsitteistöä väitöskirjaansa Perun Amazonian sairauskäsitysten kulttuurisista malleista, joita hän jäljitti haastateltavien ilmaisemien metaforien avulla. Sittemmin kulttuuristen mallien teoriaa on sovellettu 2000-luvulla etenkin Oulun yliopiston kulttuuri-antropologian väitöskirjoissa. Niissä on tarkasteltu poronhoitajien sopeutumista jälkiteolliseen yhteiskuntaan (Heikkinen 2002), metsänhoidon malleja (Kasanen 2011), sepelvaltimotautikertomuksia (Taivalantti 2012) ja suomalaisten hevossuhteen muuttumista (Leinonen 2013). Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen kategoria-analyttisiä käsitteitä hyödyntäneistä uskontotieteen ja folkloristiikan tutkimuksista voidaan nostaa esiin erityisesti kolme väitöskirjaa: Veikko Anttosen (1996) tutkimus pyhä-käsitteestä kulttuuri-antropologian ja uskontotieteen oppihistorian sekä kielten kategorisointijärjestelmien näkökulmasta, Jyrki Pöysän (1997) tutkimus ”jatkästä” sosiaalisena kategoriana suomalaisen metsätyön historiassa sekä Eija Starkin (2011) tutkimus köyhyyden kulttuurisesta perinnöstä elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa.

Analyysiesimerkki: muslimi-kategorian rakentuminen haastattelupuheessa

Seuraavaksi tarkastelemme kategoria-analyysia käytännössä. Analysoimme Meri Tuovisen väitöskirja-aineistosta peräisin olevaa haastatteluotetta, jonka avulla pääsemme tutkimaan sekä etnometodologisen että kognitiivisen tulkinnan ulottuvuuksia. Tuovinen haastatteli väitöskirjaansa varten islamiin kääntyneitä suomalaisia. Haastatteluiden aihe käsitteli islamiin kääntymistä ja muslimina elämistä Suo-

messä. Tällöin on huomioitava, että muslimin kategoriaa käytettiin haastatteluissa tarkoituksellisesti. Haastateltavilta kysyttiin kysymyksiä nimenomaisesti heidän muslimiposiostaan käsin sen sijaan, että heitä olisi haastateltu esimerkiksi heidän ammattiensa tai harrastustensa edustajina.

MT: Joo et sä oot kohdannu enemmän semmosta ystävällistä kohtelua?

Haastateltava: Joo tai sit pysäkillä joku on saattanu kysyä, et niin anteeks, saanko kysyä et miten oot päätyny siihen ratkasuun [muslimiksi kääntymiseen]? Ja ku hänki on miettiny sitä, et kirkko kerää rikkauksia ja ihmiset kuolee nälkään. Ja mä sanon, että niin muslimieilla on antaminen helppoa. Tälleen lyhyesti voi jotakin sanoa tos pysäkillä. Ja kaupassa on kysyty et mites, ihan tuttu lihatiskimyyjä, että sulta mä uskallan kysyä, et miten se tappaminen siel islamissa oikein on. Mä et niin että puolustusota on sallittu. Et muuten ei oo sallittua ihmisen tappaminen. Minä oon ajatellu, sulta uskaltaa kysyä, mä et joo joo kysy vain.

Ja yhen ainoan kerran mulla oli ihan ventovieras mies sanonu huivin pitämisestä metrossa, että sun pitäis kyllä hävetä pukeutumistas. Niin mä sanoin et mee kuule sä kotias kitisemään siitä. Sit hän uudestaan sano et ei oikeesti, kato ittees, sun pitäis hävetä. Mä sanoin et ei, sinun pitäis hävetä käytöstäs. Mä olen sulle vieras ihminen, vanhempi nainen. Mulla on sun ikänen poika. Sit se mies sano, että no mene sinne Iraniin ja kato pärjäätkö siellä. Mä sanoin et niin, sä et pärjää edes täällä. Ja tää on sun koti-maas. Sit hän juoksi pois.

Kiinnitämme analyysissä huomiota erityisesti aineistossa esiintyviin sosiaalisiin positioihin ja niihin liitettyihin odotuksiin. Kategorioiden kautta tarkastelemme, millaista käyttäytymistä kuvauksessa esitetyiltä toimijoilta odotetaan, miten he tulevat moraalisesti ymmärretyiksi ja miten haastateltava itse rakentaa kertomuksessa itsestään moraalista toimijaa. Haastatteluotteen avulla etsimme vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- Miten muslimi-kategoria rakentuu haastateltavan itsensä luokitteluuissa?
- Miten muslimi-kategoria rakentuu arkisissa kohtaamisissa, joita haastateltava kuvaa?
- Miten poikkeava kategoria suhteutuu kulttuurisiin odotuksiin?

Ensimmäiseksi rakennamme kontekstin niiden tietojen perusteella, joita meillä on. Kertomuksen raamit rakentuvat arkiseen kaupunkiympäristöön. Haastateltava jakaa kuvaamansa tapahtumat tavalliseen (ystävällinen kohtelu arkiympäristössä) ja poikkeukselliseen (tuomitseva käyttäytyminen arkiympäristössä). Kertomuksen toimijat jakaantuvat tuntemattomiin (bussia odottava henkilö ja nuori mies metrossa) ja tuttuun (lihatiskimyyjä). Haastateltava itse asemoituu musliminaiseksi. On huomioitava, että haastattelutilanteessa kyseistä kategoriaa on käytetty tarkoituksellisesti. Haastateltava kertoo kokemuksistaan, joiden hän tulkitsee olevan oleellisia muslimin positiosta käsin. Vastaavasti muista ihmisistä kerrotaan asioita, jotka ovat kertomuksen sanoman kannalta oleellisia.

Kaupunkiympäristössä tapahtuvat arkiset tilanteet pitävät sisällään myös opittua, itsestään selvänä pidettävää kulttuurista tietoa siitä, miten näissä tilanteissa pitäisi käyttäytyä ja miten tilanteiden odotetaan etenevän. Haastateltavan kuvaamista tilanteista voidaan erottaa kolme kulttuurista skriptiä: bussipysäkki-skripti, lihatiski-skripti ja metro-skripti. Bussipysäkin ja metron skriptit ovat pitkälti samankaltaisia: kulkuvälineen odottaminen – kulkuvälineeseen siirtyminen – (maksu) – matkustaminen – kulkuvälineestä poistuminen määränpäässä. Vastaavasti haastateltavan kuvaamassa lihatiski-skriptissä myyjän kanssa juttelu näyttää henkilöiden tuttuuden myötä luontevana osana tapahtuman kulkua. Tällöin skriptiin (tuotteen tilaaminen tiskiltä – tuotteen vastaanottaminen – poistuminen) sulautuu myös kuulumisten vaihtaminen. Vaikka bussipysäkin ja metron kohtaamistilanteet vieraiden kanssa ovat sattumanvaraisia, niitäkin säätelevät tilanteeseen sopivat normit. Tuomitseva käyttäytyminen metrossa on kerronnan kannalta huomionarvoinen, sillä se rikkoo keskustelulta odotettavan ystävällisen käytöksen ideaalia.

Seuraavaksi tarkastelemme, miten sosiaaliset positiot (jäsenkategoriat ja sosiaaliset kategoriat) rakentuvat kertomuksessa ja millaisia odotuksia niihin liitetään. Kuvauksesta käy ilmi, että haastateltava tunnistetaan muslimiksi kaupunkiympäristössä, mikä ilmeisimmin johtuu hänen pukeutumisestaan. Huiviin pukeutuminen on muslimikategorian ja islaminuskon representaatio, joka herättää kysyjissä skemaattisia miellelyhtymiä. Kertomuksen kehyksessä haastateltavaan reagoidaan yleisesti jonkinlaisena islamin edustajana, jolta voi ky-

syä islamiin liittyvistä asioista. Lausumat ”miten oot päätyneet siihen ratkaisuun” ja ”mene sinne Iraniin ja kato pärjäätkö siellä” viittaavat siihen, että haastateltava nähdään nimenomaisesti ensimmäisen lausahduksen tapauksessa kääntyneenä muslimina ja toisessa sitaattissa suomalaisena muslimina. Muslimi-kategoria muotoutuu muiden kerrotuissa reaktioissa yleisestä poikkeavaksi ja ei-suomalaiseksi.

Muut kertomuksen roolit rakentuvat paikan sekä tuttuuden tai tuntemattomuuden varaan. Haastateltava erittelee kertomuksen kautta, millaista ystävällinen ja epäystävällinen käyttäytyminen on. Kohteliaat tiedustelut haastateltavan uskonnosta näyttäytyvät sitaattissa hyväksyttävänä käyttäytymisenä. Kohteliaissa tiedusteluissa haastateltavalta kysytään tietoa ja hän esiintyy uskonnon auktoriteettina. Kysyjät pahoittelevat tai selittävät uteluitaan. Ilmaisut kuten ”anteeks, saanko kysyä” ja ”minä oon ajatellu, sulta uskaltaa kysyä” viittaavat siihen, että kysyjät kokevat olevansa, Sacksin ilmaisua käyttäen, kysyjinä selontekovelvollisessa asemassa. Kysymyksiä ei pidetä automaattisesti oikeutettuina, vaan niiden sensitiivisyys tunnistetaan.

Haastateltava siirtyy seuraavaksi kuvaamaan poikkeuksellisenä pitämäänsä konfliktitilannetta, jossa nuori mies kommentoi ikävään sävyyn hänen pukeutumistaan. Kommentti ”sun pitäis hävetä” asettaa vuorostaan haastateltavan selontekovelvolliseksi. Haastateltava kuitenkin kiistää olevansa vastuussa pukeutumisestaan nuorelle miehelle ja pyrkii hiljentämään tämän (”mee kuule sä kotias kitisemään”). Nuoren miehen jatkaessa haastateltava tuo esiin positionsa vanhempana naisena, ventovieraana ja (aikuiseksi kasvaneen pojan) äitinä. Nämä positiot edellyttävät kunnioitusta nuorelta, ventovieraalta mieheltä. Tilannetta voi pitää kategorisoidun identiteetin torjumisena (*rejecting categorized identity*, ks. Widdicombe 1998). Kertomuksessa haastattelija herättää itseään koskevia vaihtoehtoisia tulkintoja, joiden valossa miehen käyttäytyminen näyttää erityisen epäsovinnaisena.

Lopullinen kiista käydään kansallisuuskategorioista. Metrossa tapahtuvaa konfliktia voidaan tarkastella kategorijäsenyyden vetoamisen, vastuuttamisen ja valvonnan näkökulmasta (Brubaker 2013, 245). ”Häpeäminen” on kummankin osapuolen keino vastuuttaa kategorianjäsentä moraalisesti hänen toiminnastaan. Nuoren miehen havainto huiviin pukeutuvasta naisesta ei sovi hänen kuvaansa suomalaisen naisen prototyypistä. Kommentista päätellen hän näkee

suomalaisen naisen velvollisuudeksi pukeutua suomalaisittain, mikäli hän ”ei pärjää Iranissa”. Taustalle voi tulkita ajatuksen siitä, että Suomi nähdään verrattain tasa-arvoisena hyvinvointivaltiona, josta tulisi olla kiitollinen. Islamin ilmaisu näyttäytyy täten eräänlaisena kategorialoukkauksena ja kommentti voidaan nähdä suomalaisuuden kategorijäsenyyden valvontana. Haastateltavan toteamus miehen pärjäämättömyydestä kotimaassaan Suomessa kyseenalaistaa sen, että miehen kuuluminen suomalaisen (tai ”hyvän suomalaisen”) kategoriaan olisi sosiaalinen fakta tai itsestäänselvyys. Lause johtaa haastateltavan voittoon kertomuksessa, miehen ”juostessa pois”.

Kun metrossa sattuvaa konfliktitilannetta verrataan aiemmin kerrottuihin, ystävällisiin tulkittuihin kohtaamisiin, huomataan kiinnostava seikka kategorioiden määrässä. Bussipysäkillä seisoja ja lihatiskimyyjä näyttäytyvät vain paikan ja tuttuuden tai tuntemattomuuden kautta, eikä heille ole osoitettu ikää tai sukupuolta. Konfliktitilanteen mieheen liitetään myös muita jäsenyyksiä (nuori, mies, epäonnistuja, haastateltavaan nähden poika). Tässä kohtaa haastateltava tuo esiin myös omia muita positioitaan (vanhempi nainen, miehen ikäisen ”pojan” äiti, ventovieras) ja vetoaa niihin vastuuttaessaan itseään nuorempaa miestä huonosta käytöksestä. Kategoriat toimivat välineinä ja resursseina kertomuksessa, jossa haastateltava rakentaa itsensä sekä moraalista toimijaa että konfliktitilanteen voittajaa.

Mitä laajempia johtopäätöksiä haastattelukatkelman perusteella voidaan tehdä? Jayyusin (1984) ajatuksiin tukeutuen voimme tulkita koko sitaatin moraalisenä työnä, jossa haastateltava rakentaa ensin itsestään kyselyihin myötämielisesti suhtautuvan henkilön, minkä jälkeen hän kertoo topakasta suhtautumisestaan poikkeustilanteessa. Virke ”Niin mä sanoin, et mee kuule sä kotias kitisemään siitä” asetuu kertomuksessa itsepuolustukseksi, ei niinkään haastateltavan taanomaiseksi reaktioksi. Haastateltava rakentaa myös muslimiksi tunnustautumisesta moraalista identiteettiä: toteamukset ”muslimeilla on antaminen helppoa” ja ”puolustussota on sallittu” näyttäytyvät kertomuksessa kantoina, joita haastateltava liittyy yleistyksen kautta itseensä.

Muslimi-kategoriaa yleisemmin kommentoivat väitteet toimivat samalla johtolankoina uskontoa koskevista kulttuurisista malleista. Tässä katkelmassa ne on mahdollista johtaa uskontoon liitettävistä

ideaaleista ja stereotyyppioista. Lihakaupan myyjän kysymyksessä (”miten se tappaminen siellä islamissa”) esiin nousee stereotypia islamin ja väkivallan yhteenkuuluvuudesta, eli tappaminen selittyy uskonnollisella kehyksellä. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että lihakaupan myyjä itse pitäisi islamia väkivaltaisena, sillä mallin tunnistaminen ei merkitse sen kannattamista. Toinen stereotypia koskee kirkon ahneutta: tämä käy ilmi bussipysäkillä kohdatun henkilön kommentista ”kirkko kerää rikkauksia ja ihmiset kuolee nälkään”. Tällöin islamiin kääntyminen näyttäytyy vaihtoehtona valtauskonnolle, joka tosin jää kommentissa hieman kasvottomaksi: emme voi olla varmoja, tarkoitetaanko sillä luterilaisuutta tai (länsimaista) kristinuskoa yleensä.

Nämä kommentit ovat siitä tärkeitä, että kielteisten stereotyyppioiden torjunnan kautta haastateltava saa perusteltua ”hyvän” tai ”oikean” muslimin toimintamalleja. Haastattelukatkelmasta nousee esiin kaksi mallia, jotka voidaan tiivistää väitelauseisiin ”Muslimi on antelias” ja ”Muslimi ei tapa” (poikkeuksena puolustusota). On kuitenkin korostettava, ettei yhden haastattelun perusteella voida puhua ”kulttuurisista malleista”. Kulttuuristen mallien tulkinta edellyttää sitä, että ne toistuvat useammassa haastattelussa tai muissa lähdemateriaaleissa. Näin ollen tässä havaitut mallit voivat toimia hypoteeseina tuleville havainnoille, joiden avulla mallien yleisyys voidaan vahvistaa tai kumota tutkimusprosessin edetessä.

Lopuksi

Kategoria-analyysi on kulttuurien tutkimuksessa vähän käytetty menetelmä (ks. esim. Korolainen 2010; 2012). Tämä on hieman yllättävääkin, sillä kulttuurien tutkijat ovat jatkuvasti tekemisissä kategorioiden ja kategorisointien kanssa läpi tutkimusprosessin alkaen siitä, kun tutkimuskohde määritellään ”kulttuurin” ja siihen liittyvien käsitteiden puitteissa, ja kun analysoidaan sitä, miten tutkittavat merkityksellistävät tutkittavaa ilmiötä. Tässä on samalla kategoria-analyysin haaste. Lähestymistavan ongelmakohdat liittyvät siihen, mihin kategorioihin tutkija kiinnittää huomiota analyysissään ja miksi. Tutkimusta tehdessään hän osallistuu myös itse aktiivisesti kategorioiden tuottamiseen erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Tutkijan on näin

reflektoitava mahdollisimman hyvin valinnat siitä, mitkä kategoriat ovat olleet tutkimuksen lähtökohtana ja mitkä ovat syntyneet tutkimusprosessin tuloksena.

Kategoria-analyysi on sovellettavissa monenlaisiin tutkimuksiin. Sen avulla pystytään tarkastelemaan, miten ihmiset käyttävät luokitteluja ajattelunsa ja argumentointinsa resursseina, ja toisaalta sitä, miten yleiset normit, käytännöt ja yhteiskunnalliset rakenteet näyttäytyvät esimerkiksi vuorovaikutustilanteissa, media-aineistoissa tai yhteiskunnallisissa instituutioissa. Kategorioiden tuominen eksplisiittisemmin tutkimuskohteeksi antaa mahdollisuuden tarkastella kulttuurisia luokituksia prosesseina. Analyysissa kiinnitetään huomiota siihen, miten esimerkiksi sosiaaliset roolit rakennetaan aineistossa. Kategorioihin keskittyvä lähestymistapa on siten aineisto- ja tutkittavälähtöinen, mutta se sallii myös yleisemmät selitysmallit. Kun samat kategoriat, kategorisoinnit ja kategoriasidonnaiset toiminnot alkavat toistua aineistossa, voidaan edetä laajempiin yleistyksiin puhetta ja toimintaa jäsentävistä skeemoista ja kulttuurisista malleista.

Etnometodologia auttaa suuntaamaan huomion siihen, miten kategorioista neuvotellaan kielellisesti ja miten niitä käytetään kulttuuristen käytänteiden osana. Kognitiivinen lähestymistapa puolestaan auttaa vahvistamaan kielellistä analyysiä tuomalla siihen mukaan ihmismielen yleisiin luokittelumekanismiin liittyviä selityksiä. Sitä lähestymistapojen yhdistäminen kannustaa kielen, mielen ja sosio-kulttuuristen tekijöiden vuoropuheluun. Toivommekin, että tämä luku rohkaisisi kategorioista kiinnostuneita opiskelijoita ja tutkijoita ylittämään raja-aidat ja rakentamaan vuoropuhelua etnometodologisen ja kognitiivisen lähestymistavan välille.

Lisälukemista

- Brubaker, Rogers. 2013. *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino.
- Jayyusi, Lena. 1984. *Categorization and moral order*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 2012. *Kategoriat, kulttuuri & moraali: johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino.
- Lakoff, George. 1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lepper, Georgia. 2000. *Categories in text and talk: a practical introduction to categorization analysis*. Lontoo: Sage Publications.

Lähteet

- Anttonen, Veikko. 1996. *Ihmisen ja maan rajat: 'pyhä' kulttuurisena kategoriana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Boster, James. 2011. Data, method, and interpretation in cognitive anthropology. Julkaisussa: Kronenfeld, David B., Bennardo, Giovanni, de Munck Victor C. & Fischer, Michael D. (toim.) *A companion to cognitive anthropology*. Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell, 131–152.
- Buttny, Richard. 2004. *Talking problems: studies of discursive construction*. Albany: State University of New York Press.
- D'Andrade, Roy. 1995. *The development of cognitive anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Douglas, Mary. 2000/1966. *Puhtaus ja vaara: ritualistisen rajavedon analyysi*. Tampere: Vastapaino.
- Edwards, Derek. 2008. The relevant thing about her: social identity categories in use. Julkaisussa: Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (toim.) *Identities in talk*. Lontoo: Sage Publications, 15–33.
- Hall, Christopher, Jokinen, Arja & Suoninen, Eero. 2003. Legitimizing the rejecting of your child in a social work meeting. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 27–43.
- Hall, Christopher, Slembrouck, Stef & Sarangi, Srikant. 2006. *Language practices in social work. Categorisation and accountability in child welfare*. Lontoo: Routledge.
- Hari, Riitta, Järvinen, Jaakko, Lehtonen, Johannes, Lonka, Kirsti, Peräkylä, Anssi, Pyysiäinen, Ilkka, Salenius, Stephan, Sams, Mikko & Ylikoski, Petri. 2015. *Ihmisen mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hatakka, Mari. 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkertaaineiston valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. [Viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6746-4>.
- Hinton, Perry R. 2000. *Stereotypes, cognition and culture*. Lontoo: Psychology Press.
- Holappa, Anne. 2011. Kulttuurisen skeema-analyysin mahdollisuudet digirakkauden tutkimisessa. Julkaisussa: Saarikoski, Petri, Heinonen, Ulla & Turtiainen, Riikka (toim.) *Digirakkaus 2.0*. Pori: Turun yliopisto, 159–170.
- Hutchins, Edwin. 1996. *Cognition in the wild*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Juhila, Kirsi. 2003. Creating a 'bad' client: disalignment of institutional identities in social work interaction. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social*

- work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 83–95.
- Juhila, Kirsi, Jokinen, Arja & Suoninen, Eero. 2012. Kategoria-analyysin juuret. Julkaisussa: Jokinen, Arja, Juhila Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) *Kategoriat, kulttuuri & moraalit*. Tampere: Vastapaino, 17–43.
- Järvioluoma, Helmi. 1997. *Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso. Amatööri- ja ammattiryhmien kategoria- ja sosiologian analyysi*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järvioluoma, Helmi & Roivainen, Irene. 1997. Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina. *Sosiologia* 34:1, 15–26.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 1988. *Kertomus ja kerronta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kajander, Konsta. 2020. *Talonpoika, herra, puoli-herra. Etnologinen tutkimus puoli-herra-kategorioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8428-1>.
- Kamppinen, Matti. 1989. *Cognitive systems and cultural models of illness: a study of two Mestizo peasant villages of the Peruvian Amazon*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Kamppinen, Matti. 2017. Ubiquitous ethnography and the description of cultural scenes. Julkaisussa: Hieta, Hanneleena, Nieminen, Aila, Mäki, Maija, Siivonen, Katriina & Virtanen, Timo J. (toim.) *Rajaamatta. Etnologisia keskusteluja*. Helsinki: Ethnos ry, 127–149.
- Kasanen, Mervi. 2011. *Yksityismetsänomistajien valinnat metsänhoidossa 2000-luvun Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:9789514296796>.
- Knuutila, Seppo. 1992. *Kansanhuumorin mieli: kaskut maailmankuvan aikeneksena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuutila, Seppo. 2008. *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korolainen, Kari. 2010. Jäsenkategorisoinnin analyysi koristelun ja taiteistumisen tutkimuksen menetelmänä. Julkaisussa: Pöytä, Jyrki, Järvioluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 138–159.
- Korolainen, Kari. 2012. *Koristelun kuvailu: kategorisoinnin analyysi*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0855-1>.
- Kurri, Katja & Wahlström, Jarl. 2003. Negotiating clienthood and the moral order of a relationship in couple therapy. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 62–82.
- Leinonen, Riitta-Maija. 2013. *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:9789526201832>.

- Mäkitalo, Åsa. 2002. *Categorizing work: knowing, arguing, and social dilemmas in vocational guidance*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Nikander, Pirjo. 2002. *Age in action: membership work and stage of life categories in talk*. Helsinki: The Finnish Academy of Science and Letters.
- Nikander, Pirjo. 2003. The absent client: case description and decision making in interprofessional meetings. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 112–128.
- Nikunen, Minna. 2005. *Surman jälkeen itsemurha. Kulttuuriset luokitukset rikosuutisissa*. Tampere: Tampere University Press. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:951-44-6257-2>.
- Partanen, Terhi & Wahlström, Jarl. 2003. The dilemma of victim positioning in group therapy for male perpetrators of domestic violence. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 129–146.
- Peräkylä, Anssi. 1990. *Kuoleman monet kasvot*. Tampere: Vastapaino.
- Pösö, Tarja. 2003. Complicated gender. Julkaisussa: Hall, Christopher, Juhila, Kirsi, Parton, Nigel & Pösö, Tarja (toim.) *Constructing clienthood in social work and human services: interaction, identities and practices*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 161–176.
- Pöysä, Jyrki. 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Quinn, Naomi. 2005. How to reconstruct schemas people share, from what they say. Julkaisussa: Quinn, Naomi (toim.) *Finding culture in talk. A collection of methods*. New York: Palgrave Macmillan, 35–81.
- Quinn, Naomi & Holland, Dorothy. 1987. Culture and cognition. Julkaisussa: Holland, Dorothy & Quinn, Naomi (toim.) *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–40.
- Ritala-Koskinen, Aino. 1993. *Onko uusperheestä perheeksi? Tutkimus uusperheen kulttuurisesta kuvasta suomalaisten naisten ja perhelehtien konstruoimana*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Roivainen, Irene. 1993. *Lähiö ja sen asukkaat murroksessa. Tutkimus hervantalaisista teollisuustyöntekijöistä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Roivainen, Irene. 1995. Kun ongelmalla on osoite. Julkaisussa: Jokinen, Arja, Juhila Kirsi & Pösö, Tarja (toim.) *Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 78–98.
- Rosch, Eleanor. 1978. Principles of categorization. Julkaisussa: Rosch, Eleanor & Lloyd, Barbara B. (toim.) *Cognition and categorization*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 27–48.
- Sacks, Harvey. 1992. *Lectures on conversation*. Volumes 1 & 2. Oxford: Blackwell.

- Shore, Bradd. 1996. *Culture in mind: cognition, culture, and the problem of meaning*. New York: Oxford University Press.
- Siikala, Anna-Leena. 1984. *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silverman, David. 1998. *Harvey Sacks: social science and conversation analysis*. New York: Oxford University.
- Sperber, Dan. 1996. *Explaining culture. A naturalistic approach*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Stark, Eija. 2011. *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkertä- ja sananlaskuaineistoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Eija. 2021. Tutkimuskohteena kansanomaiset ajattelu ja perinteiset käsitykset. Kognitiiviset mallit, maailmankuva ja mentaliteettihistoria suomalaisessa folkloristiikassa. Julkaisussa: Hämäläinen, Niina & Kauppi, Petja (toim.) *Paradigma. Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 183–201.
- Taivalantti, Marjo. 2012. *Katkokset, jatkuvuudet ja sairausselitykset kainuulaisnaisten sepelvaltimotautikertomuksissa*. Oulu: Oulun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:9789514297793>.
- Välimaa, Outi. 2011. *Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentumisen haastattelupuheessa*. Tampere: Tampere University Press. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8351-6>.
- Widdicombe, Sue. 1998. But you don't class yourself: the interactional management of category membership and non-membership. Julkaisussa: Antaki, Charles & Widdicombe, Sue (toim.) *Identities in Talk*. Lontoo: SAGE Publications, 52–70.

Osa 5
Grafia taitona

Etnografinen kirjoittaminen

Jaana Kouri

🌐 <https://orcid.org/0000-0003-2837-3661>

Tiina Mahlamäki

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-2100-9878>

”Hautomatta ei synny lintuja”, kirjoittaa runoilija Jonimatti Joutsijärvi (2009) – eikä tutkimuskaan synny ilman ajattelua, kirjoittamista ja uudelleenkirjoittamista. Etnografia merkitsee kirjaimellisesti *’kansoista kirjoittamista’*. Tutkimuksen kirjoittamista pidetään usein niin itsestään selvänä, että sitä unohdetaan erikseen pohtia tai opettaa. Tosin esimerkiksi representaation kriisin ja writing culture -keskustelun kohde 1980-luvulla oli nimenomaan tutkijan tuottama teksti ja sen mahdollisuus välittää tai tulkita tutkimuskohteen ”todellisuutta” (ks. esim. Wulff 2017b). Tässä luvussa käsitellään kirjoittamista menetelmänä ja tiedontuottamisen tapana etnografisen tutkimusprosessin eri vaiheissa.

Kirjoittaminen alkaa välittömästi jo silloin, kun tutkimusta ryhtyy ideoimaan. Kirjoittamista jatketaan tutkimus- ja teoriakirjallisuutta luettaessa sekä eri kenttätyön vaiheiden aikana. Samalla tavalla kuin tutkimus on aina prosessi myös tutkimuksesta kirjoittaminen tapahtuu prosessina ja prosessissa, ensimmäisistä hapuilevista, ranskalaisin viivoin merkityistä tutkimusajatuksista, aina julkaistuun työhön asti. Tutkimustekstit ovat siis paljon muuta ja enemmän kuin tutkimuksen tuote, kieliopillisesti oikea, täsmällisesti välimerkitetty ja viitoitettu asiaproosateksti, joka lähetetään taittoon ja julkaistavaksi. Kaikki etnografisen tutkimuksen sisällä tai sen eri vaiheissa tehdyt tekstit eivät ole vain tutkimusprosessin vaiheisiin kuuluvia mahdollisia tuotoksia, vaan olennaisia ja erottamattomia osia prosessista, joka ei etene ilman niitä. Tällaisia tekstejä voivat olla vaikkapa ideapaperit, kenttä- ja tutkimuspäiväkirjat ja muistiinpanot, tutkimussuunnitelma ja litteraatiot, tutkimukseen liittyvä dokumentin käsikirjoitus, tutkimuksen aineistosta kirjoitettu draama tai muu esitys, kulttuurisiin kohteisiin

liittyvät tarinapolut ja niihin liittyvät tekstit tai muu etnografinen sisältö erilaisissa hankkeissa.

Etnografinen teksti koostuu tutkijan, tutkimuskohteen ja lukijan vastavuoroisista suhteista. Tutkimuksen ajan tutkija kokee ja reflektoi näitä suhteita ja sanoittaa niitä kirjoittamalla. Ne ovat myös lähtökohdana tutkimuksen kirjoitusprosessin avaamisessa. Sanoitetuksi tulevat esimerkiksi vuorovaikutussuhteiden havainnointi, raportointi ja kuvailu sekä keskustelun ja omien pohdintojen tekeminen näkyväksi ja ymmärrettäväksi lukijalle. Valmiissa työssä tutkija kommunikoi tieteelliselle yhteisölle, mitä ja miten hän on tutkinut ja mitä tietoa tutkimusprosessi on tuottanut. Tuon tekstin perusteella tutkimusyhteisö arvioi tutkimusprosessin onnistumista ja tutkija paikantuu tutkimusyhteisöön.

Juuri kirjoittamalla hahmotetaan ja tuotetaan tutkimusprosessin moninaisuutta. Etnografiassa on tarkoituksena, että tutkimusprosessi ja sen aikana tehdyt valinnat kuvataan yksityiskohtaisesti alusta loppuun – vaikkakaan kaikki tästä kuvailusta ei päädy valmiiseen työhön. (Fingerroos 2003a; Utriainen 2017.) Tässä luvussa tarkastelemme etnografista kirjoittamista prosessinäkökulmasta. Luku etenee samassa järjestyksessä kuin tutkimuksen tekeminenkin. Aluksi esittelemme kirjoittamista tiedon tuottamisena ja itselle kirjoittamisena. Sen jälkeen tarkastelemme kirjoittamista tiedon systemaattisena jäsentämisenä ja lopuksi tiedon kommunikoimisena lukijoille.

Kirjoittaminen tiedon tuottamisena ja itselle kirjoittamisena

Etnografia on enemmän kuin kokoelma tutkimustekniikoita ja ohjeita. Se on asenne, tapa orientoitua maailmaan, joka sisältää tietämisen tavan. Tutkimuksen tavoite on asioiden käsitteellistäminen, jotta tutkimustulosta voidaan arvioida tietona. Tutkimuksen kieli sisältää ilmaisut siitä, miten käsitteellistämme jokapäiväisen elämämme, ja erityisesti tutkimustekstin sanaston, jolla esitämme oletuksemme maailmasta, millaisena näemme ja koemme sen. Ei ole yhtä tapaa kuvata ”todellisuutta”, ja siksi tutkijan menetelmään ja siihen liittyviin asioihin suhtaudutaan valintoina. Valinnat myös vaikuttavat siihen,

millaisen tekstin tutkija tuottaa kohteestaan. Julkaistusta tekstistä tulee samalla osa todellisuutta. (Gubrium & Holstein 1997, vii, 97–98, 112.)

Jo käsitteellistetyn tiedon rinnalla tutkimukseen liittyy muuta, kokemukseen, osaamiseen tai käytäntöihin liittyvää tietoa. Etnografinen tutkimus sisältää tutkittavien ja tutkijan, kohteen ja siitä kirjoittavan paikantumisen prosessin. Se on sarja toiseuden ja samankaltaisuuden hetkiä ja paikkoja jo kentällä – tai siihen tutustuessa – ja lopulta tutkimustekstissä. Feministisessä tutkimuksessa paikantuminen on suhteutettu kokemuksellisuuden käsitteeseen. Näin ymmärrettynä kokemus määrittyy osallisuudeksi merkitystä tuottaviin käytäntöihin, diskursseihin ja instituutioihin. (Koivunen & Liljeström 2004, 271, 278.) Ihmisen suhde muihin ihmisiin ja ympäristöön ilmenee hänen kokemuksissaan. Kokemus viittaa antropologiassa siihen, että tutkijan kokemus tulee osaksi analyysiä ja ”elettyä kokemusta”, tutkitun ryhmän moninaisia kokemuksia (Callaway 1992, 44).

Tutkimusprosessin voi ajatella merkittävien hetkien ketjuksi tai matkaksi hetkestä toiseen. Folkloristit Anna-Leena Siikala ja Oleg Uljašev kirjoittavat hetkiä havainnoivan etnografin muistuttavan journalistia, joka intuiutionsa nojalla luo kuvaa olennaisista asioista. Heidän mukaansa etnografiaa voisi kuvata yritykseksi tavoittaa hetkiä, jotka haihtuvat ja paljastavat osallistujien kohtaamispintoja. (Siikala 1997, 46; Siikala & Uljašev 2003, 132–133.) Tutkija valitsee kuvaamansa hetket, jotka hän haluaa sanoittaa tutkimuksestaan lukijalle. Antropologi Karen McCarthy Brown (2001, 14) kuvaa tutkijan työn olevan tulkintaa yhden (tutkijan) merkitysverkon kutomisen perinteestä toisen, esteettisesti erilaisen (tutkimuskohteen) merkitysverkon kutomisen kanssa. Tutkimuksen voi nähdä myös matkan kirjoittamisena toimijuusverkosta toiseen, ja tutkija liikkuu näissä verkoissa yhtenä toimijana muiden toimijoiden joukossa. Tutkimustekstissä toimijuusverkkoja ovat esimerkiksi haastattelujen kertomusten sisältämät asiat ja henkilöt, samoin kuin tieteen käsitteet ja niiden käsitteympäristöt. Toimijoita ovat kerrotut asiat, sanat, nimet ja käsitteet. (Kouri 2017a; 2017b, 28–31.)

Tutkimuksen kirjoittamisessa kohtaamme asioita ja ilmiöitä, joita ei ole aiemmin sanoitettu. Kirjoittamisessa on kyse asioiden näkyväksi tekemisestä, usein vielä sanoittamattomien asioiden kuvaamisesta.

Esimerkiksi tutkimuskohteen hiljainen, toiminnallinen, kokemuksellinen, ruumiillinen tai intuitiivinen tieto saa sanallisen, näkyvän ja luettavan muodon. Luova tai vapaa itselle kirjoittaminen tukee oleellisten hetkien tavoittamisen ja sanoittamisen taidon tarkentumista.

Tietolaatikko: Hiljainen tieto

Hiljainen tieto on vaikeasti sanoitettavaa tai selitettävää tietoa. Sitä on kutsuttu eri termein, kuten toisena tietona tai intuitiivisena tietona, heikkona tietona ja piilo- tai vastatietona. Se, mitä näillä kullakin ymmärretään ja miten ne määritellään, riippuu tutkijasta ja siitä, mitä sanoittamatonta tietoa hän pyrkii kuvaamaan. Uskontotieteilijä Hannele Koivusen mukaan hiljainen tieto sisältää kaiken sen geneettisen, arkkityyppisen ja kokemusperäisen tiedon, jota ihmisellä on. Se on ihmisesä läsnä kokonaisvaltaisesti: se on kätten taitoa, ihon tietoa ja aivojen syvien kerrosten tietoa. (Koivunen 1997, 78–79.)

Filosofi Michael Polanyi erottaa toisistaan kaksi tiedon ulottuvuutta: henkilökohtaisen, hiljaisen tiedon (engl. *tacit knowledge*) ja sanallisen, fokusoidun ja eksplisiittisen tiedon jostakin. Hiljainen tieto on sanoittamatonta, mutta välttämätöntä taustatietoa. Se sisältää asioiden merkityksen. Fokusoiutuun tietoon tarvitaan aina myös hiljaista tietoa. (Polanyi & Prosch 1975, 33–35, 57.) Hiljaista tietoa on vaikkapa sellainen itsestään selväksi muotoutunut, kokemukseen perustuva tieto, jota on vaikea puheke sanoiksi ja joka useimmiten opitaan itse tekemällä, jäljittelemällä tai elämällä osana yhteisöä: soutaminen, pianonsoitto, halkojen hakkaaminen, hiihtäminen, polkupyöräily tai talon tavat (Pohjalainen 2012).

Kirjoitusprosessin ylläpitoa ja käsitteellistämisen oivallusten syntymistä tukee se, että kirjoittamisen taitoa pidetään yllä kirjoittamalla säännöllisesti ja erilaisia tekstilajeja. Kertomuksen tutkija Matti Hyvärinen mukaan ”meidän kannattaisi olla iloisia jokaisesta mahdollisuudesta luovaan harhailuun. – Tällä kohtaa luova kirjoittaminen ja tutkimus kohtaavat toisensa.” (Hyvärinen 2002, 75–76.) Kirjoittaminen on myös uuden tiedon hankkimisen menetelmä, toimintaa, joka perustuu sen sisältämään valitsemisen vapauteen. Siihen liittyy riskinottoa, kokeilua ja erilaisten kirjoittamisen tapojen hallintaa. (Hyvärinen 2002, 65–66, 75; Wulff 2017b, 11.)

Kirjoittaessa on noudatettava tieteessä hyväksi koettuja tapoja ja menetelmiä. Osa kirjoitetuista teksteistä jääkin vain tutkijan itsensä luettaviksi, mutta osa päättyy valmiiseen tekstiin. Useat tutkijat kirjoittavat tutkimustekstin rinnalla esimerkiksi blogeja tai yleistajuisia artikkeleita, joiden kirjoittaminen antaa kirjoittajalleen mahdollisuuden myös kokeilla vapaampia ilmaisumuotoja tai nopeampaa ajatus-ten kehittelyä ja jakamista. Näin kirjoittamisen vapautta voi käyttää avukseen monella tavalla uuden tiedon tuottamiseksi, oivallusten aikaansaamiseksi ja oman äänen löytämiseksi. Onkin hyvä oppia kirjoittamaan erilaisia tekstilajeja samasta sisällöstä, onhan se yksi tutkijan työelämätaidoista. Se on myös osa tutkijan itsetuntemuksen, kirjoittaja- ja tutkijaprofiilin ja uran rakentamista sekä osallistumista tiedeyhteisön sisäiseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun. (Ks. esim. Hänninen ja muut 2015; Wulff 2017a, 2017b, 4–9.)

Kirjoittaminen luovana toimintana

Kirjoittamiseen liittyy sekä kurinalaisuus että luovuus. Esimerkiksi Matti Hyvärinen kuvaa väitöskirjaprosessin aikaista työnjakoaan siten, että hän oli aamupäivät itsekriittinen puhdistaja ja iltapäivällä vapaa kirjoittaja:

Aivan harvoja eivät olleet ne iltapäivät, jolloin vaivuin epätoivoon suunnattoman keskinkertaisuuteni ja typeryyteni vuoksi. Kaikki lauseet maisuivat totaalisen lapsellisilta. Vain tietoinen päätös kirjoittaa kaikesta huolimatta ja olla liikoa kuuntelematta sisäistä kritiikkiäni pelasti lopputuloksen. Aamulla näkemykseni oli lähes aina muuttunut. Vaikka tekstissä oli riittämiin vikoja, niitä oli pelkästään hauska korjata. Oli helpotavaa, että joku oli vaivautunut kirjoittamaan raakatekstit korjattaviksi. (Hyvärinen 2002, 77.)

Edellä on viitattu luovaan kirjoittamiseen ja luovaan tietokirjoittamiseen. Luovuus liitetään useimmiten taiteelliseen ilmaisuun, mutta kaikki kirjoittaminen – myös tieteellinen kirjoittaminen – edellyttää kirjoittajaltaan luovuutta. Luovalla kirjoittamisella tarkoitamme intuitiivista ja reflektioimatonta kirjoittamisen tapaa, joka voi johdattaa kirjoittajansa jopa ennakoimattomiin suuntiin. Reflektioimattomuus

tarkoittaa sisäisen kriittisen lukijan vaientamista kirjoittamisen ajaksi, jolloin keskitytään itse kirjoittamiseen esimerkiksi oikeinkirjoitus ja kielioppisäännöt unohtaen, kuten Hyvärisen tekstikatkelmassa. Tällöin myös kirjoittajan (kokemuksen) ääni pääsee vapaammin esiin. Tekstin viimeistelyn vuoro on myöhemmin. Luova kirjoittaminen liittyy myös kirjoittaessa tehtyihin valintoihin, jolloin se tulee esiin esimerkiksi pyrkimyksenä kirjoittaa sanottava juonelliseksi tarinaksi ja sanataiteellisten tai kaunokirjallisten keinojen käyttämisenä. Myös etnografisessa kirjoittamisessa voidaan käyttää tarinallisuutta, kohtauksesta toiseen etenevää kerrontaa, dialogia tai sitä, että asioita ja tapahtumia ei niinkään selitetä, vaan näytetään. Tutkija voi myös välttää perinteisiä tai odotettuja rakenneratkaisuja tai rikkoa niitä. (Mahlamäki 2017; ks. esim. Gutkind 2012.)

Tietolaatikko: Vinkkejä kirjoittamiseen

Olemme lähes väistämättä ainakin osittain sokeita omalle tekstillemme. Anna siis tutkimuksesi lukuja tai osia niistä luettavaksi muille – ei vain tieteelliseen tekstiin tottuneille – ja pyydä heiltä kommentteja tekstistäsi. Kuuntelemalla erilaista palautetta opit vähitellen ymmärtämään, minkälaisilla tavoilla tekstiäsi luetaan. Huomaat, mitkä kohdat herättävät kysymyksiä tai vaikuttavat epäselviltä. Opit suhtautumaan tekstiisi muokattavana ja työstettävänä materiaalina, ei enää sydänveren jälkinä vaan ikään kuin käsityönä. Opit myös, miten tekstiä kirjoitetaan ja uudelleen kirjoitetaan saatujen kommenttien pohjalta. Kuunnellessasi muiden kommentteja alat vähitellen erottaa oman kirjoittajan äänesi ja sen, mitä ja miten sinä haluat sanoa.

Entä jos kirjoittaminen ei suju?

Harjoitus: Mieti itseäsi kirjoittajana ja tavoitteitasi kirjoittamisen suhteen. Vastaa seuraaviin kysymyksiin: Mikä sinulle on kirjoittamisessa vaikeinta? Mikä on suurin pelkosi kirjoittamisen suhteen? Mitkä asiat rajoittavat tai hidastavat kirjoittamistasi? Kenen palautetta pelkää eniten? Harjoitus auttaa sinua tunnistamaan kirjoittamiseen liittyviä rajoitteita tai haamuja. Kirjoita niistä harjoituksessa niin liioitellusti, että niistä tulee koomisia.

Gradun/väitöskirjan kirjoittaminen

Aloita kirjoittaminen tänään. Ei vasta sitten, kun olet lukenut riittävän määrän tutkimuskirjallisuutta, kun olet lähdössä kentälle tai kun

tiedät tarpeeksi. Ota muistikirja eteesi ja kynä käteesi ja aloita nyt. Perusta itsellesi heti opinnäytetyön alkuvaiheessa gradutiedosto tai väitöskirjakansio. Tutustu tekstinkäsittelyohjelmien työäsi helpottaviin työkaluihin, kuten sisällysluettelon tekemiseen. Jos kirjoitat gradua, tee tiedostoon alustava dispositio, joka toimii työn alustavana sisällysluettelonä, luurankona. Otsikot voivat ensin olla niin sanottuja teknisiä otsikoita, kuten ”analyysi” tai ”johdanto”, ja kun tutkimuksesi tarkentuu, voit vaihtaa ne tarkemmin tutkimustasi kuvaaviksi. Liitä sisällysluettelon otsikot gradutiedostoosi, ja käytä niitä lukujen otsikoina. Tee valmiiksi nimiösiivu. Kirjoita kaikki työhön tulevat tekstit suoraan tähän tiedostoon. Samalla pystyt seuraamaan lukujen pituutta – milloin ehkä jokin on paisumassa liian suureksi tutkimuksen kokonaissivumäärään suhteutettuna tai mitä on vielä työstettävä. Näin työsi etenee kirjain kirjaimelta. Sen tekeminen ei jää enää hahmottomaksi suunnitelmaksi, johon tarttumisen pelko vain luo kirjoittamisen kynnyksiä. Myös tutkimuspäiväkirjasta voit siirtää tänne kiteytyneitä ajatuksia tai pidempiä lainauksia.

Vapaa kirjoittaminen avuksi

Kaikki kirjoitusoppaat ja kirjoittajakouluttajat, kuten myös suuri osa kirjoittajista, vannovat vapaan kirjoittamisen puolesta. Kyseessä on kirjoittamisen tapa, jossa kirjoitetaan keskeytymättä, annetaan kynän viedä eikä kiinnitetä huomiota oikeinkirjoitukseen tai virheisiin, vaan kirjoitetaan taukoamatta esimerkiksi kolme muistikirjan sivua tai kymmenen minuuttia. Jos et pääse alkuun, aloita sanoilla ”minä muistan” ja jatka, mitä mieleen juolahtaa. Jos ajatus on katkeamassa tai kynä pysähtymässä, kirjoita uudelleen ”minä muistan”, kunnes pääset taas liikkeelle.

Suunnatummin tai kohdennetummin tätä vapaan kirjoittamisen harjoitusta voi käyttää aloittaessasi vaikkapa uutta lukua tai artikkelia. Kirjoita ensin vapaasti, pysähtelemättä ja korjaamatta kaikki, mitä mieleesi tulee lukuun tai artikkeliin liittyen. Mitä tiedät esimerkiksi tutkimuksesi aiheesta? Mitä muistoja, ajatuksia tai tunteita sinulla liittyy siihen? Ensimmäinen tarkoitus on saada kirjoittaminen alkuun ja ylittää tyhjän paperin (tai tiedoston) herättämä pelko. Vapaasti kirjoittaminen purkaa estoja ja luuloja omasta tavastasi kirjoittaa, saa ajatuksesi liikkeelle, herättää ideoita ja kytköksiä ja pääset kirjoittamisessa vauhtiin. Siksi syntyneitä tekstejä ei ole tarkoitus näyttää kenellekään. Et ehkä itsekään halua niitä heti lukea. Toisaalta myös nämä tekstit kannattaa säilyttää ja niitä on hyvä lukea joskus myöhemmin. Niissä saattaa tulla esiin ajatuksia, jotka ovat hukkuneet tutkimuksen kuluessa ja joihin voi palata uudestaan. Ne voivat muistuttaa jotain olennaista vaikkapa kentälle lähtöä edeltäneestä tilanteesta. Joskus niitä voi käyttää osana tutkimusta, esimerkiksi sen alussa kuvauksena tai johdatuksena aiheeseen.

Tutkimuspäiväkirja etnografisen menetelmän osana

Jokaisen on etsittävä itselleen toimivin ja luontaisin tapa kirjoittaa tutkimus- ja/tai kenttäpäiväkirjaa. Muistikirjaa voi esimerkiksi täyttää siten, että aukeaman vasemmalle sivulle kirjoitetaan havaintoja systemaattisesti (tila, tilanne, osallistujat, tapahtumat, puheenvuorot) ja oikealle sivulle kirjoitetaan pohdintaa tuntemuksista, mieleen nousseita ja nousevia ideoita, ajatuksia ja tulkintoja. Tutkijoilla on erilaisia käytäntöjä tutkimuspäiväkirjojen käytöstä. Yksi kirjoittaa yhtä tutkimuspäiväkirjaa, toisella on useita muistiinpanovihkoja eri tilanteita varten, kuten kenttäpäiväkirja, haastattelupäiväkirja, henkilökohtainen päiväkirja, taskumuistilehtiö, kännykän muistiinpanotiedosto ja/tai (t)yöpöytäpäiväkirja.

Siihen, miten muistiinpanoja tehdään, ei ole yksiselitteisiä ohjeita eikä tapojakaan, vaan kyse on luovasta kokeilemisesta. Tutkimuspäiväkirjan teksti on ensimmäinen aihio, sanallinen oivalluksen muoto, jota voi joko muokata tutkimustekstiin selkeäsanaisemmaksi päättelyksi tai käyttää tutkimuspäiväkirjan lainauksia aineiston osana kuvattaessa tutkimusprosessia tai paikantumista. Jatkuva kirjoittaminen harjoittaa tutkijan asennetta refleksiivisemmäksi ja terävöittää itsetutkiskelua ja lisää itsetuntemusta, mikä vaikuttaa koko tutkimusprosessiin (ks. esim. Kouri 2017b, 41).

Etnografiassa tutkijan ja tutkittavan välinen vuorovaikutusprosessi kentällä tai arkistossa tuottaa tutkimuksen aineiston. Prosessin kuvaamisen voi aloittaa esimerkiksi kirjoittamalla siitä, miksi ja miten päätyi kyseisen aiheen tutkijaksi. Aiemmin tutkijat kuvasivat sitä, miltä kenttä näytti heidän siihen ensi kertaa tutustuessaan. Nykyään kuvataan myös läpi tutkimuksen sitä, miten kenttä muuttuu tutkimuksen aikana tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutuksen tuloksena. Prosessin kuvaaminen tuo tietoa siitä, miten tutkija vaikuttaa kohteeseensa ja kohde tutkijaansa. Prosessin kuvaamisen avulla voidaan ymmärtää, miten tutkittavat ja tutkija antavat samoillekin (tutkittaville) kokemuksille tai asioille merkityksiä. Se, mitä kaikkea tuohon kuvaamiseen kuuluu, vaihtelee tutkijan mukaan. (Ks. esim. Kouri 2017b, 26–31.) Refleksiivisen kirjoittamisen syvyys eli se, miten yksityiskohtaisesti tutkija paikantaa itsensä tutkimuksensa tilanteisiin, voidaan esittää etnografisten tutkimusten kohdalla jatkumona, jossa

toisena ääripäänä on lyhytsanainen, numeroin esitetty raportti jostain ihmisryhmästä ja toisena omaelämäkerrallinen autoetnografia.

Tutkimuspäiväkirjojen tekstejä luonnehtii yleensä keskeneräisyys: ne ovat kielellisesti hiomattomia, mutta myös niissä esitetyt ideat, ajatukset ja tulkinnat ovat ehdotuksia, muovautumattomia ja avoimiksi jääviä. Tämä keskeneräisyyden tila on myös hermeneuttisen tutkimusprosessin oleellinen ominaisuus ja tutkijan kokemus tutkimuksesta sen ollessa vielä kesken. Tutkijan läpikäymien vaiheiden auki kirjoittaminen onkin yksi tapa tehdä tutkimuksen monesti epävarmaakin prosessia näkyväksi. Hyvä esimerkki tällaisesta on uskontotieteilijä Terhi Utraisen (2017) etnografinen päiväkirja hänen suomalaista enkelihenkisyyttä tarkastelleesta tutkimusprosessistaan. Etnografinen tutkimus on hyvin pitkälti erilaisten kysymysten tekemistä aineistolle ja kirjallisuudelle sekä erilaisten tutkimuskirjallisuuden tarjoamien vastausvaihtoehtojen testaamista omaan aineistoon. Kirjoittaminen saattaa tuoda myös esiin sen, miten neutraaliltakin näyttävä tutkimusaihe sisältää herkkiä ja siksikin merkittäviä ja huomionarvoisia, ehkä aiemmin tutkimattomia alueita.

Kuvaileva kirjoittaminen ja havainnoiminen

Etnografian yhdeksi menetelmäksi mainitaan usein kuvaileva kirjoittaminen. Siinä on kyse tutkijan valinnoista, mitä ottaa mukaan kuvaukseen. Pitäytyäkö tutkittavien, heidän puheidensa, yhteisten tapahtumien sekä paikkojen aistein havaittavissa kuvauksissa vai ottaako mukaan myös havaintoja tutkijan omista kokemuksista, tunteista tai oman kehon reaktioista? Ne sisältävät kuvauksia siitä, miltä tutkijasta tuntuu tilanteessa, mitä hän ajattelee tai ei tullut ajatelleeksi. Entä mitä tutkittavien puheet, toiminta tai hiljaisuus tutkijalle kertovat? Yhtä oikeaa vastausta kuvauksen sisältöön ei ole. Oleellista on, että se on osa tutkimuskysymystä tai auttaa siihen vastaamisessa.

Seuraavassa avaamme kuvailun eri puolia esimerkkien avulla. Ensimmäinen esimerkki kertoo siitä, miten fyysisiä ja psyykkisiä tunteuksia voi pyrkiä sanoittamaan kenttäpäiväkirjassa ja opinnäytteesssä. Elina Rantee tarkastelee uskontotieteen pro gradu -tutkielmassaan astanga-joogan harjoittamiseen liittyviä merkityksiä etnografian ja

autoetnografian keinoin. Hän kuvaa kenttäpäiväkirjassaan sitä, miltä joogaharjoitus tuntuu:

Olen jossakin sellaisessa kohdassa, että väsymys ja uupumus painavat. – – Tänään harjoituksessa tuntui, että miten olenkin näin jäykkä. Selkä on jäykkä. Kapotasana sattuu. Suptakurmasana sattuu. [Avustajan nimi] on tullut avustamaan minua useasti ja sen hän kyllä osaa. Huomaan, että joka kerralla suptakurmasana menee syvemmälle ja tuntuu hiukan helpommalta kuin edellisellä kerralla. Ja silti se sattuu. Taaksetaivutukset sautuivat tänään, en mitenkään olisi pystynyt ottamaan kiinni siitä kohdasta, johon avustaja minua laitto. (Kenttäpäiväkirja 27.1.2014; Rantee 2015, 28.)

Toisenlaisen esimerkin tarjoaa Tiina Mahlamäen blogikirjoitukset, joita hän julkaisi tutkiessaan kirjailija-antroposofi Kersti Bergrothin (1886–1975) elämää. Ne toimivat yhdenlaisena kenttäpäiväkirjana, jossa saattoi testata erilaisia kirjoittamisen, tulkinnan ja havainnoinnin tapoja. Useimmiten tarkkailemme ympäristöä näköaistin avulla. Välillä olisi hyvä pysähtyä myös tuntemaan, kuuntelemaan ja ehkä myös haistelemaan, kuten seuraavassa, Sveitsin Dornachissa kirjoitetussa blogitekstissä. Aistihavainnot ja niistä kirjoittaminen auttoivat ymmärtämään tutkittavaa henkilöä, hänen kokemuksiaan ja tapanensa ajatella.

Tutun äänen tuottavat säännöllisin väliajoin kaikuvat pehmeät kirkonkellot. Ne saattavat soida lyhyesti ilmoittaen tunnin taas vierähtäneen tai pitkään ja kiihkeästi aamukuudelta ilmoittaen päivän jo alkaneen. Niiden ääneen tottuu nopeasti, joten jos ei ole tarkkana, kellojen ääni saattaa jäädä huomaamatta. – – Tyyni sää, tuulettomuus tuntuu olevan vallitsevana tilana täällä. Tuulen puutetta ei ensin edes tajunutkaan keskittyessä nauttimaan valosta ja lämmöstä. Mutta kun eräänä iltana ensimmäinen hento tuulenvire kosketti käsivarsia, tajusi tuulen puuttuneen siihen asti kokonaan. Tuuli enteili sadetta ja säätilan vaihdosta. [– –] Suurimmaksi osaksi ruohokenttiä ja niittyjä ei leikata, mutta ruohonleikkuun tuoksu ja sitä seurannut hajujen leihdus tuo lapsuuden kesät mieleen: paksu, makea heinän tuoksu. Ja missä niitty, siellä lehmiä. Lehmien ominaisuus on kauan sitten unohtunut, mutta nousee nopeasti mieleen ja vie ajatukset lapsuuteen, niihin kesiin jolloin aurinko paistoi aina ja jossa lehmät, lampaat ja hevoset (ajoittain) haisivat siltä, miltä niiden pitääkin haista. (Mahlamäki 2015.)

Yhdeksi etnografian kompastuskiveksi on nähty vielä 2000-luvulla-kin etnografien vaikeus kuvata tutkimuskohteittensa sisäisiä koke- muksia ja motivaatioita (ks. esim. Badone & Roseman 2004, 2). Tun- teista kirjoittamista voi käyttää tutkimusprosessissa ainakin kahdella tavalla. Yksi tapa on kirjoittaa tunteista tai tunteellista tekstiä, jot- ta lukija pystyisi paremmin samaistumaan tai eläytymään tutkimus- kohteeseen. Tätä kutsutaan evokatiivisuudeksi. Antropologi Ruth Behar kuvaa tarkasti evokatiivisuutta. Hän käsittelee sitä haavoittuva- na (engl. *vulnerable*) kirjoittamisena, jossa tutkija käyttää hyväkseen tunteenomaisia kytköksiään tutkimuskohteeseen. Behar painottaa, että jos tutkija asettaa tekstissä itsensä alttiiksi ja on haavoittuva, luki- jat reagoivat tekstiin samalla tavalla, eli tekstin lukeminen saa aikaan tunteita. Tunteet tarjoavat tien tieteelliseen ymmärtämiseen. (Behar 1996, 13–16.) Toinen tapa on kirjoittaa omista tunteistaan, jotta itse tutkijana ymmärtäisi paremmin tutkimuskohdettaan, kohteittensa mahdollisia kokemuksia ja tunteita. Yleensä nämä kaksi tapaa liitty- vät toisiinsa. Se, miten tunteita kirjoittaa mukaan tutkimukseen, riip- puu jälleen tutkimuskysymyksestä ja tunteiden suhteesta siihen. (Ks. esim. Kouri 2017b, 42.)

Niin tutkijan kuin tutkittavien omat aistikokemukset tulisi ottaa vakavasti ja tekstiin mukaan, mikäli niitä on saatavilla ja ne ovat tut- kimuskysymysten kannalta relevantteja. Silloin kirjoittaja-tutkijan on asemoitava omat aistinsa mahdollisimman herkiksi, keskityttävä nä- kemään, kuulemaan ja tuntemaan ja kirjoitettava aistikokemuksensa yksityiskohtaisesti ylös. Myös tieteellisessä kirjoittamisessa todelli- suutta voi kuvata yhtä monipuolisesti ja moniaistisesti kuin kauno- kirjallisuudessa. Metodologisesti aistihavaintojen ja emootioiden tal- lentamisen ja niiden hyödyntämisen tutkimusprosessissa voidaan nähdä kuuluvan osaksi hermeneuttista tiedonintressiä, jonka pyrki- myksenä on se, että tutkijan ja tutkimuskohteen ymmärryksen hori- sontit tulevat mahdollisimman lähelle toisiaan. (Mahlamäki 2017a; 2017b. Hermeneuttisesta tiedonintressistä esim. Mahlamäki 2005; Kouri 2017b; Ruotsala 2005, 44; ks. myös Hänninen, Kajander & Lappi tässä teoksessa.)

Aistietnografia kytkeytyy kiinteästi autoetnografiaan. Autoetno- grafiassa tutkijan kokemus on tutkimuksen aineistoa. Jotta kokemuk- set olisivat analysoitavissa, tutkijan tulisi pysähtyä omiin kokemuk-

siinsa tutkimuksen hetkistä ja kirjoittaa niistä. Kun tutkija kirjoittaa itsestään, hän kirjoittaa itsestään myös yhteisönsä ja kulttuurinsa jäsenenä. Aukikirjoitetut kokemukset kertovat siis myös muista tutkimuskohteen toimijoista, tutkimukseen liittyvistä tunteista sekä muista osatekijöistä, jotka kaikki rakentavat merkityksiä tutkimusprosessin aikana. (Ks. esim. Kouri 2017b, 38; Ehn 2014, 65–67; Sirkkilä tässä teoksessa.)

Muistiinpanojen tekeminen tutkimuskirjallisuudesta

Tutkiminen on lukemista ja kirjoittamista. Alan teoreettista kirjallisuutta tai aineistoa lukiessa on hyvä samalla tehdä muistiinpanoja luetusta. Muistiinpanoja kannattaa kirjoittaa tavalla, joka tuntuu luontevimmalta, sillä se on usein myös käytännöllisin ja kestävin tapa. Merkintöjä voi kirjata muistikirjaan, irtolehtiin kansiossa, muistiinpanokortteihin, puhelimen tai tabletin muistiinpanosovelluksiin, tekstinkäsittely- tai muihin tietokoneohjelmiin. On järkevää alusta alkaen kirjoittaa ylös myös kaikki luetun teoksen tai artikkelin bibliografiset tiedot ja muistiinpanojen viitetiedot (kirjoittaja tai teos, vuosiluku, sivunumero). (Northey & Anderson & Lohr 2012, 35–36.)

Kaikkea luettua ei ole välttämätöntä kirjoittaa ylös siltä varalta, että sitä joskus saattaisi tarvita. Kannattaa pyrkiä tavoitteelliseen lukemiseen, jolloin etsitään ja luetaan kirjallisuutta, joka antaa keskeistä tietoa tutkimusaiheesta, keskeisistä käsitteistä tai valitusta menetelmästä. Yksittäiset muistiinpanot on hyvä pitää lyhyenä, jotta ne on helppo siirtää osaksi opinnäytteen tekstiä ja helppo löytää muistiinpanoista myöhemmin. Yhteen muistiinpanoon kirjoitetaan vain yksi asia: joko asian referointi omin sanoin tai lyhyt, suora lainaus. Nämä kaksi on muistettava erottaa toisistaan, eli lainausten ympärille on lisättävä lainausmerkit. Pitkien suorien lainauksien sijaan on parempi kirjoittaa luetun keskeinen sisältö ja väittämät omin sanoin kokonaisina lauseina. Näin jo muistiinpanovaiheessa tulee harjoiteltua yhteenvedojen tekoa ja tulkintaa. Suoria lainauksia ja viitteitä kirjoittaessa on oltava pilkuntarkka. Muistiinpanoista voi korostaa avainsanat vaikkapa alleviivauksin tai huomiovärillä. Näin oikea muistiinpano löytyy helposti ja sen voi siirtää osaksi opinnäytetiedostoja, oikean alaluvun

kohdalle. Työ rakentuu näin pala palalta valmiimmaksi. (Northey & Anderson & Lohr 2012, 36–37.)

Tavoitteellisen lukemisen lisäksi on hyvä jättää aikaa vapaalle, jopa leikkisälle lukemiselle, jossa annetaan mielenkiinnon ohjata. Lukiessa kannattaa etsiä kannustavia ajatuksia, virkistäviä näkökulmia tai tekstejä, jonka kaltaisesti haluaisi kirjoittaa, tai tutkimuksia, jotka vievät mennessään. On tärkeää silmäillä etnografisia tutkimuksia kiinnittäen huomiota siihen, millaisia ratkaisuja tai valintoja tutkija on niissä tehnyt. Tätä kaikkea kannattaa tehdä koko tutkimusprosessin ajan, mutta oman aikataulun sallimissa rajoissa (ks. esim. Kiriakos & Svinhufvud 2015, 74–76).

Kirjoittaminen kommunikaationa

Oman tutkimuksen sisältöä kannattaa hahmotella useaan kertaan tutkimuksen aikana ja etenkin sen alussa luetteloiden, ajatuskarttojen, värien ja kuvien avulla. Niiden avulla saat rakennettua tutkimuksen rakenteen ja hahmoteltua, mitä minikin keskeisen alaluvun alla tulet käsittelemään. Tee sisällöstä esimerkiksi ajatuskartta (engl. *mind map*) kyllin suurelle paperille työpöytäsi eteen seinälle, jotta voit lisätä sinne osuuksia tutkimuksen aikana. Rakennetta on verrattu luurankoon, jonka ympärille tutkimus kehkeytyy ja joka saattaa olla jopa näkymätön mutta korvaamaton tutkimuksen päättyessä (ks. esim. Kiriakos & Svinhufvud 2015, 147–148).

Hermeneuttisessa prosessissa aineiston tuottaminen, teorian lukeminen, analyysin, tulkinnan ja havaintojen kirjoittaminen toistuvat monta kertaa. Ne ovat päällekkäisiä ja yhtäaikaista edeten ajassa spiraalin kaltaisesti – samoihin kysymyksiin palataan aina uudelleen ymmärryksen ja tiedon lisääntyessä. Tuo prosessi tulisi kuitenkin tieteilisten konventioiden mukaan kirjoittaa alusta loppuun eteneväksi opinnäytteeksi, jota lukemalla asiat näyttävät tapahtuneen siinä esitetyssä järjestyksessä. Sillä, samoin kuin proosan tai draaman, myös tutkimustekstien kohdalla on vakiintunut erilaisia tutkimuksen ”tarjoiluun” liittyviä hyväksi koettuja käytäntöjä. Etnografisen opinnäytteen perusrakenteen tulisi sisältää seuraavat asiat – ja usein se eteneekin perinteisesti seuraavassa järjestyksessä:

- Johdanto: Tutkimusaihe ja tutkimuskysymys alakysymyksiin. Aiheen merkitys ja taustoitus, metodologian esittely, tutkijan paikantuminen, eettinen pohdinta ja tutkimuksen rakenteen esittely luku luvulta.
- Metodologia: aineiston esittely ja sen tuottamisen kuvaus, teoreettinen viitekehys ja/tai keskeiset käsitteet, aineiston analyysin menetelmä(t).
- Analyysiluvut: aineiston sisältö järjesteltynä esimerkiksi temaattisiin kokonaisuuksiin.
- Tulkintaluvut: aineiston analyysin tuloksena olevien kokonaisuuksien tai asioiden tarkastelu keskeisten käsitteiden tai teoreettisten keskustelujen avulla.
- Yhteenvedo tai johtopäätökset: tutkimuksen tulosten koonti, tutkimuksen merkityksen pohdinta, tutkimusprosessin reflektointi ja jatkotutkimusaiheiden pohdinta.
- Lähteet, tutkimuskirjallisuus ja mahdolliset liitteet (esimerkiksi kyselylomake, haastattelurunko).

Tekstin kiinnostavuutta ja rakenteen lujuuutta lisäävät huolellisesti kirjoitetut alku ja loppu. Alussa tutkijan pitää kertoa lukijoille, mitä kysymystä tai ongelmaa hän käsittelee ja miten, minkä teorioiden, käsitteiden ja menetelmien sekä työn vaiheiden avulla aikoo sen ratkaista. Hyvin kirjoitettu johdanto koukuttaa lukijan mukaan ja osoittaa siten jo konkreettisella tavalla aiheen merkityksen. Alussa voi olla vaikkapa johdatteleva tai ilmaisuvoimainen lainaus tai aineistositaatti, provosoiva väitelause tai ajatuksia herättävä kysymys. Loppuluvun pitää palkita lukija. Siinä tulee vetää työn keskeiset seikat yhteen ja osoittaa niistä tehdyt johtopäätökset. Tutkimuksen lopusta tulee löytyä vastaukset työn alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Mitään uutta tietoa ei johtopäätöksissä enää saa nousta esiin. Myös viimeisen virkkeen kannattaa olla tehokas ja mieleen jäävä. Hyvin mietitty anekdootti tai lainaus voi olla retorisesti toimiva; se voi olla ratkaiseva tekijä, joka summaa yhteen argumentin vahvalla tavalla.

Tutkimuksen rakenne on dynaaminen, tutkimusta ohjaava ja lopullista muotoaan hakeva kokonaisuus, kompositio. Myös tuo kompositio on tutkimustulos, joka kehkeytyy tutkimus- ja kirjoitusprosessin kuluessa. Tutkijan on rekonstruoitava tutkittavasta ilmiöstä

johdonmukainen, yhtenäinen ja uskottava kuvaus (Törrönen 2002, 229–230). Sisällysluettelo, tutkimuksen makrorakenteen listaaminen dispositioksi, voidaan ymmärtää alustavaksi suunnitelmaksi tutkimuksen matkalle. Sen taustalla voidaan nähdä esimerkiksi perinteinen draaman kaari tai tarinarakenne. Tarinarakenne voi olla joko kronologinen, analyyttinen tai hypoteettinen, mysteeri- eli salapoliisitarina tai matkakertomus, jossa alkutilannetta kuvaa tiedon puute ja sen tunnistamisen kautta päädytään tiedon tilaan, tietoon tutkimuskohteesta. Tarinoissa on aina alku, erilaisia käännteitä ja loppu. (Törrönen 2002, 31–35; Kiriakos & Svinhufvud 2015, 154.) Alussa yleensä kuvataan tarinan tapahtumapaikka, etnografiassa kenttä ja sen toimijat, esimerkiksi aineiston tuottajat, joihin myös tutkija kuuluu. Tutkimusongelmaan – konfliktiin, ristiriitaan tai tiedon puutteeseen – haetaan ratkaisua koko tutkimuksen ajan.

Matkakertomuksessa tuodaan esiin tutkimukseen vaikuttaneita toimijoita, paikkoja ja tilanteita (Kouri 2017a). Hypoteettisessa ja analyyttisessä tarinassa päähenkilönä on hypoteeseja testaava tiedeyhteisö tai analyyttiset avainkäsitteet. Tunnistettuja hypoteeseja tai aihepiiristä muotoiltuja käsitteitä testataan esimerkki- tai tapaustutkimuksen aineistossa ja esitetään ehdotus hypoteesien tai käsitteiden kehittämiseen. Mysteeri- tai salapoliisitarinassa päähenkilönä ja kertojana on tutkija, joka tunnistaa tiedon puutteita, tekee kysymyksiä ja aineiston antamien johtolankojen avulla vähitellen päätyy loppuratkaisuun. (Törrönen 2002, 32–35.) Etsiessään haastateltavien puheista merkityksiä suullisen historian tutkijat ovat hyödyntäneet mikrohistorian johtolankamenetelmää, joka perustuu salapoliisitarinamalliin. Esimerkiksi tuskin havaittavista yksityiskohdista haastateltavan puheesta saattaa löytyä asioita, joiden avulla voi löytää aiheeseen liittyviä laajempia lainalaisuuksia. (Ks. Fingerroos & Haanpää 2006, 26, 31.)

Tutkimuksen kokonaisrakenne saattaa myös jakautua kahdeksi erilliseksi tai osin päällekkäiseksi tarinaksi: Kuinka tutkija tunnistaa tutkimusongelman ja kuinka tutkimuskysymys ratkaistaan? Useimmiten ensimmäinen tarina kannattaakin kirjoittaa valmiiksi vasta sitten, kun tutkimuskysymyksen ratkaisu on jo pitkällä. Se voidaan kirjoittaa myös tutkijan henkilökohtaisena tarinana siitä, miten hän omien elämäkokemustensa pohjalta kiinnostui asiasta. (Törrönen

2002, 36.) Monesti tällainen johdanto tuo aiheen lähelle lukijaa ja on osa tutkijan paikantumista omaan tutkimusaiheeseensa. Silloin tutkijan oma ääni kuuluu tutkimuksen alusta asti.

Tarinoiden lisäksi tutkimuksen rakenne voi olla raportin kaltainen tai kokonaisuus, jossa asioita on järjestetty temaattisesti. Samassa tutkimuksessa perusrakenne voi olla kronologinen tarinarakenne, jonka sisällä esimerkiksi analyysi- ja tulkintaluvut on järjestetty temaattisiin kokonaisuuksiin. Tutkimuksia on kirjoitettu myös dialogin, draaman tai novellin muotoon. Näiden kokeilevien tekstilajien käyttöä on perusteltu esimerkiksi sillä, että niiden avulla voi paremmin kuvata todellisuuden pirstaloituneisuutta ja moniäänisyyttä. Dialogisen kirjoittamisen tavoitteena on näyttää, ettei totuus ole yksiselitteinen. Se kutsuu lukijan mukaan tulkintaan. (Ks. esim. Törrönen 2002, 35, alaviite 1; Hyvärinen 2002, 66–68.)

Kuka on tekstin lukija?

Tutkimusprosessia voisi kuvata myös matkaksi oman tieteenalan akateemisen lukijajoukon teoreettiseen keskusteluun ja takaisin kertomaan matkan tulokset ymmärrettävästi suuremmalle yleisölle. Se, missä vaiheessa tutkija tuo matkansa tulokset muiden luettavaksi, vaihtelee. Usein esimerkiksi väitöskirjan tekijä julkaisee artikkeleita tai blogitekstejä väitöstutkimuksensa aikana ja saattaa kirjoittaa väitöskirjansa aiheesta yleistajuisesti kirjoitetun teoksen laajemmalle yleisölle tutkimuksen valmistumisen jälkeen.

Viimeistään siirryttäessä kirjoittamaan julkaistavaa tekstiä on otettava huomioon lukijat. Kaikilla teksteillä on jokin lukija, joka on hyvä pitää kirjoittaessa mielessä. Halutessaan suostutella lukijan ymmärtämään esittelemänsä aiheen tai argumentin, oman kannan sekä näkemään kirjoittajan kyvyt tutkijana, kirjoittajana ja tulkitsijana, kirjoittajan tulee ottaa huomioon lukijan tapa ajatella. Oletuslukijana voi olla joku suuren yleisön edustaja, oman tieteenalan edustaja, oma professori tai vastaväittäjä (muistathan viitata heihin), omat opiskelutoverit tai tutkimuskohteena olleen yhteisön jäsen. Julkaistavissa teksteissä on otettava huomioon julkaisufoorumien, kuten lehden tai kustantamon, vaatimukset ja lukijakunta.

Tekstiä kirjoittaessa on myös otettava huomioon tekstilaji. Kaikissa tekstilajeissa on oma ääni, sävy ja muodollisuuden aste. Sosiaalisen median kautta lähetetyt viestit ystäville ovat epämuodollisia ja sisältävät hymiöitä, lyhenteitä ja kenties ilmaisia, joita muut (tai ulkopuoliset) eivät ymmärrä. Ne ovat persoonallisia, mutta niitäkin saattavat rajoittaa tietyt ryhmän sisäiset konventiot esimerkiksi siinä, mistä aiheista voi puhua tai millä vakavuudella. Epämuodolliset tekstilajit (kirjeet, blogitekstit, sähköpostit tutuille) sisältävät joitain konventioita siitä, miten vaikkapa kirjeet on tapana aloittaa tai lopettaa, miten blogitekstit rakentuvat tai miten itsellä on yleensä tapana kirjoittaa. Luovan kirjoittamisen lajit kantavat nekin mukanaan vuosisataisia ja -tuhantisia perinteitä, konventioita, rajoituksia ja (jos niitä julkaistaan) kustantajan ja oletetun lukijan odotuksia. Opinnäytteet ovat rakenteeltaan tietynlaisia, niille annetaan ohjepituuksia, niissä on tietynlainen rakenne ja kirjoitustapa, mutta sisältö on kirjoittajan tieteellisen ajattelun ja luovan kirjoittamisen tulos. Hyvin formaaleja tekstilajeja ovat vaikkapa raportit, kokouspöytäkirjat, muistiot sekä erilaiset lomakkeet. Niissäkin täytyy ajatella muun muassa tekstin pituutta ja sävyä.

Tieteellinen kirjoittaminen tekstilajina ja jatkumona

Varsinkin opiskelijat pohtivat usein sitä, mikä tekee tekstistä tieteellisen. Tuleeko käyttää vierasperäisiä sanoja? Pitääkö kirjoittaa passiivisissa? Tuleeko välttää viimeiseen asti minä-sanan käyttöä? Tekstin tieteellisyydessä on kyse tieteellisten lajityyppien ominaispiirteistä, jotka puolestaan liittyvät kiinteästi tekstien syntyhistoriaan, tavoitteisiin ja tuottamiseen. Osatakseen tuottaa tieteellistä tekstiä kirjoittajan täytyykin ymmärtää ja sisäistää tieteen tekemisen ja sitä kautta tieteellisten puhe- ja kirjoitustapojen pelisäännöt. Tekstin tieteellisyys edellyttää tietynlaista tapaa työskennellä ja ajatella. (Luukka 2002, 14–15.) Tieteellinen teksti raportoi tieteellisen menetelmän avulla hankittua tietoa. Tieteelliselle ajattelutavalle on tyypillistä kuvata ja selittää ilmiöitä käsitteellistyksien avulla. Käsitteiden avulla kirjoittaja ankkuroi tutkimuksensa valitsemaansa teoriapohjaan ja tieteelliseen paradigmaan. Toisiin teksteihin viittaaminen ja oman tekstin raken-

taminen dialogiseen muotoon niiden kanssa on yksi tieteen erityispiirteistä. Niiden avulla kirjoittaja osoittaa, mitä on jo tiedossa ja mitä vielä tulisi selvittää. (Luukka 2002, 18–20.)

Tekstissään kirjoittaja keskusteluttaa keskenään teorioita, tosiasioita ja menetelmiä. Tieteellisen tekstin kirjoittaja on merkitysten rakentaja ja aina läsnä tekstissään valintojen tekijänä. (Ks. mts. 26). Tieteellinen teksti on tutkimustekstiä – aiemmin on mainittu monenlaisia tekstilajeja, joita tutkimusprosessin myötä syntyy. Näistä teksteistä muokkautuu tutkimuksen raakateksti, joka sitten hiotaan ja viimeistellään julkaisukelpoiseksi tai opinnäytteenä palauttavaksi ja arvioitavaksi tieteelliseksi tekstiksi. Tekstistä tekee tieteellistä sen taustalla oleva tutkimusprosessi, sen argumentointitapa sekä viite- ja lähdekäytännöt. Teksti määrittyy tieteelliseksi, kun se etenee loogisesti ja muodostaa yhtenäisen kokonaisuuden, jossa alussa esitettyyn kysymykseen etsitään siihen soveltuvan metodologian eli teoreettisten käsitteiden, aineiston ja menetelmien tukemana vastausta. Tieteellisessä tekstissä esitetyt väitteet perustellaan huolellisesti argumentoiden ja käsiteltyjen asioiden ja argumenttien alkuperäiset esittäjät ja lähteet sekä käytetty aineisto osoitetaan viittauksin. Viitteet ja lähdeluettelo ovat useimmiten ne seikat, jotka ensisilmäyksellä erottavat tieteellisen tekstin muusta kirjallisuudesta, joskin yhä useammin tietokirjojen ja romaanienkin lopusta löytyy lähdeluettelo. (Luukka 2002; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007.)

Tieteellinen ilmaisu on sujuvaa, oikeakielistä asiaproosaa, jossa saa myös näkyä kirjoittajan oma panos. Jos kirjoittaja on itse tuottanut aineiston kenttätöissä, hänen tulee se myös kertoa ja kuvata. Samoin omat päätelmät on hyvä kirjoittaa aktiivimuotoon, kirjoittajan itsensä tekemiksi. Myös eettisiä valintoja pohdittaessa sekä omaa paikantumista reflektoidessa minä-muoto on luontevaa. Sen sijaan aiheen, aiemman kirjallisuuden ja teoreettisten käsitteiden kohdalla on hyvä turvautua kolmannen persoonan preesensin tai imperfektiin. (Luukka 2002; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007.)

Uskontotieteilijä Anu Isotalon etnografisessa tutkimuksessa turkulaisista somalityyöistä tarkastellaan tutkimuseettisiä kysymyksiä huolellisesti ja yksityiskohtaisesti (Isotalo 2016, 92–99), ja eettinen pohdinta läpäisee koko tutkimuksen. Tässä esimerkkilainauksessa Isotalo pohtii suhdettaan haastateltaviin, joista pitkän kenttätöväi-

heen myötä muodostui ystäviä. Miten pitää erillään tutkijan ja ystävän roolit? Minkälaisia valintoja tutkija tutkimuksen eri vaiheissa teki?

Tiedostin, että suhteessa muutamiin ihmisiin olin selkeästi kaksoisroolissa. Vaikka oli selvää, että olin tutkija, minulle kerrottiin asioita myös pelkästään ystävänä. On myös keinotekoisia olettaa, että minulle kerrottiin asioita aina joko tutkijana tai ystävänä – pikemminkin sekä tutkijana että ystävänä. En kirjoittanut ylös kuulemiani selkeästi henkilökohtaisia asioita, jotka eivät liittyneet tutkimukseen, ja kerroin tämän myös heille. Joskus tilannetta selkeytti se, että minun ei ollut välttämättä enää siinä vaiheessa kenttätöitä tarpeen kysellä mitään tutkimukseen liittyvää. Monesti näin ei kuitenkaan ollut. Kaksoisrooli tuntui aika ajoin vaikealta, koska siihen tuntui latautuvan paljon odotuksia. Katsoin parhaaksi puhua tutkijan ja ystävän roolien päällekkäisyydestä ja ristiriitaisuudesta sekä ystävämielessä käytyjen keskustelujen luottamuksellisuudesta. Se, että näytin tutkimustekstiä ja kerroin tulevista sisällöistä, selkiytti osaltaan käsitystä siitä, mitä olin tutkijana tekemässä. (Isotalo 2016, 97.)

On muistettava, että myös aikamuodolla on merkitystä. Aikamuoto ei saisi vaihdella kesken luvun tai kappaleen. Usein puhutaan ”etnografisesta (tutkimuksen) preesensistä”, mikä tarkoittaa osallistuvaa sekä havainnoitua todellisuutta. Yleisesti tutkimuksissa kirjoitetaan preesensissä esimerkiksi silloin, kun viitataan lähdekirjallisuuteen, keskustellaan toisten tutkijoiden kanssa tai analysoidaan aineistoa. Tietoisella menneen aikamuodon käyttämisellä voidaan ilmaista vaikkapa sitä, että jokin tapahtuma tai käsitys kuuluu menneisyyteen tai on jo päätynyt.

Preesens on luonteeltaan etnografiseen kirjoittamiseen, tutkimuksen hetkien kuvaamiseen sopiva aikamuoto, sillä se tuo lukijan mukaan tutkijan ja tutkittavan kohtaamisen hetkeen. Tosin pitää myös muistaa, että lukijan lukiessa tekstiä kuvattu on jo tapahtunut. Preesens tavallaan kieltää historiallisuuden. Lukija saattaa käsittää kuvauksen muuttumattomasta nykyhetkestä yhä jatkuvana, jopa ihanoina todellisuutena. (Okely 1992, 23; Kouri 2017b, 73.) Jatkuvan prosessin kuvaaminen eli tutkimukseen liittyneiden hetkien muuttuminen toisiksi tai niiden ketju tuleekin kirjoittaa selkeästi tutkimuksen lopussa myös päättyneeksi.

Kun edellisessä lainauksessa Anu Isotalo kertoo imperfektissä tutkimusprosessin aikana tekemistään eettisistä valinnoista, seuraavassa

esimerkissä Terhi Utriainen kirjoittaa preesensissä kuvatessaan ensimmäistä kenttäkokemustaan enkelihenkisyyttä tutkiessaan. Hän osallistui helsinkiläisen joogakoulun enkelimeditaatioon ja havainnoi tilaisuuden kulkua:

Saavun koululle halki syyspimeän kaupungin kello 19.20 ja soitan ovikelloa. Avaamaan tulee sivuhuoneessa leikkivä pikkupoika. Aikuisia kulkee ovesta sisään ripotellen, salista kantautuu musiikkia. Hiukan myöhässä aikataulusta suuren salin ovi avataan ja meidät kuusi tulokasta päästetään sisään muiden siellä valmiiksi olevien joukkoon. Istuudumme pehmeille punaisille huoville. Meitä on yhteensä kaksikymmentäviisi; lasken kolmetoista miestä eli heitä on jopa enemmistö. Nuorta väkeä, pääosin pari-kolmekymmentävuotiaita, rennosti ja muodikkaasti pukeutuneita; jotkut miehet ja naiset tervehtivät toisiaan pitkillä halauksilla. (Utriainen 2017, 26.)

Kirjoittamisessa oikeakielisyyttä voi opettaa, mutta oma tyyli on jokaisen löydettävä itse. Seuraavassa tietolaatikossa esitetään joitain asioita, joita kannattaa ottaa huomioon oman kirjoitustyyliinsä hiomissa. Omaa persoonallisuutta ei tarvitse tukahduttaa; hyvässä tieteellisessä tekstissä kirjoittajan ääni kuuluu kirkkaana. Oman tyylin hiominen ja kehittäminen kestää kuitenkin aikansa.

Tietolaatikko: Tekstin hiomisen työkaluja

Valitse huolellisesti käyttämäsi sanat. Jos sanoilla on suomenkielinen vastine, käytä sitä. Vältä alatyylisiä tai puhekielisiä sanoja. Määrittele käyttämäsi tieteelliset tai vierasperäiset sanat.

Muuntele käyttämäsi kieltä. Älä toista samoja sanoja tai ilmaisuja kerta toisensa jälkeen. Etsi synonyymejä, varioi lauserakenteita. Vältä kliseitä. Älä kirjoita pelkkiä päälauseita. Äläkä käytä huutomerkkiä!

Ole ilmaisuissasi tarkka. Vältä sellaisia ympärilyöreyttä ilmaisuja kuin *usein*, *paljon*, *erittäin*, *tärkeä*, vaan kerro täsmällisesti mistä on kyse: lukumääristä, prosenteista, käyntikerroista. Jos joku on merkittävää, se ei tarvitse lisämäärettä *hyvin* tai *erittäin*.

Nyrkkisääntöjä: Virke koostuu yhdestä tai useammasta lauseesta. Kappale koostuu kahdesta tai useammasta virkkeestä. (Ala)luku koostuu kahdesta tai useammasta kappaleesta. Yhdessä virkkeessä esitetään

yksi ajatus. Yksi kappale kuvaa yhtä kokonaisuutta tai ideaa eli kaikki kappaleen virkkeet liittyvät samaan asiaan.

Kirjoita tärkein ajatus kappaleen ja luvun alkuun tai pidä ainakin huolta, että jokaisessa kappaleessa on avainlause.

Vahva kirjoittaminen on aina ytimekästä, ei jaarittelevaa. Ytimekäs teksti jättää ulkopuolelle kaiken tarpeettoman. Valtavan pitkä teksti ei ole parempi kuin ohjeistettu tekstimäärä.

Ole tarkka adjektiivien ja adverbien kanssa. Valitse mieluiten vain yksi, joka kertoo riittävällä tarkkuudella, mitä tarkoitat. (Oli synkkä ja myrskyinen yö.)

Käytä mieluummin aktiivi- kuin passiivimuotoa sekä persoonamuodossa olevia subjekteja (paneeli keskusteli, yhteisö päätti...).

Käytä konkreettisia yksityiskohtia avaamaan abstrakteja käsitteitä ja teorioita.

Lue erilaisia tekstejä ja kirjoittajia. Mieti, mikä tekee jostain tekstistä helposti luettavan ja ymmärrettävän ja miksi jokin toinen teksti ei tunnu avautuvan millään? Millaisia erityispiirteitä eri kirjoittajilla on? Analysoi sinua kiinnostavan tutkijan kirjoitustyyliä.

Lue (ääneen) omaa tekstiäsi miettien omaa tyyliäsi, omaa ääntäsi, omia manereitasi, käyttämäsi kieltä, lauserakenteita jne. Tai pyydä ystävääsi tekemään niin ja tee samoin hänelle. Anna palaute tavalla, jolla itse haluaisit saada palautetta. (Okely 1992; Northey & Anderson & Lohr 2012; Kniivilä & Lindblom-Ylänne & Mäntynen 2017, 165–239.)

Yhteisesti tuotetun tiedon kirjoittaminen

Etnografisessa tutkimuskirjallisuudessa on vakiintunut puhe tutkittavien äänien esiintulosta itse tutkimustekstissä. Tutkimuksen eri äänistä voidaan puhua myös toimijoina, jotka vuorovaikutuksessa tutkija-kirjoittajan kanssa tuottavat tutkimuksen aineiston, pohdinnan ja myös tulkinnan. Tutkijalla on kirjoitusvaiheessa mielessään kentän äänet, jotka vaikuttavat hänen päättelynsä. Mielessä on myös tuleva lukija, jolle kirjoitetaan.

Etnografinen merkityksenanto tuotetaan läpi tutkimusprosessin tapahtuvissa sosiaalisissa tilanteissa, kuten tutkijan ja tutkittavien kohdatessa, tutkijan kirjoittaessa tutkimusprosessistaan ja lopulta vielä lukijan kohdatessa tekstin. Se on toiminnallinen jatkumo, yhteinen ”sävellys”, jonka toimijoita ovat kaikki sen prosessissa mukana olleet. Se, mitä tutkija valitsee merkitykselliseksi hetkiksi, tulee esiin

tutkimuksen päättelyketjussa, juonessa eli kuvattujen (tutkimus)-tilanteiden järjestyksessä ja lopulta tutkimuksen rakenteessa. Se vaikuttaa siihen, miten lukija lukee tutkimuksen todellisuutta. (Kouri 2017a.) Tutkijan tehtävänä on saavuttaa moniäänisen sävellyksen harmonia tai tasapaino tekstissä. Yhtä ääriesimerkkiä äänien epätasapainosta tekstissä on kuvattu etnografian hullaantumiseksi kohteeseensa. Tällöin tutkijan ihailu peittää tutkittavan oman äänen tai tahdon. (Madison 2005, 126.)

Parhaimmillaan etnografia antaa äänen vaiennetuille vähemmistöille, uusille toimijajoukoille tai muuttaa epätasa-arvoisia käytänteitä yhteisöissä ja yhteiskunnassa (ks. esim. Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 22–23). Tutkija on vastuullinen kaikissa tutkimuksen vaiheissa, myös silloin, kun hänen kirjoittamansa teksti saavuttaa lukijan ja muokkaa tämän moraalisia näkökulmia. Parhaimmillaan etnografia voimaannuttaa yksilöitä ja yhteisöjä ja samalla edistää ymmärrystä elämisestä ihmisenä ja ihmisarvoisesta elämästä. Etnografi löytää monia ”totuuksia” sosiaalisesta maailmasta, kertomuksia, joita ihmiset kertovat toisilleen asioista, jotka ovat heille merkittäviä. Kirjoittaessaan tutkija myös tuottaa ja muokkaa näitä totuuksia. (Ks. Denzin 1997, xiv–xv.)

Tutkiminen on kirjoittamista ja tutkija on kirjailija. Tässä luvussa olemme tuoneet esille näkökulmia ja vinkkejä tieteelliseen kirjoittamiseen. Kirjoittaminen on työtä, ja työkaluja on teroitettava. Tutkimuksen tärkein toimija on kuitenkin tutkija itse. Siksi korostamme myös lopuksi tutkijan itsensä kokemisen ja tavoitteellisuuden merkittävyyttä etnografisessa prosessissa. Siis, tartu kynään ja kirjoita.

Motivaatiokirjoitusharjoitus: Suurin mahdollinen vaikutus. Kirjoita parin sivun pituinen teksti, jossa kuvittelet opinnäytteesi mahdollisimman suuria vaikutuksia maailmaan tai tutkimusaiheesi alueeseen. Älä pidättele tai estele itseäsi. Voit kirjoittaa tekstin myös mennessä aikamuodossa katsoen työsi merkityksiä noin sadan vuoden päästä sen julkaisemisesta. Mikä on sen merkitys tuleville sukupolville?

Lisälukemista

- Hakala, Juha T. 2009. *Uusi graduopas*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula. 2007/1997. *Tutki ja kirjoita*. 13. osin uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Karjula, Emilia & Mahlamäki, Tiina (toim.). 2017. *Kuvittelu ja kurinalaisuutta. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen*. Turku: Tarke.
- Kiriakos, Carol & Svinhufvud, Kimmo. 2015. *Tohtoritakuu. Kirjoittamisen opas jatko-opiskelijoille ja tutkijalle*. Helsinki: Art House.
- Svinhufvud, Kimmo. 2010. *Gradutakuu*. Helsinki: Tammi.

Lähteet

- Aineistonhallinnan käsikirja* [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. [viitattu 10.5.2022]. Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/aineistonhallinta/fi/index.html>.
- Badone, Ellen & Roseman, Sharon R. 2004. Approaches to the anthropology of pilgrimage and tourism. Julkaisussa: Badone, Ellen & Roseman, Sharon R. (toim.) *Intersecting journeys: the anthropology of pilgrimage and tourism*. Champaign, IL: University of Illinois Press, 1–23.
- Behar, Ruth. 1996. *The vulnerable observer. Anthropology that breaks your heart*. Boston: Beacon Press.
- Brown, Karen McCarthy. 2001. *Mama Lola: A voodoo priestess in Brooklyn*. Berkeley: University of California Press.
- Callaway, Helen. 1992. Ethnography and experience: gender implications in fieldwork and text. Julkaisussa: Callaway, Helen & Okely, Judith (toim.) *Anthropology and autobiography*. Lontoo: Routledge, 29–49.
- Denzin, Norman K. 1997. *Interpretative ethnography. Ethnographic practices for the 21st century*. Thousand Oaks: Sage.
- Ehn, Billy. 2014. Arjen yllätyksiä – huomaamattoman etnografia ja kulttuurianalyysi. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 59–75.
- Fingerroos, Outi 2003a. Karjalainen – heimolainen vai uusheimolainen? Julkaisussa: Laaksonen, Pekka, Knuutila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 194–207.
- Fingerroos, Outi 2003b. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://doi.org/10.30666/elore.78407>.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina. 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Julkaisussa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 25–48.
- Gubrium, Jabber F. & Holstein, James A. 1997. *The new language of qualitative method*. New York: Oxford University Press.

- Gutkind, Lee. 2012. *You can't make this stuff up. The complete guide to writing creative nonfiction – from memoir to literary journalism and everything in between*. Boston: Da Capo Press.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula. 2007/1997. *Tutki ja kirjoita*. 13. osin uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Hyvärinen, Matti. 2002. Kirjoittaminen toimintana. Julkaisussa: Kinnunen, Merja & Löytty, Olli (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 65–80.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika. 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Julkaisussa: Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Helsinki: Ethnos ry, 7–31.
- Hänninen, Kirsi, Kouri, Jaana, Kyyrö, Jere, Tolonen, Pekka & Virtanen, Timo J. 2015. Opintopoluilta työelämään. Julkaisussa: Kouri, Jaana (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*. 3. p. Turku: Turun yliopisto, 345–366.
- Kiriakos, Carol & Svinhufvud, Kimmo. 2015. *Tohtoritakuu. Kirjoittamisen opas jatko-opiskelijalle ja tutkijalle*. Helsinki: Art House.
- Kniivilä, Sonja, Lindblom-Yläne, Sari & Mäntynen, Anne. 2017. *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne. 2004/1996. Paikantuminen. Julkaisussa: Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. 2. p. Tampere: Vastapaino, 271–292.
- Koivunen, Hannele. 1997. *Hiljainen tieto*. Helsinki: Otava.
- Kouri, Jaana (toim.). 2015. *Askel kulttuurien tutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.
- Kouri, Jaana. 2017a. Toimijat esiin. Tekstualisaation malli etnografisessa tutkimuksessa. *Uskonnontutkija* 6:2. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://journal.fi/uskonnontutkija/article/view/68865>.
- Kouri, Jaana. 2017b. *Vesi kuljettaa ääntä. Autoetnografisen tutkimus Lypyrin kylän historiantuottamisesta*. Turku: Turun yliopisto.
- Kouri, Jaana. 2019. Tunneautoetnografiaa konferenssimatkalla. *Näkykönä-blogi* 23.6.2019. [verkkoaineisto] [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://jkouri2013.wordpress.com/2019/06/23/tunneautoetnografiaa-konferenssimatkalla/>.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. New York: Oxford University Press.
- Luukka, Minna-Riitta. 2002. Mikä tekee tekstistä tieteellisen. Julkaisussa: Kinnunen, Merja & Löytty, Olli (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 13–28.
- Madison, D. Soyini. 2005. *Critical ethnography. Method, ethics, and performance*. Thousand Oaks: Sage.
- Mahlamäki, Tiina. 2015. Aistietnografiaa. *Nostetaan teksti pöydälle* -blogi 18.5.2015. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://tituma2.wordpress.com/2015/05/18/aistikirjoittamista/>.
- Northey, Margot & Anderson, Bradford A. & Lohr, Joel N. 2012. *Making sense. A student's guide to research and writing: religious studies*. Oxford: Oxford University Press.

- Okely, Judith. 1992. Anthropology and autobiography. Participatory experience and embodied knowledge. Julkaisussa: Okely, Judith & Callaway, Helen (toim.) *Anthropology & autobiography*. Lontoo: Routledge, 1–28.
- Pohjalainen, Marjut. 2012. Hiljaisen tiedon käsite ja hiljaisen tiedon tutkimus: Katsaus viimeaikaiseen tutkimukseen. *Informaatiotutkimus* 31:3, 1–10.
- Polanyi, Michael & Prosch, Harry. 1975. *Meaning*. Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press.
- Rantee, Elina. 2015. *Astangan sydän. Uskontoetnografinen tarkastelu suomalaisten astangajoogajien Mysoresta ja Mysoreen matkustamisesta*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa:<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201603118718>.
- Reed-Danahay, Deborah E. 1997. Introduction. Julkaisussa: Reed-Danahay, Deborah E. (toim.) *Auto/ethnography. Rewriting the self and the social*. Oxford: Berg, 1–17.
- Ruotsala, Helena. 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Julkaisussa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos ry, 45–76.
- Siikala, Anna-Leena. 1997. Toisiinsa virtaavat maailmat. Julkaisussa: Viljanen, Anna-Maria & Lahti, Minna (toim.) *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 20–34.
- Siikala, Anna-Leena & Uljašev, Oleg. 2003. Maailmojen rajoilla. Muuttuvaa hantikulttuuria kohtaamassa. Julkaisussa: Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 130–147.
- Taira, Teemu. 2004. Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpakeruun lukumahdollisuuksista. Julkaisussa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto. Lukijat ja tulkinnat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 40–64.
- Törrönen, Jukka. 2002. Tieteellisen tekstin rakenne. Julkaisussa: Kinnunen, Merja & Löytty, Olli (toim.) *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 29–49.
- Utriainen, Terhi. 2017. *Enkeleitä työpöydällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wulff, Helena (toim.). 2017a. *The anthropologist as writer. Genres and contexts in the twenty-first century*. 2. p. New York: Berghahn.
- Wulff, Helena. 2017b. Introducing the anthropologist as writer. Across and within genres. Julkaisussa: Wulff, Helena (toim.) *The anthropologist as writer. Genres and contexts in the twenty-first century*. 2. p. New York: Berghahn, 1–18.

Tutkimussuunnitelma

Outi Fingerroos

<https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

Laura Stark

<https://orcid.org/0000-0002-3342-1712>

Edeltävässä luvussa Jaana Kouri ja Tiina Mahlamäki antavat ohjeita etnografiseen ja luovaan kirjoittamiseen. Tässä luvussa paneudutaan kirjoittamiseen tieteellisen tutkimussuunnitelman laatimisen näkökulmasta. Lähdemme liikkeelle siitä yleisestä toteamasta, että tiede on systemaattista teiden tietämistä ja teiden etsintää (ks. myös Outi Fingerroos ja Konsta Kajander tässä teoksessa). Tutkimussuunnitelma on akateemista tiellä oloa selkiyttävä kartta, jonka avulla tutkija voi etsiä, suunnistaa ja lopulta löytää perille.

Tutkimussuunnitelman kirjoittaminen on akateemisen kirjoittamisen ja osaamisen erityinen osa-alue. Tutkimussuunnitelman laatimista harjoitellaan usein jo perusopintojen alkuvaiheessa, ja ensimmäisiä tutkimussuunnitelmia muokataan ja hiotaan koko opiskelun tai tutkimuksen ajan. Tiedon teillä liikutaan hallitusti silloin, kun opiskelija tai tutkija kirjoittaa ohjatusti tieteellistä tekstiä tai hakee rahoitusta tutkimukselleen tai hankkeelleen. Esimerkiksi maisterintutkielmaa laadittaessa tutkimussuunnitelma on jo merkittävä työväline. Sen avulla tutkielman tekijä, seminaaria vetävä professori ja tutkielman ohjaaja(t) hahmottavat, millainen tutkimus tuleva maisterintutkielma on ja mitä mielekäs tutkimuksellinen tiellä olo vaatii tekijältä ja ohjaajilta.

Tutkimussuunnitelmasta tulee kisällinnäyte siinä vaiheessa, kun opiskelija hakee rahoitusta maisterintutkielmalleen, siirtyy tohtorikoulutettavaksi tai on ammattitutkija esimerkiksi museossa, kehityshankkeessa tai tutkimuslaitoksessa. Tutkimussuunnitelmaa tarvitaan, kun haetaan apurahaa, tutkijaksi yliopiston tohtorikouluun tai hanke- rahoitusta erilaisten projektien toteutukseen. Myös akateemisten työtehtävien hakemusasiakirjoihin liitetään nykyisin mukaan tutkimus-

suunnitelma. Suunnitelmien pituudet vaihtelevat tarkoituksesta riippuen, mutta tutkimussuunnitelma sisältää lähimain aina seuraavat perustiedot selkeästi kirjoitettuna:

- tutkimuksen taustan kuvaus lyhyesti,
- aihe ja tutkimuskysymys,
- tutkimusympäristö, käytetyt menetelmät, teoriat ja keskeiset käsitteet sekä miten tutkimus tarjoaa uutta tietoa tähän ympäristöön ja sen sisällä käytyihin keskusteluihin,
- tutkijan paikantuminen,
- tutkimusaineisto ja sen analyysissa käytettävät menetelmät,
- aineiston tuottamistapa ja -hallinta,
- tutkimusetiikka,
- aikataulu ja mahdollinen rahoitussuunnitelma.

Vaativimmissa rahoitushauissa tutkimussuunnitelmaan liitetään myös tieteellisten tulosten, riskien ja vaikutusten arviointia sekä erillinen aineistohallintasuunnitelma (engl. *Data Management Plan*). Monesti tutkimuksilta toivotaan tieteellisiä läpimurtoja. Erityistä osaamista edellytetään aiheilta, joiden tutkiminen edellyttää eettistä ennakoarviointia.

Olipa tutkielma muodoltaan maisterintutkielma, väitöskirja tai kansainvälistä rahoitusta tarvitseva ERC-hanke, tutkimussuunnitelman perustehtävä on aina sama: tekijä selittää tekstissään niitä asioita, joista lopullinen tutkimus tai hanke rakentuu. Kaikki lähtee siitä, että suunnitelma on realistinen kuvaus tutkimuksen koko prosessista tai elinkaaresta. Myös huoliteltu ulkoasu, tarkoituksenmukainen kieli ja onnistuneet lähdevalinnat kertovat suoraan siitä, kuinka hyvin tekijä on perillä tutkimuksestaan kokonaisuutena.

Mitä minä tutkin?

Tutkimuskysymys on tutkimussuunnitelman ytimessä. Kaikki muu esitetään suhteessa siihen. Erittelemme seuraavaksi, miksi hyvä tutkimussuunnitelma tarvitsee tiiviisti muotoillun ja vain muutamaaan lauseeseen kiteytyvän tutkimuskysymyksen. Miksi esimerkiksi pelkkä

ongelmanasettelun kuvaus tai tutkimuksen päämäärän yleinen esittely eivät riitä?

Selkeä tutkimuskysymys on merkki onnistuneesta tutkimusasetelmasta. Onnistunut kysymyksenasettelu taas kertoo tutkijan tiedoista ja taidoista eli siitä, että hän *tietää tien* ja saavuttaa oletetussa tutkimuksessaan uskottavalla tavalla asetetun päämäärän. Ongelmanasettelu, aineistot, menetelmät, käsitevalinnat ja teoriat ovat seurausta hyvin muotoillusta tutkimuskysymyksestä, ja paras kysymys on sellainen, josta käy selville kaikki edellä mainittu. Tutkijan, joka ihmettelee, onko jokin menetelmä, käsite, teoria tai lähde hyödyllinen, tarvitseekin vain kysyä itseltään: ”Auttaako se minua vastaamaan tutkimuskysymyksiini?” Jos vastaus on negatiivinen, kyseistä menetelmää, käsitettä, teoriaa tai lähdettä ei tarvita – tai sitä ei kannata ainakaan tutkimussuunnitelmaan tuoda näkyville. Tutkimuskysymykseen palataan aina myös tutkimussuunnitelman lopussa, kun kerrotaan oletetuista tuloksista, havainnoista ja päätelmistä tai kun kuvataan tulosten merkitystä, hyödynnettävyyttä ja vaikuttavuutta.

Asiaa voi tarkastella toisestakin suunnasta. Professorit ja meritoituneet tieteentekijät lukevat erilaisten säätiöiden anonyymeina arvioijina paljon eritasoisia tutkimussuunnitelmia. Joukossa on aina suunnitelmia, joilla on tavoite mutta ei selvää kysymystä. Arvioijan näkökulmasta tutkijalla ei siis ole kristallin kirkasta päämäärää ja käsitystä, miten hän asettamansa tavoitteen saavuttaa. Tutkimuskysymys onkin tiedollisella tiellä olemisen perusta: jos tutkimuksen alkuasetelma on valettu hataralle pohjalle, on ulkopuolinen lukija tiedon tiellä vain oman navigointijärjestelmänsä varassa. Hän ei välttämättä hahmota, mikä tutkimuksen tavoite loppujen lopuksi on ja miten tavoite voidaan saavuttaa. Näin ollessa myöskään havaintojen, päätelmien ja tulosten hyödyllisyydestä ja täsmällisyydestä ei voi olla varma. Loppujen lopuksi itse tutkimussuunnitelma on kuin kesken jäänyt kirja, ja arviointia tekevä henkilö siirtää suunnitelman suoraan hylättyjen pinoon.

Hyvä tutkimuskysymys ohjaa siis koko tutkimustyötä ja toimii tutkijalle aitona suunnannäyttäjänä. Usein toimiva suunnitelma järjestää idullaan olevat ajatuksetkin toimivaksi kokonaisuudeksi, joten suunnitelman tekemiseen kannattaa – ja rahoituksia haettaessa pitää – myös panostaa. Poliitiikan tutkija Adam Przeworski ja antropologi

Frank Salomon (1995) kehottavat akateemisia kirjoittajia aina miettimään, miltä oma tutkimussuunnitelma näyttää ulkopuolisten arvioijan ja rahoituksista päättävien näkökulmasta. Kriittiset lukijat nimitäin tarkastelevat tutkimussuunnitelmia aina kolmesta perustavasta näkökulmasta käsin – näihin kannattaa kiinnittää huomiota, vaikka laatisit vasta elämäsi ensimmäistä tutkimussuunnitelmaa tai olet kaiken kokenut kehäkettu:

1. Mitä sellaista, jota emme tiedä jo valmiiksi, juuri minun opinnäytteeni, tutkimukseni tai projektini luo/ tuottaa/opettaa/paljastaa? Paras arvaus tulevista tuloksista palkitaan aina.
2. Miksi juuri minun opinnäytteeni, tutkimukseni tai projektini tulokset ovat merkittäviä? Perustele tärkeä asia kunnolla.
3. Miten juuri minun opinnäytteeni, tutkimukseni tai projektini tuottama tieto on validia eli riittävän pätevää, hedelmällistä ja uskottavaa? Kirjoita selkeä kuvaus menetelmistä ja tutkimuksen suhteesta relevantteihin tieteellisiin keskusteluihin.

Miten arvioijan tai lukijan koukuttaminen konkreettisesti tapahtuu? Millainen on hyvä tutkimuskysymys ja osuva otsikko? Vastaus on periaatteessa hyvin yksinkertainen: tutkimuskysymys on tekijänsä näköinen ja otsikko kekseliäs. Niitä on hiottu pitkään ja usein yhteistyössä vertaisten kollegojen kanssa. Outi Fingerroosin väitöskirjan (2004) pääotsikko ”Haudatut muistot” esimerkiksi syntyi ystävän kanssa keskusteltaessa, ja kertoo oleellisen itse tutkimuksesta: sen kohteena ovat kuolema, muistot ja hautaaminen. Otsikko kätkee myös symboliikkaa, sillä kuoleman muistelu sisältää Januksen kasvot: kuolema, hautaus ja jälkeen jäävien harjoittama muistelutyö ovat joko julkista tai muodoltaan kiellettyä, hiljaista tai vaiettua. Alaotsikko ”Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa” taas antaa täsmällisen viitteen sitä, mihin haudatut muistot sijoittuvat ajallisesti, paikallisesti ja tutkimuksellisesti.

Laura Stark on tutkinut väitöskirjassaan (1998) naisten harjoittamaa uskontoa, taikuutta ja kansanlääkintää Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Tutkimuksen tekemisen kannalta tämä tarkoitti esimerkiksi sitä, että liian laaja tutkimuskysymys, kuten ”Kuinka voimme ymmärtää naisten taikusrituaaleja?” (kysymys 1), ei olisi

ollut yhtä informatiivinen, kuin ”Miksi naiset suorittivat taikuutta 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomessa?” (kysymys 2).

Kysymys 2 sisältää monta sellaista asiaa, joihin kysymys 1 ei tarjoa lainkaan vastausta. Se ensinnäkin esittää miksi-muotoisen kysymyksen epämääräisen ”miten voimme ymmärtää” -muotoilun sijasta. Kysymys 2 on myös helppo lukea, sillä kysymyslauseen alussa oleva kysymyssana viittaa suoraan konkreettiseen kohteeseen eli naiseen. Kysymys 1 yhdistyy vain ”meidän ymmärtämiseemme” ja liikkuu epämääräisesti jossain kuvitteelliseen ja yleisen rajalla. Kysymys 2 tekee myös selväksi tutkittavan ajan ja paikan.

Tietolaatikko: Tutkimussuunnitelman malli

Oheinen luettelo (ks. myös Przeworski & Salomon 1995) johdattaa tutkimussuunnitelman kirjoittajaa tiellä eteenpäin askel askelelta:

Muotoile selkeä ja tutkimuksen ydinajatusta kuvaileva otsikko. Mitkä tutkimuksen aihe ja tavoitteet ovat?

Rahoitushakemuksissa otsikon ja pääasiallisen niin kutsutun leipätekstin väliin ei kannata liittää sellaisia tietoja, jotka näkyvät esimerkiksi sähköisessä hakemuslomakkeessa. Kaikki tila tarvitaan leipätekstin muotoiluun.

Poikkeuksellisen kiinnostava tutkimussuunnitelma alkaa dramaattisesti, performatiivisesti tai muuten vain koukuttavasti. Onnistunut avaus saa lukijan innostumaan ja on jo itsessään pieni kertomus. Kerro siis lukijalle heti kättelyssä mitä uutta ja mielenkiintoista – sellaista, jota emme ennalta osaa aavistaa – tutkimuksesi paljastaa.

Avauksen jälkeen pitäisi heti perustella tutkittavan aiheen tärkeys: ”Miksi meidän, yhteiskunnan tai jonkun tahon on tärkeää tai perusteltua tietää tutkimustuloksistani?” Tämä saa rahoitushakemuksia arvioivan henkilön vakuuttumaan tutkimuksen merkittävydestä. Vastaavasti 90–95 prosenttia hakemuksista hylätään jo tässä vaiheessa.

Seuraava askel on koko tutkimusasetelman esittäminen pähkinänkuoressa – vieläpä niin, että ensimmäisten lauseiden ja kappaleiden jälkeen ulkopuolinen lukija jo tietää, mikä tutkimus on kokonaisuutena. Helpoin tapa on kirjoittaa seuraavat kolme lausetta peräkkäin ja muokata niistä omaan ilmaisuun sopiva yhden kappaleen mittainen teksti:

1. Tässä tutkimuksessa kysyn: ”Jotakin?” [Yksi lause.]
 2. Vastauksena tähän kysymykseen käytän jotain dataa/lähteitä. [Yksi lause.]
 3. Datan/lähteiden analysoimiseksi käytän jotain menetelmiä. [Yksi lause.]
- Näissä mallilauseissa piilee tutkielman tiedollinen ja taidollinen ydin. Ydin pilkkotaan osiin tutkimussuunnitelman myöhemmissä osissa.

Luku ”Tutkimuksen tausta” tai ”Miten tutkimus sijoittuu laajempaan tieteelliseen keskusteluun” on yleensä varsin lyhyt (rahoitushakemuksissa aina alle sivun). Tässä luvussa rakennetaan tutkimukselle konteksti eli osoitetaan sen yhteydet aikaisempaan tutkimukseen ja teoriaperinteisiin. Lisäksi sen tehtävänä on todentaa oma asiantuntijuus. Parhaissa tutkimussuunnitelmissa sanallistetaan sujuvasti se, miten tutkimus edistää tieteenalalla käytyjä keskusteluja.

Tutkimuksen taustasta edetään tutkimuksen ”piiviin” eli tutkimuskysymykseen ja aiheen esittelyyn. Mitä tutkitaan? Mikä on tutkimuskysymys? Kuinka tutkimus tosiasiallisesti toteutetaan, askel askeleelta? Mitä tarvittava tieto (data/lähteet) on? Mitkä ovat keskeiset käsitteet ja teoreettiset lähestymistavat? Kirjoita tämä luku käyttämällä yksinkertaisia käsitteitä ja keskity vain keskeiseen teoriaan. Selkeä, kristallisoitu tutkimuskysymys puuttuu yllättävän monista tutkimussuunnitelmista. Se on kuitenkin asia, jonka arvioijat haluavat aina lukea. Rahoittajat haluavat myös varmistaa, että tutkimuksissa ei ole ”harmaita alueita”.

Tutkimuskysymyksestä edetään tutkimuksen kannalta keskeisen datan, lähteiden ja menetelmien esittelyyn. Tavallisimmin se tehdään omassa, tutkimuskysymyksestä irrallisessa luvussa. Paras kuvaus on sellainen, jossa aineistot kietoutuvat saumattomaksi osaksi tutkimuskysymystä ja ovat perustellusti parasta mahdollista aineistoa tutkimukselle. Luvun lopussa selvitetään, millainen aineiston elinkaari tulee olemaan ja mihin aineisto tutkimuksen päätyttyä joutuu.

Tutkimussuunnitelman loppuun tulee aina erillinen luku aikataulusta – ja mahdollinen selvitys rahoituksesta. Tiivis ja selkeä esitysmuoto on tässä osiossa valttia, sillä suurin osa arvioijista haluaa vain tietää, että hakijalla on selkeä suunnitelma tutkimuksen toteuttamiseksi. Esimerkiksi:

Tutkimukseni tavoiteaikataulu on *jotain* vuotta (20XX–20XX).

Vuosi 20XX: aineiston keruun viimeistely, artikkelin kirjoittaminen, osallistuminen tutkijakouluun ja 1–2 kotimaiseen tai ulkomaiseen konferenssiin ja rahoituksen hakeminen vuodelle/ vuosille 20XX–20XX.

Vuosi 20XX: tutkielman kirjoittaminen, SIEF-konferenssi Berliinissä, Ethnos ry:n seminaari Jyväskylässä, väitös.

Aikataulu on asia, jota arvioija ei voi verrata muihin tutkimussuunnitelmiin, joten hakijan ei kannata tuhlata tilaa kirjoittamalla siitä laveasti tai esittämällä isoa kaaviota. Arvioija hyväksyy sen, että jokainen tutkimus vaatii omanlaisensa aikataulun. Pelkistetty esitysmuoto palvelee siksi tehtäväänsä.

Rahoitussuunnitelma liitetään hakemukseen yleensä erillisenä liitteenä tai kirjoitetaan itse hakemuslomakkeelle. Sisällysluettelon eli disposition ensimmäinen versio päättää opinnäytteiden tutkimussuunnitelman. Rahoitussuunnitelmiin dispositio ei useinkaan mahdu mukaan. Disposition perään kootaan lähdeluettelo. Se kannattaa alusta asti laatia annettujen ohjeiden mukaan.

Opinnäytteiden tutkimussuunnitelman liitteeksi sopivat esimerkiksi haastattelujen teemalistat sekä tietosuoja- ja lupalomakkeet. Näiden lopulliseen muotoon seminaaria ohjaavalla professorilla tai työtä oppoivalla kollegalla saattaa olla kommentteja.

Tutkimussuunnitelmasta maisterintutkielmaksi

Tutkimussuunnitelma on tiekartta, joka kirjoitetaan ennen tutkielmapolulle siirtymistä. Ilman sen tarjoamia suuntaviivoja tutkielmaprosessista uhkaa tulla sekava ja dialogi ohjaajien kanssa jää epä määräiseksi. Kandidaatin- ja maisterintutkielmien perään liitetään mukaan tulevan tutkielman alustava dispositio eli sisällysluettelo. Dispositio koostuu lähtökohtaisesti teknisistä elementeistä, kuten johdannosta, tutkimuksen taustasta, aineiston kuvauksesta, käytetyn teorian esittelystä, analyysistä, tulkinnasta ja yhteenvedosta. Tutkijan tehtävänä on tarkentaa lukujen ja alalukujen otsikoita ja keskinäistä hierarkiaa tutkimuksen sisällön selkiytyessä. Rakenteen kirjaaminen auttaa tekijää hahmottamaan konkreettisesti, millaista tietä pitkin itse tutkimus etenee. Opinnäytteen kirjoittaminen on myös hallittavissa, kun sen rakenne jakautuu osiin, jotka taas siirtyvät aikatauluteuiksi ”tämä on tehtävä nyt” -merkinnöiksi omaan kalenteriin.

Maisterintutkielman ja väitöskirjan tarkoituksena on osoittaa, että tekijä hallitsee ennalta määritellyt tutkimuksen tekemiseen, akateemiseen tekstintuottamiseen ja kriittiseen ajatteluun liitetyt taidot.

Opinnäytteet eivät siis ole elämäntöitä vaan näytteitä osaamisesta. Siksi yliopistot rajoittavat opinnäytteiden tekemiseen käytettävää aikaa ja antavat ohjeita niiden pituudelle. Tavoitteena on, että oppija kytkee tutkimustuloksensa aiheesta käytyyn tieteelliseen keskusteluun ja tuottaa eettisesti kestäväää uutta tietoa. Raportoinnissa tavoitellaan tasoa, jossa argumentointi, selitykset ja käsitteet ovat ymmärrettäviä ja tekoprosessin eri vaiheissa hyväksytyjä. Lisäksi toivotaan, että tekijät perustelisivat tutkimuksensa merkitystä yhteiskunnallisesti ja/tai sen kontribuutiota tieteenalalleen.

Tutkielmien pituudelle ja vaatimuksille annetaan eri yliopistoissa alakohtaisia suosituksia. Esimerkiksi 30 opintopisteen maisterintutkielmien suosituspituus on Jyväskylän yliopistossa 40–60 sivua. Tutkielmien arviointikriteerit hyväksytään jokaisessa yliopiston tiedekunnassa erikseen. Vastaavasti 40 opintopisteen tutkielmassa vaateet ovat suhteellisesti runsaammat, ja niitäkin arvioidaan ala- ja tiedekuntakohtaisesti jokaisessa suomalaisessa yliopistossa. Neljän vuoden väitöstutkimus on mahdollista tiivistää 200 sivuun, mutta pidemmät tekstit ovat kulttuurien tutkimuksessa yleisiä ja pituudesta harvoin rangaistaan arvioinneissa. Opinnäytetöiden ohjeelliset pituudet on hyvä pilkkoa omassa mielessä tutkielman luvuiksi ja niiden kirjoittamiseen tarvittavaksi ajaksi. Tällainen tiestökartoitus antaa yllättävän hyvin osviittaa sille, mitä vaikkapa 40–60 tai 60–80 sivussa on mahdollista tutkia ja kuinka paljon 30 tai 40 opintopisteen maisterintutkielmaa tulee kirjoittaa yhden kuukauden aikana, jos tavoite on valmistaa se yhdeksässä kuukaudessa tai kalenterivuoden aikana.

Tietolaatikossa ”Maisterintutkielman rakenteen malli” on esimerkki graduprosessista, jossa tavoitteena on kirjoittaa 30 opintopisteen eli noin 40–60 sivun mittainen tutkielma 9 kuukaudessa. Vastaavanlainen mitoitus on mahdollista tehdä 40 opintopisteen eli noin 60–80 sivun mittaiselle maisterintutkielmalle, kun ajatellaan tekoajan olevan 12 kuukautta.

Tietolaatikko: Maisterintutkielman rakenteen malli (40–60 sivua / 9 kk / 30 op)

Sisällysluettelo (1 sivu)

Johdanto (3–5 sivua)

- Tutkimuksen idea
- Tutkimuksen tausta
- Tutkimuskysymys/-kysymykset. Maininta aineistoista, menetelmistä ja teorioista, joiden avulla tutkimuskysymykseen etsitään vastausta.
- Kytös kulttuurien tutkimukseen ja tutkijan paikantuminen.
- Riittävä taustatieto lukijalle, jotta hän voi seurata tutkielmaa ja ymmärtää analyysia.

Aineistot ja menetelmät (5–7 sivua)

- Aineistot ja aineistonhankinnan esittely (vain aineiston kuvaus: keneltä, mistä, milloin, kuinka laaja; tähän lukuun ei tule vielä mitään aineiston sisällöstä).
- Aineiston paikantaminen osaksi relevantteja tutkimuksellisia kehyksiä.
- Analyysimenetelmän ja sen käytön esittely.
- Analyysimenetelmän paikantaminen osaksi laajempia tutkimuksellisia kehyksiä
- Aineistonhallinta ja etiikka.

Teoria ja keskeiset käsitteet (5–7 sivua)

- Teoreettisesta viitekehuksesta riippuen avaus tehdään kootusti joko tässä luvussa, johdannossa tai ripoteltuna kaikkiin alkupään lukuihin.
- Tutkimus paikannetaan teoreettisesti osaksi relevantteja tutkimuksellisia kehyksiä sekä omaa alaa.
- Keskeisten käsitteiden määrittely: mitä nämä käsitteet tarkoittavat juuri tässä tutkielmassa.

Analyysi- ja tulkintaluvut (20–30 sivua)

- Analyysi perustuu tehdyille valinnoille ja rajauksille, jotka esitellään analyysin yhteydessä tai johdannossa. Analyysi vaatii aina rajaamista.
- Lukijalle esitellään analysoitava aihe, aineistot ja muu aiheen kannalta relevantti keskustelu.
- Lukijaa kuljetetaan tekstin mukana askel kerrallaan kirjoittamalla aineistosta kumpuavat väitteet auki. Mukaan voi liittää näytteitä aineistoista. Otteet ovat analysoitavaa materiaalia, joten tekstissä kirjoitetaan auki, miten ja miksi ote tukee argumentaatiota ja mitä kysymyksiä se mahdollisesti herättää.

- Tutkijan kriittinen katse on erittäin tärkeässä roolissa. Oman tulokitsijan äänen on oltava tekstissä läsnä koko analyysin ajan.
- Löydöksistä – tutkijan tekemistä päätelmistä – tulee tutkimustuloksia, jotka mainitaan myös Tutkimustulokset-luvussa tiivistetysti analysoiden niitä suhteessa teorioihin ja käsitteisiin sekä relevanttiin tutkimuskirjallisuuteen.

Tutkimustulokset (3–5 sivua)

- Analyysi ja tulkintalukujen tuottama tieto koottuna yhteen.
- Kirjoittaessa palataan alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Tulokset on mahdollista esittää jopa suorina vastauksina kysymykseen.
- Omat tutkimustulokset käyvät dialogia olemassa olevan tutkimuksen, teorioiden ja jopa yhteiskunnallisesti merkittävien ilmiöiden kanssa.
- Parhaimmillaan tutkija käy niin kutsutun metatason keskustelua omalla äänellään, rohkeasti ja kriittisesti. Tutkija kirjoittaa auki punaisia lankoja, ja vertailee kaikkia analyysilukujen tuloksia keskenään.
- Tutkimustulokset voi koota myös kunkin analyysiluvun perään esimerkiksi erillisen alaotsikon alle.

Yhteenvedo (3–5 sivua)

- Tiivistä tutkimuksesi tehtävä ja löytämäsi vastaukset muutamaa siviin.
- Halutessasi voit reflektoida myös omaa gradupolkuasi, kuten mitä yllättävää matkan varrella paljastui ja mitä jouduit rajaamaan käsittelysi ulkopuolelle.
- Lopussa voit kertoa lukijalle, mitä aiheesta voitaisiin mahdollisesti vielä tutkia.

Lähteet

- Tutkimusaineistot
- Kirjallisuus

Missä järjestyksessä ja millä aikataululla maisterintutkielma sitten kannattaa kirjoittaa? Mistä aloitan ja mihin suuntaan etenen? Maisterintutkielmaa kirjoittaminen käynnistyy tavallisimmin seminaarissa, ja koko prosessi alkaa tutkimussuunnitelmalla. Siksi tutkimussuunnitelmaa kannattaa kirjoittaa alusta asti pieteetillä ja varata itse seminaarin suorittamiseen riittävästi aikaa. Huolella kirjoitettu tutkimussuunnitelma tarjoaa hyvät välineet itse tutkielmalle ja hyvän alustan johdannelle ja tutkielman alkupään luvuille.

Seminaarin aikana opiskelijat aloittavat konkreettisen työskente-
lyn aineistojen ja menetelmien parissa. Ohjaajien tehtävänä on auttaa
tutkielman kirjoittajaa relevanttien lähteiden ja keskustelujen avaa-
misessa, joten tutkielman ”Aineistot ja menetelmät” ja ”Teoria ja kä-
sitteet” -luvut kannattaa kirjoittaa seminaarin aikana niin valmiiksi
kuin mahdollista. Kulttuurien tutkimuksessa aineisto, menetelmät ja
teoria kattavat monesti tutkimusprosessin koko metodologian. Siksi
metodologian eri osasia ei ole helppo tai edes mahdollista pilkkoa
yllä esitetyllä tavalla. Tutkielman rakenne onkin kartta, jonka avul-
la lähdetään suunnittelemaan ja aikatauluttamaan tutkimuksen tekoa
yhdessä kokeneempien ohjaajien kanssa.

Järkevällä suunnittelulla seminaarin saa rakennettua niin, että tut-
kielman työkalupakki on seminaarin aikana kirjoitettu valmiiksi ja
aineistonkeruu pitkällä. Esimerkiksi, jos maisteriseminaari kestää ko-
ko lukuvuoden, tutkielman ”pihvi” kypsyy helposti muutamassa kuu-
kaudessa, kun tutkielman työkalupakkia varten varaa kolme talven
pimeintä kuukautta ja hyödyntää tarjolla olevan ohjauksen täysimää-
räisesti. Keväthankien aikaan liukuminen analyysiin tapahtuu sut-
jakasti, ja toukokuun alku on mainiota aikaa koostaa yhteenveto ja
viimeistellä johdanto. Tämä aikataulutus on ihanteellinen ja täysin
mahdollista toteuttaa. Tutkimussuunnitelmasta kannattaakin edetä
suoraan tutkielman lukujen kirjoittamiseen jo seminaarin aikana.
Käytettävissä olevat kuukaudet, viikot ja jopa päivät on hyödyllistä
jakaa tavoitteellisiin ja ennen kaikkea realistisiin palasiin. Saman-
aikaisesti voi dispositiosta seurata, miten tarvittu sivumäärä täyttyy
– ja koska viimeistään on aika siirtyä seuraavan kokonaisuuden kir-
joittamiseen. Fiksu suunnitelma on sellainen, jossa myös levolle on
varattu riittävästi aikaa.

Vinkkejä tutkimussuunnitelmaa tekeväälle tohtorikoulutettavalle

Akateemisen opinnäytetyön kirjoittaminen poikkeaa rahoitushake-
muksen tekemisestä oleellisesti. Kyseessä on kaksi erillistä tyyllilajia,
joihin kumpaankin harjaantuu vasta ajan myötä. Tutkimussuunnitel-
ma rahoituksen hakemista varten on lähempänä mainosta tai myynti-

puheenvuoroa, joka vakuuttaa lukijan siitä, että juuri tätä aihetta on tärkeä tutkia (perustellen huolellisesti miksi), ja miten tutkimus konkreettisesti suoritetaan loppuun rajoitetun rahoituksen ajanjakson sisällä. Siksi rahoitushakemuksien tekemiseen kannattaa suhtautua projektina, jossa väistämättä liikutaan oman osaamisen rajoilla ja joka voi siksi viedä jopa kuukausia aikaa. Arvioija saa aina luettavakseen hakemuksia, jotka eivät ole hänen oman asiantuntijuutensa ytimessä. Hän ei useinkaan tunne hakijan alan keskusteluja ja jargonia. Tämä myös kannattaa tiedostaa ja muuttaa vahvuudeksi, sillä kilpailu tutkimusrahoituksesta on kovaa. Voittajat ovat niitä, jotka ovat yksinkertaisesti vain kirjoittaneet hakemuksensa selkeämmin ja valmiimmaksi kuin muut. Arvioijat joutuvat miettimään, kuinka monta hakijaa voidaan rahoittaa tarjolla olevan niukan euromäärän avulla. Hakemusten arvioijat siis erottelevat ensin jyvät akanoista ja miettivät sitten, millä perusteella niukkuutta jaetaan erinomaisille hakijoille. Poikkeuksellisen hyvät hakemukset saavat kuitenkin todennäköisimmin rahoituksen, sillä täydellisiä hakemuksia ei arvioidakaan joukkoon yleensä montaa mahdu. Kannattaa myös muistaa, että arvioijat joutuvat rankkaamaan erinomaisia hakemuksia etukäteen annetuilla mutta myös itse keksimillään kriteereillä. Arvioija joutuu usein arvioimaan tutkimussuunnitelmia vapaa-ajallaan. Työtä on paljon, ja sitä tehdään muun kiireen keskellä. Autat arvioijaa enemmän kuin uskotkaan, kun kirjoitat tutkimussuunnitelman selkeästi ja yksinkertaisesti.

Oheen olemme koonneet muutamia näkökulmia, joiden avulla voit parantaa hakemustasi ja miettiä omaa motivaatiotasi rahoitushakemuksen kirjoittajana. Ensimmäinen ja tärkein asia hahmottaa on se, että vain 5–10 prosenttia hakijoista saa koti- ja ulkomaisista rahoituslähteistä myönnön. Hakijat siis kilpailevat käytettävissä olevista määrärahoista muiden yhtä hyvien hakijoiden kanssa. Hakemuksesi on siis oltava erinomainen, ja sitä kirjoittaessa kannattaakin jatkuvasi miettiä, kuinka voit tehdä tekstistäsi vielä hiukan paremman.

Toinen asia, joka kannattaa pitää mielessä, on se, että hakemusten arvioijat eivät ole erehtymättömiä. He saattavat kadottaa jotain tärkeää tutkimussuunnitelmastasi tai vain ymmärtävät tai hahmottavat asioita toisin kuin sinä. Siksi kielteisestä päätöksestä tai mieles-täsi epäoikeudenmukaisesta lausunnosta ei kannata lannistua. Aina

voi pyrkiä selittämään asioita vieläkin selkeämmin ja yksinkertaisemmin.

Kolmas tiedostettava asia on se, että arvioija lukee hakemustasi kuin karttaa ja arvioi, onko se riittävän hyvä suunnistamiseen. Arvioija myös edustaa rahoittajaa ja toteuttaa aina rahoittajan ennalta antamia ohjeita. Rahoittajat haluavat aina voittaa eli tukea parasta, loppuun saatettavaa ja itselleen tavalla tai toisella edullista tutkimusta. Rahoitettavat tutkimukset ovat rahoittajille ”peeärrää” eli ulospäin hyvältä näyttävää suhdetoimintaa. Tästä syystä hakijan on vakuutettava arvioija siitä, että tutkimus on rahoituksen arvoinen, toteutuu ajoissa, on rahoittajan pirtaan sopiva ja jättää jälkeensä jäljen.

Ettisesti vastuullinen arvioija ei arvioi hakemusta sen mukaan, mikä opinnäytteen tai tutkimushankkeen aihe on. Sen sijaan hänen tulisi kiinnittää huomionsa tutkimuksen ajankohtaisuuteen ja rakenteen loogisuuteen ja selkeyteen. Pätevät hakijat arvioidaan hakemusten – ei tieteen ulkoisten seikkojen – perusteella. Hyvä ja oikeudenmukainen arvioija välittää vain siitä, onko tutkimus mahdollinen toteuttaa työkalupakin sisältämällä välineillä luvatussa aikataulussa. Suurin osa arvioijista on professoreita tai projektityön koulimia kokeneita dosentteja. He ovat ohjanneet maisteri- ja tohtoriopiskelijoita ja nähneet onnistumisia ja epäonnistumisia. Tästä syystä tutkimussuunnitelman on oltava ennemmin toimintasuunnitelma kuin ideapaperi, ja sen on oltava temaattisesti rajattu, koherentti ja kristallinkirkas esitys tutkittavasta aiheesta.

Tietolaatikko: Kolme tärkeää pointtia

Tutkimussuunnitelma on arvioijan ainoa kartta. Sen avulla sinä kerrot, missä on päämäärä ja miten teet maalin. Vain 5–10 % hakijoista on riittävän hyviä. Olemme koonneet kolme tärkeintä asiaa, ”pointtia”, joihin suunnitelmaa kirjoittaessa kannattaa kiinnittää yhä uudelleen ja uudelleen huomiota.

1. Tämä on tärkeä tutkimus

Miksi juuri minun tutkimukseni on sekä erinomainen (engl. *excellent*) että erityinen (engl. *exceptional*)? Mikä tekee siitä selkeästi paremman kuin 90–95 % muista hakemuksista?

2. Rajaus on valttia

Kokenut arvioija tietää, mitä tutkija voi tehdä yhdessä, kahdessa, kolmessa, neljässä tai viidessä vuodessa. Vakuuta mieluummin yhdellä kantavalla kysymyksellä/ajatuksella kuin monella kiinnostavalla idealla.

3. Kristallisoi

Jos arvioija ei helposti ymmärrä tutkimussuunnitelman sisältöä, hän voi ajatella, että suunnitelma ei ole selvä hakijallekaan. Siksi valittujen sanojen ja lauseiden tulee olla yleisesti ymmärrettäviä. Ole looginen. Tee monimutkaisesta helppoa. Hakemus on palapeli, jossa on vain 5–6 osaa. Olemme kaikki ”sokeita” teksteillemme, ja arvioija löytää puutteet helposti. Kerää siis palautetta muilta!

Ensimmäinen sivu on tärkein

Maisterintutkielmiin ja valmiisiin väitöskirjoihin liitetään aina mukaan tiivistelmä, joka kertoo tutkielmasta kaiken oleellisen kätevästi ja nopeasti. Tiivistäminen kannattaa pitää mielessä tutkimussuunnitelmaakin laadittaessa. Näin on ennen kaikkea silloin, kun haet rahoitusta tutkimuksellesi.

Tutkimussuunnitelman alku on kaikkein tärkein. Arvioija saattaa käyttää vain 2–3 minuuttia yhden tutkimussuunnitelman lukemiseen. Hän tekee päätöksen – ainakin alitajuisesti – hakemuksestaan ensimmäisen sivun lukemisen jälkeen. Oma kokemuksemme myös on, että erinomainen alku saattaa johtaa poikkeukselliseen loppuun, mutta keskinkertainen tai huono ei muuksi muutu. Siksi hakemuksen ensimmäinen sivu on tärkeämpi kuin arvaatkaan. Varmista siis, että tutkimuksen koko koreografia on päähkinänkuoressa suunnitelman ensimmäisellä sivulla. Tämä on mahdollista tehdä, vaikka rahoittajataho pyytäisi jäsentämään tutkimussuunnitelman eri järjestyksessä kuin yllä on esitetty.

Rahoituksen hakijan kannattaa pyrkiä olemaan sinnikäs, ahkera ja pelkäämätön. Rahoittajan lähettämä ”hylsy” ei tarkoita, että muut tutkijat ovat parempia tai etet koskaan saa rahoitusta. Pettymykset kuuluvat rahanhakuun – kuten kaikkeen työnhakemiseen ja ihmisten väliseen kilpailuun. Arvioinnit ovat aina subjektiivisia, ja uudet arvioijat valitaan yleensä vuosittain. Rahoittajat eivät ylläpidä hylätty-

jen hakijoiden luetteloita. Tämä tarkoittaa, että jokainen haku on uusi mahdollisuus. Paljon onnea matkaan!

Lisälukemista

- Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. [Viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>. Verkkokäsikirja on kaikille avoin ja sitä saa käyttää vapaasti opetus- ja opiskelutarkoituksiin. Sieltä löytyy myös ohjeistus tutkimussuunnitelman tekemiseen.
- Denicolo, Pam & Becker, Lucinda. 2012. *Developing research proposals*. London: Sage.
- Hakala, Juha T. 2017. *Tulevan maisterin graduopas*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kananen, Jorma. 2014. *Etnografisen tutkimus. Miten kirjoitan etnografisen opinnäytetyön?* Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu.
- Mäkinen, Olli. 2005. *Tieteellisen kirjoittamisen ABC*. Helsinki: Tammi.
- Walshaw, Margaret. 2012. *Getting to grips with doctoral research*. Palgrave Macmillan.

Lähteet

- Fingerroos, Outi. 2004. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Przeworski, Adam & Salomon, Frank. 1995. "Some candid suggestions for applicants to Social Science Research Council Competitions." Julkaisussa: *The art of writing proposals*. New York: Social Science Research Council. 2 Feb. 2004. [viitattu 10.5.2022] Saatavissa: <https://www.umsl.edu/recd/files/the-art-of-writing-proposals-ssrc.pdf>.
- Stark(-Arola), Laura. 1998. *Magic, body, and social order. The construction of gender through women's private rituals in traditional Finland*. Helsinki: University of Helsinki.

Kirjoittajat

Professori Outi Fingerroos on muistitietotutkija Jyväskylän yliopiston Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -tutkinto-ohjelma KUMU:ssa.

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-7288-2127>

FT, dosentti Pilvi Hämeenaho työskentelee yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopiston Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -koulutusohjelmassa.

🌐 <https://orcid.org/0000-0003-0272-3838>

FT, dosentti Riitta Hänninen työskentelee yliopistotutkijana Ikääntymisen ja hoivan tutkimuksen huippuyksikössä (CoE AgeCare) Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksessa. Lisäksi hän on mukana ”Palvelukulttuuria uudistamalla kaikki mukaan digitaaliseen yhteiskuntaan” -hankkeessa (DigiIN) sekä kanadalaisen Concordia-yliopiston Aging in Data -hankkeessa (AiD). Antropologina hän on kiinnostunut erityisesti digiosallisuudesta ja siitä, miten yhteiskunnan digitalisaatio heijastuu ihmisten arkipäivään. Viime vuosina Hänninen on keskittynyt tutkimuksessaan ikääntyneiden digitaalisten teknologioiden käyttöön.

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-5455-2802>

FT, dosentti Jukka Jouhki on antropologi ja etnologi, joka on viimeiset 20 vuotta työskennellyt erilaisissa kulttuurien tutkimuksen alaan kuuluvissa tutkimus- ja opetustehtävissä. Etnografista tutkimusta hän on tehnyt mm. Etelä-Koreassa, Intiassa, Kiinassa, Gambiassa – ja internetissä.

🌐 <https://orcid.org/0000-0003-1388-1225>

FT Anna Kajander on etnologi, joka työskentelee tutkijatohtorina SENSOMEMO-tutkimushankkeessa (2020–2024) Jyväskylän yliopistossa. Hän tarkastelee erityisesti arjen esineisiin ja materiaalisuuteen liittyviä kysymyksiä.

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-3523-3889>

FT Konsta Kajander työskentelee post doc -tutkijana Emil Aaltosen säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa ”Työ ja sivistys: työväen kulttuuriset mallit sanomalehdistössä 1885–1910”. Hän on kiinnostunut 1800-luvun agraari- ja työväenkulttuurista, kansan kirjallistumisen ja koulutuksen historiasta sekä kulttuurien tutkimuksen tietoteoreettisista kysymyksistä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

FT Marja Kokko työskentelee Jyväskylän ammattikorkeakoulussa informaattikkona.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2933-2802>

Dosentti Eerika Koskinen-Koivisto työskentelee yliopistotutkijana historian ja etnologian laitoksessa Jyväskylän yliopistossa ja johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa SENSOMEMO-tutkimushanketta (2020–2024).

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9056-4982>

FT, KM Jaana Kouri työskentelee tutkijatohtorina Åbo Akademiassa Meri ja merenkulku -tutkimusprofiilialueessa. Hänen taustansa on uskontotieteessä ja tutkimusote etnografinen ja monitieteinen. Kouri on myös sanataideohjaaja. Häntä kiinnostavat niin tutkimus- kuin luova kirjoittaminen sekä ihmisen ja luonnon välinen suhde, erityisesti shamanismi.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2837-3661>

FT, dosentti Jari Kupiainen työskentelee Karelia-ammattikorkeakoulun media-alan yliopettajana. Hän on visuaaliseen kulttuurintutkimukseen perehtynyt kulttuuriantropologi, joka on tehnyt etnografista kenttätutkimusta Salomonsaarilla 1990-luvun alkuvuosista asti.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-6009-6524>

FM Tytti Lehtovaara on etnologi, joka tekee väitöskirjaa Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Hänen väitöstutkimuksensa käsittelee naisten arkielämän pukeutumis- ja kulutuskokemuksia, joita hänen lähestyy elämäkerrallisuuden ja affektiivisuuden näkökulmista. Hänen kiinnostuksensa kohteisiin lukeutuu myös

etnografisten menetelmien ja kulttuurisen tiedon soveltaminen yksityisen sekä julkisen sektorin tarpeisiin.

📍 <https://orcid.org/0000-0002-1211-9450>

FT Tiina-Riitta Lappi on kaupunkietnologian dosentti Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut arkielämän tilallisuutta sekä sosiaalista ja kulttuurista moninaisuutta kaupunkiympäristöissä.

📍 <https://orcid.org/0000-0002-6459-7024>

Dosentti Tiina Mahlamäki työskentelee uskontotieteen yliopistonlehtorina Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella. Hänen tutkimuksensa kohdistuu muun muassa esoteriaan ja kirjallisuuteen, uskonnottomuuteen ja uushenkisyyteen. Hän on kiinnostunut luovasta kirjoittamisesta ja on toimittanut yhdessä Emilia Karjulan kanssa teoksen *Kurinalaisuutta ja kuvittelua. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen* (Tarke, 2017).

📍 <https://orcid.org/0000-0002-2100-9878>

FL Minna Mäkinen on etnologi ja museologi. Hän työskentelee yliopistonopettajana Jyväskylän yliopistossa sekä Kulttuurit ja yhteisöt muuttuvassa maailmassa -tutkinto-ohjelmassa (KUMU) että museologian oppiaineessa.

📍 <https://orcid.org/0000-0001-5486-6043>

FT Nika Potinkara on toiminut tutkijana Jyväskylän, Uppsalan ja Helsingin yliopistoissa. Hänen tutkimusaiheensa ovat kytkeytyneet etnisyyden rakentumiseen, etnisiin ryhmiin liittyvään julkiseen keskusteluun sekä menneisyyden muistamiseen ja esittämiseen.

📍 <https://orcid.org/0000-0002-0450-8739>

FM Liia-Maria Raippalinna on tieteenalojen rajapinnoilla viihtyvä etnologi ja kulttuurien tutkija, joka viimeistelee väitöskirjaansa historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa. Hän toimii osana JYU.Wisdom-tutkijayhteisöä ja on kiinnostunut laajasti ottaen ruokaan, ympäristöön ja kestävyteen liittyvistä kysymyksistä.

📍 <https://orcid.org/0000-0002-1841-8777>

FT, dosentti Jyrki Pöysä työskentelee Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella yliopistotutkijana.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-8640-8354>

FT Jelena Salmi on sosiaali- ja kulttuuriantropologi. Hän työskentelee tutkijatohtorina ENDISSA-hankkeessa (2018-2023) Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Hankkeessa tutkitaan, kuinka ihmiset hahmottavat ilmastonmuutosta ja kamppailevat oikeuksistaan kestäviin elinkeinoihin Intiassa ja Bangladeshissa. Salmen tutkimusintresseihin kuuluvat antropologiset näkökulmat ilmastonmuutokseen, kehityskysymyksiin ja monilajiseen vuorovaikutukseen.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-5964-7146>

YTT, FM Hannu Sirkkilä on yrittäjä, joka toimii aikuiskouluttajana, työnohjaajana ja tietokirjailijana.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-0772-1874>

FT Laura Stark on etnologian professori Jyväskylän yliopistossa. Hän tutkii köyhien tansaniaalaisten matkapuhelinten käyttöä ja sitä, miten talous vaikuttaa sukupuoliin ja seksuaalisuuden muodostumiseen tansaniaalaisslummissa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-3342-1712>

Sirpa Tenhunen on antropologi, joka on tehnyt etnografista kenttätöitä Intiassa mm. matkapuhelinten käyttöönotosta ja ilmastonmuutoksen politiikasta. Hän työskentelee yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-8661-8762>

FT, dosentti Riikka Turtiainen työskentelee digitaalisen kulttuurin yliopistonlehtorina Turun yliopistossa. Hänen asiantuntijuusalueisiinsa kuuluvat sosiaalisen median tutkimusetiikka ja -metodologia. Hän on tutkinut sosiaalista mediaa erityisesti urheilija-aktivistien, sukupuolen, kehollisuuden ja liikuntakulttuurien muutoksen näkökulmista.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-7955-2208>

FM Nina Väkeväinen on etnologian ja antropologian alan väitöskirjatutkija Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. Hän työskentelee väitöskirjaa vapaaehtoisesti lapsettomien henkilöiden hakeutumisesta sterilisaatiotoimenpiteeseen. Lisäksi hän on työskennellyt projektitutkijana Jyväskylän yliopiston monitieteisessä tutkimushankkeessa ”AllRead: Digitaalinen oppimisympäristö GraphoLearn lukutaidon kehitystä tukemassa” (2017–2022), jossa tutkittiin digitaalisen oppimispelin vaikutusta alkuopetuksessa olevien lasten lukutaidon kehittymiseen.

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-8219-3798>

FM Meri Tuovinen on etnologi, joka on väitöstyössään haastatellut islamiin kääntyneitä suomalaisia. Hän on erityisesti kiinnostunut siitä, miten uskonnollisten luokittelujen rajat rakentuvat kääntymiskertomuksissa.

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-5250-5356>

FT, dosentti Arja Turunen on etnologian tutkija Jyväskylän yliopistossa. Hän on tutkinut suomalaista pukeutumisen- ja sukupuolihistoriaa aikakaus- ja sanomalehtiaineistojen sekä muistitietoineistojen kautta.

🌐 <https://orcid.org/0000-0002-3589-5380>

Abstract

A Book of Methods in Cultural Studies

(Edited by Outi Fingerroos, Konsta Kajander & Tiina-Riitta Lappi)

This collection deals with cultural studies in the humanities and the methods it uses. Its authors include scholars of ethnology, anthropology, folkloristics, digital culture research, and study of religions. Its chapters address topics of discussion and debate in humanistic culture research and indicate what tools are currently being used to study cultural phenomena. Various phases of the research process are covered, including epistemology, research ethics, techniques of data collection and analysis, the writing process of research plans, and the process of writing up the analysis. The book's authors contribute to our knowledge of changes in research paradigms and agendas, scientific philosophies, ethnographic fieldwork, different modes of writing, materiality, reflexivity, observation, researchers' use of the five senses, digital research, audiovisual techniques of observation, and selected textual methodologies. The book is intended as a textbook and methods guide for students in the fields of cultural research, for postdoctoral researchers, and for more senior researchers.

Asiasanahakemisto

- Affektit 26, 146–149, 194
Agendahyppy 11, 13, 25–31, 35
Aineistonhallinta 13, 84, 101–104, 199, 412
Aineistonhallintasuunnitelma 73–74, 96–97, 197–198, 405
Aineistonkeruu 101–104, 111, 160, 164, 197, 200, 414
Aistitieto 16, 236–237, 240–242
Aistien antropologia 240
Aistiva osallistuminen 238
Anonymisointi 86, 102, 110, 199, 305, 323
Arkisto 37, 321–326
Arkistoaineisto 155, 208, 321–326
Blogiarkisto 164
Kuva-arkisto 208
Online-arkisto 160
Perinnearkisto 321–326
Audio-visuaaliset (kenttätutkimus) menetelmät 206–228
Valokuva 16, 32, 131–132, 135, 182, 197, 206–228, 232–234, 242–243, 251, 263, 277–278, 323
Valokuvaelisisitaatio 16, 232–234
Video 132, 135, 160, 166, 206–228, 239, 242–243, 298

Bricolage-menetelmä 144

Dialoginen antropologia 190, 275
Dialoginen menetelmä/tutkimusote 190–191, 275, 277, 289, 291
Dialoginen kirjoittaminen 394
Digitaalisuus 46, 109
Digitaalinen etnografia 14–16, 159–172, 242
Digitaaliset kokoelmat 157
Digitaalinen materiaalisuus 147–149
Digitaalinen teknologia 193, 207, 216, 222–223
Diskurssintutkimus 18, 143, 329–346, 351, 354
Diskurssi 18, 31, 38, 143, 296–302, 313, 329–346, 381
Diskurssiteoria 334–335
Kriittinen diskurssintutkimus 332
Lingvistinen diskurssintutkimus 331

Elisitaatio 164, 232–234
Emansipatorinen tutkimus 94, 101
Emisistinen näkökulma (emic) 13, 45, 53–55, 59, 264
Epistemologia Ks. Tieto
Esineet 14–15, 139–151, 155–157, 226, 238, 241–243, 251–253, 274, 360, 363
Esinetutkimus 139–151
Etiikka 12–14, 64–88, 90–112, 131, 166–172, 187, 202, 405, 412
Eettinen toimijuus 13, 14, 64–86, 99
Ennakoiva etiikka 13, 74, 84
Eettinen ennakoarviointi 68, 76–78, 105, 110
Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK) 13–14, 90–112, 210
Seurausetiikka 84–86
Etisistinen näkökulma (etic) 13, 45, 53–55, 59, 356
Etnografia 25–38, 48–49, 54, 58, 90–111, 119–136, 140, 144, 148–149, 159–161, 179–201, 337, 356, 261, 379–381
Aistietnografia 16–17, 236–254, 389
Autoetnografia 17, 239, 259–279, 387–389
Digitaalinen etnografia 159–172
Etnografinen kirjoittaminen 379–401
Kävelyetnografia 241, 246–249
Puheen etnografia 191
Retkietnografia 250

Haastattelu 179–201
Lomakehaastattelu 193

- Puolistrukturoitu haastattelu 193, 233
- Ryhmähaastattelu 95, 192
- Strukturoitu haastattelu 195
- Teemahaastattelu 164, 193–194, 199–200, 232–234
- Videohaastattelu 224–225
- Havainnointi 14, 16, 25, 30, 32, 50, 120–122, 127–130, 134, 164, 166–167, 179–201, 208, 218, 226, 237–239, 242–243, 248, 252, 263–264, 269, 277–278, 298, 337
- Osallistuva havainnointi 122, 134, 166, 181–182, 238, 277–278
- Henkilötieto 67–73, 78–80, 85–86, 96–97, 102–105, 111, 171–172, 198–199, 214, 323
- Anonymisointi 32, 86, 102, 110, 199, 305
- Erityiset henkilötietoryhmät 14, 67, 78, 90–91, 100–106, 198
- Pseudonymisointi 86, 128
- Hermeneutiikka 13, 31, 45–53, 58–59, 387–391
- Hermeneuttinen kehä 13, 49–53, 59
- Hyvä tieteellinen käytäntö (HTK) ks. Eetiikka
- Kategoria-analyysi 18–19, 355–371
- Etnometodologinen lähestymistapa 18–19, 356–360, 371
- Kategoria 18–19, 46, 55–56, 83, 100, 126–127, 141, 168, 233, 241, 291, 335, 355–371
- Kognitiivinen lähestymistapa 18–19, 361–365, 371
- Kulttuurinen malli 362
- Kenttä-, havainnointi- ja tutkimuspäiväkirja 32, 38, 108, 127–134, 167, 183–185, 195–197, 200, 213, 245–249, 252, 263, 266–267, 272–278, 298, 321, 379, 385–388
- Kenttä(työ) 12, 14–16, 30, 32–37, 52, 58, 99–100, 119–136, 141, 150, 159, 162–166, 179–201, 206–228, 242–246, 249–252, 262–270, 273–279, 303, 324, 351, 386, 393, 396–397
- Kertomus ks. Narratiivinen analyysi
- Kirjoittaminen 19–20, 379–400
- Luova kirjoittaminen 382–384
- Konstruktivismi 26, 48–52, 55, 59, 162, 329–331
- Metodologinen konstruktivismi 55
- Sosiaalinen konstruktionismi 18, 26, 55, 329–331
- Kulttuurianalyysi 30, 48, 144, 180, 182
- Lähiluenta ks. Narratiivinen analyysi
- Media 14, 31, 37, 208, 222, 304
- Media-aineisto 18, 150, 299–300, 335–338, 345, 351, 371
- Mediatutkimus 289, 336, 352–353
- Sosiaalinen media 17, 33, 79–80, 148, 159–172, 304, 351–352, 395
- Metodologia 11, 36–38, 48, 51, 54–57, 122, 124, 151, 162–164, 171, 190, 232, 234, 240, 271, 295, 389, 392, 396, 414
- Muistiinpanot 17, 131–135, 182–186, 195–196, 200, 206–206, 212–214, 217, 220, 243–252, 271–274, 279, 379–380, 386, 390–391
- Muistitietotutkimus 48, 148, 192, 250–251, 295–296, 325, 334, 336,
- Museot 15, 155–158
- Narratiivinen analyysi 18, 287–314
- Keskusteluanalyysi 297, 305
- Lähiluenta 325, 296–300
- Performatiivisuusteoria 334
- Positiointianalyysi 295
- Sisällönanalyysi 325, 299
- Osallistava tutkimus 98, 180, 188–189, 234
- Osallistava antropologia 188
- Osallistava toimintatutkimus 188

- Paradigma 13, 25–38, 100, 125–126, 395, 424
- Refleksiivisyys 13, 56–58, 122, 125, 134, 179, 185–186, 246, 265–267
Paikantaminen 271, 412
- Relativismi 13, 45, 57–59
- Representaatio 31, 123, 148–149, 240, 304, 332, 337, 341–342, 345, 358–363, 367, 379
Representaation kriisi 379
- Sensitiivisyys 11, 14, 90–112, 227, 251, 269, 368
- Sosiaalinen konstruktionismi Ks. Konstruktivismi
- Sosiaalinen media Ks. media
- Tieto 25, 38, 45, 45–60
Aistitieto 237
Hiljainen tieto 144, 382, 387, 407
Kulttuurinen tieto 363
Metatieto 66
Ruumiillinen/intuitiivinen tieto 35, 145, 186, 237–238, 240–242, 276–277, 382
Tiedon politiikka 325
Tietoteoria 13, 26, 45–59, 161
- Teoria 36, 45–60
- Tietosuoja 66–73, 76, 80–81, 85–87, 91, 96, 101–102, 105–106, 172, 197–198, 209, 213, 410
Informointivelvoite 37, 72–77, 96–97, 104–108, 186
- EU:n tietosuoja-asetus (GDPR) 66–73, 76, 80, 91, 96, 105–106, 135, 171–172, 197–198, 209
Suostumus osallistua tutkimukseen 76–77, 91, 97, 104–108, 168–172, 182, 226–227
Tietosuojalaki 66–73, 76, 80, 171, 209, 105–106, 135, 171–172, 197–198, 209
Tietosuojailmoitus 85, 97, 101–102, 105, 171–172, 410
Vaikutustenarviointi 102–103
Yleinen etu 80, 106
- Tutkimusetiikka, ks. Etiikka
- Tutkimusprosessi 10–12, 14, 17, 25–26, 35–37, 45, 48, 51–59, 73–77, 90–111, 171, 185, 188, 197–199, 213, 250, 261, 265, 278, 370–371, 379–381, 387–399, 414
- Tutkimussuunnitelma 20, 72–77, 80, 84–86, 90, 96, 110–111, 213–214, 379, 404–418
- Toimijuus 31–33, 56, 125, 145, 165, 233, 265, 294–295, 337–338, 342–343, 381
- Uusmaterialismi 148
- Vammaistutkimus 14, 90–112
- Valokuva Ks. Audiovisuaaliset menetelmät
- Valmiit aineistot 337, 351–354
- Video Ks. Audiovisuaaliset menetelmät

Henkilöhakemisto

- Adams, Tony E. 262, 269
Ahponen, Helena 92
Allen-Collinson, Jacquelyn 267, 273
Anderson, Leon 265, 266
Andersson, Nels 123
Anttila, Veikko 31
Anttonen, Veikko 365
Apo, Satu 293
Aristoteles 18, 65, 290, 292
Atkinson, Paul 351, 353
- Bahtin, Mihail 291
Barthes, Roland 300
Bateson, Gregory 215, 218, 221
Behar, Ruth 389
Bertaux, Daniel 294
Boas, Franz 120
Bochner, Arthur P. 260–264, 271
Boellstorff, Tom 161
Bruner, Jerome 294
- Candea, Matei 124
Castrén, Matthias Alexander 34
Chang, Heewon 268
Clifford, James 123, 184–185
Coffey, Amanda 262, 351, 353
Collier, John 215, 232
Collier, Malcolm 215
- D’Andrade, Roy 27
Darwin, Charles 26
De Fina, Anna 290
Douglas, Mary 356
Durkheim, Émile 355
- Ehn, Billy 144, 180–181
Ehrenreich, Barbara 182
Ellis, Carolyn 259, 261–262, 264, 269
Enges, Pasi 241
Evans-Pritchard, Edward E. 123–124
- Fassin, Didier 108–109
- Gadamer, Hans-Georg 50–51
Geertz, Clifford 30, 49–50, 185
- Georgakopoulou, Alexandra 290
Glass-Coffin, Bonnie 265, 267
Goffman, Erving 289
Goodall Jr., Harold L. 183
Gothóni, Rene 17, 269
Granqvist, Hilma 206
- Haanpää, Riina 296
Hakamies, Inkeri 155
Hatakka, Mari 334, 364
Heidegger, Martin 300
Heider, Karl 220
Heimo, Anne 296
Hine, Christine 168
Holman-Jones, Stacy 269
Honko, Lauri 33, 35
Howes, David 241
Husserl, Edmund 300
Hutchins, Edvin 361
Hytönen, Kirsi-Maria 95, 294–295
Hyvärinen, Matti 382–384
Hänninen, Anna 295
- Immonen, Visa 149
Ingold, Tim 11, 241
Isotalo, Anu 279, 396–397
- Jayyusi, Lena 357, 369
Järviluoma, Helmi 241
Jönsson, Lars-Eric 278
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 293, 365
Kamppinen, Matti 365
Karjalainen, Kustaa Fredrik 206
Karstén, Rafael 206
Kitzler, Albert 279
Kivilaakso, Aura 335
Kluckhohn, Clyde 119
Knauft, Bruce 126
Knuuttila, Seppo 365
Koivunen, Hannele 382
Korkiakangas, Pirjo 9
Korolainen, Kari 360
Koski, Kaarina 241
Kozinets, Robert 162

- Kristeva, Julia 291
 Kuhn, Thomas 26
 Kuula-Luumi, Arja 66
- Labov, William 292–293, 297, 304
 Landtman, Gunnar 206
 Lett, James 38
 Lévi-Strauss, Claude 293, 304, 356
 Lévy-Bruhl, Lucien 356
 Lewis, Oscar 121–122, 302
 Lindfors, Antti 337
 Lyotard, Jean-François 310
 Löfgren, Orvar 144
 Löfström, Jan 241
 Lönnrot, Elias 34, 291
 Lönnqvist, Bo 32, 181
- Malinowski, Bronislaw 120, 123–124,
 291
 Marcus, George 123–124
 Markham, Annette 166, 169–170
 Marttila, Annamaria 275
 Mauss, Marcel 355
 McCarthy Brown, Karen 381
 Mead, Margaret 215
 Mustajoki, Arto 74–75
 Mustajoki, Henriikka 74–75, 84
- Nikander, Pirjo 360
 Nikunen, Minna 360
 Norman, Alex 268
- Olsson, Pia 9, 242
- Peltonen, Ulla-Maija 295–296
 Pietarinen, Juhani 64–65
 Pink, Sarah 240–241, 266
 Polanyi, Michael 382
 Portelli, Alessandro 295
 Prior, Lindsay 351
 Propp, Vladimir 293, 304
 Protagoras 49
 Przeworski, Adam 406
 Pälsi, Sakari 206
- Rauhala, Anna 144–145
 Redfield, Robert 121–122
 Rimmon-Kenan, Slomith 304
 Rinne, Jenni 242
 Rissanen, Päivi 276
 Rodger, Nicola 148
 Roivainen, Päivi 142–144
 Roos, Jeja-Pekka 294
 Ruotsala, Helena 9, 37
- Sacks, Harvey 357–360, 368
 Salenius, Paula 95
 Salomon, Frank 407
 Savolainen, Ulla 295
 Siikala, Anna-Leena 293, 365, 381
 Sirelius, U.T. 27–28, 35
 Snellman, Alex 149
 Sparkes, Andrew C. 239, 272
 Sperber, Dan 362
 Stark, Eija 365
 Suojanen, Päivikki 34–35,
 Suopajarvi, Tiina 242
 Swantz, Marja-Liisa 30
- Taira, Teemu 334
 Talve, Ilmar 30–31
 Trasher, Frederic 123
 Turner, Terence 210
 Tylor, Edward B. 120
- Ukkonen, Taina 296
 Uljašev, Olga 381
 Uotinen, Johanna 261, 276–277
 Utraiinen, Terhi 387, 398
- Waletzky, Joshua 292–293
 Westermarck, Edward 206
 Vilkkö, Anni 294
 Vilkuna, Kustaa 28, 35
 Virtanen, Leea 29
 Wirth, Louis 123
 Vuorela, Toivo 28
 Välimaa, Outi 360
 Väliverronen, Esa 79

TIETOLIPAS

Tiivistä tietoa vuodesta 1945.

- 125 Pertti Virtaranta ym. AMERIKANSUOMI
- 126 Jyri Vuorinen ESTEETIKKAN KLASSIKOITA
- 127 Ulla Piela toim. AIKANAISIA
- 128 Olli Nuutinen HETKISEN PITUUS
- 129 Seppo Knuuttila TYHMÄN KANSAN TEORIA
- 130 Jari Kupiainen ym. toim. KULTTUURINTUTKIMUS
- 131 Juha Pentikäinen ym. JOHDATUS SAAMENTUTKIMUKSEEN
- 132 Katja Hyry toim. SAIRAUS JA IHMINEN
- 133 Kaisa Häkkinen KIELITIEEEN PERUSTEET
- 134 Arvi Hurskainen & Ari Siiriäinen AFRIKAN KULTTUURIEN JUURET
- 135 Yrjö Sepänmaa TUHATJÄRVINEN
- 136 J. P. Roos ym. toim. MIEHEN ELÄMÄÄ
- 137 Markku Ihonen & Yrjö Varpio toim. HELMI SIMPUKKA JOKI
- 138 Jyri Vuorinen ESTEETTINEN TAIDEMÄÄRITELMÄ
- 139 Pirjo Lyytikäinen toim. SUBJEKTI. MINÄ. ITSE.
- 140 Kimmo Katajala toim. MANAAJISTA MAALAISSATELIINI
- 141 Anja Tuomisto & Heli Uusikylä toim. KUVA, TEKSTI JA KULTTUURINEN NÄKEMINEN
- 142 Pam Morris FEMINISMI JA KIRJALLISUUS
- 143 Leena Suurpää ym. toim. NÄIN NUORET
- 144 Yrjö Sepänmaa KUUKÄVELYLLÄ
- 145 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. KATSOMUKSEN IHANUUS
- 146 Eeva-Liisa Kinnunen ym. toim. VITSISTÄ VIDEOON
- 147 Kaisa Häkkinen SUOMALAISTEN ESIHISTORIA KIELITIEEEN VALOSSA
- 148 Tero Norkola ym. toim. SIVUPOLKUJA
- 149 Jyri Vuorinen TAIDETEOS MERKKINÄ
- 150 Lasse Koskela & Lea Rojola LUKIJAN ABC-KIRJA
- 151 Pertti Karkama ym. toim. ÄLYMYSTÖN JÄLJILLÄ
- 152 Katariina Eskola toim. ELÄMYSTEN JÄLJILLÄ
- 153 Pirjo Lyytikäinen toim. DEKADENSSI
- 154 Vesa Heikkinen ym. toim. TUPPISUINEN MIES
- 155 Bo Lönnqvist ym. toim. KULTTUURIN MUUTTUVAT KASVOT
- 156 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA I
- 157 Sari Näre toim. TUNTEIDEN SOSIOLOGIAA II
- 158 Jyrki Pöysä & Anna-Leena Siikala toim. AMOR, GENUS & FAMILIA
- 159 Tuija Laine toim. VIERASKIELINEN KIRJALLISUUS SUOMESSA RUOTSIN VALLAN AIKANA
- 160 Lea Laitinen & Lea Rojola toim. SANAN VOIMA
- 161 Pertti Karkama KULTTUURI JA DEMOKRATIA
- 162 Teppo Korhonen TEKNIKKAA, TAIDETTA JA TAIKAUSKOA
- 163 Päivikki Suojanen USKONTOTIEEEN PORTAILLA
- 164 Irja Seurujärvi-Kari toim. BEAIVVI MÁNÁT
- 165 Matti Kampinen AJAT MUUTTUVAT

- 166 Pertti Lassila RUNOILIJA JA RUMPALI
167 Timo Joutsivuo ym. toim. RENESSANSSIN TIEDE
168 Juhani Niemi KIRJALLINEN ELÄMÄ
169 Iiro Kajanto LATINA, KREIKKA JA KLASSINEN HUMANISMI SUOMESSA
170 Juha Pentikäinen toim. Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN
MYTOLOGIAN KATKELMIA
171 Jyri Vuorinen AITOJA JA ALUEITA
172 Pekka Pesonen toim. VENÄLÄINEN FORMALISMI
173 Johanna Ruusuvoori ym. toim. INSTITUTIONAALINEN VUOROVAIKUTUS
174 Outi Alanko & Tiina Käkelä-Pumala toim.
KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN PERUSKÄSITTEITÄ
175 Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki toim. KULTTUURIHISTORIA
176 Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen toim. "TYÖLLÄ EI OO KUKKAAN
RIKASTUNNA"
177 Jorma Kalela & Ilari Lindroos toim. JOKAPÄIVÄINEN HISTORIA
178 Sulevi Riukulehti ym. POLITIIKKAA LASTENKIRJOISSA
179 Ilmari Vesterinen & Bo Lönnqvist toim. PANDORAN LIPAS
180 Riho Grünthal toim. ENNEN MUINOIN
181 Erkki Pihkala SUOMI MAAILMANTALOUDESSA KESKIAJALTA EU-
SUOMEEN
182 Vesa Heikkinen toim. VIRKAPUKUINEN KIELI
183 Matti Kamppinen TULEVAT AJAT JA TEKNOLOGIA
184 Oiva Kuisma toim. SUOMALAINEN ESTETIIKKA 1900-LUVULLA
185 Tuomas Heikkilä & Maiju Lehmijoki-Gardner KESKIAJAN KIRKKO
186 Helena Saarikoski toim. TANSSI TANSSI
187 Sanna Aaltonen & Päivi Honkatukia TULKINTOJA TYTÖISTÄ
188 Jukka Saajala MITEN TUTKIA MUSIIKIN HISTORIAA?
189 Marja-Liisa Honkasalo ym. toim. SAIRAS, POTILAS, OMAINEN
190 Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren MONENA SUOMI
MAAILMALLA
191 Vesa Haapala toim. KUVIEN KEHÄSSÄ
192 Päivi Mehtonen POETRIA NOVA
193 Ilmari Vesterinen KELTAISENMEREN TAKANA
194 Kimmo Saaristo toim. HYVÄÄ PAHAA ROCK 'N' ROLL
195 Urpo Kovala & Tuija Saresma toim. KULTTIKIRJA
196 Sanna Talja & Sari Tuuva toim. TIETOTEKNIKKASUHTEET
197 Lasse Koskela & Pasi Lankinen OPAS KAUNOKIRJALLISUUDEN
LUKEMISEEN
198 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen toim. SUOMI KAKKONEN
199 Taina Kaivola & Hannele Rikkinen NUORET YMPÄRISTÖISSÄÄN
200 Tom Sjöblom DRUIDIT
201 Maija-Leena Hänninen & Maijastina Kahlos toim. ROOMALAISTA ARKEA
JA JUHLAA
202 Maarit Knuutila ym. toim. SUULLA JA KIELELLÄ
203 Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo PAHOLAINEN, NOITUUS JA
MAGIA
204 Riku Hämäläinen toim. POHJOIS-AMERIKAN INTIAANIUSKONNOT
205 Outi Fingerroos toim. USKONNON PAIKKA

- 206 Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski toim. REFEROINTI JA
MONIÄÄNISYYS
- 207 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. LAJIT YLI RAJOJEN
- 208 Helena Saarikoski LEIKKIKENTILTÄ
- 209 Eija Timonen PERINTEESTÄ MEDIAVIRTAAN
- 210 Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara toim. ARJEN ASIOINTIA
- 211 Jaana Hallamaa ym. toim. ETIIKKAA IHMISTIETEILLE
- 212 Tuomas Martikainen toim. YLIRAJAINEN KULTUURI
- 213 Anne Mäntynen ym. toim. GENRE – TEKSTILAJI
- 214 Outi Fingerroos ym. toim. MUISTITETUTUTKIMUS
- 215 Tapani Lehtinen KIELEN VUOSITUHANNET
- 216 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen SUOMI KAKKONEN JA KIRJALLISUUDEN
OPETUS
- 217 Satu Grünthal & Elina Harjunen toim. NÄKÖALOJA ÄIDINKIELEEN JA
KIRJALLISUUTEEN
- 218 Heikki Pihlajamäki ym. KESKIAJAN OIKEUSHISTORIA
- 219 Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara toim. KIELI KIOSKILLA
- 220 Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila NUORET KIELIKUVASSA
- 221 Terhi Ainiala ym. NIMISTÖNTUTKIMUKSEN PERUSTEET
- 222 Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki toim. ÄÄNEKÄS KEVÄT
- 223 Tuomas Martikainen ym. ISLAM SUOMESSA
- 224 Sirpa Leppänen ym. toim. KOLMAS KOTIMAINEN
- 225 Jari Niemelä TALONPOIKA TOIMESSAAN
- 226 Samuli Hägg ym. toim. NÄKÖKULMIA KERTOMUKSEN TUTKIMISEEN
- 227 Jyrki Kalliokoski & Lari Kotilainen KIELET KOHTAAVAT
- 228 Anna Idström & Sachico Sosa toim. KIELISSÄ KULTTUURIEN ÄÄNI
- 229 Vesa Heikkinen toim. KIELEN PIIRTEET JA TEKSTILAJIT
- 230 Maarit Grahn & Maunu Häyrinen toim. KULTTUURITUOTANTO
- 231 Lars Levi Laestadius LAPPALAISTEN MYTOLOGIAN KATKELMIA
- 232 Veikko Anttonen USKONTOTIETEEN MAASTOT JA KARTAT
- 233 Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola toim. MAAHANMUUTTO JA
SUKUPOLVET
- 234 Irja Seurujärvi-Kari ym. toim. SAAMENTUTKIMUS TÄNÄÄN
- 235 Maria Laakso ym. toim. TAPION TARHOISTA TURKISTARHOILLE
- 236 Siru Kainulainen ym. toim. TYÖMAANA RUNOUS
- 237 Antti Salminen ym. toim. KIRJALLISUUS JA FILOSOFIA
- 238 Aino Mäkikalli & Liisa Steinby JOHDATUS KIRJALLISUUSANALYYSIIN
- 239 Kaisa Ahvenjärvi & Leena Kirstinä KIRJALLISUUDEN OPETUKSEN
KÄSIKIRJA
- 240 Anna Rastas toim. KAIKILLE LAPSILLE
- 241 Anneli Kauppinen toim. OPPIMISTILANTEITA JA VUOROVAIKUTUSTA
- 242 Aino Koivisto & Elise Nykänen toim. DIALOGI KAUNOKIRJALLISUUDESSA
- 243 Outi Tuomi-Nikula ym. toim. MITÄ ON KULTTUURIPERINTÖ?
- 244 Pirjo Kristiina Virtanen ym. toim. ALKUPERÄISKANSAT TÄMÄN PÄIVÄN
MAAILMASSA
- 245 Marleena Mustola toim. LASTENKIRJA. NYT
- 246 Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen toim. SAAKO SINUTELLA VAI
TÄYTYÖKÖ TEITITELLÄ?

- 247 Johanna Ahonen & Elina Vuola toim. USKONNON JA SUKUPUOLEN RISTEYKSIÄ
- 248 Simo Häyrynen KULTTUURIPOLITIIKAN LIIKKUVAT RAJAT
- 249 Elina Vuola toim. USKONTO JA KEHITYS
- 250 Jukka Kortti MEDIAHISTORIA
- 251 Harri Kalha toim. KUMMAT KUVAT
- 252 M. A. Castrén LUENTOJA SUOMALAISESTA MYTOLOGIASTA. Toim. ja suom. Joonas Ahola
- 253 Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen toim. KUVATUT KULTTUURIT
- 254 Mikko Kauko & Marko Lamberg toim. NAANTALIN LUOSTARIN KIRJA
- 255 Outi Fingerroos ym. toim. YHTEISKUNTAETNOLOGIA
- 256 Anneli Sarhimaa VAIETUT JA VAIENNETUT
- 257 Terhi Utrianen ENKELEITÄ TYÖPÖYDÄLLÄ
- 258 Maunu Häyrynen & Antti Wallin toim. KULTTUURISUUNNITTELU
- 259 Pilvi Hämeenaho ym. toim. SOVELTAVA KULTTUURINTUTKIMUS
- 260 Toini Rahtu ym. toim. KIRJOITETTU VUOROVAIKUTUS
- 261 Harri Mantila ym. toim. OULU KIELIYHTEISÖNÄ
- 262 Lari Kotilainen ym. toim. KIELENOPPIMINEN LUOKAN ULKOPUOLELLA
- 263 Arja Nurmi ym. toim. KIELTEN JA KIRJALLISUUKSIEN MOSAIIKKI
- 264 Aila Viholainen ym. toim. KUVITTELU JA USKONTO
- 265 Elina Vuola toim. ELETTY USKONTO
- 266 Sulevi Riukulehto & Ari Haasio VIRTUAALINEN KOTISEUTU
- 267 Irmeli Hautamäki toim. AVANTGARDE SUOMESSA
- 268 Ulla-Maija Peltonen & Outi Hupaniittu toim. ARKISTOT JA KULTTUURIPERINTÖ
- 269 Laura Assmuth ym. toim. ARJEN TURVALLISUUS JA MUUTTOLIIKKEET
- 270 Titus Hjelm toim. USKONTO, KIELI JA YHTEISKUNTA
- 271 Maija Saviniemi toim. KALLE PÄÄTALO TUTKIJOIDEN SILMIN
- 272 Sari Kivistö ja Sami Pihlström TOISTA AJATELLEN
- 273 Tapio Nykänen LAPIN IHMINEN
- 274 Outi Fingerroos, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi toim. KULTTUURIEN TUTKIMUKSEN MENETELMÄT